Państwowy Instytut Książki
(1946–1949)
i jego rola w rozwoju bibliologii, bibliotekarstwa i kultury książki w Polsce

Korcz-Derkacz.indb 1 2011-07-29 13:31:04

Acta Universitatis Wratislaviensis No 3297

Korcz-Derkacz.indb 2 2011-07-29 13:31:14

Małgorzata Korczyńska-Derkacz

Państwowy Instytut Książki (1946–1949) i jego rola w rozwoju bibliologii, bibliotekarstwa i kultury książki w Polsce

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego
Wrocław 2011

Korcz-Derkacz.indb 3 2011-07-29 13:31:14

Recenzent
Zofia Gaca-Dąbrowska

Redaktor Wydawnictwa
Barbara Majewska

Projekt okładki
Hanna Parylak
wg koncepcji Małgorzaty Korczyńskiej-Derkacz

Redaktor techniczny
Bogusław Wrona

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego Sp. z o.o., Wrocław 2011

ISSN 0239-6661
ISBN 978-83-229-3182-0

Publikacja przygotowana w Wydawnictwie Uniwersytetu Wrocławskiego Sp. z o.o.
50-137 Wrocław, pl. Uniwersytecki 15
tel./fax (071) 3752735, e-mail: marketing@wuwr.com.pl

Spis treści

Wstęp 9

Rozdział I · Kształtowanie się koncepcji instytutu badawczego książki i czytelnictwa 21
1. Koncepcje instytutu badawczego książki i czytelnictwa w okresie międzywojennym 21
2. Przykłady organizacji badań bibliologicznych za granicą 30

Rozdział II · Powołanie Państwowego Instytutu Książki 36
1. Działania administracyjno-prawne w zakresie odbudowy bibliotekarstwa polskiego po wojnie (1944–1947) 38
2. Projekt Instytutu Książki 50
3. Państwowy Instytut Książki i Czytelnictwa 54
4. Państwowy Instytut Książki 59
4.1. Statut 62
4.2. Zadania 74
4.3. Struktura organizacyjna 75
4.4. Pracownicy 77
4.5. Siedziba 90
4.6. Budżet 95

Rozdział III · Działalność Państwowego Instytutu Książki 99
1. Bibliologia 101
1.1. „Komunikat 15: Komisje w zakresie nauki o książce” 104
1.2. Korespondencja dotycząca komisji 106
1.3. Komisje i ich skład 117
2. Bibliografia 121
2.1. Ośrodki informacyjno-bibliograficzne. Bibliografie specjalne 122
2.2. „Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce” 126
2.3. Inne prace bibliograficzne 129
3. Czytelnictwo 130
3.1. Spis książek dla bibliotek gminnych 133
3.2. *Przewodnik lektury o Polsce i świecie współczesnym* 133
3.3. Ankieta czytelnicza 134
3.4. Wydawnictwa popularnonaukowe 142
3.5. Przysposobienie czytelnicze 144
3.6. Przeglądy piśmiennictwa i opinie na temat upowszechniania książki 146
4. Bibliotekarstwo 149
4.1. *Słownik tematów katalogu przedmiotowego* 150
4.2. Organizacja prac nad szkolnictwem bibliotekarskim 154
4.3. Organizacja sieci bibliotek naukowych i ośrodków dokumentacji 164
4.4. Stan badań nad historią polskich bibliotek 165

Korcz-Derkacz.indb 5 2011-07-29 13:31:14

5. Normalizacja 166
5.1. Bibliotekarska Komisja Normalizacyjna w PIK 169
5.2. Normy bibliotekarskie 170
5.3. Normy bibliograficzne 173
5.4. Instrukcja opracowania zbiorów specjalnych 177
5.5. Inne prace normalizacyjne 179
6. Dokumentacja bibliologiczna 182
6.1. Biblioteka 183
6.1.1. Gromadzenie zbiorów 184
6.1.2. Opracowanie zbiorów 190
6.1.3. Udostępnianie zbiorów 191
6.2. Centralny katalog dzieł bibliologicznych 191
6.3. Kartoteki osób i instytucji 192
6.3.1. Materiały biobibliograficzne współczesnych bibliotekarzy i archiwistów . . . 192
6.3.2. Kartoteki współczesnych wydawców i księgarzy polskich 193
6.3.3. Słownik historyczny pracowników książki 194
6.3.4. Kartoteki bibliotek 195
6.4. Kartoteki bibliograficzne 195
6.5. Muzeum książki i bibliotekarstwa 197
7. Działalność wydawnicza 201
7.1. „Biuletyn Państwowego Instytutu Książki” 202
7.2. „Komunikaty” 203
7.3. Subwencje naukowe PIK 204
8. Współpraca krajowa i zagraniczna PIK 207

Rozdział IV · Likwidacja Państwowego Instytutu Książki 212
1. Wpływ sytuacji politycznej na sektor nauki i bibliotekarstwo 213
2. Relacje między Państwowym Instytutem Książki a Oddziałem Dawnej Książki, Instytutem Bibliograficznym i Naczelną Dyrekcją Bibliotek 220
2.1. Oddział Dawnej Książki 220
2.2. Instytut Bibliograficzny 223
2.3. Naczelna Dyrekcja Bibliotek 230
3. Ocena prac badawczych Państwowego Instytutu Książki przez władze państwowe . . 235
3.1. Bibliologia 236
3.2. Czytelnictwo 238
3.3. Bibliografia 241
3.4. Bibliotekarstwo 242
4. Urzędnicy ministerialni wobec Państwowego Instytutu Książki 245
5. Sytuacja Adama Łysakowskiego pod koniec lat czterdziestych 254

Rozdział V · Kontynuacja prac Państwowego Instytutu Książki 268
1. Instytut Badań Literackich 271
2. Biblioteka Narodowa 273
2.1. Pracownia Dokumentacji Księgoznawczej 278
2.2. Prace normalizacyjne 279
2.3. Pracownia Centralnie Drukowanych Kart Katalogowych 282
3. Ministerstwo Oświaty 286
4. Pracownicy Państwowego Instytutu Książki — kontynuatorzy idei 291
4.1. W Bibliotece Narodowej 292
4.2. W Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego 295
4.3. W Bibliotece Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu 296

Korcz-Derkacz.indb 6 2011-07-29 13:31:14

4.4. W Bibliotece Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 298
4.5. W Bibliotece Instytutu Badań Literackich 299
Uwagi końcowe 302
Wykaz skrótów 307
Summary 309
Bibliografia 313
Aneks 1: Domniemana III wersja statutu PIK 332
Aneks 2: Domniemana VI wersja statutu PIK 338
Aneks 3: Memoriał ZBiAP w sprawie PIK z lutego 1949 roku 342
Spis fotografii 345
Indeks nazwisk 346

Korcz-Derkacz.indb 8 2011-07-29 13:31:15

Wstęp

Powojenny okres rozwoju nauki o książce w Polsce był konsekwencją i zarazem kontynuacją okresu międzywojennego. Nie doszło wprawdzie wówczas ani do uchwalenia ustawy o bibliotekach, ani do zorganizowania szkolnictwa bibliotekarskiego na poziomie uniwersyteckim, ani też do powołania instytucji naukowych zajmujących się badaniami bibliologicznymi, to jednak w oparciu o dziedzictwo reprezentowane przez wybitnych bibliotekarzy teoretyków i praktyków tej miary, co Aleksander Birkenmajer, Józef Grycz, Jan Muszkowski, Helena Radlińska, Adam Łysakowski, Wanda Dąbrowska dyscyplina ta wkroczyła w Polsce Ludowej w nowy etap rozwoju. Po wojnie nauka o książce zaczęła się stabilizować jako samodzielna dyscyplina, uzyskując prawa akademickie w postaci powstałej w 1945 roku w Łodzi Katedry Bibliotekoznawstwa pod kierunkiem profesora Muszkowskiego. Po wielu latach starań środowiska bibliotekarskiego, 31 stycznia 1946 roku Rada Ministrów uchwaliła *Dekret o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi*, zatwierdzony przez Prezydium KRN 16 kwietnia (Dz.U. RP Nr 1, poz. 1)[1]. W marcu 1946 roku istniejący od kilku miesięcy Wydział Bibliotek w Ministerstwie Oświaty został podniesiony do rangi departamentu pod nazwą Naczelnej Dyrekcji Bibliotek (NDB). Jako organ opinii społecznej powołano też Radę Książki. Kolejnym etapem było powołanie dekretem Rady Ministrów z 21 lutego, a zatwierdzonym przez Prezydium Krajowej Rady Narodowej 22 marca 1946 (Dz.U. RP Nr 12, poz. 78) Państwowego Instytutu Książki (PIK), instytucji naukowej, której centrum zainteresowania stanowiła książka (dokument) jako przedmiot badań bibliologii, bibliografii, bibliotekarstwa, socjologii, psychologii, jako ważny czynnik rozwoju naukowego, oddziaływania społecznego, estetycznego, kształtujący kulturę umysłową jednostki i społeczeństwa. Według Józefa Grycza wydanie *Dekretu o bibliotekach*, powołanie NDB, Rady Książki oraz PIK to cztery najważniejsze wydarzenia dla organizującego się na nowo polskiego bibliotekarstwa[2].

[1] Pełny tekst dekretu zob. *Polskie prawo biblioteczne. Zbiór przepisów prawnych dotyczących bibliotek*, zebrał i wydał dr Antoni Knot dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, Wrocław -Warszawa 1947, s. 9–18; druk także „Bibliotekarz" 14, 1947, nr 3–4, s. 56–59.

[2] J. Grycz, *Problemy biblioteczne obecnej doby*, „Przegląd Biblioteczny" 14, 1946, s. 4–24.

Korcz-Derkacz.indb 9 2011-07-29 13:31:15

Państwowy Instytut Książki, którego dyrektorem został doktor Adam Łysakowski, organizacyjnie był podległy ministrowi oświaty działającemu w porozumieniu z ministrem kultury i sztuki oraz ministrem informacji i propagandy. W myśl powołującego go dekretu miał stać się ośrodkiem prac teoretycznych i planowania w zakresie spraw związanych z książką. Jak pisał Józef Janiczek[3], wybitny organizator bibliotekarstwa w okresie przedwojennym, potrzeba istnienia takiego instytutu była podyktowana koniecznością stworzenia centralnej instytucji inicjującej i koordynującej prace badawcze dotyczące historii i socjologii książki oraz całych księgozbiorów, prac bibliograficznych, działań zmierzających do udoskonalenia książki, przystosowania jej do potrzeb czytelnika między innymi przez przygotowywanie i opiniowanie planów wydawniczych. Miał też pełnić funkcję ogólnokrajowego ośrodka informacji bibliograficznej.

Stan badań

Działalność PIK znajdowała odzwierciedlenie w prasie fachowej lat 1946–1949. Na ogół źródłem informacji był dyrektor Instytutu lub pracownicy. W 1946 roku w „Bibliotekarzu" Adam Łysakowski opublikował artykuł *Pierwsze wieści o Państwowym Instytucie Książki*[4], w którym przedstawił dokładnie drogi prawne zmierzające do powołania Instytutu, jego podstawowe założenia, działalność oraz plany na przyszłość. Podobny charakter miał artykuł *Tok i wyniki prac Instytutu 1946/1947* zamieszczony w „Biuletynie Państwowego Instytutu Książki"[5]. Ponadto na łamach czasopism „Nauka Polska" i „Życie Nauki" ukazały się dwa artykuły autorstwa Marii Dembowskiej (Wodzinowskiej)[6]. W okresie działalności PIK publikowano dane dotyczące aktualnie prowadzonych w nim prac[7], informowano

[3] J. Janiczek, *Sprawy biblioteczne w ramach Ministerstwa Oświaty*, „Bibliotekarz" 13, 1946, nr 1/2 , s. 1–13.

[4] A. Łysakowski, *Pierwsze wieści o Państwowym Instytucie Książki*, „Bibliotekarz" 13, 1946, nr 11/12, s. 226–229.

[5] A. Łysakowski, *Tok i wyniki prac Instytutu 1946/1947*, „Biuletyn Państwowego Instytut Książki" (dalej: „Biuletyn PIK") 1947, nr 1, s. 1–6.

[6] M. Wodzinowska, *Państwowy Instytut Książki*, „Nauka Polska" 25, 1947, s. 352–355; M. Dembowska, *Rok działalności Państwowego Instytutu Książki*, „Życie Nauki" 1947, nr 23/24, s. 323–327.

[7] C.K., *Z prac Bibliotekarskiej Komisji Normalizacyjnej przy Państwowym Instytucie Książki*, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 1–2, s. 29–31; *Komisje w zakresie nauki o książce*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 1–2, s. 33, 36; *Komunikat Państwowego Instytutu Książki w sprawie normalizacji rewersu bibliotecznego*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 1–2, s. 34–36; *Komunikaty. Ankieta w sprawie dokumentacji osobowej*, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 10–11, s. 175; *Tezy PIK w sprawie wydawnictw popularno-naukowych*, „Praca Księgarska" 1948, s. 47–48; K. Kostenicz, *Głos w dyskusji na temat „Wkładek bibliograficznych"*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 9–10, s 157–158; *eadem*, *Mikołaj Rubakin*, „Bibliotekarz" 14, 1947, nr 5–6, s. 130; *eadem*, *System „O" w bibliotekarstwie*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 1–2, s. 58–59;

o konferencjach z udziałem pracowników[8]. W „Bibliotekarzu" ukazywały się dość systematycznie przygotowywane w PIK przeglądy piśmiennictwa na wybrane tematy[9]. Dla badacza działalności Państwowego Instytutu Książki artykuły te mają dziś niezaprzeczalne walory źródła historycznego.

Po roku 1949, przez ponad 20 lat, w piśmiennictwie fachowym nie było informacji o PIK. Pewne niewielkie wzmianki znaleźć można w opracowaniach ogólnych dotyczących bibliotekarstwa, bibliografii, czytelnictwa, działalności wydawniczej okresu pierwszych lat powojennych. Wymienić tu należy między innymi artykuły Jana Baumgarta[10], Marka Skwarnickiego[11], Aliny Wajdy[12] oraz opracowanie Stanisława Kondka[13]. Wzmianki o PIK znajdujemy także przy okazji omawiania działalności bibliograficznej okresu powojennego. Zamieszczali je w swoich opracowaniach Józef Korpała[14], Jadwiga Sadowska[15], Marta Skalska-Zlat[16], Anna Żbikowska-Migoń[17]. O PIK w kontekście oceny dokonań Łysakowskiego w zakresie bibliologii pisał także Krzysztof Migoń[18].

Z. Makowiecka, *Czytelnictwo dzieci w świetle ankiety P.I.K.*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 3–4, s. 50–54; W. Nowodworski, *Uwagi Państwowego Instytutu Książki o stronie wydawniczej i kompozycyjnej rocznika „Archeologia" I <1947>,* „Archeologia. Rocznik Polskiego Towarzystwa Archeologicznego" 2, 1948, s. 382–384; M. Poznański, *Sprawy prasy w Państwowym Instytucie Książki*, „Prasa Polska" 2, 1948, nr 12–13, s. 3–5; W.N., *Kurs bibliotekarstwa naukowego w Łodzi*, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 12, s. 190.

[8] Z. Kossonogowa, *Druga Konferencja Bibliotekarskiej Komisji Normalizacyjnej Państwowego Instytutu Książki*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 1–2, s. 26–28.

[9] M. Mincer, *Sprawy książki*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 3–4, s. 90–94; *Zagadnienie czytelnictwa*, oprac. zespół PIK: M. Michalecka i in., „Bibliotekarz" 14, 1947, nr 9–10, s. 145–148; *Upowszechnienie czytelnictwa*, oprac. zespół PIK: K. Kosteniczówna i in., „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 4–5, s. 66–68.

[10] J. Baumgart, *Bibliotekarstwo polskie w 25-leciu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, „Roczniki Biblioteczne" 1970, z. 1–2, s. 365–397.

[11] M. Skwarnicki, *Zarys rozwoju koncepcji i organizacji Biblioteki Narodowej w Warszawie (1918–1954)*, [w:] *Z zagadnień teorii i praktyki bibliotekarskiej. Studia poświęcone pamięci Józefa Grycza*, Wrocław 1961, s. 89–130.

[12] A. Wajda, *Metodyka i organizacja czytelnictwa*, Warszawa 1983, s. 113–122.

[13] S.A. Kondek, *Papierowa rewolucja. Oficjalny obieg książek w Polsce w latach 1948–1955*, Warszawa 1999, s. 115.

[14] J. Korpała, *Dzieje bibliografii w Polsce*, Warszawa 1969, s. 252–253.

[15] J. Sadowska, *Adam Łysakowski — bibliograf i organizator narodowej centrali bibliograficznej*, [w:] *Adam Łysakowski — bibliotekarz, bibliograf, bibliolog. Materiały z Sesji Jubileuszowej. Warszawa, 10 września 2002*, Warszawa 2003, s. 27–31.

[16] M. Skalska-Zlat, *Bibliografia w Polsce 1945–1996. Naukoznawcza analiza dyscypliny*, Wrocław 2002, s. 82, 85, 86, 159, 160.

[17] A. Żbikowska-Migoń, *Adama Łysakowskiego poglądy na bibliografię*, [w:] *Czwarta Ogólnokrajowa Narada Bibliografów. Warszawa 7–9 czerwca 1995. Referaty i dyskusja*, Warszawa 1995, s. 75–84.

[18] K. Migoń, *Centralne kategorie bibliologii Adama Łysakowskiego*, [w:] *Adam Łysakowski — bibliotekarz...*, s. 43–52.

Korcz-Derkacz.indb 11 2011-07-29 13:31:15

Więcej informacji o PIK opublikowano dopiero w 20. rocznicę śmierci Adama Łysakowskiego. W 1971 roku ukazał się poświęcony mu w całości monograficzny zeszyt „Przeglądu Bibliotecznego", na którego łamach zamieszczono dwa ważne z punktu widzenia PIK artykuły. Mowa o publikacji autorstwa Marii Dembowskiej, bliskiej współpracowniczki Łysakowskiego i kierowniczki Wydziału Dokumentacji w PIK[19], w której przedstawiła genezę Instytutu i jego działalność. Zwróciła także uwagę na instytucje, które przejęły spuściznę PIK. Było to najpełniejsze do tej pory opracowanie dotyczące Instytutu, choć autorka nie skomentowała publikowanych przez siebie danych i nie podjęła próby przeanalizowania powodów jego likwidacji. Podobnie artykuł Heleny Hleb-Koszańskiej, kierowniczki Wydziału Prac Naukowych w PIK, poświęcony Łysakowskiemu[20], poruszał między innymi kwestie dotyczące prac Instytutu. Uzupełnieniem artykułu Dembowskiej stało się opublikowanie przez nią *Sprawozdania Państwowego Instytutu Książki (1946–1949)* autorstwa Adama Łysakowskiego[21], do którego doszło dopiero w 1993 roku. Jest to ważny źródłowy tekst przygotowany przez dyrektora PIK dla Ministerstwa Oświaty u progu likwidacji Instytutu w 1949 roku. Choć podany z pewnymi skrótami, daje jednak wyobrażenie o trzyletnim dorobku Instytutu i jego zespołu.

Poza wymienionymi tekstami Dembowskiej i Łysakowskiego nie ma innych publikacji w całości poświęconych PIK. Mówi się o nim najczęściej przy okazji opracowań dotyczących historii Instytutu Bibliograficznego i kształtowania się jego koncepcji. Tutaj najpełniejszą analizę przeprowadziła Elżbieta Słodkowska, autorka obszernego opracowania na temat Instytutu Bibliograficznego[22]. Odnośnie do PIK stwierdziła, że placówka ta „pomyślana jako zakład naukowy w zakresie prac bibliologicznych, miała też zająć się w określonym stopniu zagadnieniami bibliograficznymi", ale że unikać powinna „wkraczania w kompetencje istniejącego nadal IB BN"[23]. Przypomniała, że w efekcie porozumienia z dyrekcją Biblioteki Narodowej ustalono, iż PIK miał zajmować się sprawami związanymi z zagadnieniami bibliologicznymi i koordynacją prac bibliograficznych, a IB miał opracowywać narodową bibliografię bieżącą i retrospektywną[24].

Stan badań nad PIK rysuje się więc bardzo skromnie. Pewnego uzupełnienia informacji można doszukać się jeszcze w korespondencji Adama Łysakowskiego

[19] M. Dembowska, *Państwowy Instytut Książki 1946–1949*, „Przegląd Biblioteczny" 39, 1971, z. 1–4, s. 81–100.

[20] H. Hleb-Koszańska, *Adam Łysakowski. Życie i działalność*, „Przegląd Biblioteczny" 39, 1971, z. 1–4, s. 5–51.

[21] *Karta z historii polskiej bibliologii. Sprawozdanie Państwowego Instytutu Książki (1946–1949)*, oprac. A. Łysakowski, do druku przygotowała i wstępem opatrzyła M. Dembowska, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 26, 1993, s. 73–109.

[22] E. Słodkowska, *Instytut Bibliograficzny w Polsce. Geneza, koncepcje teoretyczne i rozwój działalności*, „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego" 1964, t. 7, nr 4, s. 257–328.

[23] *Ibidem*, s. 302.

[24] *Ibidem*, s. 306.

Korcz-Derkacz.indb 12 2011-07-29 13:31:16

z Marianem Łodyńskim, Heleną Hleb-Koszańską, Józefem Gryczem[25]. Choć wybrane przez autorkę opracowania listy poruszają wiele ważnych kwestii z historii Instytutu, to jednak nie wyjaśniają powodów jego likwidacji, nie charakteryzują relacji PIK z innymi instytucjami, a szczególnie z Naczelną Dyrekcją Bibliotek. Wskazują wręcz na pewne świadome niedomówienia. Jeszcze w roku 1971 na łamach wspomnianego „Przeglądu Bibliotecznego" dwie najbliższe współpracowniczki Łysakowskiego — Helena Hleb-Koszańska[26] i Maria Dembowska[27] — wypowiadały się na ten temat dość zdawkowo, najprawdopodobniej uznając, że nadal nie jest to odpowiedni czas na ujawnienie wszystkich szczegółów.

Warto w tym miejscu przytoczyć opinię Andrzeja Mężyńskiego, który w 1990 roku w publikacji na temat białych plam w powojennej historii polskiego bibliotekarstwa napisał: „Najwięcej zagadek niesie ze sobą okres nazwany umownie stalinowskim […]" i dalej w odniesieniu do bibliotekarstwa „[…] spróbujmy postawić pytania o jego genezę, zakres i czas trwania. […]. Na odpowiedź czeka zasadnicze pytanie o skutki, jakie wywarły wspomniane operacje ideologiczne na »żywym ciele bibliotek«. Inaczej — jakie rzeczywiste koszty poniosło wtedy polskie bibliotekarstwo, w tym także […] instytucja powstała […] z ducha Dekretu — Państwowy Instytut Książki"[28].

Cel badań

Dostęp do materiałów archiwalnych oraz nader skromny stan badań sprawiły, że losy PIK stały się interesującym tematem dociekań badawczych, zarówno w odniesieniu do samego Instytutu, jak i kontekstu spraw polskiego bibliotekarstwa powojennego. Tezą rozprawy są następujące stwierdzenia:

a) koncepcja PIK wyrastała z okresu bibliotekarstwa przedwojennego, co ma między innymi związek z ludźmi, którzy PIK powołali do życia;

b) jeszcze w czasie wojny, a zwłaszcza bezpośrednio po niej, władze państwowe uznały, że taka instytucja badawcza jest potrzebna do odbudowy polskiego bibliotekarstwa po zniszczeniach wojennych;

c) wraz z postępującą ideologizacją życia państwowego i społecznego pod koniec lat czterdziestych oraz rozbudową instytucji nauki i kultury (Komitet Upowszechnienia Książki, Instytut Badań Literackich PAN), a także polityką biblioteczną (organizacja sieci punktów bibliotecznych, rozbudowa zadań Biblioteki Narodowej) rola PIK malała.

[25] *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951 w świetle korespondencji jego współtwórców*, wyboru z listów Adama Łysakowskiego, Mariana Łodyńskiego, Józefa Grycza i Heleny Hleb-Koszańskiej dokonała, wstępem, przypisami i indeksem opatrzyła M. Dembowska, Warszawa 1995.

[26] H. Hleb-Koszańska, *Adam Łysakowski...*, s. 39.

[27] M. Dembowska, *Państwowy Instytut Książki...*, s. 96.

[28] A. Mężyński, *Bibliotekarstwo polskie w latach 1948–1956. Kłopoty historyków*, „Poradnik Bibliotekarza" 1990, z. 1–3, s. 19–23.

Aby zweryfikować powyższe tezy, celowa wydała się rekonstrukcja założeń teoretycznych i metodologicznych leżących u podstaw programu i organizacji Instytutu oraz rozpoznanie wszystkich aspektów jego działalności, a także roli, jaką odegrał w polskiej nauce o książce w okresie swego działania, jak i później. W tym celu podjęto prace zmierzające do:

1) Wyjaśnienia wszystkich problemów związanych z poszukiwaniem koncepcji PIK, podjęcie próby odpowiedzi na pytanie, czy w europejskiej rzeczywistości bibliotekarskiej tego lub wcześniejszego okresu istniały podobne instytuty naukowe zajmujące się książką.

2) Zbadania działalności naukowej Instytutu w szczególności w zakresie bibliologii, bibliografii, czytelnictwa, bibliotekarstwa, działalności normalizacyjnej i dokumentacyjnej poprzez pryzmat zainteresowań naukowych organizatora i dyrektora PIK Adama Łysakowskiego.

3) Zbadania aktywności PIK z punktu widzenia:

- potrzeb powojennego bibliotekarstwa (organizacja sieci bibliotecznej, straty wojenne w księgozbiorach, organizacja szkolnictwa bibliotekarskiego),
- rozpoznawania i kształtowania potrzeb czytelniczych,
- kształtowania polityki wydawniczej (planowanie działalności wydawniczej, rozpoznawanie potrzeb wydawniczych).

4) Zbadania i wyjaśnienia rzeczywistych powodów likwidacji PIK w połowie września 1949 roku.

5) Zbadania stopnia realizacji zadań PIK po 1949 roku przez wyznaczone do tego instytucje: Instytut Badań Literackich, Ministerstwo Oświaty, Instytut Bibliograficzny Biblioteki Narodowej.

6) Zbadania trwałości idei PIK z punktu widzenia współczesnego bibliotekarstwa i nauki o książce.

7) Zbadania zawodowych losów ludzi PIK po jego rozwiązaniu.

Postawione cele starano się zrealizować, wykorzystując zarówno materiały publikowane, jak i przede wszystkim nieznane dotąd materiały archiwalne.

Źródła i metody badań

Praca oparta jest na różnorodnym materiale źródłowym[29], zgromadzonym podczas kwerendy w Archiwum Akt Nowych, w Zakładzie Dokumentacji Księgoznawczej Biblioteki Narodowej, w Zakładzie Rękopisów Biblioteki Narodowej, w Sekcji Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi i w Oddziale Zbiorów Specjalnych Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, w Archiwum Instytutu Badań Literackich PAN, w Archiwum *Słownika pracowników książki polskiej* znaj-

[29] Wykaz wykorzystanych w pracy zespołów archiwalnych znajduje się w bibliografii załącznikowej.

dującym się w Katedrze Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Łódzkiego, w archiwach: Biblioteki Narodowej Uniwersytetu Łódzkiego i Toruńskiego (akta personalne). Przeprowadzono również kwerendę w Instytucie Pamięci Narodowej.

W oparciu o różne propozycje klasyfikacji źródeł bibliologicznych[30] zgromadzony materiał podzielono na następujące grupy:

1. Źródła archiwalne dokumentacyjne wytwarzane w kręgu instytucji państwowych i naukowych, zarówno publikowane, jak i niepublikowane. W grupie tej znalazły się podstawowe dla pracy, ciągle jeszcze mało zbadane, dokumenty związane z działalnością Ministerstwa Oświaty i podległej mu Naczelnej Dyrekcji Bibliotek (instytucji bezpośrednio nadzorujących działalność PIK) oraz dokumenty KC PZPR z lat 1945–1950 dotyczące PIK i polityki bibliotecznej. Wykorzystano blisko trzydzieści zespołów akt przechowywanych w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, oznaczonych wspólną sygnaturą, na które składały się dziesiątki dokumentów. Wśród nich szczególne znaczenie miały — nieznane na ogół badaczom historii powojennego bibliotekarstwa — dokumenty, które pozostały po bezpośredniej działalności PIK, m.in. dokumenty i korespondencja urzędowa PIK z Ministerstwem Oświaty i Naczelną Dyrekcją Bibliotek, sprawozdania z działalności PIK, plany budżetowe Instytutu. Odnaleziono dokumenty zawierające poprawiane wersje nigdy niezatwierdzonego statutu PIK[31]. Ma to duże znaczenie, ponieważ do tej pory żaden z tych dokumentów nie był nigdzie publikowany. W dotychczas znanej literaturze przedmiotu wspominano tylko, że statut prawdopodobnie powstał. Na podstawie szczegółowych studiów nad tekstami statutów, porównywanymi z zapisami w innych źródłach, między innymi w „Kronice PIK", o której jest mowa dalej, oraz przy uwzględnieniu innych zachowanych dokumentów ustalono prawdopodobną kolejność powstawania statutów — prawdopodobną, bo żaden dokument nie był datowany (!). Materiały te dobrze odzwierciedlają zmieniający się zakres działalności PIK. Bardzo ważnymi dokumentami były sprawozdania po wizytacjach, jakie Ministerstwo Oświaty dwukrotnie zlecało w PIK (w czerwcu 1948 roku i w kwietniu 1949 roku).

Równie ważne okazały się materiały pozostałe po działalności Instytutu, a znajdujące się w Tekach Dokumentacyjnych ZDK BN — są to zwłaszcza teki dotyczące Adama Łysakowskiego (TD 187), PIK (TD 284), Naczelnej Dyrekcji Bibliotek (TD 126), Instytutu Bibliograficznego (TD 100, 100 A, 100 B) czy też konferencji bibliograficznych i organizacji bibliotekarstwa w Polsce po roku 1945. Pomocne były także dokumenty związane z działalnością Rady Książki, przecho-

[30] Kwestię tę omawia J. Puchalski, *Źródła do historii bibliotek w Polsce w latach 1918–1947. Studium bibliologiczne*, Warszawa 2007. Najbliższa zaproponowanemu podziałowi jest klasyfikacja K. Migonia przedstawiona w artykule *Problematyka źródłoznawcza w bibliologii*, „Studia o Książce" 15, 1985, s. 5–6.

[31] Poza AAN różne wersje tekstu statutu zostały odnalezione także w BN i w BUŁ.

wywane w Sekcji Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego, i dokumenty dotyczące Związku Bibliotekarzy Polskich przechowywane w ZDK BN i w Zakładzie Rękopisów BN. Duże znaczenie miała dokumentacja dotycząca prac redakcyjnych nad *Słownikiem pracowników książki polskiej*, przechowywana w Katedrze Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Łódzkiego, oraz dokumenty Instytutu Badań Literackich PAN związane z kontynuacją prac zlikwidowanego PIK. W grupie tej znalazły się także rękopiśmienne notatki i pisma urzędowe Józefa Grycza z okresu jego pracy w NDB (Zakład Rękopisów BN).

Niezwykłym dokumentem archiwalnym jest niewykorzystana dotychczas i do niedawna niedostępna publicznie rękopiśmienna Kronika PIK[32], prowadzona przez Adama Łysakowskiego, potem także innych pracowników od połowy 1945 roku do 3 października 1949 roku. Ma ona 133 liczbowane strony, a format nieco powyżej A-4. Kronika PIK do ostatnich lat życia profesor Marii Dembowskiej była w jej posiadaniu. Obecnie, wraz z jej spuścizną, znajduje się w Bibliotece Narodowej. W suchych, lakonicznych zapisach pokazany jest codzienny trud budowania w ciężkich warunkach lokalowych i personalnych instytucji naukowej. Wyraźnie widoczne są wzrastające napięcia, rozrastająca się machina biurokratyczna i powolna zmiana nastawienia Ministerstwa Oświaty do PIK. Kronika PIK dzień po dniu dokumentuje procesy związane z powstawaniem Instytutu, a potem zmierzające do jego likwidacji. Równie interesująca, choć znacznie skromniejsza objętościowo, jest Kronika Instytutu Bibliograficznego pisana przez Łysakowskiego i znajdująca się także w Zakładzie Dokumentacji Księgoznawczej Biblioteki Narodowej.

Osobną grupę dokumentów archiwalnych stanowiły dekrety i ustawy dotyczące organizacji bibliotekarstwa w Polsce powojennej oraz samego PIK. Zaliczono do niej też akta osobowe pracowników PIK znajdujące się w archiwach Biblioteki Narodowej, Biblioteki Uniwersytetu Toruńskiego, Uniwersytetu Łódzkiego i archiwum Instytutu Badań Literackich.

2. Dokumenty autobiograficzne, do których zaliczamy korespondencję i materiały wspomnieniowe, pamiętniki. Mamy tu do czynienia zarówno z korespondencją opublikowaną przez Marię Dembowską w 1995 roku w pracy *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951 w świetle korespondencji jego współtwórców*[33], jak też z listami do tej pory niepublikowanymi. Są tu na przykład listy Adama Łysakowskiego do Mikołaja Dzikowskiego znajdujące się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu[34]

[32] Przygotowywana jest przez autorkę publikacja tego ważnego dla historii bibliotekarstwa polskiego źródła. Kopia przechowywana w Tekach Dokumentacyjnych w Zakładzie Dokumentacji Księgoznawczej Biblioteki Narodowej. Oryginał w Zakładzie Rękopisów Biblioteki Narodowej.

[33] *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951…*

[34] Listy te zostały omówione w artykule autorki *Sprawy biblioteczne w listach Adama Łysakowskiego do Mikołaja Dzikowskiego z lat 1947-1952*, [w:] *Książka zawsze obecna. Prace ofiarowane Profesorowi Krzysztofowi Migoniowi*, Wrocław 2010, s. 277–288.

Korcz-Derkacz.indb 16 2011-07-29 13:31:16

i do Marii Dembowskiej (przekazane do BN), listy Józefa Grycza (przechowywane w BN), znajdująca się w Łodzi korespondencja Jana Muszkowskiego z sekretarzem Rady Książki Janem Rosnerem i z Adamem Łysakowskim, listy Wiesława Mincera do Ireny Treichel oraz korespondencja Jana Baumgarta z Marianem Łodyńskim i Stefanem Vrtelem-Wierczyńskim. W grupie tej znajdują się także fragmenty Dzienników Witolda Nowodworskiego, wspomnienia bibliotekarzy, ludzi nauki i kultury[35]. Dokumentem autobiograficznym niepiśmiennym są wspomnienia pracownika PIK Wiesława Mincera, przekazane w trakcie rozmowy z autorką w grudniu 2008 roku w Warszawie.

3. Źródła bibliologiczne[36], do których zaliczone zostały przede wszystkim publikowane przez PIK, a dotyczące prowadzonych w nim prac „Komunikaty" (numery 1–22 w okresie od listopada 1946 do czerwca 1949 — TD 284) oraz zawartość „Biuletynu Państwowego Instytutu Książki", który ukazywał się nieregularnie w latach 1947–1949. W polu zainteresowań badawczych znalazła się również prasa fachowa z okresu 1945–1952, a w odniesieniu do genezy Instytutu i bibliologicznych koncepcji Adama Łysakowskiego — także publikacje z okresu międzywojennego, zwłaszcza materiały ze zjazdów Związku Bibliotekarzy Polskich. Tu też zaliczono inwentarz książek z proweniencją pikowską, znajdujących się w Bibliotece Katedry Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Łódzkiego.

Zważywszy na sposób i jakość gromadzonego materiału, podstawową metodą na wstępnym etapie była metoda bibliograficzna i archiwalna. Wykorzystana została także metoda analizy tekstów źródłowych, prasoznawcza metoda analizy treści poszczególnych wypowiedzi z prasy fachowej okresu międzywojennego i powojennego. Na etapie prezentacji zgromadzonego materiału — metoda historyczno-opisowa.

Struktura pracy

Na strukturę opracowania składa się pięć rozdziałów. W rozdziale pierwszym poddano analizie wszystkie wątki mogące wyjaśnić genezę Instytutu oraz te kwestie organizacyjne i koncepcyjne pojawiające się jeszcze w okresie międzywojennym, które wskazywały na potrzebę powołania do życia instytucji typu PIK. Przywołano tu między innymi przedwojenne koncepcje utworzenia bibliograficzno-bibliologicznego instytutu o charakterze badawczym i praktycznym autorstwa Józefa Grycza,

[35] S. Bąkowicz, *Mój uniwersytet. Wspomnienia byłego studenta*, Łódź 2008; I. Lepalczyk, *Wśród ludzi i książek*, Łódź 2003; Z. Nałkowska, *Dzienniki 1945–1954. Część I (1945–1949)*, opracowanie, wstęp i komentarz H. Kirchner, Warszawa 2000; *Wspomnienia o Bibliotece Narodowej*, opieka edytorska i przedmowa A. Kłossowski, Warszawa 1995.

[36] K. Migoń zalicza do nich między innymi materiały powstające w kręgu instytucji książki, pozbawione charakteru źródeł dokumentacyjnych, egzemplarze książek oraz dawne teksty naukowe i popularnonaukowe z zakresu nauki o książce i bibliotece. Por. *idem*, *Problematyka źródłoznawcza*…, s. 6.

Aleksandra Birkenmajera, Leona Bykowskiego. Zwrócono też uwagę na pokrewne instytuty zagraniczne (Rosja, Ukraina, Czechosłowacja, Niemcy, Anglia).

W pierwszej części rozdziału drugiego przedstawiono skrótowo podejmowane przez administrację państwową działania organizacyjne i prawne związane z odbudową bibliotekarstwa polskiego po II wojnie światowej. Wśród najważniejszych instytucji i organizacji, które działały w obszarze książki w latach 1945–1949 były: Ministerstwo Oświaty i Naczelna Dyrekcja Bibliotek, Ministerstwo Informacji i Propagandy, Ministerstwo Kultury i Sztuki, Biuro Badania Czytelnictwa „Czytelnik", organizacje społeczne, takie jak Związek Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich, Związek Księgarzy Polskich, Ludowy Instytut Oświaty i Kultury. Zamieszczono tu (wiele w przypisach) informacje przydatne do naświetlenia zagadnień poruszonych w przytaczanych w pracy dokumentach. Dotyczą one instytucji, ich kierownictwa, struktury i zadań.

Zmierzając do monograficznego opracowania działalności Instytutu, w drugiej części tego rozdziału omówiono zadania PIK wynikające z powołującego go dekretu, jego strukturę, kwestię lokalizacji i budżetu, przedstawiono pracowników. W rozdziale tym wiele uwagi poświęcono sprawie statutu PIK.

W kolejnym — trzecim rozdziale — omówiono prace merytoryczne i organizacyjne PIK w zakresie bibliologii, bibliografii, czytelnictwa, bibliotekarstwa, normalizacji, dokumentacji bibliologicznej, działalności wydawniczej oraz współpracy krajowej i zagranicznej. W rozdziale tym szczegółowo przedstawiono rozległą działalność instytucji wyrosłej na gruncie doświadczeń praktycznych i dociekań teoretycznych Adama Łysakowskiego.

W rozdziale czwartym podjęto próbę wyjaśnienia przyczyn i okoliczności likwidacji PIK w 1949 roku, zaledwie trzy lata od jego utworzenia. Jak już wspomniano, w dotychczasowej bardzo skromnej literaturze przedmiotu sprawa ta nigdy nie była przedstawiona, można wręcz stwierdzić, że pomijano ją celowo. Dyskusji nie chciała podjąć ani Helena Hleb-Koszańska, ani Maria Dembowska, być może dlatego, że żyli jeszcze i pracowali inni świadkowie tamtych lat, pracownicy ministerialni i związkowi — nie było więc sprzyjających warunków do jej przedstawienia. Zapoczątkowana w latach dziewięćdziesiątych nowa rzeczywistość polityczna, otwarcie dla badaczy wielu archiwów, w tym dostęp do dokumentów znajdujących się w Archiwum Akt Nowych, stworzyły nowe możliwości badawcze. W pracy podjęta została próba analizy zarówno ówczesnej sytuacji politycznej, jak i jej wpływu na losy PIK. Zbadano wzajemne relacje między instytucjami pokrewnymi zadaniowo do Instytutu, jak Oddział Dawnej Książki, Instytut Bibliograficzny Biblioteki Narodowej, Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Przedstawiono także te prace PIK, które były szczególnie „oceniane" przez czynniki rządowe oraz zaprezentowano sytuację samego Adama Łysakowskiego.

Ostatni, piąty rozdział dotyczy kontynuacji dokonań PIK. Zarządzenie w sprawie zniesienia Państwowego Instytutu Książki przekazywało jego zadania związane

z czytelnictwem i społeczną funkcją książki Instytutowi Badań Literackich, zadania bibliograficzno-dokumentacyjne — Bibliotece Narodowej oraz zadania związane ze szkolnictwem i kształceniem bibliotekarskim — Ministerstwu Oświaty. Dokonania i zamierzenia PIK oraz późniejszy sposób ich realizacji przez wszystkie wyznaczone do tego instytucje oczekują pełnej weryfikacji, której próbę podjęto w tym opracowaniu.

I jeszcze jedna kwestia dotycząca ludzi związanych z Państwowym Instytutem Książki. Interesujące stało się prześledzenie, w jakim stopniu wizja roli książki i bibliotekarstwa nakreślona w PIK oraz przyjęte tam metody badawcze zostały przeniesione przez ludzi PIK do bibliotek, w których przyszło im pracować po roku 1949. Adam Łysakowski, wybitny bibliotekarz, bibliograf i bibliolog, twórca i dyrektor PIK, doczekał się wielu opracowań[37]. O Helenie Hleb-Koszańskiej i jej działalności w PIK mamy pełniejszy obraz dzięki artykułowi Marii Dembowskiej pt. *Helena Hleb-Koszańska w Państwowym Instytucie Książki i jej niepublikowana praca o rękopisach w bibliografii*[38]. Dalsze jej losy, działalność na stanowisku kierownika Instytutu Bibliograficznego oraz dokonania naukowe zostały przybliżone czytelnikom dzięki materiałom z sesji zorganizowanej w Bibliotece Narodowej w setną rocznicę urodzin (*Helena Hleb-Koszańska bibliotekarz i bibliograf. Materiały z Sesji Jubileuszowej w 100. rocznicę urodzin. Warszawa, 10 czerwca 2003.* Warszawa 2003). Sporo wiemy o Marii Dembowskiej, której praca zawodowa, naukowa i dydaktyczna, w tym także w zespole PIK, została uhonorowana księgą jubileuszową[39]. O pozostałych pracownikach Instytutu wiemy stosunkowo niewiele, a przecież „ludzie PIK-u" przenieśli swoją działalnością zawodową jego idee w świat bibliotekarski. Są wśród nich osoby bardziej znane, jak np. Janina Czerniatowicz — kustosz w Bibliotece Narodowej, Wiesław Mincer — kontynuator prac nad *Słownikiem pracowników książki polskiej*, Witold Nowodworski — autor znakomitej pracy *Bibliograficznych ksiąg dwoje Joachima Lelewela. Studium historyczno-bibliograficzne na tle epoki* (Wrocław 1959). Są i inni — mniej znani. Pracownicy PIK zostali w rozprawie przedstawieni dwukrotnie. Pierwszy raz w rozdziale drugim, przy okazji omawiania całego zespołu, zamieszczono przy każdym nazwisku, także tym bardziej znanym, kilka najważniejszych faktów biograficznych, podkreślając zwłaszcza dane dotyczące przygotowania zawodowego, umożliwiającego im podjęcie pracy w Instytucie. W rozdziale piątym starano się odpowiedzieć na pytanie, co działo się z pracownikami PIK po wrześniu 1949 roku. Dzięki zachowanym doku-

[37] *Adam Łysakowski — bibliotekarz...*; zob. też. H. Hleb-Koszańska, *Integralny bibliotekarz — Adam Łysakowski*, [w:] *Twórcy nowoczesnego bibliotekarstwa polskiego*, Wrocław 1974, s. 216–234.

[38] M. Dembowska, *Helena Hleb-Koszańska w Państwowym Instytucie Książki i jej niepublikowana praca o rękopisach w bibliografii*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 20, 1988, s. 29–39.

[39] *Maria Dembowska. W kręgu bibliografii, bibliotekarstwa i informacji naukowej. Księga jubileuszowa w 70-lecie pracy zawodowej*, red. J. Sadowska, Warszawa 2007.

mentom personalnym i wspomnieniom przynajmniej częściowo udało się pokazać zawodowe losy większości byłych pracowników PIK.

Niezrealizowane inicjatywy i program działania PIK stały się inspiracją dla prac prowadzonych w latach późniejszych w Instytucie Bibliograficznym, Instytucie Książki i Czytelnictwa, w ośrodkach normalizacji bibliograficznej, w uniwersyteckich instytutach bibliotekoznawczych. Właśnie ta inspirująca rola PIK i szerokie spektrum działań praktycznych i teoretycznych, zmierzających do pokazania roli książki jako czynnika życia naukowego, kulturalnego i społecznego, potwierdzają niezwykle istotną rolę Instytutu w rozwoju bibliologii, kultury książki i bibliotekarstwa w Polsce.

* * *

Chciałabym bardzo podziękować recenzentce mojej pracy Pani Profesor Zofii Gacy-Dąbrowskiej za wnikliwe uwagi i serdeczne słowa aprobaty. Dziękuję także Panu Profesorowi Krzysztofowi Migoniowi, który od początku życzliwie wspierał moje poczynania badawcze.

Szczególne słowa podziękowania i wdzięczności kieruję do Pani Profesor Jadwigi Sadowskiej, która inspirowała mnie do szukania odpowiedzi na wiele pojawiających się pytań.

Jestem szczerze zobowiązana Panu Wiesławowi Mincerowi za poświęcony mi czas oraz przekazane pamiątki związane z okresem pracy w Państwowym Instytucie Książki, a także Pani Profesor Agnieszce Kijewskiej za udostępnienie fragmentów Dzienników Jej Dziadka — Witolda Nowodworskiego.

Dziękuję także moim Przełożonym w Instytucie Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Wrocławskiego za pomoc w przygotowaniu tej rozprawy.

Moim Bliskim i Przyjaciołom dziękuję za udzielone mi wsparcie.

Korcz-Derkacz.indb 20 2011-07-29 13:31:17

Rozdział I

Kształtowanie się koncepcji instytutu badawczego książki i czytelnictwa

Myśl powołania do życia w Polsce instytucji zajmującej się naukowo zagadnieniami książki i jej społecznego funkcjonowania dyskutowana była w środowisku bibliotekarskim i księgarskim już w okresie dwudziestolecia międzywojennego, zwłaszcza wyraźnie wiązała się z zadaniami utworzonej w 1928 roku Biblioteki Narodowej i działającego przy niej Instytutu Bibliograficznego. Przedstawiony poniżej rys kształtowania się koncepcji takiej instytucji pokazuje proces realizacji tej idei, począwszy od 1907 roku do wybuchu II wojny światowej.

1. Koncepcje instytutu badawczego książki i czytelnictwa w okresie międzywojennym

Pierwszy projekt instytutu badawczego, realizującego jednocześnie zadania praktyczne, związany był z działalnością Institute International de Bibliographie[40] w Brukseli, utworzonego w 1895 roku przez Paula Otleta i Henri-Mari Lafontaine'a. Była to pierwsza na świecie międzynarodowa organizacja zajmująca się dokumentami traktowanymi jako źródła informacji naukowej i technicznej, mająca — w zamyśle jej twórców — spełniać funkcję światowego centrum informacji biblio-

[40] Realizowane przez Institut International de Bibliographie kierunki działania to: 1) rejestracja literatury naukowej w skali światowej drogą gromadzenia i opracowywania „wszechświatowej bibliografii", z naciskiem położonym głównie na analizę treściową dokumentów, 2) propagowanie i rozwijanie Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiętnej (UKD). W 1930 r. przeniesiono sekretariat Instytutu do Hagi. W 1931 r. zmieniono nazwę na Institut International de Documentation (IID), a w 1938 r. — na Federation International de Documentation (FID). Więcej zob. między innymi H. Jarecka, *Z historii światowego ruchu dokumentacyjnego (od końca XIX w. do Światowego Kongresu Dokumentacji w Paryżu)*, „Roczniki Biblioteczne" 24, 1980, z. 2, s. 197–213; *eadem*, *Henri La Fontaine i Paul Otlet jako pionierzy międzynarodowej współpracy intelektualnej*, „Aktualne Problemy Informacji i Dokumentacji" 1986, nr 5, s. 3–6; A. Augustyniak, *Międzynarodowa Federacja Informacji i Dokumentacji*, „Przegląd Biblioteczny" 72, 2004, z. 1/2, s. 3–20.

Korcz-Derkacz.indb 21 2011-07-29 13:31:17

graficznej. Instytut był wzorem dla ośrodków krajowych (central bibliograficznych), współpracujących z nim na zasadzie agend. W nawiązaniu do jego działalności w 1907 roku Stanisław Leszczyński w zagajeniu Zgromadzenia Organizacyjnego Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Warszawie informował zebranych, że oto przy Bibliotece planuje się utworzenie Instytutu Bibliograficznego i Muzeum Bibliotekoznawstwa, a „Międzynarodowy Instytut Bibliograficzny w Brukseli, mający swe filie, będzie wzorem dla projektowanej sekcji, i wiadomo nam, że chętnie wymieniać będzie swe skompletowane działy na polskie i słowiańskie, których nie posiada”[41]. Do zadań planowanego w Polsce Instytutu miało należeć katalogowanie książek i czasopism, gromadzenie prac z zakresu bibliografii polskiej, katalogów księgarskich i antykwarycznych, rejestracja statystyczna (statystyka wydawnicza), przygotowanie materiałów do kontynuacji bibliografii Estreichera, opracowywanie bibliografii specjalnych, współpraca międzynarodowa z Instytutem w Brukseli, bibliotekami w kraju i za granicą, praca nad ulepszaniem systemów bibliograficznych, informacja bibliograficzna dla księgarzy i bibliotekarzy oraz pracowników nauki, pomoc przy katalogowaniu, organizowanie narad bibliograficznych, udział w zjazdach bibliotekarskich i bibliograficznych, opracowywanie wydawnictw z zakresu bibliotekarstwa i bibliografii oraz wydawanie własnego czasopisma. Należy zaznaczyć, że wśród zadań[42] o charakterze *stricte* bibliograficznym (opracowanie bibliograficzne książek i czasopism, rejestrowanie i gromadzenie prac z zakresu bibliografii, kontynuacja dzieła Estreichera, udzielanie porad bibliograficznych), Instytut miał podejmować prace o charakterze badawczym i metodycznym (ulepszanie systemów bibliograficznych, pomoc przy katalogowaniu), szkoleniowym (wspólne narady w zakresie bibliografii z bibliotekarzami i bibliografami na forum krajowym i zagranicznym) oraz wydawniczym (czasopismo bibliograficzne). Przy Instytucie miało także działać muzeum. Tak szeroko zakrojonych planów uwzględniających nie tylko zadania rejestracyjne, ale i naukowe jednak nie zrealizowano — zalążek Instytutu w 1913 roku zmieniono na Dział Bibliograficzny, którego zadania ograniczono do gromadzenia i opracowywania księgozbioru bibliograficznego. Powodem tego był zapewne brak funduszy na realizację programu i słaba jeszcze pozycja Instytutu przy Bibliotece Publicznej w Warszawie.

Po odzyskaniu niepodległości w listopadzie 1918 roku powstał projekt utworzenia Biblioteki Narodowej, autorstwa dyrektora Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie Ludwika Bernackiego[43], omawiany 13 marca 1919

[41] S. Leszczyński, *Towarzystwo Biblioteki Publicznej w Warszawie. Zagajenie Zgromadzenia Organizacyjnego Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Warszawie dnia 2 lutego 1907 r.*, „Przegląd Biblioteczny” 1, 1908, z. 1, s. 5.

[42] *Odezwa III-cia. Z Archiwum Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Warszawie*, „Przegląd Biblioteczny” 1, 1908, z. 1, s. 75–77. Tekst zamieszcza także E. Słodkowska, *Instytut Bibliograficzny w Polsce. Geneza, koncepcje teoretyczne i rozwój działalności*, „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego”1964, t. 7, nr 4, s. 264–265.

[43] L. Bernacki, *Memoriał w sprawie Biblioteki Narodowej w Warszawie*, „Exlibris” 3, 1920, s. 82–84.

Korcz-Derkacz.indb 22 2011-07-29 13:31:18

roku na posiedzeniu Warszawskiego Towarzystwa Naukowego. W projekcie tym uwzględniano powołanie przy Bibliotece Narodowej osobnego Instytutu Bibliograficznego, którego zadania wychodziły poza sferę działań bibliograficznych. Dostrzegano konieczność wydawania specjalnych publikacji dotyczących bibliografii, bibliotekoznawstwa i dyscyplin pokrewnych, prowadzenie centralnego katalogu, biura informacyjnego i współpracy z zagranicą. Mowa była także o konieczności tworzenia szkół bibliotekarskich przygotowujących do pracy zarówno teoretycznie, jak i praktycznie. Postulat ten był bardzo istotny, ponieważ w wyzwolonej Polsce brakowało wykształconej kadry bibliotecznej. Projekt, co zrozumiałe, ze względu na cel główny (powołanie Biblioteki Narodowej) i adresata (rząd), nie zawierał szczegółów. Niemniej jednak zwracał uwagę na potrzebę utworzenia placówki realizującej zadania ważne z punktu widzenia środowiska krajowego i zagranicznego. Świadczył jednocześnie o wielkich nadziejach, jakie wiązano z Biblioteką Narodową, widząc w niej nie tylko główną bibliotekę państwa, ale też placówkę naukową, a nawet dydaktyczną.

Sprawa Biblioteki Narodowej zajmowała środowisko bibliotekarskie przez wiele lat, powstawały różne koncepcje jej lokalizacji, zakresu prowadzonych prac, zadań instytutu bibliograficznego[44]. Sprzyjało temu istnienie Wydziału Bibliotek przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W projektach tych przewija się wątek Instytutu Bibliograficznego, którego zadania postrzegać zaczynano szerzej niż tylko prowadzenie rejestracji bibliograficznej piśmiennictwa narodowego. Na pierwszym Zjeździe Bibliotekarzy Polskich (Lwów, 28–29 maja 1928), a więc trzy miesiące po powołaniu Biblioteki Narodowej, Jan Muszkowski przedstawił referat *Polski Instytut Bibliograficzny*[45], w którym, w oparciu o rękopiśmienny projekt statutu Biblioteki Narodowej, nakreślił jego zadania. Referent stwierdzał, że Instytut powinien zająć się rejestracją retrospektywną i bieżącą oraz statystyką całej produkcji wydawniczej wraz z drukowaniem kart katalogowych dla bibliotek, przygotowaniem kompletnej bibliografii czasopism, utworzeniem katalogu centralnego, nawiązaniem współpracy z tego typu instytutami za granicą. Byłoby to etapem przygotowawczym do zorganizowania w Polsce biura informacyjnego o charakterze międzynarodowym, zgromadzeniem danych na temat aktualnej sytuacji przemysłu wydawniczego, graficznego, księgarskiego. Koncepcja ta dawała priorytet pracom bibliograficznym, aczkolwiek była w niej także zapowiedź prac wchodzących w zakres szerzej widzianej nauki o książce.

[44] Na temat koncepcji Biblioteki Narodowej zob. między innymi S. Demby, *Biblioteka Narodowa w Warszawie*, [w:] *idem*, *Wybór pism*, dobór, komentarz i opracowanie D. Rymsza-Zalewska, Warszawa 2005, s. 141–151; Z. Gaca-Dąbrowska, *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej. Zarys problemów organizacyjnych i badawczych*, Warszawa 2007, s. 58–61; M. Skwarnicki, *Zarys rozwoju koncepcji i organizacji Biblioteki Narodowej w Warszawie (1918–1954)*, [w:] *Z zagadnień teorii i praktyki bibliotekarskiej. Studia poświęcone pamięci Józefa Grycza*, Warszawa 1961, s. 89–130; E. Słodkowska, *Instytut Bibliograficzny w Polsce*...

[45] J. Muszkowski, *Polski Instytut Bibliograficzny*, [w:] *Pamiętnik I Zjazdu Bibliotekarzy Polskich we Lwowie (28–29 V 1928)*, opracował J.B. Richter, Lwów 1929, s. 63–65.

Na wspomnianym zjeździe Stefan Vrtel-Wierczyński wygłosił referat *Nasz program bibliograficzny*[46], którego główne założenia przedstawił następnie w wersji rozszerzonej, w artykule *O najpilniejszych zadaniach naszej bibliografii*[47]. W części poświęconej Instytutowi Bibliograficznemu wysuwał on postulaty dotyczące bieżącej bibliografii narodowej, poloników zagranicznych oraz statystyki wydawniczej. Do zadań Instytutu autor włączał też prace nad bibliografią retrospektywną, bibliografią bieżącą artykułów z czasopism, mówił o współpracy z towarzystwami naukowymi, o opracowaniu instrukcji pracy bibliotekarskiej, o katalogu czasopism polskich, o zorganizowaniu bibliograficznego biura informacyjnego. Podkreślał ważność współpracy zagranicznej, popieranie inicjatyw prywatnych z zakresu bibliografii i księgoznawstwa, subwencjonowanie wydawnictw fachowych.

Postulaty obu referentów w znacznym stopniu pokrywały się i uzupełniały wzajemnie. Zarówno Muszkowski, jak i Vrtel-Wierczyński widzieli Instytut jako centralną instytucję zajmującą się działalnością bibliograficzną, przede wszystkim bibliografią narodową, koordynującą prace na terenie kraju i współpracującą na arenie międzynarodowej. Aleksander Birkenmajer, odnosząc się do tych wystąpień, stwierdzał[48], że planowany zakres działania Instytutu Bibliograficznego jest bardzo szeroki. Zaproponował wyraźny podział kompetencji pomiędzy dwie instytucje. Pisał:

> wystąpiłem stanowczo przeciwko rozciąganiu prac instytutu na „szerzenie i pogłębianie wiedzy o książce, organizowanie odpowiednich kursów, popieranie wydawnictw z dziedziny księgoznawstwa itd." Nowo powstały Instytut jest i powinien pozostać instytutem czysto bibliograficznym i nie może aspirować do stanowiska Instytutu Bibliologicznego. […] Państwowy Instytut Bibliograficzny powinien rozpocząć swą działalność od spełnienia tych zadań, które leżą najbliżej. Jestem głęboko przekonany, że prędzej doczekamy się w Polsce osobnego Instytutu Bibliologicznego, w związku z którymś z naszych uniwersytetów czy też z którymś z naszych muzeów przemysłowych, niż Państwowy Instytut Bibliograficzny wyczerpie te zadania[49].

Wypowiedź Birkenmajera należy potraktować jako realistyczną ocenę możliwości i potrzeb. Nie ulega wątpliwości, że pierwszoplanowym zadaniem było opracowywanie i wydawanie bieżącej bibliografii narodowej; na pewno wysoką rangę miało kontynuowanie dzieła Estreichera. Inne sprawy, a zwłaszcza naukowe, odsuwano na czas późniejszy, doceniając wprawdzie ich wagę, ale jednocześnie uznając, że nie da się wszystkiego od razu zrealizować, ponieważ praktyczne prace bibliograficzne wymagały innego przygotowania kadrowego niż prace badawcze z zakresu nauki o książce. Ten właśnie aspekt widoczny jest w wypowiedzi Birken-

[46] S. Vrtel-Wierczyński, *Nasz program bibliograficzny*, [w:] *Pamiętnik I Zjazdu*..., s. 49–52.

[47] S. Vrtel-Wierczyński, *O najpilniejszych zadaniach naszej bibliografii*, „Przegląd Biblioteczny" 2, 1928, s. 190–209.

[48] A. Birkenmajer, *Po Zjeździe Lwowskim*, „Przegląd Biblioteczny" 2, 1928, s. 177–189.

[49] *Ibidem*, s. 185–186.

majera. Nie negując potrzeby takiego ośrodka badawczego, Birkenmajer widział tę instytucję połączoną raczej z uniwersytetem.

Na łamach prasy zabrał także głos Zygmunt Mocarski[50], który Instytut Bibliograficzny postrzegał jako instytucję zajmującą się bibliografią bieżącą, dającą podstawę do utworzenia w przyszłości biura informacyjnego na potrzeby badaczy z Polski i z zagranicy. Natomiast w Bibliotece Narodowej widział konieczność stworzenia wielkiej, podręcznej biblioteki bibliologicznej, zwłaszcza katalogu centralnego dzieł obcych znajdujących się w naszych bibliotekach oraz muzeum bibliotekoznawczego, które dawałoby polskim bibliotekarzom możliwość zaznajomienia się z osiągnięciami zagranicznej techniki stosowanej w różnych bibliotekach, nie tylko naukowych.

Dwa lata później w wypowiedzi Stefana Dembego powróciła idea Instytutu Bibliograficznego bliska koncepcji Bernackiego, mającego zadania wkraczające wyraźnie w obszar nauki o książce. Do jego zadań zaliczał między innymi:

> utworzenie i prowadzenie biura informacyjnego z zakresu bibliografii i bibliotekarstwa; prowadzenie badań i wydawanie dzieł z zakresu bibliografii, księgoznawstwa i bibliotekoznawstwa; gromadzenie materiałów, dotyczących stanu obecnego, jak również historii przemysłu wydawniczego, graficznego, księgarstwa oraz dziedzin pokrewnych; inicjowanie i prowadzenie badań nad warunkami, stanem obecnym i rozwojem czytelnictwa; […] szerzenie wiedzy o książce drogą wykładów, wydawnictw i współdziałania z innymi czynnikami zainteresowanymi; popieranie wysiłków instytucji i osób w zakresie badań bibliograficznych, księgoznawczych i bibliotekoznawczych[51].

Zarówno w projekcie Bernackiego, jak i Dembego rysuje się idea bibliologicznego instytutu naukowego, umieszczonego przy Bibliotece Narodowej, w którym prowadzono by i inicjowano badania z zakresu bibliografii, księgoznawstwa, bibliotekoznawstwa, czytelnictwa.

Lata dyskusji zostały podsumowane przez Józefa Grycza w artykule *Biblioteka Narodowa na drugim etapie działalności*[52]. Autor zaznaczał, że „Instytut Bibliograficzny nakłada na Bibliotekę Narodową osobny kompleks zadań i obowiązków", do których zaliczył inicjowanie i prowadzenie działalności mającej na celu rejestrację całej produkcji wydawniczej. Podkreślał, że program prac Instytutu Bibliograficznego przedstawiony został w 11 punktach projektu statutu Biblioteki Narodowej, który w całości jest zgodny z propozycją Stefana Dembego. Grycz mówił też o konieczności zorganizowania katalogu centralnego bibliotek, dającego podstawy do utworzenia centralnego biura informacyjnego, a to z kolei dawałoby możliwość podjęcia współpracy z biurami (centrami) bibliograficznymi za granicą.

Projekt statutu Biblioteki Narodowej w tym brzmieniu nie został zatwierdzony ani w 1931 roku, ani później. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych

[50] Z. Mocarski, *Potrzeby bibliotek naukowych*, „Nauka Polska" 10, 1929, s. 358–346.

[51] S. Demby, *Biblioteka Narodowa...*, s. 150.

[52] J. Grycz, *Biblioteka narodowa na drugim etapie działalności*, „Przegląd Biblioteczny" 5, 1931, s. 109–136.

i Oświecenia Publicznego z dnia 31 stycznia 1938 r. w sprawie statutu Biblioteki Narodowej Józefa Piłsudskiego w Warszawie zadania Instytutu określa już bardzo lakonicznie, podając strukturę i stwierdzając, że składa się nań oddział bieżącej rejestracji druków, bibliografii retrospektywnej i specjalnej oraz oddział bibliologiczny. Osobno wymienia też Biuro Międzynarodowej Wymiany Wydawnictw. Szeroko nakreślone zadania naukowe nie zostały tu już wyeksponowane, choć wskazany oddział bibliologiczny otwierał możliwości wyjścia poza praktykę bibliograficzną.

W 1938 roku Józef Grycz, znający tendencje zagraniczne (rozwijające się ośrodki dokumentacji), przedstawił zmodyfikowaną koncepcję ośrodka bibliograficzno-dokumentacyjnego[53]. Widział on możliwość stworzenia Międzynarodowego Centrum Dokumentacji Bibliotekarstwa, które zajmowałoby się:

a) udzielaniem informacji bibliograficznych oraz biograficznych z zakresu bibliotekarstwa w najszerszym tego wyrazu znaczeniu; b) gromadzeniem, porządkowaniem i wypożyczaniem bibliotekom i członkom Federacji wszelkiego rodzaju „dokumentów" […]; c) zbieraniem i udzielaniem do wiadomości zainteresowanych wszelkiego rodzaju prób, osiągnięć i doświadczeń poszczególnych bibliotek i bibliotekarzy, np. w dziedzinie konserwacji i dezynfekcji przedmiotów bibliotecznych (zbiorów, katalogów), wypróbowaniu rozmaitych urządzeń i aparatów technicznych […]; mogłoby poniekąd spełniać również funkcje doradcze przez wydawanie opinii o różnych zamierzeniach i projektach z powyższych dziedzin, względnie nawet samo na żądanie opracowywać na podstawie posiadanych materiałów pewnych planów i projektów.

W krajach członkowskich powinny powstawać narodowe centra dokumentacji bibliotekarstwa, tworząc wspólnie sieć międzynarodową. W Polsce taką rolę powinna odgrywać Biblioteka Narodowa,

ona też powinna uzgadniać i racjonalizować wszelkie poczynania w tym kierunku.

Podsumowując, Grycz pisał:

Mam tu na myśli zbieranie regulaminów i formularzy, centralny katalog literatury biblioteko- i księgoznawczej, kartotekę biograficzną bibliotekarzy, słownictwo bibliotekarskie i t. p. przedsięwzięcia[54].

Proponowane przez Grycza centrum dokumentacji miało być instytucją o innym charakterze niż Instytut Bibliograficzny, aczkolwiek w pewnym zakresie jego zadania (kartoteka biograficzna, terminologia, centralny katalog piśmiennictwa bibliologicznego) pokrywają się z zadaniami naukowo-badawczymi Instytutu Bibliograficznego, formułowanymi wyraźnie przede wszystkim przez Dembego. Jest to jeszcze jedna koncepcja ośrodka łączącego prace praktyczne, informacyjne z działalnością poradniczą, normalizacyjną, dokumentacyjną i naukową, choć — trzeba przyznać — odbiegająca od koncepcji poprzedników.

Leon Bykowski, występując na IV Zjeździe Bibliotekarzy Polskich w Warszawie (31 maja–2 czerwca 1936), w referacie *Współczesna polityka biblioteczna*

[53] J. Grycz, *O centrum dokumentacji bibliotekarstwa*, „Przegląd Biblioteczny" 12, 1938, s. 3–4.
[54] *Ibidem*.

w zakresie publicznych bibliotek oświatowych. Szkic dyskusyjny[55] przedstawił między innymi zasady prowadzenia w Polsce akcji „polityczno-bibliotecznej", przebiegającej w kilku etapach na przestrzeni kilku lat. W pierwszym okresie — zdaniem referenta — powinna powstać „centrala biblioteczna", a na jej czele stałby komitet (o kompetencjach rady naukowej). Bykowski widział ją jako instytucję ogólnokrajową, skupiającą przedstawicieli rządu, organizacji samorządowych oraz bibliotekarzy. Zadania zapisane w statucie miałyby charakter bibliograficzny (rejestracyjny), badawczy w zakresie księgoznawstwa oraz praktyczny — informacyjny, szkoleniowy (kursy zawodowe, szkoła), instruktażowy (sprawy biblioteczno-techniczne), wydawniczy (czasopismo fachowe, podręczniki, katalogi itp.), a także opiniodawczy. „Centrala" powinna posiadać fachowy księgozbiór i muzeum książki, wypożyczalnię, księgarnię komisową i introligatornię. Jak się jednak wydaje, działalność „centrali" w intencji projektodawcy nastawiona byłaby raczej na bibliotekarstwo oświatowe i publiczne. Projekt ten, uwzględniający prowadzenie prac naukowych i badawczych w zakresie nauki o książce, należy uznać za dosyć odległy od wcześniej przedstawionych projektów instytutu bibliograficznego (instytutu bibliologicznego). Gdy jednak spojrzy się na proponowane w nim zasady organizacji owej „centrali", jej sekcje i przydzielone im zadania, i porówna się je z przyszłym statutem PIK autorstwa Adama Łysakowskiego, okaże się, że elementy tej koncepcji, dotyczące spraw badawczych, wydawniczych, szkoleniowych, doradczych, były akceptowane przez przyszłego dyrektora Instytutu.

Przytaczane dyskusje teoretyczne wyraźnie wskazują, że w okresie międzywojennym środowisko bibliotekarzy polskich poszukiwało modelu instytucji — jednej lub dwóch współistniejących — która mogłaby połączyć praktyczną działalność bibliograficzną i informacyjną z naukowymi dociekaniami w zakresie nauki o książce. Jeden nurt związany był z koncepcją Biblioteki Narodowej i istniejącego przy niej Instytutu Bibliograficznego, uwzględniającego w swych pracach zadania ośrodka badawczego. Koncepcja Birkenmajera zakładała odrębne funkcjonowanie obu instytucji. Projekt Bykowskiego zdecydowanie podkreślał samodzielność „centrali bibliotecznej" zajmującej się między innymi badaniami księgoznawczymi.

Trzeba jednak zauważyć, że obok prowadzonych dyskusji pojawiały się konkretne działania organizacyjne, w wyniku których powstawać zaczęły służby informacyjno-bibliograficzne przy dużych bibliotekach naukowych. Ich inicjatorem był Adam Łysakowski. Przykładano do tego dużą wagę, o czym świadczy między innymi list Mariana Łodyńskiego do Adama Łysakowskiego z prośbą o przedstawienie tego zagadnienia na IV Zjeździe Bibliotekarzy Polskich:

> Idzie mianowicie o referat dotyczący „organizacji oddziałów bibliograficzno-informacyjnych w b[iblio]tekach". Jak Pan najlepiej wie, takiej komórki w naszych b-tekach na ogół brak […]. Myślę jednak, że byłby czas usystematyzować tę pracę, a przede wszystkim stworzyć dla niej osobną

[55] L. Bykowski, *Współczesna polityka biblioteczna w zakresie publicznych bibliotek oświatowych. Szkic dyskusyjny*, Warszawa 1936.

wyraźnie co do celu, materiałów i personelu określoną komórkę wewnątrz organizacji każdej większej b-teki. Czy nie dałoby się tego połączyć w jakiś system, którego ukoronowaniem byłby Instytut Bib[liograficzny] przy B-tece Narodowej, to chyba także problem do rozważenia. Wiem, że nad zagadnieniem tym rozmyślał Pan niejednokrotnie, że łączy się ono organicznie z Pańskimi pomysłami centralizacyjnymi[56].

Jak można wnosić z tego listu, Adam Łysakowski miał już wówczas własny pogląd na rolę Instytutu Bibliograficznego, który spełniałby funkcję właśnie takiego biura informacyjno-bibliograficznego i jednocześnie ośrodka o znaczeniu krajowym. Pierwszy w Polsce osobny Oddział Bibliograficzny powstał w 1926 roku w Centralnej Bibliotece Wojskowej w Warszawie. W 1929 roku w Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy dotychczasową Bibliotekę Podręczną przeniesiono do osobnej sali i wyodrębniono Dział Informacyjny. Księgozbiór uzupełniono dziełami bibliograficznymi wyłączonymi z działu księgoznawczego i specjalnie kupowanymi. W 1935 roku powstało Biuro Bibliograficzne przy Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie.

Pierwszy samodzielny oddział biura informacyjno-bibliograficznego został stworzony przez Związek Bibliotekarzy Polskich w 1929 roku. Na podstawie § 5 Statutu Związek podjął uchwałę o powołaniu do życia Poradni Bibliotecznej. Inicjatywa ta wychodziła naprzeciw nie tylko dyskusjom, ale wręcz bardzo konkretnemu zapotrzebowaniu na ośrodek porad bibliotekarskich i bibliograficznych dla bibliotek publicznych. Poradnia stanowiła samodzielną sekcję Koła Warszawskiego ZBP, miała własny budżet, etatowych pracowników, fachowe kierownictwo i, jak nazwa wskazuje, miała służyć bibliotekom radą i pomocą w zakresie wszystkich działów pracy bibliotekarskiej[57]. Poza działalnością wyłącznie informacyjno-doradczą, pełnić miała funkcję placówki naukowo-badawczej, koordynującej prace wszystkich bibliotek i instytucji, wypracowującej wzorcowy model pracy jednostkowej biblioteki, a także całej sieci bibliotecznej. Jak pisała Wanda Dąbrowska[58], kierowniczka Poradni od września 1929 roku do wybuchu drugiej wojny światowej, działalność

obejmowała następujące działy pracy:

1) organizacji technicznej bibliotek, łącznie ze składnicą pomocy bibliotecznych i z sekcją biblioteczek ruchomych,

2) bibliografii i doboru książek oraz oceny księgozbiorów bibliotecznych,

3) wydawnictw,

4) dokształcania zawodowego,

5) prac badawczych.

[56] List Mariana Łodyńskiego do Adama Łysakowskiego, Warszawa 14.06.1935, w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*..., s. 94.

[57] Na temat Poradni Bibliotecznej zob. *Poradnia Biblioteczna Warszawskiego Związku Bibliotekarzy Polskich,* „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy" 2, 1930/1931, nr 8–9, s. 70–72; W. Dąbrowska, *Poradnia Biblioteczna Warszawskiego Koła Związku Bibliotekarzy Polskich*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 11, 1975, s. 215–248.

[58] W. Dąbrowska, *Poradnia Biblioteczna*..., s. 216–217.

Najbardziej interesująca nas sfera działalności badawczej obejmowała trzy grupy zagadnień, jednak z ukierunkowaniem na bibliotekarstwo publiczne. Były to:

a) Badanie polskiego piśmiennictwa i produkcji wydawniczej z punktu widzenia przydatności dla czytelnictwa powszechnego. Analizowano produkcję piśmienniczą z wykluczeniem podręczników szkolnych i prac ściśle naukowych pod kątem zarówno wartości obiektywnej, jak i przydatności dla bibliotek publicznych różnych typów i czytelników z różnym stopniem przygotowania czytelniczego i samokształceniowego.

Przedmiotem badań była treść lub tematyka, forma ujęcia (konstrukcja, styl i język), stopień trudności, strona wydawnicza oraz przypuszczalna przydatność dla różnych grup środowiskowych (w sumie dane dla tzw. „prognozy poczytności")[59].

Ważny kierunek tych prac stanowiła także próba odpowiedzi na pytanie, jakim warunkom powinna odpowiadać książka popularnonaukowa. Typowano więc wzorce i antywzorce w tym zakresie, starano się określić metody bibliotecznego poznawania książek, formułowano cechy dobrej adnotacji. W wyniku tych prac opublikowano kilka opracowań bibliograficznych oraz wystąpiono z inicjatywą utworzenia Społecznego Funduszu Wydawniczego, który miał koordynować działania wydawnicze. Wojna przerwała te prace.

b) Badanie stanu i jakości księgozbiorów bibliotecznych, przede wszystkim w środowisku bibliotek wiejskich, z punktu widzenia ich przydatności dla tej grupy ludności. Badania te prowadzono wycinkowo, jednak ujawnione wyniki wskazywały na wielkie zaniedbania i zupełne nieraz niedostosowanie literatury do potrzeb tej ludności (nieuwzględnianie literatury w języku ludności miejscowej, literatura przestarzała lub na odwrót — na zbyt wysokim poziomie intelektualnym).

c) Badanie wykorzystania księgozbiorów bibliotek publicznych, między innymi poczytność poszczególnych działów literatury i książek. Badaniom czytelnictwa miały służyć analityczne karty i zeszyty czytelnika wprowadzone przez Poradnię w ostatnich latach działalności. Badania te nie przyniosły oczekiwanych rezultatów.

Warsztat pracy Poradni Bibliotecznej stanowił księgozbiór przeznaczony głównie do prac wewnętrznych, badawczych i usługowych oraz zbiory bibliograficzne w postaci kartotek różnych typów (rejestracyjna, recenzyjno-krytyczna, adnotowana, serii, wydawców), katalogi biblioteczne, przewodniki, poradniki i roczniki literackie. Poradnia posiadała także materiały instrukcyjno-pokazowe (metodyczne, wizualne, teki formularzy z bibliotek różnych krajów, teki dotyczące budownictwa bibliotecznego, ilustracje wnętrz i urządzeń bibliotecznych) oraz „centralny katalog literatury bibliotekoznawczej w bibliotekach warszawskich".

Wobec rozrastających się zadań Poradni i zasięgu jej oddziaływania oraz braku osobowości prawnej 24 stycznia 1938 roku kierownictwo zaproponowało prze-

[59] *Ibidem*, s. 235.

kształcenie jej w Instytut Książki i Czytelnictwa, co odpowiadało zamierzeniom i zakresowi prowadzonych prac. Miała to być samodzielna instytucja przy Radzie Związku Bibliotekarzy Polskich, szerzej uwzględniająca w swej pracy zagadnienia naukowo-badawcze. Wyłoniono dwie komisje: organizacyjną i funduszową. Powstał Tymczasowy Komitet Organizacyjny, który rozpoczął pracę od przygotowania schematu organizacyjnego Społecznego Instytutu Książki i Czytelnictwa im. Marszałka Józefa Piłsudskiego.

Działalność instytucji — czytamy w Kronice ZBP — rozwijać się winna w 3 kierunkach: 1. wydawniczym (podejmowanie nowych wydawnictw, koordynacja zamierzeń wydawniczych, popieranie wydawnictw nadających się do masowego rozpowszechniania za pośrednictwem bibliotek oświatowych); 2. instruktorskim (szkolenie bibliotekarzy, akcja poradniana; rozbudowa akcji dotychczasowej poradni ZBP); 3. naukowo-badawczym w zakresie czytelnictwa i bibliologii[60].

Jak widać, po odzyskaniu niepodległości w specyficznej sytuacji polskiego bibliotekarstwa „porozbiorowego" konieczne było podjęcie działań integracyjnych. Dyskutowano o potrzebie powołania nie tylko Biblioteki Narodowej, ale także instytucji, która zorganizowałaby badania naukowe w zakresie społecznej roli książki. Koncepcje teoretyczne dotyczące tego przedsięwzięcia pozostawały jednak w sferze planów. Tylko działalność Poradni Bibliotecznej miała wymiar konkretnych prac badawczych i prób ich naukowego opracowania. Ona także miała być przekształcona w Instytut Książki i Czytelnictwa, jednak wojna uniemożliwiła realizację tych planów.

2. Przykłady organizacji badań bibliologicznych za granicą

Prezentując sytuację w polskim bibliotekarstwie okresu międzywojennego, trzeba pamiętać, że nie funkcjonowało ono w próżni. Poprzez uczestnictwo w międzynarodowych spotkaniach[61], zapewne także przez kontakty osobiste[62] wybitni polscy

[60] *Kronika*, „Przegląd Biblioteczny" 12, 1938, s. 214.

[61] Między innymi w styczniu 1920 r. Polska przystąpiła do międzynarodowej konwencji berneńskiej (1886), dotyczącej praw autorskich; w dniach 3–9 kwietnia 1923 r. odbył się Międzynarodowy Kongres Bibliotekarzy i Bibliofilów w Paryżu; w posiedzeniach Międzynarodowego Komitetu Bibliotek IFLA (1937, 1938) i w Międzynarodowej Komisji Normalizacyjnej (1937) reprezentował Polskę J. Grycz; polscy bibliofile współpracowali też z bratnią organizacją w Paryżu (Société Française des collectioneurs d'exlibris).

[62] Między innymi Ukrainskyj Naukowyj Instytut Knyhoznawstwa (UNIK) zaprosił do współpracy naukowej Ludwika Bernackiego. Wspomina o tym K. Migoń w recenzji 3. tomu „Rocznika Biblioteki Narodowej" zamieszczonej w „Rocznikach Bibliotecznych" 2, 1967, z. 3/4, s. 537. Incydentalnie na łamach ukraińskiego czasopisma „Bibliołohiczni wisty" pojawiły się prace W.T. Wisłockiego i S. Vrtela-Wierczyńskiego. Por. K. Migoń, *Księgoznawstwo radzieckie w latach dwudziestych i trzy-*

bibliotekarze byli dobrze zorientowani w najnowszych kierunkach i naukowych koncepcjach bibliotekarstwa oraz bibliologii za granicą. W latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku nastąpił rozwój instytucji naukowych zajmujących się książką jako przedmiotem studiów. Poza Institute International de Bibliographie badania księgoznawcze rozwijały się w bliskich nam krajach słowiańskich, na przykład w Rosji, na Ukrainie, w Czechosłowacji, ale także w Niemczech, na Węgrzech[63], w Anglii i Stanach Zjednoczonych[64].

W 1918 roku powstał w Petersburgu Socio-bibliołogiczeskij Institut, który rok później zmienił nazwę na Sociologiczeskij Institut i odszedł od problematyki księgoznawczej. W latach 1920–1933 działał w Petersburgu Institut Knigowiedienia, stworzony w wyniku reorganizacji Rosyjskiej Izby Książki. W jego skład wchodziły sekcje:

> 1. historii, metodologii i teorii księgoznawstwa, 2. ekonomiki, produkcji i społecznej roli książki, 3. prasoznawstwa i dziennikarstwa, 4. teorii, metodologii i historii bibliografii, a także biuro wydawnicze, biblioteka bibliograficzna i muzeum księgoznawstwa[65].

Instytut prowadził prace badawcze nad teorią i metodologią księgoznawstwa, historią i współczesnością książki radzieckiej, sporządził liczne bibliografie i biobibliografie, zajmował się kształceniem bibliotekarzy i zbierał materiały ikonograficzne do dziejów literatury i nauki w Rosji. W 1922 roku powstał Muziej (później Institut) knigi, dokumienta i pis'ma. Związany z Institutom Knigowiedienia działał do 1936 roku. Gromadzono i udostępniano w nim zbiory biblioteczne, ale przede wszystkim prowadzono prace naukowe z zakresu teorii i historii książki, publikowano serię „Trudy Muzieja (Instituta) knigi, dokumienta i pis'ma".

W okresie międzywojennym działało nadal, założone jeszcze w 1899 roku w Petersburgu Russkoje Bibliołogiczeskoje Obszczestwo, które miało

---

dziestych, [w:] *idem*, *Z dziejów nauki o książce*, Wrocław 1979, s. 93; A. Łysakowski znał wybitnego bibliologa czeskiego W.J. Živny'ego, którego pracę tłumaczył i przygotowywał jej wydanie. Był mu też znany tekst pracy P. Otleta, *Traité de documentation. Le livre sur le livre. Théorie et pratique* (Bruxelles 1934). Zob. A. Łysakowski, *Przedmowa redaktora wydania polskiego*, [w:] W.J. Živny, *Bibliografia i bibliologia. Pojęcie, przedmiot, rozwój. Przekład z czeskiego przerobił i uzupełnił Adam Łysakowski,* Warszawa 1936, s. 4–5.

[63] Zob. A. Majkowska, *Poglądy na księgoznawstwo i bibliotekoznawstwo w Niemczech*, „Acta Universitatis Wratislaviensis No 121. Bibliotekoznawstwo" 6, 1970, s. 61–94; K. Migoń, *Z problematyki teorii księgoznawstwa w ZSRR*, „Acta Universitatis Wratislaviensis No 72. Bibliotekoznawstwo" 5, 1968, s. 3–30; *idem*, *Księgoznawstwo radzieckie…*, s. 89–123; G. Žibritová, *Z problematyki księgoznawstwa na Węgrzech*, „Acta Universitatis Wratislaviensis No 121. Bibliotekoznawstwo" 6, 1970, s. 95–125.

[64] K. Migoń, *O badaniach bibliologicznych w USA*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 15, 1979, s. 349–363.

[65] K. Migoń, *Księgoznawstwo radzieckie…*, s. *90; idem*, *Zmienne losy towarzystw bibliologicznych*, [w:] *Bibliologia dyscypliną integrującą. Studia ofiarowane Profesor Barbarze Bieńkowskiej*, red. M. Mlekicka, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi", Warszawa 1993, s. 311–319.

służyć integracji badaczy zagadnień księgoznawczych, prowadzić prace teoretyczne i stosować je w praktyce w celu ułatwienia dostępu do wszelkich rodzajów piśmiennictwa, a także badać problemy książki w przeszłości i współcześnie[66].

Z towarzystwem związane były ważne postacie radzieckiego księgoznawstwa, między innymi Aleksander Łowiagin, Michał Kufajew, Aleksander Fomin. Istotne znaczenie miały publikacje tej miary, co *Sertum bibliologicum* (1922) i *Kniga o knigie* (t. 1–3, 1927–1932).

Działalność badawczą w interesującym nas zakresie prowadziły też biblioteki naukowe, szkoły wyższe i instytuty biblioteczne (zwane też instytutami kultury), na przykład w Leningradzie, Moskwie, Charkowie, oraz instytuty księgoznawstwa, między innymi w Jekaterynodarze (1919 rok; dziś Krasnodar).

Szczególne znaczenie miały prace prowadzone przez Ukrainskyj Naukowyj Instytut Knyhoznawstwa — UNIK[67], który działał w Kijowie w latach 1922–1936. Powstał on w wyniku reorganizacji Centralnej Izby Książki (założonej w 1919). Celem nadrzędnym instytutu było zorganizowanie na Ukrainie naukowego centrum bibliologii, w którym podjęto by badania w zakresie tej dyscypliny w aspekcie ogólnym i szczegółowym — zwłaszcza w odniesieniu do bibliologii ukraińskiej. Ważnym zadaniem miało być także opracowywanie i propagowanie metod naukowych w zakresie prac bibliologicznych. UNIK, w myśl założeń, miał organizować pomoc w pracy ukraińskim badaczom. Środkami umożliwiającymi realizację tych prac miał być stały kontakt z międzynarodowymi, zagranicznymi i ukraińskimi stowarzyszeniami bibliologicznymi, opracowywanie bibliografii publikacji ukraińskich (ukraińska bibliografia narodowa), przygotowanie encyklopedii dokumentującej działalność bibliotek ukraińskich, publikacje wyników badań[68]. Instytut pracował w czterech sekcjach: 1. bibliograficznej, 2. socjologii i ekonomiki książki, 3. sztuki i techniki książki (później: produkcji książki) oraz 4. historii książki[69]. Poza tak wytyczonymi kierunkami badań prowadzono szkolenia w zakresie nauki o książce, prace dokumentacyjne, wykłady bibliologiczne oraz akcje popularyzowania nauki o książce (Pierwsza Ogólnoukraińska Wystawa Drukarstwa w 1923 roku). Zorganizowano również muzeum, wydawano czasopismo „Bibliołohiczni wisty" (1923–1930) bogate w materiały z zakresu historii książki i teorii dyscypliny, serie „Trudy UNIK" (1926–1930), „Naukowi zapysky", „Naukowo-popularna biblioteka knyhoznawstwa". Zdaniem Krzysztofa Migonia UNIK był jednym z najaktywniejszych ośrodków badań nad książką w ZSRR

[66] Cyt. za: K. Migoń, *Zmienne losy towarzystw…*, s. 315.

[67] Na temat UNIK zob. K. Migoń, *Księgoznawstwo ukraińskie w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Studia o Książce" 1, 1970, s. 25–41.

[68] O celach i zadaniach UNIK pisał Leon Bykowski w broszurze *Ukrainskyj Naukowyj Instytut Knyhoznawstwa. Informacija*, Podebradi 1925; zob. też K. Migoń, *Księgoznawstwo ukraińskie…*, s. 25–41.

[69] K. Migoń, *Księgoznawstwo ukraińskie…*, s. 28.

i na całym świecie[70]. Według projektu Leona Bykowskiego, wybitnego ukraińskiego bibliologa i jednocześnie polskiego bibliotekarza[71], UNIK miał znaleźć się w ramach departamentu książki ministerstwa kultury (Departament Knyhy Ukrajiny). Departament ten miałby sprawować pieczę nad ogółem spraw księgoznawczych i składałby się z czterech oddziałów: A. ogólnego (tu znalazłby się UNIK), B. produkcji książki, C. rozpowszechniania książki (tu księgarstwo i bibliotekarstwo), D. użytkowania książki (tu bibliografia, bibliopedagogika, oświata bibliograficzna)[72]. Zadania UNIK oraz jego struktura wskazują na nadrzędny cel, którym było wszechstronne badanie książki, choć uwzględniano także aspekt praktyczny, mianowicie sporządzanie bibliografii piśmiennictwa ukraińskiego. Po roku 1931, wobec nowych zadań budownictwa socjalistycznego, prowadzone do tej pory w UNIK badania księgoznawcze zostały odsunięte na plan dalszy.

W Czechosłowacji poważną rolę odegrało, jedyne na tym terenie w okresie międzywojennym, naukowe stowarzyszenie pod nazwą Československá společnost knihovědná (15 stycznia 1930 do 1947 roku). Celem głównym Towarzystwa było podjęcie badań w zakresie bibliologii, bibliografii i bibliotekarstwa. Jak pisał Ladisław Jan Živny,

> postawiło sobie za cel [Towarzystwo] uprawiać bibliologię na bazie naukowej. Chciało poruszać wszelkie kwestie bibliologiczne dotyczące książki jako obiektu kultury, kwestie bibliograficzne i bibliotekoznawcze, pomijając techniczną, zawodową stronę tych problemów[73].

Członkowie Towarzystwa, którymi mogły być tylko osoby z wyższym wykształceniem lub pracujące w bibliotekach naukowych, aktywnie uczestniczyli w międzynarodowej wymianie myśli księgoznawczej (sesje IFLA, prace FID) oraz prowadzili działalność wydawniczą. Towarzystwo wydawało od 1931 roku wielojęzyczne czasopismo „Slovanská knihověda", które miało informować „specjalistów zagranicznych o postępach naukowych w zakresie bibliografii słowiańskiej, a jednocześnie świat słowiański o postępach bibliografii wśród ludów niesłowiańskich"[74]. Odegrało ono ważną rolę w rozwoju bibliologii na świecie. Towarzystwo organizowało wykłady i dyskusje, urządzało wycieczki do bibliotek i archiwów.

Także na zachodzie Europy podejmowane były próby organizacji badań naukowych w zakresie księgoznawstwa. W 1884 roku powstało w Lipsku Deutsches Buch- und Schriftenmuseum. Prace naukowe dotyczyły książki dawnej i współ-

[70] *Ibidem*.

[71] Pisze na ten temat K. Migoń, *Leon Bykowski (1895–1992) — ukraiński bibliolog i polski bibliotekarz*, „Roczniki Biblioteczne" 47, 2003, s. 155–168.

[72] K. Migoń, *Księgoznawstwo ukraińskie*…, s. 37. Oryginał projektu Bykowskiego, maszynopis na prawach rękopisu, dostępny w Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy i w BN. ZDK.

[73] Cyt. za: A. Łuszpak, *Czechosłowackie stowarzyszenia naukowe i zawodowe pracowników książki w okresie międzywojennym*, „Acta Universitatis Wratislaviensis No 2920. Bibliotekoznawstwo" 26, 2006, s. 105.

[74] *Ibidem*, s. 107.

czesnej, jej przeobrażeń, przemysłu papierniczego i poligraficznego, księgarstwa i bibliotekarstwa. Muzeum było i jest nadal ważnym ośrodkiem popularyzacji zagadnień księgoznawczych. Dwa lata później rozpoczął w Getyndze działalność instytut poświęcony bibliologii i bibliotekoznawstwu — Institut für Bibliothekswissenschaft. W 1905 roku przy Pruskiej Bibliotece w Berlinie powstało biuro informacyjne bibliotek niemieckich. Z inicjatywy niemieckiego badacza Waltera Hofmanna utworzono w 1914 roku Deutsche Zentralstelle für Volkstümliches Büchereiwesen (1914 – ok. 1937)[75]. Centralę tworzyło siedem oddziałów:

1. Unterricht und Fortbildung (Schule für Büchereiverwaltung und Büchereitechnik sowie Lehrgänge für nebenamtliche Büchereileiter);
2. Fachliteratur („Der Volksbibliothekar" und Einzelveröffentlichungen);
3. Auskunft und Beratung (Werbung und Zusammenarbeit mit den Staatlichen Beratungsstellen für Volksbüchereien);
4. „Deutsche Volksbibliographie";
5. Leserkunde und Statistik;
6. Technischer Büchereibedarf;
7. Zentralbuchbinderei. Das Einkaufshaus für Bücherein[76].

Struktura tej instytucji przypomina późniejszą koncepcję organizacyjną PIK, który także miał się zajmować zagadnieniami związanymi z kształceniem pracowników książki, czytelnictwem, bibliografią, literaturą fachową i udzielaniem porad. W obu instytucjach miano prowadzić konserwację książek. W 1926 roku Hofmann wyodrębnił z tej instytucji oddziały: 1 (kształcenia), 4 (bibliografii narodowej) i 5 (czytelnictwa i statystyki), tworząc pod swoim kierownictwem Institut für Leser- und Schrifttumskunde z oddziałami: badań naukowych, bibliografii narodowej i niemieckiej szkoły bibliotek ludowych (w rozumieniu bibliotek publicznych).

W 1916 roku rozpoczęła działalność The National Central Library w Londynie. Była ona

> czymś więcej niż instytucją pożyczającą jedynie książki; to centrum organizacji, której celem jest umożliwienie każdemu czytelnikowi uzyskania za pośrednictwem miejscowej biblioteki nie tylko każdej poważnej książki, lecz również danych bibliograficznych[77].

Organizacja ta pośredniczyła między bibliotekami brytyjskimi i zagranicznymi.

---

[75] *Deutsche Zentralstelle für volkstümliches Büchereiwesen*, [w:] *Lexikon des Bibliothekswesens*, t. 1, Leipzig 1974, szp. 447.

[76] Wymienione działy to: 1) dział kształcenia (bibliotekarzy, kierowników bibliotek i instytucji związanych z książką), 2) dział literatury fachowej (między innymi „Bibliotekarza Ludowego" oraz inne publikacje), 3) dział informacji i doradztwa (propaganda i współpraca z Państwowymi Poradniami dla Bibliotek Ludowych), 4) dział bibliografii narodowej, 5) dział czytelnictwa i statystyki, 6) dział techniki bibliotecznej, 7) dział introligatorstwa i zaopatrzenia bibliotek.

[77] T.H. Pafford, *The National Central Library*, *Kronika*, „Przegląd Biblioteczny" 9, 1935, s. 66.

Proces autonomizacji bibliologii i przyjmowania przez nią struktur organizacyjnych stał się na początku XX wieku na tyle powszechnym zjawiskiem, że również w Polsce myśl powołania instytutu, który podjąłby prace badawcze nad książką i jej społecznym funkcjonowaniem, była bardzo żywa. W toczących się dyskusjach postulowano, aby instytut taki miał w polu widzenia zagadnienia związane z bibliografią, bibliotekarstwem, badaniem i popularyzowaniem czytelnictwa, szkoleniem bibliotekarzy, pracami nad katalogiem centralnym bibliotek polskich, opracowywaniem biografii ludzi książki czy też terminologii bibliotekarskiej. W miarę potrzeb i możliwości powinien rozwijać współpracę międzynarodową, poświęcać uwagę kwestiom zabezpieczania zbiorów (konserwacja i introligatorstwo). Powinien dysponować fachowym księgozbiorem i tworzyć muzeum (książki, bibliotekarstwa). Stosownie do zakresu działań, proponowano dla tej instytucji różne nazwy: Instytut Bibliograficzny (albo Państwowy Instytut Bibliograficzny), Instytut Bibliologiczny, Centrala Biblioteczna, Instytut Książki i Czytelnictwa (albo Społeczny Instytut Książki i Czytelnictwa), aby ostatecznie rozdzielić prace badawcze i praktyczne między dwie instytucje — samodzielny Państwowy Instytut Książki (PIK) i Instytut Bibliograficzny przy Bibliotece Narodowej.

Z powyższych rozważań widać, że powstanie PIK poprzedziły konkretne projekty organizacyjne. W dyskusji toczącej się na kolejnych zjazdach bibliotekarzy i w prasie fachowej zabierali głos najwybitniejsi polscy bibliotekarze z Janem Muszkowskim, Stefanem Vrtelem-Wierczyńskim, Aleksandrem Birkenmajerem, Stefanem Dembym, Józefem Gryczem, Marianem Łodyńskim, Adamem Łysakowskim. W wystąpieniach tych wyraźne były trzy nurty. Pierwszy związany był z koncepcją Biblioteki Narodowej i działającym przy niej Instytutem Bibliograficznym również o zadaniach ośrodka badawczego. Nurt drugi — biur (ośrodków) informacyjno-bibliograficznych — uwzględniał szeroki aspekt zadań, w tym także prowadzenia prac badawczych poza Biblioteką Narodową. Jak się wydaje, przeważały tu jednak aspekty praktyczne. Trzeci nurt łączył się z bibliotekami publicznymi i czytelnictwem, uwzględniając także działalność informacyjno-bibliograficzną i poradniczą.Niewątpliwie wzorcami dla polskiego instytutu bibliologicznego były zarówno różnorodne koncepcje krajowe, jak i powstałe przed wojną badawcze ośrodki zagraniczne.

Rozdział II

Powołanie Państwowego Instytutu Książki

Do najważniejszych i najpilniejszych zadań, jakie stanęły przed administracją państwową po zakończeniu działań wojennych na wschodnich terenach Polski w 1944 roku, należało zabezpieczenie ocalałych zbiorów bibliotecznych. Było to tym ważniejsze, że straty w ludziach, książkach, sprzęcie i budownictwie bibliotecznym w wyniku wojny i okupacji były ogromne[78]. Pod koniec 1944 roku, poza dowództwem Wojska Polskiego[79], sprawy książki znalazły się w kręgu zainteresowania kilku resortów Rządu Lubelskiego: Informacji i Propagandy[80],

[78] Na temat strat wojennych zob. między innymi J. Grycz, *Problemy biblioteczne obecnej doby*, „Przegląd Biblioteczny" 14, 1946, s. 4–24; J. Janiczek, *Sprawy biblioteczne w ramach działalności Ministerstwa Oświaty*, „Bibliotekarz" 13, 1946, nr 1–2, s. 1–13; A. Mężyński, *Biblioteki naukowe w Generalnym Gubernatorstwie. Fakty i mity,* [w:] *Symposia bibliologica. Dokumentacja księgozbiorów historycznych. Współpraca krajowa i międzynarodowa. Skutki II wojny światowej dla bibliotek polskich*, red. nauk A. Mężyński, red. H. Łaskarzewska, Warszawa 1995, s. 93–123; M. Wodzinowska, *Biblioteki polskie po wojnie*, „Wiedza i Życie" 1947, nr 16, s. 151–156; *eadem*, *Stan bibliotek polskich*, „Przegląd Biblioteczny" 15, 1947, z. 1/2, s. 12–23.

[79] Pierwszym dokumentem dotyczącym zabezpieczenia książek był rozkaz nr 120 naczelnego dowódcy Wojska Polskiego.

[80] Resort Informacji i Propagandy PKWN powołany do życia 7 września 1944 r. dekretem PKWN (Dz.U. RP z 1944 r. Nr 4, poz. 20) działał na terenach Państwa Polskiego wyzwalanych spod okupacji niemieckiej. Ministerstwo Informacji i Propagandy (MIiP) zostało utworzone na mocy ustawy z dnia 31 grudnia 1944 r. o powołaniu Rządu Tymczasowego RP (Dz.U. RP z 1944 r. Nr 19, poz. 99). Nie miało ono tradycji w Polsce ani w zakresie swej działalności, ani też form organizacyjnych i metod pracy. Wszelkie schematy organizacyjne innych ministerstw wypraktykowane przed wojną czy po odzyskaniu niepodległości nie były miarodajne dla tego resortu, którego działalność była wybitnie polityczna. Należały do niego sprawy: „informacji publicznej, państwowej propagandy masowej, polityki informacji publicznej i polityki propagandowej w kraju i za granicą, zarządzanie środkami informacji publicznej i propagandy masowej oraz gospodarka papierem drukarskim. W szczególności były to sprawy prasy codziennej, wydawnictw periodycznych i nieperiodycznych, agencji prasowo-informacyjnej, radiofonii, filmu i kinematografii, wychowania społeczno-obywatelskiego i zawodowo-propagandowego w drodze kursów, szkół i świetlic". Po wytężonym okresie pracy w czasie referendum i przy wyborach, MIiP wraz z oddziałami terenowymi zostało zlikwidowane dekretem z 11 kwietnia 1947 r. Zakres jego prac przejęło Ministerstwo Kultury i Sztuki z wyjątkiem spraw informacji, prasy krajowej i nadzoru nad przedsiębiorstwami państwowymi podległymi MIiP,

Korcz-Derkacz.indb 36 2011-07-29 13:31:21

Kultury i Sztuki[81], Rolnictwa i Reform Rolnych[82] oraz Resort Oświaty, który w listopadzie 1944 roku wydał okólnik do Kuratoriów Okręgów Szkolnych ustalający zasady zabezpieczania opuszczonych księgozbiorów i bibliotek. Na mocy ustawy Krajowej Rady Narodowej z dnia 31 grudnia 1944 roku o przekształceniu PKWN w Rząd Tymczasowy, Resort Oświaty został zmieniony na Ministerstwo Oświaty[83]. Ministerstwo to wydało w lipcu i sierpniu 1945 roku dwa ważne zarządzenia: w sprawie przejęcia księgozbiorów podworskich od pełnomocników ds. reformy rolnej oraz w sprawie zabezpieczania i zużytkowania księgozbiorów opuszczonych lub porzuconych[84]. Według danych Ministerstwa Oświaty

które przeszły do zakresu działania Prezesa Rady Ministrów oraz spraw informacji zagranicznej, które przejęło Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Funkcje Ministrów Informacji i Propagandy pełnili kolejno: Stefan Jędrychowski — kierownik resortu informacji i propagandy w PKWN 21 lipca–31 grudnia 1944; Stefan Matuszewski do 25 października 1946 r. i Feliks Widy-Wirski — do końca działalności Ministerstwa, to znaczy do 15 kwietnia 1947 r. Por. AAN. Ministerstwo Informacji i Propagandy 1945–1947. Gabinet Ministra, sygn. 61, s. 1; AAN. Inwentarz nr 168/II Ministerstwo Informacji i Propagandy 1945–1947.

[81] Utworzone 21 lipca 1944 r. jako Resort Kultury i Sztuki. Od 31 grudnia 1944 r. nazwa Ministerstwo Kultury i Sztuki. W interesującym nas okresie funkcję ministra pełnili: Wincenty Rzymowski (21 lipca 1944–2 maja 1945), Edmund Zalewski (2 maja 1945–28 czerwca 1945), Władysław Kowalski (28 czerwca 1945–5 lutego 1947), Stefan Dybowski (6 lutego 1945–20 listopada 1952).

[82] Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych wydało w tej sprawie pismo dnia 15 czerwca 1945 r. Nr OR/VII/5 d/1369/45.

[83] Dz.U. RP z 1944 r. Nr 1, poz. 1. Do zakresu działania Ministerstwa należały początkowo sprawy: szkolnictwa wszystkich typów i stopni z wyjątkiem szkół podlegających innym resortom, wychowania przedszkolnego i pozaszkolnego, oświaty i kultury dorosłych, bibliotek i opieki nad książką, archiwaliów, opieki nad nauką oraz współdziałanie z innymi ministerstwami w zakresie powierzonym im osobnymi ustawami spraw nauki, oświaty i szkolnictwa wyższego tak zwanego wyodrębnionego. W okresie 1945–1949/50 w gestii Ministerstwa Oświaty pozostawały sprawy szkolnictwa ogólnokształcącego i zawodowego oraz nauki i szkolnictwa wyższego. W chwili powstania struktura organizacyjna Ministerstwa była następująca: Gabinet Ministra, Departament Ogólny, Departament Szkolnictwa Ogólnokształcącego, Departament Szkolnictwa Zawodowego, Departament Nauki i Szkół Wyższych, Departament Reformy Szkolnictwa, Wydział Oświaty Dorosłych, Biuro Ziem Odzyskanych, Biuro Inspekcji Administracyjnej, Wydział Pozaszkolnego Wychowania Dzieci, Wydział Budżetów, Wydział Archiwów Państwowych. Departament IV Nauki i Szkół Wyższych obejmował sprawy ustawodawstwa, organizacji i nadzoru w zakresie nauki, ustroju szkół wyższych i kwalifikacji zawodowych pracowników nauki, zaopatrzenia materialnego i finansowego szkół wyższych i placówek naukowo-badawczych [podkr. M.K.-D.]. Funkcje Ministra Oświaty w interesującym nas okresie sprawowali: od 1 stycznia do końca czerwca 1945 r. Stanisław Skrzeszewski, od lipca 1945 r. do marca 1947 r. Czesław Wycech, od połowy marca 1947 do połowy lipca 1950 ponownie Stanisław Skrzeszewski, od 20 lipca 1950 r. Witold Jarosiński. Podsekretarzami stanu byli: Władysław Bieńkowski, Zofia Dembińska, Henryk Jabłoński, Ignacy Klimaszewski, Eugenia Krassowska. Informacje na podstawie AAN. Ministerstwo Oświaty w Warszawie. Wstęp do inwentarza nr 283.

[84] Na temat ochrony zbiorów bibliotecznych w latach powojennych zob. R. Nowicki, *Działalność Aleksandra Birkenmajera na rzecz ochrony zbiorów bibliotecznych. Ziemie zachodniej i północnej Polski w latach 1945–1947*, Poznań 2006.

z początku 1946 roku zabezpieczono 1 300 000 książek polskich, z czego połowa pochodziła z bibliotek podworskich, reszta z bibliotek naukowych, szkolnych i oświatowych[85]. Poza sprawami zabezpieczania zbiorów Ministerstwo musiało także zająć się ich repartycją i reewakuacją z różnych terenów Polski, z Austrii, Czechosłowacji oraz podjąć starania o rewindykację księgozbiorów z terenów przyłączonych do Związku Radzieckiego — przede wszystkim ze Lwowa i z Wilna. Rozpoczęto także szacowanie szkód i strat poniesionych przez biblioteki polskie w wyniku grabieży przez okupanta i bezpośrednich skutków działań wojennych.

1. Działania administracyjno-prawne w zakresie odbudowy bibliotekarstwa polskiego po wojnie (1944–1945)

W grudniu 1944 roku prezes Rady Ministrów Edward Osóbka-Morawski zlecił opracowanie w Resorcie Oświaty projektu ustawy bibliotecznej[86]. W lutym 1945 roku, głównie dzięki staraniom zasłużonego przedwojennego bibliotekarza Józefa Janiczka[87], referenta spraw bibliotecznych w tym resorcie, powstał — już w Ministerstwie Oświaty — Wydział Bibliotek. Janiczek stanął na jego czele. Wydział dzielił się na cztery referaty[88]:

a) Referat Ogólnoorganizacyjny (Józef Grycz, Janina Czerniatowicz, W. Ładniewska), do którego należało:

[85] J. Janiczek, *Sprawy biblioteczne...*, s. 4; pełniejsze dane, obejmujące okres do 1949 r., zob. R. Nowicki, *Działalność Aleksandra Birkenmajera...*, s. 249.

[86] Dokumenty dotyczące ustawy bibliotecznej: BN. Zakład Rękopisów. Materiały Józefa Grycza. Naczelna Dyrekcja Bibliotek, sygn. akc. 14927/T. 3; *Sprawy biblioteczne w ramach Ministerstwa Oświaty*, AAN. Ministerstwo Oświaty. Samodzielny Wydział Bibliotek, sygn. 6847, k. 57–59.

[87] Józef Janiczek (1900–1976), organizator bibliotekarstwa powszechnego, w latach 1928–1934 pracował w Kuratorium Okręgu Szkolnego Łódzkiego jako instruktor oświaty pozaszkolnej, zastępca inspektora szkolnego na powiat łódzki, kierownik Oddziału Oświaty Pozaszkolnej. W 1934 r. oddelegowany do Kuratorium w Lublinie, następnie został wizytatorem bibliotek w Wydziale Oświaty Pozaszkolnej w Ministerstwie WRiOP (do 1939 r.). Na zlecenie Ministra WRiOP przygotowywał projekt ustawy bibliotecznej przedstawiony w Sejmie RP 5 czerwca 1939 r. W czasie wojny współpracował z Józefem Gryczem nad przyszłym dekretem o bibliotekach. Po zakończeniu działań wojennych, współpracując między innymi z Reginą Danysz-Fleszarową i Julią Millerową, rozpoczynał prace w Resorcie Oświaty PKWN w Lublinie od zabezpieczania księgozbiorów oraz prac nad dekretem, którego redakcję powierzono Gryczowi. Więcej zob. *Janiczek Józef*, [hasło w:] *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement*, Warszawa 1986, s. 78–79.

[88] J. Janiczek, *Sprawy biblioteczne...*, s. 11–13; P. Lechowski, *Karta z dziejów powojennego bibliotekarstwa polskiego. Wydział Bibliotek w Ministerstwie Oświaty (luty 1945–marzec1946)*, [w:] *Między przeszłością a przyszłością. Książka, biblioteka, informacja naukowa — funkcje społeczne na przestrzeni wieków*, red. M. Próchnicka, A. Korycińska-Huras, Kraków 2007, s. 109–118.

• czuwanie nad sprawami zabezpieczenia księgozbiorów, repartycji, rewindykacji, odszkodowań w zakresie zbiorów bibliotecznych oraz odbudowy bibliotek,

• prowadzenie spraw państwowej polityki bibliotecznej, ustawodawczych, ustrojowych i normatywnych dotyczących bibliotek w kraju, spraw administracyjnych i budowlanych bibliotek,

• koordynowanie ogólnokrajowej sieci bibliotek, prowadzenie akcji informacyjno-prasowej, centralnego rejestru i statystyki bibliotecznej oraz wykazu bibliotekarzy,

• koordynowanie potrzeb bibliotek w zakresie polskiej książki, jej produkcji i rozpowszechniania, czuwanie nad wydawnictwami z zakresu bibliotekarstwa.

b) Referat Bibliotek Szkolnych (Emilia Markiewicz-Białkowska), w którym zajmowano się:

• organizacją i zarządzaniem siecią bibliotek w szkołach powszechnych, średnich, ogólnokształcących i zawodowych, bibliotekami międzyszkolnymi oraz kształceniem nauczycieli,

• nadzorem (w porozumieniu z referatem bibliotek powszechnych) działów dziecięcych i młodzieżowych w publicznych bibliotekach powszechnych, czytelnictwem dzieci i młodzieży oraz przysposobieniem jej do korzystania z książki i biblioteki,

• wychowawczym współdziałaniem bibliotek szkolnych z postępami nauczania w szkole,

• sprawami doboru i dokształcania nauczycieli jako pracowników bibliotecznych,

• opiniowaniem planów budżetowych bibliotek szkolnych.

c) Referat Bibliotek Powszechnych (Zofia Hryniewiczowa), do którego należały sprawy:

• organizacji i zarządzania siecią publicznych bibliotek powszechnych,

• opieka i nadzór nad należącymi do sieci bibliotekami społecznymi typu powszechnego,

• opracowania metod i wyników wychowawczej działalności bibliotek,

• współpracy z instytucjami państwowymi, samorządowymi i organizacjami społecznymi w zakresie rozwoju czytelnictwa i pracy oświatowo-kulturalnej za pomocą książki,

• doboru, kształcenia i dokształcania oraz kwalifikacji bibliotekarzy i pracowników bibliotek powszechnych,

• normalizacji pracy bibliotekarskiej,

• opiniowania planów budżetowych bibliotek samorządu terytorialnego.

d) Referat Bibliotek Naukowych (Adam Łysakowski):

• zarządzał bibliotekami naukowymi podległymi Wydziałowi Bibliotek, sprawował opiekę naukową i fachowo-techniczną nad wszystkimi bibliotekami naukowymi,

• regulował ich współpracę naukową i dydaktyczną ze szkołami wyższymi i innymi instytucjami, ustalał zasady naukowej specjalizacji i kompletowania zbiorów oraz zajmował się metodami i normami opracowania zbiorów,

• załatwiał sprawy doboru, szkolenia i kwalifikacji bibliotekarzy bibliotek naukowych,

• zajmował się sprawami ochrony i konserwacji zabytków bibliotecznych,

• czuwał nad rozwojem bibliografii polskiej i centralnym katalogowaniem zbiorów bibliotecznych,

• ustalał i/lub opiniował plany budżetowe bibliotek naukowych.

We współpracy ze Związkiem Bibliotekarzy Polskich rozpoczęto w Wydziale Bibliotek prace normalizujące zasady gromadzenia, opracowania, techniki bibliotecznej, przygotowywano wzory formularzy i druków bibliotecznych oraz wzory księgi inwentarzowej. Ze względu na organizowane kursy i szkolenia bibliotekarzy bardzo ważne było opublikowanie w 1945 roku *Krótkiego podręcznika bibliotekarskiego* J. Millerowej i *Bibliotekarstwa praktycznego w zarysie* J. Grycza, a także przygotowanie w 1946 roku do druku *Skróconych przepisów katalogowania alfabetycznego* tegoż autora.

Na mocy Zarządzenia Ministra Oświaty został powołany w Wydziale Bibliotek — Oddział Dawnej Książki (Alodia Kawecka-Gryczowa i Kazimierz Budzyk), który miał za zadanie przede wszystkim rejestrację ocalałych z pogromu wojennego zasobów dawnej książki w Polsce. Poza pracami rejestracyjnymi Oddział miał prowadzić prace badawcze w zakresie dawnej książki, roztaczać nad nią opiekę w terenie, dbać o należyte pomieszczenia dla niej i konserwację oraz współpracować przy planowaniu rozdziału napływających materiałów z Ziem Odzyskanych[89].

Wydziałowi Bibliotek bezpośrednio podlegała Centralna Zbiornica Książek[90] (Czesław Gutry), której zadaniem było gromadzenie książek napływających z różnych źródeł, prowadzenie zakupów antykwarycznych oraz nabywanie nowości. W przyszłości zarówno Oddział Dawnej Książki, jak i Centralna Zbiornica Książek miały być przydzielone do Państwowego Instytutu Książki[91]. Z inicjatywy Wydziału powstała także Poradnia Biblioteczna[92] oraz 20 września 1945 roku Rada Książki, która jako czynnik społeczny miała być ciałem opiniodawczo-doradczym, inicjującym i koordynującym działania w odniesieniu do spraw książki. Do jej zadań należało omawianie i opiniowanie przekazywanych przez ministra oświaty zagadnień i projektów dotyczących:

[89] Więcej na temat ODK i jego relacji z PIK w rozdz. IV (2.1).

[90] *Sprawy biblioteczne w ramach…*, k. 59.

[91] *Ibidem*.

[92] Poradnia Biblioteczna funkcjonowała jako Wydział Książki i Czytelnictwa LIOK, nawiązywała do swojej poprzedniczki z okresu międzywojennego, której zbiory w czasie powstania warszawskiego uległy całkowitemu zniszczeniu. Zob. W. Dąbrowska, *Problemy techniczne*, „Bibliotekarz" 12, 1945, nr 1, s. 8–9; B. Howorka, *Krajowa Rada Biblioteczna wczoraj, dziś i… propozycje „na jutro"*, Bibliotekarz" 2008, nr 3, s. 6–10.

a) wyrównania szkód spowodowanych wojną w zakresie książki i biblioteki, jako też stworzenia podstaw ich odbudowy i dalszego rozwoju, b) ustroju bibliotek i instytucji wydawniczych, księgarskich, czytelni oraz ich rozmieszczenia, c) kształcenia fachowych sił bibliotekarskich i księgarskich, d) koordynacji interesów twórców, producentów, księgarzy, bibliotek i czytelnictwa, e) planów w zakresie zaspokajania potrzeb czytelnictwa wszelkiego rodzaju i poziomu, f) propagandy książki i czytelnictwa[93].

Przewodniczącym Rady Książki był minister oświaty (Czesław Wycech), który wyznaczał zastępcę przewodniczącego spośród powołanych przez siebie członków Rady. Kadencja członków trwała dwa lata: Prezydium Rady Książki stanowili Jan Muszkowski (przewodniczący), Wanda Dąbrowska, Stanisław Arct. Sekretarzem Rady był Jan Rosner. W pracach brali udział przedstawiciele trzech zainteresowanych ministerstw: Oświaty, Kultury i Sztuki oraz Informacji i Propagandy. Zebranie inauguracyjne odbyło się 19 listopada 1945 roku[94]. Jako najpilniejsze dyskutowane były kwestie związane z ustawą biblioteczną, powołaniem Państwowego Instytutu Książki, zbiorami Zakładu Narodowego im. Ossolińskich przewiezionymi do Wrocławia, ustanowieniem Święta Oświaty na 1–3 maja każdego roku (Komisja Propagandy Czytelnictwa i Książki), sprawami polityki wydawniczej (Komisja Planu Wydawniczego). Działały także komisje: Prawa Autorskiego oraz Kadr Pracowników Książki. W kolejnych miesiącach 1946 roku w wyniku realizacji odpowiednich aktów ustawodawczych, pole działania Rady ograniczyło się do spraw planu wydawniczego i propagandy czytelnictwa[95].

12 marca 1946 roku minister oświaty Czesław Wycech podpisał zarządzenie wewnętrzne nr 3 (I 0-4368/46)[96] o utworzeniu na miejsce Wydziału Bibliotek, Naczelnej Dyrekcji Bibliotek. Zapisano w nim, że do zakresu jej czynności należy:

[93] Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 20 września 1945 r. Nr. V-774/45 w sprawie Rady Książki. BN. ZDK, sygn. TD 138. Zob. też Dz.Urz. Ministerstwa Oświaty 1945 Nr 5, poz. 209.

[94] A.Ł., *Rada Książki*, „Bibliotekarz" 12, 1945, nr 2–3, s. 17–18; *Rada Książki (Wyciąg z protokółu Plenarnego Zebrania 17 i 18 września 1946 r.)*, „Bibliotekarz" 13, 1946, nr 8–9, s. 197–198; *Z Rady Książki (wyciąg z protokółu* [!] *plenarnego zebrania w dniach 20 i 21 stycznia 1947 r.)*, „Bibliotekarz" 14, 1947, nr 1–2, s. 27–28; J. Muszkowski, *Rada Książki*, „Przegląd Biblioteczny" 15, 1947, s. 141–155. Na temat działalności Rady Książki zob. też BUŁ. Sekcja Rękopisów. *Projekt regulaminu Rady Książki. Protokoły z posiedzeń*, sygn. 6600 I.

[95] Więcej zob. J. Grycz, *Polska polityka biblioteczna w latach powojennych*, [w:] *Z zagadnień teorii i praktyki bibliotekarskiej. Studia poświęcone pamięci Józefa Grycza*, Wrocław 1961, s. 80–81.

[96] Zarządzenie wewnętrzne Nr 3 z dnia 12 marca 1946 r. (I0-4368/46) o utworzeniu Naczelnej Dyrekcji Bibliotek. AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Sekretariat, sygn. 6724, k. 1; Dokumenty dotyczące powołania i zakresu działań Naczelnej Dyrekcji Bibliotek, Rady Bibliotecznej i Państwowego Instytutu Książki zob. też *Polskie prawo...*, s. 26–33; S. Rygiel, *Organizacja naczelnych władz bibliotecznych*, „Przegląd Biblioteczny" 1, 1927, s. 9–23; Więcej na temat polityki bibliotecznej w II Rzeczypospolitej J. Grycz, *Rola państwa w stosunku do bibliotek naukowych (sprawy biblioteczne w Wydz. IV NS Min.W.R.iO.P.)*, „Przegląd Biblioteczny" 8, 1934, s. 82–97; Z. Gaca-Dąbrowska, *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej. Zarys problemów organizacyjnych i badawczych*, Warszawa 2007, s. 47–74.

1. organizacja i zarząd ogólnokrajowej sieci bibliotek publicznych,
2. regulowanie naukowej, oświatowej i wychowawczej działalności bibliotek oraz opieki nad nimi w zakresie techniki bibliotecznej i fachowej obsługi,
3. czuwanie nad właściwym wykonywaniem zadań przez biblioteki publiczne, państwowe, samorządowe i społeczne oraz czytelnie i wypożyczalnie dochodowe,
4. zapewnienie warunków wykonywania tych zadań przez staranie o racjonalny budżet, dobór i kwalifikacje pracowników oraz opracowywanie norm ustrojowych, regulaminów, instrukcyj itp.,
5. załatwianie spraw ochrony i konserwacji zabytków bibliotecznych,
6. zabezpieczanie, rewindykacja, repatriacja i repartycja zbiorów bibliotecznych oraz odbudowa bibliotek i bibliotekarstwa,
7. współpraca z instytucjami i instytutami naukowo-badawczymi i oświatowymi w zakresie książki, czytelnictwa i bibliotekarstwa oraz inicjowanie i popieranie prac w tym kierunku,
8. opieka nad książką, w szczególności nad jej wytwarzaniem i rozpowszechnianiem.

Naczelna Dyrekcja Bibliotek składa się z wydziałów: 1. Bibliotek Powszechnych i Szkolnych, 2. Bibliotek Naukowych i 3. Księgarsko-Wydawniczy[97].

Wydział Bibliotek Szkolnych i Powszechnych miał się zajmować organizacją, rejestracją i zarządzaniem tymi bibliotekami, sprawami związanymi z kwalifikacjami i dokształcaniem bibliotekarzy wymienionych bibliotek, opiniowaniem planów budżetowych, przydzielaniem subwencji z funduszy państwowych. Miał także współpracować z władzami szkolnymi w zakresie doboru i oceny książek dla wymienionych bibliotek, rozwoju czytelnictwa, organizowania pracy oświatowo-kulturalnej z książką. Do niego należały też sprawy normatywne w zakresie techniki pracy bibliotekarskiej.

Wydział Bibliotek Naukowych współpracował w ustalaniu zasad specjalizacji i kompletowania zbiorów bibliotek, sprawował opiekę naukową i fachową nad wszystkimi bibliotekami naukowymi. Wydział miał także zajmować się sprawami ochrony i konserwacji zabytków bibliotecznych, czuwać nad rozwojem bibliografii polskiej i centralnym katalogiem zbiorów bibliotecznych, sprawować nadzór w odniesieniu do Państwowego Instytutu Książki. Podobnie jak w Wydziale Bibliotek Szkolnych i Powszechnych, także i tu miano realizować zadania organizacyjne i szkoleniowe, opiniować plany budżetowe, przydzielać subwencje z funduszy państwowych.

Wydział Wydawniczo-Księgarski zajmował się wykonywaniem ustaw i przepisów związanych z produkcją książki, księgarstwem, czytelniami i wypożyczalniami dochodowymi, załatwiał sprawy księgarstwa sortymentowego, komisowego i antykwarycznego, prowadził rejestr pracowników oraz zakładów wydawniczych i księgarskich, współdziałał w kształceniu pracowników. Zajmował się także sprawami prawa autorskiego i wzajemnych relacji autorów, wydawców, księgarzy.

[97] Według zarządzenia wewnętrznego nr 3 z 4 kwietnia 1947 r. NDB dzieliła się na trzy wydziały: Wydział Bibliotek Szkolnych i Powszechnych, Wydział Bibliotek Naukowych i Wydział Wydawniczo-Księgarski. W dalszej części pracy przyjęto taką nomenklaturę.

Podniesienie Wydziału Bibliotek do rangi departamentu pod nazwą Naczelnej Dyrekcji Bibliotek, na czele której stanął znany, zasłużony i doświadczony bibliotekarz dr Józef Grycz[98], zostało odebrane przez środowisko jako

hierarchiczny awans, który sprawie bibliotekarstwa polskiego nadaje właściwą powagę zarówno w ustroju ministerialnym, jak i nazewnątrz [!] w oczach społeczeństwa, nam zaś bibliotekarzom daje wreszcie krzepiące poczucie, żeśmy zeszli z zaniedbanego przydroża na główny trakt spraw ważkich, że mamy wreszcie swoją „ambasadę biblioteczną"[99].

Niebawem obok czynnika władzy (NDB) i czynnika opinii społecznej (Rada Książki) dekretem Prezydium Krajowej Rady Narodowej z 22 marca 1946 r. (Dz.U. RP Nr 12, poz. 78) powołano do życia Państwowy Instytut Książki, podległy ministrowi oświaty działającemu w porozumieniu z ministrem kultury i sztuki oraz ministrem informacji i propagandy. Miał on stać się ośrodkiem prac badawczych, dokumentacyjnych, zakładem czuwającym także nad działalnością praktyczną w zakresie naukowej organizacji bibliotek oraz nad planowaniem szerokiego spektrum spraw związanych z książką.

Konsekwencją przedstawionych zmian w zakresie organizacji bibliotekarstwa polskiego było uchwalenie 31 stycznia 1946 roku przez Radę Ministrów *Dekretu o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi*[100], który Prezydium KRN zatwierdziło ostatecznie 16 kwietnia (Dz.U. RP Nr 1, poz. 1). Był to niewątpliwie największy sukces tego okresu, stanowił bowiem ukoronowanie wieloletnich starań elity bibliotekarskiej okresu międzywojennego, zwłaszcza Józefa Janiczka i Józefa Grycza, którzy byli głównymi twórcami tekstu dekretu. W ocenie Janiczka uchwała Rady Ministrów

jest znamiennym faktem historycznym w dziejach kultury polskiej, jest tym przysłowiowym kamieniem milowym, na którym kończy się doraźność, zdawkowość i kosztowna bezplanowość, a od którego musi się zacząć celowa, oparta na mocnych i stałych podstawach finansowych, konsekwen-

[98] Józef Grycz (1890–1954), wybitny praktyk i teoretyk bibliotekarstwa polskiego. Po okresie pracy w Bibliotece Jagiellońskiej (wolontariat w 1916; zatrudnienie w latach 1922–1928) i Bibliotece Kórnickiej (1928–1929), od 1 stycznia 1930 r. rozpoczął pracę na stanowisku radcy w MWRiOP, kierownik referatu do spraw bibliotek naukowych, a od 1 lutego 1934 r. kierownik referatu bibl. nauk. Obok S. Dembego współorganizator BN. Był autorem wielu rozporządzeń regulujących funkcjonowanie bibliotek i realizujących program polityki bibliotecznej państwa w zakresie: egzemplarza obowiązkowego, druków zbędnych, scalania czasopism szczątkowych. Od 1931 r. członek komisji egzaminacyjnej państwowych egzaminów bibliotekarskich. Opracował projekt organizacji sieci bibliotek publicznych przedstawiony Komisji Sejmowej w 1934 r., zrealizowany po wojnie. Dnia 1 kwietnia 1945 r. został mianowany wizytatorem w Wydziale Bibliotek jako pełniący obowiązki kierownika referatu ogólnego. Więcej zob. *Grycz Józef*, [hasło w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, Łódź 1972, s. 300–301.

[99] W. Dąbrowska, *Przedwiośnie 1946 r.*, „Bibliotekarz" 13, 1946, nr 4, s. 1.

[100] Pełny tekst dekretu zob. *Polskie prawo…*, s. 9–18; druk także: „Bibliotekarz" 14, 1947, nr 3–4, s. 56–59; *Półwiecze dekretu o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi. Refleksje i opinie bibliotekarzy. Materiały ze spotkania „okrągłego stołu". Warszawa, 17 kwietnia 1996 r.*, Warszawa 1996, s. 119–130.

tna i wytężona praca nad upowszechnieniem książki wśród najszerszych mas społeczeństwa polskiego[101],

a Grycz dodawał:

w miarę stosowania dekretu samo życie wprowadzi potrzebne „poprawki". Rzecz najważniejsza, aby już raz nareszcie ruszyć z miejsca, aby wystartować![102]

W myśl dekretu biblioteki podzielone zostały na publiczne, utrzymywane przez państwo lub inne związki publiczno-prawne; społeczne, stanowiące własność stowarzyszeń lub instytucji społecznych; prywatne, należące do instytucji lub osób z możliwością społecznego ich udostępniania oraz domowe, nieprzystosowane do społecznego udostępniania. Osobną grupę utworzyły biblioteki naukowe ogólne i specjalne, służące celom naukowym i dydaktycznym. W ten sposób powstała ogólnokrajowa sieć biblioteczna obejmująca biblioteki szkolne, powszechne i naukowe, podległa pod względem fachowym i organizacyjnym bezpośrednio Ministerstwu Oświaty. W stosunku do bibliotek powszechnych i szkolnych władzą pierwszej instancji zostali inspektorzy biblioteczni w inspektoratach szkolnych, władzą drugiej instancji — wizytatorzy biblioteczni w Kuratoriach Okręgów Szkolnych podlegli kuratorom. Ministerstwu podlegały bezpośrednio biblioteki naukowe i „zabytkowe".

Dekret powoływał Państwową Radę Biblioteczną jako doradczy czynnik społeczny składający się z przedstawicieli

towarzystw naukowych, stowarzyszeń oświatowych, bibliotek różnych typów, wyższych zakładów naukowych, organizacji zawodowych nauczycielskich, organizacji bibliotekarzy, wojewódzkich komitetów bibliotecznych, instytucji wydawniczych i księgarskich, organizacji zawodowych literatów i pisarzy, centralnych związków zawodowych przemysłowych, rolniczych i robotniczych.

Głos doradczy w Radzie mieli przedstawiciele Ministerstw: Oświaty, Kultury i Sztuki oraz Informacji i Propagandy. W art. 4 punkt 3 *Dekret* określał zadania Rady, do których należało:

1) badanie potrzeb bibliotekarstwa i czytelnictwa w całym kraju i składanie wniosków w tej sprawie Ministrowi Oświaty, 2) opiniowanie na zlecenie Ministra Oświaty projektów ustaw i innych zarządzeń normatywnych ogólnych z zakresu bibliotekarstwa i czytelnictwa, 3) zgłaszanie wniosków ustawodawczych w sprawach bibliotecznych, 4) rozstrzyganie odwołań od decyzji wojewódzkich komitetów bibliotecznych[103].

Powstanie Rady Bibliotecznej w sytuacji istnienia już Rady Książki o podobnym zakresie działania spowodowało swoistą dwuwładzę i zaczęło wywoływać konflikt kompetencyjny. Sekretarz Rady Książki Jan Rosner w liście do Jana Muszkowskiego 31 sierpnia 1946 roku pisał:

[101] J.J., *Ustawa biblioteczna*, „Bibliotekarz" 13, 1946, nr 1–2, s. 36.

[102] J. Grycz, *Kilka uwag do dekretu o bibliotekach*, „Bibliotekarz" 13, 1946, nr 3, s. 52.

[103] Na temat *Dekretu* zob. też J. Grycz, *Co wnosi polska ustawa biblioteczna*, „Bibliotekarz" 12, 1945, nr 1, s. 4–5; J. Janiczek, *Zwycięstwo słusznej sprawy*, „Bibliotekarz" 13, 1946, nr 3, s. 44–49; W. Dąbrowska, *Trzy myśli — trzy drogi*, „Bibliotekarz" 13, 1946, nr 3, s. 52–54.

co zrobić na przyszłość z Radą Książki. Jedną z głównych przyczyn, która mnie zniechęciła do pracy w R[adzie] K[siążki] jest to, że nie wyczuwałem prawdziwego zainteresowania nią u żadnego z czynników, które powinny się nią zająć i przejąć. Począwszy od Ministerstwa Oświaty, gdzie byliśmy i jesteśmy traktowani trochę jak „morituri", których miejsce ma zająć Rada Biblioteczna, poprzez wydawców, bibliotekarzy i księgarzy, a skończywszy na autorach — nikt właściwie nie popiera tak ze szczerego serca tej instytucji. Jest to może skutek tego, że księgarze, bibliotekarze i wydawcy nie widzą bezpośredniego interesu w istnieniu tej instytucji. Wolą oni te sprawy, którymi miała się zajmować Rada Książki, załatwiać we własnych organizacjach zawodowych. Włączenie zaś R.K. jako nadrzędnej instytucji samorządu księgarsko-wydawniczo-bibliotecznego do tych organizacji, nie znajduje uzasadnienia w konstrukcji R.K., która jest wyraźnie instytucją doradczą Ministra Oświaty. Z drugiej strony niechęć Ministerstwa Kultury, oraz Informacji i Propagandy także przyczynia się do paraliżowania roboty R.K. […] Rada Książki jest „zawieszona w powietrzu" pomiędzy tymi różnymi organizacjami. Brak zapału, czy nieumiejętność, czy wreszcie niezręczność takich czy innych jednostek mogła oczywiście mieć wpływ na to, że R.K. nie zdobyła sobie należytej pozycji w społeczeństwie. Wydaje mi się jednak, że decydującym czynnikiem jest właśnie ten charakter instytucji organizacyjnie nie sprecyzowanej, który był głównym powodem niepowodzenia[104].

Muszkowski najwyraźniej podzielał tę opinię, ponieważ 18 października 1947 roku z upływem kadencji Rady Książki wraz z pozostałymi członkami Prezydium złożył mandat na ręce ministra oświaty.

Akcja zabezpieczania księgozbiorów i tworzona sieć placówek bibliotecznych spowodowały wzrost zapotrzebowania na wykwalifikowaną kadrę biblioteczną. Wśród form szkolenia, jakie prowadziło państwo, wyróżnić można: szkolenie czynnych bibliotekarzy naukowych na krótkotrwałych kursach uwzględniających wysoki poziom ich uprzedniego przygotowania oraz szkolenie czynnych bibliotekarzy oświatowych także na różnego rodzaju kursach. W początkowym okresie uczestniczył w tym z jednej strony Związek Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich[105], prowadzący kursy i publiczne odczyty, z drugiej zaś dyrektorzy bibliotek

[104] List Jana Rosnera do Jana Muszkowskiego, Warszawa 31.08.46, BUŁ. Sekcja Rękopisów. Spuścizna prof. Jana Muszkowskiego. Dokumenty dotyczące Rady Książki. Korespondencje, sygn. 6600 I.

[105] 24 lutego 1945 r. Adam Łysakowski — przewodniczący Rady Związku — zarejestrował w Okręgowej Komisji Związków Zawodowych w Krakowie, Związek Zawodowy Bibliotekarzy Polskich (ZZBP), rozpoczynając tym samym starania o zalegalizowanie organizacji na prawach związku zawodowego. W sierpniu przeniesiono siedzibę Zarządu Głównego do Warszawy. Dnia 28 lutego 1946 r. do Rejestru Stowarzyszeń i Związków Zawodowych wpisano Związek Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich, ogólnopolskie stowarzyszenie naukowe, którego zadaniem było między innymi § 2 pkt a Statutu: „zespolenie wszystkich bibliotekarzy i archiwistów polskich celem obrony interesów zawodowych, ekonomicznych i kulturalnych, dążenie do polepszenia warunków ich pracy i płacy oraz udzielanie pomocy materialnej"; § 2 pkt d Statutu: „czuwanie nad prawidłową organizacją i rozwojem bibliotek i archiwów oraz szkolnictwo w tym zakresie". Związek zrzeszał członków zwyczajnych, nadzwyczajnych i honorowych. Najwyższą władzą było Zebranie Delegatów Kół zwoływane w pierwszym półroczu każdego roku. Najwyższą władzą wykonawczą — Zarząd Główny składający się z 9 osób wybieranych przez Zebranie Delegatów na 3 kadencje. 13–14 maja 1946 r. w Zebraniu Delegatów Kół ZBiAP uczestniczył minister oświaty Czesław Wycech, naczelny dyrektor bibliotek Józef Grycz. Przewodniczył Jan Muszkowski. Wybrano Zarząd Główny: Adam Łysakowski — przewodniczący, Stanisław Konopka, Adam Stebelski — zastępcy przewodniczącego, Jan Piasecki

uniwersyteckich Poznania, Krakowa, Warszawy i Wrocławia. Wznowiono egzaminy bibliotekarskie, a kandydatów do zawodu zaczęto przygotowywać na powstałej na Uniwersytecie Łódzkim w marcu 1945 roku, a zatwierdzonej Rozporządzeniem Ministra Oświaty 11 lutego 1946 roku[106], Katedrze Bibliotekoznawstwa kierowanej przez prof. Jana Muszkowskiego.

Mówiąc o działalności ZBiAP, należy także wspomnieć, że reaktywowano przerwaną przez wojnę działalność wydawniczą, publikując już w 1945 roku trzy numery „Bibliotekarza" pod redakcją Wandy Dąbrowskiej oraz w 1946 roku „Przegląd Biblioteczny" pod redakcją Edwarda Kuntzego. W obszarze spraw związanych z książką należy jeszcze odnotować działalność księgarzy, Biura Badania Czytelnictwa „Czytelnik" i Ludowego Instytutu Oświaty i Kultury.

Księgarze[107] reaktywowali swoją działalność już w lutym 1945 roku. Przedstawiciele Tymczasowej Rady Księgarstwa Polskiego, z Janem Gebethnerem na czele, przedłożyli nowym władzom w Lublinie obszerny memoriał omawiający ich

— sekretarz generalny, Helena Drzażdżyńska — zastępca sekretarza, Władysława Borkowska — skarbnik, Tadeusz Remer — gospodarz, Ryszard Przelaskowski, Franciszek Sedlaczek — członkowie. Poza wcześniej wymienionymi, głównymi kierunkami prac, zajmowano się także sprawami egzemplarza obowiązkowego, zorganizowaniem sieci skupu książek z rąk prywatnych, zwiększeniem funduszy na rozwój bibliotek na Ziemiach Odzyskanych. W 1946 r. ZBiAP otrzymał od IFLA pismo wznawiające zerwaną współpracę i zapowiadające sesje IFLA w Oslo w 1947 r. Więcej zob. A. Łysakowski, *Z działalności Związku Bibliotekarzy Polskich (czerwiec 1939–wrzesień 1945)*, „Bibliotekarz" 12, 1945, nr 1, s. 15–17; *Kronika Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich 1917–2000*, red. A. Kempa, Warszawa 2001.

[106] Dz.Urz. Ministra Oświaty nr 3, poz. 69 z dnia 31 maja 1946 r.

[107] Związek Polskich Pracowników Księgarskich powstał w 1919 r. W trakcie obrad II Ogólnopolskiego Zjazdu Księgarzy w Warszawie w dniach 30 października–1 listopada 1921 r. dokonano ostatecznej unifikacji wszystkich dzielnicowych związków księgarzy i przyjęto statut Powszechnego Związku Księgarzy i Wydawców Polskich, który Ministerstwo Spraw Wewnętrznych zatwierdziło 7 stycznia 1923 r. Związek stał się reprezentantem całości interesów księgarstwa. W jego obrębie, jako autonomiczna sekcja, powstał Związek Polskich Księgarzy-Wydawców, który w 1926 r. całkowicie się usamodzielnił, przyjmując nazwę Związek Polskich Wydawców Książek (od 1932 r. Polskie Towarzystwo Wydawców Książek). Mimo to przez długi jeszcze czas udało się utrzymać ścisłą współpracę wydawców i księgarzy-sortymentystów. W listopadzie 1922 r. powrócono do dawnej, krótszej nazwy Związek Księgarzy Polskich. W okresie międzywojennym Związek położył duże zasługi dla rozwoju księgarstwa, stał się on liczącą organizacją zawodową i społeczną. Wśród zadań najważniejsza była obrona interesów księgarstwa, troska o przestrzeganie etyki zawodowej, kształcenie zawodowe. W okresie międzywojennym funkcjonowały jeszcze inne stowarzyszenia księgarskie, na przykład Związek Zawodowy Inwalidów Pracowników Towarzystwa Księgarń Kolejowych „Ruch" (1920–1925). W czasie okupacji działalność ZKP była dwukierunkowa: oficjalna, pod kierunkiem mianowanego przez Niemców volksdeutscha Paula Kostrzewy i tajna pod kierunkiem prezesa Zarządu Głównego Ignacego Rzepeckiego i dyrektora Biura, Feliksa Pieczątkowskiego. Działał Komitet Samopomocy Koleżeńskiej. Na początku 1940 r., na mocy porozumienia i uchwały zarządów głównych PTWK i ZKP, powołano konspiracyjną komórkę organizacyjną pod nazwą Tymczasowa Komisja Porozumiewawcza Organizacji Księgarskich pod przewodnictwem Jana Gebethnera. W wyniku następującej konsolidacji środowiska księgarskiego w połowie 1943 r. przekształcono Komisję w Tymczasową Radę Księgarstwa Polskiego. Więcej informacji zob. A. Kłossowski, *Tradycje polskich organizacji księgarskich*, Warszawa 1984.

Korcz-Derkacz.indb 46 2011-07-29 13:31:23

okupacyjny dorobek. Wśród przygotowanych dokumentów było wiele ważnych projektów wykorzystanych w następnych latach do odbudowy i nowej organizacji księgarstwa w Polsce, a wśród nich prawdopodobnie projekt Instytutu Książki[108]. Na pierwszym posiedzeniu Rady Książki reprezentujący księgarzy Stanisław Arct wygłosił referat poświęcony analizie gałęzi przemysłu książkowego, a Jan Piątek mówił o wytwarzaniu i rozpowszechnianiu książki[109].

Biuro Badań Czytelnictwa (BBCz) było placówką istniejącą w ramach Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik"[110]. Działalność rozpoczęło w Łodzi w marcu 1945 roku. Początkowo była to komórka badawcza Wydziału Upowszechniania Kultury, przemianowanego pod koniec roku 1945 na Dział Upowszechniania Kultury, którym kierował prof. Jan Muszkowski. Jego zastępcą była Aniela Mikucka. W marcu 1946 roku placówce tej zmieniono nazwę na Instytut Badania Czytelnictwa (IBCz), a Mikucka została mianowana kierownikiem. Działał on w ramach Instytutu Kulturalno-Oświatowego, którym kierował prof. Stanisław Tazbir. 15 lipca 1947 roku IBCz przyjął nazwę Biuro Badań Czytelnictwa i zachował ją do końca, tzn. do 31 czerwca 1950 roku, gdy został zlikwidowany. W roku 1945 pracownikami Biura byli między inymi: Aniela Mikucka, Ewa A. Krzyżanowska, Krystyna Suffczyńska, Ksenia Kostenicz, Zofia Makowiecka[111], Maria Werner, Andrzej Krzyżanowski, Stefan Szostkiewicz, Danuta Szuster, Krystyna Konarska i Jan Muszkowski. Regulamin określał cele Biura jako:

> a) prowadzenie badań naukowych nad czytelnictwem i zainteresowaniami czytelniczymi wszystkich typów odbiorców, b) gromadzenie materiałów dotyczących oblicza duchowego i intelektualnego czytelników i ilustrujących recepcję książki jako zjawiska indywidualnego i masowego, c) udzielanie swych materiałów za zgodą Zarządu Głównego Spółdzielni, wydawcom, bibliotekarzom, nauczycielom, wszelkiego typu działaczom oświatowo-kulturalnym i autorom — w zakresie dostarczania im wskazówek teoretycznych do planowania i działalności praktycznej, d) projektowanie na zasadzie swych badań tematyki wydawnictw różnego typu i metod pracy z książką, e) inicjowanie, organizowanie i służenie pomocą w przeprowadzaniu badań ze swego zakresu, f) spełnianie

[108] Zob. rozdz. II (2).

[109] A.Ł., *Rada Książki…*, s. 17–18.

[110] Spółdzielnia ta początkowo nazywała się Spółdzielnia Wydawniczo-Księgarska i została powołana do życia w Lublinie 15 października 1944 r. przez Zebranie Konstytucyjne, na którym przyjęto statut oraz dokonano wyboru Rady Nadzorczej w składzie: Bolesław Bierut, Edward Osóbka-Morawski, Stanisław Skrzeszewski, Stefan Matuszewski, Edward Bertold, Lucjan Stawirski, Jan Zawada, Edmund Zalewski, Teodor Piotrowski, Juliusz Górecki, Władysław Kuszyk, Włodzimierz Brzeziński, Władysław Smolski, Jan Dulniak, Czesław Skopowski, Wanda Górecka, Józef Ozga-Michalski, Ziemowit Fedecki, Regina Fleszarowa, Kazimierz Petrusewicz. Na czele Zarządu Głównego stanęli: Jerzy Borejsza, Zofia Dembińska, Maria Kuzańska. Na przełomie 1944/45 Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik" została przeniesiona do Łodzi i tam właśnie powstało Biuro Badań Czytelnictwa. Zob. J.K. Andrzejewski, *Biuro Badań Czytelnictwa Spółdzielni Wydawniczo-Oświatowej „Czytelnik" w Łodzi w latach 1945–1950 a model badań czytelnictwa w Polsce*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Krzysztofa Migonia, Łódź 1984. Przechowywana w Instytucie Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. 73 D.

[111] Suffczyńska, Kostenicz i Makowiecka przeszły w 1946 r. do pracy w PIK.

roli propagandowej przez zmuszanie za pomocą badań — do pogłębiania się stosunku między czytelnikiem a określoną książką[112].

Instytut prowadził badania wśród dzieci i młodzieży, na przykład ankiety recepcji czasopisma dla dzieci „Świerszczyk", badania ankietowe na temat zainteresowań czytelniczych młodzieży szkół średnich, badania czytelnictwa starszej młodzieży wiejskiej i miejskiej, wywiady w obozach harcerskich, ale także wśród wydawców literatury dla najmłodszych czytelników.

Poza ZBiAP, ZKP i BBCz na uwagę zasługuje również Ludowy Instytut Oświaty i Kultury (LIOK), instytucja prowadząca badania naukowe, ale także zajmująca się poradnictwem, powstała z działających przed wojną instytutów: Oświaty Dorosłych, Teatrów Ludowych oraz Instytutu Oświaty i Kultury im. S. Staszica, Poradni Bibliotecznej ZBP i Zrzeszenia Organizacji Oświatowo-Społecznych. Obejmował on następujące wydziały:

1) Wydział Kształcenia Dorosłych zajmował się formami systematycznego nauczania (szkoły powszechne, średnie i wyższe dla dorosłych), programami nauczania, podręcznikami,

2) Wydział Oświatowo-Artystyczny: sprawy badawcze w zakresie teatru ludowego w kraju i za granicą, wydawnictwa repertuarowe, poradnictwo, instruktaż, teatr objazdowy, upowszechnianie teatru, problematykę związaną z filmem, zagadnienia plastyczno-artystyczne, muzykę, chóry, kapele ludowe,

3) Wydział Książki i Czytelnictwa kontynuował prace przedwojennej Poradni Bibliotecznej ZBP i zajmował się książką (szerzenie wiedzy o książce, metody pracy z książką, informacja, bibliografia), biblioteką (pomoc w organizacji wszystkich działów bibliotek publicznych i szkolnych, kształcenie pracowników), czytelnictwem (przysposobienie czytelnicze, krzewienie czytelnictwa). We wszystkich punktach akcentowano sprawy praktyczne i organizacyjne,

4) Wydział Samokształcenia — poradnictwo i redakcja *Biblioteczki Samokształcenia*,

5) Wydział Kształcenia Pracowników Oświatowych i Specjalnych na kursach, zjazdach i konferencjach,

6) Wydział Wydawniczy — wydawanie drukiem wszystkich materiałów opracowywanych w poszczególnych wydziałach oraz prowadzenie akcji wydawniczej w zakresie aktualnych wydarzeń oświatowych. Wydawanie miesięcznika „Oświata i Kultura" i „Praca Oświatowa".

W skład LIOK wchodziła także Komisja Ruchów Społecznych, a w oddziale krakowskim prowadzone miały być prace nad literaturą ludową, ludoznawstwem, zagadnieniami historycznymi i gospodarczymi wsi[113].

[112] J.K. Andrzejewski, *Biuro Badań Czytelnictwa...*, s. 84–85.

[113] Por. Z. Kobyliński, *Ludowy Instytut Oświaty i Kultury*, „Bibliotekarz" 12, 1945, nr 1, s. 15.

Trzeba zaznaczyć, że poza wspomnianymi instytucjami po wojnie powstało w Polsce jeszcze kilka instytucji i organizacji społecznych zainteresowanych sprawami książki w ogóle lub — z czasem — głównie badaniami czytelniczymi. Do najważniejszych należały: Biuro Studiów Kancelarii Cywilnej Prezydenta, Ministerstwo Oświaty, Ministerstwo Kultury i Sztuki, Komitet Upowszechnienia Książki, Instytut Badań Literackich, Polski Instytut Prasoznawczy, Towarzystwo Uniwersytetów Robotniczych i Towarzystwo Uniwersytetów Ludowych, Związek Nauczycielstwa Polskiego, Związek Zawodowy Dziennikarzy.

Ostatecznym podsumowaniem stanu bibliotekarstwa polskiego pierwszych lat powojennych (1944–1947) i osiągnięć tego okresu była rejestracja bibliotek przeprowadzona w 1948 roku na podstawie zarządzenia Ministerstwa Oświaty. Wynikało z niej, że bibliotek szkolnych było już 10 847, a stan ich posiadania wynosił 3 537 759 woluminów; bibliotek powszechnych 968 (łącznie 2 792 445 tomów), bibliotek naukowych 524 (10 822 376 woluminów) oraz 2168 innych bibliotek (1 870 477 tomów). Znaczyło to, że w porównaniu z rokiem 1938 w zbiorach bibliotek polskich 31 grudnia 1947 roku było mniej tylko o 3 600 000 tomów[114].

Wyniki te pozwalają stwierdzić, że podjęte przez władze państwowe działania i zapewnienie odpowiednich funduszy w znacznym stopniu umożliwiły odbudowę strat wojennych, zorganizowanie na nowych zasadach sieci bibliotek w Polsce, powołanie władz bibliotecznych. Powstanie w 1945 roku Wydziału Bibliotek pozwoliło na stworzenie podstaw formalnoprawnych i instytucjonalnych dalszej rozbudowy bibliotek. Efektem prac Wydziału było powołanie Oddziału Dawnej Książki, Poradni Bibliotecznej, Rady Książki i Centralnej Zbiornicy Książek. Podniesienie Wydziału Bibliotek do rangi departamentu poprzez utworzenie Naczelnej Dyrekcji Bibliotek było kolejnym krokiem, któremu towarzyszyło utworzenie Państwowego Instytutu Książki, który miał być zapleczem teoretycznym prowadzonych prac i podejmowanych działań organizacyjnych oraz Rady Bibliotecznej jako społecznego organu doradczego. Ukoronowaniem działań administracyjno-prawnych w zakresie odbudowy bibliotekarstwa polskiego po wojnie (1944–1947) było uchwalenie *Dekretu o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi*.

O randze, jaką sprawom oświaty i kultury nadawały najwyższe czynniki państwowe i partyjne, świadczyło wystąpienie prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Bolesława Bieruta, wygłoszone 16 listopada 1947 roku we Wrocławiu na otwarciu radiostacji, które stało się początkiem wielkiej „ofensywy kulturalnej". Wszystkie te poczynania — organizacyjne, prawne i wreszcie polityczne — stwarzały nadzieję na powstanie odpowiednich warunków do realizacji prac, do których powołany został Państwowy Instytut Książki.

[114] J. Janiczek, *Stan liczbowy i perspektywy rozwojowe bibliotek w Polsce na podstawie rejestracji z 1948 r.*, „Przegląd Biblioteczny" 16, 1948, z. 3–4, s. 139–170.

Korcz-Derkacz.indb 49 2011-07-29 13:31:23

2. Projekt Instytutu Książki

W rękopiśmiennej Kronice Państwowego Instytutu Książki na pierwszej stronie Adam Łysakowski zanotował:

> W czasie wojny (w okresie 1940–1943)[115] zredagowali księgarze polscy projekt Instytutu Książki [poznałem ten projekt w r. 1945]. Na wiosnę roku 1944 w Warszawie zajęto się w komórce bibliotekarskiej ówczesnego „Departamentu Oświaty" obok innych prac „przyszłościowych" (z ustawą biblioteczną na czele) także Instytutem Książki.

W aktach Wydziału Bibliotek w Ministerstwie Oświaty znajduje się niedatowany maszynopis zatytułowany *Instytut Książki*[116]. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można sądzić, że jest to dokument, o którym wspomina Łysakowski. Czytamy w nim:

> celem uzgodnienia i skoordynowania działań w zakresie kultury, podejmowanych dla książki, z książką i przez książkę w łonie poszczególnych urzędów i instytucji, ustanawia się — jako jednostkę samodzielną albo jako jedną z komórek większej całości — INSTYTUT KSIĄŻKI? (IK).
>
> W IK reprezentowane są następujące grupy zagadnień i działań związanych z książką:
>
> I. GRUPA WYTWÓRCZA
> II. GRUPA PROPAGANDOWA
> III. GRUPA ROZDZIELCZA
> IV. GRUPA BIBLIOTECZNA
> V. GRUPA CZYTELNICZA.

GRUPA WYTWÓRCZA dotyczyła zagadnień polityki wydawniczej oraz przemysłu papierniczego i poligraficznego. Instytut, wspólnie z organizacjami naukowymi, literackimi i władzami szkolnymi, miał się zajmować polityką wydawniczą krótko- i długoterminową. W celu osiągnięcia pełnej koordynacji, ale przy zachowaniu swobody planów poszczególnych wydawnictw, do 1 czerwca każdego roku IK miały być dostarczane programy działalności („nie same rękopisy") na najbliższy sezon. Pod groźbą „pewnych sankcji" zgłaszane być powinny także zamierzenia wydawnicze o charakterze doraźnym. Działania te miały zapewnić koordynację polityki wydawniczej. Instytut, w porozumieniu z organizacją wydawców książek, miałby czuwać nad prawidłowym przebiegiem procesu wydawniczego i stanem rynku księgarskiego. On także byłby organem opiniodawczym w spra-

[115] We wszystkich cytatach pochodzących z Kroniki PIK zachowano podkreślenia wprowadzone przez Łysakowskiego i innych pracowników (jeśli nie podano inaczej, pochodzą one od autora cytowanych słów). Występujące w oryginale nawiasy kwadratowe zamieniono na nawiasy klamrowe { }, nawiasy okrągłe zachowano. Rozwinięcia skrótów wyrażeń, imion, nazwisk, instytucji zapisano w nawiasie kwadratowym, zaznaczono wyrazy nieczytelne, przy niepewnym odczytaniu postawiono znak zapytania; nie rozwijano wyrażeń znanych i niesprawiających trudności interpretacyjnych; inicjały imion rozwinięto tylko przy pierwszym wystąpieniu.

[116] *Instytut Książki*. AAN. Ministerstwo Oświaty. Samodzielny Wydział Bibliotek, sygn. 6847, k. 28–35.

wach finansowych, „solidności i zdolności kredytowej" wobec władz, organizacji przemysłowo-handlowych i banków. Powinien popierać rozwój przedsiębiorstw wydawniczych i wydawniczo-księgarskich oraz szkolnictwa w tym kierunku.

Osobny punkt projektu dotyczył kwestii przemysłu papierniczego, normalizacji formatów papieru, książek i wydawnictw periodycznych. Pisano:

> dbając zwłaszcza o to, by nie brakło na rynku gatunków papieru potrzebnych do celów wydawniczych, aby polityka celna w odniesieniu do papierów drukowanych nie była powodowana egoistycznym interesem przemysłu z uszczerbkiem polityki wydawniczej, ażeby […] nadmierne ceny papieru nie podnosiły sztucznie cen książek.

Przemysł poligraficzny powinien być na wysokim poziomie technicznym, czemu służyć miała dbałość Instytutu o odbudowę warsztatów zniszczonych w czasie wojny i wyposażenie istniejących, rozwinięcie prac nad czcionką polską. Instytut Książki w porozumieniu z fachowcami powinien dążyć do

> wypracowania standardowego typu książki naukowej, beletrystycznej, podręcznikowej itp., który usunąłby raz na zawsze z naszego rynku tandetę wydawniczą i graficzną; organizuje wystawy i konkursy w celu podniesienia poziomu książki użytkowej i bibliofilskiej.

Kolejny punkt dotyczył introligatorstwa, które należało rozwinąć, przechodząc od form rzemieślniczych do przemysłowych form twórczości, by tak jak w krajach anglosaskich i skandynawskich książki na rynku były oprawne. Jednocześnie należało otoczyć opieką ręczne introligatorstwo artystyczne. Instytut powinien też popierać rozwój szkolnictwa zawodowego w zakresie papiernictwa, poligrafii i introligatorstwa.

GRUPA PROPAGANDOWA obejmowałaby wszelkie formy popularyzacji książki, biblioteki i czytelnictwa („dni", „tygodnie", „święta książki", wystawy, konkursy, pokazy, wycieczki, akademie, pogadanki, odczyty, audycje radiowe). W projekcie podkreślono, że szczególne miejsce w tej działalności zajęłoby propagowanie czytelnictwa w szkołach powszechnych i średnich. Szkoleni byliby zarówno nauczyciele, uczniowie, jak i bibliotekarze szkolni. We współpracy z Instytutem Bibliograficznym Biblioteki Narodowej organizowano by służby bibliograficzne, zapewniające pełną rejestrację bieżącej i retrospektywnej produkcji wydawniczej oraz opracowanie statystyki wydawniczej, co umożliwiłoby wymianę krajową i zagraniczną; przedmiotem zainteresowania byłaby też bieżąca bibliografia księgarska (na wzór *Przewodnika księgarskiego*, t. I–II, 1925/1926). Instytut powinien także zadbać o przygotowanie kadry krytyków i recenzentów o różnych specjalnościach, stworzyć czasopismo poświęcone specjalnej krytyce nowości wydawniczych.

GRUPA ROZDZIELCZA (księgarska) obejmowałaby sprawy dystrybucji książek, ich dostępności i cen. Najważniejszymi elementami sieci dystrybucji miały być instytucje księgarskie, działające na zasadach handlowych, spółdzielnie, firmy prywatne, hurtownie, księgarnie wędrowne, punkty sprzedaży, antykwariaty, przedsiębiorstwa sprzedaży książek używanych. W myśl projektu Instytut

Książki w porozumieniu z organizacją zawodową księgarzy powinien prowadzić rejestr wszystkich tych przedsiębiorstw, dbając o ich poziom i rozmieszczenie odpowiadające potrzebom ludności, inicjować ich powstawanie, tworzyć gildie księgarskie na wzór angielski lub niemiecki. Instytut powinien także prowadzić rejestr wypożyczalni i czytelni, działających na zasadach handlowych, inicjować i popierać sprzedaż książek w punktach organizowanych w instytucjach i organizacjach społecznych, w spółdzielniach ogólnych, szkolnych i specjalnych, dbając, aby wszystkie te instytucje były jednakowo traktowane (wysokość przyznanego rabatu). W porozumieniu z organizacjami zawodowymi Instytut powinien inicjować, organizować i prowadzić szkolnictwo księgarskie, udzielać stypendiów i zasiłków na studia zagraniczne, dążyć do zorganizowania polskiej nauki księgarstwa na poziomie akademickim.

GRUPY BIBLIOTECZNEJ dotyczyły cztery punkty projektu: a) Instytut wraz z Ministerstwem i organizacją zawodową bibliotekarzy miał koordynować życie biblioteczne, dopomagać bibliotekom poprzez stałe dotacje i zasiłki, inicjować i opiniować projekty przepisów prawa dotyczących egzemplarza obowiązkowego, egzaminów bibliotekarskich, pomagać zarządzać dubletami, b) współpracować z organizacją zawodową bibliotekarzy, z organami samorządu terytorialnego i ministerstwem w sprawie ustawodawstwa sieci bibliotek publicznych, czuwać nad realizacją i zmianami prawnymi. Jako centralna instytucja w sieci miał prowadzić poradnię biblioteczną oraz składnicę sprzętu bibliotecznego, a także rejestr bibliotek powszechnych, wobec których pełniłaby funkcję nadzorczą i instruktażową, c) Instytut miał sprawować nadzór, wraz z władzami szkolnymi i ministerialnymi, nad bibliotekami szkolnymi, dbać o dodatkowe fundusze dla nich, d) inicjować, organizować i prowadzić szkolnictwo bibliotekarskie różnych stopni, dążąc do stworzenia polskiej nauki na poziomie akademickim, udzielać także stypendiów i zasiłków na studia zagraniczne.

GRUPA CZYTELNICZA obejmowała działania zmierzające do poznania potrzeb czytelniczych ludności i w tym celu

prowadzi instytut naukowego badania czytelnictwa w porozumieniu z instytutami i seminariami badań socjologicznych, z władzami szkolnymi i kulturalno-oświatowymi, z GUS, z Instytutem Bibliograficznym Biblioteki Narodowej, z organizacjami społecznymi,

popiera badania czytelnicze różnych instytucji, służąc im wskazówkami metodycznymi, publikuje wyniki tych badań, stara się o utworzenie szkolnictwa wyższego.

Ten nieznany dotąd ośmiostronicowy dokument przedstawia zakres działania planowanego Instytutu Książki w sposób wyraźnie preferujący sprawy środowiska wydawniczego i księgarskiego. Niewątpliwie wyrastał on z doświadczeń przedwojennego rynku wydawniczo-księgarskiego. Nieznani z nazwiska autorzy tego projektu zwracają uwagę na jakość produkcji wydawniczej (papier), estety-

kę książki (oprawa), politykę wydawniczą (opiniowanie planów), przygotowanie fachowe (szkolnictwo zawodowe i akademickie), organizację sprzedaży (sieć księgarń i punktów sprzedaży). Dostrzegają też znaczenie bibliografii narodowej i popularyzacji książki (wystawy, konkursy) oraz czytelnictwa (przygotowanie uczniów, nauczycieli, bibliotekarzy). Jest to szeroki kompleks spraw, jednak z wyraźnymi preferencjami wydawniczo-księgarskimi. Na pierwszym miejscu uwzględnione zostały zagadnienia dotyczące produkcji książki, począwszy od przemysłu papierniczego, poligraficznego, introligatorstwa, a na organizacji handlu książką skończywszy. Podkreślano wielokrotnie konieczność rozwoju szkolnictwa zawodowego i przygotowania odpowiednich podręczników. Wśród zagadnień książki znalazły się także sprawy bibliografii i współpracy z Instytutem Bibliograficznym Biblioteki Narodowej. Sprawy bibliotek ograniczono zasadniczo do czterech punktów zawężających pole działania do związku bibliotekarzy, bibliotekarzy szkolnych, władz samorządowych i szkolnych. Ostatnia grupa dotyczy organizacji badań czytelniczych, w tym także z naukowego punktu widzenia.

Gdy w sierpniu 1945 roku dyskutowano w Ministerstwie Oświaty o potrzebie powołania do życia Naczelnej Dyrekcji Bibliotek oraz o zakresie spraw, którymi powinna się ona zająć, Józef Grycz pisał do Adama Łysakowskiego:

> rozmawiałem 3 razy z Ministrem, uznaje potrzebę Nacz[elnej] Dyrekcji Bibliotek, ale chce w niej pomieścić całe zagadnienie książki (twórczość, produkcja, księgarstwo). Ja osobiście boję się, że przy takiej organizacji sprawy biblioteczne zepchnięte by były na dalszy plan, bo wydawcy i księgarze mają większy „tupet", a sprawy wydawnicze, papieru, drukarń itd. — większy dynamizm niż czytelnictwo i bibliotekarstwo[117].

Ten „dynamizm" spraw widać także w omówionym projekcie Instytutu Książki. Na pewno autorami tego projektu nie byli ludzie ze środowiska bibliotekarskiego, skoro projekt ów nie był wcześniej znany ani Gryczowi, ani Łysakowskiemu. Ten ostatni pisze w Kronice, że projekt wyszedł ze środowiska księgarskiego. Grycz najprawdopodobniej miał okazję poznać go dopiero jako pracownik Ministerstwa Oświaty, gdy projekt został tam złożony. Można przypuszczać, że jeśli nawet brali w tym udział bibliotekarze, to na pewno nie byli to ci najwybitniejsi, kształtujący przedwojenną politykę biblioteczną (Birkenmajer, Grycz, Kuntze, Łodyński, Łysakowski, Muszkowski). Eksponowanie zagadnień poligraficznych, księgarskich i wydawniczych, niewątpliwie ważnych z punktu widzenia potrzeb społecznych po zakończeniu wojny, świadczy raczej o tym, że bardziej chodziło tu o sprawy praktyczne niż naukowe, bardziej o książkę jako produkt niż o książkę jako przedmiot badań społeczno-kulturowych.

[117] List Józefa Grycza do Adama Łysakowskiego, Warszawa 3.08.1945, w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*..., s. 308–309.

3. Państwowy Instytut Książki i Czytelnictwa

Przypomnijmy, że w styczniu 1938 roku kierownictwo Związku Bibliotekarzy Polskich wysunęło projekt przekształcenia Poradni Bibliotecznej w Instytut Książki i Czytelnictwa jako instytucji samodzielnej istniejącej przy Radzie Związku. Rozpoczęte po wojnie prace zmierzały do odbudowy bibliotekarstwa na nowych zasadach, w tym do uchwalenia ustawy o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi. Coraz pilniejsza stawała się także sprawa powołania do życia instytutu, który mógłby prowadzić prace teoretyczne — naukowe i badawcze — a jednocześnie służyć praktyczną pomocą w zakresie książki, czytelnictwa, bibliotekarstwa. W sprawę tę najbardziej zaangażowany był Adam Łysakowski, który zanotował w Kronice:

W czerwcu lub lipcu 1944 opracowałem projekt rozporządzenia o „Naukowym Instytucie Książki" (stanowiący pierwszą redakcję wydanego w r. 1946 dekretu[118]). Projekt był uzgodniony z drem J. Gryczem i W. Dąbrowską.

Wiosną 1945 r. (w kwietniu) wniósł Dr Grycz z Wydziału Bibliotek do rąk Ministra Oświaty przeredagowany nieco projekt (II redakcja), zmierzający do utworzenia na razie [Sekcji] „Oddziału Dawnej Książki". (Do Krakowa, gdzie wtedy leżałem chory, dochodziły o tym uboczne tylko i nieścisłe wiadomości)[119].

29 V utworzono Oddział Dawnej Książki w ramach Wydziału Bibl[iotek][120].

W dokumentach Ministerstwa Oświaty znajduje się list z 16 kwietnia 1945 roku Naczelnika Wydziału Bibliotek Józefa Janiczka do Ministra Oświaty, w którym powraca on do przedwojennego projektu bibliotekarzy. W piśmie czytamy:

Wiedza o książce (księgoznawstwo) z jednej strony a z drugiej czytelnictwo łączą się w bibliotekarstwie jako podstawowe zagadnienie w zakresie kultury: zagadnienie społecznej funkcji książki, wzajemnego stosunku człowieka i książki. Wchodzi tu w rachubę zarówno aspekt historyczny, retrospektywny; dzieje książki jako wytworu ludzkiego oraz jej losów, zadań i znaczenia, jak aspekt aktualny, zwrócony w przyszłość, mający na względzie udoskonalenie książki, przystosowanie jej do potrzeb człowieka i należyte jej udostępnienie czytelnictwa[121].

Stwierdza dalej, że te właśnie zagadnienia leżą u podstaw projektowanego Instytutu, który powinien

[118] Mowa o dekrecie powołującym PIK.

[119] Łysakowski wspomina tu o pogłoskach objęcia kierownictwa Instytutu Książki przez A. Kawecką-Gryczową, o czym pisze do J. Grycza z Krakowa 12 maja 1945 r., BN. Zakład Rękopisów. Spuścizna rękopiśmienna Józefa Grycza. Korespondencja, sygn. akc. 14966 T. 3. Więcej na ten temat ODK zob. rozdz. IV (2.1).

[120] Kronika PIK, s. 1.

[121] Pismo J. Janiczka do Ministra Oświaty w sprawie Państwowego Instytutu Książki i Czytelnictwa (16 kwiecień 1945). AAN. Ministerstwo Oświaty. Samodzielny Wydział Bibliotek, sygn. 6847, k. 24–25.

tworzyć warsztat pracy tak dla księgoznawcy, socjologa, historyka literatury, nauki czy kultury, jak i dla praktyka, pracownika książki i oświatowca, przede wszystkim zaś bibliotekarza; obok tego zaś ma być źródłem praktycznej porady i pomocy w tych dziedzinach.

Janiczek podkreślał, że możliwość spełniania oczekiwań tak szeroko zarysowanego kręgu odbiorców będzie wymagała od Instytutu odpowiedniego zbioru dokumentów historycznych, w tym obiektów muzealnych oraz współczesnych. Osobnym zadaniem — stwierdzał — będzie opracowywanie wykazu zbiorów bibliotecznych o szczególnym znaczeniu: rękopisów, starych druków, poloników, kartografii, grafiki, muzykaliów oraz czasopism, stworzenie kopii najcenniejszych zabytków bibliotecznych znajdujących się w kraju i za granicą. Nawiązując do okresu przedwojennego, widział on w Instytucie poradnię bibliograficzną i biblioteczną, organizację, która zjednoczy prace prowadzone dawniej w takich ośrodkach, jak Poradnia Biblioteczna ZBP,

centralne katalogi czasopism polskich w Krakowie [!], zagranicznych w Poznaniu [!], a następnie w Warszawie [!], literatury naukowej obcojęzycznej znajdującej się w bibliotekach polskich w Warszawie, centralna rejestracja inkunabułów i starych druków i związane z nią badania nad dawną książką pod kierownictwem śp. Dra K. Piekarskiego, pracownia konserwatorska prof. Lenarta w Bibliotece Narodowej.

Zadania polegające na rejestracji i zabezpieczaniu zbiorów uznał za niezwykle istotne i pilne ze względu na konieczność przygotowania akcji odszkodowawczo-rewindykacyjnej. Naczelnik Janiczek stwierdzał także:

Obszerny zakres, różnorodność i ważność zadań Instytutu wymaga, aby był to zakład samoistny w odrębnej osobowości prawnej, podległy bezpośrednio Ministerstwu Oświaty. Musi mieć specjalny gmach, własny budżet i odpowiednio wykwalifikowany personel.

Kończąc swoją argumentację, Józef Janiczek stawiał wnioski:

1. wydania rozporządzenia o utworzeniu Państwowego Instytutu Książki i Czytelnictwa i powierzenie tymczasowego prowadzenia jego agend Wydziałowi Bibliotek (załącznik 1).

2. przyznanie na ten cel odpowiedniego budżetu na miesiąc maj 1945 r.

3. mianowanie z dniem 1 maja 1945 r. w Zarządzie Centralnym Ministerstwa Oświaty: a) ob. Dr Alodii Gryczowej prowizorycznym kierownikiem Sekcji Dawnej Książki w Państwowym Instytucie Książki i Czytelnictwa w VII stopniu służbowym z dniem 1 maja 1945 r.

Załącznik 1 to gotowy tekst Rozporządzenia Ministra Oświaty o utworzeniu Państwowego Instytutu Książki i Czytelnictwa. Szczegółowe zadania Instytutu zostały wymienione w § 2[122]:

a) prowadzenie dokumentacji księgoznawstwa, badania czytelnictwa oraz bibliotekarstwa w postaci biblioteki dzieł z tych dziedzin, zbioru innych przynależnych materiałów, centralnego katalogu piśmiennictwa bibliologicznego znajdującego się w bibliotekach polskich oraz biura informacji tych zakresów;

[122] Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia… [b.d.] o utworzeniu Państwowego Instytutu Książki i Czytelnictwa. AAN. Ministerstwo Oświaty. Samodzielny Wydział Bibliotek, sygn. 6847, k. 26–27.

b) urządzenie muzeum książki i bibliotekarstwa celem zobrazowania ich rozwoju historycznego, typów wydawnictw oraz technicznego ustroju bibliotek;

c) planowe podejmowanie zbiorowych i inicjowanie jednostkowych prac naukowo-badawczych i normatywnych, eksperymentalnych i piśmienniczych w dziedzinach: wytwórczości książki, bibliologii, bibliografii, bibliotekarstwa i organizacji czytelnictwa;

d) prowadzenie szczególnych studiów naukowych nad socjologią książki, czytelnictwem i metodami wychowawczego oraz ideowego działania na człowieka i społeczeństwo za pośrednictwem książki;

e) publikowanie wydawnictw z zakresu nauki o książce, ze zwróceniem uwagi na instrukcje i poradniki dla praktycznego stosowania w służbie bibliotecznej, oraz inicjowanie wydawnictw z różnych działów piśmiennictwa stosownie do stwierdzonych potrzeb bibliotek krajowych;

f) organizowanie szkolnictwa dla bibliotekarzy i bibliografów, opracowywanie programów szkół stałych i kursów dla kandydatów do służby bibliotekarskiej, pracowników pełniących obowiązki bibliotekarzy czynnych oraz czuwanie nad stroną dydaktyczną tego szkolenia;

g) ustalanie zasad naukowej organizacji pracy w bibliotekach, a w szczególności prowadzenie poradnictwa w sprawach wewnętrznego ich ustroju oraz centralne wytwarzanie urządzeń bibliotecznych i pomocy technicznych;

h) prowadzenie dla ochrony zabytków bibliotecznych zakładu konserwatorskiego z pracownią restauratorską i fotograficzną oraz szkolenie w tym zakresie;

i) prowadzenie centralnego przeglądu (wykazu) zbiorów bibliotecznych szczególnego znaczenia oraz gromadzenie fotokopii unikatów i zabytków bibliotecznych.

§ 3. Instytut współpracuje ze wszystkimi oddziałami Ministerstwa Oświaty, w których programie leży wytwarzanie, rozpowszechnianie i użytkowanie książek. W tym charakterze stanowi on ośrodek teoretycznych studiów, przygotowujących praktyczne rozwiązanie zagadnień wymienionego zakresu.

§ 4. Na czele Państwowego Instytutu Książki i Czytelnictwa stoi dyrektor […] musi mieć ukończone wyższe wykształcenie, pełne fachowe kwalifikacje i odpowiednie doświadczenie bibliotekarskie oraz opublikowane prace z dziedziny bibliologii.

§ 5. Ciałem doradczym i opiniodawczym dyrektora Instytutu jest Rada Naukowa w składzie następujących 12 osób: Naczelnik Wydziału Bibliotek, Dyrektor Biblioteki Narodowej, Dyrektor Biblioteki Jagiellońskiej oraz powoływani przez Ministra Oświaty na okres trzyletni przedstawiciele: bibliotek naukowych, bibliotek powszechnych, bibliotek szkolnych, szkół bibliotekarskich, Zawodowego Związku Bibliotekarzy, autorów, księgarstwa wydawniczego, przemysłu graficznego, archiwów, muzeów. Rada Naukowa zbiera się co najmniej dwa razy do roku, wysłuchuje sprawozdań dyrektora Instytutu i opiniuje je; protokoły zebrań Rady przedkłada się Ministrowi Oświaty […].

§ 7. Rozporządzenie niniejsze wchodzi w życie z dniem 1 maja 1945 r.

Rozporządzenie nigdy się jednak nie ukazało. Można zapewne uznać, że jest to autorski tekst Łysakowskiego, wspomniany przez niego na stronach Kroniki PIK, który po przekazaniu do konsultacji Gryczowi i Dąbrowskiej został nieco zmodyfikowany, i w którym nazwa „Naukowy Instytut Książki" została zastąpiona przez „Państwowy Instytut Książki i Czytelnictwa". Autorstwo Łysakowskiego potwierdza zakres wyznaczonych zadań, które później znalazły się w planach i programie Państwowego Instytutu Książki. Tekst ten był niewątpliwie podsumowaniem wszystkich przedwojennych koncepcji i wyobrażeń o instytucie jako ośrodku prowadzącym badania naukowe i jednocześnie działalność praktyczną, ogniskującym działania całego środowiska ludzi związanych z książką, nie tylko w tak bardzo „księgarskim" rozumieniu, jak projekt Instytutu Książki. W samej

nazwie Instytutu powracano do projektu Poradni Bibliotecznej ZBP, ale jego zadania zdecydowanie wykraczały poza nakreślone w okresie przedwojennym przez Wandę Dąbrowską. Nie są znane powody, dla których przygotowane rozporządzenie o Państwowym Instytucie Książki i Czytelnictwa nie weszło w życie. Należy przypuszczać jednak, że prace w Ministerstwie Oświaty nad utworzeniem Instytutu trwały, o czym świadczą słowa Adama Łysakowskiego, który rok później pisał:

1. Adam Łysakowski — założyciel i dyrektor Państwowego Instytutu Książki

Na wezwanie urzędowe nacz[elnika] Wydziału Bibliotek J. Janiczka i — nieurzędowe kilku kolegów, niepewny losów idei Instytutu, zjechałem w połowie sierpnia 1946[123] do Warszawy z zamiarem objęcia stanowiska kierownika referatu bibliotek naukowych w Wydziale Bibliotek. W dniach 20–22 VIII przeprowadziłem szereg rozmów na temat Instytutu Książki w Ministerstwie Oświaty z pp. Janiczkiem, Gryczem, nacz[elnikiem] Wydziału Prawnego Kwiatkowskim, nacz[elnikiem] Wydz[iału] Person[alnego] [Zbigniewem] Pomianowskim, dyrektorem Biura Prezydialnego (= Gabinet Ministra) [Marianem] Józefkowiczem, dyr. Biura Organizacji [Kazimierzem] Szelągowskim. Dnia 2 VIII przewodniczyłem delegacji Związku Bibliot[ekarzy] i Archiw[istów] Polskich do Ministra C. Wycecha, który z własnej inicjatywy oświadczył, że przewiduje mnie na kierownictwo Instytutu Książki i że zgadza się ewent[ualnie] na urządzenie Instytutu poza Warszawą z powodu trudności lokalowych w stolicy.

Wypowiedź Ministra o powierzeniu mnie kierownictwa Instytutu opierała się na dawniejszych głosach. Jeszcze w lipcu 1944, gdyśmy planowali podział prac na okres powojenny, sam wyraziłem gotowość podjęcia się zadania organizacji Instytutu. Wiadome to było dr Gryczowi i innym kolegom, wiadome było pewnie również „p. Czesławowi". Plan ten przejął następnie nacz[elnik] Wydz[iału] Bibl[iotek] J. Janiczek. Wiosną 1945 r. korespondowałem na ten temat — w formie zapytania — z J. Gryczem (12 V). Podczas mojego chwilowego pobytu w Warszawie w czerwcu 1945, dnia 14 VI odbyłem rozmowę z wicemin[ister] Kuczkowską m.in. o projektowanym Instytucie Książki; p. Kuczk[owska] wyraziła pragnienie powołania mnie na jedno z ważnych stanowisk bibliotekarskich. Wówczas zwróciła się do mnie listownie także p. W. Dąbrowska z usilnym życzeniem, abym objął Instytut. Tymi głosami, które pewnie doszły do Ministra Oświaty, tłumaczę sobie ten fakt, że on od razu przy pierwszym naszym powojennym widzeniu się wypowiedział się na temat mojej przyszłej pracy w Instytucie, bez jakichkolwiek z mej strony zabiegów.

Przeprowadzone w sierpniu 1945 konferencje z poszczególnymi wydziałami Ministerstwa Oświaty przekonały mnie o jednym: muszę pozostać jakiś czas w Warszawie, aby przygotować utworzenie Instytutu, bo nikt tego za mnie lub beze mnie nie zrobi, bo nie ma się kto tym zająć.

[123] Przy tej dacie w Kronice PIK na s. 1 jest adnotacja M. Dembowskiej: „Mylne, powinno być: 1945".

utworzenie Instytutu, bo nikt tu tego za mnie lub bez mnie nie zrobi, bo nie ma się kto tym zająć. To przeświadczenie zawiązywało, że odruchem wyjść powrotu do Krakowa, przyjęciem stanowiska w Wydziale Bibliotek Ministerstwa, aby stworzyć Instytut. Co prawda wyobrażałem sobie zresztą naiwnie, że wystarczy „nadać biegu" sprawie, która potem sama już potoczy, że wystarczy zatem mego kilkutygodniowego pobytu w Warszawie. Rzeczywistość wykazała, że krok po kroku trzeba było sprawę „popychać" i przeprowadzać ją „za rączkę" przez różne komórki ministerstw.

Te dwa momenty: 1) że w świadomości przeszło osób organizacja Instytutu Książki związała się od r. 1944 z moją osobą, 2) że – niezależnie od redakcji projektu z r. 1944 – nabrałem w styczniu 1946 r. prawdziwego przeświadczenia (potwierdzanego przez kolegów w Ministerstwie Jamicka i Grycza) o koniecznym moim udziale osobistym w budowie Instytutu, – sprawiają, że w idee zorganizowania Instytutu Książki w tych latach wrosła moja osoba (przy zasadniczym moim aplauzie) i usprawiedliwiają wpleczenie jej w tekst tej Kroniki Instytutu.

W końcu sierpnia 1945 r. ~~[illegible]~~ rozpoczęła się pełna praca realizacja Instytutu Książki. Należało najpierw przewertować w Dzienniku Ustaw teksty dekretów analogicznych instytutów bardziej z nimi dziedzin, tradycji ich statuty; należało przemyśleć sam pomysł i przedyskutować z fachowcami merytoryczne zadania Instytutu w zakresie bibliotekarskim i księgarskim. Zresztą nie był nawet ustalony prawny punkt wyjścia. W Wydziale Bibliotek panował pogląd, że zagadnienie o powstaniu Instytutu może wyjść dopiero po powołaniu Naczelnej Dyrekcji Bibliotek albo po uchwaleniu ustawy o bibliotekach, jako prawna konsekwencja i podstawa zaistnienia tamtych aktów podstawowych. Było też

2. Strona 3 Kroniki PIK

To przeświadczenie zdecydowało, że odsunąłem myśl powrotu do Krakowa, przyjąłem stanowisko w Wydziale Bibliotek Ministerstwa, aby stąd budować Instytut. Co prawda wyobrażałem sobie zrazu naiwnie, że wystarczy „nadać bieg" sprawie, która potem sama się potoczy, że wystarczy zatem mego kilkutygodniowego pobytu w Warszawie. Rzeczywistość wykazała, że krok po kroku trzeba było sprawę „przepychać" i przeprowadzać ją „za rączkę" przez różne komórki ministerstw.

Te dwa momenty: 1) że w świadomości szeregu osób organizacja Instytutu Książki związała się od r. 1944 z moją osobą, 2) że — niezależnie od redakcji projektu z r. 1944 — nabrałem w sierpniu 1945 prawdziwego przeświadczenia (potwierdzonego przez kolegów w Ministerstwie Janiczka i Grycza) o koniecznym moim udziale osobistym w budowaniu Instytutu, — sprawiają, że w ideę zorganizowania Instytutu Książki w tych latach wrosła moja osoba (przy zasadniczym moim aplauzie) i usprawiedliwiają wplecenie jej w tekst tej Kroniki Instytutu. W końcu sierpnia 1945 r. rozpoczęła się przeto prawna realizacja Instytutu Książki[124].

Warto chyba w tym miejscu nadmienić, że realizacja tego przedsięwzięcia nie była szeroko znana w środowisku bibliotekarskim, skoro w październiku 1945 roku Helena Hleb-Koszańska pytała Łysakowskiego

co to jest — ten Instytut Książki? Czy jego pracownicy, to ludzie siedzący na etatach w jakimś tam stopniu służbowym, czy współpracownicy naukowi, zlokalizowani w różnych miastach, którzy opracowują dla Instytutu pewne zagadnienia; a więc organizacja naukowa na wzór istniejących towarzystw naukowych?[125].

4. Państwowy Instytut Książki

Wydawać by się mogło, że Rozporządzenie o Państwowym Instytucie Książki i Czytelnictwa, które miało się ukazać 1 maja 1945 roku, usankcjonuje tę instytucję oraz pozwoli jej rozpocząć normalną działalność. Tak się jednak nie stało. Sprawy książki, zwłaszcza w obliczu ogromnych zniszczeń wojennych, postrzegano jako jeden z najważniejszych czynników życia kulturalnego i społecznego. Środowisko bibliotekarskie, które przed wojną wielokrotnie próbowało opracować ustawę biblioteczną i wprowadzić ją pod obrady sejmu (projekty z lat 1921, 1927, 1929, 1933, 1934, 1939), świadome było potrzeb w tym zakresie. W Wydziale Bibliotek Ministerstwa Oświaty uważano najprawdopodobniej, że zarządzenie o Instytucie Książki i Czytelnictwa powinno się ukazać dopiero po powołaniu Naczelnej Dyrekcji Bibliotek albo — lub jeszcze lepiej „i" — po ukazaniu się *Dekretu o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi*. Byłoby ono wówczas konsekwencją poprzednich aktów prawnych. Nadto, samodzielny budżet Instytutu wymagałby trwałego zapisu obciążającego Skarb Państwa. Należało zatem zbadać, jaki dokument będzie niezbędny — osobna ustawa czy tylko dekret.

Zanim jednak odpowiedni dokument mógł się ukazać

[124] Kronika PIK, s. 1–3.

[125] List Heleny Hleb-Koszańskiej do Adama Łysakowskiego, Bydgoszcz 6.10.1945, w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*…, s. 319.

Należało najpierw przewertować w Dzienniku Ustaw teksty dekretów analogicznych instytutów badawczych z innych dziedzin, tudzież ich statuty; należało przemyśleć raz jeszcze i przedyskutować z fachowcami merytoryczne założenia Instytutu w zakresie bibliotekarskim i księgarskim

— zapisał Łysakowski w Kronice[126]. Skrupulatne notatki czynione przez niego dzień po dniu pokazują mozolną pracę nad przyszłym dokumentem. Odbywały się liczne spotkania z przedstawicielami ministerstw (Józef Grycz, naczelnicy: Janiczek, Kwiatkowski, Ewaryst Czarnecki, Emil Adler, Jan Piątek, Pomianowski) i środowiska wydawniczo-księgarskiego (Stanisław Pazyra, Stanisław Arct), z dyrekcją Biblioteki Narodowej (Stefan Vrtel-Wierczyński i Marian Łodyński) w sprawie rozgraniczenia prac Instytutu Bibliograficznego i Instytutu Książki, z przedstawicielami Związku Bibliotekarzy Polskich, Radą Książki, osobno z bibliotekarzami — seniorami[127]. Dyskutowano zarówno sprawy prawne, finansowe, dotyczące zakresu prac przyszłego Instytutu, jego powiązań i zależności z innymi, działającymi już instytucjami, jak i merytoryczne — programowe:

11 IX [1945 r.] zasadnicza konferencja na temat Instytutu z nacz. Janiczkiem i drem Gryczem. Nacz. J. chciałby silniej związać Instytut z Wydziałem Bibliotek (powtórzy to się później u dyr. Grycza w stosunku Instytutu do Nacz. Dyr. Bibl.); jest zdania, że Instytut powinien się trudnić wydawaniem książek bibliotecznych różnej treści; on też odradził w nazwie wyraz „Naukowy" — wobec czego zmieniono nazwę na „Państwowy Instytut Książki", nie wiem, czy słusznie, bo mieszają to z instytutami wydawniczymi. Na tej konferencji zapadła decyzja, że pracownicy Oddziału Dawnej Książki, jak i podobnych zbiorów specjalnych, powinni być organicznie związani ze zbiorami jednej z bibliotek, by nie rozluźniać styczności z materiałami faktycznymi; jako pracownicy bibliotek mogliby mieć przez Instytut powierzoną dodatkową pracę — centralnej inwentaryzacji zbiorów danego typu w całej Polsce[128].

Zapadały ważne decyzje w Wydziale Bibliotek, Wydziale Prawnym Ministerstwa Oświaty, w Ministerstwie Kultury i Sztuki oraz Ministerstwie Informacji i Propagandy, w Biurze Usprawniania Administracji Prezesa Rady Ministrów, w Komisji Prawniczej Ministerstwa Sprawiedliwości, w Biurze Prawnym Prezesa Rady Ministrów. Należy także zaznaczyć, że według opinii z dnia 16 listopada 1945 roku przewodniczącego komisji badającej celowość działań organizacji administracji państwowej prof. Maurycego Jaroszyńskiego, istniała uzasadniona konieczność powoływania we władzach centralnych komórek naukowych stanowiących podbudowę działalności praktycznej. W myśl tej opinii PIK mógłby pełnić właśnie taką rolę dla Ministerstwa Oświaty w zakresie kultury i polityki kulturalnej, w której sprawy książki zajęłyby miejsce centralne[129].

[126] Kronika PIK, s. 3.

[127] *Ibidem*, s. 6, przypis Łysakowskiego: „Jesienią 1945 przedstawiłem projekt urządzenia Instytutu z moim udziałem (w Łodzi) na prywatnym zebraniu »seniorów bibliotecznych«; plan nie natrafił na sprzeciwy".

[128] *Ibidem*, s. 4.

[129] *Sprawozdanie z prac Komisji powołanej przez Ministerstwo Oświaty do zbadania działalności Państwowego Instytutu Książki w Łodzi*, odpis. BN. ZDK, sygn. TD 284/ 7–8, s. 1.

Korcz-Derkacz.indb 60 2011-07-29 13:31:28

Ostatecznie 21 lutego 1946 roku Rada Ministrów przyjęła „VII i ostatnią redakcję", uchwalając dekret, a Prezydium Krajowej Rady Narodowej zatwierdziło go 22 marca (Dz.U. RP Nr 12, poz. 78), powołując do życia Państwowy Instytut Książki, podległy ministrowi oświaty, działającemu w porozumieniu z ministrem kultury i sztuki oraz ministrem informacji i propagandy. Stanowił on, że Instytut — zakład naukowo-badawczy — ma za zadanie:

Art. 2: 1. prowadzenie badań naukowych dotyczących książki, bibliotekarstwa i czytelnictwa; 2. gromadzenie, opracowywanie, udostępnianie i ogłaszanie materiałów naukowych oraz kształcenie sił fachowych w dziedzinach w pkt. 1 wskazanych; 3. zbieranie i udzielanie źródłowych informacji bibliograficznych we wszystkich dziedzinach piśmiennictwa oraz w zakresie polskich zbiorów bibliotecznych; 4. planowanie, uzgadnianie i popieranie prac w dziedzinach w pkt. 1 do 3 wskazanych, w bibliotekach lub innych zakładach naukowych albo społecznych.

Art. 3. Na czele Instytutu stoi dyrektor mianowany przez Ministra Oświaty w porozumieniu z Ministrem Kultury i Sztuki oraz Ministrem Informacji i Propagandy. Pracownicy Instytutu podlegają przepisom o państwowej służbie cywilnej.

Art. 4. Budżet Instytutu stanowi osobny rozdział w budżecie Ministerstwa Oświaty.

Art. 5. Szczegółowy zakres działania oraz organizację Instytutu określi statut nadany przez Ministra Oświaty w porozumieniu z Ministrem Kultury i Sztuki oraz Ministrem Informacji i Propagandy, ogłoszony w „Monitorze Polskim" […].

„Z końcem marca 1946 rozpoczęła się druga droga Instytutu: droga realizacji ustrojowej" — zanotował Łysakowski[130].

W myśl *Dekretu o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi*, który uchwalono 17 kwietnia 1946 roku stworzony został przy ministrze oświaty czynnik doradczy w postaci Państwowej Rady Bibliotecznej. Poza istniejącym czynnikiem opinii społecznej (Rada Książki) i czynnikiem władzy (Naczelna Dyrekcja Bibliotek) potrzebny był jeszcze ośrodek dokumentacji, instytut naukowy, który w jednym miejscu prowadziłby prace badawcze, własne i inicjowane, dotyczące książek i księgozbiorów, ich historii i socjologii, a jednocześnie spełniał funkcję ośrodka informacji bibliograficznej, planowania i poradnictwa w tym zakresie. Rolę tę miał odgrywać powołany miesiąc wcześniej Państwowy Instytut Książki.

Józef Grycz w artykule *Problemy biblioteczne obecnej doby*[131], opublikowanym po powstaniu Instytutu w 1946 roku, zastanawiał się, czy z PIK nie powinien być powiązany, ewentualnie nawet połączony, Instytut Bibliograficzny Biblioteki Narodowej, czym wyraźnie nawiązywał do swojej koncepcji sprzed wojny stworzenia Centrum Dokumentacji Bibliotekarskiej. Pisał nadto:

Słusznym wydaje się, by Instytut Książki przejął Biuro Międzynarodowej Wymiany Wydawnictw i prowadził centralną pracownię restauratorsko-konserwatorską oraz pracownię fotograficzną. On też powinien stanowić polski ośrodek międzynarodowego wypożyczania zbiorów bibliotecznych i takiż punkt międzynarodowej normalizacji w zakresie książki i bibliotekarstwa. Przypuszczam, że takie skupienie w jedną całość organizacyjną wymienionych działów pracy i ich warsztatów byłoby racjonalne[132].

[130] Kronika PIK, s. 9.

[131] J. Grycz, *Problemy biblioteczne obecnej doby*, „Przegląd Biblioteczny" 14, 1946, s. 4–24.

[132] *Ibidem*.

4.1. Statut

Pierwsze informacje na temat statutu PIK znajdują się w Kronice zapisane ręką Łysakowskiego 15 kwietnia 1946 roku[133]. Wspomina tam o zebraniu Prezydium Rady Książki w sprawie Państwowego Instytutu Książki pod przewodnictwem ministra Czesława Wycecha, przy współudziale wiceminister Kuczkowskiej, dyrektora NDB Józefa Grycza, prof. Jana Muszkowskiego, Wandy Dąbrowskiej, Stanisława Arcta, prof. Aleksandra Birkenmajera. Łysakowski przedstawił zebranym dotychczasowe poczynania związane z powołaniem Instytutu zakończone wydaniem 22 marca 1946 roku stosownego dekretu. „Teraz — oceniał Łysakowski — otwarta jest droga realizacji praktycznej, ale — rzecz zawisła jak gdyby w impasie, z którego ma ją ruszyć dzisiejsza konferencja"[134]. Dyskutowano nad projektem statutu PIK, który zakładał istnienie pięciu wydziałów. Stanisław Arct zabiegał

o silniejsze zaznaczenie spraw księgarstwa. Minister Wycech uznaje cztery zaproponowane wydziały, z pozostawieniem piątego pod znakiem zapytania. Instytut należy odciążyć od prac codziennych. Ustalono, że ze statutem nie trzeba spieszyć, lepiej poddać go wpierw próbie życia (przedstawimy go na plenum Rady)[135].

Można przypuszczać, że przedstawiony dalej tekst statutu jest jedną z pierwszych znanych nam wersji[136]. Pochodzi prawdopodobnie z października 1946 roku, kiedy to Łysakowski odnotowuje, że do tekstu statutu zostaje dopisana Łódź jako siedziba tymczasowa — wcześniej nie była ona wymieniana[137].

Rozporządzenie
Ministra Oświaty z dnia…[brak daty]
wydane w porozumieniu z Prezesem Rady Ministrów i Ministrem Kultury i Sztuki w sprawie statutu Państwowego Instytutu Książki.
Na podstawie art. 5 dekretu z dnia 22 marca 1946 o Państwowym Instytucie Książki /Dz.U. R.P. Nr 12, poz. 78/ zarządza się, co następuje:

---

[133] Kronika PIK, s. 10.

[134] *Ibidem*.

[135] Posiedzenie to odbyło się w dniach 17–18 września 1946 r. Łysakowski przedstawił na nim komunikat o PIK, opisał plan pracy, omówił projekt statutu, akcentując jego najważniejsze punkty. *Ibidem*, s. 12. Informacje na ten temat także w *Sprawozdaniu wydziału bibliotek naukowych za m. kwiecień 1946* podpisanym przez Adama Łysakowskiego. AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Sekretariat, sygn. 6728, k. 188.

[136] Trzy wersje tego tekstu znajdują się w odrębnych zespołach analizowanych dokumentów i wchodzą w skład spuścizny rękopiśmiennej Józefa Grycza (BN. Zakład Rękopisów, sygn. akc. 14 929 T. 1), spuścizny po prof. J. Muszkowskim (BUŁ. Sekcja Rękopisów, sygn. 6600 II) i BN. ZDK. Wersje te różnią się sformułowaniami, pewnymi przestawieniami, użyciem wyrazu „bibliologia" w miejsce „księgoznawstwo" itp. Zamieszczona w tekście wersja, pochodząca ze spuścizny Grycza, wydaje się najpełniejsza, najbardziej dopracowana. W zespole tym znajduje się także pismo z Wydziału Prawnego Ministerstwa Oświaty z 18 listopada 1946 r., mówiące o konieczności wprowadzenia poprawek do tekstu statutu, o czym mowa w dalszej części pracy.

[137] Kronika PIK, s. 24.

Korcz-Derkacz.indb 62 2011-07-29 13:31:29

§ 1. Państwowemu Instytutowi Książki nadaje się statut, ogłoszony jako załącznik do niniejszego rozporządzenia.

§ 2. Biblioteki i inne naukowe zakłady państwowe, wykonujące poszczególne prace wymienione w załączonym statucie, powinny uzgadniać je z Państwowym Instytutem Książki.

§ 3. Rozporządzenie niniejsze wchodzi w życie z dniem ogłoszenia.

Minister Oświaty

Załącznik do rozporządzenia Ministra Oświaty z dnia…[brak daty]

S T A T U T

Państwowego Instytutu Książki

§ 1. Państwowy Instytut Książki jest zakładem naukowo-badawczym. Siedzibą jego jest miasto Warszawa; tymczasowe — miasto Łódź. Instytut używa pieczęci urzędowej z napisem „Państwowy Instytut Książki".

§ 2. Instytut podlega Ministrowi Oświaty, który sprawuje nadzór nad jego działalnością i zbiorami.

§ 3. Instytut stanowi ogólnokrajowy ośrodek dokumentacji i badań, planowania i poradnictwa w zakresie wszelkich spraw dotyczących książki i poszczególnych dziedzin nauki o książce, jak: bibliologia teoretyczna; systematyka i historia, socjologia i ekonomia książki, księgozbiorów i pracy zawodowej nad książką; kompozycja pisarska i wytwórczość wydawnicza; bibliografia i statystyka księgoznawcza; bibliotekarstwo; księgarstwo i rozpowszechnianie książek; ich użytkowanie i czytelnictwo wraz z metodyką pracy umysłowej.

W szczególności ma Instytut na celu stosowanie wyników wiedzy o książce dla udoskonalenia jej jako czynnika kultury umysłowej i życia społecznego.

§ 4. Do zadań Instytutu należy zatem:

a) prowadzenie badań naukowych dotyczących książki, bibliotek i czytelnictwa.

b) szerzenie wiedzy o książce przede wszystkim przez gromadzenie, opracowywanie i udostępnianie materiałów naukowych, ogłaszanie prac księgoznawczych i kształcenie sił fachowych.

c) zbieranie i udzielanie źródłowych informacji bibliograficznych we wszystkich dziedzinach piśmiennictwa oraz w zakresie polskich zbiorów bibliotecznych.

d) współpraca z władzami i instytucjami przez przygotowywanie projektów oraz udzielanie porad i pomocy praktycznej w zakresie wytwarzania, rozpowszechniania i użytkowania książek.

§ 5. Dla wykonania swych zadań dzieli się Instytut na następujące Wydziały

I. Wydział dokumentacji

a) Prowadzenie dokumentacji bibliologicznej, tj. gromadzenie centralnej biblioteki księgoznawczej i innych materiałów tekstowych i graficznych, przedstawiających doświadczenia różnych ośrodków i czasów; opracowania w tym samym zakresie centralnego katalogu piśmiennictwa znajdującego się w bibliotekach polskich; udostępnianie zebranych materiałów dla prac fachowych i szerzenia wiedzy o książce we własnej czytelni oraz drogą wypożyczania i informacji.

b) Urządzenie muzeum książki i bibliotekarstwa celem zobrazowania ich rozwoju historycznego, przedstawienia typów wydawnictw i ich szaty zewnętrznej oraz technicznego ustroju bibliotek i warsztatów wytwórczych (papierni, drukarń, księgarń); organizowanie wystaw i pokazów dydaktycznych.

II. Wydział prac badawczych

a) Planowe podejmowanie i redagowanie zbiorowych oraz inicjowanie i popieranie jednostkowych prac naukowych — teoretycznych i normatywnych, eksperymentalnych i piśmienniczych — obejmujących wszystkie dziedziny nauki o książce.

b) Prowadzenie szczególnych studiów nad życiem społecznym książki, organizacją czytelnictwa i metodami upowszechniania książki oraz kształcącego i wychowawczego działania na młodzież i dorosłych za pomocą słowa drukowanego.

c) Nawiązywanie i utrzymywanie współpracy w zakresie nauki o książce z instytucjami zagranicznymi.

d) Popieranie i ogłaszanie wydawnictw księgoznawczych ze zwróceniem uwagi na bibliografie, przewodniki lektury oraz instrukcje i podręczniki praktycznej służby bibliotekarskiej i wydawniczo-księgarskiej.

III. Wydział prac stosowanych

a) Planowanie dla użytku zarządu państwowego oraz instytucji państwowych, samorządowych i społecznych — zasad ustroju i działalności bibliotek, pracowni bibliograficznych i zakładów wydawniczo-księgarskich; przygotowywanie szczegółowych projektów w tym względzie.

b) Ustalanie zasad naukowej organizacji pracy w bibliotekach i zakładach księgoznawczych, a w szczególności normalizacja urządzeń bibliotecznych, pomocy technicznych i formularzy.

c) Prowadzenie kursów i szkół fachowych dla bibliotekarzy i bibliografów (z uwzględnieniem ich specjalizacji) oraz wydawców i księgarzy, zarówno dla kandydatów, jak i pracowników czynnych oraz prelegentów na kursach; opracowywanie programów szkół i przygotowywanie dla nich pomocy naukowych; udzielanie stypendiów na studia indywidualne (za granicą); dbałość o stronę dydaktyczną kształcenia fachowego.

d) Poradnictwo wydawnicze i współdziałanie w opracowaniu polskiego planu wydawniczego w zakresie wszystkich działów piśmiennictwa i literatury; inicjowanie wydawnictw po zbadaniu czytelniczych potrzeb bibliotek publicznych; ustalenie struktury i wyglądu zewnętrznego różnych typów wydawnictw; ocena zgłoszonych do wydania dzieł i przekładów pod względem księgoznawczym; organizacja oceny opublikowanych książek.

e) Poradnictwo bibliotekarskie i udzielanie instruktorskiej pomocy praktycznej w sprawach wewnętrznego ustroju bibliotek, ich pracy, udostępniania zbiorów i organizacji czytelnictwa.

f) Prowadzenie dla ochrony zabytków bibliotecznych pracowni konserwatorskiej i fotograficznej; szkolenie w tym zakresie; ujednostajnienie typu oprawy nakładowej i bibliotecznej, włącznie z oceną jakości materiałów do tego używanych.

IV. Wydział informacji bibliograficznych

a) Udzielanie badaczom, pisarzom i czytelnikom, w kraju i zagranica, bezpośrednich źródłowych informacji, porad, zestawień i omówień bibliograficznych dla celów naukowych i ogólnokształcących we wszystkich dziedzinach piśmiennictwa oraz w zakresie odrębnych rodzajów polskich zbiorów bibliotecznych (zbiory zabytkowe i specjalne, zbiory regionalne, wyróżnione typy wydawnictw).

b) W związku z tym opracowywanie — poza zbiorem drukowanych bibliografii — kartotek bibliograficznych i katalogów zbiorowych (inwentarzy centralnych) albo dbałość o ich sporządzanie w innych zakładach i posiadanie ich kopii lub dokładnych o nich wiadomości, jako podstawy do pośrednictwa w załatwianiu zgłoszonych kwerend.

c) Roztoczenie szczególnej opieki naukowej, organizacyjnej, instruktorskiej i konserwatorskiej nad zbiorami zabytkowymi i specjalnymi w bibliotekach polskich.

V. Wydział repartycji zbiorów

Prowadzenie wymiany wydawnictw polskich z instytucjami za granicą oraz zbieranie książek poprzez zakup i dary w nakładach lub pojedynczych egzemplarzy celem rozdzielania ich pomiędzy biblioteki państwowe i publiczne zgodnie z ogólnym planem sieci bibliotek i ich specjalizacji.

Korcz-Derkacz.indb 64 2011-07-29 13:31:29

§ 6. Tworzenie nowych lub zwijanie istniejących wydziałów może nastąpić na wniosek dyrektora Instytutu, zatwierdzony przez Ministra Oświaty.

Szczegółową organizację wydziałów i pracowni, oraz zakres i sposób ich działania ustala w ramach kredytów i etatów osobowych regulamin wewnętrzny, zatwierdzony przez Ministra Oświaty na wniosek dyrektora.

§ 7. Warunki i sposób korzystania ze zbiorów, prac i wytworów Instytutu przez władze, instytucje i osoby określa regulamin użytkowy, zatwierdzony przez Ministra Oświaty na wniosek dyrektora.

§ 8. Instytut pokrywa swoje wydatki z dotacji państwowej, stanowiącej osobny budżet Ministerstwa Oświaty.

Instytut prowadzi swą gospodarkę na podstawie zatwierdzonego przez Ministra Oświaty preliminarza budżetowego opracowanego przez dyktatora Instytutu z uwzględnieniem regulaminowych dochodów własnych i zgodnie z obowiązującymi przepisami.

§ 9. Instytut może przyjmować za decyzją dyrektora darowizny i depozyty w zbiorach naukowych oraz inne zapisy i subwencje na cele związane z działalnością Instytutu. Przyjmowanie ich na warunkach obciążających wymaga zgody Ministra Oświaty.

§ 10. Prace swe wykonuje Instytut bądź bezpośrednio, bądź planuje, uzgadnia i popiera ich wykonanie w bibliotekach lub innych zakładach naukowych czy społecznych, albo powierza je poszczególnym osobom i tworzy w razie potrzeby komisje dla opracowania określonych zagadnień.

§ 11. Na czele Instytutu stoi dyrektor, mianowany przez Ministra Oświaty i bezpośrednio jemu podległy.

§ 12. Do dyrektora należy ogólne kierownictwo Instytutu i odpowiedzialność za jego stan i rozwój, w szczególności zaś:

1. reprezentowanie Instytutu na zewnątrz, podpisywanie korespondencji, rozporządzanie pieczęcią Instytutu;

2. opracowanie i przedstawienie Ministrowi Oświaty do zatwierdzenia wniosków organizacyjnych i regulaminów Instytutu;

3. opracowywanie preliminarza budżetowego, decydowanie o celowości wydatków i zarządzanie wypłat w ramach budżetu;

4. przedkładanie Ministrowi Oświaty corocznego sprawozdania z działalności Instytutu oraz planu pracy, zamierzonej na rok następny;

5. bezpośrednie zwierzchnictwo nad personelem etatowym, przydział i ocena czynności oraz przedstawianie Ministrowi Oświaty wszelkich wniosków w sprawach personalnych; przyjmowanie wolontariuszów i zawieranie umów z pracownikami niestałymi;

6. przewodniczenie komisjom posłanym przez Instytut.

§ 13. Zastępcą dyrektora jest jeden z kierowników wydziałów, wyznaczony na wniosek dyrektora i przez Ministra Oświaty.

§ 14. Etatowy personel Instytutu, mianowany przez Ministra Oświaty na wniosek dyrektora Instytutu i podlegający przepisom o państwowej służbie cywilnej, stanowią:

1. pracownicy naukowi kwalifikowani, wykazujący się twórczością piśmienniczą w zakresie nauki o książce.

2. pomocnicze siły naukowe (adiunkci i asystenci).

3. pracownicy techniczni, urzędnicy administracyjni i funkcjonariusze niżsi.

§ 15. Do grona Instytutu mogą nadto należeć pracownicy naukowi niestali lub siły pomocnicze, zatrudnieni przez dyrektora Instytutu w ramach budżetu na podstawie umowy o określone prace, które się im powierza, lub na określony czas, ewentualnie także wolontariusze bezpłatni, pragnący odbyć praktykę w zakresie prac Instytutu.

§ 16. Coroczne sprawozdanie z działalności i programy pracy przedstawia dyrektor Instytutu do wiadomości Radzie Książki (ustanowionej zarządzeniem Ministra Oświaty z dnia 20 września 1945, Dz.Urz. Min. Ośw. Nr 5, poz. 209).

Projekt statutu określał Instytut jako ogólnokrajowy ośrodek dokumentacji i badań, planowania i poradnictwa w zakresie książki i dziedzin z nią związanych. Pierwotnie w strukturze przewidziano pięć wydziałów — w kolejnych wersjach statutu nie będzie już wydziału repartycji zbiorów. Odzwierciedlały one szczegółowy zakres zadań Instytutu. W zakresie dokumentacji bibliologicznej (I wydział) zakładano podjęcie tak ważnych spraw, jak gromadzenie centralnej biblioteki księgoznawczej i centralnego katalogu piśmiennictwa znajdującego się w bibliotekach polskich, zorganizowanie czytelni i wypożyczalni oraz muzeum książki i bibliotekarstwa. Prace badawcze (II wydział) związane z wszystkimi dziedzinami nauki o książce miały być prowadzone jednostkowo i zbiorowo w sposób teoretyczny, normatywny, eksperymentalny, a następnie ogłaszane drukiem, podobnie jak bibliografie, przewodniki lektur, instrukcje, podręczniki. Zakładano też prowadzenie naukowej współpracy krajowej i zagranicznej. Planowane prace stosowane (III wydział) obejmować miały działania zarówno na rzecz instytucji rządowych, jak i samorządowych czy też społecznych, a dotyczyłyby m.in. szkolenia bibliotekarzy na kursach, organizacji szkolnictwa bibliotekarskiego, programów nauczania, pomocy naukowych, prac instruktażowych i poradnictwa oraz stypendiów. Ważną częścią zadań tego wydziału miały być badania czytelnicze, doskonalenie struktury i strony graficznej wszystkich typów wydawnictw oraz współdziałanie w opracowywaniu planów wydawniczych, a także prace konserwatorskie. Statut określał działania Instytutu jako ośrodka informacji bibliograficznej (IV wydział) zarówno dla użytkowników krajowych, jak i z zagranicy, opracowywanie bibliografii i katalogów. Planowano prace dotyczące zbiorów zabytkowych i specjalnych, ale miała to być opieka o charakterze naukowym, instruktażowym. Działalność wydziału V — repartycji zbiorów — miała mieć związek z planowanymi pracami dotyczącymi organizacji sieci bibliotek i ich specjalizacją. Statut określał także szczegółowo zakres prac dyrektora Instytutu, który podlegał bezpośrednio ministrowi oświaty. Sprawować on miał funkcje reprezentacyjne i organizacyjne, przewodniczyć powoływanym komisjom oraz składać dodatkowe sprawozdania Radzie Książki. Statut określał personel Instytutu oraz budżet, który miał być częścią budżetu Ministerstwa Oświaty. Uwzględniono też możliwość przyjmowania darów i depozytów, co miało szczególne znaczenie przy tworzeniu specjalistycznej biblioteki i muzeum książki. W przedstawionym projekcie nie było mowy o Radzie Naukowej.

Ministerialni urzędnicy, zwłaszcza z wydziałów prawnego, personalnego i z NDB, zgłaszali stale nowe uwagi i poprawki, które Łysakowski starał się uwzględniać w projekcie statutu. W pracy nad tym niezwykle ważnym dokumentem wzorował się na zatwierdzonych już statutach innych instytucji naukowych. Kolejna wersja, oznaczona tu jako II, zachowana w zbiorach Biblioteki Narodowej[138], po-

[138] Materiały do działalności Państwowego Instytutu Książki w latach 1946–1949. BN. Zakład Rękopisów. Spuścizna rękopiśmienna Józefa Grycza, sygn. akc. 14 929 T. 1.

wstała prawdopodobnie przed kwietniem 1947 roku, ponieważ w § 3 tekstu rozporządzenia wymienia jeszcze Ministerstwo Informacji i Propagandy[139].

Najważniejszą zmianą w stosunku do poprzedniej wersji jest zlikwidowanie wydziału V repartycji zbiorów i dodanie paragrafów dotyczących Rady Naukowej w brzmieniu:

> § 16. Ciałem doradczym i opiniodawczym dyrektora Instytutu jest Rada Naukowa, stanowiąca odrębny, w tym celu powołany zespół Rady Książki (utworzonej zarządzeniem Ministra Oświaty z dnia 20 września 1945, Dz. Urz. Min. Ośw. Nr 5, poz. 209).
>
> § 17. Skład i zakres działania Rady Naukowej określa osobny regulamin, nadany przez Ministra Oświaty na wniosek dyrektora Instytutu uzgodniony z Komisją Rady Książki.

W wersji tej zmieniono także poprzednie brzmienie § 4, zlikwidowano §§ 8, 10, 16. Zapewne to do tej wersji odnoszą się uwagi Wydziału Prawnego wyrażone w piśmie nr 3954/46 z 18 listopada 1946 roku[140]. W dokumencie tym jest między innymi mowa o konieczności usunięcia: § 2 („Biblioteki i inne naukowe zakłady państwowe, wykonujące poszczególne prace wymienione w załączonym statucie, powinny uzgadniać je z Państwowym Instytutem Książki") projektu rozporządzenia jako niezgodnego z *Dekretem o bibliotekach*, gdyż nie mogło być mowy o nakładaniu na biblioteki i zakłady naukowe jakichkolwiek obowiązków, oraz ustępu 1 w § 9; ustęp drugi tego paragrafu należało zmienić, gdyż Instytut nie może mieć „własnych" dochodów. Skreślić polecano także § 10, ponieważ nie przyznano Instytutowi osobowości prawnej. Sugerowano usystematyzowanie grup przepisów (przepisy ogólne, ewentualnie wstępne, o organizacji Instytutu, o organach Instytutu, o personelu, przepisy końcowe), wskazywano na konieczność wprowadzenia osobnego paragrafu dotyczącego organów Instytutu, w tym Rady Naukowej, jej składu i zakresu działania. Podkreślano, że błędem jest powoływanie się na Radę Książki, nakazywano pominięcie w tekście Ministerstwa Informacji i Propagandy.

Najpełniejsza z odnalezionych wersji statutu powstała być może wiosną 1947 roku, o czym może świadczyć fakt, że w tekście kolejnego rozporządzenia nie wymienia się już zlikwidowanego Ministerstwa Informacji i Propagandy. Liczący 22 paragrafy statut był obszernym dokumentem[141]. W § 1 po raz pierwszy podkreślono c e n t r a l n y [podkr. M.K.-D.] charakter Instytutu w zakresie prac dokumentacyjnych. Niezwykle istotne, nowe w stosunku do poprzednich propozycji, były §§ 10–13 dotyczące Rady Naukowej, ciała doradczego i opiniodawczego dyrektora

[139] Zlikwidowane 15 kwietnia 1947 r.

[140] Pismo nr GM. Praw.-3954/46 do Naczelnej Dyrekcji Bibliotek w sprawie statutu PIK, w: Materiały do działalności…

[141] *Statut Państwowego Instytutu Książki.* AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Księgarsko-Wydawniczy, sygn. 6862, k. 1–5. Pełny tekst wersji, oznaczonej tu jako III, zob. Aneks 1. Maszynopis statutu zawiera niesygnowane skreślenia i poprawki. Po ich uwzględnieniu powstała wersja nowa, dla której przyjęto oznaczenie IV.

Korcz-Derkacz.indb 67 2011-07-29 13:31:30

Instytutu, w skład której mieliby wejść przedstawiciele ministerstwa, najważniejszych instytucji naukowych związanych z książką, w tym bibliotek naukowych, uniwersytetów, towarzystw naukowych, bibliotekarskich i księgarskich związków zawodowych. Statut stanowił też o zakresie podległych jej spraw naukowych i organizacyjnych.

§ 10. W skład Rady Naukowej Instytutu wchodzą:

1. Naczelny Dyrektor Bibliotek i Dyrektor Archiwów Państwowych, jako przedstawiciele Ministra Oświaty, oraz Naczelny Dyrektor Muzeów i Ochrony Zabytków i Dyrektor Departamentu Literatury, jako przedstawiciele Ministra Kultury i Sztuki.

2. Profesorowie i docenci bibliologii (bibliografii, bibliotekarstwa) uniwersytetów polskich.

3. Dyrektor Biblioteki Narodowej jako przedstawiciel bibliotekarstwa naukowego i Dyrektor Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy jako przedstawiciel bibliotekarstwa powszechnego.

4. Powołani przez Ministra Oświaty na okres trzyletni przedstawiciele — po jednym: Polskiej Akademii Umiejętności, Rady Szkół Wyższych, Rady Bibliotecznej, Rady Książki, Związku Zawodowego Literatów Polskich, Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich, Związku Księgarzy Polskich, Polskiego Towarzystwa Wydawców Książek, Związku Zawodowego Pracowników Przemysłu Poligraficznego — oraz wybitni specjaliści powoływani na wniosek Rady Naukowej.

5. Dyrektor Państwowego Instytutu Książki i jego zastępca.

W zebraniach Rady Naukowej biorą nadto udział bez prawa głosowania kierownicy wydziałów Instytutu.

§ 11. Rada Naukowa może wyłaniać zespoły do załatwiania szczególnych spraw naukowych lub organizacyjnych.

Do zespołów tych, poza sprawą mianowania dyrektora, mogą być przez Radę powoływani z głosem stanowczym również kierownicy wydziałów Instytutu.

§ 12. Rada Naukowa, jako ciało doradcze i opiniodawcze dyrektora Instytutu, ma za zadanie czuwać nad poziomem, rozwojem i ciągłością pracy naukowej Instytutu. Do zakresu jej działania należy w szczególności:

1. Rozpatrywanie i opiniowanie planów pracy i sprawozdań Instytutu.

2. Uchwalanie wniosków w sprawach programu działalności Instytutu.

3. Udział w opracowywaniu regulaminu wewnętrznego i użytkowego Instytutu.

4. Wypowiadanie opinii w sprawach przekazanych Radzie przez Ministra Oświaty lub przedstawionych przez dyrektora Instytutu.

5. Uchwalanie wniosku w sprawie mianowania dyrektora Instytutu.

6. Delegowanie przedstawicieli Rady Naukowej do innych instytucyj o charakterze rad naukowych.

7. Uchwalanie regulaminów Rady Naukowej.

§ 13. Zebrania Rady Naukowej odbywają się co najmniej dwa razy do roku. Zwołuje je dyrektor Instytutu jako przewodniczący i układa porządek obrad.

Protokoły zebrań przedstawia się Ministrowi Oświaty.

W § 14 podano nową strukturę Instytutu, który miałby się dzielić na następujące wydziały:

1. Wydział Dokumentacji Bibliologicznej, w skład którego wchodzą: Centralna Biblioteka Księgoznawcza oraz Muzeum Książki i Bibliotekarstwa.

2. Wydział Prac Badawczych.

3. Wydział Prac Stosowanych.

4. Wydział Kompozycji i Grafiki Książki, w skład którego wchodzą: Doświadczalny Zakład Drukarski, Pracownia Konserwatorska i Pracownia Fotograficzna.

5. Wydział Informacji Bibliograficznych.

Niewątpliwie ta nowa, domniemana III wersja statutu Państwowego Instytutu Książki, najpełniej odzwierciedla zamysł Łysakowskiego co do charakteru i zadań tej placówki. Przedstawia on najbardziej precyzyjny i najszerszy zakres prac naukowych Instytutu. Warto zwrócić uwagę, że w zaproponowanym tu programie działań Instytutu i w jego strukturze organizacyjnej wyraźnym echem odbijają się międzywojenne dyskusje i przedstawiane wówczas projekty pracy planowanego Instytutu Bibliograficznego. Widać propozycje znane z projektów Stanisława Leszczyńskiego (prace badawcze, szkoleniowe, wydawnicze i muzeum książki), Ludwika Bernackiego (prowadzenie katalogu centralnego, cele szkoleniowe), Jana Muszkowskiego (m.in. także katalog centralny), Stefana Vrtela-Wierczyńskiego — katalog czasopism polskich, instrukcja postępowania w pracy bibliotekarskiej. Także i tu, podobnie jak to było w programie Stefana Dębego, podkreślono konieczność prowadzenia badań w zakresie księgoznawstwa, bibliografii, bibliotekarstwa, czytelnictwa, popularyzacji wiedzy oraz współpracy zagranicznej. Z programem Józefa Grycza wspólne były prace między innymi nad katalogiem centralnym, upowszechnianiem czytelnictwa oraz wydawaniem dzieł z zakresu bibliografii, księgoznawstwa i bibliotekarstwa. Wyraźnie widoczne w tym projekcie statutu są ślady propozycji Leona Bykowskiego z 1936 roku, który wskazywał na konieczność istnienia na czele „Centrali bibliotecznej" Komitetu — tutaj Rady Naukowej. On także stwierdzał, że instytucja taka powinna mieć fachowy księgozbiór, muzeum książki, prowadzić szkolenia, instruktaż i działalność wydawniczą. O Radzie Naukowej mowa była także w projekcie Instytutu Książki i Czytelnictwa. Nie można też zapominać o wzorcach, jakie stanowiła działalności badawcza i praktyczna, prowadzona przed wojną w Poradni Bibliotecznej ZBP, a także o wzorcach zagranicznych.

Również ta wersja nie została zaakceptowana. Na tekście tym dokonano skreśleń i wprowadzono kilka poprawek, tworząc tym samym wersję kolejną — IV[142]. Do najważniejszych zmian należy usunięcie paragrafów 10–13 i innych punktów dotyczących Rady Naukowej, co świadczy o chęci ograniczenia samodzielności naukowej Instytutu, pozbawienia dyrektora oparcia w Radzie, która miała być organem doradczym, wywodzącym się z szerokiego kręgu instytucji państwowych, naukowych i badawczych, a także najważniejszych bibliotek w kraju. Tym samym minimalizowano rolę PIK w środowisku i wagę podejmowanych w nim prac naukowych w zakresie nauki o książce oraz działań organizacyjnych. Porównanie obu wersji statutów (pełnej i po dokonanych skreśleniach) wskazuje przede wszystkim na ograniczanie samodzielności Instytutu jako placówki naukowej na rzecz

[142] Zob. przypis 138.

podporządkowania administracyjnego. Przyjmując, że pierwsze projekty statutu były wyrazem koncepcji i wizji Instytutu sformułowanej przez Łysakowskiego, to kolejne poprawki wnoszone przez przedstawicieli Ministerstwa Oświaty są świadectwem albo braku zaufania do Łysakowskiego jako dyrektora Instytutu i jego planów badawczych w zakresie bibliologii, albo przejawem ostrożności lub nawet obawy czynników administracyjnych (lub innych zewnętrznych) o zbyt duże wpływy PIK w dziedzinie nauki o książce. Można przypuszczać też, że tak szerokim zakresem zadań i odpowiedzialności PIK nie byli zainteresowani ludzie związani z innymi pokrewnymi placówkami, na przykład Instytutem Badań Literackich (K. Budzyk) lub Oddziałem Dawnej Książki (A. Kawecka-Gryczowa) Znamienne jest również usunięcie części § 2 tekstu statutu, w którym wymienione były poszczególne dziedziny nauki o książce, w tym kwestionowana już wówczas przez czynniki rządzące bibliologia. Pozostałe uwagi mają mniejsze znaczenie.

Prace nad statutem trwały przez następnych kilka tygodni. W tej sprawie najczęściej spotykał się Łysakowski z Budzykiem i Gryczem, a w Kronice notował szczegółowo postępy prac, a raczej ich brak[143]. Kolejna, piąta już redakcja statutu[144] została uzgodniona w czerwcu 1947 roku, o czym Łysakowski pisał: „Redakcja ta zwięźlejsza; ogranicza Instytut do trzech wydziałów; sprawy szkoleniowe waruje [?] słowem »PIK współdziała…«, bo pierwotnie chciano to usunąć. Spory statutowe uważam za jałowe, nie chciałem ich zaogniać. Życie reguluje tok prac”[145]. I dalej:

> Według nowego projektu statutu PIK [z 11 czerwca 1947 r.] i na podstawie dotychczasowego życia rysują się już wyraźnie następujące referaty:
>
> Wydz. Dokumentacji i Informacji:
> Biblioteka
> Kartoteka bibliograficzna
> Centralny katalog
> Muzeum
> Dokumentacja inna: wycinki, teki poszczeg[ólnych] bibliotek
> Informacja bibliograficzna
> Organizacja dokumentacji w kraju

[143] Między innymi czytamy w Kronice PIK na s. 27: „24 X [1946] przedyskutowano z dyr. Gryczem projekt statutu i na jego życzenie wprowadzono nieistotnych kilka poprawek”; i dalej na s. 37: „2–3 I [1947] Upominam się u dyr. Grycza o nadesłanie statutu PIK do poprawek oraz o nadanie biegu tymczasowemu zarządzeniu organizacyjnemu; […] sprawa ciągnie się od września, a raczej — spoczywa w biurku ze szkodą dla PIK”. Na s. 53: „Dn. 23 V [1947] konferencja z dyr. Gryczem i dr Budzykiem na temat statutu PIK. Są z ich strony propozycje zmian, głównie dotyczące: szkolnictwa fachowego, zakładu drukarskiego, ograniczenie się do 3 wydziałów, rady naukowej [...]”.

[144] Maszynopis statutu z naniesionymi odręcznymi poprawkami, znajduje się w AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Księgarsko-Wydawniczy, sygn. 6862, k. 6–8. Maszynopis statutu bez poprawek należy uznać za wersję V, natomiast z naniesionymi poprawkami za wersję VI.

[145] Kronika PIK, s. 54.

Wydział Prac Badawczych
Prace w samym Instytucie (słownik kat[alogu] przedm[iotowego])
Liczne prace poza Instytutem
Wydawnictwa
Wydz. Prac Stosowanych
Normalizacja
Szkolnictwo
Plany wydawnicze
Kompozycja i grafika książki
Konserwacja i fotografia
Organizacja (naukowych bibliotek itd.)
Referat zagraniczny[146] .

Charakter uwag naniesionych na domniemanej wersji piątej statutu odpowiada zapisom Heleny Hleb-Koszańskiej w Kronice PIK[147], w której relacjonuje ona swoje spotkanie z urzędnikiem ministerialnym Kasprzykiem i opisuje szczegółowo zgłaszane przez niego uwagi do V, a więc uzgodnionej już z Gryczem i Budzykiem, wersji statutu. Tekst uwzględniający uwagi tego urzędnika stanowiłby wówczas wersję VI, a tym samym ostatnią znaną[148].

Najpełniejsza ze znanych wersji (III) i ostatnia, jaką udało się odtworzyć (VI), różnią się liczbą paragrafów (22 i 16), niektórymi sformułowaniami, w tym także określeniem zadań szczegółowych, zakresem działania Instytutu i jego dyrektora, ale także zasadniczo liczbą wydziałów, z początkowych bowiem pięciu pozostały trzy (I. Wydział Dokumentacji i Informacji; II. Wydział Prac Badawczych; III. Wydział Prac Stosowanych z Pracownią Konserwatorską i Fotograficzną), brakiem Rady Naukowej. Zniesiony został zapis określający PIK jako centralną instytucję Ministerstwa Oświaty i całkowicie wykreślono § 20 dotyczący personelu niestałego Instytutu („§ 20. Do grona Instytutu mogą nadto należeć pracownicy naukowi niestali lub siły pomocnicze, zatrudnieni przez dyrektora Instytutu w ramach budżetu na podstawie umowy o określone prace, które się im powierza, lub na określony czas, ewentualnie także wolontariusze bezpłatni, pragnący odbyć praktykę w zakresie prac Instytutu"), co znacznie zubożało możliwości PIK wykonywania już

[146] *Ibidem*, s. 57.

[147] *Ibidem*, s. 59: „Statut PIKu: jego redakcję V, uzgodnioną z NDB, omawiałam w dn. 28.6 [1947] z mgr. Kasprzykiem w Wydz. Prawnym. Mgr Kasprzyk zakwestionował

w § 3,3 a: zwrot »oraz czuwanie nad ich stosowaniem« proponując jego skreślenie, gdyż nie ma w dekrecie z 22.3.46 o PIK przewidzianego momentu kontroli w odniesieniu do b-ek itp.;

w § 4 wstawił przy sprawozdaniach wyrażenie »przynajmniej raz do roku«.

w § 7,6 — skreślił »przyjmowanie wolontariuszów«, gdyż tych nie przewiduje ustawa o służbie cywilnej.

w §14,2 — uważał za zbędne wykazanie praktykantów, gdyż to się samo przez się rozumie, jako że zawarte jest w ustawie o służbie cywilnej. — Momenty te miał mgr Kasprzyk omówić jeszcze z nacz. Kwiatkowskim".

[148] Zob. Aneks 2.

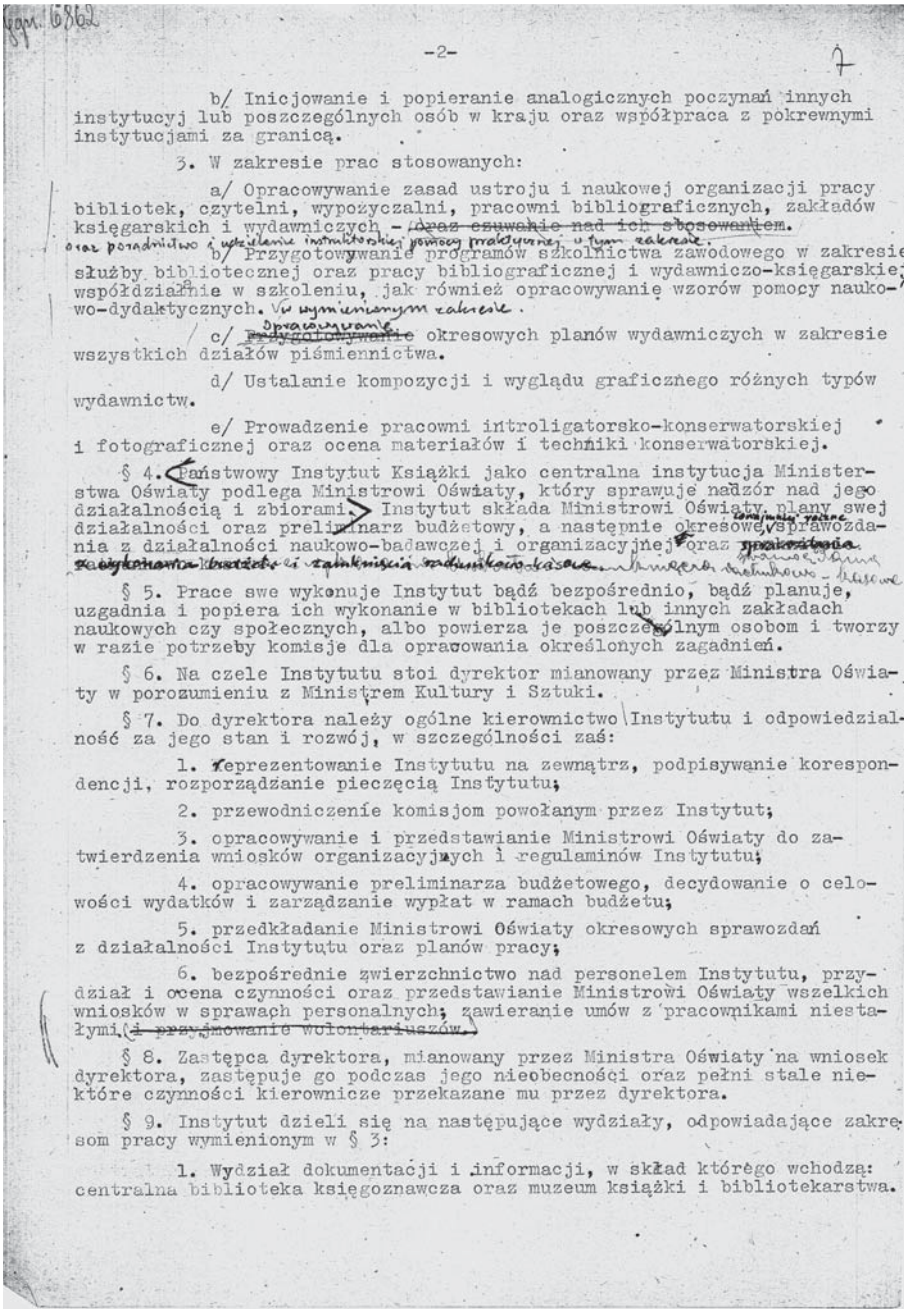

-2-

b/ Inicjowanie i popieranie analogicznych poczynań innych instytucyj lub poszczególnych osób w kraju oraz współpraca z pokrewnymi instytucjami za granicą.

3. W zakresie prac stosowanych:

a/ Opracowywanie zasad ustroju i naukowej organizacji pracy bibliotek, czytelni, wypożyczalni, pracowni bibliograficznych, zakładów księgarskich i wydawniczych - ~~oraz czuwanie nad ich stosowaniem~~.

b/ Przygotowywanie programów szkolnictwa zawodowego w zakresie służby bibliotecznej oraz pracy bibliograficznej i wydawniczo-księgarskiej, współdziałanie w szkoleniu, jak również opracowywanie wzorów pomocy naukowo-dydaktycznych.

c/ ~~Przygotowywanie~~ Opracowywanie okresowych planów wydawniczych w zakresie wszystkich działów piśmiennictwa.

d/ Ustalanie kompozycji i wyglądu graficznego różnych typów wydawnictw.

e/ Prowadzenie pracowni introligatorsko-konserwatorskiej i fotograficznej oraz ocena materiałów i techniki konserwatorskiej.

§ 4. Państwowy Instytut Książki jako centralna instytucja Ministerstwa Oświaty podlega Ministrowi Oświaty, który sprawuje nadzór nad jego działalnością i zbiorami. Instytut składa Ministrowi Oświaty plany swej działalności oraz preliminarz budżetowy, a następnie okresowe sprawozdania z działalności naukowo-badawczej i organizacyjnej oraz ~~sprawozdania z wykonania budżetu i zamknięcia rachunków kasowych~~.

§ 5. Prace swe wykonuje Instytut bądź bezpośrednio, bądź planuje, uzgadnia i popiera ich wykonanie w bibliotekach lub innych zakładach naukowych czy społecznych, albo powierza je poszczególnym osobom i tworzy w razie potrzeby komisje dla opracowania określonych zagadnień.

§ 6. Na czele Instytutu stoi dyrektor mianowany przez Ministra Oświaty w porozumieniu z Ministrem Kultury i Sztuki.

§ 7. Do dyrektora należy ogólne kierownictwo Instytutu i odpowiedzialność za jego stan i rozwój, w szczególności zaś:

1. reprezentowanie Instytutu na zewnątrz, podpisywanie korespondencji, rozporządzanie pieczęcią Instytutu;

2. przewodniczenie komisjom powołanym przez Instytut;

3. opracowywanie i przedstawianie Ministrowi Oświaty do zatwierdzenia wniosków organizacyjnych i regulaminów Instytutu;

4. opracowywanie preliminarza budżetowego, decydowanie o celowości wydatków i zarządzanie wypłat w ramach budżetu;

5. przedkładanie Ministrowi Oświaty okresowych sprawozdań z działalności Instytutu oraz planów pracy;

6. bezpośrednie zwierzchnictwo nad personelem Instytutu, przydział i ocena czynności oraz przedstawianie Ministrowi Oświaty wszelkich wniosków w sprawach personalnych; zawieranie umów z pracownikami niestałymi ~~i przyjmowanie wolontariuszów~~.

§ 8. Zastępca dyrektora, mianowany przez Ministra Oświaty na wniosek dyrektora, zastępuje go podczas jego nieobecności oraz pełni stale niektóre czynności kierownicze przekazane mu przez dyrektora.

§ 9. Instytut dzieli się na następujące wydziały, odpowiadające zakresom pracy wymienionym w § 3:

1. Wydział dokumentacji i informacji, w skład którego wchodzą: centralna biblioteka księgoznawcza oraz muzeum książki i bibliotekarstwa.

3. Projekt statutu w wersji IV z naniesionymi poprawkami

rozpoczętych prac i podejmowania nowych wyzwań. PIK pracował skromnymi siłami 17 osób — dokonując tych ograniczeń, jednocześnie często zarzucano Łysakowskiemu, że nie zatrudnia sił fachowych[149].

Tymczasem spotkania i narady trwały nadal, a pracownicy PIK jeździli do Warszawy z kolejnymi poprawkami; bywało, że czekali nadaremnie[150], gdyż: „Statut PIK i sprawa proceduralna subwencji — leżą w zamkniętym biurku dra Budzyka, który bawi na urlopie [sierpień 1947 roku]"[151]; „Statut jest u [Konstantego] Strawińskiego, który nie ma czasu go załatwić [wrzesień 1947 roku]"[152]. W połowie grudnia 1947 roku wobec pojawiających się coraz częściej nieprzychylnych opinii na temat PIK

> Dr Budzyk radzi wstrzymać bieg statutu PIK aż do czasu wyjaśnienia się pogłosek oraz do czasu powołania Rady Głównej do spraw nauki etc., jako że z profesorami łatwiej będzie dojść do uzgodnienia. Ten argument uznaję

— pisał dyrektor[153]. Kolejne miesiące nie przyniosły oczekiwanego rozwiązania problemu[154], a w styczniu 1949 roku Łysakowski zanotował:

> złożyłem w NDB nowy (VIII) projekt statutu PIK i postawiłem ponownie wniosek o zwołanie konferencji w sprawie reorganizacji PIK (np. w składzie Min. Jabł[oński], przedstawiciel NDB, przedstawiciel Min. Kult. i Sztuki, ZBiAP, prof. Muszkowski i Budzyk, przedstaw[iciel] PIK, ewent. W. Dąbrowska). Referowałem to w nieobecności dyr. Grycza, dyr. Łodyńskiemu.— Dowiedziałem się od dyr. Łod[yńskiego] po paru dniach, że wicemin. Jabł[oński] jest „przeciwny jakiejkolwiek dyskusji na ten temat". […] Po debatach przyjęto jednak program PIK w/g projektu statutu ze zmianą kolejności i nieraz stylizacji z uzupełnieniem b-fii polskiej retrospektywnej i specjalnej[155].

Powołana 1 marca 1949 roku komisja ministerialna do zbadania działalności PIK w składzie Kazimierz Budzyk, Wanda Michalska, Jadwiga Szemplińska, w wyniku przeprowadzonej wizytacji, w sprawozdaniu napisała między innymi

> [...] należałoby, zdaniem Komisji, postawić na pierwszym planie sprawę opracowania i rychłego zatwierdzenia Statutu PIK, co oprócz korzyści merytorycznych rozchwieje utrudniającą pracę atmosferę niepewności[156].

Niestety, postulatu Komisji nie zdołano spełnić, a brak statutu był poważną przeszkodą w uznaniu Instytutu za samodzielną instytucję. W ministerstwie nie spieszono się z jego zatwierdzeniem, wręcz przeciwnie — odnosi się wrażenie wynajdywania stale nowych przeszkód. Tak więc PIK działał formalnie bez statutu, realizując zadania w ramach czterech wydziałów: dokumentacji, prac badawczych, prac stosowanych i wydawnictw.

---

149 Por. przypis 147 i *Aneks 2.*
150 Por. rozdz. IV (2.3).
151 Kronika PIK, s. 63.
152 *Ibidem*, s. 67, 76, 80.
153 *Ibidem*, s. 85.
154 *Ibidem*, s. 84–85, 91–92, 122.
155 *Ibidem*, s. 126.
156 *Sprawozdanie z prac Komisji powołanej przez Ministerstwo Oświaty…*

4.2. Zadania

W myśl dekretu powołującego do życia Państwowy Instytut Książki był on podległy ministrowi oświaty działającemu w porozumieniu z ministrem kultury i sztuki oraz ministrem informacji i propagandy. Miał być ośrodkiem prac teoretycznych i planowania w zakresie spraw związanych z książką jako centralnym elementem kształtowania życia społecznego i istotnym środkiem oddziaływania kulturalnego. Jak pisał Józef Janiczek:

> W stosunku do władz byłby Instytut generalnym biurem planowania w zakresie spraw książki. Wobec bibliotek oraz instytucji wydawniczo-księgarskich byłby poradnią, która niesie pomoc praktyczną w zakresie ich organizacji, wpływa na program wydawniczy, przygotowuje i wykonywa centralnie urządzenia i pomoce techniczne, przez co ułatwia ich służbę dla czytelnika[157].

Oprócz tak szeroko zakrojonych zadań społecznych i informacyjnych wobec ludzi nauki, czytelników, wobec władzy i całego bibliotekarstwa miał także przyjąć jako swoją część składową Oddział Dawnej Książki[158]. Pomyślany był jako placówka naukowa, ogólnokrajowy ośrodek dokumentacji i badań, ale także instytucja mająca planować i prowadzić poradnictwo w zakresie szeroko pojętych spraw książki i zagadnień pokrewnych.

Szczegółowy program prac PIK autorstwa Adama Łysakowskiego, dyrektora Instytutu, został ogłoszony jako „Komunikat PIK" nr 1 (6.11.1946) i opublikowany na łamach „Bibliotekarza" (1946, nr 11/12) w artykule pt. *Pierwsze wieści o Państwowym Instytucie Książki*. „Komunikat" był także wysłany do około 1000 instytucji i osób w kraju oraz — przetłumaczony — za granicę. Program PIK przedstawiał się następująco:

> 1. Dokumentacja bibliologiczna; utworzenie centralnej biblioteki księgoznawczej oraz muzeum książki i bibliotekarstwa; opracowanie katalogu zbiorowego dzieł bibliologicznych posiadanych przez biblioteki polskie.
>
> 2. Podejmowanie, inicjowanie oraz ogłaszanie zbiorowych i jednostkowych prac badawczych we wszystkich dziedzinach nauki o książce, a w szczególności studia nad życiem społecznym książki i organizacją czytelnictwa.
>
> 3. Stosowanie wyników wiedzy bibliologicznej dla potrzeb praktycznych celem udoskonalenia książki jako czynnika kultury umysłowej przez planowanie zasad ustroju i działalności bibliotek, pracowni bibliograficznych i zakładów wydawniczo-księgarskich; poradnictwo wydawnicze w zakresie planu, typów i struktury publikacji; udzielanie porad instrukcyjnych bibliotekom każdego rodzaju; rozwijanie zawodowej działalności dydaktycznej (programy i pomoce nauczania, kształcenie pracowników).
>
> 4. Udzielanie informacji bibliograficznych we wszystkich dziedzinach piśmiennictwa; sporządzanie i gromadzenie w tym celu źródłowych kartotek; opieka nad zbiorami zabytkowymi i specjalnymi w bibliotekach polskich (pracownia konserwatorska i fotograficzna); wreszcie — utrzymanie łączności z zagranicą w zakresie bibliografii i dokumentacji.

---

[157] J. Janiczek, *Sprawy biblioteczne w ramach...*, s. 11.

[158] *Ibidem*.

Adam Łysakowski podkreślał, że powyższe zadania są odmienne od tych, jakie mają do spełnienia Naczelna Dyrekcja Bibliotek (czynnik władzy) i Rada Książki (czynnik społeczny). Poza współpracą z wymienionymi instytucjami wskazywał także na konieczność podjęcia współdziałania z instytucjami pokrewnymi, tj. Katedrą Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Łódzkiego, Instytutem Bibliograficznym Biblioteki Narodowej, Związkiem Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich, Naczelną Radą Księgarską, Wydziałem Książki i Czytelnictwa Ludowego Instytutu Oświaty i Kultury, Instytutem Badania Czytelnictwa w wydawnictwie „Czytelnik". Łysakowski stwierdzał także, że celem PIK jest

> nie tylko wykonywać wymienione zadania bezpośrednio własnymi siłami, ale również — planować i ogniskować, uzgadniać i popierać zamierzenia i prace bibliologiczne i bibliograficzne, podejmowane w bibliotekach, pracowniach bibliograficznych, zakładach naukowych i społecznych na obszarze całego państwa, a nadto powierzać wykonanie oznaczonych prac poszczególnym osobom jako współpracownikom Instytutu i tworzyć w razie potrzeby komisje dla opracowania określonych zagadnień[159].

4.3. Struktura organizacyjna

Tak nakreślonym zadaniom PIK odpowiadała struktura organizacyjna, na którą składały się cztery wydziały, których kolejność, jak się wydaje, odpowiadała wyznaczonym priorytetom działalności[160]:

I. Wydział Dokumentacji — kierowany przez mgr Marię Dembowską,

II. Wydział Prac Badawczych — kierowany przez dr Helenę Hleb-Koszańską,

III. Wydział Prac Stosowanych — kierowany przez mgr Witolda Nowodworskiego,

IV. Wydział Wydawnictw — kierowany przez mgr Janinę Gruszecką.

Celem wydziału pierwszego było zbudowanie warsztatu naukowego dla prac badawczych i stosowanych w zakresie nauki o książce. Warsztat ten miały tworzyć:

1. Centralna Biblioteka Księgoznawcza.

2. Zespół tek i kartotek dokumentacyjnych, który obejmował: wycinki prasowe dotyczące książki i bibliotek oraz recenzje dzieł literatury współczesnej; teki dokumentacyjne dotyczące organizacji i działalności bibliotek i instytucji związanych z książką; kartoteki współczesnych bibliotek, wydawców, księgarzy, drukarń; materiały biobibliograficzne, dotyczące współczesnych bibliotekarzy i archiwistów; materiały do słownika historycznego pracowników książki; zestawienie źródeł

[159] A. Łysakowski, *Pierwsze wieści o Państwowym...*, s. 228.

[160] [A. Łysakowski], *Sprawozdanie Państwowego Instytutu Książki za okres od września 1946 do września 1949. Łódź 1949*, maszynopis powielony. BN. ZDK, sygn. TD 284/2.

i piśmiennictwa znajdującego się w bibliotekach i archiwach polskich z zakresu wybranych dyscyplin naukowych (rozpoczęto od historii).

3. Centralny katalog dzieł bibliologicznych, który zawierał karty dzieł znajdujących się w 56 bibliotekach.

4. Kartoteki bibliograficzne zawierające materiały z zakresu bibliografii bibliografii i nauki o książce, zestawienie polskich wydawnictw powojennych (książek i czasopism) wykonywane na potrzeby planowania wydawniczego na zlecenie Naczelnej Dyrekcji Bibliotek oraz wykaz polskich bibliografii specjalnych.

5. „Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce" jako kontynuacja przedwojennej „Bibliografii Bibliografii, Bibliotekarstwa i Bibliofilstwa".

6. Muzeum Książki i Bibliotekarstwa.

Wydział Prac Badawczych koncentrował się przede wszystkim wokół zagadnień związanych z czytelnictwem, ale reprezentowana była także problematyka bibliologiczna, teoria i metodyka bibliografii specjalnych, bibliotekarstwo i księgarstwo. Oprócz własnych prac badawczych PIK próbował organizować badania zespołowe, czego wyrazem może być między innymi „Komunikat 15: Komisje w zakresie nauki o książce" (11 grudnia 1948).

Wydział Prac Stosowanych zajmował się głównie pracami normalizacyjnymi w zakresie bibliotekarstwa i bibliografii oraz organizacją sieci bibliotek naukowych i ośrodków dokumentacji. Organizował także konferencje i kursy dokształcające dla bibliotekarzy i księgarzy, udzielał porad w zakresie organizacji pracy bibliotecznej, pełnił funkcję ośrodka informacji bibliograficznej, współpracując z wieloma instytucjami w kraju i za granicą.

Wydział Wydawnictw czuwał nad własnymi wydawnictwami PIK, inicjował i publikował prace bibliologiczne podejmowane przez inne wydawnictwa, czasami je także subsydiując, rozdzielał wydawnictwa i druki zbędne w kraju oraz prowadził wymianę zagraniczną.

Poza wymienionymi wydziałami do struktury organizacyjnej należał także Oddział PIK[161] w Warszawie, za który odpowiadała dr Janina Czerniatowicz. Do jej zadań należało prowadzenie kartoteki wydawnictw powojennych, zbieranie materiałów do zestawień bibliograficznych oraz załatwianie bieżących spraw w Warszawie.

Natomiast do Sekretariatu Instytutu, kierowanego przez Marię Renard i Krystynę Boską, należało prowadzenie spraw gospodarczych i kasy, korespondencji i registratury przy współpracy Teresy Skibniewskiej; maszynopisaniem zajmowała się Halina Spiszówna.

[161] *Struktura organizacyjna Państwowego Instytutu Książki (kwiecień 1949)*. AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Księgarsko-Wydawniczy, sygn. 6862, k. 30.

4.4. Pracownicy[162]

Dnia 15 kwietnia 1946 roku odbyło się wspominane już posiedzenie Rady Książki pod przewodnictwem ministra Czesława Wycecha. Dyskutowano między innymi charakter, program i statut PIK oraz nominację dyrektora[163]. Co do kandydatury Łysakowskiego była ogólna zgoda, a on sam wspominał: „przy zamianowaniu mnie zapytałem jeszcze p. W[andę] Dąbr[owską] czy ona nie objęłaby Instytutu; »wyśmiała« mnie". W tej sytuacji 23 kwietnia minister wysłał propozycję mianowania dyrektora do dwu innych ministrów, którym pośrednio podlegał PIK. Wobec odpowiedzi ministra kultury i sztuki, że nie zna kandydata, oraz ministra informacji i propagandy, że nie ma zastrzeżeń, Naczelna Dyrekcja Bibliotek wysłała do Wydziału Personalnego „wniosek o mianowanie dyrektora PIK w IV gr[upie] up[osażenia][164] — bez uzasadnienia i bez podania terminu; dnia 17 V dwa do-

[162] Informacje zawarte w tej części pracy pochodzą z Kroniki PIK, s. 31–34; *Spisu pracowników Państwowego Instytutu Książki*. AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Księgarsko-Wydawniczy, sygn. 6862, k. 29, 31–34; cytowanego *Sprawozdania Państwowego Instytutu Książki za okres od września 1946 do września 1949. Łódź 1949* oraz z akt osobowych poszczególnych pracowników i publikacji im poświęconych. W przypisach do każdej z osób zamieszczono podstawowe informacje biograficzne mające na celu prezentację pracowników, stopnia ich zawodowych kompetencji i przygotowania do pracy w PIK. Obejmują okres do momentu rozpoczęcia pracy w Instytucie w 1946 r. Podawane grupy uposażenia dotyczą tego właśnie okresu. Tak zwane arabskie stopnie odnosiły się do pracowników naukowych i zostały wprowadzone przypuszczalnie w 1947 r. Kolejność prezentacji osób jest zgodna z zapisem A. Łysakowskiego w *Sprawozdaniu…*, s. 5–6, to znaczy wynika z zajmowanego w PIK stanowiska.

[163] Kronika PIK, s. 13–14.

[164] W chwili organizacji PIK obowiązywała prawdopodobnie Uchwała Rady Ministrów wydana w związku z organizacją Naczelnej Dyrekcji Bibliotek (powstała w marcu 1946 r.) wprowadzająca zmiany i uzupełnienia do Rozporządzenia Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 27 grudnia 1944 r. o ustaleniu grup uposażenia do tabeli stanowisk we władzach, urzędach, zakładach i instytucjach państwowych (dokument niedatowany: AAN. Ministerstwo Oświaty. Samodzielny Wydział Bibliotek, sygn. 6847, k. 13). Według niej „Dyrektor Biblioteki Narodowej, Dyrektor Państwowego Instytut Książki i Czytelnictwa [!], Dyrektor Biblioteki mogli mieć grupę uposażenia IV–V, Okręgowy Wizytator Bibliotek, Kierownik Biblioteki, Kustosz Biblioteki" — grupy V–VI, bibliotekarz grupę VI–VII, adiunkt biblioteki VII–VIII, asystent biblioteki — VIII–IX. Orientacyjna tabela stanowisk bibliotekarskich z 1949 r. przewidywała nowe grupy. Stanowiska kierownicze (ukończone studia wyższe, specjalne kwalifikacje): dyrektor biblioteki gr. up. II–I, wicedyrektor biblioteki — III–II, kierownik biblioteki stopnia wojewódzkiego — IV–II, kierownik samodzielnego działu w bibliotece wojewódzkiej — IV–II, kierownik oddziału (kustosz) w tejże — V–III. Stanowiska bibliotekarskie wyższe, to znaczy po ukończonej czteroletniej szkole bibliotekarskiej typu licealnego, kursie rocznym i praktyce: starszy bibliotekarz (adiunkt biblioteczny) — VI–V, bibliotekarz (asystent biblioteczny) lub kierownik biblioteki powiatowej — VII–VI. Stanowiska bibliotekarskie niższe (szkoła ogólnokształcąca oraz dłuższa praktyka zakończona egzaminem stwierdzającym kwalifikacje zawodowe): grupy VI–VIII. Zob. Dodatek nr 10 do opracowania Stanisława Tazbira, *Zagadnienia bibliotekarsko-czytelnicze w związku z planem 6-letnim. Opracowanie dla podkomisji Szkolenia Kadr Głównej Komisji do spraw Kultury. Kwiecień–maj 1949 roku*. BN. ZDK, sygn. TD 80 C.

4. Pracownicy Państwowego Instytutu Książki z siedzibą w Łodzi, 1946–1949. Stoją od lewej: Zofia Makowiecka, Ksenia Kostenicz, Krystyna Boska, Stanisław Łuczyński, Wiesław Mincer, Maria Michalecka, Krystyna Suffczyńska, Kazimierz Łuczyński, Pelagia Girwicówna, Halina Sipszówna, Krystyna Pieńkowska. Siedzą od lewej: Janina Gruszecka, Helena Hleb-Koszańska, Adam Łysakowski, Witold Nowodworski, Maria Dembowska

datkowe wnioski — o dodatek funkcyjny (400 zł) i naukowy"[165]. 18 czerwca akt nominacji z V grupą uposażenia był gotowy do podpisu i choć sekretarka ministra 25 czerwca zawiadomiła Łysakowskiego o podpisaniu nominacji, sprawa ciągnęła się jednak z powodu błędów formalnych i braku uzgodnień między NDB, Wydziałem Personalnym i ministrem, który polecił „nie odbierać nominacji". Rzecz dotyczyła między innymi miejsca urzędowania dyrektora i wpisania w akcie nominacji miasta Łodzi. Kwestia ta nie została wówczas jednoznacznie postanowiona i nie było jasne, czy będzie to Warszawa, czy też tymczasowo Łódź. 13 lipca Adam Łysakowski zapisał w Kronice:

sprawa mojej nominacji leży nietknięta w Wydz[iale] Pers[onalnym], znowu zawiadamiam dyr. Grycza, który 15 VII przedstawia sprawę Ministrowi w obecności nacz[elnika] Pomianowskiego. Ten daje im złudzenia załatwienia sprawy, a mnie oznajmia, że zmiana nastąpi za kilka miesięcy po załatwieniu tabeli stanowisk etc. etc. Powołuje się przy tym na to, iż nie wiedział, że od mojej nominacji zależy organizacja PIK, dlatego nie przygotował jej na 1 VI. Ze swej strony — nie mogąc przeciągać sprawy Instytutu z powodu mego aktu personalnego, odbieram nominację w jej pierwotnym brzmieniu [z wpisaną siedzibą w Łodzi]. Datę objęcia służby ustalam z Gr[yczem] na 1 sierpnia[166].

[165] Kronika PIK, s. 14.

[166] *Ibidem*, s. 15.

W chwili objęcia stanowiska dyrektora PIK Adam Łysakowski[167] był człowiekiem dojrzałym, dobrze przygotowanym do tego zadania. Wystarczy wymienić studia z zakresu filozofii, polonistyki i germanistyki na uniwersytetach we Lwowie, w Krakowie i Wiedniu oraz uzyskanie w 1926 roku stopnia doktora filozofii na podstawie pracy *Uczucie jako podstawa oceny wartości* napisanej pod kierunkiem prof. Kazimierza Twardowskiego. Cieszył się dużym autorytetem jako znawca zagadnień bibliologicznych i praktyki bibliotekarskiej. Miał duży dorobek naukowy — był autorem blisko stu prac z zakresu bibliologii, bibliografii, bibliotekarstwa, organizacji zawodu bibliotekarskiego, a przede wszystkim katalogu przedmiotowego. W środowisku bibliotekarzy znany był z licznych wystąpień w okresie międzywojennym na zjazdach bibliotekarzy polskich i z wystąpień na arenie międzynarodowej. Znana była też jego działalność organizacyjna na stanowiskach kierowniczych w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie, Poznaniu, Warszawie oraz w Związku Bibliotekarzy Polskich. Do najważniejszych prac należało wprowadzenie katalogu przedmiotowego w Bibliotece Uniwersyteckiej i w Bibliotece Synodu Ewangelicko-Reformowanego w Wilnie, zorganizowanie w tejże Bibliotece Uniwersyteckiej pierwszego w Polsce oddziału informacyjnego — Biura Bibliograficznego. Zdobyte doświadczenia pozwoliły mu mieć jasną, wypracowaną jeszcze w czasie wojny, koncepcję PIK. Łysakowski miał ambicję zorganizowania instytucji centralnej, ogniskującej w jednym miejscu wszystkie prace badawcze, stosowane i organizacyjne związane z książką.

Adam Łysakowski rozpoczął urzędowanie 16 sierpnia 1946 roku, początkowo w Warszawie, jako pierwszy mianowany pracownik PIK. Angażując pracowników do Instytutu, musiał pamiętać o kilku sprawach. Po pierwsze, nie można było „naruszać stanu placówek bibliotecznych", po drugie — należało zachować proporcje między liczbą samodzielnych pracowników naukowych i liczbą asystentów, po trzecie — zadbać o mieszkania. Kwestia mieszkaniowa była niezwykle istotna, bo brak lokali w Łodzi stanowił poważny problem przy sprowadzaniu z innych miast starszych bibliotekarzy o wysokich kwalifikacjach. Dlatego częściowo zatrudniał studentów Katedry Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Łódzkiego,

> którzy wewnątrz Instytutu podlegali praktycznemu przeszkoleniu i rozwijali się — z dobrym wynikiem — w samodzielnej pracy. Różnorodność zaś działań […] żądała od każdego z nich rozległego zakresu zainteresowań i umiejętności[168].

Personel PIK stanowiło: 8 osób z tytułem naukowym (3 doktorów i 5 magistrów), 1 pracownik z tytułem zawodowym (inżynier), 4 asystentki (studentki

[167] Na temat życia i pracy naukowej Adama Łysakowskiego zob. między innymi H. Hleb-Koszańska, *Adam Łysakowski. Życie i działalność*, „Przegląd Biblioteczny" 39, 1971, nr 1–4, s. 5–51; M. Ambros, *Adam Łysakowski jako bibliotekarz*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 8, 1972, s. 285–313; *Łysakowski Adam Gracjan*, [hasło w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa 1972, s. 546–547; Akta osobowe Adama Łysakowskiego. AUŁ, sygn. 1640. Na temat jego działalności w ZBiAP zob. też rozdz. IV (5).

[168] [A. Łysakowski], *Sprawozdanie…*, s. 4.

„bliskie magisterium"), 3 studenci lat młodszych i 1 magazynier. W roku 1948 zatrudniano jedną, a w następnym roku — 2 sprzątaczki. Jak wylicza w *Sprawozdaniu* dyrektor Łysakowski, „w sierpniu 1946 liczył PIK 1 pracownika, we wrześniu 3 pracowników, w październiku 5, listopadzie 7, grudniu 11, od stycznia 1947 — 12, od marca — 13, od maja — 14, od lipca — 16, we wrześniu 1947 komplet 17 osób".

Pracownicy naukowi

Helena Hleb-Koszańska[169], doktor filozofii, zatrudniona od 1 stycznia 1947 roku; nominacja od 1 listopada 1946 roku na stanowisko kustosza z VI grupą uposażenia (w 1948 roku 4 gr. up.), ale obowiązki w Wydziale Bibliotecznym Instytutu Bałtyckiego, czyli w poprzednim miejscu pracy, zatrzymały ją tam jeszcze na dwa miesiące. Gdy rozpoczynała pracę w PIK, miała za sobą wieloletnie doświadczenie w pracy bibliotekarskiej w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie, spory dorobek naukowy — była już znaną postacią w świecie bibliotekarskim. W PIK pełniła funkcję kierownika Wydziału Prac Badawczych[170], nieformalnie — funkcję zastępcy dyrektora, prowadziła sprawy współpracy z zagranicą i Bibliotekarskiej Komisji Normalizacyjnej. Interesowała się także zagadnieniami dokumentacji — referat jej autorstwa „reprezentował" Polskę na XVII konferencji FID w 1947 roku w Bernie, podczas gdy jej samej nie dano zgody na wyjazd. W PIK prowadziła też swoje badania nad bibliografią Joachima Lelewela, co zaowocowało szerszym spojrzeniem na problematykę bibliografii osobowej i ogłoszeniem bardzo ważnej publikacji z tego zakresu, która wpisywała się w prace badawcze

[169] Urodziła się 13 czerwca 1903 r. w Borysówce (Rosja, obwód Kursk) jako córka Jana i Anieli Kulikowskiej. Ojciec, urzędnik państwowy, zmarł w 1943 r. Naukę w szkole ogólnej i muzycznej rozpoczęła w Moskwie, kontynuowała w Humaniu na Ukrainie, a maturę zdała w Wilnie w 1922 r. Tam też rozpoczęła studia polonistyczne pod kierunkiem prof. Stanisława Pigonia. Ukończyła klasę fortepianu w konserwatorium wileńskim, a w 1929 r. obroniła rozprawę doktorską z filozofii w zakresie literatury polskiej na podstawie pracy *Źródła sądów w rozprawie Michała Grabowskiego „O nowej literaturze francuskiej"*. W latach 1928–1939 pracowała w Bibliotece Uniwersyteckiej, gdzie w 1932 r. została kierowniczką Działu Książek, a w 1936 r. — Ośrodka Dokumentacji Joachima Lelewela. W okresie wojny była referentem bibliotecznym w Komitecie Pomocy Uchodźcom przy Litewskim Czerwonym Krzyżu, pracowała w bibliotece publicznej i prowadziła wykłady na tajnym kursie bibliotekarskim w Wilnie. Wilno opuściła w kwietniu 1945 r. W okresie od maja do końca września 1945 r. pracowała na stanowisku kierownika Biblioteki Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego w Bydgoszczy, a od 1 października na stanowisku kierowniczym w Wydziale Bibliotecznym Instytutu Bałtyckiego w Bydgoszczy (do marca 1947 r.). Od października 1947 r. była współpracownikiem Komisji Historycznej Literatury Polskiej PAU. Już w tym okresie miała liczne publikacje naukowe oraz recenzje muzyczne. Więcej informacji i bibliografia prac Heleny Hleb-Koszańskiej zob. *Helena Hleb-Koszańska bibliotekarz i bibliograf. Materiały z Sesji Jubileuszowej w 100. rocznicę urodzin. Warszawa, 10 czerwca 2003*, Warszawa 2003; *Hleb-Koszańska Helena*, [hasło w:] *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement II*, red. H. Tadeusiewicz z udziałem Bogumiła Karkowskiego, Warszawa 2000, s. 62–64.

[170] M. Dembowska, *Helena Hleb-Koszańska w Państwowym Instytucie Książki i jej niepublikowana praca o rękopisach w bibliografii*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 20, 1984, s. 29–39.

PIK w zakresie bibliografii[171]. Jednocześnie w roku akademickim 1947/48 była zatrudniona jako starszy asystent w Katedrze Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Łódzkiego, gdzie prowadziła ćwiczenia z katalogowania alfabetycznego i rzeczowego, wykłady o katalogach rzeczowych i katalogowaniu muzykaliów oraz kurs bibliotekarstwa naukowego PIK. Załatwiała szereg spraw urzędowych, administracyjnych, finansowych i lokalowych Instytutu w Warszawie, o czym świadczą prowadzone przez nią zapisy w Kronice PIK. Znała biegle język francuski i rosyjski oraz dobrze angielski i niemiecki.

Witold Nowodworski[172], magister filozofii, w PIK od 1 marca 1948 r., prowizoryczny (tymczasowy) kustosz z 5 grupą uposażenia, zatrudniony na stanowisku kierownika Działu Prac Stosowanych. W swoim *Dzienniku* zanotował:

> W nowej placówce w Łodzi zagadnienia bibliografii i bibliotekarstwa wysuną się na czoło w moich pracach poznawczych. […] W Łodzi znalazłem to, co najbardziej odpowiadało mojemu usposobieniu gabinetowego badacza. Znakomite kierownictwo w osobach Łysakowskiego i p. Hleb-Koszańskiej, przemiłych kolegów, z którymi zawiązały się trwałe uczucia przyjaźni. […] Kontakt ze środowiskiem uniwersyteckim przez objęcie funkcji asystenta przy katedrze bibliotekoznawstwa, którą zajmował prof. Muszkowski, wybitny przedstawiciel powstającej i nieznanej jeszcze w całej pełni nowej dyscypliny, jaką była nauka o książce, dostarczał pomyślnych warunków do tego, by ubiegać się o tytuł doktorski właśnie w ramach tej dyscypliny. Byłem wszak uformowanym w szkole Łysakowskiego jeszcze w czasach przedwojennych świadomym jej rzecznikiem […][173].

W PIK zajmował się sprawami szkolnictwa bibliotecznego, biorąc udział w konferencjach poświęconych tej tematyce i publikując na łamach „Biuletynu PIK" i „Bibliotekarza"[174]. W roku akademickim 1948/49 jako starszy asystent

[171] H. Hleb-Koszańska, *Kompozycja bibliografii specjalnej*, „Biuletyn PIK" 1949, t. 2, nr 3, s. 23–82; *eadem*, *Wytyczne bibliografii Joachima Lelewela. (Z problemów bibliografii osobowej)*, „Biuletyn PIK" 1948, t. 1, nr 5, s. 1–12.

[172] Urodził się 28 października 1907 r. w miejscowości Nieżyn (Rosja) jako syn Witolda — profesora Uniwersytetu Wileńskiego, i Marii Kowzan. Ukończył Gimnazjum im. Zygmunta Augusta w Wilnie. Po maturze w 1926 r. rozpoczął studia historyczne, które ukończył w 1932 r., uzyskując tytuł magistra filozofii w zakresie historii. W latach 1932–1939 pracował jako asystent biblioteczny w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie, gdzie zetknął się z A. Łysakowskim i gdzie wzięły początek jego zainteresowania J. Lelewelem. Po wojnie rozpoczął pracę w Instytucie Bałtyckim w Bydgoszczy w charakterze bibliotekarza (15 września 1945–31 marca 1947), a następnie kierownika Wydziału Bibliotecznego (1 kwietnia 1947–30 czerwca 1948). Prof. J. Muszkowski napisał w opinii o nim między innymi: „Z jego pracą dydaktyczną miałem możność zetknąć się przy sposobności kursów bibliotekarskich organizowanych przez PIK w Łodzi w bieżącym [1948] roku ak[ademickim]. W tych wszystkich dziedzinach [w trakcie pracy w Wilnie u Łysakowskiego i w Instytucie Bałtyckim w Bydgoszczy] wykazał mag. Nowodworski solidne przygotowanie naukowe, wielką sumienność i doświadczenie". Zob. Akta osobowe Witolda Nowodworskiego. AUŁ, sygn. 1978.

[173] W. Nowodworski, *Dziennik* [rękopis], s. 69. Fragmenty *Dziennika* udostępniła autorce wnuczka W. Nowodworskiego, prof. Agnieszka Kijewska.

[174] W. Nowodworski, *Szkolnictwo bibliotekarskie i księgarskie. Zasady organizacyjne*, „Biuletyn PIK" 1949, t. 2, s. 83–103; *idem*, *Konferencja w sprawie szkolnictwa bibliotekarskiego oraz księgarskiego*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 1–2, s. 28–29. Por. też rozdz. III (4.2).

w Katedrze Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Łódzkiego prowadził ćwiczenia z bibliografii i katalogu rzeczowego, wykłady z bibliografii na kursie bibliotekarstwa naukowego PIK, wykłady o kompozycji książki oraz o źródłach informacji na kursie dla kierowników bibliotek gminnych, organizowanym w 1948 roku przez Kuratorium Okręgu Szkolnego Łódzkiego. Dobrze znał język niemiecki i rosyjski, nieco słabiej — angielski i francuski.

Maria Wodzinowska [Dembowska][175], magister filozofii, zaczęła współpracę z Instytutem w lipcu 1946 roku. W Kronice Adam Łysakowski zanotował:

> Wkrótce po 18 VII [1946 r.] przestała pracować w Ministerstwie dotychczasowa współpracownica w Wydz[iale] B-ek Nauk[owych] mgr M. Wodzinowska, przydzielona z B-ki Narod[owej] i przewidziana do pracy w PIK na stanowisko kierownika wydziału dokumentacji[176],

zajmowała się także pomocą w sprawach administracji i ogólnej organizacji. Była zatrudniona na stanowisku bibliotekarza z VII grupą uposażenia, następnie prowizorycznego adiunkta z 5 grupą uposażenia. Kierując całością prac dokumentacyjnych, Dembowska prowadziła też własne prace badawcze, publikując między innymi w „Przeglądzie Bibliotecznym"[177] i „Biuletynie PIK"[178]. Zajmowała się sprawami popularyzacji prac PIK oraz pracą dydaktyczną jako asystentka prof. J. Muszkowskiego w Katedrze Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Łódzkiego (grudzień 1946 — czerwiec 1949). Prowadziła ćwiczenia z katalogowania alfabetycznego oraz ćwiczenia i wykłady z tego zakresu na kursach organizowanych przez PIK.

Janina Gruszecka[179], magister filozofii, zatrudniona od 1 września 1947 roku, kontraktowy asystent z VII grupą uposażenia, następnie w charakterze pracownika

[175] Urodziła się 15 listopada 1914 r. w Łodzi jako córka Bronisława i Marii Brutkowskiej. Po ukończeniu gimnazjum w Łodzi w latach 1932–1935 studiowała w Szkole Nauk Politycznych w Warszawie. W latach 1935–1939 studiowała na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. W 1935 r. wyszła za mąż za Witolda Wodzinowskiego. Małżeństwo unieważniono w 1947 r. (powróciła do nazwiska rodowego). W Bibliotece Ordynacji Zamoyskich w Warszawie pracowała od 1937 do września 1939 i ponownie w latach 1941–1942. Uczyła też w Pruszkowie dzieci na tajnych kompletach. Od listopada 1942 r. do listopada 1944 r. pracowała w Bibliotece Narodowej, brała także udział w tak zwanej akcji pruszkowskiej. Pierwszą połowę 1945 r. spędziła w Bibliotece Jagiellońskiej, a konkretnie pracując nad księgozbiorem cystersów w Mogile. Od lipca do października 1945 r. pracowała w Dziale Starych Druków BN. Kolejny rok spędziła w Ministerstwie Oświaty, pracując początkowo w Wydziale Bibliotek Naukowych, następnie w NDB. We wrześniu 1946 r. została oddelegowana do pracy w PIK. Zob. *Maria Dembowska. W kręgu bibliografii, bibliotekarstwa i informacji naukowej. Księga jubileuszowa w 70-lecie pracy zawodowej*, red. J. Sadowska, Warszawa 2007.

[176] Kronika PIK, s. 16.

[177] Zob. między innymi M. Wodzinowska, *Stan bibliotek polskich*, „Przegląd Biblioteczny" 15, 1947, z. 1/2, s. 12–23.

[178] M. Dembowska, *Przysposobienie czytelnicze młodzieży szkolnej*, „Biuletyn PIK" 1948, t. 1, nr 3, s. 1–16.

[179] Urodziła się 5 lipca 1904 r. jako córka Zygmunta Biernackiego i Antoniny Turczyńskiej. Dzieciństwo spędziła w Warszawie i we Lwowie, a od 1909 r. w Zaporożu-Kamienskoje (Ukraina),

umysłowego kontraktowego od 1 października 1948 roku jako adiunkt z 5 grupą uposażenia. W PIK kierowała Wydziałem Wydawnictw. W 1948 roku na kursie bibliotekarstwa naukowego w Łodzi prowadziła wykłady o bibliotekarstwie w ZSRR i znaczeniu fotografii w bibliotekarstwie ze specjalnym uwzględnieniem techniki mikrofilmowej. Biegle znała angielski, francuski, rosyjski.

Janina Czerniatowicz[180], z wykształcenia filolog klasyczny, doktor filozofii, od stycznia 1947 roku prowizoryczny adiunkt z 5 grupą uposażenia, mianowana na stanowisko adiunkta 1 października 1948 roku. Kierowała oddziałem PIK w Warszawie, czuwając nad wszystkimi sprawami dotyczącymi Instytutu w NDB czy też w Ministerstwie Oświaty (budżet, lokal, kontakty służbowe). W ramach prac dokumentacyjnych PIK opracowywała wzmianki księgoznawcze z piśmiennictwa greckiego i łacińskiego (rzymskiego). Od 1947 roku prowadziła lektorat języka greckiego na Uniwersytecie Warszawskim, dorywczo na kursach bibliotekarskich i bibliograficznych zajęcia z katalogu alfabetycznego i rzeczowego, służby informacyjnej, zabezpieczania zbiorów. Znała biegle język rosyjski i niemiecki. Opublikowała między innymi w 1946 roku w „Przeglądzie Bibliotecznym" *Zagadnienie książki na terenie międzynarodowym,* w czasopiśmie „Eos" — *Możliwość restytucji księgozbiorów filologicznych*[181]. Od 1945 roku była członkiem Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Filologicznego.

---

gdzie ojciec pracował jako inżynier w hucie żelaza. Maturę w Gimnazjum im. Emilii Plater otrzymała w 1923, a studia wyższe ukończyła 12 listopada 1929 r. na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego, uzyskując tytuł magistra filozofii w zakresie historii. W latach 1931–1939 brała udział w pracach zespołu prof. Stanisława Arnolda opracowującego *Słownik geograficzny Państwa Polskiego* i opublikowała na ten temat artykuł w „Kwartalniku Historycznym" 2, 1936, z. 4; wraz z S. Szymkiewiczem przygotowała rekonstrukcję dwóch planów Starej Warszawy w *Atlasie szkolnym* J. Natansona-Leskiego (Warszawa 1936); brała też udział w opracowaniu *Almanachu Polskiego 1935*, red. S. Arnold, Warszawa 1935; publikowała recenzje naukowe. Akta osobowe Janiny Gruszeckiej. ABN.

[180] Urodziła się 26 marca 1903 r. w Wilnie jako córka Józefa Maculewicza i Jadwigi z Anasińskich Sokolnickiej. W wieku 7 lat straciła ojca, matka zmarła w 1938 r. Uczęszczała do szkół Wilna, Petersburga, Odessy, a po I wojnie światowej także Płocka i Warszawy, kończąc szkołę średnią maturą w 1922 r. W latach 1924–1932 studiowała na Uniwersytecie Warszawskim, w 1932 r. napisała, a następnie obroniła dysertację *Komizm w twórczości Menandra*, uzyskując tytuł dra filozofii w zakresie filologii klasycznej ze specjalnością język i literatura grecka. W latach 1937–1939 pracowała w Bibliotece Uniwersytetu S. Batorego w Wilnie pod kierunkiem A. Łysakowskiego, zbierając jednocześnie materiały do pracy habilitacyjnej. W czasie wojny pracowała w PCK, w Bibliotece Miejskiej i Centralnej Bibliotece Lekarskiej, a w latach 1941–1944 na polecenie Delegatury Rządu RP w Londynie na Okręg Wileński podjęła w celach konspiracyjnych pracę w Arbeitsamt w Wilnie. W 1945 r. krótko pracowała w Bibliotece Publicznej w Białymstoku, skąd przeniosła się do Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, aby od roku 1946 podjąć pracę w Wydziale Księgarsko-Wydawniczym NDB. Dane na podstawie Kroniki PIK, s. 34; *Czerniatowicz Janina*, [hasło w:] *Słownik badaczy literatury polskiej*, red. J. Starnawski, Łódź 2002, t. 5, s. 77–80; Akta osobowe Janiny Czerniatowicz. ABN.

[181] „Eos" 41, 1940/1946, z. 1, cz. 2, s. 243–245, w okresie późniejszym opublikowała wiele rozpraw z zakresu związków literatury grecko-polskiej, recepcji literatury antycznej w Polsce.

Maria Michalecka[182], magister filozofii, mianowana 1 lipca 1947 roku, prowizoryczny asystent z 6 grupą uposażenia. W PIK analizowała polskie czasopisma bieżące oraz — przy okazji — artykuły księgoznawcze, co było pomocne przy przygotowywaniu przeglądów piśmiennictwa. Razem z Pelagią Girwic opublikowały w t. 1 „Biuletynu PIK" *Wykaz polskich bibliotek naukowych według specjalności*[183]. Zajmowała się bibliografią bibliografii specjalnych, przygotowała do druku pracę *Stan badań nad polską bibliografią regionalną.* Pracowała jednocześnie w BUŁ, specjalizując się w katalogowaniu starodruków.

Krystyna Pieńkowska[184], magister filozofii, w PIK początkowo jako współpracownik, a od 1 marca 1947 roku prowizoryczny asystent z 6 grupą uposażenia. Zajmowała się scalaniem w jeden układ rzeczowy bibliografii specjalnych z działowej kartoteki bibliografii bibliografii oraz opracowywała informacje bibliograficzne, prowadziła centralną bibliotekę księgoznawczą. Opublikowała w „Biuletynie PIK" wykaz ważniejszych zagranicznych nabytków biblioteki[185] oraz w czasopiśmie „Wiedza i Życie" w 1948 roku *Przegląd powojennych czasopism historycznych.* Znała dobrze język francuski i angielski.

Pelagia Girwicówna[186] zatrudniona od 16 września 1946 roku na stanowisku prowizorycznego asystenta z VIII grupą uposażenia, mianowana asystentem od

[182] Urodziła się 3 sierpnia 1913 r. w Łodzi jako córka Bolesława i Leokadii (nazwisko nieznane). Studiowała na Uniwersytecie Warszawskim, uzyskując w 1938 r. tytuł magistra filozofii w zakresie filologii polskiej. Od tegoż roku zatrudniona w bibliotekach miejskich Łodzi jako etatowa kierowniczka wypożyczalni książek dla dorosłych, po wojnie — w wypożyczalni książek dla dzieci. Zob. dane na podstawie: Akta osobowe Marii Michaleckiej, AUŁ, sygn. 1786.

[183] *Wykaz polskich bibliotek naukowych według specjalności*, zestawiły M. Michalecka, P. Girwicówna, „Biuletyn PIK" 1949, t. 1, nr 9, s. 1–40.

[184] Urodziła się 13 czerwca 1915 r. we wsi Lisice pow. Koło jako córka Juliana i Marii Wolskiej. W 1933 r. ukończyła gimnazjum, a w 1934 r. jednoroczną Szkołę Bibliotekarską przy Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy. Studiowała na Uniwersytecie Warszawskim, uzyskując w 1938 r. dyplom magistra filozofii w zakresie historii. W okresie od 1 października 1938 do 1 grudnia 1942 pracowała w Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy, od marca 1945 r. do 14 września 1946 r. w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Łodzi. Dane na podstawie Kroniki PIK; Akta osobowe Krystyny Pieńkowskiej, AUŁ, sygn. 10459.

[185] K. Pieńkowska, *Bieżące czasopisma zagraniczne w zasobach P.I.K. Bibliotekarstwo, dokumentacja, księgoznawstwo*, „Biuletyn PIK" 1948, t. 1, nr 2, s. 1–8; *eadem*, *Wykaz ważniejszych nabytków biblioteki. Książki zagraniczne z lat 1939–1948*, „Biuletyn PIK" 1948, t. 1, nr 4, s. 1–8; *eadem*, *Bieżące czasopisma zagraniczne w zasobach P.I.K. Bibliotekarstwo, dokumentacja, księgoznawstwo*, „Biuletyn PIK" 1948, t. 1, nr 6, s. 1–4; *eadem*, *Wykaz ważniejszych nabytków biblioteki. Książki zagraniczne z lat 1938–1948. Wykaz ważniejszych nabytków biblioteki. Książki zagraniczne z lat 1939–1948*, „Biuletyn PIK" 1949, t. 2, nr 2, s. 15–22.

[186] Urodziła się 8 maja 1915 r. w Dyneburgu. Matka — Apolonia Gasperowicz, ojciec Stanisław pracował w warsztatach kolejowych. Gimnazjum ukończyła w 1934 r. i po roku rozpoczęła naukę na Uniwersytecie S. Batorego w Wilnie na Wydziale Humanistycznym, kierunek filologia polska. W latach 1941–1946 pracowała w Bibliotece Miejskiej w Dyneburgu, a następnie jako repatriantka znalazła się w Łodzi, gdzie kontynuowała studia z zakresu filologii polskiej i bibliotekoznawstwa

Korcz-Derkacz.indb 84 2011-07-29 13:31:47

1 listopada 1948 roku z 6 grupą uposażenia. Do jej obowiązków należało początkowo prowadzenie: kasy PIK (zakładała księgi kasowe po ustaleniach z kwestorem UŁ i Urzędem Skarbowym), spraw gospodarczych, zakupów przyborów kancelaryjnych, rejestru nabytków, a także założenie i porządkowanie zbioru katalogów księgarskich, katalogowanie alfabetyczne. Poza godzinami służbowymi pracowała nad układaniem kartoteki działowej „Bibliografii Bibliografii" (wycinki z roczników bibliografii przy „Przeglądzie Bibliotecznym"). W okresie późniejszym przygotowała *Skrót klasyfikacji dziesiętnej* do celów dydaktycznych, materiały dotyczące specjalizacji bibliotek naukowych i sprawozdanie bibliograficzne na temat realizacji postanowień *Dekretu o bibliotekach*, zamieszczone w „Bibliotekarzu" (1948). Razem z M. Michalecką opublikowały w t. 1 „Biuletynu PIK" *Wykaz polskich bibliotek naukowych według specjalności.* Prowadziła także kartotekę retrospektywną bibliografii nauki o książce oraz centralny katalog dzieł bibliologicznych znajdujących się w bibliotekach polskich.

Ksenia Kostenicz[187] w okresie od grudnia 1945 roku do listopada 1946 roku pracowała w Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik" w Łodzi. W Instytucie została zatrudniona od 16 listopada 1946 roku, początkowo jako prowizoryczny asystent; 1 listopada 1948 r. mianowana asystentem z 6 grupą uposażenia. Zaczynała pracę od wyklejania alfabetycznej kartoteki „Bibliografii Bibliografii", opracowywała dzieła ze zbiorów zabezpieczonych ze Szczecina i z Kórnika. W późniejszym okresie brała udział w opracowywaniu katalogu wzorcowego (zestawienie tysiąca książek) dla bibliotek gminnych, wyników ankiety czytelniczej, pracowała także nad słownikiem tematów katalogu przedmiotowego. Uczestniczyła w pracach Bibliotekarskiej Komisji Normalizacyjnej. W roku akademickim 1948/49 miała zakończyć studia w Katedrze Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Łódzkiego i złożyć egzamin magisterski. Dobrze znała język rosyjski, słabiej — francuski, niemiecki, łacinę i grekę.

Zofia Makowiecka[188] zatrudniona od 1 grudnia 1946 roku, od 1 października 1948 roku jako asystent z 6 grupą uposażenia, współpracowała z Ksenią Kostenicz,

— dyplom uzyskała w 1951 r. Dane na podstawie: Kroniki PIK, s. 31; Akta osobowe Pelagii Girwic. ABN.

[187] Urodziła się 14 czerwca 1913 r. w Włodzimierzu Wołyńskim jako córka Adama i Niny Łubieńskiej. Świadectwo dojrzałości otrzymała w Gimnazjum w Równem. Pierwszą pracę rozpoczęła w 1935 r. jako pracownik biurowy w Spółdzielni Mleczarskiej we Włodzimierzu, później pracowała w biurze garbarni w Łomiankach pod Warszawą. Podczas wojny przebywała w Warszawie, Łomiankach i Jaktorowie koło Sochaczewa. Była absolwentką Jednorocznego Kursu Handlowego i Kursu Pedagogicznego. Dane na podstawie Kroniki PIK, s. 32; Akta osobowe Kseni Kostenicz. AIBL, sygn. 461/78.

[188] Urodziła się 30 stycznia 1917 r. w Zurychu jako córka Stanisława i Zofii Łobaszewskiej. Ojciec do 1939 r. był urzędnikiem, po wojnie pracował na Uniwersytecie MCS w Lublinie jako bibliotekarz. Uczęszczała do gimnazjum humanistycznego najpierw w Jarosławiu, potem we Lwowie, otrzymując świadectwo dojrzałości w 1936 r. W latach 1936–1937 studiowała w Wyższej Szkole Dziennikarstwa w Warszawie, a przez kolejne dwa lata była słuchaczką Wydziału Filozoficznego Uni-

to znaczy: „porządkuje zbiory ze Szczecina, potem pomaga w rejestrze nabytków, kataloguje alfabetycznie. Poza służbą opracowuje alfabetyczną kartotekę Bibliografii bibliografii". Z czasem prowadziła samodzielne prace naukowe, interesując się zwłaszcza czytelnictwem, do czego była przygotowana metodologicznie, gdyż pod kierunkiem Anieli Mikuckiej w Biurze Badania Czytelnictwa Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik" prowadziła już samodzielne badania[189]. Na kursie dla kierowników bibliotek gminnych, organizowanym w 1948 roku przez Kuratorium Okręgu Szkolnego Łódzkiego, prowadziła wykłady na temat: rodzaje i główne kierunki piśmiennictwa, kryteria oceny i zasady doboru książek dla bibliotek, źródła wiadomości o książkach, struktura książki. Biegle znała język francuski, nieco słabiej — angielski i niemiecki.

Krystyna Suffczyńska przyszła do Instytutu po rocznym okresie pracy w Instytucie Badania Czytelnictwa Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik" (1945–1946), gdzie prowadziła badania nad zainteresowaniami czytelniczymi młodzieży. W PIK pracowała od 1 października 1946 roku, początkowo jako kontraktowy asystent, mianowana 1 listopada 1948 roku z 6 grupą uposażenia. Zaczynała od dziennika podawczego i uporządkowania akt Instytutu, prowadziła korespondencję, pisała na maszynie, robiła zakupy przyborów, papieru, sprzętów. Następnie objęła sprawy Komisji Normalizacyjnej. Zajmowała się także układaniem w tekach makiet bibliotecznych różnych bibliotek, gromadziła odpowiedzi na „Komunikat PIK" nr 4 i 5 (tj. książki dla biblioteki Instytutu oraz centralny katalog bibliologii). Pracowała też pozasłużbowo nad kartoteką działową „Bibliografii Bibliografii" i układem wycinków prasowych w zakresie recenzji książek najnowszych.

W Instytucie od 1 maja 1947 roku do 31 lipca 1948 roku zatrudniona była magister filozofii **Krystyna Potocka**, kontraktowy asystent z 8 grupą uposażenia.

Pracownicy administracyjni

Maria Renard, pracownik umysłowy, kierownik sekretariatu od 16 listopada 1946 do 31 marca 1948 roku, z VII grupą uposażenia, obejmowała całą administrację: kancelarię (poczta, akta, korespondencja), kasę i księgi kasowe, listy płac, sprawy gospodarcze (lokal, wyżywienie, sprzęty, przybory itd.). Współpracowała wcześniej z Łysakowskim w Wilnie.

---

wersytetu Jagiellońskiego. Podczas wojny przerwała studia i udzielała prywatnych lekcji, przebywając kolejno w pow. siedleckim, Warszawie i Sochaczewie-Błoniu. W 1945 r. rozpoczęła studia w Katedrze Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Łódzkiego. Mimo zdania większości egzaminów i uzyskania niezbędnych zaliczeń, wobec niezatwierdzenia magisterium dla tej specjalności, musiała przenieść się na filozofię w zakresie filologii francuskiej, którą ukończyła w 1951 r. Dane na podstawie Kroniki PIK, s. 33; Akta osobowe Zofii Makowieckiej. AIBL, sygn. 372.

[189] Z. Makowiecka, *Czytelnictwo dzieci w świetle ankiety P.I.K.,* „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 3–4, s. 50–54.

Krystyna Boska, inżynier, kontraktowy pracownik umysłowy z VIII grupą uposażenia, kierownik sekretariatu od 1 kwietnia do 31 lipca 1948 i od 1 października 1948 do 15 września 1949 roku.

Wiesław Mincer[190] w PIK zatrudniony od 1 listopada 1946 roku, kontraktowy pracownik umysłowy z IX grupą uposażenia,

zajęty zrazu wysyłką (i adresowaniem) wydawnictwa *Katalog przedmiotowy. Podręcznik* oraz „Komunikatu" do księgarń i do redakcji czasopism. Następnie porządkuje, układa i wykleja wycinki prasowe (z wyj. recenzji książek). Obejmuje rejestr nabytków, czyni doraźne zakupy książek w księgarniach. Odbywa dwa razy podróż do Warszawy po papier na wydawnictwa i prowiant dla pracowników.

Mincer katalogował zbiory alfabetycznie, prowadził inwentarz, robił spisy bibliograficzne z zakresu nauki o książce oraz pracował nad słownikiem historycznym pracowników książki polskiej. W 1946 roku zapisał się na Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, jednocześnie pracując jako nauczyciel. Po rozpoczęciu pracy w PIK kontynuował studia na Uniwersytecie Łódzkim w zakresie filozofii ścisłej i bibliotekoznawstwa. Znał biegle język francuski i rosyjski, słabiej — niemiecki.

Teresa Skibniewska pracowała od 16 listopada 1946 roku, pracownik umysłowy z IX grupą uposażenia, pisała na maszynie, adresowała komunikaty, sporządzała z gazet wycinki prasowe, wyklejała alfabetyczne pozycje „Bibliografii Bibliografii".

Halina Spiszówna, pracownik umysłowy od 1 grudnia 1946 roku z IX grupą uposażenia, początkowo pomagała w administracji, pisała na maszynie, robiła napisy na tekach oraz na pudłach z katalogami księgarskimi. Przygotowywała także przeglądy piśmiennictwa dotyczące czytelnictwa, na przykład *Upowszechnienie czytelnictwa. Sprawozdanie bibliograficzne za rok 1948*[191].

Roman Pastusiak, woźny z XI grupą uposażenia od 16 września 1946 roku, załatwiał sprawy bieżące, a także pieczętował książki. Kontrakt rozwiązano 30 listopada.

---

[190] Urodził się 2 marca 1923 r. w Wilnie. Ojciec Edward był nauczycielem gimnazjalnym, matka — Janina Jastrzębska — adwokatem. Po ukończeniu szkoły powszechnej w 1936 r., uczęszczał do Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie do czerwca 1941 r., do momentu wejścia do miasta Niemców. Podczas wojny kontynuował naukę na kompletach Ośrodka Tajnego Nauczania. Maturę uzyskał w 1943 r. W maju 1945 r. w ramach repatriacji wyjechał do Torunia. A. Łysakowski był częstym gościem w domu państwa Mincerów. Gdy w lipcu 1945 r. odnalazł w Toruniu siostrę W. Mincera — Marię Czyżewską, pisał z Krakowa: „Droga p. Marylko i Kochany Wieśku! Dowiedziałem się, że jesteście w Toruniu i pragnę nawiązać łączność. […] Czy macie kogoś z bliskich w Toruniu […]? Jakie są zamiary Wieśka? Maturę złożył już pewno. Co i gdzie chciałbyś studiować? […] Czy Wiesiek pamięta jeszcze o swych planach bibliotekarskich?". List A. Łysakowskiego do M. Czyżewskiej, Kraków 25 lipca 1945. Ze zbiorów prywatnych W. Mincera. Dane na podstawie Kroniki PIK, s. 32; Akta osobowe Wiesława Mincera. AUMK, sygn. K-58/114.

[191] „Biuletyn PIK" 1949, t. 2, nr 1, s. 1–14.

Stanisław Łuczyński, magazynier z X grupą uposażenia, od 16 listopada 1946 roku, przejął czynności woźnego Pastusiaka, a więc: sprzątanie lokalu, załatwianie poczty, prace techniczne z książkami (pieczęcie) itp.

Pracownicy umowni

Jan Łuczyński, sprzątacz od 1 czerwca 1949 roku.
Genowefa Zimoń, sprzątaczka od 1 marca 1949 roku.

Współpracownicy (niestali) Instytutu w Warszawie

Władysława Borkowska, zatrudniona od listopada 1946 roku, wynotowywała wzmianki księgoznawcze z pamiętników historycznych.

Zofia Kossonogowa i **Maria Głowińska** — od grudnia 1946 roku wynotowywały wzmianki księgoznawcze z literatury polskiej.

Halina Murasiewiczowa zajmowała się od listopada 1946 roku sprawą lokalu dla PIK w Warszawie, od stycznia 1947 roku także sporządzaniem odpisów kartoteki bibliotek naukowych z kart rejestracyjnych znajdujących się w Naczelnej Dyrekcji Bibliotek.

Stanisław Piotr Kaczorowski, „zaproszony w grudniu [1946] do naszkicowania planu urządzenia muzeum książki w Instytucie".

Łysakowski jako „współpracowników" PIK wymieniał też Bibliotekarską Komisję Normalizacyjną i Centralny Katalog Piśmiennictwa Bibliologicznego.

Już krótka analiza przedstawionych danych osobowych pokazuje, że pracownicy PIK w znakomitej większości byli ludźmi wykształconymi. Większość ukończyła studia humanistyczne, najczęściej historyczne. Wykazywali się dobrą znajomością języków obcych i, co ważniejsze, problematyki bibliologicznej. Wszyscy, z wyjątkiem K. Kostenicz, pracowali wcześniej w bibliotekarstwie, w tym niektórzy, jak H. Hleb-Koszańska, J. Czerniatowicz, W. Nowodworski, współpracowali z A. Łysakowskim w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie. Innych, jak M. Renard czy W. Mincera, dyrektor znał z kontaktów prywatnych. W październiku 1946 roku pisał w Kronice PIK: „Było i żyje zaś pragnienie, aby w Instytucie zrekonstruować wileńską, zgraną myśl bibliotekarską; te osoby muszą się zmieścić w jednym mieście"[192]. Dyrektor Łysakowski dbał o swoich pracowników. Przede wszystkim starał się wpływać na ich dalszy rozwój, nakłaniał do podejmowania studiów, realizowania tematów badawczych, zachęcał do publikowania wyników prac. Nigdy nie zapominał o sprawach czysto ludzkich, zabiegając w Ministerstwie o dodatki do uposażenia[193] (naukowe, specjalne,

[192] Kronika PIK, s. 24.

[193] O stopniu i trudności podejmowanych starań dobitnie świadczy fragment Kroniki (s. 41–42) z dnia 27 lutego 1947 r.: „Z referatu p. Strawińskiego w Wydz[iale] Person[alnym] 18/II uznano, że tymczasowe zarządzenie organizacyjne PIK-u jest »niepotrzebne«, bo »powoływanie kandydatów na etatowe stanowiska kierowników wydziałów nie jest obecnie możliwe do przeprowa-

Korcz-Derkacz.indb 88 2011-07-29 13:31:48

funkcyjne, rodzinne), o zmianę zaszeregowania poszczególnych pracowników (na przykład przyznanie „arabskich" grup zaszeregowania, które przysługiwały pracownikom naukowym), o rozmaite zapomogi, pomoc zdrowotną, nagrody, o należne deputaty czy wręcz o lokale mieszkalne. Pod koniec działania Instytutu dyrektor troszczył się o przyszłe miejsca pracy dla swoich współpracowników i o mieszkania dla nich. W ostatnich dniach maja 1949 r. Łysakowski zapisał w Kronice PIK: „Losy PIK niezdecydowane. […] Dyr. Skrz[ypek] obiecał ruszyć wnioski personalne. Zapewniał, że przy jakiejkolwiek reorganizacji PIK personel nie będzie zwolniony, lecz otrzyma inne stanowiska"[194]. Swoim pracownikom poświęcił ostatnie akapity Kroniki PIK. Pisał:

> Dnia 12 IX mój pobyt w Warszawie. W NDB omawiam sprawy personalne — przeniesienie pracowników — pracownicy kontraktowi — wypłata poborów za październik i zasiłków rodzinnych za wrzesień. Mieszkania dla pracowników przeniesionych. […] W B-ce Narod[owej] […] dyr. B[ieńkowski] zgadza się, aby pracownicy przeniesieni do BN z dn. 25/IX objęli tam prace 1 X. Toż dyr. Łodyński — zgoda w sprawie pracowników przydzielonych do NDB. Dyr. Bieńk[owski] potwierdza, że pracownicy PIK będą zasadniczo pracować w Inst[ytucie] Bibliogr[aficznym], chyba że sami pragnęliby pracować w B-ce Narodowej, tj. w działach bibliotecznych[195].

W Instytucie Bibliograficznym lub w działach BN rozpoczęli pracę: Adam Łysakowski, Helena Hleb-Koszańska, Maria Dembowska, Janina Gruszecka, Janina Czerniatowicz, Pelagia Girwicówna, Krystyna Pieńkowska. Do Naczelnej Dyrekcji Bibliotek przeszli: Krystyna Suffczyńska, Teresa Skibniewska, Halina Spiszówna. W Instytucie Badań Literackich rozpoczęły pracę Ksenia Kostenicz, Zofia Makowiecka. W Łodzi, w Bibliotece Uniwersyteckiej, pozostali: Maria Michalecka, Krystyna Boska, Stanisław Łuczyński. Wiesław Mincer wrócił do Torunia, a Witold Nowodworski wyjechał do Lublina[196].

---

dzenia z punktu widzenia przepisów pragmatycznych«{?}. P. Straw[iński] tłumaczy to w ten sposób, że ani takie zarządzenie organ[izacyjne], ani statut nawet nie wystarczy do mianowania kierowników i wypłacania im dodatku funkcyjnego, dopóki nie ma tych stanowisk w tabeli stanowisk oraz w tabeli dodatków funkcyjnych. Błędne koło. Ten sam Wydział Pers[onalny] we wrześniu — w osobie radcy [Jana] Buczkowskiego — uważał dla tego celu tymcz[asowe] zarządzenie organ[izacyjne] za wystarczające. Z porady Wydz[iału] Prawnego wniosłem też nowelizacje owych tabel. Wszystko to ugrzęzło w biurkach Wydziału Personalnego! Kiedy wyjdzie nowa — na zupełnie zmienionych podstawach opracowana — ogólna tabela stanowisk, nie wiadomo. O dodatku wyrównawczym — zamiast premii — dla pracowników Instytutu negatywna znowu rozmowa z radcą Buczkowskim. (NDB sprawy nie odszukał — mimo mojej prywatnej prośby — i nie poparł). Moja walka o uposażenie pracowników zdołała wówczas tylko to osiągnąć, że Wydz[iał] Personalny wstrzymał wysyłkę gotowej już odmownej odpowiedzi w sprawie dodatku naukowego asyst[entek] Girwicówny i Suffczyńskiej. Ma w końcu marca zebrać się osobna komisja naukowa do rozpatrzenia kwalifikacji kandydatów do tego dodatku".

[194] Kronika PIK, s. 130.

[195] *Ibidem*, s. 132–133.

[196] Spis pracowników zob. AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Księgarsko-Wydawniczy, sygn. 6862, k. 29, 32.

4.5. Siedziba

Na początku 1945 roku w Ministerstwie Oświaty zdecydowano, że wobec ogromu zniszczeń stolicy robotnicza Łódź będzie odpowiednim miejscem zlokalizowania instytucji naukowych, w tym uniwersytetu. Miałby on skupić po wojennej tułaczce pracowników nauki i intelektualistów, którzy nie mogąc pracować na Uniwersytecie Warszawskim, w Wolnej Wszechnicy ani tym bardziej na uniwersytetach Lwowa i Wilna, podjęliby pracę właśnie w Łodzi. Jej atutem była bliskość Warszawy, centralne położenie, znacznie mniejsze zniszczenia i wynikająca stąd lepsza sytuacja mieszkaniowa. Dla władzy ludowej miały znaczenie także względy ideologiczne — Łódź uważana była za miasto „czerwone", w którym utworzenie wyższej uczelni wyrównywałoby „krzywdy kapitalistycznej przeszłości"[197]. Realizowano przy okazji wytyczne, w myśl których dążono do rozwoju prowincji i likwidowania jej intelektualnej pustki. Profesor Zofia Libiszowska, która swoje życie i karierę naukową związała z Uniwersytetem Łódzkim, pisała z okazji jego jubileuszu:

> Do reymontowskiej Ziemi Obiecanej „drogi wiodły z daleka". W roku 1945 ciągnęli tu szczególnie przybysze — pisarze, artyści, naukowcy z Warszawy, Wilna i Lwowa. Ludzie bezdomni, repatrianci, ocalali Żydzi. Miasto robotniczego trudu stało się ostoją i mekką inteligencji twórczej, przyjmowano ich z troską i szacunkiem. Realizowała się inicjatywa utworzenia w Łodzi ośrodka akademickiego z dużą perspektywą na przyszłość […]. Gdy myślą wracam do początków Uniwersytetu, własnych wspomnień i doświadczeń, snują się przed oczyma sylwetki Ojców Założycieli — pierwszy rektor prof. Tadeusz Kotarbiński; szczupły, wątły, lecz spiżowy duchem, ujmujący uśmiechem i staropolskim gestem. Obok niego niezawodny prof. Marian Grotowski, główny organizator Łodzi akademickiej. Pierwszy dziekan naszej humanistyki prof. Stanisław Zajączkowski, repatriant z Wilna. […] Powracająca z obozu niemieckiego prof. Natalia Gąsiorowska, pierwszy rektor powstałej w Łodzi Państwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej (z czasem złączonej z Uniwersytetem)[198].

Poza Uniwersytetem w marcu 1945 roku rozpoczął w Łodzi działalność Instytut Badania Czytelnictwa, kierowany przez Anielę Mikucką, zajmujący się pracami naukowymi i badawczymi w tym zakresie[199]. Pod koniec 1945 roku w Łodzi istniały już i inne instytuty naukowe, na przykład Polski Instytut Służby Społecznej, Oddział Łódzki Instytutu Naukowego Organizacji i Kierownictwa (oddział centrali krakowskiej), wiosną 1946 roku rozpoczął działalność Instytut Naukowo-Badawczy Włókiennictwa, Instytut Przemysłowo-Rzemieślniczy, Państwowy Instytut Higieny Psychicznej, Instytut Doskonalenia Zawodowego Rzemiosła. Rozpoczął też działalność Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy.

---

[197] Cyt. za: B. Baranowski, K. Baranowski, *Pierwsze lata Uniwersytetu Łódzkiego (1945–1949)*, Łódź 1985, s. 42.

[198] Cyt. za: S. Bąkowicz, *Mój uniwersytet...*, s. 60–61. O pierwszych latach w powojennej Łodzi pisze Z. Nałkowska, *Dzienniki 1945–1954. Część I (1945–1949)*... Na temat Uniwersytetu Łódzkiego zob. też P. Hübner, *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953. Geneza systemu*, t. 1, Wrocław 1992, s. 195 n.

[199] Więcej zob. rozdz. II (1) oraz III (3).

Bardzo szybko ludzie nauki, literaci, ludzie kultury reaktywowali istniejące tu przed wojną towarzystwa naukowe: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza wraz z przyłączonym do niego łódzkim oddziałem Towarzystwa Polonistów R.P., Łódzkie Towarzystwo Naukowe (Towarzystwo Przyjaciół Nauk). Powstawały biblioteki naukowe, wśród nich największa — Biblioteka Uniwersytecka utworzona w lutym 1945 roku. Jej dyrektorem był w tym pierwszym okresie Adam Łysakowski. Poza Biblioteką Uniwersytecką działały w Łodzi także biblioteki innych wyższych uczelni, instytutów naukowo-badawczych oraz archiwów i muzeów. Ważną rolę odgrywała Miejska Biblioteka Publiczna, której księgozbiór w znacznej mierze miał charakter naukowy. Powstała też pierwsza Katedra Bibliotekoznawstwa na Uniwersytecie Łódzkim, kierowana przez prof. Jana Muszkowskiego — jednego z pionierów odbudowy Łodzi. Bibliotekarskie środowisko łódzkie gromadziło przedstawicieli bibliotek naukowych Warszawy, Wilna, Lwowa, znaleźli się w nim wybitni przedwojenni teoretycy bibliotekarstwa polskiego[200]. Tak więc w okresie pierwszych powojennych lat Łódź zgromadziła wielu znaczących ludzi nauki, obserwowano „żywiołowy napływ do Łodzi inteligencji w dużej mierze aktywnej, działaczy, intelektualistów, ludzi sztuki [...]. O karierze Łodzi stołecznej — gęściej było naówczas od ministrów i agend ministerialnych tu, na Piotrkowskiej, niż tam, na Wiejskiej czy w Alejach Ujazdowskich — zdecydowało przede wszystkim to, że nowi ludzie u steru państwa zrozumieli, że do czasu odbudowy stolicy należy stworzyć tu właśnie drugi ośrodek, niejako zastępczy"[201]. W tej „zastępczej stolicy" znalazł się także w 1946 roku Państwowy Instytut Książki, choć sprawa jego lokalizacji od samego początku nie była jednoznaczna.

Rozpatrywano bowiem

dwie koncepcje Instytutu. Koncepcja α) wiąże Instytut z Ministerstwem. Ma on tworzyć podbudowę naukową dla fachowej komórki w zarządzie centralnym. Odpowiada to opinii prof. Jaroszyńskiego […]. Koncepcja *β*) to związek z uczelnią wyższą[202].

Za Warszawą przemawiała bliskość ministerstwa i władz centralnych. Zdaniem profesora Aleksandra Birkenmajera „w bibliotekach warszawskich jest pełniejszy aparat prac bibliologicznych niż w Łodzi", a Wanda Dąbrowska dodawała, że „stolica powinna zająć centralne miejsce w pracach bibliotecznych, tu urządzać trzeba kursy krótkoterminowe, tu powinna być Katedra bibliologii[203]. Z punktu widzenia Łysakowskiego i pełnionej przez niego funkcji przewodniczącego ZBiAP oraz ze względu na siedzibę NDB koncepcja warszawska mogła być lepszym rozwiązaniem.

[200] Zob. I. Nagórska, *Pół wieku Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich w Łodzi (Z działalności Okręgu w latach 1945–1968)*, „Bibliotekarz" 36, 1969, nr 1, s. 1–5.

[201] Cyt. za: B. Baranowski, K. Baranowski, *Pierwsze lata Uniwersytetu Łódzkiego...*, s. 41–42.

[202] Kronika PIK, s. 11.

[203] *Ibidem*, s. 13.

Z kolei za Łodzią przemawiała istniejąca tam uniwersytecka Katedra Bibliotekoznawstwa. Lokalizacja Instytutu przy Uniwersytecie dawała szanse na powstanie silnego ośrodka badawczo-dydaktycznego w zakresie książki. Profesor Jan Muszkowski, zwolennik tej koncepcji, argumentował:

Organizacja życia intelektualnego w Polsce nie wymaga, aby Warszawa była centralą wszystkiego, to uszczerbek ośrodków prowincjonalnych. W Łodzi powstała Katedra bibliologii, której przeciwstawiał się Uniwersytet Warszawski (tradycja Wolnej Wszechnicy Polskiej, zogniskowanej w Łodzi). Studium Bibl[iotekarskie] w Łodzi potrzebuje wykładających. Instytut zwiąże się tam z uniwersytetem. Lokal o 3 salach jest przy B[bibliotece] U[uniwersyteckiej] zapewniony[204].

Sądzono też, że łatwiej będzie o mieszkania dla pracowników.

Jak wynika z zachowanej korespondencji Grycza i Łysakowskiego, była i trzecia koncepcja, jeszcze z okresu wojny, zlokalizowania Instytutu w Krakowie[205]. Sam Łysakowski wydawał się „rozdarty" pomiędzy koncepcję „α" i „β", stwierdzał wręcz:

na drodze bardzo żmudnych i wysoce męczących rozważań nie zdołałem we współczesnych warunkach wyrobić w sobie jasnego i zdecydowanego przeświadczenia, co lepiej by posłużyło Instytutowi: Warszawa czy Łódź[206].

Mając tymczasowy punkt oparcia w Bibliotece Uniwersyteckiej w Łodzi, w postaci trzech sal i w przyznanym kredycie inwestycyjnym[207], poszukiwał lepszych warunków lokalowych. Odbywał liczne rozmowy z urzędnikami Uniwersytetu — rektoratu, komisji mieszkaniowej, Biblioteki — ale także Wydziału Kwaterunkowego, Wydziału Oświaty i Kultury Zarządu Miejskiego, Biblioteki Miejskiej, Nadzwyczajnej Komisji Mieszkaniowej, Okręgowego Urzędu Likwidacyjnego, Zarządu Hoteli Miejskich. Proponowane budynki były zbyt zrujnowane i ich remont przekroczyłby możliwości finansowe Instytutu. Po powrocie z jednej z takich „wypraw" do Łodzi, pod koniec sierpnia 1946 roku, pisał:

Wracam do Warszawy, aby zdać sprawę ze znacznych trudności w Łodzi. Okazało się bowiem, że Łódź nie ma tej przewagi nad koncepcją warszawską, by w niej można było trudności lokalowe sprowadzić do wielkości już — nie zerowej, ale — nieznacznej, nieważnej. Okazało się, że to jest o s o b n y i w i e l k i p r o b l e m: znaleźć p o m i e s z c z e n i e dla Instytutu, problem nie obwodowy, ale narzucający się centralnie, problem nie mniejszy od prawnej budowy Instytutu. Co gorsza — problem, do rozwiązania którego mianowany kierownik PIK nie posiada ani przygotowania fachowego, ani osobistych walorów (np. przedsiębiorczości technicznej). Wracam więc do Warszawy z chwiejnością w duszy; z obawą, iż niskie trudności lokalowe mogą stać się przeszkodą w rozwoju Instytutu; z gotowością zrezygnowania z Łodzi, gdyby się udało znaleźć punkt zaczepienia — w Warszawie. 28 VIII przedstawiłem sprawę lokalu w Łodzi dyr. Gryczowi, który powtórzył mi swe dawniejsze zdanie: „sprzeciwiałby się osadzeniu Instytutu w Łodzi, gdyby widział możności umieszczenia jego w Warszawie". — Zwróciłem się w sprawie lokalu do Wydziału Budowlanego Min. Ośw[iaty], ko-

[204] *Ibidem*.

[205] Kraków jako miejsce ewentualnej siedziby PIK wymieniał A. Łysakowski w liście do J. Grycza z 12 maja 1945 r. BN. Zakład Rękopisów. Spuścizna rękopiśmienna Józefa Grycza. Korespondencja T. 3, sygn. akc. 14966/3. Zob. też rozdz. IV (2.1).

[206] Kronika PIK, s. 24.

[207] W *Sprawozdaniu…* z 1949 r. na s. 17 A. Łysakowski wspomina o kredycie inwestycyjnym, który Ministerstwo Oświaty przyznało Instytutowi na 1947 r. „początkowo w kwocie 2,5 miliona zł, później obniżony do 1 600 000 zł".

5. Siedziba PIK: Łódź, ul. Narutowicza 59 A (wejście od ul. Składowej). Dziś mieści się tu Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych Uniwersytetu Łódzkiego

mórki — zdawałoby się — kompetentnej i zobowiązanej do dbałości o pomieszczenia instytucji ministerialnych: moją kwerendę potraktowano tam jako żart. — Rozmawiałem z licznymi kolegami, doradzającymi mi gorąco pozostanie w Warszawie: nikt z nich nie umiał wskazać drogi osiągnięcia lokalu ani okazać pomocy […]. Wreszcie — 31 VIII byłem przyjęty przez Min. Wycecha, któremu opisałem trudności łódzkie i uważałem za mój obowiązek uprzedzić, że w tych warunkach Instytut nie potrafi rozwinąć się tak, jak bym to sobie wyobrażał. P. Minister przyjął mój raport do wiadomości, ale także nie umiał udzielić mi porady i pomocy[208].

Ostatecznie Instytut rozpoczął swoją działalność w Łodzi 20 września 1946 roku

przy ul. Narutowicza 59 a, III p. (wejście od ul. Składowej), w gimnazjum H. Miklaszewskiej, w salach wypożyczonych przez Uniwersytet Łódzki (który z życzliwością odniósł się do PIK w osobach rektora Kotarbińskiego, Prorektora Grotowskiego, Prof. Muszkowskiego i Zast[ępcy] Kier[ownika] Sekr[etariatu] p. Boyé)[209].

Odnotowując ten fakt w Kronice, Adam Łysakowski zaopatrzył go w znamienną uwagę: „W Warszawie pytali mnie: »gdzie się mieści Instytut?« Odpowiadałem: »w moim mózgu«. Ale nie mogło to trwać wiecznie”[210].

[208] Kronika PIK, s. 18–19.
[209] *Ibidem*, s. 22.
[210] *Ibidem*.

Połączenie Instytutu z Uniwersytetem i bliżej — z Katedrą Bibliotekoznawstwa wydawało się w danej chwili jedynym rozwiązaniem. Jednak ciasnota w pokojach przy Narutowicza uniemożliwiała przeprowadzenie wielu zamierzeń, na przykład pełnej prezentacji eksponatów Muzeum Książki i Bibliotekarstwa. I co najważniejsze — uniemożliwiała poszerzenie grona współpracowników o specjalistów wysokiej klasy, których w Łodzi brakowało, a dla których nie było mieszkań w mieście i miejsca do pracy w Instytucie[211]. Jednak Łysakowski starał się widzieć i dobre strony tej „wspólnoty", pisząc w liście do ministra oświaty

> Państwowy Instytut Książki, którego jestem dyrektorem, powinien być oparty o uczelnię wyższą i pracować w bliskiej łączności z ogólną biblioteką naukową typu uniwersyteckiego, aby korzystać w niej z materiałów, niezbędnych do badawczego opracowywania zagadnień księgoznawczych i umożliwiać pracownikom Instytutu stały wgląd w różne działy piśmiennictwa i organizacji bibliotecznej. Z drugiej strony czytelnicy Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi, a zwłaszcza studenci i pracujący przy katedrze bibliotekoznawstwa U.Ł. skorzystają na łączności Biblioteki i Państwowego Instytut Książki, który będzie gromadził dla nich wydawnictwa bibliograficzne[212].

Czy był jednak wewnętrznie przekonany do tej sytuacji i czy uważał ją za ostateczne rozwiązanie — trudno dziś jednoznacznie odpowiedzieć. Wydaje się jednak, że uważał Łódź za miejsce tymczasowe, tak jak to zresztą określił w statucie, a czas tam spędzony określał mianem „okresu niemowlęctwa" odbytego poza stolicą w „jej łódzkim przedmieściu"[213].

Sprawa przeniesienia PIK do Warszawy wracała stale na posiedzeniach i spotkaniach w Ministerstwie Oświaty i na Prezydium Rady Ministrów. Sam Łysakowski często słyszał przy okazji spotkań wypowiadane zdanie: „no! gdyby Instytut był w Warszawie, mógłby mieć to i tamto…"[214]. Szukano zatem w Warszawie budynku do remontu — PIK otrzymał na ten cel 4,5 miliona zł w planach finansowych na 1948 roku[215]. Koszty remontu lokalu były jednak znaczne, a przyznane kredyty należało przenieść z Łodzi na Warszawę, co stanowiło pewien problem. Ostatecznie, jak stwierdził Łysakowski w *Sprawozdaniu* „kredyty budowlane, przeznaczone dla PIK w latach 1947 i 1948, zostały użyte przez Ministerstwo na cele innych instytucji". Kwestia lokalowa urastała więc do istotnego problemu organizacyjnego. Mnóstwo czasu zabierało Halinie Murasiewiczowej szukanie odpowiedniego budynku, a pracownikom PIK sprawdzanie kolejnych w Warszawie. Adam Łysakowski zdawał sobie sprawę, że bez poparcia odpowiednich wydziałów ministerialnych nie jest w stanie samodzielnie rozwiązać tego problemu. Rozważał nawet możliwość

---

[211] Por. J. Augustyniak, *Życie naukowe w Łodzi. Instytuty*, „Nauka Polska" 25, 1947, s. 352–357.

[212] Pismo A. Łysakowskiego do ministra oświaty z dnia 31 sierpnia 1946 r. w sprawie wyrażenia zgody na objęcie przez niego stanowiska dyrektora BUŁ. Akta osobowe Adama Łysakowskiego. AUŁ, sygn. 1640.

[213] Kronika PIK, s. 24.

[214] *Ibidem*.

[215] [A. Łysakowski], *Sprawozdanie…*, s. 17.

budowy samodzielnie nowego budynku lub wspólnie z inną instytucją, np. z Biblioteka Narodową[216] lub Ossolineum[217].

Można jednak odnieść wrażenie, że i w samym ministerstwie nie do końca wiedziano, jak ten problem rozwikłać. Janina Gruszecka, która w listopadzie 1947 roku załatwiała w Warszawie różne sprawy urzędowe Instytutu, zanotowała w Kronice:

> Prezydium Rady Ministrów. P. dr Brzeziński nie rozmawiał z w[ice] min[istrem] Jabłońskim. Twierdzi, że jest zasada, by nie przenosić naukowych i kulturalnych instytucji z prowincji, by prowincji nie zubażać. Nie chcą tworzyć precedensu[218].

Z drugiej strony w cytowanym już wcześniej dokumencie komisji ministerialnej stwierdza ona w punkcie 2 wniosków końcowych:

> Dla należytego pokierowania pracami PIK oraz dla stworzenia właściwej atmosfery i zerwania z pewnego rodzaju izolacjonizmem PIK nasuwa się konieczność jak najrychlejszego przeniesienia tej instytucji do Warszawy[219].

Szukanie dróg polepszenia sytuacji lokalowej Instytutu w Łodzi z jednoczesnym poszukiwaniem budynku do remontu w Warszawie trwało nieustannie przez trzy lata. Ostatecznie PIK do końca pozostał w budynkach użyczonych przez Uniwersytet Łódzki.

4.6. Budżet

Dekret o PIK z 22 marca 1946 roku w art. 4 stwierdzał, że „budżet Instytutu stanowi osobny rozdział w budżecie Ministerstwa Oświaty", a projekt statutu PIK w wersji III przewidywał w § 21, że „Instytut prowadzi swą gospodarkę na podstawie zatwierdzonego przez władze państwowe preliminarza budżetowego, opracowanego przez dyrektora Instytutu, i zgodnie z obowiązującymi przepisami".

Szczegółowe rozliczenia kosztów działalności PIK znajdują się w sprawozdaniach przygotowywanych kwartalnie przez Adama Łysakowskiego dla NDB. W *Sprawozdaniu Państwowego Instytutu Książki za czas od 20 IX 1946 do 31 III*

---

[216] 14 stycznia 1947 roku pisał o tym do Mariana Łodyńskiego „Wczoraj ustalając teren pod przyszły gmach BN, poruszyliśmy sprawę PIK-u i jego budynku osobnego. Widzielibyśmy go chętnie w najbliższym sąsiedztwie BN, na terenie między ul. 6 Sierpnia a Litewską, przy nowej ulicy, która przeciąć ma teren między MSWojsk. a Marszałkowską", *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*…, s. 278; W Kronice (s. 40) Łysakowski zanotował uwagę: „Z pp. Łodyńskim i Wierczyńskim rozmowa o parceli na budowę gmachu dla Instytutu. Wiercz[yński] niechętnie widziałby połączenie BN z Instytutem w jednej architektonicznej całości".

[217] Był to wynik „kalkulacji" Łysakowskiego, który miał nadzieję, że gdyby „Ossolineum przeniosło się do Warszawy drogą zdobycia od razu gotowego gmachu, może mógłby się przy tej bibliotece pomieścić »kątem« Instytut", Kronika PIK, s. 19.

[218] Kronika PIK, s. 79.

[219] *Sprawozdanie z prac Komisji powołanej przez Ministerstwo Oświaty do zbadania działalności Państwowego Instytutu Książki w Łodzi*, odpis. BN. ZDK, sygn. TD 284.

1947[220] czytamy, że w IV kwartale Instytut wydał 1 031 686 zł, z czego na cele naukowe, tzn. zakup zbiorów, urządzeń naukowych oraz prace specjalne i subwencje przeznaczono 580 214 zł, na wydatki administracyjne (sprzęt, meble itd.) — 264 286 zł, a na cele osobowe (pensje dla 13-osobowego wówczas zespołu) wydano 187 186 zł. Łysakowski, komentując ten stan rzeczy, wyjaśniał dalej:

> Z powodu szczególnych zaleceń skarbowych, niemożliwości rozwinięcia wszelkich agend oraz niedotrzymania terminów przez dostawców książek i mebli — nie wyzyskał Instytut w roku budżetowym 1946 całej preliminowanej sumy i odprowadził znaczną pozostałość do Skarbu Państwa.

Według preliminarza budżetowego Ministerstwa Oświaty na okres 9 miesięcy 1946 roku przyznano Instytutowi ok. 4 000 000 zł, argumentując:

> Ze względu na ważność zadań, które Instytut ma do spełnienia w zakresie polskiego życia kulturalnego, oraz ze względu na trudności organizacyjne w pierwszym okresie działalności, zasługuje Państwowy Instytut Książki na szczególne poparcie budżetowe[221].

Instytut nie wykorzystał tej sumy, a pracownicy Ministerstwa konstatowali:

> W roku 1946 Instytut wykorzystał budżet zaledwie w wysokości 1/4 całości, resztę odprowadził do Skarbu Państwa. Normalnym rokiem działalności Instytutu jest więc dopiero rok 1947[222].

Na ten rok przyznano Instytutowi 4 971 000 zł, na rok 1948 — 6 087 000 zł[223]. W grupie wydatków[224] na rok 1947 znajdują się na przykład: § 1–2 — płace według różnych grup zaszeregowania, dodatki (przykładowo: naukowe ok. 150% uposażenia zasadniczego, specjalne — ok. 300 zł miesięcznie, rodzinne — po 200 zł), świadczenia osobowe (na przykład zapomogi i nagrody, koszty wyżywienia, umundurowanie niższych funkcjonariuszy — 1 garnitur po 6000 zł, pomoc mieszkaniowa i zdrowotna), ubezpieczenia społeczne; § 3 — podróże służbowe i przeniesienia. Kolejna grupa wydatków: § 5–6 to zakup sprzętu (biurka, krzesła, szafy, lampy itp.), komorne, wydatki biurowe (zakup maszyn biurowych, przyborów pisarskich), opłaty pocztowe; § 7 — wydawnictwa Instytutu; § 8 — wydatki specjalne rzeczowo-administracyjne (na przykład transport książek z zapasów zabezpieczo-

---

[220] *Sprawozdanie Państwowego Instytutu Książki za czas od 20 IX 1946 do 31 III 1947*. BN. ZDK, sygn. TD 284.

[221] *Preliminarz budżetowy Państwowego Instytutu Książki na rok 1947*. AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Planowania. sygn. 6846, k. 1–8.

[222] *Sprawozdanie Naczelnej Dyrekcji Bibliotek z działalności Państwowego Instytutu Książki*, Ministerstwo Oświaty. AAN. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Księgarsko-Wydawniczy, sygn. 6862, k. 137.

[223] *Ibidem*.

[224] Podane liczby są przykładowe, w poszczególnych preliminarzach są podawane różne ich warianty. O ich wysokości trudno orzekać bez porównawczych studiów dotyczących zarobków, kosztów utrzymania czy cen produktów i przedmiotów biurowych w okresie 1946–1949. Nie stanowi to jednak przedmiotu tego opracowania. Dla porównania zob. szczegółowe preliminarze PIK znajdujące się w AAN pod sygnaturami Ministerstwa Oświaty: 3219, 6846, 6849, 6882.

Korcz-Derkacz.indb 96 2011-07-29 13:31:52

nych i z dubletów różnych bibliotek); § 9— remont konserwacyjny nieruchomości; § 11 — subwencje (na prace naukowe w zakresie księgoznawstwa w innych zakładach naukowych i społecznych całego kraju); § 16 — pomoce i urządzenia naukowe (stoły dla czytelników, szafy książkowe otwarte, gabloty na muzykalia, skrzynki na kartoteki, lampy stołowe, zegar ścienny, zbiory do Muzeum Księgoznawczego, aparat do sporządzania fotokopii, maszyny do pracowni konserwatorskiej); § 22 — wydatki specjalne na cele naukowe (współpraca bibliograficzna instytucji naukowych); § 34 — prace organizacyjne i programowe (prace komisji normalizacyjnej, kopiowanie kart na potrzeby katalogu centralnego, badanie czytelnictwa); § 35 — kształcenie pracowników książki (kursy dla bibliotekarzy, archiwistów i księgarzy); § 41 — kompletowanie i konserwacja księgozbiorów.

W preliminarzu na rok 1948 Łysakowski przewidywał między innymi wzrost wydatków na pensje, związany z koniecznością tworzenia nowych etatów. Pisał:

> Zwiększenie etatów jest konieczne ze względu na rozbudowę 3 działów pracy Instytutu: muzeum książki i bibliotekarstwa, do którego winien być przydzielony 1 pracownik muzeolog; zagadnienia kompozycji i grafiki książki — 2 pracowników oraz pracowni konserwatorskiej i fotograficznej (dla zabytków bibliotecznych) — 2 pracowników technicznych (wykwalifikowanych rzemieślników)[225].

W 1949 roku prosił o etat dla pracownika naukowego, badacza czytelnictwa, znawcy zagadnień upowszechniania czytelnictwa, laboranta do pracowni mikrofilmowej, o muzealnika i konserwatora[226]. Według zestawienia funduszy PIK w ciągu całego okresu działania wydatki wyniosły blisko 18 000 000 zł, natomiast dochody ze sprzedaży wydawnictw — 59 613 zł. W 1949 roku PIK uzyskał nadto od Ministerstwa Oświaty bony książkowe UNESCO o wartości 200 dolarów[227].

* * *

Kształtowanie koncepcji Państwowego Instytutu Książki rozpoczęte w latach dwudziestych minionego wieku, a zakończone po drugiej wojnie światowej przechodziło różne etapy, począwszy od instytucji organicznie związanej z Biblioteką Narodową (Bernacki, Demby, Grycz), a skończywszy na instytucji samodzielnej, prowadzącej prace związane z książką (Birkenmajer, Bykowski, Łysakowski). Sprzyjające okoliczności i otwartość państwa na realizację polityki oświatowej umożliwiły wiosną 1946 roku powstanie placówki o charakterze naukowym, prowadzącej prace badawcze wyrastające z praktyki i służące praktyce bibliotecznej oraz wydawniczej.

---

[225] *Państwowy Instytut Książki* [*projekt budżetu na rok 1948*]. AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Księgarsko-Wydawniczy, sygn. 6849, k. 10.

[226] Por. *Ministerstwo Oświaty. Państwowy Instytut Książki. Preliminarz budżetowy na rok 1949*. AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Księgarsko-Wydawniczy, sygn. 6862, k. 46–58.

[227] [A. Łysakowski], *Sprawozdanie*…, s. 18–19.

Adam Łysakowski, twórca i organizator Instytutu, siłami siedemnastoosobowego zespołu rozpoczął w Łodzi szeroko zakrojone prace w zakresie dyscyplin wchodzących w skład nauki o książce. Niestety, realizacja zamierzeń napotkała trudności administracyjne, przejawiające się przede wszystkim w zatwierdzeniu statutu PIK, ale także trudności związane z lokalizacją placówki oraz etatami i mieszkaniami dla pracowników. Niezależnie jednak od problemów organizacyjno-materialnych, dyrektor Łysakowski i pracownicy prowadzili prace praktyczne oraz badawcze w zakresie szeroko rozumianej nauki o książce, mając nadzieję na zmianę warunków działania Instytutu.

Rozdział III

Działalność Państwowego Instytutu Książki

Program prac realizowanych w PIK obejmować miał zagadnienia badawcze związane z książką, bibliografią, bibliotekarstwem i czytelnictwem oraz planowanie i popieranie tych badań w innych ośrodkach, organizację szeroko rozumianej służby informacyjnej, kształcenie i przygotowywanie fachowych kadr bibliotekarzy.

Łysakowski bardzo często podkreślał związek badań teoretycznych z praktyką. Stąd cała koncepcja PIK była wynikiem jego przemyśleń teoretycznych i działalności praktycznej, własnej i kierowanych przez niego instytucji. Bardzo trafnie scharakteryzowała te cechy działalności Łysakowskiego Maria Dembowska, stwierdzając:

> Prace jego pozostawały zawsze w najściślejszej łączności z życiem. W jego działalności teoria i praktyka splatały się w harmonijną całość. Działania praktyczne dostarczały materiału do rozważań teoretycznych, a z tych znów wyprowadzał wnioski i wskazania ważne dla praktyki. W ten sposób w oparciu o praktykę życia wielkiej biblioteki powstały przed wojną prace o katalogu przedmiotowym, o normach organizacyjnych bibliotek naukowych, o organizacji służby informacyjno-bibliograficznej. Później — rozwiązywanie praktycznych zagadnień w Państwowym Instytucie Książki i w Instytucie Bibliograficznym znalazło swoje odbicie w rozważaniach na temat badań nad czytelnictwem, w klasyfikacji nauki o książce, w studium o określeniu bibliografii[228].

Sam Łysakowski, mówiąc o zadaniach Państwowego Instytutu Książki, podkreślał, że „jest to zakład naukowo-badawczy, mający zadania stosowania wiedzy”[229], a zatem w jego charakterze leży wprowadzanie do praktyki wyników badań, przy czym jednym z najważniejszych zadań teoretycznych

> jest zyskanie obywatelstwa naukowego dla bibliologii, a praktycznym — udoskonalenie książki jako czynnika życia kulturalnego i społecznego [podkr. M.K.-D.][230].

W stwierdzeniach tych widoczny jest kompleksowy charakter uprawianego przez Łysakowskiego księgoznawstwa. Łączy się w nim w jedną całość praktyka księgo-

---

[228] M. Dembowska, *Adam Łysakowski — twórca Państwowego Instytutu Książki i organizator Instytutu Bibliograficznego* [maszynopis]. BN. ZDK, sygn. TD 187/16, s. 7.

[229] Kronika PIK, s. 10–11.

[230] *Ibidem*, s. 72.

Korcz-Derkacz.indb 99 2011-07-29 13:31:52

znawcza (edytorstwo, poligraficzne ukształtowanie książki, bibliografia, bibliotekarstwo, księgarstwo) z teorią księgoznawstwa (historia, teoria, metodyka i problemy organizacji edytorstwa, ukształtowania książki, bibliografii, bibliotekarstwa, księgarstwa)[231]. Intensyfikacji wzajemnych stosunków pomiędzy dziełem a czytelnikiem (użytkownikiem) służy praktyka księgoznawcza, która zbliża i podnosi poziom społecznego oddziaływania literatury (piśmiennictwa). Taki funkcjonalny sposób postrzegania nauki o książce przez Łysakowskiego i silnego przeplatania się tych dwóch sfer — teorii z praktyką — jest bardzo widoczny w jego działalności, a co za tym idzie — również w pracach PIK.

W Instytucie zajmowano się bibliologią, bibliotekarstwem, czytelnictwem, bibliografią, normalizacją, dokumentacją i pracami wydawniczymi. W każdej z tych dziedzin mamy do czynienia ze wspomnianą dwoistością prowadzonych prac — z teorią i praktyką. Dla przykładu: w bibliologii wyniki teoretycznych dociekań Łysakowskiego zazębiały się z pracami nad udoskonalaniem budowy książki, jej aparatu pomocniczego i ilustracji, konserwacją, higieną i patologią książki. Bibliotekarstwu poświęcił Łysakowski wiele uwagi w okresie międzywojennym, występując między innymi na drugim Zjeździe Bibliotekarzy Polskich z referatem *Normy organizacyjne bibliotek naukowych, a w szczególności uniwersyteckich*[232]. W PIK powrócił do problemów teorii i praktyki bibliotekarskiej (ujednolicenie opracowania rzeczowego, wzory formularzy bibliotecznych) oraz wizerunku bibliotekarza (szkolenie bibliotekarzy). W zakresie czytelnictwa mamy teoretyczną rozprawę *Badanie czytelnictwa w obrębie nauki o książce* (1948) oraz działania praktyczne, a więc podjęte w PIK badania ankietowe czytelnictwa masowego, spisy książek dla bibliotek gminnych, postulaty wydawnicze w zakresie wydawnictw popularnonaukowych. W bibliografii mamy rozprawy teoretyczne *Określenie bibliografii. Przedmiot, metody i zadania na tle nauki o książce* (1950) i *Zagadnienie treści i wartości książki w bibliografii* (przygotowane do druku pośmiertnie, w roku 1953, przez Marię Dembowską) oraz konkretne działania zmierzające do zorganizowania bibliografii specjalnych i powołania ośrodków dokumentacyjno-informacyjnych w zakresie tego rodzaju bibliografii. Podobnie było z działalnością normalizacyjną i dokumentacyjną.

[231] Taki nowatorski sposób postrzegania księgoznawstwa i wzajemnego przeplatania się jego teorii z praktyką został opisany i zilustrowany graficznie później, w latach 70. ubiegłego wieku przez radzieckiego bibliologa Abrama I. Barsuka, który stwierdzał między innymi, że podstawą „całego systemu praktyki i teorii księgoznawstwa jest zaakcentowanie podwójnego kompleksowego obiektu »dzieło (książka)« — »czytelnik (użytkownik)«. Chociaż w każdej dziedzinie z osobna badanie dzieła ma swoją specyfikę, chociaż każda z nich wypracowała specjalną metodykę takiego badania, to jednocześnie wszystkie dziedziny księgoznawstwa łączy wspólnota funkcjonalnego podejścia do dzieła, konieczność znajomości nie tylko książek, ale i zainteresowań i potrzeb ich użytkowników". Por. A.I. Barsuk, *Teoretyczne problemy księgoznawstwa*, „Studia o Książce" 4, 1974, s. 216.

[232] A. Łysakowski, *Normy organizacyjne bibliotek naukowych, a w szczególności uniwersyteckich*, „Przegląd Biblioteczny" 3, 1929, s. 283–308.

Zadania stojące przed Instytutem zostały przez Łysakowskiego ujęte bardzo szeroko i rozdzielone na poszczególne wydziały: I. Dokumentacji, II. Prac Badawczych, III. Prac Stosowanych, IV. Wydawnictw. W ten sposób prace dotyczące jednego zagadnienia mogły się znaleźć w różnych wydziałach rozpatrujących osobno aspekt badawczy i praktyczny. Dlatego, aby pokazać całość dokonań PIK w zakresie danej dyscypliny, przyjęto zasadę prezentacji jego poczynań nie w nawiązaniu do struktury wewnętrznej, ale według wyodrębnionych grup tematycznych, łącząc w jednym miejscu teorię z praktyką (bibliotekarską, bibliograficzną, normalizacyjną itd.). Obie te sfery są równie ważne w rozwoju nauki, dlatego obie muszą być brane pod uwagę przy kompleksowej ocenie działalności Instytutu.

1. Bibliologia

Okazją do głębszych przemyśleń i uporządkowania materii bibliologii stała się dla Adama Łysakowskiego praca nad tłumaczeniem w 1936 roku książki Ladislava Jana Živnego *Bibliografia, bibliologia. Pojęcie, przedmiot, rozwój*. We wstępie Łysakowski pisał:

> Choć niektóre §§-y pokrywają się tematowo [z książką S. Wierczyńskiego][233], spotykamy u Živnego odmienną interpretację zdążającą do wyraźnego odróżnienia bibliografii od bibliologii i zamykającą się przedstawieniem jego własnej klasyfikacji księgoznawstwa[234].

Aby dostosować tekst Živnego do potrzeb czytelnika polskiego i aktualnego stanu wiedzy, Łysakowski dopełnił paragrafy 15 i 17 omówieniami prac Jerzego Samuela Bandtkiego, Pawła Jarkowskiego, Joachima Lelewela, Aleksandra Bohatkiewicza, Józefa Muczkowskiego, Karola Estreichera oraz dodał paragrafy 35–39, w których przedstawił poglądy Stefana Wierczyńskiego, Jana Muszkowskiego, Mieczysława Rulikowskiego, a także omówił najnowsze kierunki widoczne w piśmiennictwie angielskim, niemieckim, rosyjskim. Znał więc doskonale poglądy na bibliologię teoretyków polskich i europejskich, w tym najnowsze — jak sam pisał — „wielkie dzieło" Paula Otleta[235] *Traité de documentation. Le livre sur le livre. Théorie et pratique* (Bruxelles 1934).

Krzysztof Migoń stwierdza:

> Dzieło Otleta było dla Łysakowskiego niewątpliwym potwierdzeniem potrzeby i statusu bibliologii, bo recenzję *Traktatu* opublikowaną w tym samym czasie na łamach „Bibliotekarza"[236] rozpoczął od charakterystycznego cytatu: „Une science affirme sa constitution et son autonomie le jour où

[233] S. Wierczyński, *Bibliografia, jej istota, przedmiot i początki*, Lwów 1923.

[234] A. Łysakowski, *Przedmowa redaktora wydania polskiego*, [w:] L.J. Živny, *Bibliografia i bibliologia. Pojęcie, przedmiot, rozwój. Przekład z czeskiego przerobił i uzupełnił Adam Łysakowski*, Warszawa 1936, s. 4–5.

[235] L.J. Živny, *Bibliografia i bibliologia...*, s. 79.

[236] Autor wspomina o recenzji pracy Paula Otleta, która ukazała się w „Bibliotekarzu" 7, 1935/36, nr 4/6, s. 70–71.

elle a donné lieu à un traité" […] podany przez Łysakowskiego we francuskim oryginale cytat można przełożyć tak: „Nauka [= dyscyplina naukowa] potwierdza swoje powstanie i swą autonomię wtedy, gdy zasługuje na traktat"[237].

W 1938 roku Łysakowski pisał z przekonaniem do Mariana Łodyńskiego: „przecież naszą dziedziną jest nie tylko praktyczne bibliotekarstwo, lecz także teoretyczna bibliologia"[238]. Jej przedmiotem — jak mówił kilka lat później — jest nie tylko książka jako wytwór psychofizyczny, ale i inne, związane z nią, procesy bibliologiczne. Pierwszym z nich jest wytwarzanie książki, które zaczyna się

wtedy, gdy pisarz chwyta za pióro, by zanotować treść swych myśli. Powtóre [!] chodzi o czynności związane z rozpowszechnianiem książek i ich opisywaniem. Tu wymienię przede wszystkim bibliotekarstwo jako zasadniczą gałąź w użytkowaniu książek. Trzeci rodzaj procesów bibliologicznych stanowi odbiór, r e c e p c j a k s i ą ż k i [podkr. A.Ł.], pojęta bądź psychologicznie, bądź socjologicznie (Już dawno weszło w ten zakres bibliofilstwo, jako typ recepcji uczuciowej). Tutaj umieścimy też całą dziedzinę badania czytelnictwa[239].

Do części teoretycznej nauki o książce — zdaniem Łysakowskiego — należy bibliografia, opisująca książki jednostkowe, i bibliografia systematyczna, badająca cechy książki nie w ich zespole, lecz w oderwaniu od konkretnych całości, analizująca układ tekstu, tytuł itp. Tutaj będą się też mieściły badania zmierzające do wyjaśnienia zjawisk historycznych (na przykład ustalenie genezy poszczególnych książek) lub badania oceniające (włączenie obiektu badań do systemu wartości kulturalnych). Do części stosowanej zaliczył Łysakowski praktyczną umiejętność opisywania druków (tworzenie opisów i spisów bibliograficznych), bibliotekarstwo, technikę pracy umysłowej, organizację życia kulturalnego za pomocą książki.

Poglądy Adama Łysakowskiego na bibliologię zostały ostatecznie sformułowane w 1950 roku w studium *Określenie bibliografii*[240], ale widać je już we wcześniejszych wypowiedziach i działaniach organizacyjnych. Obejmując stanowisko dyrektora Państwowego Instytutu Książki w roku 1946, mógł zacząć urzeczywistniać swoje koncepcje.

W opracowanym przez Łysakowskiego *Sprawozdaniu Państwowego Instytutu Książki za okres od września 1946 do września 1949* czytamy:

---

[237] K. Migoń, *Paul Otlet o bibliologii, książce i dokumencie*, [w:] *Przestrzeń informacji i komunikacji społecznej*, red. M. Kocójowa, Kraków 2004, s. 372; *idem*, *Centralne kategorie bibliologii Adama Łysakowskiego*, [w:] *Adam Łysakowski — bibliotekarz, bibliograf, bibliolog. Materiały z Sesji Jubileuszowej. Warszawa, 10 września 2002*, Warszawa 2003, s. 43–52.

[238] List Adama Łysakowskiego do Mariana Łodyńskiego, Wilno 17.10.1938, w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*..., s. 168.

[239] A. Łysakowski, *Badanie czytelnictwa w obrębie nauki o książce*, [w:] *Badanie czytelnictwa*, Łódź 1948, s. 15.

[240] A. Łysakowski, *Określenie bibliografii. Przedmiot, metody i zadania na tle nauki o książce*, „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego" 1950, t. 3, nr 2, s. 15–43.

Korcz-Derkacz.indb 102 2011-07-29 13:31:53

Idea utworzenia w Polsce zakładu naukowego dla rozwijania prac bibliologicznych oraz szerzenia i pogłębiania wiedzy o książce żyła w świecie bibliotekarskim i księgarskim od lat dwudziestych naszego wieku. I Zjazd Bibliotekarzy Polskich w r. 1928 sformułował pomysł takiego zakładu niezależnie od zorganizowanego wówczas Instytutu Bibliograficznego w Bibliotece Narodowej[241].

Państwowy Instytut Książki został powołany jako zakład naukowy, ośrodek dokumentacji, badań, planowania i poradnictwa we wszystkich sprawach dotyczących książki i poszczególnych dziedzin nauki o książce. W 1947 roku, Adam Łysakowski w Kronice PIK zanotował:

Zabierając głos [na Konferencji Instytucji i Towarzystw Naukowych uprawiających badania historyczne; 26–27 X 1947 roku Kraków] — nadmieniłem, […] że jego [PIK-u] walnym zadaniem teoretycznym jest zyskanie obywatelstwa naukowego dla bibliologii, a praktycznym — udoskonalenie książki jako czynnika kulturalnego i społecznego[242].

Wśród czterech wydziałów PIK, wydział II — Prac Badawczych — kierowany przez Helenę Hleb-Koszańską, miał prowadzić badania nad czytelnictwem, teorią i metodyką bibliografii specjalnych, słownikiem tematów katalogu przedmiotowego, szkolnictwem bibliotekarskim i księgarskim, strukturą zawodu bibliotekarskiego, miał opracować stan badań nad dziejami bibliotek polskich i instrukcję opracowania zbiorów specjalnych oraz sprawować opiekę nad badaniami bibliologicznymi.

Nauka o książce — pisał Łysakowski w 1949 roku w *Sprawozdaniu* — jest jeszcze w Polsce dziedziną, którą uprawiają nie badacze-teoretycy, wolni od zajęć organizacyjnych (profesorowie, asystenci itp.), lecz przeważnie zatrudnieni praktycznie bibliotekarze, księgarze itd. W pierwszych latach powojennych, pochłonięci odbudową i budową swych zakładów oraz służbą czytelniczą, nie wiele czasu mogli oni oddawać studiom badawczym. Skutkiem tego inicjowanie prac naukowych przez Państwowy Instytut Książki (zajęty zrazu również urządzaniem warsztatu pracy) nie wykazywało od razu wielkich efektów i postępowało stopniowo, rozwijając najpierw współpracę dokumentacyjną, sprawozdawczo-recenzyjną, ankietową i normalizacyjną[243].

W *Przedmowie* do wydanej przez PIK w 1947 roku „Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce", związanej bezpośrednio z zadaniami Instytutu w zakresie dokumentacji bibliologicznej, czytamy:

Gromadzenie, opracowanie i udostępnianie materiałów dla twórczych lub dydaktycznych studiów na polu bibliologii należy do podstawowych zadań Instytutu. Powstała przeto w PIK Centralna Biblioteka Księgoznawcza, uzupełniana wypisami fragmentów na temat książki, wybranymi z piśmiennictwa innych dziedzin. Skupia się wycinki prasowe o książce i materiały dokumentacyjne poszczególnych bibliotek i zakładów wydawniczo-księgarskich. Muzeum Książki zbiera okazy przedstawiające jej rozwój i typy wydawnicze. Centralny katalog dzieł bibliologicznych informuje o stanie posiadania bibliotek krajowych w tym zakresie. Kartoteki bibliograficzne, alfabetyczna i rzeczowa,

[241] [A. Łysakowski], *Sprawozdanie*..., s. 1.
[242] Kronika PIK, s. 72.
[243] [A. Łysakowski], *Sprawozdanie*…, s. 26.

gromadzą wiadomości o całym piśmiennictwie polskim w dziedzinie książki, bibliotekarstwa, księgarstwa, czytelnictwa itp.[244]

W grudniu 1948 roku Adam Łysakowski rozpoczął realizację planu, mającego za zadanie, jak pisał dalej w cytowanym *Sprawozdaniu*: „rozwinięcie i usystematyzowanie zespołowych prac badawczych w zakresie nauki o książce". Wyrazem tych dążeń był „Komunikat 15: Komisje w zakresie nauki o książce".

1.1. „Komunikat 15: Komisje w zakresie nauki o książce"

„Komunikaty" PIK zawierały materiały informacyjne dotyczące podejmowanych w Instytucie prac. Poza „Bibliografią Bibliografii i Nauki o Książce" oraz „Biuletynem PIK" — organem merytorycznym, były one kolejnym wydawnictwem Instytutu. Z punktu widzenia prac organizacyjnych i badawczych w zakresie bibliologii niewątpliwie najważniejszy jest „Komunikat 15: Komisje w zakresie nauki o książce", wydany 11 grudnia 1948 roku, zawierający następujący tekst:

Nauka o książce (bibliologia) dochodzi współcześnie w Polsce do tego stopnia rozwoju teoretycznego, że zaczyna się usamodzielniać i uzyskuje dlatego osobne instytucje dla swych prac. Jednym z zakładów służących badaniom w tym zakresie jest Państwowy Instytut Książki. Aby spełniać należycie swe zadanie, Państwowy Instytut Książki zwrócił najpierw uwagę na przygotowanie warsztatu i materiałów pracy. Oddaje już do użytku badaczy: bibliotekę specjalną dzieł księgoznawczych, liczącą 12 000 wol. (oprócz 3 000 katalogów księgarskich); kartoteki bibliograficzne z dziedziny nauki o książce; zbiory innych dokumentów; centralny katalog dzieł bibliologicznych posiadanych przez biblioteki polskie. […] Wreszcie inicjuje i popiera Instytut prace naukowe wykonywane w dziedzinie książki przez poszczególne instytucje i osoby w kraju.

Te usiłowania dojrzały już do rozwinięcia działań bardziej systematycznych. Zagadnienie książki ujmuje się z różnych punktów widzenia: poszczególne nauki czynią książkę przedmiotem swoich badań. Aby więc rozwijać metodycznie naukę o książce w Polsce, wydaje się celowe skupienie w odrębnych zespołach osób, interesujących się książką w sposób twórczy w danym ujęciu naukowym. Zgodnie przeto z swym powołaniem zamierza Państwowy Instytut Książki przystąpić do stworzenia kilku specjalnych komisji naukowych i w tej sprawie skierowuje niniejszy projekt organizacyjny.

I. Każda z komisji ma jako przedmiot badań książkę, jej sprawy lub służące jej instytucje, ale każda — w odmiennym ujęciu. Można by zorganizować komisje w zakresie następujących dziedzin:

Historia — książki, bibliotek, bibliotekarstwa, księgarstwa.

Metodologia — kompozycja piśmiennicza (redagowanie tekstu); technika pracy naukowej i samokształcenia za pomocą książki; typologia książek; systematyka bibliologiczna.

Dokumentacja i bibliografia — zagadnienia teorii i metod.

Terminologia księgoznawcza — analiza i ustalenie słownictwa fachowego w zakresie prac nad książką.

Psychologia — książki i czytelnictwa, zawodu bibliotekarskiego i księgarskiego.

Socjologia — książki i czytelnictwa; studia nad metodami upowszechniania słowa drukowanego w społeczeństwie.

Ekonomia — przemysłu wydawniczego; produkcja i rozprowadzanie książek (ich cena); zagadnienie pracowników.

[244] Wstęp do nr. 1 „Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce", Łódź 1947.

Prawo księgoznawcze — autorskie, wydawnicze, księgarskie, biblioteczne.
Higiena i patologia książki — zagadnienia z zakresu chemii i biologii.
Estetyka książki — wygląd zewnętrzny, struktura typograficzna, zdobnictwo, ilustracje.
II. Program prac poszczególnych komisji objąłby na początek:
1. Opracowanie stanu badań polskich w danej dziedzinie.
2. Ustalenie najpilniejszych tematów do opracowania i powierzenie ich wybranym autorom.
3. Informowanie badaczy polskich o wynikach prac za granicą w oznaczonym zakresie.
4. Podawanie wiadomości o stanie badań polskich do wiadomości zagranicy.
III. Jako uczestników poszczególnych komisji przewiduje Instytut nie tylko pracowników książki (bibliotekarzy, bibliografów, księgarzy) stosownie do ich specjalnych zainteresowań badawczych, ale także przedstawicieli oznaczonych nauk z poza [!] naszych zawodów, o ile zajmują się książką jako jednym z przedmiotów swych badań.

Komisje ukonstytuują się na pierwszym zebraniu, wybierając przewodniczących i sekretarzy. Okresowe zebrania członków komisyj obejmą odczyty, referaty i dyskusje. Państwowy Instytut Książki będzie służył pomocą subwencyjną na realizację poszczególnych badań oraz staraniem o publikowanie gotowych prac.

W przeświadczeniu, iż sprawa utworzenia bibliologicznych komisji naukowych zasługuje na urzeczywistnienie, Państwowy Instytut Książki zwraca się z uprzejmą prośbą o wyrażenie opinii o tym projekcie i o nadesłanie uwag o sposobach zorganizowania pracy. W przypadku przychylnego zdania Instytut prosi o wskazanie Komisji, w której pracach chciał/a/by Pan… brać udział[245] .

W Tekach Dokumentacyjnych Biblioteki Narodowej dotyczących PIK zachował się rozdzielnik wysyłki „Komunikatu 15: Komisje w zakresie nauki o książce”[246], który zawiera 234 nazwiska bibliotekarzy, bibliografów, księgarzy, introligatorów i artystów książki, ale także profesorów wyższych uczelni, pracowników ministerstwa. Analizując tę listę, możemy stwierdzić, że dyrektor Instytutu przygotował ją bardzo starannie, co świadczy o wielkiej wadze, jaką przykładano do proponowanych działań organizacyjnych[247]. Byli na niej ludzie ważni dla bibliotekarstwa polskiego, pełniący wówczas lub nieco później funkcje kierownicze w różnych działach bibliotek, których rangę potwierdza zamieszczenie — w większości — ich biogramów w *Słowniku pracowników książki polskiej*. Wśród osób tam obecnych byli między innymi:

• pracownicy bibliotek naukowych (Biblioteki Narodowej, akademickich, centralnych): Adam Bar, Jan Baumgart, Władysław Bieńkowski, Aleksander Birkenmajer, Stanisław Bodniak, Jadwiga Bornsteinowa, Marta Burbianka, Zofia Ciechanowska, Jadwiga Dąbrowska, Mikołaj Dzikowski, Jadwiga Hausbrandt, Bogdan

[245] Wszystkie „Komunikaty” PIK są przechowywane w BN. ZDK, sygn. TD 284. Pełny wykaz zob. też rozdz. III (7.2); tekst „Komunikatu 15”, druk także: „Bibliotekarz” 16, 1949, nr 1–2, s. 33, 36.

[246] *Rozdzielnik wysyłki „Komunikatu nr 15. Komisje w zakresie nauki o książce*”, L.dz. 3109/48. BN. ZDK, sygn. TD 284.

[247] Niektóre osoby należałoby umieścić w kilku grupach, np. Aleksander Birkenmajer (prof. i dyrektor Biblioteki Jagiellońskiej), Irena Jurgielewiczowa (pisarka i wykładowca Uniwersytetu Warszawskiego), Helena Więckowska (prof. Uniwersytetu Łódzkiego i dyrektor Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego), Irena Morsztynkiewiczowa (pracownik Ministerstwa Oświaty i dyrektor Biblioteki GUS). W zaproponowanym podziale starano się uwzględnić miejsce pracy i funkcję pełnioną w momencie ukazania się „Komunikatu”.

Horodyski, Bronisław Kocowski, Antoni Knot, Stanisław Konopka, Edward Kuntze, Maria Manteufflowa, Irena Morsztynkiewiczowa, Janina Pelcowa, Krystyna Remerowa, Henryk Sawoniak, Bożenna Szulc-Golska, Ksawery Świerkowski, Helena Więckowska, Stefan Vrtel-Wierczyński;

• pracownicy bibliotek publicznych i specjalnych, bibliotekarze-praktycy: Jan Augustyniak, Władysława Borkowska, Wanda Dąbrowska, Marian des Loges, Jadwiga Filipkowska-Szemplińska, Helena Handelsman, Józef Korpała, Jan Kossonoga, Stefania Osmólska, Witold Pawlikowski, Marceli Poznański, Ryszard Przelaskowski, Ludwik Zembrzuski;

• profesorowie i wykładowcy wyższych uczelni, pracownicy instytutów naukowych: Wacław Borowy, Kazimierz Budzyk, Andrzej Grodek, Irena Jurgielewiczowa, Alodia Kawecka-Gryczowa, Jan Muszkowski, Bolesław Olszewicz, Helena Radlińska;

• wydawcy, księgarze, graficy, archiwiści, muzealnicy: Stanisław Arct, Czesław Gutry, Adam Klimowicz, Jan Kuglin, Bonawentura Lenart, Aniela Mikucka, Kazimierz Osmólski, Stanisław Pazyra, Antoni Rybarski, Adam Stebelski, Ludwik Tyrowicz, Marian Tyrowicz, Adam Wolff;

• bibliotekarze, którzy w owym czasie piastowali stanowiska w administracji państwowej: Józef Grycz, Józef Janiczek, Zofia Kawecka, Czesław Kozioł, Marian Łodyński.

„Komunikat" został skierowany nie tylko do adresatów indywidualnych, ale także do instytucji jako takich. Były to: biblioteki miejskie w Bydgoszczy i Gdańsku, Biblioteka Jagiellońska, Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Biblioteka Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, biblioteki uniwersyteckie w Łodzi, Poznaniu, Toruniu, Warszawie, Wrocławiu, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Biblioteka Narodowa i Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy, Biblioteka Ministerstwa Kultury i Sztuki oraz Ministerstwa Oświaty. Przesłano go także do stowarzyszeń zawodowych grupujących ludzi książki: do Zarządu Głównego Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich oraz do kół terenowych w Warszawie, Bydgoszczy, Gdańsku, Katowicach, Kielcach, Krakowie, Lublinie, Łodzi, Poznaniu, Radomiu, Szczecinie, Toruniu, Wrocławiu, do Związku Księgarzy Polskich oraz Polskiego Towarzystwa Wydawców Książek.

1.2. Korespondencja dotycząca komisji

W Tekach Dokumentacyjnych zachowało się 37 listów skierowanych do dyrektora PIK, które były odpowiedzią na apel zawarty w „Komunikacie". Z tej liczby pominięto 4, niedotyczące kwestii merytorycznych. Pozostałe zamieszczono poniżej w całości lub wybrano te ich fragmenty, które odnosiły się do zasadniczej kwestii.

Pominięto formy grzecznościowe i poruszane czasami przez nadawców sprawy osobiste. Listy ułożono chronologicznie, kierując się datą nadania lub datą wpływu do PIK. Tekst listów poprzedzono, dla większej przejrzystości, nazwiskiem nadawcy[248].

Kazimierz Osmólski[249], 3 stycznia 1949 roku

W odpowiedzi na komunikat nr 15 z dn. 11 XII 1948 r. uprzejmie komunikuję, że poczynania Instytutu w kierunku utworzenia komisji naukowego badania książki uważam za nader celowe i słuszne. Wydaje mi się, jednakże, że należałoby utworzyć również komisję, którą nie wiem jak należy nazwać, może funkcjonalną, która by się zajęła badaniem, w jakim stopniu książka polska pokrywa zapotrzebowanie na informację naukową w poszczególnych dziedzinach. Te rzeczy da się obliczyć w %% dość dokładnie, a mogą one dać wiele cennych dla poczynań wydawniczych i bibliotecznych wskazówek.

Co do mego udziału to zgłaszam swój udział w Komisjach: Historii i Terminologii księgoznawczej.

Stanisław Arct[250], 3 stycznia 1949 roku

witam z uznaniem zamierzenia PIK-u w zakresie rozszerzenia badań nad książką. Zakres proponowany jest olbrzymi i sądzę, że należy realizować go stopniowo, nie rozszerzając go na razie zanadto. Wydaje mi się, że i uruchamianie Komisji musiałoby być stopniowe, tym bardziej iż prace jednak będą się zazębiały o tych samych ludzi, niezależnie od tematu. Z doświadczenia wiem, że działalność Komisji i jej skuteczność zależy w pierwszej linii od przewodniczącego. Na tych więc należy zwrócić największą uwagę. Wydaje mi się bardzo szczęśliwą myśl, żeby do Komisji przyciągnąć przedstawicieli nauk questionis spoza czysto książkowych zawodów.

Jeżeli chodzi o mnie, to niestety mam bardzo mało czasu i wolnej myśli dla spraw badawczych. Sądzę, że jedynie w dziale ekonomii przemysłu wydawniczego będę mógł być Panom pomocny, w każdym razie nie na stanowisku przewodniczącego ani sekretarza sekcji.

Helena Handelsmanówna[251], 4 stycznia 1949 roku

stwierdzam […], że scentralizowanie w jednej, właściwej, instytucji wszystkich spraw tyczących się książki zarówno jej powstawania, jak konserwacji i rozprowadzania jest bardzo pożądane.

Czy jednak komisje nie są zbyt rozbudowane? Czy nie byłoby dobrze połączyć w grupie I komisje 1 i 2 (historia i metodologia) w jedną, a obie sprawy rozróżniać w treści referatów?

Z komisji metodologicznej sprawę kompozycji przeniosłabym do estetyki, gdyż wydaje mi się to ściśle zespolone. W treści, wyjaśniającej temat komisji terminologicznej dodałabym również czasopiśmiennictwo, które — tak jak i księgoznawstwo — nie ma ustalonego słownictwa.

W grupie II uważam wszystkie sprawy za równie ważne i potrzebne, z różnych zresztą powodów; wszystkie są równie aktualne.

Specjalnie interesowałaby mnie komisja historii i metodologii; w komisji bibliograficznej jedynie część metodyczna, nie teoretyczna. Dziękując za uprzejme zaproszenie, zgłaszam chęć współpracy w powyższych komisjach.

---

[248] W przypisach podano miejsce pracy i funkcje pełnione przez nadawców w momencie ukazania się „Komunikatu", kierując się informacjami umieszczonymi w liście przez samego nadawcę lub za *Słownikiem pracowników książki polskiej*.

[249] Ośrodek Bibliografii Księgarskiej przy Dyrekcji Naczelnej Domu Książki.

[250] Właściciel księgarni sortymentowej Wydawnictwo S. Arcta.

[251] Biblioteka Ministerstwa Sprawiedliwości i jednocześnie kierownik Referatu Bibliotek w Departamencie Ustawodawczym.

Bożenna Szulc-Golska[252], 5 stycznia 1949 roku

uważam stworzenie bibliograficznych komisji naukowych przez Państwowy Instytut Książki za celowe i pożądane. Sądzę, że podane w wyżej wzmiankowanym komunikacie dziedziny badań poszczególnych komisji wyczerpują zagadnienia odnoszące się do książki, jako przedmiotu badań naukowych. Osobiście interesuję się historią książki, bibliotek, bibliotekarstwa oraz estetyką książki. Jednakże wskutek nawału pracy zawodowej i osobistej (pragnę mianowicie wykończyć 2 rozpoczęte przeze mnie prace z dziedziny bibliografii i zdobnictwa książki), nie mogłabym chwilowo brać czynnego udziału w pracach komisji bibliologicznych.

Aniela Mikucka[253], 7 stycznia 1949 roku

W związku z komunikatem Nr. 15 pozwalam sobie zakomunikować co następuje:

1) Sprawa zorganizowania komisji poświęconych pracom badawczym nad książką jest inicjatywą bardzo pożądaną zarówno dla nowych osiągnięć poznawczych, jak i dla ustalenia metod pracy naukowej w tym zakresie. Jednakże z uwagi na to, że nauka o książce jest dyscypliną nową, a dokładne sprecyzowanie jej przedmiotu i wypracowanie właściwych metod badawczych jest zadaniem najważniejszym — wydaje się słuszne organizowanie komisji według podziału na zagadnienia, charakterystyczne i istotne dla nauki o książce. W ten sposób nie zagubi się sens, który stanowi przedmiot nauki o książce i struktura tej dyscypliny, wynikająca z charakteru książki jako przedmiotu badań.

2) Na tej zasadzie wydaje mi się celowe utworzenie raczej trzech komisji głównych poświęconych:

a) produkcji książki,

b) obiegowi książki,

c) spożytkowaniu książki.

Podział proponowany przez P.I.K. rozbija np. zagadnienie czytelnictwa na dwie grupy — psychologiczną i socjologiczną, podczas gdy zagadnienie to stanowi całość, wymagającą traktowania z wielorakich punktów widzenia, których nie wyczerpuje socjologia i psychologia.

3) W myśl powyższego interesowałaby mnie praca w komisji poświęconej spożytkowaniu książki, gdyby pozostał układ proponowany przez PIK. ew. w dziale psychologii i socjologii.

Barbara Bermanowa[254], 8 stycznia 1949 roku (data wpływu)

Ze szczerym zadowoleniem przeczytałam komunikat 15 […].

Chętnie będę współpracować z komisją badania historii książek i bibliotek, przy czym interesuje mnie specjalnie historia bibliotek żydowskich w Polsce […]. Poza tym interesowałyby mnie prace komisji bibliograficznej.

Adam Klimowicz[255], 8 stycznia 1949 roku (data wpływu)

Cieszę się, że jest mi dana możność nawiązania łączności z ogromnie interesującymi pracami Instytutu i śpieszę udzielić informacji, które mogą mieć pewną wartość dla tych prac.

Jako jeden z członków zarządu niedawno powstałej Centrali Spółdzielni Wydawniczych i Księgarskich komunikuję, że instytucja nasza posiada i będzie uzyskiwać bieżąco sporą ilość wiadomości o ekonomicznych zjawiskach życia książki. W związku z gromadzeniem i opracowywaniem planów gospodarczo-finansowych i wydawniczych, oraz stałą kontrolą wszystkich spółdzielni wydawniczych i księgarskich w Polsce Centrala nasza dysponuje materiałami sprawozdawczymi dotyczącymi produkcji, kosztów i sprzedaży książek. W niedługim czasie, po ostatecznym uporządkowaniu tych ma-

[252] Kustosz Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu.

[253] Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik" w Łodzi oraz kierownik Biura Badania Czytelnictwa.

[254] Właśc. Basia Temkin-Berman, działaczka społeczna, bibliotekarka.

[255] Centrala Spółdzielni Wydawniczych i Księgarskich.

teriałów za okres ubiegły, stanowić one będą wcale interesującą całość statystyczną. Metody pracy naszego aparatu kontrolnego umożliwiają dokładny wgląd w działalność poszczególnych zakładów produkcyjnych i handlowych. Sądzę, że w razie zainicjowania badań ekonomiki produkcji i sprzedaży książki, materiały nasze mogłyby być udostępnione zainteresowanym i zużytkowane z korzyścią dla nauki. Ponadto Centrala nasza posiada niemal kompletne archiwum wydawnictw spółdzielni od 1945 r.

Ze względu na kontrolne i normujące funkcje Centrali, jej wgląd w prace gospodarcze i kulturalno-oświatowe spółdzielni, stała i bliska współpraca z PIK byłaby niewątpliwie pożyteczna i pożądana. Orientując się na podstawie poprzednich komunikatów Instytutu, wnioskuję, że nie zamierza on zamykać się w zagadnieniach teoretycznych. Z natury rzeczy Centrala nasza zainteresowana jest zagadnieniami praktycznymi, a więc racjonalizacją, usprawnieniem, potanieniem produkcji i rozprowadzenia książki. Wiele spraw z tym związanych wymaga w Polsce opracowania naukowego niemal od podstaw (notoryczny jest brak literatury fachowej). Sądząc z planu prac Instytutu, pomyślny ich rozwój mógłby pracę naszej Centrali w wielu wypadkach zupełnie bezpośrednio ułatwić.

Przechodząc do spraw poruszanych w komunikacie 15, z góry zaznaczam, że nie posiadam dostatecznego przygotowania teoretycznego, aby wypowiadać się stanowczo w sprawie organizacji prac badawczych. Zasada stworzenia stale czynnych komisji wydaje się bardzo słuszna, jeśli uwzględnimy, że o sprawach książki (wyjąwszy może popularyzację czytelnictwa) głucho jest u nas zupełnie tak w prasie, jak w wydawnictwach nieperiodycznych. Wydaje się konieczne związanie silniejsze ludzi pracujących w dziedzinie bibliologii teoretycznie i praktycznie w przemyśle książki lub jej upowszechnieniu, zwłaszcza że jeśli się nie mylę, w pracach badawczych nie sposób oprzeć się wyłącznie na ludziach o naukowym, gruntownym przygotowaniu, bo jest ich zbyt mało. Mam przekonanie, że zaplanowanie dziesięciu komisji jest wynikiem przemyśleń osób znacznie bardziej kompetentnych niż ja. W każdym razie, nie budzi wątpliwości wyodrębnienie zagadnień zupełnie wyraźnie w sobie zamkniętych, jak: historia, metodologia, dokumentacja i bibliografia, terminologia, ekonomia, prawo. Nie wiem natomiast, czy nie byłoby celowe skupienie na razie wszystkich zagadnień dotyczących recepcji treści książki i jej upowszechnienia w jednej komisji, a dopiero stopniowo tworzenie zespołów specjalnych w miarę przechodzenia prac komisji od ogólnych założeń do badań specjalnych.

Wyraźne wątpliwości mam co do, interesującej mnie osobiście, komisji ostatniej, „estetyki książki". Być może zresztą wynikają one tylko z nieporozumienia co do terminu, który uważam za zbyt wąski. Wzgląd estetyczny w kompozycji graficznej książki jest zdaniem moim sprawą wtórną, zwłaszcza w książce wysokonakładowej, popularnej. Punktem wyjścia są cechy użytkowe: czytelność, łatwość używania, oszczędność środków, wartość instrukcyjna materiału ilustracyjnego. Może byłoby właściwsze nazwanie ostatniej komisji komisją „formy graficznej książki" lub jakoś podobnie i założenie, że wejdą tu zagadnienia psychologii, ekonomii, higieny, o tyle o ile wiążą się z czcionką, ilustracją i papierem, a nie tylko zagadnienia estetyczne. Wiemy, ile budzi nieporozumień w literaturze ta „estetyka książki" i jak bywa dowolna. Obawiałbym się pchnięcia prac komisji na tory rozważań abstrakcyjnych, gdy tymczasem zdaniem moim stanąć przed nią powinny takie zupełnie konkretne zagadnienia, jak krytyka obecnej normalizacji formatów papieru do druku książek i wystąpienie z wnioskami o jej udoskonalenie, jak zalecenie racjonalnych norm wykorzystania stronicy papieru przez odpowiednią kompozycję kolumny drukarskiej (uwzględniając ekonomię surowca i higienę wzroku), jak szybka interwencja u wydawców w sprawie ilustrowanych wydawnictw dla dzieci i młodzieży, w sprawie opraw tzw. „książek masowych" itd., czyli wiele zagadnień praktycznych, rozstrzyganych dotychczas przez redaktorów technicznych i grafików wydawniczych dowolnie i jakże często błędnie. Wydaje mi się, że w warunkach obecnych, po opracowaniu naukowo uzasadnionych wniosków, łatwo byłoby wprowadzić je w życie. Nie wiem jednak, czy sprawy dotyczące formy książki można objąć terminem „estetyki" (chyba w znaczeniu etymologicznym), jakkolwiek przeważnie książka racjonalnie zbudowana jest książką estetyczną.

Korcz-Derkacz.indb 109 2011-07-29 13:31:54

Odpowiadając na końcowe zdanie Komunikatu, zgłaszam swoje zainteresowanie szczególnie pracami komisji estetyki (lub raczej formy graficznej) książki, gdyż będą one bliskie moim pracom osobistym i proszę o umożliwienie mi w niej udziału. Nie wyklucza to zainteresowania komisją dla zagadnień ekonomicznych, które bliskie mi są w związku z pracą w mojej instytucji. Może z czasem okazałoby się pożyteczne wciągnięcie do prac komisji ekonomicznej tych pracowników naszej Centrali, którzy rozporządzają już sporym doświadczeniem zawodowym i posiadają wyraźne zainteresowania naukowe.

Andrzej Ryszkiewicz[256], 8 stycznia 1949 roku

donoszę uprzejmie, iż chyba jedynie w komisji estetyki książki mógłbym mieć coś do powiedzenia.

Marian Tyrowicz[257], 8 stycznia 1949 roku

zgłaszam pełną gotowość do pracy w tej dziedzinie i dziękuję za zaszczytne zaproszenie do udziału w konkretnym zespole badań. Stosownie do moich zainteresowań i podjętych już indywidualnych studiów — pozwalam sobie zgłosić współpracę w Komisji dokumentacji i bibliografii oraz w Komisji socjologicznej [podkr. M.T.], w której pragnę jak najusilniej propagować zabiegi około upowszechnienia książki naukowej humanistycznej, tak ciągle niedocenianej i przemilczanej przez prasę codzienną i literacką.

Do Komisji estetyki książki proponuję zaprosić brata mego prof. Ludwika Tyrowicza, art.-grafika i dyr. Liceum Sztuki i Technik Plast[ycznych] w Łodzi, ul. Narutowicza, 77. Jako exlibrisista, ilustrator i znawca druku — odda zapewne bodaj skromne usługi.

Adam Wolff[258], 10 stycznia 1949 roku

chętnie wziąłbym udział w pracach komisji zajmującej się terminologią księgoznawczą, w szczególności w zakresie książki rękopiśmiennej.

Jadwiga Hausbrandt[259], 11 stycznia 1949 roku

Co się tyczy samego projektu rozwijania nauki o książce przez powołanie specjalnych komisyj i skupienie w nich osób, zależnie od podejścia do zagadnienia książki, to projekt ten wydaje mi się bardzo słuszny. Organizacyjną trudność widzę w tym, że w skład Komisyj weszliby w znacznej mierze ludzie rozrzuceni szeroko po kraju, zaś materiały do ich badań będą skupione w Łodzi. Przyjąwszy nawet ew. rozprowadzanie materiałów tych w drodze wypożyczeń, trzeba liczyć się z tym, że sam wybór materiałów wymaga bezpośredniego zetknięcia się z katalogiem, kartoteką bibliograficzną itp. — a więc wymaga dojazdów do „źródła". Częste podróżowanie członków komisyj z miejsca ich zamieszkania do Łodzi w celu wzięcia udziału w okresowych zebraniach czy w celu wybrania materiałów — mogłoby stać się dla nich uciążliwym i zniechęcać do pracy. Sądzę, że jakkolwiek element zamiejscowy w komisjach jest pożądany, gdyż wzbogaci ich skład, to jednak prace komisyj siłą rzeczy oprą się zasadniczo na elemencie miejscowym.

Stanisław Herbst[260], 11 stycznia 1949 roku

W odpowiedzi na komunikat 15 uprzejmie zawiadamiam, iż interesuje mnie historia książki, zwłaszcza jako dzieła graficznego. Chciałbym, choćby biernie, uczestniczyć też w sprawach bibliografii. Poza projektowanymi komisjami, o ile rozumiem, mieszczą się moje zainteresowania historią kartografii, którą uprawiam w Komisji Atlasu Historycznego Tow. Nauk Warsz.

---

256 Ministerstwo Kultury i Sztuki.

257 Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie.

258 Ministerstwo Oświaty. Wydział Archiwów Państwowych.

259 SGGW.

260 Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego.

Helena Radlińska[261], 11 stycznia 1949 roku

Dziękuję najuprzejmiej za nadesłanie ciekawego programu badań w zakresie nauki o książce. Jestem gotowa do współpracy w komisji metodologii.

Bolesław Olszewicz[262], 13 stycznia 1949 roku

W odpowiedzi na pismo z dnia 11 grudnia 1948 r. donoszę uprzejmie, że uważam projekt stworzenia komisyj za bardzo celowy.

Chętnie wezmę udział (jeśli czasu starczy!) w pracach związanych z historią, metodologią i estetyką książki.

Pozwalam sobie zwrócić uwagę na osobę Jana Kuglina, Dyrektora Drukarni Uniwersytetu i Politechniki we Wrocławiu (Świerczewskiego 19), jednego z najlepszych, jak wiadomo, bibliologów polskich, doskonałego znawcy spraw związanych z historią i estetyką książki, czynnie pracującego i mającego poważny dorobek w tej dziedzinie.

Marceli Poznański[263], 14 stycznia 1949 roku

Projekt powołania bibliologicznych komisji naukowych uważam za bardzo wskazany z punktu widzenia zarówno teoretycznego, jak i praktycznego. Realizację tego projektu uważam za pilną sprawę kulturalną.

Uważam też za właściwy przedstawiony program prac poszczególnych Komisji na początek. Wydaje mi się, iż może byłoby wskazanym wydawnictwo „Rocznika prac Państw[owego] Instytutu Książki". W nim znalazłyby stałe miejsce sprawozdania z działalności Instytutu, prac poszczególnych Komisji i w szczególności prace członków Komisji. […] W razie powstania komisji bibliologicznych, pozwoliłbym sobie zgłosić akces do Komisji: metodologicznej (kompozycja piśmiennicza, technika pracy naukowej i samokształcenia) oraz socjologicznej.

Za szczególnie wskazany i pożądany uważałbym udział w obu wyżej wymienionych komisjach: dr Kazimierza Wojciechowskiego[264], sekr. gen. TUR-u.

Zofia Ciechanowska[265], 16 stycznia 1949 roku

zgłaszam chęć współpracy w komisjach: Historia (w szczególności historia bibliotek), Terminologia księgoznawcza, Socjologia.

Myśl utworzenia komisji uważam za bardzo szczęśliwą i pożyteczną.

Również program prac wyznaczony na najbliższą przyszłość wydaje się bardzo celowy. Zastrzeżenie może wywołać projektowana ilość komisji. Przypuszczalnie realizacja wszystkich projektowanych komisji może natrafić na trudności z braku środków i ludzi. Byłoby może pożądanym połączenie na razie kilku komisji o pokrewnych zainteresowaniach, np.: psychologicznej z socjologiczną, ekonomicznej z prawniczą. Sądzę również, że nie będzie łatwą rzeczą zorganizowanie posiedzeń komisji, a przynajmniej udziału w posiedzeniach członków pozamiejscowych. Większość zagadnień trzeba będzie zapewne załatwiać drogą wypowiedzi pisemnych.

Z programu prac najpilniejszym jest oczywiście opracowanie stanu badań; punkt drugi — powierzenie tematów do opracowania należałoby od razu połączyć z rozważeniem możliwości wydawniczych albo nawet zyskiwać naprzód wydawców, a potem autorów danych tematów. Nawiązanie kontaktu z czasopismami zagranicznymi dla stałego informowania o pracach bibliologicznych pol-

---

[261] Profesor zwyczajny Uniwersytetu Łódzkiego.

[262] Profesor w Katedrze Historycznej Uniwersytetu Wrocławskiego.

[263] Kustosz Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy.

[264] Z boku, przy nazwisku, widnieje adnotacja Łysakowskiego: „Czy dostał zaproszenie? Proszę sprawdzić doręczenie".

[265] Kierowniczka Czytelni Profesorskiej i Działu Katalogu Rzeczowego w Bibliotece Jagiellońskiej.

Korcz-Derkacz.indb 111 2011-07-29 13:31:55

skich jest rzeczą bardzo ważną. Samą organizację informowania wyobrażam sobie w postaci stałych referentów dla poszczególnych czasopism, którzy zbieraliby informacje od poszczególnych komisji i starali się je umieszczać w formie zredagowanej stosownie do zwyczajów danego czasopisma.

Jan Czapliński[266], 17 stycznia 1949 roku

zgłaszam moją chęć współpracy w Komisji Historycznej.

Janina Przybyłowa[267], 17 sycznia 1949 roku

donoszę uprzejmie, że naukowe zainteresowania moje jako bibliotekarki idą w kierunku historii książki, bibliotek, bibliotekarstwa i księgarstwa. W tym stanie rzeczy zgłaszam gotowość współpracy z Państwowym Instytutem Książki w Łodzi.

Tadeusz Ziółkowski[268], 17 stycznia 1949 roku

z żywem zajęciem przeczytałem otrzymany przed paroma dniami komunikat nr 15 […]. Plan ten jest wszechstronnie ujętym planem wiedzy o książce i uważam jego realizację za walne posunięcie wiedzy o przedmiocie naszych zainteresowań. Ponieważ ja mam referat — oddział informacji bibliograficzno-katalogowej, przeto pozwalam sobie zgłosić ewentualny swój udział w pracach Komisji a) socjologii książki i czytelnictwa, a może — o ile wolno prosić — b) historii: bibliotek, bibliotekarstwa, księgarstwa.

Zofia Kawecka[269], 20 stycznia 1949 roku

Powołanie komisji uważam za bardzo celowe i sądzę, że plan ich pracy jest należycie ustalony.

Jeżeli chodzi o moją współpracę — muszę stwierdzić, że więcej zagadnień mnie żywo interesuje. Obecnie najbardziej, siłą faktu — jestem przew. Wojew. Komitetu Bibliotecznego — stykam się z zagadnieniem czytelnictwa i upowszechniania książki — oraz z psychologią czytelnictwa. Czy nie byłoby wskazanym, by z każdego Województwa jego Komitet Bibliot. zajął się informowaniem PIK o tych zagadnieniach na swoim terenie?

Moje właściwe bibliotekarskie zainteresowanie: to katalog systematyczny i systematyka i rozwój nauki w ogóle. Ale te sprawy nie wchodzą w zakres Komisji. Wobec tego zgłaszam chęć wzięcia udziału w Komisji socjologii książki i czytelnictwa, prosząc uprzejmie o informowanie mnie o dalszym przebiegu tej akcji tworzenia Komisji.

Antoni Rybarski[270], 25 stycznia 1949 roku

Nie podejmuję się zabierać głosu i wyrażać opinii o zamierzeniach Państwowego Instytutu Książki co do organizowania komisji fachowych, w szczególności nie potrafię orzec, czy podział zadań P.I.K między Komisje jest trafny. Mój stosunek do książki i zagadnień bibljotecznych jest stosunkiem czytelnika-konsumenta, nie zaś organizatora tej dziedziny życia kulturalnego. Poprostu [!] nie znam się na tych zagadnieniach.

Jedna tylko grupa zadań wymienionych w Komunikacie, nietylko [!] nie jest mi obca, lecz zawsze podkreślam konieczność podjęcia i wykonywania tych zadań. Jest to „Higiena i Patologia Książki", co oznacza w zwykłem sformułowaniu konserwację i restaurację książki oraz walkę ze szkodnikami papieru i opraw, pochodzącymi ze świata zwierzęcego i roślinnego. Identyczne zadania mają archiwa.

Służba archiwalna jest już w trakcie organizowania pracowni mikro-chemo-biologicznej, której zadaniem będzie walka ze szkodnikami wyżej wspomnianymi i konserwacja papieru i opraw. Akcja

[266] Zarząd Okręgu Związku Zawodowego Pracowników Przemysłu Skórzanego w Krakowie.

[267] Książnica Miejska im. Kopernika w Toruniu.

[268] Prawdopodobnie pracownik działu opracowania rzeczowego Biblioteki Uniwersytetu Poznańskiego.

[269] Przewodnicząca Wojewódzkiego Komitetu Bibliotecznego w Poznaniu.

[270] Archiwista, zakład mikro-chemo-biologiczny, Instytut Przemysłu Chemicznego.

prowadzona jest pod fachowem kierownictwem Instytutu Przemysłu Chemicznego, a w porozumieniu z Naczelną Dyrekcją Bibliotek i Biblioteką Narodową. Gdyby P.I.K chciał przyłączyć się do tej akcji, a współdziałanie swoje mógłby prowadzić w Warszawie, to chętnie zgłosiłbym się na uczestnika prac właściwej Komisji.

Ludwik Tyrowicz[271], 26 stycznia 1949 roku

Dziękując uprzejmie za poinformowanie mnie o organizowanych przez P.I.K. komisjach badań naukow[ych], przesyłam uwagi dotyczące metod rozpoczęcia i kontynuowania prac naukowych i popularyzacyjnych w dziedzinie księgoznawstwa.

Wydaje mi się, że dla pozyskania jak najszerszych zespołów osób, mogących naukowo i pomocniczo pracować nad problematyką książki, należy prócz „systemu komisji" przewidzieć pewien plan działania. Celem tego planu byłoby: popularyzacja nauki o książce — zbudzenie zainteresowania u osób, mogących współpracować, a bliżej nieznanych P.I.K. i — koordynacja wszelkich wysiłków osób, pracujących luźno nad problematyką książki z akcją oficjalną zorganizowaną — dokumentacja prac badawczych.

Do realizacji tego planu należy przewidzieć:

a) akcję prasową, donoszącą o podejmowaniu badań nad książką szczególnie w czasopismach literackich.

b) akcję wystawową, której celem byłoby unaocznić ważność problematyki badań, jej kierunek, osiągnięcia, aktualność potrzeb badawczych.

Ciekawa byłaby wystawa np. na temat zniszczeń książki i księgozbiorów polskich podczas wojny.

c) porozumiewawcze zebrania kierowane przez P.I.K.

Uwagi moje są wynikiem pierwszych, dokładnie jeszcze nie przetrawionych refleksji. Podaję je w nadziei, że może okażą się choć w części pożyteczne.

Jeśli chodzi o mój udział w komisjach to podejmuję się uczestnictwa w komisji estetyki książki i historii książki. Jako art[ysta] grafik posiadam bogaty, ujęty manuskryptowo materiał z zakresu: historii druku i sztuki graficznej — technologii graficznej (metody szlachetne: miedzioryt, akwaforta, drzeworyt) — dydaktyki grafiki książkowej — estetyki druku i książki itp.

Ideę „P.I.K." patronowania i podsycania prac badawczych z dziedziny nauki o książce uważam za b[ardzo] pożyteczną, konieczną i społecznie wartościową. Jako zawodowy grafik mam żywy stosunek do tych spraw i interesuję się nimi zasadniczo.

Stefania Osmólska[272], 4 lutego 1949 roku

W odpowiedzi na komunikat […] komunikuję, że stworzenie komisyj badawczych wydaje mi się celowe — przede wszystkim o ile chodzi o ujednostajnienie pewnych spraw i porozumienie się wzajemne ludzi pracujących w jednej dziedzinie. Co do zorganizowania pracy, myślę, że dogodnie byłoby związać zebranie się komisji z najbliższym Zjazdem Bibliotekarzy Polskich. Ktoś z najbardziej zasłużonych ludzi winien by zagaić konferencję w swojej dziedzinie, przedstawić projekt planu pracy; dalszy ciąg, po obiorze przewodniczącego wyniknie z toku obrad. Osobiście interesuje mnie sprawa dokumentacji.

Witold Pawlikowski[273], 12 lutego 1949 roku

Zawiadamiam, że podjętą przez PIK myśl rozwinięcia systematycznych badań naukowych nad książką według schematu organizacyjnego i programu podanego w komunikacie uważam za bardzo szczęśliwą i konieczną.

Chętnie brałbym udział w pracach Komisji metodologii oraz dokumentacji i bibliografii.

---

[271] Dyrektor Państwowej Szkoły Przemysłu Artystycznego w Łodzi, ul. Narutowicza 77.

[272] Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy.

[273] Zamieszkały w Poznaniu, nie udało się ustalić miejsca pracy.

Korcz-Derkacz.indb 113 2011-07-29 13:31:55

Stanisław Bodniak[274], 22 lutego 1949 roku

Jestem zdania, że przedstawiona w Komunikacie 15 sprawa utworzenia komisyj bibliologicznych zasługuje bez zastrzeżeń na poparcie i realizację. Praca w tym zakresie, niedostateczna i dawniej, niemal zamarła w dobie powojennej. A przecież nie brak ludzi zdolnych do wykonania wielu z zadań, wyłuszczonych w wymienionym komunikacie. Wydaje mi się, że program Instytutu wyczerpuje zagadnienia, które należałoby brać na warsztat. Najbliższą potrzebą byłoby zebranie razem (np. w Łodzi) tych wszystkich, którzy odpowiedzieli pozytywnie na projekt Instytutu. Zgromadzenie zajęłoby się zorganizowaniem komisji i określiło w dyskusjach konkretne cele na bliższą i dalszą przyszłość. Wątpię, czy udałoby się pchnąć sprawę naprzód jedynie w drodze pisemnej. Osobiście wyrażam gotowość udziału w pracy i to na odcinku historii książki i bibliotek.

Irena Jurgielewiczowa[275], 26 kwietnia 1949 roku (data wpływu)

Treść Komunikatu nasuwa mi następujące uwagi:

1) Powołanie do życia Komisji pracujących nad różnymi dziedzinami wiedzy bibliologicznej uważam za inicjatywę bardzo szczęśliwą. Poza ich znaczeniem dla rozwoju nauki niezmiernie ważne jest tworzenie środowiska zainteresowanego tymi sprawami. Brak takiego środowiska wielu pracowników książki odczuwa w sposób dotkliwy.

2) Program prac Komisji wydaje się bardzo dobrze pomyślany.

3) Komisja metodologiczna powinna się może zająć (poza innymi, wyłuszczonymi pracami) także zagadnieniem literatury pop.- naukowej (treści nadające się, nie nadające do ujęcia popularnego; stopnie trudności, metodologia wykładu i jego forma wyrazowa; sprawdzenie recepcji — literatura pop. naukowa na usługach samokształcenia).

4) Nie wydaje mi się słuszne tworzenie osobnych Komisji socjologii i psychologii książki i czytelnictwa. Nie nastąpiła chyba jeszcze tak wyraźna specyfikacja metod badawczych w zakresie czytelnictwa, która motywowałaby ten podział; nieliczni badacze tych zagadnień w Polsce stosowali przeważnie różne metody, zaczerpnięte z [słowo nieczyt.] nauk. Silny też powinien być związek wiedzy o czytelnictwie z wiedzą o literaturze (dużo zawdzięczamy historii literatury i kultury dzięki jej pracom na temat poczytności i wpływu dzieł i czasów). Dlatego to wydaje mi się, że przynajmniej w pierwszym, wstępnym okresie prac wszyscy zainteresowani czytelnictwem powinni grupować się razem i razem ustalać podstawowe pojęcia i tereny pracy. Co do psychologii zawodu bibliotekarskiego i księgarskiego — to nie widzę tu dla niej miejsca.

Zgłaszam chętny udział w pracach komisji badań n[ad] czytelnictwem. Nie mogę natomiast podjąć się konsultacji prac badawczych, pomimo moich zainteresowań tą dziedziną — ponieważ dotychczasowe zajęcia całkowicie mi czas wolny wypełniają.

30 kwietnia 1949 roku Adam Łysakowski skierował list do prof. Bonawentury Lenarta, dra Józefa Grycza, dra Mariana Łodyńskiego, prof. Kazimierza Budzyka, prof. Aleksandra Birkenmajera, prof. Jana Muszkowskiego, prof. Stefana Wierczyńskiego, dra Andrzeja Grodka, dr Heleny Radlińskiej. Treść listu była następująca:

Państwowy Instytut Książki rozesłał w grudniu ub.r. Komunikat 15 pt. Komisje w zakresie nauki o książce, ponawiając w Bibliotekarzu 1949 nr 1/2 apel o zgłaszanie czynnego udziału w pracach poszczególnych komisji.

Uzyskane odpowiedzi podnoszą powszechnie celowość zorganizowania prac zespołowych w naszej dziedzinie, podkreślając szczególne ich znaczenie dla młodych sił naukowych. To też [!], acz-

[274] Profesor, kierownik Biblioteki Kórnickiej.

[275] Pisarka, autorka wielu prac dotyczących czytelnictwa, wykładowca na Uniwersytecie Warszawskim.

kolwiek brak jeszcze szeregu wypowiedzi, Instytut uważa zapoczątkowaną akcję za będącą całkowicie na czasie i przystępuje do następnego etapu realizacji.

W związku z tym Dyrekcja Instytutu zwraca się do Pana Dyrektora [Profesora][276] z uprzejmą prośbą o udzielenie Swej czynnej pomocy przy organizowaniu komisyj, a mianowicie prosi o wyrażenie zgody na objęcie przez Pana Dyrektora [Profesora] przewodnictwa jednej z komisyj, których wykaz załączamy ponownie. Instytut będzie wdzięczny za wskazanie komisji, która by najbardziej Panu Dyrektorowi odpowiadała.

Wpłynęły odpowiedzi od Aleksandra Birkenmajera, Bonawentury Lenarta, Józefa Grycza i Heleny Radlińskiej.

Aleksander Birkenmajer[277], 9 maja 1949 roku

W odpowiedzi na pismo z dnia 30.IV.1949 Nr. 1125/49 donoszę po rzetelnym namyśle, że niestety nie mogę służyć Instytutowi czynną pomocą przy organizowaniu Komisji, o które chodzi. Przede wszystkim bowiem kierowanie tak dużą instytucją, jaką jest Biblioteka Jagiellońska, i to w znanych Instytutowi warunkach, pochłania mój czas i moje siły niemal całkowicie; […]. W tych warunkach nie mogę z czystym sumieniem nakładać na swoje barki żadnych nowych obowiązków.

Bonawentura Lenart[278], 9 maja 1949 roku

Mam zaszczyt potwierdzić odbiór pisma 1125/49 z dn. 30.IV. br. Pragnąłbym współpracować w miarę możności w zakresie mej umiejętności technicznej konserwatora ksiąg zabytk[owych]. Do współpracy w innym zakresie miałbym przeszkody. Dojazdy do Łodzi na posiedzenia, ulegając częstym atakom żółciowym przy moim wieku, to jedna z przeszkód. Moja specjalność wiązałaby się z Komisją: „Higiena i patologia książki" jakkolwiek luźno, bo nie jestem ani chemikiem, ani biologiem. […] Czy Państwowy Instytut Książki przewiduje podjęcie jakiejś akcji nad wykształceniem fachowców restauratorów i konserwatorów książki zabytk[owej]?

Józef Grycz[279], 14 maja 1949 roku

W odpowiedzi na pismo z dnia 30 IV br Nr 1125/49 dziękuję uprzejmie za propozycję objęcia przeze mnie przewodnictwa jednej z komisji w zakresie nauki o książce. Niestety z prawdziwym żalem zmuszony jestem uchylić się od tej propozycji. Stan mojego zdrowia uniemożliwia mi przyjęcie jakichkolwiek nowych obowiązków, nie mam wprost sił, aby zająć się zorganizowaniem komisji i prowadzić jej działalność. Zdaję sobie całkowicie sprawę z wagi i potrzeby organizowanej przez PIK pracy na tym odcinku, chętnie wziąłbym w niej udział, ale w obecnej chwili jest to niemożliwe. W każdym razie gotów jestem w miarę sił być w czymś pomocnym [podkr. J.G.], ale stałych obowiązków przyjąć nie mogę.

Stefan Wierczyński[280], 17 maja 1949 roku

Rozpoczętą przez Instytut akcję uważam za celową i pożyteczną i oświadczam gotowość przyczynienia się w miarę możności i stosownie do warunków — do jej dalszego rozwoju. Z projektowanych komisyj najbliższa moim zainteresowaniom jest:

Dokumentacja i bibliografia — zagadnienia teorii i metod, a z kolei

Metodologia — kompozycja piśmiennicza.

---

[276] List był wysłany w dwóch wersjach z uwzględnieniem tytułów i stanowisk.

[277] Dyrektor Biblioteki Jagiellońskiej.

[278] Kierownik Pracowni Konserwacji Grafiki Zabytkowej przy Naczelnej Dyrekcji Bibliotek.

[279] Od 1 marca 1949 r. zastępca dyrektora BN. Poprzednio dyrektor NDB.

[280] Dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu.

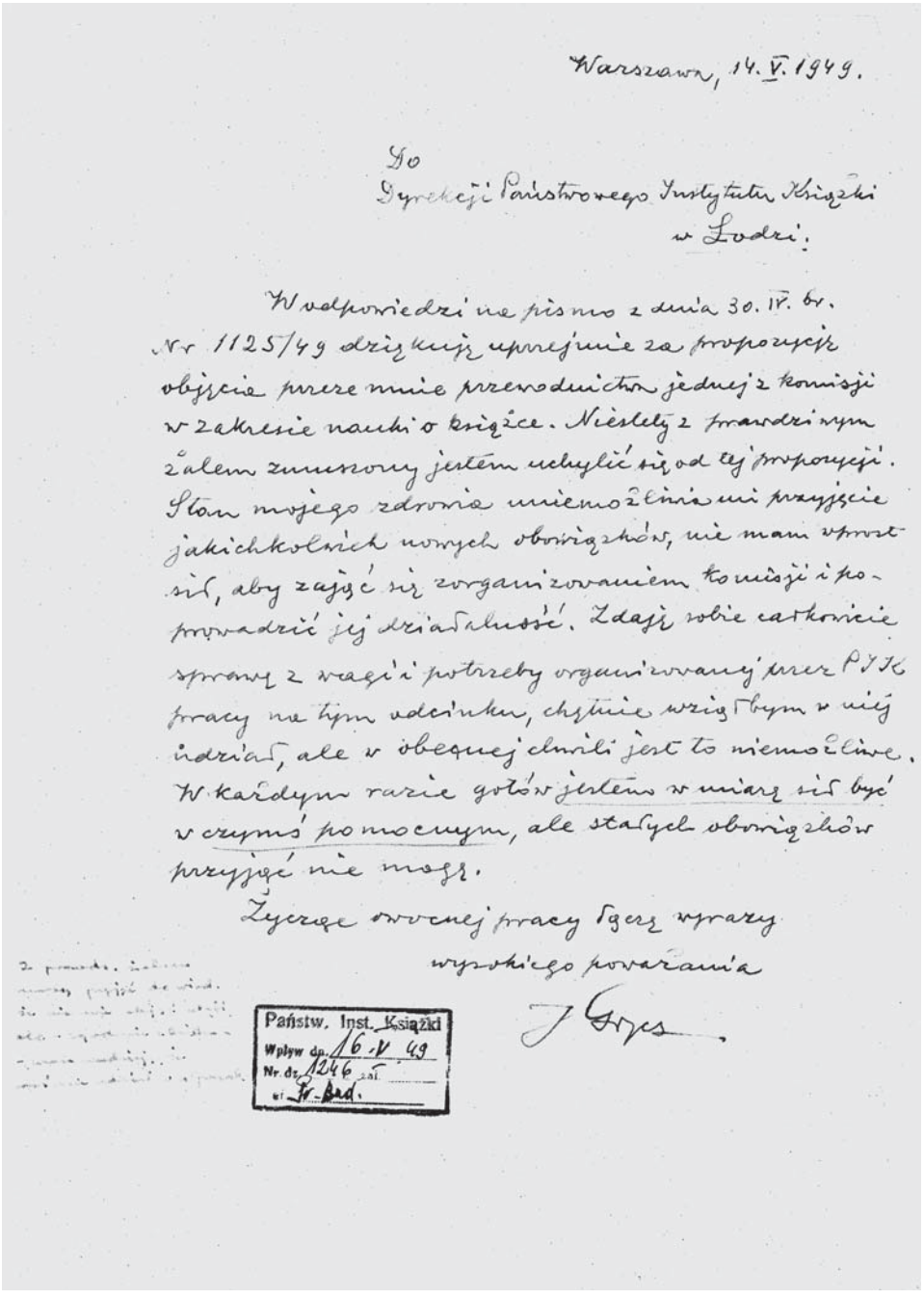

Warszawa, 14. V. 1949.

Do
Dyrekcji Państwowego Instytutu Książki
w Łodzi.

W odpowiedzi na pismo z dnia 30. IV. br. Nr 1125/49 dziękuję uprzejmie za propozycję objęcia przeze mnie przewodnictwa jednej z komisji w zakresie nauki o książce. Niestety z prawdziwym żalem zmuszony jestem uchylić się od tej propozycji. Stan mojego zdrowia uniemożliwia mi przyjęcie jakichkolwiek nowych obowiązków, nie mam wprost sił, aby zająć się zorganizowaniem komisji i poprowadzić jej działalność. Zdaję sobie całkowicie sprawę z wagi i potrzeby organizowanej przez PIK pracy na tym odcinku, chętnie wziąłbym w niej udział, ale w obecnej chwili jest to niemożliwe. W każdym razie gotów jestem w miarę sił być w czymś pomocnym, ale stałych obowiązków przyjąć nie mogę.

Życzę owocnej pracy i szlę wyrazy wysokiego poważania

J. Gryc

Państw. Inst. Książki
Wpływ dn. 16. V. 49
Nr dz. 1246 zał.
do Tr. Bad.

6. List Józefa Grycza (14 maja 1949) do PIK, dotyczący jego udziału w pracach Komisji do spraw Nauki o Książce

Helena Radlińska, 6 czerwca 1949 roku

W spóźnionej odpowiedzi na pismo z 30 kwietnia donoszę, że interesuje mnie obecnie najbardziej metodologia, zwłaszcza że liczne prace doktorskie i magisterskie dostarczają wielu obserwacji, nawet pozwalają na pewne eksperymentowanie. O ile Pan woli — mogę współdziałać w Socjologii książki, jeżeli kol. J[an] Muszkowski się zgodzi.

Biblioteka Miejska w Gdańsku, ul. Wałowa 16, 11 maja 1949 roku

W związku z pismem z dn. 18. XII. ub. r. Sk 3109/48 Dyrekcja Biblioteki Miejskiej w Gdańsku przeprowadziła ankietę wśród bibliotekarzy naukowych Biblioteki, zapraszając ich do udziału w pracach komisji naukowych P.I.K.

W wyniku przeprowadzonej ankiety do współpracy zgłosiły się nast[ępujące] osoby:

Do komisji historii książki i bibliotekarstwa: Dr Pelczar Marian

[Do komisji] psychologii książki i czytelnictwa: Prof. Jędrkiewicz Edwin

[Do komisji] prawa: Mgr Kmiecik Bogusław

[Do komisji] estetyki książki: Dr Des Loges Marian

Poza tym zgłosili zamiar wzięcia udziału w pracach komisji — ale w terminie późniejszym, zależnie od poprawy stanu zdrowia wzgl[ędnie] ograniczenia prowadzonych obecnie zajęć dodatkowych: Dr Jędrzejowska Anna, Mgr Rappé Janina, mgr Medeyska Irena, Mgr Traka Franciszek, Pelczarowa Maria.

Za Prezydenta Miasta, dr Marian Des Loges wice-dyrektor.

Ludwik Zembrzuski[281], 12 lipca 1949 roku

Myśl zorganizowania naukowych komisyj bibliologicznych uważam za bardzo szczęśliwą i ze swej strony nie mam nic do dodania o charakterze zasadniczym. Niestety jednak udziału w pracach jednej z komisji nie mogę się podjąć. Jesteśmy w Bibliotece Miejskiej całkowicie zaambarasowani pracą dość opóźnioną t.j. tworzeniem Oddziałów i Punktów Bibliotecznych, w myśl dekretu o sieci bibliotek. Nadto należenie do zaproponowanej współpracy wymagałoby wyjazdów na koszt własny, na co nie pozwala mi niedostateczne wynagrodzenie z Zarządu Miasta, tak, że zmuszony jestem uciekać się do pracy pobocznej.

1.3. Komisje i ich skład

W Tekach Dokumentacyjnych, poza listami, są jeszcze dwa interesujące dokumenty rękopiśmienne z odręcznymi, roboczymi zapiskami pracowników PIK. Pierwszy to rodzaj notatek czynionych na kopii tekstu „Komunikatu 15", zatytułowanych: „Zaprojektowani przewodniczący poszczególnych komisji". Przy komisji zajmującej się: historią książki zaznaczono: „Birkenmajer, Badecki, (Gryczowa)"; historią bibliotek — „Łodyński (Bodniak)"; komisji metodologii — „Budzyk, Olszewicz?"; przy systematyce bibliologicznej dopisano nazwisko „Konopka"; przy dokumentacji i bibliografii widnieje — „Wierczyński, Wojtkowski, (Baumgart)"; terminologia księgoznawcza — „Muszkowski, (Więckowska)"; socjologia — książki i czytelnictwa: „Radlińska (Jurgielewiczowa, Mikucka)"; prawo księgoznawcze — „Grodek — Arct"; historia i patologia książki: „Grycz — Knot"; estetyka książki — „Lenart — Rybarski, Kuglin, Witkiewicz Kazimierz, Półtawski". Łysakowski wyobrażał so-

[281] Kustosz Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy.

bie, że członkowie komisji będą się spotykać okresowo, wygłaszać odczyty, referaty, w komisjach będą prowadzone dyskusje. PIK, za pomocą subwencji, będzie pomagał w wydawaniu powstałych prac naukowych.

Zgłaszana przez uczestników w formie pisemnej, ale zapewne także w inny sposób, deklaracja udziału w poszczególnych komisjach ujęta została przez pracowników PIK w następującym rękopiśmiennym wykazie (drugi wspomniany dokument), zatytułowanym: *Odpowiedzi na Komunikat 15. Zgłoszenia udziału w komisjach*:

Historia książki, bibliotek, bibliotekarstwa, księgarstwa: Barbara Bermanowa, Zofia Ciechanowska, Jan Czapliński, Helena Handelsman, Stanisław Herbst, Bolesław Olszewicz, Kazimierz Osmólski, Janina Przybyłowa, Ludwik Tyrowicz, Tadeusz Ziółkowski, Stanisław Bodniak, Maria Zwolińska, Marian Pelczar.

Metodologia: Helena Handelsman, Bolesław Olszewicz, Marceli Poznański, Helena Radlińska, Stefan Wierczyński, Witold Pawlikowski, Wojciech Gielecki, Weronika Kubicz.

Dokumentacja i bibliografia: Barbara Bermanowa, Helena Handelsman, Stanisław Herbst, Marian Tyrowicz, Stefan Wierczyński, Witold Pawlikowski, Stefania Osmólska.

Terminologia księgoznawcza: Zofia Ciechanowska, Kazimierz Osmólski, Adam Wolff.

Psychologia czytelnictwa i zawodu bibliotekarza i księgarza: Aniela Mikucka, Wojciech Gielecki, Irena Jurgielewiczowa, Edwin Jędrkiewicz.

Socjologia książki i czytelnictwa: Zofia Ciechanowska, Zofia Kawecka, Aniela Mikucka, Marceli Poznański, Marian Tyrowicz, Tadeusz Ziółkowski, Irena Jurgielewiczowa.

Ekonomia, przemysł wydawniczy: Stanisław Arct, Adam Klimowicz.

Prawo księgoznawcze: Bogusław Kmiecik.

Higiena i patologia książki: Antoni Rybarski, Bonawentura Lenart.

Estetyka książki: Adam Klimowicz, Bolesław Olszewicz, Andrzej Ryszkiewicz, Ludwik Tyrowicz, Marian Des Loges.

Przedstawiony powyżej materiał źródłowy pozwala stwierdzić po pierwsze, że o inicjatywie PIK zostały zawiadomione wszystkie osoby ważne dla środowiska bibliotekarskiego, naukowego i administracyjnego w tamtym czasie. Po drugie, na propozycję zareagowało tylko około 10% respondentów. Szybko i stosunkowo licznie odpowiedzieli księgarze. Byli oni grupą aktywną — przypomnijmy, że ich projekt Instytutu Książki powstał jeszcze w czasie wojny. Świadczy to o tym, że doskonale znali problematykę i chcieli się włączyć w nurt badań problemowych. Po trzecie, sam pomysł zorganizowania badań zespołowych zyskał uznanie. Podkreślano, że zaproponowane komisje wyczerpują zagadnienia odnoszące się do spraw związanych z książką, podejmują prace ważne ze względu na cele poznawcze i metodologiczne. Powinny one odzwierciedlać strukturę nauki o książce (produkcja, rozpowszechnianie, użytkowanie), na etapie prac początkowych bez dzielenia jej na drobniejsze, choć zapewne równie istotne zagadnienia. Komisje powinny więc początkowo podejmować te kwestie, które są charakterystyczne, a zarazem istotne z punktu widzenia książki. Po czwarte, w niektórych listach zawarto propozycje zmian zakresu działania

komisji zaproponowanych przez Łysakowskiego (zgłaszali je: Zofia Ciechanowska, Helena Hendelsman, Adam Klimowicz, Aniela Mikucka i Irena Jurgielewiczowa). Proponowano mianowicie łączenie komisji pokrewnych tematycznie. Jednocześnie stwierdzano, że w miarę upływu czasu można by przechodzić do zagadnień szczegółowych, tworząc komisje bardziej specjalistyczne. Dziś trudno powiedzieć, czy takie „postawienie" prac komisji mogłoby w przyszłości wpłynąć na ostateczny kształt i kierunek badań bibliologicznych. Bardzo interesująca, nowatorska, była uwaga Kazimierza Osmólskiego, który podkreślał konieczność podjęcia badań nad stanem przygotowania książki polskiej do pełnienia przez nią funkcji informacyjnej i zaspokajania potrzeb w tym zakresie, w różnych dziedzinach wiedzy. Zofia Ciechanowska za sprawę pilną uznała opracowanie stanu badań i nawiązanie kontaktu z czasopismami zagranicznymi, aby informować o pracach bibliologicznych podejmowanych w Polsce.

O współpracy PIK z Centralą Spółdzielni Wydawniczych i Księgarskich pisał też Adam Klimowicz, a z zakładem mikro-chemo-biologicznym — archiwista Antoni Rybarski. Ludwik Tyrowicz podkreślał zasadność zorganizowania „akcji prasowej" upowszechniającej badania nad książką i określał jej poszczególne etapy. Widziano konieczność szerszego informowania opinii publicznej o pracach badawczych PIK i problemach związanych z zagadnieniami książki, także za pośrednictwem radia. Mówiono o konieczności powołania specjalnego wydawnictwa, np. roczników, w których publikowano by prace członków komisji i sprawozdania z realizacji programu badawczego. Wydaje się jednak, że taką rolę mógł z powodzeniem realizować istniejący „Biuletyn PIK". W listach sygnalizowano też problemy natury organizacyjnej związane z pracami komisji. Zwracano uwagę, że realizacja tak szeroko zakrojonego programu wymaga czasu i częstych spotkań. Tymczasem, wobec ciągłych trudności komunikacyjnych, dla rozsianych po całym kraju członków komisji częste przyjazdy do Łodzi byłyby uciążliwe i zniechęcające. Trzeba pamiętać, że znaczna część osób, do których zwrócił się Łysakowski z „Komunikatem", to ludzie już w starszym wieku, zmęczeni wojną, często chorzy. Popierali koncepcje dyrektora PIK, ale bali się, że nie podołają obowiązkom. Odmowa Józefa Grycza być może też miała inne, niż podane w liście, powody — jako pracownik Ministerstwa na pewno wiedział o planach rozwiązania Instytutu, a jego sytuacja w NDB nie była w tym momencie najlepsza. W marcu 1949 roku został usunięty ze stanowiska dyrektora i rozpoczął pracę w Bibliotece Narodowej.

Sam Adam Łysakowski, w cytowanym już *Sprawozdaniu* PIK[282] napisał:

> Rozesłano […]. Komunikat nr 15 do 240 osób i poruszono zagadnienie w „Bibliotekarzu" 1949 nr 1. Odpowiedzi napłynęły wprawdzie nieliczne, gdyż z powodu rozpowszechnionej w grud-

[282] [A. Łysakowski], *Sprawozdanie*…, s. 32.

niu wiadomości o reorganizacji PIK szereg osób zachowało postawę wyczekującą. Zebrane głosy uznały jednak utworzenie komisji za pożyteczne i zapowiedziały swą współpracę. (Żądano m.i[n]. komisji klasyfikacji dziesiętnej). Z osobna uzyskał PIK zgodę paru wybitnych osobistości na współdziałanie przy organizowaniu komisji. Wynika z tego, że akcja była na czasie i ma widoki powodzenia.

Inicjatywa zapoczątkowana „Komunikatem 15" została też pozytywnie oceniona przez Komisję Ministerstwa Oświaty, powołaną do zbadania działalności Państwowego Instytutu Książki, w składzie: Kazimierz Budzyk, Wanda Michalska, Jadwiga Szemplińska. W jej sprawozdaniu[283] z 26 kwietnia 1949 roku czytamy:

> Większe wyniki organizacyjno-naukowe zdaje się zapowiadać inicjatywa Instytutu powołania specjalnych komisji w zakresie nauki o książce. Poczynania te mają jeszcze bardzo wstępny charakter, choć ich celowość jest bezsporna.

* * *

Planowane komisje i ich zakresy były odwzorowaniem koncepcji bibliologii, tak jak postrzegał ją Łysakowski, zarówno z punktu widzenia książki jako całości, jak i szeroko zakrojonej kompleksowej nauki o książce. Próbując realizować tę wizję w PIK, uznał, że nadszedł moment, aby badania prowadzić dalej jako prace zespołowe, zorganizowane w skali całego kraju, z udziałem wybitnych przedstawicieli bibliotekarstwa i księgarstwa. Być może, organizując te prace, Łysakowski chciał poszerzyć krąg osób zajmujących się bibliologią. Może, planując działania zespołowe, lepiej „widziane" przez ówczesne władze partyjne, miał nadzieję ocalić PIK. A obawy nie były bezpodstawne — zarówno *Sprawozdanie z działalności PIK* z 1949 roku, jak i korespondencja Adama Łysakowskiego i inne zachowane dokumenty pozwalają zrozumieć jego obawy o dalsze losy Instytutu. Należy jednak przypuszczać, że mimo niekorzystnej sytuacji, w jakiej znajdował się PIK na początku 1949 roku, Łysakowski podchodził do zagadnienia w sposób naukowy i obiektywny. Będąc przekonanym o potrzebie prowadzenia badań bibliologicznych w Polsce, po prostu próbował je zorganizować w jak najszerszym zakresie, przy udziale najwybitniejszych ówczesnych specjalistów. Jak się okazało, nie było to łatwe, zapewne również ze względów obiektywnych, wynikających z powojennej sytuacji ludzi i instytucji. Głębsza analiza listów, które wpłynęły do PIK po ogłoszeniu Komunikatu 15, pozwala zobaczyć i te aspekty ówczesnego środowiska oraz lepiej zrozumieć sytuację w bibliotekarstwie polskim u progu lat pięćdziesiątych i wyczekującą, by nie powiedzieć — ostrożną, zdystansowaną postawę niektórych osób.

---

[283] *Sprawozdanie z prac Komisji powołanej przez Ministerstwo Oświaty do zbadania działalności Państwowego Instytutu Książki w Łodzi*. BN. ZDK, sygn. TD 284, s. 3 oraz w AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Księgarsko-Wydawniczy, sygn. 6862, k. 22.

2. Bibliografia

Działania Adama Łysakowskiego na polu bibliografii, zarówno w okresie międzywojennym, jak i po roku 1945, opisano w literaturze przedmiotu dość szczegółowo[284]. Przypomnijmy jednak, że jego poglądy teoretyczne zostały ostatecznie sformułowane, czy też może raczej spisane, na początku lat pięćdziesiątych. Z tego bowiem okresu pochodzą dwie najważniejsze prace Łysakowskiego dotyczące tej problematyki, a mianowicie *Określenie bibliografii. Przedmiot, metody i zadania na tle nauki o książce* (1950) i *Zagadnienie treści i wartości książki w bibliografii* (przygotowane pośmiertnie do druku przez Marię Dembowską w 1953 roku). Łysakowski przedstawił w nich swój pogląd na bibliografię, określając jej przedmiot, metody, strukturę, związki z innymi naukami i miejsce w nauce o książce. Wśród dyscyplin tworzących naukę o książce, bibliografię stawiał na pierwszym miejscu, stwierdzając, iż jest ona jednym z najszerszych i najlepiej rozwiniętych działów bibliologii. Samą bibliografię określał Łysakowski jako naukę opisową, która ma za zadanie poznanie i opisanie cech dokumentu jako wydania, związanych z jego formą wyrazową, treściową i postacią. W innym znaczeniu jest dla Łysakowskiego bibliografia także spisem książek lub metodyką bibliograficzną, podającą zasady i przepisy regulujące czynność bibliografowania — te trzy znaczenia terminu „bibliografia" zostały przyjęte w teorii bibliografii. Ponadto Łysakowski zwracał uwagę na aspekty historyczny i oceniający w bibliografii. Rolą bibliografa był wszechstronny opis książki (dokumentu) z uwzględnieniem także treści i jej oceną. Ocena była niezwykle ważna dla Łysakowskiego-filozofa, poświęcił jej osobną rozprawę, w której napisał:

> Merytoryczna wartość książki jest jej wartością podstawową. Książek o fałszywej czy lichej treści nie uratuje ani wzorowa forma wykładu, ani piękna postać zewnętrzna. Niepodobna zwolnić bibliografii, która opisuje cechy książki, od obowiązku ustalania — przy pomocy nauk szczegółowych — tej także wartości — merytorycznej[285].

Była to odpowiedź na lansowany pod koniec lat czterdziestych pogląd, wywodzący się ze wzorców radzieckich, że treść książek w bibliografii powinna być oceniana wyłącznie z marksistowskiego punktu widzenia[286]. Według Łysakowskiego bibliografia w ocenie dzieła korzysta z metod wszystkich nauk szczegółowych; prowadząc własne badania, zajmuje się treścią książki pod innymi względami, ustala wpływ treści na formę, przeznaczenie i poziom czytelniczy czy też związ-

[284] Zob. H. Hleb-Koszańska, *Adam Łysakowski. Życie...*, s. 5–51; J. Sadowska, *Adam Łysakowski — bibliograf...*, s. 25–42; A. Żbikowska-Migoń, *Adama Łysakowskiego poglądy...*, s. 75–84.

[285] A. Łysakowski, *Zagadnienie treści i wartości książki w bibliografii*, „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego" 1953, t. 3, nr 9, s. 232–233.

[286] Najpełniej pogląd ten został sformułowany w broszurze Władysława Bieńkowskiego, *O pseudo-nauce bibliologii i o najpilniejszych zadaniach bibliografii*, Warszawa 1953.

ki bibliograficzne z innymi książkami (dokumentami). W oparciu o ocenę treści, bibliografia notuje najbardziej wartościowe dla rozwiązania danego problemu badawczego dzieła oraz zaleca najlepsze z nich konkretnemu czytelnikowi. Największe znaczenie ma ocena treści w bibliografiach dziedzinowych, w bibliografiach zalecających oraz przy sporządzaniu bibliografii adnotowanych. Bibliografia ma pełnić między innymi zadania oświatowe, edukacyjne i wychowawcze, jednak w oparciu o obiektywną ocenę treści. Taki właśnie model bibliografii społecznej, mającej zadania poznawcze i praktyczne chciał Łysakowski widzieć w pracach PIK. Możliwości realizacji zadań współczesnej bibliografii upatrywał w pracach zespołowych, w działalności poszczególnych ośrodków, w publikacjach i poradnictwie bibliograficznym.

2.1. Ośrodki informacyjno-bibliograficzne. Bibliografie specjalne

Przypomnijmy, że w trzeciej — najpełniejszej — wersji statutu[287] Łysakowski, uściślając zadania Instytutu, zapisał, że ma on udzielać (§ 3, punkt 5a)

badaczom, pisarzom i czytelnikom, w kraju i za granicą, bezpośrednich lub pośrednich źródłowych informacji, porad, zestawień i omówień bibliograficznych dla celów naukowych i ogólnokształcących we wszystkich dziedzinach piśmiennictwa oraz w zakresie odrębnych rodzajów polskich zbiorów bibliotecznych (zbiory zabytkowe i specjalne, zbiory regionalne, wyróżnione typy wydawnictw).

Ma także opracowywać drukowane bibliografie, kartoteki bibliograficzne i katalogi centralne (inwentarze centralne) oraz dbać o ich sporządzanie w „innych zakładach i posiadanie ich kopii lub dokładnych o nich wiadomości jako podstawy do pośrednictwa w załatwianiu zgłoszonych kwerend". W ciągu trzyletniej działalności PIK podjęto wiele działań merytorycznych i organizacyjnych zmierzających do realizacji tych zadań.

O konieczności istnienia oddziałów informacyjno-bibliograficznych mówił Łysakowski już na IV Zjeździe Bibliotekarzy Polskich w 1936 roku w Warszawie[288]. Przedstawił tradycyjne formy informacji bibliotecznej, sprecyzował zadania służb informacyjno-bibliograficznych w zakresie gromadzenia informacji, jej opracowania i udostępniania. Wskazał również zasady organizacyjne takich oddziałów (ośrodków dokumentacji), powołując się na wzory zaczerpnięte z Centralnej Biblioteki Wojskowej w Warszawie, z Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy, z Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, z Biura Informacji Bibliograficznych przy Stowarzyszeniu Techników Polskich oraz Poradni Bibliotecznej Związku Bibliotekarzy Polskich. Konstatował wówczas:

[287] Zob. *Aneks 2*.

[288] A. Łysakowski, *Organizacja oddziałów informacyjno-bibliograficznych,* [w:] *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie dnia 31 maja–2 czerwca 1936 roku. Referaty, cz. 1*, Warszawa 1936, s. 51–67.

praca informacyjno-bibliograficzna […] jest działalnością wysokiej próby bibliotekarskiej, organizuje naukę, odpowiada doskonale godności naszego idealizmu zawodowego[289].

Drogą do realizacji planów związanych z powołaniem służb bibliograficzno-informacyjnych było nawiązanie przez PIK kontaktów z Międzynarodową Federacją Dokumentacji (FID). Stawszy się jej członkiem stowarzyszonym (*membre associè*), Instytut reprezentował Polskę i zabiegał o to, by po okresie przejściowym mogło dojść do powołania Narodowego Komitetu Dokumentacji. Ośrodek bibliografii i dokumentacji specjalnej miałby gromadzić specjalistyczną bibliotekę, zbiór pomocniczych dokumentów informacyjnych, opracowywać sprawozdania bibliograficzne z fachowego piśmiennictwa zagranicznego, prowadzić katalog centralny dzieł znajdujących się w polskich bibliotekach. Pierwszym krokiem było zebranie informacji o bibliotekach i bibliografiach specjalnych (wydawanych przed rokiem 1939 i po roku 1945), ustalenie, kto i nad czym pracuje. Zadanie Instytutu polegało bowiem na ułatwieniu porozumienia instytucji i redakcji czasopism zainteresowanych wydawaniem bibliografii specjalnych oraz wskazanie dyscyplin, które takich spisów były jeszcze pozbawione. Zaczęto więc od stworzenia kartoteki aktualnych bibliografii.

W marcu 1949 roku wydany został „Komunikat 18: Plan bieżących bibliografii specjalnych", w którym czytamy, że podjęte działania mają na celu osiągnięcie takiego stanu,

> 1. aby każda odrębna a znaczniejsza dziedzina posiadała publikowaną bieżącą bibliografię obejmującą piśmiennictwo polskie — oraz 2. aby tej samej czy bardzo podobnej pracy bibliograficznej w jednej dziedzinie nie wykonywały różne instytucje, lecz aby wzajemnie korzystały ze swoich wyników.

„Komunikat" rozesłany został do około 300 instytucji i redakcji[290]. Zawierał kwestionariusz *W sprawie bieżącej bibliografii specjalnej piśmiennictwa polskiego,* składający się z 11 pytań skierowanych do instytucji, które już publikowały bibliografie (część A), takich, które jej jeszcze nie opracowywały (część B) i z części C skierowanej do wszystkich instytucji. W części A interesowano się zamiarami co do kontynuowania wydawanej bibliografii, jej zakresu, zasięgu, częstotliwości, ewentualnych uzupełnień za lata przedwojenne i pierwsze powojenne. W części B pytano o celowość prowadzenia bibliografii z zakresu specjalności reprezentowanej przez daną instytucję, posiadanych możliwości personalnych i finansowych niezbędnych do takiej pracy. W części C instytucje miały odpowiedzieć, czy uważają za celowe stworzenie ośrodka dokumentacji w zakresie swojej specjalności oraz kto powinien to zadanie zrealizować. Do kwestionariusza dołączony był *Tymczasowy wykaz polskich bieżących bibliografii specjalnych,*

[289] *Ibidem*, s. 63.

[290] [A. Łysakowski], *Sprawozdanie…*, s. 37.

który zawierał nazwy 103 dyscyplin, w zakresie których bibliografie specjalne już się ukazywały. Ankietowani mogli do tego wykazu wprowadzić swoje poprawki i uzupełnienia.

Zagadnienia te były omawiane także w „Komunikacie 21: W sprawie ośrodków dokumentacji", który ukazał się w maju 1949 roku. Rozesłany do tychże instytucji zawierał pytania dotyczące wyposażenia ośrodka w centralny katalog piśmiennictwa swojej dziedziny, kartoteki dokumentacyjne, kartoteki bibliograficzne piśmiennictwa krajowego i zagranicznego. Druga grupa pytań dotyczyła wyposażenia ośrodka w sprzęt do mikrofilmowania (tworzenia i odczytywania kopii) i do kopii diapozytypowych, podręczne aparaty drukarskie, aparaty do mechanicznego sortowania dokumentów utrwalonych na kartach perforowanych itp.

Jak podaje Adam Łysakowski w *Sprawozdaniu* z września 1949 roku, na obie ankiety odpowiedziało 239 instytucji[291]. W oparciu o uzyskane dane i analizę zawartości czasopism z roku 1949 stwierdzono, że po wojnie ukazały się 92 zestawienia bieżącego piśmiennictwa obejmującego 69 dziedzin, w tym 64 zestawienia bibliograficzne mające charakter metodycznych spisów, z czego 10 dotyczyło piśmiennictwa zagranicznego; 28 zestawień niekompletnych, sprawozdawczych i krytycznych, w tym aż 19 informowało o zagranicznym ruchu naukowym. Odpowiedzi na „Komunikat 21" wskazywały, że 8 ośrodków posiadało katalog centralny, 10 prowadziło kartoteki bibliograficzne piśmiennictwa krajowego, 6 — kartoteki bibliograficzne piśmiennictwa zagranicznego. Odpowiedni sprzęt miało kilka ośrodków[292].

Jak zatem widać, potrzeba organizacji bibliografii, jako niezbędnego narzędzia w planach ogólnopaństwowych i dążenie do stworzenia centrali bibliograficznej koordynującej sieć placówek bibliografii specjalnej angażowały zespół PIK w znacznym stopniu. Służyły temu wydane dwa „Komunikaty" (18 i 21) oraz wykaz bibliografii specjalnych, który miał ułatwić porozumienie w tej sprawie zainteresowanych instytucji. Dokładniejszą orientację w zbiorach bibliotek polskich miał z kolei umożliwić *Wykaz polskich bibliotek naukowych według specjalizacji*[293], część A ankiety czytelniczej[294], która dotyczyła stanu posiadania bibliotek polskich oraz powstająca w wyniku zbierania tych danych kartoteka bibliotek miejskich,

[291] *Ibidem*, s. 37.

[292] W *Sprawozdaniu…* z września 1949 r. A. Łysakowski nie wymienia tych ośrodków z nazwy. Brak takich informacji także w innych sprawozdaniach z prac PIK. Podobnie Komisja ministerialna odnotowała w kwietniu 1949 r. „Wyniki ankiety nie są jeszcze opracowane, ale Instytut słusznie przykłada do tego duże znaczenie i darzy ten problem dużym zainteresowaniem". Zob. *Sprawozdanie z prac Komisji powołanej przez Ministerstwo Oświaty…*, s. 5.

[293] Zob. rozdz. III (4.3).

[294] Zob. rozdz. III (3.3).

powiatowych i naukowych[295]. Wydaje się, że idea ta nie do końca była w środowisku zrozumiała, o czym może świadczyć list Heleny Hleb-Koszańskiej napisany w maju 1949 roku do Adama Łysakowskiego z Krakowa, gdzie wygłaszała referat na temat PIK:

> bardzo wiele mi powiedziała reakcja zebranych […]. Padło szereg zapytań, dyskusję w niesłusznie podrażnionym tonie postawił Baumgart: […] nie pojmuje idei PIK-u tworzenia sieci ośrodków dokumentacji i bibliografii specjalnej, skoro istnieje „Bibliografia Zawartości Czasopism". W zakończeniu stwierdził, że nie uważa, aby dyskusja mogła tę sprawę w tym miejscu wyczerpać […]. Za tym się kryje jakieś osobiste podrażnienie Baumgarta, ponadto — bodajże niechęć do PIK-u[296].

Z problematyką sieci placówek bibliografii specjalnej związany był artykuł Heleny Hleb-Koszańskiej *Kompozycja bibliografii specjalnej*[297]. Autorka wskazywała na potrzebę ustalenia podstawowych pojęć i terminów z zakresu ogólnej metodyki bibliograficznej, jak i bibliografii specjalnej. Biorąc pod uwagę jej zakres i zasięg, dokonała podziału bibliografii specjalnych na różne typy. Szeroko omawiała zasady gromadzenia materiałów, rodzajów stosowanych opisów bibliograficznych, układu bibliografii, jej druku i indeksów, podała zalecenia praktyczne dotyczące opracowywania tego typu bibliografii. Wspominała również o stosunku bibliografii do rękopisów. Była to bardzo ważna praca, która przyczyniła się do upowszechnienia prawidłowych zasad sporządzania spisów bibliograficznych i — jak stwierdziła M. Dembowska — „stanowiła w swoim czasie kanon poprawności metodycznej w tym zakresie"[298]. Zdaniem Marty Skalskiej-Zlat, to blisko 60-stronicowe dzieło było „inspiracją do podjęcia dalszych kroków w upowszechnianiu bibliografii. Przez ponad 10 lat pełniło rolę podręcznika, służąc pomocą i w nauczaniu bibliografii, i przy opracowywaniu spisów"[299]. Zawarte w pracy propozycje metodyczne i terminologiczne posłużyły za podstawę opracowania w PIK normy opisu w bibliografii specjalnej, która ukazała się jako „Komunikat 22: Projekt normy opisu w bibliografii specjalnej"[300].

H. Hleb-Koszańska była autorką jeszcze jednej pracy związanej z problematyką bibliografii, mianowicie *Wytycznych bibliografii Joachima Lelewela. (Z problemów bibliografii osobowej)*[301]. Omówiła w niej podmiotowo-przedmiotową bibliografię tego uczonego i zawarła wskazówki natury ogólnej dotyczące każdej bibliografii osobowej. Stworzyła, jak to sama określiła, swego rodzaju „drogowskaz" dla prac badawczych i wydawniczych o podobnym charakterze. Autorka, poprzez fakt

[295] Zob. rozdz. III (6.3.4).
[296] *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951…*, s. 323.
[297] H. Hleb-Koszańska, *Kompozycja bibliografii...*, s. 23–82.
[298] M. Dembowska, *Helena Hleb-Koszańska w Państwowym...*, s. 32.
[299] M. Skalska-Zlat, *Bibliografia w Polsce...*, s. 159.
[300] Zob. rozdz. III (5.4).
[301] H. Hleb-Koszańska, *Wytyczne bibliografii...*, s. 1–12.

umieszczenia adnotacji księgoznawczych, wskazywała wyraźnie na kulturotwórczą rolę spisów bibliograficznych. Należy podkreślić, że była to pierwsza w naszym piśmiennictwie praca z zakresu metodyki bibliograficznej i stanowiła punkt wyjścia wszystkich następnych prac z tego zakresu. PIK pragnął w ten sposób zainicjować dyskusję na temat spisów bibliograficznych różnego typu. Zaproponowane w obu pracach podstawowe terminy z zakresu metodyki bibliograficznej stały się obowiązkowe zarówno dla autorów bibliografii, jak i krytyków tych prac, dzięki czemu można mówić o kształtowaniu się języka fachowego wspólnego dla wszystkich pracowników książki.

2.2. „Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce"

Do zadań Państwowego Instytutu Książki należały również prace praktyczne, związane z opracowywaniem bieżącej „Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce" (BBiNoK). Powstawała ona z myślą o pracownikach książki, jednak zakres gromadzonych w niej dokumentów, dotyczący wszystkich dziedzin nauki, różnych tematów, instytucji i osób, a zasięgiem obejmujący wszystkie regiony i miasta, pozwalał rozszerzyć krąg odbiorców o badaczy innych dziedzin oraz osoby poszukujące literatury z zakresu swoich zainteresowań. Pomyślana była jako kontynuacja „Bibljografii bibljografii polskiej" Wiktora Hahna (Lwów 1921) oraz „Bibliografii Bibliofilstwa i Bibliografji Polskiej" Władysława Tadeusza Wisłockiego (niepełne ciągi roczników ukazujących się w czasopiśmie „Exlibris" za lata 1914–1920 i za lata 1921–1922, wydane w Krakowie w 1924 roku). Następnie, za lata 1928–1936, ukazywała się jako dodatek do „Przeglądu Bibliotecznego".

Schemat klasyfikacyjny przygotowany na potrzeby BBiNoK, opracowany w PIK, wyodrębniał sześć działów głównych: I. Nauka o książce, II. Bibliografia, III. Struktura i dzieje książki, IV. Wytwarzanie książki, V. Bibliotekarstwo, VI. Użytkowanie książki. One z kolei dzieliły się na poddziały oznaczone dużymi literami alfabetu. Poddziały dalszych stopni zależały od ilości zgromadzonego materiału i nie były już specjalnie znakowane. Zeszyt pierwszy, próbny, obejmujący materiał za miesiące styczeń–marzec 1947, liczył 18 stron, zawierał 457 pozycji i 35 odsyłaczy oraz wykaz skrótów. W dziale pierwszym znalazły się materiały dotyczące nauki o książce (bibliologii) w ujęciu całościowym, a więc zagadnienia teoretyczne, metodyczne, organizacyjne oraz opisy wydawnictw ciągłych (czasopisma bibliotekarskie, księgarskie, społeczno-oświatowe). W dziale drugim umieszczone zostały materiały dotyczące bibliografii (historia, teoria, metodyka, organizacja) oraz spisy bibliograficzne uporządkowane według rodzajów bibliografii. Dział trzeci obejmował zagadnienia dotyczące historii i budowy książki, typy dokumentów oraz czasopiśmiennictwo. Dział czwarty skupiał materiały dotyczące różnych stadiów wytwarzania książki, a więc zagadnienia jej powstawania (pisarstwo, papiernictwo,

drukarstwo), następnie przemysł wydawniczy wraz z planami wydawniczymi i polityką wydawniczą, księgarstwo, w tym także katalogi księgarskie oraz zdobnictwo książek z uwzględnieniem ekslibrisów. Dział piąty zwierał historię, metodykę i technikę bibliotekarską, szeroko rozumiane zagadnienia szkolnictwa zawodowego (tu też życiorysy bibliotekarzy), rodzaje bibliotek (naukowe, powszechne, szkolne) i poszczególne biblioteki według nazw miejscowości oraz rewindykację zbiorów. Ostatni dział — szósty — gromadził materiały dotyczące użytkowania książki, a więc zagadnienia historii, metodologii i badań czytelnictwa, różnych grup czytelniczych. Gromadzono w nim także literaturę dotyczącą techniki pracy umysłowej, wystawiennictwa i muzealnictwa książek, bibliofilstwa. Notował również druki zakazane. Uwzględniane materiały były artykułami z ponad 300 czasopism oraz książkami i rozdziałami z książek.

„Bibliografia…" spotkała się w społeczności bibliotekarskiej z dużym zainteresowaniem, o czym świadczyć mogą pojawiające się recenzje[302]. Najpełniejsze i zarazem najbardziej krytyczne było omówienie Michała Ambrosa, pracownika Instytutu Bibliograficznego, które jednak — o czym należy pamiętać — dotyczyło tylko numeru pierwszego, eksperymentalnego, jak napisano we wstępie do „Bibliografii". Wątpliwości recenzenta wzbudzała zbytnia drobiazgowość, która „zaciemnia i utrudnia orientację", duża liczba nagłówków działowych w stosunku do zarejestrowanych tytułów (stosunek 49 : 457), w których nadto pojawiły się neologizmy (np. pisarstwo). Zdaniem recenzenta czytelnik poszukuje terminów znanych i haseł powszechnie używanych, a poruszanie się w obrębie jednego działu utrudnia szeregowanie rzeczowe (logiczne).

> Słyszałem utyskiwania poważnych bibliotekarzy — pisał — że w wydanej „Bibliografii" nie mogą niczego znaleźć. Uważałbym układ rzeczowy za dopuszczalny w wypadku zaopatrzenia bibliografii w autorski indeks alfabetyczny i sygnalizowania stale nowych przedmiotów odmiennego rodzaju drukiem czy w inny sposób[303].

Ambros zarzucał „Bibliografii" także brak konsekwencji w przydzielaniu pozycji do poszczególnych działów, brak wykazu wykorzystanych czasopism i brak kompletności w informacjach o periodykach, przy jednoczesnym zamieszczaniu pewnych informacji zbędnych w tego rodzaju pracy, jak np. materiał z pism dla dzieci, pism humorystycznych, wzmianki kronikarskie, wykazy podręczników szkolnych ogłaszane w Dziennikach Urzędowych, niejednolitą redakcję pozycji zbiorowych,

---

[302] „Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce", Łódź 1947, z. 1. Rec. A. Bar, „Przegląd Biblioteczny" 15, 1947, z. 3/4, s. 190–192; M. Ambros, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 1/2, s. 28–29; P. Grzegorczyk, „Życie Nauki" 6, 1948, nr 33/34, s. 287; J. Czarnecka, „Praca Oświatowa" 3, 1947, nr 12, s. 495–499; M. Poznański, *Sprawy prasy w Państwowym Instytucie Książki*, „Prasa Polska" 2, 1948, nr 12–13, s. 3–5; „Aslib Information" 1948, nr 86, s. 2; „Dokument Reproductie" 1, 1948, nr 3, s. 32 n.

[303] M. Ambros, *op. cit*., s. 28.

Korcz-Derkacz.indb 127 2011-07-29 13:32:01

stosowanych wyróżników graficznych i skrótów, źle rozwiązanych kryptonimów oraz wiele innych, drobnych uchybień natury redakcyjnej.

Powyższe uwagi uwzględniono w przygotowaniu kolejnych zeszytów, a w numerze czwartym (1947) BBiNoK Adam Łysakowski ustosunkował się do wszystkich uwag pojawiających się w recenzjach. Wyjaśniając metodę „Bibliografii", zauważał, że jednym z podstawowych zarzutów, pojawiających się w głosach recenzentów, była sprawa kompletności lub selekcyjności „Bibliografii".

> Piśmiennictwo o książce pomnożyło się w okresie jej upowszechniania — pisał — ilościowo i rozszerzyło swój zasięg jakościowo […]. Fakt ten — pomyślny — powinien znaleźć odzwierciedlenie w bibliografii, która też na tym materiale kształtuje nowe zasady selekcji i opisu[304].

Dalej dyrektor PIK zauważał, że sprawy książki pojawiają się w różnych pracach, zarówno o charakterze naukowym, jak też w informacjach o aktualnej działalności instytucji z książką związanych (biblioteki, księgarnie). Także i takie informacje muszą być dokumentowane. Ponadto — stwierdzał dalej — „Bibliografia" obejmuje materiał związany z dyscyplinami „obwodowymi (jak drukarstwo, papiernictwo, archiwa)". Łysakowski zapowiadał, że PIK wprowadzi większą selekcję materiału, uwzględniając tylko pozycje najważniejsze, jeżeli powstaną odrębne spisy rejestrujące działalność tych instytucji. Odnosząc się do wątpliwości recenzentów dotyczących zastosowanego w wydawnictwie rzeczowego szeregowania pozycji, Łysakowski pisał:

> Takie szeregi wtórne [logiczne lub przedmiotowe] są w bibliografii rzeczowej właśnie na miejscu, są nie tylko „dopuszczalne" , lecz pożądane, bo szuka się w niej piśmiennictwa o zagadnieniach, a nie „interesującej nas pozycji" oznaczonego autora i tytułu. Znalezieniu tych elementów służy indeks do rocznika. Ułatwieniem zaś poszukiwań w układzie logicznym byłoby wprowadzenie większej liczby nagłówków i niepodobna się zgodzić, że ona „zaciemnia i utrudnia orientację"[305].

Wyjaśniał także, że w bibliografii ułożonej rzeczowo ani autor, ani tytuł pracy nie są najważniejszym elementem opisu — ich alfabetyczne szeregowanie może być stosowane dopiero wówczas, gdy układ rzeczowy nie jest możliwy do zastosowania. Za największy mankament „Bibliografii" jej redakcja uznała opóźnienie zgromadzonego materiału w stosunku do okresu, który obejmuje, tłumacząc to kłopotami natury organizacyjnej (brak kompletności materiałów w bibliotekach, brak uzupełniających rozporządzeń o egzemplarzu obowiązkowym czy nawet brak zapasu czcionek w drukarniach).

Kolejny numer, opracowywany wyłącznie siłami pracowników PIK[306], miał objąć materiał za 1948 rok. Ukazał się już jednak jako wydawnictwo Instytutu

---

[304] [A. Łysakowski], *Wykaz i omówienie recenzji*, „Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce" 1947, nr 4, s. 88.

[305] *Ibidem*.

[306] Numer 1 z 1947 r. „Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce" opracowała Helena Lipska z BN. Łysakowski nie był zadowolony z tej pracy, więc przy numerach 2 i 3 współpracowała z nią M. Dembowska, która numer 4 opracowała samodzielnie.

Korcz-Derkacz.indb 128 2011-07-29 13:32:01

Bibliograficznego, podobnie jak opracowywane materiały retrospektywne za lata 1937–1944 i 1945–1946.

Należy podkreślić, że przygotowana w PIK „Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce" była pracą niezwykle ważną. „P. dyr. Wierczyński [z BN] otrzymał »Bibliografię«, wyraził zachwyt i składał gratulacje" — zanotowali w Kronice[307] pracownicy PIK. Przede wszystkim okazała się ona wyzwaniem metodologicznym, z którym dobrze sobie poradzono. W oparciu o analizę konkretnego materiału dokumentacyjnego zgromadzonego w PIK prowadzono studia dotyczące kompozycji bibliografii i ujednolicenia opisów bibliograficznych różnych dziedzin piśmiennictwa. W pierwszym zeszycie dyrektor Łysakowski zwracał się z prośbą do użytkowników o nadsyłanie uwag o układzie, zakresie i wykonaniu „Bibliografii" — w ostatnim pokazywał, jak wiele z nich zostało wprowadzonych oraz takie, których zasadności zespół PIK bronił[308].

Układ bibliografii odzwierciedlał społeczną funkcję książki, był wyrazem konsekwentnie przeprowadzonej klasyfikacji dyscyplin z nią związanych, ale był także wynikiem wieloletnich zainteresowań Łysakowskiego nauką o książce, jego doskonałej znajomości dorobku polskiej i obcej myśli bibliologicznej, zwłaszcza logicznego schematu nauki o książce, zaproponowanego przez Živnego[309]. We wprowadzonym przez Łysakowskiego schemacie książka była punktem centralnym, a dalszy podział uwzględniał wszystkie etapy jej życia — od produkcji, poprzez rozpowszechnianie, po użytkowanie. To szerokie widzenie spraw książki miało wpływ na wszystkie prace wykonywane w Państwowym Instytucie Książki. Schemat ten był aktualny do roku 1965 i choć potem wprowadzano do niego pewne zmiany, na przykład podział wydawnictwa w 1968 roku na dwie samoistne części („Bibliografię Bibliografii Polskich" i „Polską Bibliografię Bibliologiczną"), w zasadniczym zrębie pozostał niezmieniony. Bibliografię kontynuowano w Instytucie Bibliograficznym Biblioteki Narodowej.

2.3. Inne prace bibliograficzne

Instytut zajmował się udzielaniem porad metodycznych dotyczących poszukiwań bibliograficznych, przygotowywał zestawienia literatury na bardzo różne tematy i dla różnych instytucji. Szczegółowe ich wyliczenie znajduje się w *Sprawozdaniu*

[307] Kronika PIK, s. 78.

[308] W Kronice PIK (s. 84) Łysakowski zanotował: „Nie godzę się na zupełnie inną koncepcję Budzyka, by podawać tylko pozycje czysto naukowe. Bibl[iografia] Bibl[iografii] jest także dokumentacją, tu jest życie urządzeń praktycznych, bibliotek, księgarń, czego nie ma w bibliografiach literackich, na które powołuje się dr Budzyk".

[309] Na temat kształtowania się koncepcji nauki o książce A. Łysakowskiego zob. między innymi K. Migoń, *Centralne kategorie…*; E. Pitak, *Klasyfikacja piśmiennictwa w nauce o książce*, „Studia o Książce" 8, 1978, s. 27–42; A. Żbikowska-Migoń, *Adama Łysakowskiego...*, s. 75–84.

Łysakowskiego z 1949 roku[310]. Dwa spisy przygotowane na konkretne zamówienie ukazały się jako „Komunikat 8: Materiały do bibliografii spraw społecznych (za lata 1937–1947)" dla Wydziału Prac Społecznych Narodów Zjednoczonych w Warszawie oraz „Komunikat 19: Materiały do bibliografii zagadnień bułgarskich" dla Ministerstwa Kultury i Sztuki w ramach konwencji o wymianie informacji i dóbr kulturalnych. Poza tym w PIK opiniowano dwie prace z zakresu bibliografii: H. Bachulskiej, H. Handelsman, R. Przelaskowskiego *Bibliografia historii polskiej 1815–1914. Cz. 1. Wstęp,* W[arsz]awa 1939 oraz S. Sierotwińskiego *Rozważania o bibliografii; Wiadomości bibliograficzne* [b.m. i r.w.].

* * *

Prowadzone w PIK prace bibliograficzne miały charakter teoretyczny (metodyczny), praktyczny i organizacyjny. Pracownicy PIK kontynuowali je później w Instytucie Bibliograficznym. Dotyczyło to przede wszystkim „Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce", ale również instrukcji metodycznych oraz terminologii. Po latach otrzymały one formę bardziej dojrzałą w postaci publikacji zbiorowej pod redakcją Heleny Hleb-Koszańskiej, Marii Dembowskiej i Henryka Sawoniaka pt. *Bibliografia. Poradnik metodyki bibliograficznej dla autorów bibliografii specjalnych* (Warszawa 1960). We wstępie wyraźnie podkreślono znaczenie prac Adama Łysakowskiego: „Uważny czytelnik dostrzeże bez trudu, ile zawdzięczamy w tym względzie pracom pierwszego dyrektora Instytutu Bibliograficznego Adama Łysakowskiego, a także innym teoretykom bibliografii"[311]. Niewątpliwie w tym szeregu ważne miejsce zajmowali pracownicy PIK, którzy torowali w Polsce drogę metodyce i normalizacji bibliograficznej.

3. Czytelnictwo

W powojennej Polsce powstało kilkanaście ośrodków zainteresowanych badaniami czytelniczymi[312]. Były to: Biuro Studiów Kancelarii Cywilnej Prezydenta, Ministerstwo Oświaty, Ministerstwo Kultury i Sztuki, Komitet Upowszechnienia Książki, katedry księgoznawstwa, dziennikarstwa, socjologii i psychologii, historii literatury, języka polskiego, pedagogiki i oświaty dorosłych, Państwowy Instytut Książki,

[310] [A. Łysakowski], *Sprawozdanie…*, s. 38–39.

[311] *Metodyka bibliograficzna. Poradnik dla autorów bibliografii specjalnych*, red. H. Hleb-Koszańska, M. Dembowska, H. Sawoniak, wyd. 2, Warszawa 1963, s. 7. Tytuł pierwszego wydania: *Bibliografia. Poradnik metodyki bibliograficznej dla autorów bibliografii specjalnych*, Warszawa 1960.

[312] Zob. M. Korczyńska-Derkacz, *Badania czytelnictwa w Polsce w latach 1945–1950. Między potrzebami czytelniczymi a oczekiwaniami władzy*, [w:] *Czytanie, czytelnictwo, czytelnik*, red. A. Żbikowska-Migoń przy współudziale A. Łuszpak, Wrocław 2011, s. 323–336.

Instytut Badań Literackich, Instytut Kulturalno-Oświatowy „Czytelnika", Polski Instytut Prasoznawczy, Związek Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich, Towarzystwo Uniwersytetów Robotniczych i Towarzystwo Uniwersytetów Ludowych, Centrala Spółdzielni Wydawniczych i Księgarskich, Związek Księgarzy, Związek Nauczycielstwa Polskiego, Związek Zawodowy Dziennikarzy[313]. Spośród wymienionych największy dorobek miało Biuro Badań Czytelnictwa, istniejące w ramach Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik", która rozpoczęła działalność w Łodzi w marcu 1945 roku [314].

W maju 1947 r. BBCz zorganizowało w Warszawie konferencję czytelniczą[315], w której udział wzięli tacy znawcy czytelnictwa, jak prof. Stefan Baley, Wanda Dąbrowska, dr Irena Jurgielewiczowa, dr Adam Łysakowski, prof. Jan Muszkowski, dr Kazimierz Wojciechowski, dr Kazimierz Wyka. Dyrektor PIK[316] swoje poglądy na zagadnienia czytelnictwa przedstawił w referacie *Badanie czytelnictwa w obrębie nauki o książce*[317]. Na wstępie zaznaczył, że nauka o książce zajmuje się nie tylko postrzeganiem napisów, ale także ich rozumieniem. Rozumienie napisów jest czytaniem, a zatem

> Uwzględnienie treści książki jest […] nieodzowne dla uprawy teorii czytelnictwa. […] W szczególności zajmie się ta gałąź bibliologii trzema zagadnieniami. Najpierw — aktem lektury jako spostrzeganiem napisów i ich rozumieniem. Następnie usiłuje poznać upodobania czytelnicze, konstytuujące tę wartość książek, którą nazywamy poczytnością. Dotyczy to indywidualnych dzieł albo zespołów dzieł np. jednego autora, okresu, rodzaju literackiego itd. Trzeci wreszcie punkt badań stanowią zainteresowania czytelnicze pewnymi tematami i problemami, kiedy to czytelnik, pozbawiony zaspokajającego go piśmiennictwa, wypowiada swoje pragnienia i potrzeby w danym zakresie. […] badaniu podlega c z y t e l n i k [podkr A.Ł.] jako jednostka ludzka, doznająca pewnych przeżyć i wykonująca oznaczone czynności psychiczne. Badanie czytelnictwa dotyczy zresztą nie tylko jednostek, ale całych środowisk[318].

---

[313] K. Wojciechowski, *Prace badawcze nad czytelnictwem*, „Oświata i Kultura" 1948, nr 9–10, s. 446.

[314] J.K. Andrzejewski, *Biuro Badań Czytelnictwa...*

[315] Zob. M. Porwit, *Konferencja w sprawie badań czytelnictwa w Sp. Wyd. „Czytelnik" (21.V. 1947)*, „Bibliotekarz" 14, 1947, nr 5–6, s. 97–99. Na konferencji zostały wygłoszone następujące referaty: A. Mikucka, *O metodach badania czytelnictwa*; A. Łysakowski, *Badanie czytelnictwa w obrębie nauki o książce*; K. Wojciechowski, *Badania nad czytelnictwem a praktyka oświatowa*; F. Bielak, *Znaczenie badań nad czytelnictwem w pracy szkolnej i w pracach polonistów w szczególności*; J. Muszkowski, *Rola badań nad czytelnictwem w kształceniu pracowników książki*; A. Mikucka, *Czytelnictwo i zainteresowania czytelnicze młodzieży szkół średnich ogólnokształcących.* Opublikowano je w pracy zbiorowej *Badanie czytelnictwa*, Łódź 1948.

[316] Fakt uczestnictwa w tej konferencji odnotował Łysakowski w Kronice PIK na stronie 52: „I w referacie i w dyskusji uczyniłem wzmianki o P.I.K., wzywając do współdziałania z nim inne i nowe ośrodki oddane książce. Pułk. Jerzy Porwit, Kierownik Wydziału Oświaty i Kultury »Czytelnika«, zapowiedział przyjazd do Łodzi celem bliższego porozumienia się z PIK-iem".

[317] A. Łysakowski, *Badanie czytelnictwa w obrębie…*, s. 13, 15.

[318] *Ibidem*, s. 15.

Łysakowski stawiał w tym referacie pytanie o miejsce badania czytelnictwa w obrębie nauki o książce. Odpowiadając, stwierdzał, że pod względem ujęcia przedmiotu jest to nauka teoretyczna lub stosowana, stanowiąca jedną z części nauki o książce.

Niewątpliwie — pisze — badania nad czytelnictwem należą do teoretycznych [podkr. A.Ł.] gałęzi nauki o książce, gdy opisują odrębne dzieła pod względem ich poczytności i wiodą — w uogólnieniu — do ustanowienia typu książki poczytnej. Ale uprawia się tę teorię po to także, żeby wyniki jej stosować. Odbywa się to przy nauczaniu, przy wychowaniu dorosłych, przy rozwijaniu działalności oświatowej i polityki bibliotecznej; osiągnięte wyniki dają też wskazówki i pouczenia pisarzom i wydawcom[319].

Teoria czytelnictwa w ujęciu Łysakowskiego zajmuje się więc samym procesem czytania, upodobaniami i zainteresowaniami czytelniczymi, rolą książki w społeczeństwie. Strukturalnie należy do trzeciego rodzaju procesów bibliologicznych, tzn. do użytkowania książek, ich odbioru i recepcji. W publikacji z 1950 roku, *Określenie bibliografii*[320], teorię czytelnictwa Łysakowski zaliczył do nauki o książce i umieścił ją między bibliografią, bibliologią w znaczeniu „systematycznym", bibliotekarstwem a metodyką pracy umysłowej z książką.

Wystąpienie Łysakowskiego miało charakter teoretyczny, określało miejsce czytelnictwa w nauce o książce. Ale w wystąpieniu tym Łysakowski wspomniał także i o tym, że instytucją powołaną do „udoskonalenia książki jako czynnika powszechnej kultury duchowej [podkr. A.Ł.]" jest Państwowy Instytut Książki, który współpracuje w tym zakresie z Biurem Badań Czytelnictwa. Referat ten można z pewnością uznać za programowy. Wprawdzie w okresie międzywojennym Łysakowski zajmował się już sprawami czytelnictwa, jednak dotyczyły one wówczas wyłącznie czytelnictwa oficerów[321]. Badania czytelnictwa podjęte w PIK były wyrazem przemyślanych działań praktycznych o podbudowie teoretycznej. „Prowadzenie szczególnych studiów nad życiem społecznym książki, organizacją czytelnictwa i metodami upowszechniania książki oraz kształcącego i wychowawczego działania na młodzież i dorosłych za pomocą słowa drukowanego" zostało uwzględnione przez Adama Łysakowskiego już w pierwszym projekcie statutu PIK[322]. Program PIK, przedstawiony 6 listopada 1946 roku w „Komunikacie" PIK nr 1, w punkcie drugim zakładał: „Podejmowanie, inicjowanie oraz ogłaszanie zbiorowych i jednostkowych prac badawczych we wszystkich dziedzinach nauki o książce, a w szczególności studia nad życiem społecznym książki i organizacją czytelnictwa". Zostały one umieszczone jako priorytetowe w Wydziale Prac Badawczych. Dotyczyły sześciu grup problemowych omówionych niżej[323].

[319] *Ibidem*, s. 16–17.

[320] A. Łysakowski, *Określenie bibliografii…*, s. 27.

[321] S. Rosołowski, *Poglądy Adama Łysakowskiego na zagadnienia rozwoju bibliotek wojskowych i czytelnictwa oficerów*, „Przegląd Biblioteczny" 39, 1971, s. 211–229.

[322] Zob. wersja I statutu PIK § 5, pkt II b., rozdz. II 4.1.

[323] [A. Łysakowski], *Sprawozdanie…*, s. 26–28.

3.1. Spis książek dla bibliotek gminnych

Spis był opracowywany od stycznia do marca 1948 roku prawdopodobnie na zlecenie Naczelnej Dyrekcji Bibliotek — tam bowiem został złożony i posłużył, jak zanotował w *Sprawozdaniu* (1949 r.) Łysakowski, komisji ministerialnej i Komitetowi Upowszechnienia Książki do wyboru książek. 7 lutego 1948 roku Helena Hleb-Koszańska zapisała w Kronice PIK:

tegoż dnia odbyłam dłuższą rozmowę z nacz. Janiczkiem w sprawie spisu 1000 książek dla b-ki gminnej. Termin wykonania tej pracy ustalił PIK na marzec. Zreferowałam stan prac i uzyskałam wskazówkę, że możemy się nie krępować kwestią wznowień w tym spisie. Jak się pokazuje, Prez. Bierut interesuje się sprawą sieci bibliotecznej i zwrócił się z sugestią opracowania katalogu rozumowanego na wzór książki w bibliotece[324].

Spis uwzględniał dzieła przedwojenne przewidziane do reedycji (172 poz.), piśmiennictwo powojenne (515 poz. wydanych w okresie 1945–1948) oraz piśmiennictwo dotyczące tematyki niemającej jeszcze opracowań (35 poz.). Objął on powieść, dramat i poezję dla dorosłych, młodzieży i dzieci oraz piśmiennictwo popularnonaukowe — łącznie 732 pozycje. „Z przytoczonych wydań — czytamy w *Sprawozdaniu* (s. 26) — 92% opisano z autopsji, podając ich charakterystykę typograficzną: wielkość czcionki, szerokość kolumny, oznaczenie interlinii". Te same kategorie piśmiennictwa zostały uwzględnione w spisie 200 pozycji dla czytelnictwa masowego, który przygotowano w marcu 1948 roku dla Biura Studiów przy Kancelarii Cywilnej Prezydenta RP.

3.2. *Przewodnik lektury o Polsce i świecie współczesnym*

W najpełniejszej, III wersji projektu statutu w paragrafie 3, punkcie 2c czytamy, że do jego zadań należy także „ogłaszanie i popieranie wydawnictw bibliologicznych ze zwróceniem uwagi na bibliografie, przewodniki lektury". Przypomnijmy, że konieczność badania piśmiennictwa i produkcji wydawniczej z punktu widzenia jej przydatności dla czytelnictwa powszechnego, uwzględniającego różny stopień przygotowania czytelniczego i samokształceniowego, widziano już w Poradni Bibliotecznej ZBP w okresie międzywojennym. W marcu 1947 roku Łysakowski pisał:

Na życzenie Departamentu Oświaty Dorosłych w Min. Ośw. przystąpiono do opracowania katalogu zagadnień dla celów samokształcenia w zastosowaniu do potrzeb współczesnego obywatela. Oparto się przy tym na przygotowanym już dawniej w ramach Instytutu schemacie, który grupuje

[324] Kronika PIK, s. 92. Katalogi wzorcowe (rozumowane) dla bibliotek publicznych i szkolnych, według pierwotnych zamierzeń przygotowywane w PIK, w latach późniejszych były opracowywane przez Instytut Książki i Czytelnictwa w BN. Przed wojną przygotowywano je w Poradni Bibliotecznej ZBP w Warszawie.

zagadnienia dokoła idei wychowania obywatelskiego. Instytut podjął się również opracowania przewodnika lektury z tego zakresu oraz wykazu zagadnień nie posiadających swego piśmiennictwa[325].

Tematyka objęła wszystkie dziedziny wiedzy według „układu logicznego tematów: Narodziny świata współczesnego. Kraj. Siła materialna społeczeństwa. Organizacja społeczna i państwowa. Kultura. Polska wśród narodów"[326]. Do końca 1948 roku zebrano w postaci jednolitego tekstu, a nie spisu, około1800 pozycji.

W Sprawozdaniu za I kwartał 1949 roku czytamy, że zebrany materiał został poddany kontroli przez pracownicę NDB Zofię Żołątkowską[327]. Efektem końcowym miały być 3 listy: 1) piśmiennictwa zaaprobowanego; 2) piśmiennictwa zdyskwalifikowanego; 3) piśmiennictwa wątpliwego, które będzie poddane kontroli specjalistów. Piśmiennictwo zaaprobowane było w Instytucie uzupełniane adnotacjami. W archiwalnych dokumentach Naczelnej Dyrekcji Bibliotek znajdują się między innymi listy książek zaaprobowanych do użytku w bibliotekach powszechnych rozpatrywane na posiedzeniach odbytych w listopadzie 1948 i w kwietniu 1949 roku[328]. Widnieje na nich podpis przewodniczącej komisji Zofii Żołątkowskiej. Być może, są to właśnie fragmenty list przygotowywanych dla Ministerstwa Oświaty przez PIK. Jest bardzo prawdopodobne, że piśmiennictwo „wątpliwe" czy wręcz zdyskwalifikowane było z kolei rozpatrywane przez Komisje Oceny Księgozbiorów, które działały bardzo prężnie od jesieni 1949 roku[329].

3.3. Ankieta czytelnicza

Jak już powiedziano, w okresie powojennym kilka instytucji w Polsce interesowało się badaniami czytelnictwa. Za pomocą kwestionariusza, badania prowadzone

[325] *Sprawozdanie Państwowego Instytutu Książki za czas od 20 IX 1946 do 31 III 1947*. AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Księgarsko-Wydawniczy, sygn. 6862, s. 4; tekst także BN. ZDK, sygn. TD 284/23.

[326] [A. Łysakowski], *Sprawozdanie…*, s. 27.

[327] Jak wynika z dokumentów NDB przechowywanych w AAN, Zofia Żołątkowska (PZPR) wielokrotnie uczestniczyła w pracach Komisji Doboru Książek dla Bibliotek Powszechnych i Szkolnych oraz Komisji Oceny i Selekcji Księgozbiorów.

[328] *Wykaz książek zaaprobowane przez Komisje do centralnego zakupu dla bibliotek szkolnych i powszechnych na posiedzeniu dnia 18 i 23 listopada 1949 roku (na podstawie recenzji)*. AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Czytelnictwa, sygn. 6980, k. 22–24; *Wykaz książek zaaprobowane dla użytku w bibliotekach powszechnych na posiedzeniu Komisji dnia 20 kwietnia 1949 r*. AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Czytelnictwa, sygn. 6980, k. 22–24, k. 8–11.

[329] Zob. M. Korczyńska-Derkacz, *Książki szkodliwe politycznie, czyli akcja „oczyszczania" księgozbiorów bibliotek szkolnych, pedagogicznych i publicznych w latach 1947–1956*, [w:] *Niewygodne dla władzy. Ograniczanie wolności słowa w Polsce w XIX i XX wieku*, red. D. Degen, J. Gzella, Toruń 2010, s. 335–356.

były w Instytucie Kulturalno-Oświatowym „Czytelnika”[330], w PIK i w Centralnej Komisji Związków Zawodowych[331].

W lutym 1948 roku Helena Hleb-Koszańska w czasie rozmowy z Józefem Janiczkiem poruszyła sprawę kwestionariusza czytelniczego. Notatkę z tego spotkania zapisała w Kronice PIK:

> Janiczek nie pamiętał, iż rzecz ta została uzgodniona z NDB (i błędnie mnie poinformował o rzekomo analogicznym kwestionariuszu Czytelnika). NDB mogłaby ewent[ualnie] wystosować pismo w tej sprawie do b–k[332].

I dalej:

> W Czytelniku (Wiejska 12) ustalam w rozmowie z pp. [Mieczysławem] Ubyszem i [Marianem] Porwitem, iż Kwestionariusz „Czytelnika” ma być wypełniany wyłącznie przez czytelników; doręczać go mają b[ibliotek]arze w poszczególnych b-kach (na co udzieliła zgody NDB) oraz przesyłać w odstępach comiesięcznych do Czytelnika. Do 5 broszur Wiedzy Powszechnej ma być również dołączony kwestionariusz, na który odpowiedzą nabywcy tych broszur[333].

Państwowy Instytut Książki, chcąc mieć rozeznanie w preferencjach czytelniczych dotyczących wznowień i nowych opracowań, zwrócił się do 712 bibliotek powszechnych w całym kraju oraz do organizacji społecznych z „Komunikatem 10: Ankieta w sprawie czytelnictwa w bibliotekach” (29 stycznia 1948 roku). Miała ona być oparta na metodzie obserwacji dokonanych przez bibliotekarzy przyjmujących kwerendy od czytelników i dzięki temu znających ich potrzeby czytelnicze. W „Komunikacie” czytamy:

> W ramach prac związanych z ustaleniem ogólnokrajowego planu wydawniczego Państwowy Instytut Książki w porozumieniu z Naczelną Dyrekcją Bibliotek zbiera materiały, dotyczące potrzeb i opinii czytelników, aby uzyskać wiadomość, jakie książki są czytelnikom najbardziej potrzebne.
>
> Ponieważ danych tych mogą dostarczyć przede wszystkim bibliotekarze, Instytut zwraca się o współpracę, prosząc o wypełnienie i zwrot do dn. 15 marca b.r. załączonego kwestionariusza.

W dalszej części „Komunikatu” zamieszczone zostały objaśnienia do kwestionariusza oraz sam kwestionariusz, składający się z części „A”, „B” i „C”.

Część „A” miała umożliwić zebranie informacji o bibliotece. Było tu sześć pytań. Poza nazwą i adresem (I) interesowano się stanem księgozbioru w dn. 31 grudnia 1947 roku w woluminach (II). Następne pytania dotyczyły czytelników, a więc ich liczby według wieku: dzieci (do 13 lat włącznie), młodzieży (od 14 do 18 lat),

---

330 A. Mikucka, *Czytelnictwo i zainteresowania czytelnicze…*, s. 69–87.

331 W tej ankiecie miały się znaleźć dane na temat ilości bibliotek zakładowych, liczby tomów, liczby czytelników z podziałem na pracowników fizycznych i umysłowych oraz wykaz 40 najbardziej poczytnych i najmniej poczytnych książek w bibliotece. Informację taką podaje M. Porwit, *Badania nad czytelnictwem w r. 1948*, „Bibliotekarz” 15, 1948, nr 4–5, s. 52.

332 Kronika PIK, s. 92.

333 *Ibidem*, s. 94.

dorosłych a także ich płci. W pytaniu IV miano podać liczbę czytelników według rodzaju zajęcia, tj.:

1. Pracownicy umysłowi (wolne zawody, nauczyciele, urzędnicy, inżynierowie-rolnicy itp.), 2. Rzemieślnicy, drobni kupcy, niżsi funkcjonariusze, 3. Robotnicy, 4. Rolnicy, 5. Studenci, 6. Uczniowie, 7. Dzieci poza szkołą. Pozycje 8, 9,10 przewidziano na „dopisanie zajęć uprawianych przez czytelników, a nie podpadających pod żadne z wymienionych grup".

W pytaniu V proszono o informacje wyjaśniające, na podstawie jakich dokumentów biblioteka odpowiadała na kwestionariusz: inwentarza, karty książek, karty czytelników, rewersów, statystyki, spostrzeżeń bibliotekarzy lub innych, nieuwzględnionych źródeł.

Część „B", której celem było zbadanie zainteresowań i życzeń czytelników w zakresie literatury pięknej, składała się z trzech części: I. Beletrystyka dla dorosłych, II. Poezja i dramat, III. Literatura dla dzieci i młodzieży. W części „C" zmierzano do ustalenia preferencji czytelniczych w odniesieniu do wydawnictw naukowych i popularnonaukowych, dlatego przyjęto podział na 18 działów wiedzy. Zarówno w części „B", jak i „C" było siedem jednakowych punktów. Punkt 1 — liczba woluminów (stan na 31 grudnia 1947), punkt 2 — liczba wypożyczeń w ciągu roku 1947. W przypadku bibliotek, które powstały w ciągu 1947 roku, należało sprecyzować właściwy okres. Punkt 3 miał wyjaśnić, czy najbardziej były poszukiwane przez czytelników książki łatwe, nieco trudniejsze, wymagające już pewnego oczytania i przygotowania, czy też książki trudne, przeznaczone dla wyrobionych, „dojrzałych" czytelników. Punkt 4 dotyczył książek, które w roku 1947 uzyskały największą liczbę wypożyczeń; w części „B" w dziale „Beletrystyka dla dorosłych" proszono o podanie około 20 książek, „Poezja i dramat" — 5 pozycji, „Literatura dla dzieci i młodzieży" — około 20; w części „C" — przynajmniej 5 książek dla każdego działu. Przy pierwszej książce z każdego działu, zarówno w części „B", jak i „C" proszono o dopisanie liczby wypożyczeń za okres sprawozdawczy. Kolejne punkty dotyczyły uwag i życzeń czytelników w odniesieniu do księgozbiorów. I tak w punkcie 5 pytano o autorów i tytuły książek, które należało ponownie wydać, a w punkcie 6 — o tematy do tej pory nieopracowane. W komentarzu do tych pytań napisano:

> Ponieważ rubryki 5 i 6 są dla planowania wydawniczego szczególnie ważne, Instytut prosi o bardzo staranne ich opracowanie. W razie braku wystarczających danych, przybliżone odpowiedzi dałoby się uzyskać z rozmów przeprowadzonych z czytelnikami na terenie biblioteki lub z własnej dodatkowej ankiety.

W punkcie 8 (tylko do części „B" i nie miał on związku z punktem 4) należało podkreślić rodzaje powieści, nowel, opowiadań cieszących się największą popularnością: biograficzne, fantastyczne, historyczne, kryminalne, podróżnicze, przygodowe, przyrodnicze, religijne, romanse, społeczne, z życia codziennego. Typy nieuwzględnione należało dopisać.

Ponieważ bibliotekarze odpowiadali dość opieszale, kierujący Naczelną Dyrekcją Bibliotek Józef Grycz 21 kwietnia 1948 roku wystosował do kierowników bibliotek powszechnych apel

o bezzwłoczne przesłanie do P.I.K. wypełnionych kwestionariuszy, gdyż skompletowanie materiału ankietowego jest niezbędne do kontynuowania prac badawczych P.I.K., które będą miały doniosłe znaczenie w związku z opracowywaniem planu wydawniczego i zaopatrywaniem bibliotek w odpowiednie książki.

W wypadku, gdy biblioteka nie posiada materiałów statystycznych niezbędnych do opracowania rzetelnych odpowiedzi na wszystkie zapytania kwestionariusza, należy nadesłać odpowiedzi cząstkowe, zaznaczając w rubryce „uwagi", że biblioteka nie posiada materiałów, dotyczących poczytności danej grupy książek czy t.p. W żadnym wypadku nie można podawać odpowiedzi zmyślonych, fikcyjnych cyfr itp. Ministerstwo podkreśla, że ankieta nie będzie podstawą oceny pracy danej biblioteki, zebrane materiały posłużą wyłącznie do celów badawczych. Jedynie brak odpowiedzi lub niesumienne wypełnienie kwestionariusza może charakteryzować niepoważny stosunek kierownika biblioteki do zagadnień czytelnictwa i doboru książek, a więc najważniejszych elementów pracy bibliotekarza-wychowawcy[334].

Tekst ten ukazał się także w „Bibliotekarzu"[335]. Po tym „upomnieniu" wpłynęły odpowiedzi z 315 bibliotek[336], w tym 69 nie wypełniło go, tłumacząc się brakiem dostatecznych danych statystycznych ze względu na początkowy okres działania.

Materiał badawczy został opracowany rzeczowo i statystycznie, ale się nie ukazał. Wyniki ankiety dotyczące wznowienia dzieł oraz tematów do opracowania referował Łysakowski na konferencji poświęconej sprawom czytelnictwa 24 czerwca 1948 roku. Pod tą datą zanotował w Kronice:

zebranie w sprawie czytelnictwa urządzone przez Biuro Studiów Kancelarii Cywilnej Prezydenta Rz. P. — Instytut Książki był zaproszony do wygłoszenia referatu o „metodach i wynikach prac badawczych nad czytelnictwem w PIK". Wygłosiłem ten referat 45-minutowy, przedstawiając całokształt naszych prac oraz wyniki ankiety dotyczącej wznowień i tematów zainteresowań czytelniczych. Tablice obrazujące te wyniki wręczyłem: 1) KUK-owi do rąk p. [Stanisława] Pazyry, dyrektora Biura Wykonawczego, 2) Kancelarii Cywilnej do rąk przewodniczącego Zebrania dyr. [Franciszka] Pajączkowskiego, 3) Departamentowi V Min. Ośw. (p. [Hanny] Wandtlandowej) i 4) Naczelnej Dyrekcji Bibliotek (dyr. Grycz). Poza referatem wysunąłem dezyderat kontynuacji prac i umieszczania wszystkich komunikatów na temat upowszechniania i badań czytelniczych w jednym z czasopism, np. w „Bibliotekarzu". Zgłosiłem także gotowość PIK-u do objęcia i prowadzenia bibliobusu, który by jednolitym księgozbiorem obsługiwał szereg punktów i prowadził jednocześnie badania nad czytelnictwem przy tym samym materiale książkowym.

P. [Józef] Zaremba, gospodarz zebrania, zamykając je, wysunął następujące najważniejsze postulaty: 1) szkolenie instruktorów, 2) „zorganizowany odbiorca" — biblioteki, zespoły czytelnicze,

[334] *Ankieta czytelnicza P.I.K.*, pismo nr NDB/P-1467/48 z dn. 21 kwietnia 1948 r. podpisane przez J. Grycza. BN. ZDK, sygn. 126.

[335] „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 4–5, s. 79.

[336] Dziesięć najlepszych opracowań zostało nagrodzonych. zob. *Komunikaty. Ankieta czytelnicza Państwowego Instytutu Książki*, „Bibliotekarz" 13, 1945, nr 4–5, s. 79.

bezpośr. dotarcie do czytelnika, 3) państwowy plan wydawniczy, 4) analiza współczesnych potrzeb czytelniczych, 5) odbudowa książki dawnej dla dnia dzisiejszego, 6) metody i prace badawcze[337].

Rok później materiały nadal pozostawały w PIK. 18 lipca 1949 roku Helena Hleb-Koszańska pisała do Adama Łysakowskiego:

Wobec tego, że nie ma mowy o wydrukowaniu biuletynu o ankiecie czytelniczej PIK, p. Makowiecka chciałaby ogłosić w najbliższym „Bibliotekarzu" fragment omawiający dezyderaty czytelników, czyli tematy do opracowania. Ten fragment jest — wg jej zapewnień — gotów. Ewent. część mniej ciekawa o dramacie i poezji[338].

Ostatecznie na łamach „Bibliotekarza" została opublikowana część materiału dotycząca czytelnictwa dzieci[339]. Na ankietę odpowiedziały 194 biblioteki powszechne (do bibliotek szkolnych nie zwracano się z ankietą) miejskie, powiatowe i gminne, a więc reprezentujące zarówno miasta, jak i wsie, z pominięciem Warszawy[340]. Ankieta odnosiła się niemal wyłącznie do dzieci w wieku 7–14 lat. Pytania dotyczyły:

1. liczby dzieci korzystających z biblioteki, 2. liczby woluminów księgozbioru dla nich przeznaczonego, 3. liczby wypożyczeń w ciągu r. 1947, 4. książki, które uzyskały w tym roku największy obrót, 5. pożądane przez czytelników, a nie wznowione jeszcze książki przedwojenne, 6. dezyderaty co do tematów nowych opracowań, 7. rodzaje książek, cieszące się największym popytem[341].

Ankieta wykazała znaczne różnice między czytelnictwem dzieci miejskich i wiejskich, co stało się podstawą głębszej analizy. Wśród książek cieszących się największą popularnością znalazły się pozycje z literatury dziecięcej wydane przed rokiem 1939: Henryka Sienkiewicza *W pustyni i w puszczy* [39% zgłoszeń], Daniela Defoe *Robinson Crusoe,* Antoniny Domańskiej *Historia żółtej ciżemki,* Roberta Birda *Duch puszczy*, Edmunda Amicisa *Serce,* Kornela Makuszyńskiego *Szatan z 7 klasy,* Wacława Gąsiorowskiego *Huragan,* Sienkiewicza *Trylogia,* Jamesa Fenimore Coopera *Ostatni Mohikanin,* Karola Dickensa *Dawid Copperfield,* Makuszyńskiego *Awantura o Basię,* Beecher Stowe *Chata wuja Toma,* Deotymy *Panienka z okienka,* Józefa Ignacego Kraszewskiego *Stara baśń,* Juliusza Verne'a *Tajemnicza wyspa,* Frances Burnett *Tajemniczy ogród* (10% zgłoszeń)[342].

Autorka opracowania, analizując przyczyny popularności tych książek, rozpatrywała zjawisko tzw. aureoli (dodatniej lub ujemnej opinii, która powstaje wokół utworu i towarzyszy mu w drodze do czytelnika), opisywane przez Mikołaja

[337] Kronika PIK, s. 108.

[338] List Heleny Hleb-Koszańskiej do Adama Łysakowskiego, Łódź 18.07.1949, w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951…*, s. 325.

[339] Z. Makowiecka, *Czytelnictwo dzieci w świetle ankiety P.I.K.*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 3–4, s. 50–54.

[340] Na ten temat zob. F. Neubert, *O zainteresowaniach czytelniczych dzieci warszawskich*, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 6/7, s. 98–99.

[341] Z. Makowiecka, *Czytelnictwo dzieci...*, s. 51.

[342] *Ibidem*.

Korcz-Derkacz.indb 138 2011-07-29 13:32:03

Rubakina. Podkreślała też znaczenie wolnego dostępu do półek (książka oglądana z bliska, znaczenie ładnej, estetycznej oprawy) i samodzielnych wyborów dzieci oraz rolę adnotowanych opisów bibliograficznych pozycji z literatury dziecięcej zamieszczanych na przykład w pisemkach przeznaczonych dla dzieci (pomysł duńskiego Instytutu Bibliograficznego).

Co się zaś tyczy wznowień, dzieci oczekiwały przede wszystkim „książek dla dziewcząt", wśród nich najpopularniejszą bohaterką była bez wątpienia Ania z Zielonego Wzgórza Lucy Montgomery, dalej wymieniane zostały książki Lidii Czarskiej, Marii Buyno-Arctowej, Laury Mutz Lyall, Louisy May Alcott. Wśród tematów wymagających nowych opracowań, wskazywano celowość stworzenia postaci rodzimej Ani, a także pozycji dotyczących organizacji młodzieżowych, życia szkolnego i rodzinnego. Jeśli chodzi o rodzaje literatury cieszącej się największym powodzeniem, we wszystkich bibliotekach, na wsi i w mieście, największe zainteresowanie wzbudzała literatura podróżniczo-przygodowa oraz historyczna. Na trzecim miejscu znalazła się powieść „dla dziewcząt", ale czytelnicy wsi i małych miasteczek woleli czytać książkę fantastyczną i przyrodniczą. W dużych miastach na czwartym miejscu odnotowano zainteresowanie literaturą dla najmłodszych — w innych bibliotekach zdaniem Zofii Makowieckiej takiego czytelnika brak. Po książkach przyrodniczych wymieniane były książki religijne i biograficzne.

Ankieta PIK wykazała braki w zakresie dobrze napisanych biografii, uwzględniających poszczególne fazy rozwoju dziecka i płynące stąd zmiany widzenia ewentualnego ideału, godnego naśladowania wzoru osobowego. „Seria wartościowych powieści biograficznych — to jedno z najwdzięczniejszych pól dla współczesnego pisarza »młodzieżowego«" — czytamy w opracowaniu. Powyższe wnioski były ważne z punktu widzenia planów wydawniczych. Zofia Makowiecka widziała też konieczność zainteresowania rodziców biblioteką, co na pewno zaowocowałoby zwiększeniem liczby małych czytelników i zacieśnieniem wspólnych działań wychowawczych między domem a biblioteką.

Niektóre pozycje wskazane w tej ankiecie w okresie 1949–1954 znalazły się na liście prohibitów bibliotecznych, na przykład wszystkie utwory Lidii Czarskiej, Marii Buyno-Arctowej *Ojczyzna*, *Syn policjanta*, *Kocia mama*, a z czasem — wszystkie pozostałe utwory tej autorki, *Duch puszczy* Montgomery Roberta Birda, a na liście księgozbiorów zarezerwowanych (udostępnianych wyjątkowo) między innymi wszystkie utwory Antoniny Domańskiej[343].

Materiały dotyczące czytelnictwa dorosłych opracowano, ale nie opublikowano — pozostały one w dokumentach Naczelnej Dyrekcji Bibliotek[344]. Ich analiza pokazuje, że na pytanie o tematy do nowych utworów beletrystycznych odpowie-

[343] Szerzej na ten temat zob. M. Korczyńska-Derkacz, *Książki szkodliwe politycznie…*

[344] Materiały do działalności Państwowego Instytutu Książki w latach 1946–1949. BN. Zakład Rękopisów. Spuścizna rękopiśmienna Józefa Grycza, sygn. akc. 14929 T. 1.

działo 69 bibliotek, zgłaszając 154 dezyderaty[345]. Czytelnicy chętnie widzieliby książki o życiu rodzinnym „z podłożem moralnym", niosące „wartości wychowawcze", dające „oderwanie od trosk powszechnych, czerpanie otuchy i pociechy". Pisali: „Człowiek chce książek pogodniejszych i łatwiejszych niż obecnie wydawane; Dla wsi — łatwe (treść i styl) opowiadania i nowele dla autochtonów i repatriantów słabo władających językiem polskim", chcieli czytać „Romanse o zdrowej atmosferze moralnej, pełne optymizmu, tężyzny duchowej, typy ludzi, którychby [!] można za wzór stawiać; książki lekkie, pogodne, nie o wojnie". Pożądane były „współczesne dobre powieści w rodzaju Prusa, Żeromskiego i Sienkiewicza […], ale łatwe i proste w ujęciu, i stylu". Oddane na powieść głosy układały się następująco: 35 — obyczajowe, 24 — historyczne i biograficzne, 24 — społeczne, 18 — podróżnicze i przygodowe (lotnicze i morskie), 12 — pogodne i łatwe, 10 — wychowawcze i z życia młodzieży, 9 — wojenne (bez obozów i cierpień), 8 — z życia Ziem Odzyskanych, 4 — kryminalne.

Wśród zagadnień, które zdaniem ankietowanych należało opracować beletrystycznie, pojawiały się głównie zagadnienia współczesne (35 głosów), w tym np.:

życie w nowych ośrodkach przemysłowych; osiągnięcia Polski Ludowej; budowanie nowych form życia; współczesne tendencje społeczne z „wyjątkiem romantycznych" (zastąpić Rodziewiczównę o przestarzałych tendencjach społeczno-politycznych); walka żony-matki po rozbiciu domu przez Niemców i śmierci ojca; życie lekarza w rodzaju El-Hakim, lecz nie „Zazdrość i medycyna"; bibliotekarz a życie.

Kolejne tematy dotyczyły problemów wychowawczych na przykład: „Młodzież po maturze: cele i trudności, radości, zdobywanie zawodu; współpraca domu ze szkołą; skutki zarobkowania dzieci; kształcenie charakteru i woli". Ostatnia grupa, to tematyka wojenna, między innymi: „romantyzm walki o wolność — nie superrealizm opisów cierpień fizycznych i nagiej śmierci; partyzantka, przeżycia młodzieży na robotach w Niemczech". Nie było zamówień na książkę o Powstaniu Warszawskim, o obozach lub okupacji, były natomiast problemy Ziem Odzyskanych, na przykład:

o Ziemiach Odzyskanych — nie idealizując zbytnio osadnika; konflikty z autochtonami; problemy ludnościowe: autochtoni, repatrianci, przesiedleńcy — współżycie, różnice kultury, różnice obyczajowe, wzajemne oddziaływania, miłość; wzrost uświadomienia narodowego na Śląsku Opolskim.

Kolejne tematy dotyczyły historii wsi, życia marynarzy i lotników, wynalazków i odkryć.

Odnośnie do nowych opracowań z zakresu poezji i dramatu zgłaszano zapotrzebowanie na wiersze do deklamacji na obchodach (życzenia małych miast, głównie z Ziem Odzyskanych). Nieliczne głosy domagały się antologii poezji współczesnej, obcej i polskiej oraz wierszy na określone tematy (Ziemie Odzyska-

[345] I. Drozdowicz-Jurgielewiczowa, *Literatura najłatwiejsza (z zagadnień upowszechnienia książki)*, „Wiedza i Życie" 18, 1949, z. 3, s. 240–251.

Korcz-Derkacz.indb 140 2011-07-29 13:32:03

ne, morze i inne). Potrzebne były łatwe utwory dramatyczne dla świetlic i teatrów amatorskich, inscenizacje na uroczystości i obchody, inscenizacje pieśni i baśni ludowych, łatwe sztuki na tematy aktualne z życia wsi i małych miasteczek, ponadto utwory dramatyczne poruszające zagadnienia ostatniej wojny, dramaty i komedie psychologiczne.

W kwietniu 1949 roku członkowie komisji ministerialnej, oceniając badania czytelnictwa, podkreślili, że jest to problem naukowy i „podjęcie go dobrze świadczy o kierownictwie wydziału [prac badawczych] […] ze względu na praktyczną doniosłość tego zagadnienia, które od razu mogłoby znaleźć zastosowanie"[346]. Stwierdzono, że materiał uzyskany w wyniku badań ankietowych w styczniu i w lutym 1948 roku był przypadkowy ze względu na stadium organizacyjne wielu bibliotek w Polsce, wobec czego należało te badania powtórzyć w okresie późniejszym. Ich brak spowodował, że „główny cel pracy — sformułowanie dyrektyw dla polityki wydawniczej i bibliotecznej — zostanie osiągnięty z wielkim opóźnieniem […] praca bardzo potrzebna — i znów szkoda, że dotychczas jeszcze nie wykonana"[347]. Zwracano także uwagę na konieczność udoskonalenia samej metody badań.

Ankieta PIK została ostro skrytykowana przez Czesława Kozioła[348] w 1950 roku w referacie wygłoszonym na Konferencji Pracowników Naukowych Archiwów i Bibliotek. Według referenta wyniki ankiety świadczyły o tym,

> że stary świat, ugodzony śmiertelnie w swe podstawy ekonomiczne i polityczne, broni się zaciekle również na odcinku kulturalnym, ideologicznym, że nacisk tradycji, zakorzenionych nawyków myślenia i odczuwania nie ustępuje równolegle ze zmianami podbudowy gospodarczej, że walka klasowa nie kończy się na sprawach ekonomicznych i politycznych. Konstrukcja planów wydawniczych nie mogła więc bazować na rezultatach owej ankiety; pod tym względem ankieta nie osiągnęła i nie mogła osiągnąć swych celów[349].

Za sprawą polityki państwa z bibliotek, a tym bardziej z planów wydawniczych usuwane były „bezwartościowe, bzdurne powieści dla panienek i cowboyskie sensacje deprawujące młodego czytelnika"[350]. Rola książki w społeczeństwie socjalistycznym była ściśle określona i nie tyle miała się czytelnikowi podobać, ile kształtować jego światopogląd. Miała wychowywać dobrego obywatela socjalistycznej ojczyzny, „rozpalać wyobraźnię" młodych ludzi obrazami życia i „osiągnięć bohaterskiej młodzieży radzieckiej, wielkich bojowników o prawa ludu pracującego, wynalazców i uczonych, bohaterów pracy"[351].

---

[346] *Sprawozdanie z prac Komisji powołanej przez Ministerstwo Oświaty…*, s. 2.

[347] *Ibidem*, s. 3. Przypomnijmy tylko, że A. Łysakowski już w kwietniu 1948 r. referował wyniki badań ankietowych na posiedzeniu Biura Studiów Kancelarii Cywilnej Prezydenta RP, o czym była mowa wyżej. Zob. Kronika PIK, s. 108.

[348] C. Kozioł, *Badania czytelnictwa. Stan i potrzeby,* „Przegląd Biblioteczny" 18, 1950, z. 3–4, s. 193–206.

[349] *Ibidem*, s. 197–198.

[350] *Czytelnictwo dziecięce w bibliotekach powszechnych*, „Bibliotekarz" 18, 1951, nr 8–9, s. 1.

[351] *Ibidem*.

Badania czytelnicze PIK, w których starano się poznać nie tylko to, co czytają różne grupy czytelników, ale także poznać „życzenia" czytelników, aby móc je uwzględnić w planowaniu wydawniczym, na pewno nie mogły spełnić funkcji, której oczekiwały władze. Analiza kwestionariuszy PIK niewątpliwie wskazuje, że chodziło o takie planowanie wydawnicze, które zaspokajałoby rzeczywiste potrzeby i oczekiwania społeczne. W badaniach PIK nie było miejsca na ideologię, o którą chodziło władzom. Pokazywały one, że książka miała być interesująca dla czytelnika [wyróżnienie M.D.-K.] przede wszystkim ze względu na treść. Miała odpowiadać na zróżnicowane indywidualne potrzeby intelektualne, psychiczne i estetyczne, a zarazem potrzeby grup wiekowych (dzieci, młodzież, dorośli), grup społecznych i zawodowych. Warto tu przypomnieć wypowiedź Łysakowskiego z ostatniego jego artykułu, opublikowanego pośmiertnie, w którym pisał: „Merytoryczna wartość książki jest jej wartością podstawową. Książek o fałszywej czy lichej treści nie uratuje ani wzorowa forma wykładu, ani piękna postać zewnętrzna"[352].

3.4. Wydawnictwa popularnonaukowe

W okresie międzywojennym Poradnia Biblioteczna zajmowała się między innymi treścią, tematyką, formą ujęcia (konstrukcja, styl i język), stopniem trudności, stroną wydawniczą publikacji z punktu widzenia ich przeznaczenia dla różnych grup odbiorców, w zależności od ich przygotowania czytelniczego[353]. Ważne miejsce w tych badaniach zajmowała książka popularnonaukowa, opracowywano jej wzorce i antywzorce, formułowano cechy dobrej adnotacji, starano się określić metody bibliotecznego poznawania książek. PIK te badania kontynuował w ramach Wydziału Prac Badawczych. Z końcem stycznia 1948 roku wydano „Komunikat 9: Postulaty wydawnicze w zakresie piśmiennictwa popularnonaukowego". W oparciu o tezy referatu Zofii Zalewskiej *Z zagadnień dydaktyki popularyzacji*[354] opracowano ankietę, którą skierowano do 94 firm nakładowych zainteresowanych tymi zagadnieniami, i do znawców tematu. Podkreślano konieczność dostosowania wydawnictw popularnonaukowych do stanu wiedzy i „poziomu" czytelnika. Wyróżniono cztery poziomy: I poziom — elementarny, obejmował uczniów o wykształceniu 4-klasowej przedwojennej szkoły powszechnej[355], II poziom — średni, dotyczył osób po pełnej 8-klasowej szkole podstawowej, III poziom — wyższy, reprezentowali absolwenci liceów, IV poziom — akademicki — absolwenci lub

[352] A. Łysakowski, *Zagadnienie treści…*, s. 232–233.

[353] W. Dąbrowska, *Poradnia Biblioteczna Warszawskiego Koła Związku Bibliotekarzy Polskich*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 11, 1975, s. 215–248.

[354] Z. Zalewska, *Z zagadnień dydaktyki popularyzacji*, „Wiedza i Życie" 16, 1947, nr 9, s. 713–719; nr 10, s. 801–809.

[355] Na temat czytelnika pierwszego poziomu zob. I. Drozdowicz-Jurgielewiczowa, *Literatura najłatwiejsza...*

zaawansowani studenci szkół wyższych zapoznający się z obcą im dziedziną, spoza kręgu ich studiów specjalistycznych.

Na poziomie I, w ramowej koncepcji wydawniczej, powinny być ujęte:

a) życiorysy i autobiografie ludzi wybitnych, zwłaszcza samouków, jako najłatwiejsze wprowadzenie i zachęta do samokształcenia,

b) poradniki dla samouków o charakterze encyklopedycznym,

c) podręczniki,

d) książki popularnonaukowe omawiające jedno zagadnienie w sposób monograficzny,

e) powieści przedstawiające zagadnienia znane, bliskie, jak na przykład powieść o życiu i pracy robotnika w mieście, powieść o różnych zawodach,

f) czasopisma popularnonaukowe o charakterze ogólnokształcącym (dział artykułów, informacji o aktualnych badaniach naukowych, dział poradnictwa samokształceniowego, dział rozrywek umysłowych).

Dla czytelników II poziomu wymieniono:

a) poradniki o charakterze samokształceniowym,

b) podręczniki zmuszające do samodzielnej pracy i poszerzania wiedzy,

c) książki popularnonaukowe,

d) życiorysy i autobiografie (powieści biograficzne) mające w porównaniu z poziomem I większy zasób wiadomości.

W „Komunikacie 9" omówiono także dokładnie takie elementy tekstu, jak wstęp do książki, spis treści, bibliografię. Zalecano umieszczanie danych biograficznych osób wymienionych w tekście, uzupełnienie go ilustracjami, mapami i wykresami, odpowiedni układ graficzny (tytuł, odstępy, spacje, różne rodzaje czcionki, szerokość kolumny). Podkreślano także, że cała wypowiedź powinna być podana w sposób zrozumiały (nie za trudny, ale i nie za łatwy), z umiarkowaną ilością definicji, z pytaniami i ćwiczeniami ułatwiającymi zapamiętywanie materiału.

Z odpowiedziami chyba się nie spieszono, bo 17 kwietnia 1948 roku PIK wydał „Uzupełnienie do Komunikatu nr 9. Postulaty wydawnicze w zakresie piśmiennictwa popularno-naukowego". Zwracał w nim uwagę, że zagadnienia czytelnictwa nabrały mocy prawnej i są jeszcze bardziej aktualne, a to przez uchwałę Rady Państwa z 8 marca dotyczącą upowszechniania czytelnictwa, akcję Biura Studiów przy Kancelarii Cywilnej Prezydenta RP oraz utworzenie Komitetu Upowszechnienia Książki. Szczególnie Biuro Studiów zainteresowane było wynikami ankiety skierowanej do wydawców w „Komunikacie 9" PIK. Łysakowski prosił o nadsyłanie odpowiedzi, zaznaczając, że jej brak potraktuje jako zgodę na wysuwane postulaty.

Ostateczne wyniki zostały opublikowane w „Biuletynie PIK" w 1949 roku[356]. Okazało się, że wydawcy odpowiadali, bezpośrednio kontaktując się z PIK, część przyjęła propozycje bez zastrzeżeń, a część informowała o swoich uwagach za po-

[356] *Postulaty w sprawie wydawnictw popularno-naukowych*, „Biuletyn PIK" 1949, t. 1, nr 8, s. 1–8.

średnictwem Polskiego Towarzystwa Wydawców Książek. W dyskusji wykazano konieczność wydzielenia trzech poziomów określających stopień przygotowania czytelników do lektury, poruszono zagadnienie treści wydawnictw popularnonaukowych, ustalono wiele postulatów w sprawie formy piśmienniczej, słownictwa, komentarzy i ułatwień dydaktycznych dla czytającego, na przykład zaznaczanie na karcie tytułowej lub na jej odwrocie przeznaczenia czytelniczego — informacji ważnej, zwłaszcza dla czytelników samouków i pracowników oświaty, kompletność danych bibliograficznych, umieszczanie objaśnień słów trudnych i obcych w tekście lub w przypisach na dole strony. Zgodzono się z innymi propozycjami PIK, dyskutując szczególnie sprawy wyglądu zewnętrznego książek popularnonaukowych.

Wydaje się, że zainteresowanie książką popularnonaukową w PIK wyrastało z jednej strony z okresu międzywojennego (bibliografie oświatowe, podręczniki dla samouków itp.), z drugiej zaś odpowiadało rzeczywistym potrzebom oświatowym polskiego społeczeństwa bezpośrednio po wojnie. Próba nawiązania kontaktu z wydawcami, szczególnie w sprawie ujednolicenia formy typograficznej książki, świadczyła o zakresie prac nad książką w PIK w kontekście jej użyteczności i oddziaływania społecznego.

3.5. Przysposobienie czytelnicze

Bardzo ważną pracą, zawierającą badania programów i podręczników szkolnych, było opracowanie Marii Dembowskiej, które ukazało się w „Biuletynie PIK”[357]. Autorka postulowała wprowadzenie do programów szkolnych wiadomości o książce, co było już sygnalizowane na II Polskim Kongresie Pedagogicznym w Wilnie w 1929 r. Postulat zgłosiła wówczas Helena Radlińska, która uważała nauczanie o książce i bibliotece w szkole za sprawę bardzo ważną. Tematyka ta była uwzględniana w przedwojennych programach szkół publicznych powszechnych i średnich. Kładziono nacisk na kształcenie zamiłowania do czytelnictwa i wprowadzenie pewnych elementów księgoznawstwa oraz przygotowania młodzieży do korzystania z bibliotek publicznych. Dembowska zwracała uwagę na przygotowanie samych nauczycieli do prowadzenia takich zajęć, a więc na opracowanie odpowiednich podręczników dla liceów pedagogicznych, kształcenie nauczycieli na kursach, konferencjach, stworzenie czasopisma praktyczno-informacyjnego. Realizacja tych zadań wymagała wykształcenia w tym kierunku kadry uniwersyteckiej. Autorka podkreślała, że tylko nieznaczny odsetek młodych ludzi potrafi samodzielnie korzystać z książek i biblioteki. Dotyczy to także młodzieży uniwersyteckiej, dla której za niezbędne uważała wprowadzenie, wzorem Warszawy i Wilna, pogadanek

[357] M. Dembowska, *Przysposobienie czytelnicze młodzieży szkolnej*, „Biuletyn PIK” 1948, t. 1, nr 3, s. 1–16.

informacyjnych o sposobie korzystania z czytelni, wypożyczalni, katalogów czy bibliografii. Były to bardzo nowatorskie koncepcje, dyskutowane już na III Zjeździe Bibliotekarzy Polskich w Wilnie (1932).

W drugiej części swojej pracy autorka szczegółowo omawiała programy kształcenia czytelniczego i bibliotecznego dla szkół podstawowych, podkreślając konieczność uwzględnienia elementów tych zajęć nie tylko na lekcjach języka polskiego, ale również w ramach innych przedmiotów, na przykład biologii (higiena obcowania z książką) czy historii (historia książki i bibliotek). Były to elementy pracy umysłowej z książką. Poza programem ośmioletniej szkoły podstawowej Maria Dembowska omówiła programy gimnazjów ogólnokształcących, w tym także dla dorosłych, gimnazjów administracyjnych, gdzie młodzież zapoznawała się z techniką biblioteczną w ramach przedmiotu „biurowość", szkół zawodowych oraz programy kształcenia w tym względzie nauczycieli w szkołach pedagogicznych. Omówiła też podręczniki szkolne z punktu widzenia uwzględnianych przez nie wiadomości o książce. W uwagach końcowych podkreślała widoczne w programach dążenie do korelacji nauczania w obrębie różnych przedmiotów zagadnień wytwarzania i budowy książki, jej historii, typów wydawnictw, zasad techniki bibliotecznej, korzystania z bibliografii oraz techniki pracy umysłowej. Sugerowała, aby je uzupełnić o wiadomości związane z historią bibliotek, zwracając uwagę na ich rolę w upowszechnianiu kultury i warsztatów pracy naukowej. Pogłębienie wiedzy o książce w szkole podstawowej powinno iść w kierunku praktycznego zapoznania uczniów z najważniejszymi polskimi bibliografiami ogólnymi i specjalnymi, z głównymi systemami katalogów rzeczowych. Nowy program powinien także uwzględniać umiejętności celowego korzystania z książek i czasopism. Autorka sformułowała także uwagi w odniesieniu do podręczników, które powinny zapoznawać młodego odbiorcę z pracą autora, wydawcy, drukarza, introligatora, księgarza. Podkreślała znaczenie dobrego wydawania podręczników, które często są pierwszymi książkami trafiającymi do rąk dziecka. Zgłosiła także postulat „w sprawie wydawania w możliwie krótkim czasie cyklu popularno-naukowych [!] publikacji z zakresu wiedzy o książce, które by mogły służyć zarówno jako lektura uzupełniająca dla młodzieży, jak i pomoc dla nauczyciela". Na zakończenie autorka podkreślała, że tak przygotowane i prowadzone przysposobienie czytelnicze powinno dać młodzieży

> orientację w świecie książek, umiejętność samodzielnego korzystania z księgozbiorów i piśmiennictwa oraz utrwalić w nim zrozumienie wartości książki w kulturze umysłowej jednostki i społeczeństwa. Jest to ważne ogniwo ogólniejszej akcji — upowszechniania kultury[358].

Tekst ten adresowany był głównie do kół nauczycielskich i zawierał prośbę o nadsyłanie uwag i spostrzeżeń na temat praktycznej realizacji programów oraz z nadzieją na osiągnięcie jak najlepszych rezultatów, będących wynikiem połączo-

[358] *Ibidem*, s. 15–16.

nych działań nauczycieli i bibliotekarzy. Był on wyrazem przemyślanych koncepcji autorki, reprezentującej program PIK, dotyczący rozwoju czytelnictwa w Polsce. Dotykał problemów niezwykle istotnych dla rozwoju programu masowego upowszechniania czytelnictwa oraz wiedzy o książce i bibliotece w kraju budującym od podstaw szkolnictwo. Propozycja PIK dotycząca przysposobienia czytelniczego miała szczególną wartość społeczną na przyszłość, przenosząc bowiem sprawy zainteresowania książką na okres szkolny, dawała szansę wczesnego przygotowania ucznia do samodzielnej pracy czytelniczej, co potencjalnie zwiększało zasięg społecznego oddziaływania książki i bibliotek.

3.6. Przeglądy piśmiennictwa i opinie na temat upowszechniania książki

Poza wymienionymi głównymi zagadnieniami badawczymi z zakresu czytelnictwa pracownicy PIK przygotowywali przeglądy piśmiennictwa dotyczące tego problemu. W numerze 1 drugiego tomu „Biuletynu PIK" Halina Spiszówna przedstawiła opracowanie *Upowszechnienie czytelnictwa. Sprawozdanie bibliograficzne za rok 1948*, w którym omówiła charakter polityki państwa w zakresie rozwoju kultury, szeroko zakrojone działania związane z popularyzacją książki i dostępem do niej wszystkich obywateli. Zwróciła uwagę na tak istotne elementy tej polityki, jak wystąpienie B. Bieruta, realizacja dekretu o powołaniu Komitetu Upowszechnienia Książki, przedstawiła główne wątki prasowej dyskusji nad kształtowaniem planu wydawniczego oraz metody upowszechniania książki, przytaczając między innymi badania nad czytelnictwem A. Mikuckiej i PIK. Zwracała także uwagę, że sprawy czytelnictwa i bibliotek poruszane były w 1948 roku na licznych konferencjach i spotkaniach, między innymi w Biurze Studiów Kancelarii Cywilnej Prezydenta RP, w Ministerstwie Kultury i Sztuki, na Zjeździe Delegatów ZBiAP w Warszawie (9–10 czerwca), w czasie Krajowej Narady Działaczy Kulturalno-Oświatowych (27 czerwca) oraz na Krajowej Naradzie Działaczy Kulturalno-Oświatowych Towarzystwa Uniwersytetów Robotniczych i Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych (10 grudnia).

Ważnym, zdaniem autorki, wydarzeniem było powstanie Głównej Komisji do Spraw Kultury przy Komitecie Ministrów dla Spraw Kultury i Oświaty mającej koordynować prace różnych instytucji zajmujących się tą problematyką. Przegląd najważniejszych wydarzeń roku 1948 w sprawach upowszechniania kultury zamyka informacja, że Kongres PZPR zatwierdził 6-letni plan kulturalny. Omówienie Spiszówny pokazuje, jak bardzo aktualną i ważną dla czynników władzy stała się sprawa powszechnego dostępu do kultury i do książki. Pamiętając jednak o systematycznie prowadzonych od 1946 roku selekcjach księgozbiorów bibliotecznych, dodać trzeba — do książek wybranych. Poza Spiszówną, przeglądy piśmiennictwa

do „Bibliotekarza”[359] przygotowywał też zespół PIK. Instytut opiniował kwestionariusz z zakresu badania czytelnictwa przygotowany przez Studium Społeczno-Oświatowe w Krakowie (czerwiec 1948) oraz — na prośbę Kancelarii Cywilnej Prezydenta RP — referat dr Ireny Drozdowicz-Jurgielewiczowej pt. *Literatura pierwszego poziomu* (wrzesień 1948). Na życzenie IV Państwowego Liceum Żeńskiego w Łodzi opracowano w PIK kwestionariusz badania czytelnictwa w wyższych klasach (styczeń 1949)[360].

Dyrektor Adam Łysakowski uczestniczył też w różnych spotkaniach i konferencjach dotyczących czytelnictwa, jak na przykład w omawianej już konferencji zorganizowanej przez Spółdzielnię Wydawniczą „Czytelnik” w Warszawie 21 maja 1947 roku, czy w Krajowej Naradzie Działaczy Kulturalno-Oświatowych, zorganizowanej także przez Spółdzielnię Wydawniczą „Czytelnik” 27 czerwca 1948 roku[361].

* * *

Badania czytelnictwa prowadzone w Polsce już w okresie międzywojennym kontynuowano po wojnie, choć przybrały one nowy kształt. Stosunkowo szybko władza ludowa zaczęła traktować je w sposób szczególny. Najpoważniejszy wpływ miało na to przemówienie Bolesława Bieruta[362] z listopada 1947 roku, w którym zapowiadał planowanie w dziedzinie kultury i sztuki oraz szerokie upowszechnienie książki. Spośród instytucji powołanych do krzewienia czytelnictwa i jego badania środowisko bibliotekarskie największe oczekiwania miało w stosunku do PIK, który powinien czuwać nad całością prac[363], oraz do Wydziału Czytelnictwa i Samokształcenia Ministerstwa Oświaty. Kazimierz Wojciechowski stwierdzał:

[359] *Zagadnienie czytelnictwa...*; *Upowszechnienie czytelnictwa...*

[360] [A. Łysakowski], *Sprawozdanie…*, s. 28.

[361] A. Łysakowski wspomina o tym na kartach Kroniki PIK (s. 108–109): „27 VI [1948 r.] udział w Krajowej Naradzie Działaczy Kulturalno-Oświatowych urządzonej przez Spółdz[ielnię] Wyd[awniczą] „Czytelnik”. O Państw[owym] Instytucie Książki wzmiankują w referacie p. Wantlandowa i w przemówieniach Dr Wojciechowski (jak 24 VI); widzą w nim ośrodek metodycznych badań nad czytelnictwem. W dyskusji zabrałem głos głównie w imieniu ZBiAP, a także — PIK. Mówiłem o b-karzach zawodowych i »przygodnych« lub pracownikach pobocznie pełniących ten zawód; dokształcanie ich w Kołach ZBiAP; cechy bibliotekarza; koordynacja sieci bibliotecznych zajmie się V Zjazd B-karzy; ankieta PIK wykazuje, że szwankuje kolportaż książek w miasteczkach i wsi; należy wzmocnić »Kronikę Kulturalną« w dziennikach”. Zob. też. C.K., *Trzy konferencje*, „Bibliotekarz” 15, 1948, nr 6–7, s. 103–105.

[362] B. Bierut, *O upowszechnienie kultury*, Warszawa 1948.

[363] K. Wojciechowski, *Prace badawcze…*, s. 446.

wydaje się, iż najwięcej obowiązków weźmie na siebie Państwowy Instytut Książki, m.in. rozpoczętą służbę bibliograficzną, zagadnienie badań nad siecią biblioteczną, badania nad wybranymi działami książek pod względem potrzeb, wykonania autorskiego i materialnego, poczytności i funkcji społecznej[364].

Badaniami nad beletrystyką, książką popularnonaukową i zawodową powinien, według niego, zająć się Instytut Badania Czytelnictwa „Czytelnik" oraz Wydział Książki i Czytelnictwa Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych. Instytut Prasoznawczy powinien prowadzić badania w zakresie czytelnictwa gazet i czasopism; siecią i działalnością księgarską w zakresie usprawniania czytelnictwa powinna zająć się Centrala Spółdzielni Księgarskich i Związek Księgarzy, a Wydział Czytelnictwa i Samokształcenia Ministerstwa Oświaty powinien doskonalić badania w zakresie pedagogiki czytelnictwa.

W wyniku analizy dokumentów, ówczesnej prasy bibliotekarskiej i wspomnień pozostaje nieodparte wrażenie, że środowisko bibliotekarskie było nieprzygotowane do podjęcia działań proponowanych przez PIK. W przypadku inicjatywy badań ankietowych potrzebne było poparcie i mobilizacja ze strony NDB, aby 315 z 712 bibliotek odpowiedziało na jego apel. Nawet przy założeniu, że część bibliotek była w stanie organizacji, to liczba ta jest i tak bardzo mała. Podobnie z „Komunikatem" dotyczącym wydawnictw popularnonaukowych — z 94 wydawnictw, instytucji i osób prywatnych odpowiedziała garstka. Małe zainteresowanie można tłumaczyć istnieniem różnych instytucji prowadzących badania czytelnicze lub akcją oczyszczania księgozbiorów, prowadzoną w okresie od 1 lipca do 30 września 1949 roku i w latach następnych lub też pewnego rodzaju ostrożnością w podejmowaniu decyzji.

Badania prowadzone przez PIK w zakresie czytelnictwa zostały przerwane, a wyników nigdy w całości nie opublikowano. Wzorcowy spis książek dla bibliotek gminnych stał się „bezużytecznym dokumentem epoki" [365], a wyniki ankiety czytelniczej mogły się stać jednym z elementów „układanki", która w rezultacie doprowadziła do likwidacji Instytutu. Z całą mocą należy jednak podkreślić, że w zakresie prac teoretycznych największym osiągnięciem lat 1945–1950 były rozprawy A. Mikuckiej[366] i A. Łysakowskiego. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 marca 1950 roku w sprawie zniesienia Państwowego Instytutu Książki w § 2 przekazywało prowadzenie badań naukowych dotyczących książki, bibliotekarstwa i czytelnictwa Instytutowi Badań Literackich. Jak jednak wynika ze sprawozdań IBL z tego okresu, przechowywanych w Archiwum Akt Nowych, żadnych prac z zakresu czytelnictwa nie podjęto[367].

[364] *Ibidem*.

[365] S.A. Kondek, *Czytelnik bez właściwości. Miejsce czytelnictwa w państwowym systemie obiegu książki w latach 1949–1955*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 32, 1996, s. 78.

[366] A. Mikucka, *O metodach badania czytelnictwa...*, s. 29–38.

[367] *Plan na rok 1950*. AAN. PZPR. Komitet Centralny. Wydział Kultury, IBL, sygn. 237/XVIII-68.

Można więc stwierdzić, że badania czytelnicze prowadzone przez PIK w celu poznania rzeczywistych potrzeb i preferencji czytelniczych miały ostatecznie przyczynić się do odpowiedniego kształtowania planów wydawniczych w kraju (było to jedno z zadań statutowych PIK). W roku 1948 było już jednak oczywiste, że badania te nie odpowiadały oczekiwaniom władz, które realizowały swoją politykę wydawniczą. Tak więc badania czytelnicze prowadzone przez PIK, a wcześniej przez Biuro Badań Czytelnictwa, nie tylko nie były potrzebne władzy, ale wręcz stały się dla niej niewygodne. Potwierdzały, że zainteresowania czytelnicze społeczeństwa i oczekiwania władz w tym zakresie zupełnie się rozmijały, co było skutkiem odmiennych celów. Według PIK miały to być badania obiektywnie wskazujące potrzeby (literackie, oświatowe, naukowe, estetyczne) czytelników, natomiast dla władz książka pełniła przede wszystkim funkcję wychowawczą i ideologiczną. W 1948 roku Aniela Mikucka stwierdzała:

> wartościowanie przeprowadzone przez czytelnika, nie zawsze jest zgodne z wartościowaniem, którego dokonywa działacz, względnie organizator czytelnictwa, to znaczy ten, który żąda od literatury spełnienia określonej funkcji społecznej. […] kryteria, którymi posługują się pracownicy książki przy jej wartościowaniu są odmienne od kryteriów czytelniczych, a hierarchia książek, na zasadzie tych kryteriów utworzona, będzie często różna od hierarchii utworzonej przez czytelników[368].

Zarówno prowadzone przez nią badania czytelnictwa młodzieży szkół średnich, jak i ankieta czytelnicza Państwowego Instytutu Książki wykazywały preferencje czytelnicze zgoła odmienne od prowadzonej przez państwo polityki upowszechniania czytelnictwa. Repertuar wydawniczy nie mógł być kształtowany pod wpływem sugestii i oczekiwań czytelników, ale musiał być ustalany zgodnie z celami politycznymi władz państwowych.

4. Bibliotekarstwo

Bibliotekarstwo Łysakowski umieszczał na drugim miejscu wśród procesów bibliologicznych, przed upowszechnianiem książek:

> Bibliologia bada, projektuje, normuje drogi obiegu książki w społeczeństwie, metody pośrednictwa w dostarczaniu lektury odbiorcom. Tu należy przede wszystkim b i b l i o t e k a r s t w o [podkr. A.Ł.] jako umiejętność urządzania i prowadzenia bibliotek, a obok niego bardziej teoretycznie zakrojona wiedza o roli kulturalnej i o dziejach biblioteki, tzw. bibliotekoznawstwo[369].

Interesowały go zwłaszcza dwie kwestie: teoria służąca działaniom praktycznym i sama praktyka bibliotekarska oraz bibliotekarz — jego wizerunek i umiejętności. Obie sprawy poruszał w swoich wystąpieniach już w okresie międzywojen-

[368] A. Mikucka, *Zainteresowanie książką w badaniu czytelnictwa*, „Życie Literackie" 1948, z. 1–6, s. 46.

[369] A. Łysakowski, *Określenie bibliografii…*, s. 11.

nym, a po wojnie rozwinął z zespołem pracowników PIK. Wiązały się z tym sprawy normalizacyjne oraz organizacja szkolnictwa bibliotekarskiego. Także i te kwestie były przedmiotem zainteresowania PIK.

W prezentowanym podrozdziale zostaną omówione wyłącznie zagadnienia związane z teorią i praktyką działalności bibliotekarskiej, natomiast wszystkie kwestie dotyczące spraw *stricte* normalizacyjnych zostały wyodrębnione i przedstawione w następnym podrozdziale — 5. Normalizacja w PIK.

4.1. *Słownik tematów katalogu przedmiotowego*

W grupie zagadnień bibliotekarskich, stanowiących przedmiot zainteresowań Wydziału Prac Badawczych, znajdowały się prace nad słownikiem tematów katalogu przedmiotowego, którym Łysakowski zajmował się już w okresie przedwojennym. W *Sprawozdaniu Państwowego Instytutu Książki 1946–1949* przy słowniku tematów katalogu przedmiotowego napisał:

> Od stycznia 1947 trwa (z przerwami) praca nad tym słownikiem, który po opublikowaniu będzie — jako dopełnienie ogłoszonych już badań teoretycznych — taką pomocą w katalogowaniu przedmiotowym, jak tablice klasyfikacyjne — przy katalogu systematycznym. Podstawą są materiały (A. Łysakowskiego) uzyskane empirycznie z dwóch dużych bibliotek ogólnych i innych pomniejszych źródeł. Praca polegała na powiązaniu logicznym poszczególnych tematów za pomocą odsyłaczy oraz na skupieniu przy temacie nadrzędnym — tematów podrzędnych i pokrewnych. Wykonano całość wykazu tematów, który podlega obecnie sprawdzeniu ilościowemu (nowsze tematy) i rzeczowemu[370].

Materiały, o których wspomina Łysakowski, to dwie jego książki: *Katalog przedmiotowy,* cz. 1. *Teoria* (Wilno 1928) i *Katalog przedmiotowy. Podręcznik.* (Warszawa 1946). Łysakowski pracował nad *Słownikiem tematów katalogu przedmiotowego* również w czasie wojny, o czym świadczą zachowane w zbiorach BN odręczne notatki[371]. Praca ta była kontynuowana w PIK. W sprawozdaniu za okres od 20 września 1946 do 31 marca 1947 czytamy:

> Od stycznia [1947 r.] prowadzone są prace nad *Słownikiem tematów katalogu przedmiotowego*. Za podstawę wzięto słownik zestawiony w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie, uzupełniony i uzgodniony z tematami katalogu Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Przepracowano tematy na literę A–C, dokonuje się ich powiązań za pomocą odsyłaczy systematycznych, porównawczych i całkowitych[372].

---

[370] [A. Łysakowski], *Sprawozdanie…*, s. 29.

[371] W BN. ZDK znajduje się kilka kartek z odręcznymi notatkami A. Łysakowskiego rozpoczynającymi się od słów „1. Przepisany z kartoteki przez p. J[aninę] J[antzenową] w r. 1940/1941: stron 150 […]". W kolejnych punktach zanotowane są prace prowadzone jesienią 1943 r., wiosną 1944 r. autor porównywał słownictwo z określnikami z kartoteki warszawskiej, z „kluczem" Eppelsheimera i poddziałami wspólnymi klasyfikacji dziesiętnej i innych klasyfikacji, sygn. TD 110.

[372] *Sprawozdanie Państwowego Instytutu Książki za czas od 20 IX 1946 do 31 III 1947* (s. 4). AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Księgarsko-Wydawniczy, sygn. 6862; oraz w BN. ZDK, sygn. TD 284/23.

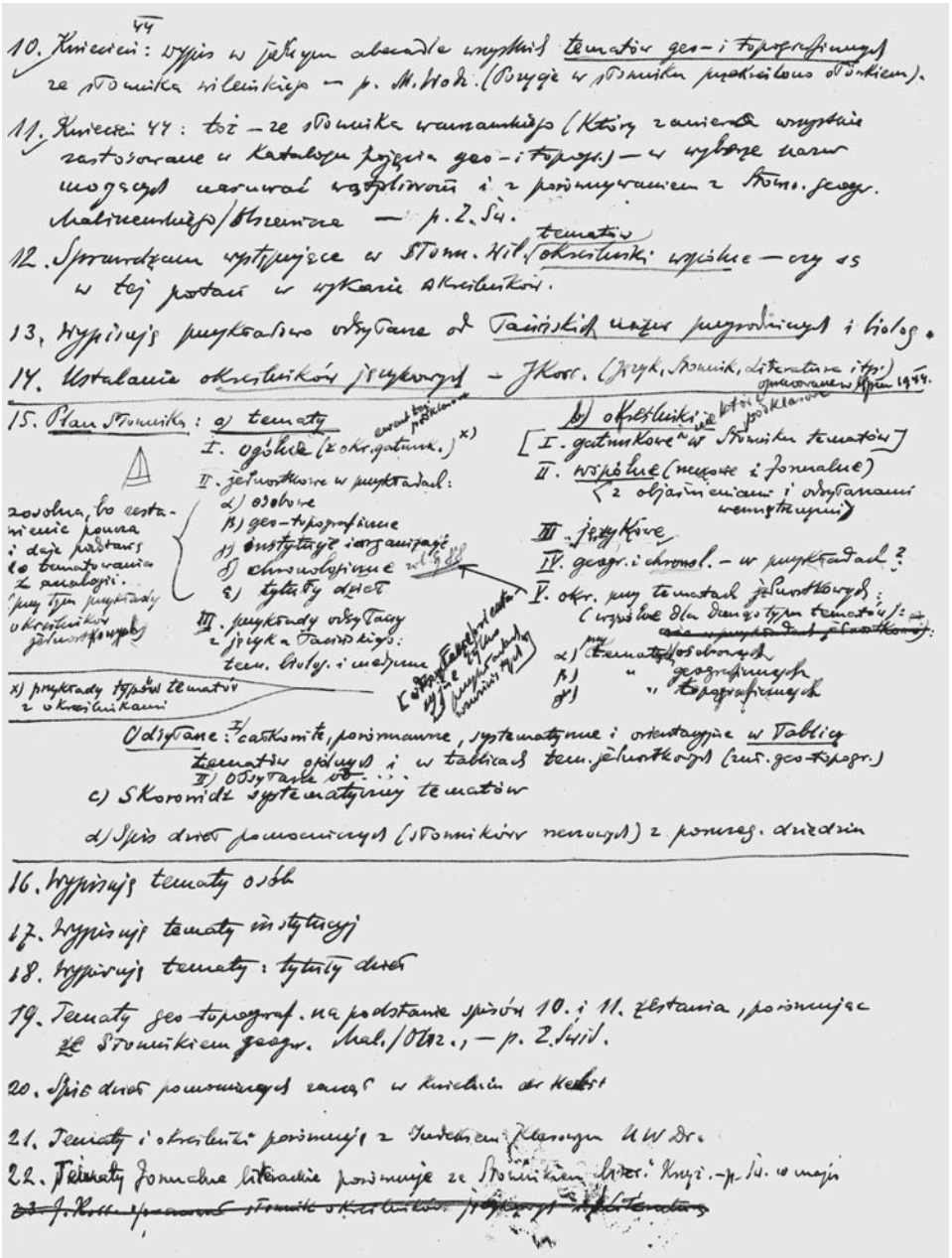

7. Notatki Adama Łysakowskiego z prac nad *Słownikiem tematów katalogu przedmiotowego* (1944 r.)

W lipcu 1948 roku *Słownik* był gotowy w 2/3[373], w pierwszym kwartale 1949 roku opracowywano litery od S do V[374]. Wizytująca PIK komisja ministerialna oceniła stan prac pozytywnie: „Drugą pracą [po badaniach czytelniczych] tego wydziału o charakterze naukowo-badawczym jest słownik tematów katalogu przedmiotowego. W tym zakresie wyniki są duże — praca jest prawie na ukończeniu"[375]. W drugim kwartale „dokończono wiązania tematów za pomocą odsyłaczy (do litery Z włącznie). Pozostaje sprawdzenie tematów b. specjalnych przez odbycie konsultacyj ze specjalistami odnośnych dziedzin"[376]. Gdy w lipcu 1949 roku los PIK był już właściwie przesądzony, a dyrektor Łysakowski w sprawach służbowych przebywał w Warszawie[377], Helena Hleb-Koszańska donosiła w liście:

> Zaczęłyśmy przepisywać katalog przedmiotowy, słownik tematów. Będzie tego ok. 450 stron. Czy warto włączać tam tematy, które w obecnym stadium pracy nie mają jeszcze swoich powiązań odsyłaczowych ani ustalonej dziedziny nadrzędnej? Figurują wszakże w wileńskim spisie. Proszę o decyzję. Zaoszczędzi to ok. 6%[378].

Ostatecznie *Słownik,* który zachował się w maszynopisie[379], liczył 594 strony.

Adam Łysakowski 24 sierpnia 1949 roku wysłał do Jana Kossonogi z Biblioteki Ministerstwa Żeglugi w Warszawie oraz Zofii Kossonogowej i Marii Głowińskiej z Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie pismo następującej treści:

> Dyrekcja Państwowego Instytutu Książki, przesyłając opracowany u siebie maszynopis *Słownika tematów katalogu przedmiotowego*, prosi uprzejmie o przejrzenie go i poczynienie wszelkich, cennych uwag. W szczególności proszę o:
>
> a) ocenę układu całości słownika oraz jego czytelności i łatwości w użytkowaniu przez bibliotekarzy;
>
> b) ocenę rzeczową redakcji poszczególnych tematów i metody wiązań odsyłaczowych;
>
> c) uzupełnienie spisu ważniejszymi tematami, które weszły do zasobu katalogowego w piśmiennictwie powojennym.
>
> Uwagi:
>
> I. Dla przyspieszenia sprawy przesyłam na razie przepisaną część *Słownika*, A do Pe, s. 1–381 i to przed dokonaniem korekty literowej i rzeczowej (są tu więc możliwe błędy).
>
> II. W nawiasie obok tematu podano te terminy, od których sporządza się odsyłacz do danego tematu. Znak + przed terminem w nawiasie wskazuje pojęcie wyższe. Termin bez znaku + jest katalogowym równoważnikiem tematu.

---

[373] *Prace Państwowego Instytutu Książki (1 lipiec 1948 r.). Prace badawcze* (punkt 1, s. 1). BN. ZDK, sygn. TD 284.

[374] *Sprawozdanie Państwowego Instytutu Książki za I kwartał 1949* (punkt 6, s. 1). BN. ZDK, sygn. TD 284.

[375] *Sprawozdanie z prac Komisji powołanej przez Ministerstwo Oświaty…*, s. 3.

[376] *Sprawozdanie Państwowego Instytutu Książki za II kwartał 1949* (punkt 8, s. 1). BN. ZDK, sygn. TD 284.

[377] Kronika PIK, s. 131–132.

[378] List Heleny Hleb-Koszańskiej do Adama Łysakowskiego, Łódź 18.07.1949 r., w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951…*, s. 325.

[379] BN. ZDK, sygn. TD 110 A 1. Jego analizę przeprowadziła J. Sadowska, *Hasła przedmiotowe w teorii Adama Łysakowskiego i praktyce „Przewodnika Bibliograficznego"*, Warszawa 2000, s. 46 n.

Korcz-Derkacz.indb 152 2011-07-29 13:32:07

III. Publikacja Słownika zawierać będzie oprócz spisu tematów osobny wykaz określników wspólnych oraz określników językowych[380].

Zofia Kossonogowa i Maria Głowińska zwróciły *Słownik tematów* 10 października 1949 roku, zastrzegając na wstępie, że wprowadzone uzupełnienia, jako hasła katalogu uogólniającego, nie mogą być traktowane jako wyczerpujący zasób piśmiennictwa powojennego dla katalogu przedmiotowego wyszczególniającego. Zwracały uwagę, że gdyby *Słownik* został przeznaczony dla bibliotek naukowych, wymagałby uzupełnień uwzględniających istniejące braki piśmiennictwa w polskich bibliotekach oraz dokładniejszego, w porozumieniu z fachowcami, opracowania odsyłaczy. Gdyby zaś miał służyć bibliotekom specjalnym, powinien być opracowany w ścisłej współpracy bibliotekarzy i specjalistów pracujących zawodowo lub naukowo w danej specjalności. Dla bibliotek powszechnych („ogólnokształcących") *Słownik* musiałby zostać skrócony, na przykład w zakresie nazw przyrodniczych, farmaceutycznych oraz uwspółcześniony w dziedzinie społecznej. Stwierdzały też, że

Słownik, zawierający bogaty zasób tematów i mogący służyć za podstawę do wydania polskiego słownika tematów nie nadaje się jeszcze w tej formie do ogłoszenia[381].

Dalsze losy *Słownika* są po części także losami samego PIK. Gdy Adam Łysakowski ponownie skierował go do recenzentek w 1950 roku, Instytutu już nie było. Uwagi naniesione na egzemplarzu *Słownika*, a przede wszystkim recenzja Wandy Dąbrowskiej (z 3 września 1950 roku), która miała go ocenić z punktu widzenia potrzeb bibliotekarstwa powszechnego, były zdecydowanie negatywne[382]. Widać w nich wyraźnie wpływ sytuacji politycznej i nowej ideologii, która była coraz bardziej obecna w bibliotekarstwie, bibliografii i czytelnictwie[383].

Wydaje się, że niekorzystna atmosfera wokół *Słownika* — pisze Jadwiga Sadowska — w części podyktowana była względami politycznymi, co widać w recenzjach, w części zaś brakiem świadomości, że *Słownik* odwzorowuje opracowywane zbiory, ale chyba także brakiem szerszego spojrzenia na sprawy opracowania przedmiotowego i próbami odniesienia ich tylko do sytuacji polskiego piśmiennictwa i czytelnictwa powojennego. Łysakowski miał wszelkie podstawy, aby stracić nadzieję na szybkie ukazanie się *Słownika tematów dla katalogu przedmiotowego.*

Autorka stwierdza także: „Szkoda, że *Słownik* ten nie został opublikowany, bowiem straciliśmy w ten sposób ciągłość historyczną".

Słownik jest przykładem realizowanego w PIK zadania z pogranicza pracy naukowej i stosowanej, która w założeniu miała znormalizować i tym samym ułatwić

[380] Pismo Adama Łysakowskiego z dnia 24 sierpnia 1949 r. BN. ZDK, sygn. TD 110.

[381] Pismo Z. Kossonogowej i M. Głowińskiej do Państwowego Instytutu Książki. Warszawa, dn. 10 X 1949 r. BN. ZDK, sygn. TD 110.

[382] Recenzje te omawia J. Sadowska, *Hasła przedmiotowe w teorii*…, s. 48–51; teksty wszystkich recenzji zob. BN. ZDK, sygn. TD 110 A, 110 A1, TD 662/1 Wanda Dąbrowska.

[383] Widać to już wyraźnie w publikacjach B. Bieruta, E. Iwańczaka, C. Kozioła oraz w referatach i postanowieniach Konferencji bibliotekarzy naukowych w Krynicy w lutym 1951 r. Zob. *Pamiętnik Konferencji Krynickiej 3–15 II 1951*, „Przegląd Biblioteczny" 19, 1951, z. 3–4.

Korcz-Derkacz.indb 153 2011-07-29 13:32:07

pracę bibliotek w zakresie katalogu przedmiotowego. Mimo podejmowanych przez Łysakowskiego prób dostosowania się do wskazań recenzentów i uwzględnienia potrzeb piśmiennictwa powojennego praca została zaprzepaszczona. Po negatywnych recenzjach Łysakowski nie wracał już do tego zagadnienia, choć od początku miał świadomość, że *Słownik tematów* jest niezbędnym elementem metodyki opracowania przedmiotowego. Pracę nad słownikiem podjęto ponownie w Instytucie Bibliograficznym już po śmierci Łysakowskiego. Brała w tym udział między innymi Helena Hleb-Koszańska i Maria Dembowska.

4.2. Organizacja prac nad szkolnictwem bibliotekarskim

Tematem rozważań były w PIK także prace organizacyjne dotyczące szkolnictwa bibliotekarskiego i księgarskiego. W okresie międzywojennym przy Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy istniała od 1929 roku jednoroczna Szkoła Bibliotekarska przejęta w 1938 roku przez Warszawskie Koło Związku Bibliotekarzy Polskich oraz od 1928 roku Wydział Biblioteczny przy Szkole Pracownic Społecznych Polskiej Macierzy Szkolnej. Oba kursy szkoliły bibliotekarzy na stopniu elementarnym i średnim. Na poziomie wyższym szkolenie bibliotekarzy odbywało się od roku 1925 w Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej. Już na I Zjeździe Bibliotekarzy Polskich we Lwowie (1928 r.), na wniosek Heleny Radlińskiej, powzięto uchwałę podkreślającą konieczność odmiennego kształcenia bibliotekarzy oświatowych[384].

Dekret o bibliotekach z 17 kwietnia 1946 roku stawiał przed bibliotekami wymóg zatrudniania odpowiednio przygotowanego personelu[385]. Postanowienia te wymagały od państwa organizacji szkolnictwa bibliotekarskiego, a było to tym pilniejsze, że reforma szkolna i dostęp do wyższych uczelni młodzieży robotniczej i chłopskiej rozbudziły chęć zdobywania wiedzy oraz samokształcenia. Zauważał te problemy Józef Grycz, który w 1946 roku, w artykule *Problemy biblioteczne obecnej doby* podkreślał, że potrzebni są właściwi ludzie na właściwych miejscach, niezbędni do prowadzenia akcji bibliotecznej.

> Musimy wypracować racjonalny system szkolenia bibliotekarzy, ustalić podstawowe programy odpowiednich uczelni i kursów, a przede wszystkim wykształcić zespół wykładowców. Jedna katedra czy nawet studium bibliotekarstwa na Uniwersytecie w Łodzi nie może tu wystarczyć. Powinniśmy też, opierając się na tym postanowieniu [mowa o art. 5 Dekretu o bibliotekach], wyjednać u czynników decydujących uznanie dla bibliotekarstwa jako zawodu specjalnego i wydanie od-

[384] Więcej na temat bibliotekarzy i ich szkolenia w okresie międzywojennym zob. Z. Gaca-Dąbrowska, *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej...*, s. 99–126.

[385] W art. 3 stwierdzano „Minister Oświaty określi kwalifikacje wymagane do zajmowania stanowisk bibliotekarzy zatrudnionych w bibliotekach publicznych i w wypożyczalniach dochodowych oraz w art. 5: Zarządzający biblioteką, zarówno należącą do sieci, jak i działającą poza nią, z wyjątkiem bibliotek domowych, winien: […] posiadać personel należycie przygotowany do pracy z książką i czytelnikiem".

dzielnej pragmatyki dla państwowej służby bibliotecznej. Panujące bowiem pod tym względem stosunki są dla stanu bibliotekarskiego krzywdzące a dla bibliotek wprost szkodliwe. […] Jeżeli chcemy, aby do bibliotekarstwa zgłaszały się siły wartościowe, aby z niego nie uciekali co zdolniejsi pracownicy, musimy stworzyć im należyte i słusznie żądane warunki bytu i stanowisko społeczne[386].

W innym miejscu napominał:

Nie wolno oszczędzać środków i wysiłków na szkolenie nauczycieli-bibliotekarzy. Wymaga ono w początkowym okresie, gdy zaczyna się od zera, oczywiście dużych kredytów. Trzeba przecież przeszkolić niemal wszystkich opiekunów bibliotek szkolnych. Czynimy to na różnego rodzaju kursach, z konieczności krótkotrwałych, i szkolących, i dokształcających. Dużą wagę przywiązujemy do fachowego szkolenia w zakładach kształcenia nauczycieli. Planujemy kursy korespondencyjne, wydanie szczegółowej instrukcji wraz z formularzami. Niezbędny jest odpowiedni podręcznik bibliotekarski[387].

Uznając wagę problemu, już w 1947 roku opracowano w PIK dla Ministerstwa Oświaty plan czteroletniego liceum bibliotekarsko-księgarskiego i program zagadnień księgoznawczych dla dwu pierwszych lat liceum pedagogicznego. Państwowy Instytut Książki zorganizował w maju i czerwcu 1948 roku kurs dla bibliotekarzy naukowych[388]. W ciągu 45 dni przeprowadzono 82 godz. wykładów i 30 godz. ćwiczeń. Kurs objął następujące zagadnienia:

I. Nauka o książce i bibliografia (15 godz. wykładów i 8 godz. ćwiczeń).

II. Historia i organizacja bibliotek w Polsce i za granicą (8 godz. wykładów).

III. Bibliotekarstwo — problemy techniczne (37 godz. wykładów i 22 godz. ćwiczeń).

IV. Udostępnianie zbiorów i czytelnictwo (15 godz. wykładów).

V. Zbiory specjalne (11 godz. wykładów).

VI. Nauka o Polsce i świecie współczesnym oraz prawo biblioteczne (6 godz. wykładów).

Specjalne wykłady monograficzne poświęcono niektórym zagadnieniom współczesnym, takim jak: plan wydawniczy, bibliotekarstwo w ZSRR, zastosowanie fotografii w bibliotekarstwie czy też upowszechnianie czytelnictwa. W kursie wzięło udział 34 czynnych bibliotekarzy i pracowników książki, 2 osoby związane z bibliotekarstwem i 5 osób innych zawodów.

386 J. Grycz, *Problemy biblioteczne...*, s. 10–11.

387 J. Grycz, *Polska polityka biblioteczna w latach powojennych*, [w:] *Z zagadnień teorii i praktyki bibliotekarskiej. Studia poświęcone pamięci Józefa Grycza*, Wrocław 1961, s. 83. Tekst ten powstał w lutym 1949 r. jako podsumowanie „akcji bibliotecznej" i miał być wygłoszony na Zjeździe Delegatów ZBiAP w kwietniu 1949 r.

388 Poza pracownikami PIK (mgr M. Dembowska, mgr J. Gruszecka, dr H. Hleb-Koszańska, dr A. Łysakowski, mgr W. Nowodworski) wykładowcami byli: Z. Dylik, dr M. Dzikowski, dr M. Łodyński, prof. J. Muszkowski, mgr M. Popowska, dr M. Siuchniński, mgr H. Walterowa. Zob. W.N., *Kurs bibliotekarstwa naukowego w Łodzi*, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 12, s. 190.

Pracownicy PIK, zwłaszcza Adam Łysakowski, Helena Hleb-Koszańska, Maria Dembowska i Witold Nowodworski stale współpracowali z Katedrą Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Łódzkiego, prowadząc tam wykłady i ćwiczenia. Studenci Katedry odbywali w Instytucie praktyki i korzystali ze zgromadzonych zbiorów i pomocy dydaktycznych.

Przez wiele miesięcy przygotowywano też konferencję poświęconą sprawom szkolnictwa bibliotekarskiego i księgarskiego. Odbyła się ona ostatecznie 13 grudnia 1948 roku w czytelni Biblioteki Ministerstwa Oświaty. Spośród zaproszonych ponad 80 osób i instytucji z Warszawy i innych ośrodków w kraju uczestniczyło w niej 28 przedstawicieli władz bibliotecznych, zainteresowanych urzędów z Warszawy i 12 osób z innych miast[389]. Obecni byli między innymi: wiceminister oświaty Henryk Jabłoński, naczelny dyrektor bibliotek Józef Grycz, urzędnicy Ministerstwa Czesław Kozioł i Franciszek Sedlaczek, dyrektor Państwowego Koedukacyjnego Liceum Biblioteczno-Księgarskiego w Krakowie Artur Kopacz, kierownik Zawodowych Kursów Księgarskich F. Jasiński, Zofia Rodziewiczowa jako delegat „Czytelnika" oraz Irena Barowa, Aleksander Birkenmajer, Maria Gutry, Marian Pelczar i inni. Celem konferencji było przedyskutowanie typów szkolnictwa bibliotekarskiego (nie zajmowano się programami szkół)[390]. Obradom przewodniczył prof. Jan Muszkowski. Przedstawiono trzy referaty: Adama Łysakowskiego *Cechy dobrego bibliotekarza,* Jana Muszkowskiego *Nowe kierunki w kształceniu bibliotekarzy*[391] i Witolda Nowodworskiego *Szkolnictwo bibliotekarskie i księgarskie* z tezami do dyskusji[392].

W referacie wstępnym, jak czytamy w sprawozdaniu Nowodworskiego[393], Adam Łysakowski wskazał,

> że udatność akcji upowszechniania książki zależy od tego, aby była dobra książka i dobry bibliotekarz. Dobry bibliotekarz szczególnie winien się odznaczać znawstwem książek, umiejętnością encyklopedyczno-bibliograficzną i zdecydowaną postawą społeczną.

Wprawdzie pełny tekst tego referatu nie był publikowany, jednak z poglądami Łysakowskiego na zawód i status bibliotekarza można się zapoznać, analizując wcześniejsze jego wystąpienia i publikacje. Przypomnijmy pokrótce, że w 1945 roku na konferencji okręgowych wizytatorów bibliotek Łysakowski[394] zastanawiał

---

[389] W. Nowodworski, *Szkolnictwo bibliotekarskie i księgarskie. Zasady organizacyjne*, „Biuletyn PIK" 1949, t. 2, s. 98.

[390] W. Nowodworski, *Konferencja w sprawie szkolnictwa bibliotekarskiego oraz księgarskiego*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 1–2, s. 28–29.

[391] J. Muszkowski, *Nowe prądy w kształceniu bibliotekarzy*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 1–2, s. 1–5.

[392] W. Nowodworski, *Szkolnictwo bibliotekarskie…*, s. 83–103.

[393] W. Nowodworski, *Konferencja w sprawie…*, s. 29.

[394] A. Łysakowski, *Rola biblioteki i bibliotekarza w Polsce współczesnej*, [w:] *Aktualne zagadnienia bibliotekarskie. Pierwsza powojenna konferencja okręgowych wizytatorów bibliotek w dniach 24–27 października 1945 r. w Pabianicach*, Warszawa 1946, s. 17–23.

Korcz-Derkacz.indb 156 2011-07-29 13:32:08

się nad kształtem współczesnego bibliotekarstwa i świadomością bibliotekarzy odnośnie do zadań, jakie stawiają przed nimi nowe czasy. Bibliotekarz nie może być już tylko kustoszem zgromadzonych skarbów — współcześnie musi być pośrednikiem między twórcą a odbiorcą literatury, ma do spełnienia funkcję osoby kierującej czytelnictwem. Staje się on wychowawcą bibliotecznym, który musi być także zaznajomiony z zagadnieniem rozwoju osobowości i podchodzić do czytelników w sposób zindywidualizowany pod względem metod wychowawczych. Podkreślał, że rozwój kraju wymaga ludzi przygotowanych dobrze zawodowo do wykonywania nowych zadań, którym należy pomóc w zdobywaniu wiedzy i samokształceniu. „Rolą bibliotekarza — pisał — będzie okazać żywą i bezpośrednią pomoc dydaktyczną w samokształceniu”[395], dzięki czemu rozwija się „jego osobowość i wyrabia uspołecznioną jednostkę […], a bibliotekarstwo dochodzi tutaj do szczytu swego uspołecznienia”[396].

Taką odpowiedzialną funkcję spełniać może człowiek do tego odpowiednio przygotowany, a „różni przygodni amatorzy” opuszczą szeregi bibliotekarzy. W obrębie zawodu, stwierdzał, nastąpiła specjalizacja: „w stosunku do korzystających z biblioteki jedni pełnią poradnictwo bibliograficzne i dydaktyczne, inni prowadzą wychowawstwo biblioteczne, podobni tym do nauczycieli”[397]. Łysakowski podkreślał, że bibliotekarz musi być człowiekiem aktywnym, musi wnikać w życie społeczne. Także biblioteka jako miejsce pracy będzie ulegała niezbędnym przemianom:

> trzeba pogłębiać metody gromadzenia, a więc dbać o organiczny dobór zbiorów, specjalizować biblioteki naukowe, zachowywać historyczne pomniki bibliotekarstwa polskiego, zbierać dokumenty życia społecznego, czuwać nad planem nowych wydawnictw. Uaktywnić trzeba sposoby opracowywania zbiorów, sporządzając źródła bibliograficzne, rozpowszechniając je poza biblioteką, wchodząc w ściślejszą współpracę ze światem uczonych w przygotowywaniu dzieł naukowych[398].

Obie wypowiedzi Łysakowskiego — z 1945 i 1948 roku — wyraźnie wskazują na potrzebę kształcenia bibliotekarzy nie tylko pod kątem fachowym, ale także psychologiczno-socjologicznym. Dobrze przygotowany bibliotekarz nie tylko miał być sam obznajmiony z literaturą, ale również umieć zainteresować i pomóc czytelnikowi w podnoszeniu jego kwalifikacji. Było to wyraźne nastawienie na oświatową rolę biblioteki i bibliotekarza wobec społeczeństwa.

Jan Muszkowski zabrał głos na temat szkolenia bibliotekarzy i księgarzy jako teoretyk nauki o książce, bibliotekarz i przede wszystkim jako kierownik Katedry Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Łódzkiego. Zdobył także doświadczenia, uczestnicząc w międzywojennych gremiach, takich jak Komitet Rzeczoznawców

[395] *Ibidem*, s. 20.
[396] A. Łysakowski, *Uspołecznienie bibliotekarstwa*, „Bibliotekarz” 14, 1947, nr 3/4, s. 38.
[397] *Ibidem*, s. 38.
[398] A. Łysakowski, *Rola biblioteki…*, s. 23.

Bibliotecznych i liczne międzynarodowe konferencje[399], dzięki czemu był bardzo dobrze zorientowany w kształceniu bibliotekarzy na świecie[400]. Na konferencji poświęconej czytelnictwu w maju 1947 roku[401] podkreślał, że przez pracowników książki rozumie nie tylko bibliotekarzy i księgarzy, ale także pedagogów i działaczy oświatowych. Przedstawiając nowe tendencje w kształceniu bibliotekarzy we Francji, w Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych, Czechosłowacji, Związku Radzieckim, Muszkowski podkreślał wspólne dla nich dążenie do kształcenia dwustopniowego, czasami trzystopniowego, przyjmujacego jako zasadę podziału typ biblioteki (naukowe i powszechne) albo hierarchię funkcji wykonywanych w bibliotece (kierownicze, średnie, niższe).

Muszkowski zauważał, że w Polsce, w wyniku wielu konferencji i narad, zaczyna wyłaniać się model trzystopniowy: najpierw czteroletnia szkoła zawodowa o typie licealnym jako uzupełnienie podstawowej siedmiolatki (pierwszą tego typu szkołą było Liceum Bibliotekarsko-Księgarskie w Krakowie), następnie jednoroczna lub dwuletnia szkoła specjalna dla kandydatów do średniej służby w bibliotekach naukowych i w większych bibliotekach powszechnych oraz do stanowisk kierowniczych na szczeblu bibliotek powiatowych, czyli w bibliotekach o niższym zakresie odpowiedzialności. Przykładem odpowiadającym tej grupie były trzyletnie Zawodowe Kursy Księgarskie organizowane przez Związek Księgarzy Polskich. Ostatni etap to studia uniwersyteckie obejmujące jedenaście trymestrów wymaganych do magisterium na wydziałach humanistycznych, z tego sześć trymestrów (dwa lata) w zakresie jednej z obranych dyscyplin naukowych wraz z przewidzianymi egzaminami; kolejnych pięć — to okres specjalizacji zawodowej. Grupę przedmiotów i egzaminów specjalnych stanowią: nauka o książce — z tego zakresu powinien być wybrany temat pracy magisterskiej, bibliotekarstwo i ewentualnie nauki pomocnicze historii, jeśli przedmiot ten nie mieścił się już w planie studiów pierwszego okresu. Przewidywano specjalizację bibliotekoznawczą przy magisteriach z polonistyki, historii, socjologii. Zadaniem miało być kształcenie

> badaczy-specjalistów w zakresie nauki o książce i pedagogów dla szkół i kursów zawodowych wszelkiego typu, jak również praktyków bibliotekarzy na stanowiskach samodzielnych i kierowniczych w instytucjach naukowych i większych bibliotekach powszechnych[402].

Prelegent uznawał też potrzebę doraźnych szkoleń i kursów dla bibliotekarzy.

---

[399] J. Muszkowski, *Bibliotekarstwo na terenie międzynarodowym. Kronika*, „Przegląd Biblioteczny" 5, 1931, s. 236–245.

[400] J. Muszkowski, *Kształcenie bibliotekarzy*, „Bibliotekarz" 12, 1945, nr 2–3, s. 1–6; *idem*, *Nowe prądy…*; *Plan wykładów i ćwiczeń w zakresie nauki o książce i bibliotekoznawstwa na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Łódzkiego w roku akademickim 1947/48*, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 6–7, s. 102.

[401] J. Muszkowski, *Rola badań nad czytelnictwem…*

[402] J. Muszkowski, *Nowe prądy…*, s. 5.

Referat Witolda Nowodworskiego *Szkolnictwo bibliotekarskie i księgarskie*[403] zawierał tezy do dyskusji i reprezentował stanowisko PIK. Autor przedstawił pokrótce dotychczasowe sposoby kształcenia bibliotekarzy w Polsce, podkreślając, że w nowej sytuacji politycznej, społecznej i przy zmieniającej się nauce, następuje wyraźne zbliżenie teorii do praktyki. Poza wyższymi uczelniami — stwierdzał dalej — powstają instytucje i zakłady badawcze o charakterze specjalnym, których zadaniem jest między innymi gromadzenie materiału, jego naukowe opracowanie i udostępnianie oraz służba dokumentacyjno-informacyjna w zakresie swojej specjalności. Stawia to przed bibliotekarzami, nie tylko bibliotek naukowych, ale i powszechnych, nowe wyzwania. Bez względu na miejsce pracy — podkreślał referent — wykonują oni przecież jeden zawód.

Zdaniem Nowodworskiego prace bibliotekarskie podzielić można na: a) prace techniczne wymagające umiejętności praktycznych, znajomości reguł i norm, b) funkcje naukowe wymagające przygotowania teoretycznego i samodzielności w działaniu oraz c) funkcje kierownicze wymagające, poza uzdolnieniami, wiedzy teoretycznej i praktycznej. Do tych trzech grup zadań powinno być dostosowane szkolnictwo bibliotekarskie, dla którego fundamentem ma być wykształcenie ogólne.

Jak stwierdzał referent, z przeprowadzonych badań wynikało, że gdyby rocznie przygotowywać po 250 osób do bibliotek powszechnych i gminnych, a po 150 osób do bibliotek naukowych, to wówczas braki kadrowe w polskich bibliotekach będzie można uzupełnić w ciągu najbliższych sześciu lat[404]. W dalszej części referatu przedstawiony został opracowany w PIK plan szkolnictwa bibliotekarskiego następujących szczebli:

a) Czteroletnia szkoła stopnia licealnego dla absolwentów 7-klasowej szkoły ogólnokształcącej, miałaby przygotowywać pracowników służby technicznej w bibliotekarstwie i księgarstwie (podobnie jak działające od 1947 roku dwuletnie Państwowe Koedukacyjne Liceum Bibliotekarsko-Księgarskie w Krakowie). W programie uwzględnione powinny być w szerokim zakresie przedmioty ogólnokształcące. Liczba godzin przeznaczonych na przedmioty zawodowe, w stosunku do ogółu godzin nauczania, nie powinna wynosić więcej niż 1/5 w pierwszych dwóch latach, a następnie około 30–32 godzin tygodniowo. Przedmioty księgoznawcze powinny być nauczane w ramach innych przedmiotów, a umiejętności zawodowe opanowywane w trakcie ćwiczeń praktycznych. Oczekuje się, stwierdzał referent, że rocznie będzie można wykształcić 120 uczniów, którzy w ostatnich dwóch klasach będą mogli wybrać naukę na wydziale bibliotekarskim lub księgarskim. Szkoła ta nie powinna zamykać drogi do dalszej nauki.

[403] W. Nowodworski, *Szkolnictwo bibliotekarskie…*, s. 83–103.
[404] *Ibidem*, s. 90.

b) Jednoroczna szkoła specjalna, do której kandydaci będą się rekrutować między innymi spośród absolwentów szkoły ogólnokształcącej, szkoły bibliotekarskiej stopnia licealnego, osób zatrudnionych w bibliotekach i urlopowanych na czas nauki, nauczycieli — stypendystów pragnących zmienić zawód. Górna granica wieku nie powinna przekraczać 40 lat. Zadaniem szkoły będzie przygotowanie kierowników mniejszych bibliotek powszechnych oraz samodzielnych pracowników stopnia średniego bibliotek wszelkiego typu, na przykład instruktorów powiatowych, kierowników działów. W proponowanym programie przeważać miałyby przedmioty zawodowe, ale z uwzględnieniem niektórych przedmiotów ogólnokształcących, na przykład nauki o Polsce i świecie współczesnym. Szacowano, że w ten sposób wykształci się rocznie 120 osób w dwóch równoległych klasach.

c) Czteroletnie bibliotekoznawcze studia uniwersyteckie, na kształt istniejącej od 1945 roku Katedry Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Łódzkiego, miałyby być studiami o charakterze specjalnym w obrębie polonistyki, historii i socjologii. Należało przy tym dążyć do utworzenia nowych katedr i możliwości uzyskiwania tej specjalności na innych wydziałach humanistycznych, jak na przykład w ramach filozofii, pedagogiki, nauk filologicznych (języki nowożytne, filologia klasyczna). Z czasem ta forma kształcenia, przełożona na inne wydziały, pozwoliłaby przygotować pracowników bibliotek specjalnych. Absolwenci tych studiów mieliby kwalifikacje do pracy na stanowiskach samodzielnych, w tym kierowniczych, w większych bibliotekach powszechnych (stopnia wojewódzkiego i miejskiego), szkolnych oraz naukowych, w księgarstwie sortymentowym i nakładowym. Określony charakter wykształceniu zawodowemu dałby temat pracy dyplomowej i zainteresowania słuchaczy. W ten sposób rocznie można byłoby wykształcić około 100 bibliotekarzy.

Jeśli chodzi o praktyki zawodowe, to projekt przewidywał półroczną praktykę dla absolwentów szkół stopnia licealnego oraz roczną dla absolwentów szkoły specjalnej i studiów uniwersyteckich. Praktyki powinny się odbywać w bibliotekach takiego typu, jak przyszłe miejsce pracy kandydata. Zwolnione z praktyk mogły być osoby pracujące przynajmniej rok w bibliotekarstwie. Łącznie na wszystkich szczeblach można byłoby przygotować około 350 osób rocznie.

Nowodworski podkreślał też, że poza wymienionymi szkołami utrzymane powinny być różnego rodzaju kursy bibliotekarskie i księgarskie (minimalnie 60 godzin), dające możliwość systematycznego dokształcania się osobom pełniącym obowiązki bibliotekarzy w bibliotekach szkolnych i powszechnych oraz bibliotekarzom czynnym. Dość systematycznie powinny się odbywać konferencje bibliotekarskie poświęcone omówieniu problemów bibliotecznych teoretycznych i praktycznych. Za wskazaną formę dokształcania uznano wprowadzenie przedmiotów księgoznawczych do zakładów kształcenia nauczycieli. Referent zwracał uwagę na konieczne zmiany w egzaminach bibliotekarskich i księgarskich oraz na to, że w sposób szczególny trzeba zadbać o odpowiednio przygotowanych do pracy wykładowców w szkołach i na kursach bibliotekarskich, gdyż to od poziomu

Korcz-Derkacz.indb 160 2011-07-29 13:32:09

ich wiedzy i przygotowania fachowego zależeć będzie poziom zawodowej wiedzy bibliotekarzy.

W swoim wystąpieniu Nowodworski odniósł się także do sprawy pomocy naukowych, zwłaszcza podręczników, wydawnictw popularnych z zakresu wiedzy o książce, pomocy do realizacji w szkołach programu przysposobienia czytelniczego[405] oraz do czytelnictwa dziecięcego jako podstawy czytelnictwa masowego. Aby było ono dobrze realizowane, powinny być prowadzone wykłady z zakresu literatury dziecięcej, czytelnictwa i bibliotekarstwa dziecięcego w instytucjach kształcenia nauczycieli i w szkołach bibliotekarskich oraz powinna być zorganizowana specjalizacja „bibliotekarstwo dziecięce" w jednorocznej szkole bibliotekarskiej.

Po wysłuchaniu referatu dyrektor Łysakowski wyjaśnił dodatkowo uczestnikom konferencji, że przedstawione obliczenia statystyczne dotyczące braków personalnych w bibliotekach mają charakter orientacyjny i dotyczą tej kategorii pracowników, którzy powinni przejść przez stałe szkolnictwo bibliotekarskie. Spora część osób będzie musiała zdobywać wykształcenie na kursach — 60 godzin zaproponowanych przez PIK to dolna granica, podobnie jak zaproponowana liczba zakładów kształcenia.

Następnie odbyła się szeroka dyskusja, w której wyróżnić można kilka nurtów[406].

Po pierwsze, w zakresie spraw ogólnych podnoszono konieczność rozstrzygnięcia, kto powinien zająć się realizacją spraw związanych ze szkolnictwem bibliotekarskim: Naczelna Dyrekcja Bibliotek, Państwowy Instytut Książki czy Związek Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich. Zdaniem dyskutantów za możliwością wspólnego szkolenia księgarzy i bibliotekarzy przemawiały zadania społeczne obu zawodów, wykazujące konieczność ściślejszej współpracy, oraz fakt, że młodzież wstępująca do liceum rzadko ma sprecyzowane ostateczne wyobrażenie o zawodzie, który chce wykonywać. Uwzględniając jednak różnice założeń koncepcyjnych obu zawodów, opowiedziano się raczej za szkoleniem częściowo wspólnym z zachowaniem specjalizacji.

Po drugie, w odniesieniu do szkolnictwa specjalnego wystąpiły obawy, że jeden rok jest okresem zbyt krótkim do wyszkolenia personelu kierowniczego i samodzielnego stopnia średniego oraz że należy w nim uwzględnić potrzeby bibliotekarstwa dziecięcego.

Po trzecie, w odniesieniu do studiów uniwersyteckich zgłaszano potrzebę kształcenia personelu dla bibliotek specjalnych. Do kształcenia księgarzy potrzebna byłaby raczej dwuletnia szkoła o profilu bardziej specjalistycznym.

Po czwarte, w odniesieniu do praktyk zauważano, że powinny się one odbywać w dobrze zorganizowanych bibliotekach, dlatego niezbędne jest przygotowanie wykazu tych miejsc, w których mogłyby być prowadzone.

[405] Problem ten był osobno rozpatrywany w PIK przez M. Dembowską.

[406] W. Nowodworski, *Szkolnictwo bibliotekarskie…*, s. 99–100.

Po piąte, poruszano sprawy związane z organizacją kursów, liczbą godzin potrzebnych do rzetelnego przekazania zaplanowanego materiału, z koniecznością kontroli i opieki ze strony czynników fachowych. Należało także pomyśleć o przeszkoleniu nauczycieli w zakresie prac bibliotecznych, na przykład na kursach korespondencyjnych oraz, jako zadanie szczególnie pilne, przygotować kształcenie kadry wykładowców i kierowników kursów. Stwierdzono, że wielkim udogodnieniem i rozwiązaniem choć części problemów technicznych w bibliotekach byłoby centralne drukowanie kart katalogowych.

Na konferencji ustalono także trzy typy kursów kształcących i dokształcających: 60-, 120- i 240-godzinne. Na pierwszym szczeblu technika bibliotekarska powinna być potraktowana w sposób ogólny, na drugim — dość obszernie, a na trzecim powinna objąć tylko kandydatów niepracujących w zawodzie. Zakładano, że przy ZBiAP powinna powstać komisja egzaminacyjna do przeprowadzania egzaminów zawodowych dla bibliotekarzy już zatrudnionych, ale nieposiadających stosownych świadectw. ZG ZBiAP został zobowiązany do przedstawienia Naczelnej Dyrekcji Bibliotek wniosków dotyczących następujących spraw: koordynacji poczynań i podziału zadań w zakresie szkolnictwa bibliotekarskiego, wyznaczenia instytucji zdolnych do przeprowadzenia praktyk bibliotekarskich i określenie czasu ich trwania, delegowanie przedstawiciela Ministerstwa Oświaty do komisji egzaminacyjnych przy ZBiAP oraz zorganizowanie konferencji osób prowadzących wykłady z zakresu bibliotekarstwa i nauki o książce w celu ustalenia wytycznych programowych.

Przyjęte wnioski końcowe w swej wymowie nie odbiegały od propozycji zamieszczonych w referacie programowym wyrażającym stanowisko PIK. Przede wszystkim wyznaczano podstawowe kryterium organizacji szkolnictwa bibliotekarskiego, którym miał być podział funkcji bibliotecznych, a nie charakter biblioteki. Zwracano uwagę na zacieranie się granicy między bibliotekami naukowymi i oświatowymi, na rozwój bibliotek specjalistycznych i ich przyszłą rolę jako ośrodków dokumentacji. Wskazywano stopnie szkolenia bibliotekarzy (typy szkół). Podkreślano, że nauczanie uniwersyteckie ma przybrać „charakter studium międzywydziałowego ze względu na konieczność przygotowania kierowników specjalnych bibliotek naukowych i szkolnych (technicznych, medycznych, przyrodniczych, prawniczych, politycznych itp.)”[407], wskazując tym samym plany rozwoju bibliotekarstwa w Polsce. W zakresie szkolenia bibliotekarzy zakreślony na konferencji program działania miał połączyć siły instytucji państwowych — Naczelnej Dyrekcji Bibliotek, Państwowego Instytutu Książki i wyższych uczelni — z działalnością Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich.

Wnioski te zostały opublikowane 1 lutego 1949 roku jako „Komunikat 16: Wnioski z konferencji w sprawie szkolnictwa bibliotekarskiego oraz księgarskiego”

[407] *Ibidem*, s. 101. Zob. też J. Muszkowski, *Wyniki dyskusji nad projektem magisterium z filozofii w zakresie nauki o książce i bibliotekarstwa na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Łódzkiego*, Łódź, 16 lipca 1948 r. BN. ZDK, sygn. TD 151/ A 1.

Korcz-Derkacz.indb 162 2011-07-29 13:32:09

i wraz z planem realizacji złożone w Ministerstwie Oświaty. Przyjęto je jako podstawę rozważań i dalszej działalności Referatu Szkolenia Zawodowego przy Zarządzie Głównym ZBiAP. Za sprawą prof. Muszkowskiego, ale także jako wynik konferencji, wprowadzono w „Bibliotekarzu" dział „Materiały do kształcenia pracowników książki". Zamieszczano w nim informacje dotyczące programu i metod kształcenia pracowników książki w szerokim pojęciu, sprawozdania z kursów bibliotecznych, tematy prac seminaryjnych z zakresu bibliotekoznawstwa[408]. Z myślą o studiach uniwersyteckich rozpoczęto w PIK prace nad pierwszym polskim podręcznikiem bibliotekarskim. Prace prowadzone pod kierunkiem Łysakowskiego, który był jednocześnie autorem jednego z rozdziałów, przerwała jego nagła śmierć. Podręcznik *Bibliotekarstwo naukowe z uwzględnieniem dokumentacji naukowo-technicznej* dokończyło grono jego przyjaciół i współpracowników tworzących komitet redakcyjny: Maria Dembowska, Helena Hleb-Koszańska, Jan Kossonoga[409].

Podsumowując, trzeba stwierdzić, że propozycje PIK dały solidne podstawy organizacji szkolnictwa bibliotekarskiego. Do połowy lat pięćdziesiątych istniały licea bibliotekarsko-księgarskie, przygotowujące kadrę techniczną dla bibliotek; od połowy lat pięćdziesiątych zaczęły powstawać instytuty bibliotekoznawcze. Rozwinęły się też ośrodki kształcenia pomaturalnego. Gdy w marcu 1949 roku Komisja ministerialna oceniła działalność Instytutu w zakresie szkolenia bibliotekarzy, to stwierdziła,

> że […] położenie nacisku na pracę naukową w PIK-u ma szczególne znaczenie w momencie tworzenia studium nauki o książce na uniwersytetach pomyślanego jako specjalizacja w zakresie magisterium filologii polskiej, historii i socjologii. PIK powinien stać się naturalnym zapleczem studentów i absolwentów tego studium, ma zatem do spełnienia niezwykle ważne zadanie stworzenia ośrodka naukowego, skupiającego pracowników naukowych w zakresie wiedzy o książce[410].

Realizacja programu kształcenia bibliotekarzy na poziomie wyższym napotkała jednak wiele trudności, czego przykładem może być katedra łódzka. Od początku swego istnienia borykała się z kłopotami lokalowymi, finansowymi, kadrowymi. Nie bez trudu uzyskano zgodę Ministerstwa na uznanie bibliotekoznawstwa za samodzielny kierunek studiów — jak wspomniano, było ono specjalizacją w ramach filologii polskiej, historii i socjologii (zarządzenie Ministerstwa z 1 lutego 1949 roku[411]). W 1948 roku dzięki staraniom prof. Jana Muszkowskiego przedstawiona została w Łodzi rozprawa habilitacyjna dra Adama Łysakowskiego, a w 1952 odbył

[408] J.M., *Tematy prac seminaryjnych, magisterskich i doktorskich proponowane do wykonania Zakładzie bibliotekoznawstwa U.Ł.*, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 10–11, s. 163–165; J. Baumgart, *Ogólnopolski dokształcający kurs bibliotekarski w Krakowie*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 3–4, s. 56–57; K.K., *Ogólnopolski dokształcający kurs dla magazynierów bibliotecznych*, „Bibliotekarz" 17, 1950, nr 3–4, s. 57–59.

[409] Praca ukazała się w Warszawie w 1956 r. Rozdział autorstwa Łysakowskiego *Wstęp. Biblioteka* znajduje się na s. 11–19.

[410] *Sprawozdanie z prac Komisji powołanej przez Ministerstwo Oświaty…*, s. 6.

[411] *Pierwsze polskie przepisy…*, s. 137–140.

się egzamin doktorski Karola Głombiowskiego. Były to pierwsze stopnie naukowe w zakresie nauki o książce uzyskane w Polsce[412]. W 1952 r. wprowadzono dwustopniowe studia bibliotekoznawcze: 3-letnie zawodowe i 5-letnie magisterskie, a w roku akademickim 1954/1955 — pięcioletnie jednolite studia magisterskie.

4.3. Organizacja sieci bibliotek naukowych i ośrodków dokumentacji

Prace nad specjalizacją bibliotek zostały zapoczątkowane przez Naczelną Dyrekcję Bibliotek w oparciu o informacje uzyskane z około 50 placówek. Materiały te przekazano PIK, który w kwietniu 1948 roku rozesłał kwerendę do około 250 bibliotek, pytając o profil gromadzonego piśmiennictwa i stan liczbowy zbiorów. Drugim sposobem pozyskiwania informacji, zwłaszcza w odniesieniu do instytucji, co do których przypuszczano, że mogą posiadać zbiory naukowe, było korzystanie ze spisów instytucji i towarzystw naukowych, ogłaszanych w „Nowej Szkole", „Życiu Nauki" oraz „Roczniku Politycznym i Gospodarczym" za rok 1948. Uzyskane w ten sposób informacje stworzyły kartotekę bibliotek, która została porównana z danymi NDB zgromadzonymi w wyniku ogólnopolskiej rejestracji bibliotek w latach 1946 i 1948. Trzecim źródłem informacji były bezpośrednie kontakty ze znawcami poszczególnych dyscyplin oraz informacje prasowe. Ostatecznie kartoteka liczyła 406 bibliotek, wśród których wyodrębniono biblioteki naukowe oraz biblioteki posiadające zbiory naukowe, jak duże biblioteki powszechne. Nie uwzględniano ogółu bibliotek powszechnych, bibliotek szkolnych i uniwersyteckich bibliotek zakładowych, ponieważ w okresie sporządzania spisu biblioteki te ulegały przekształceniom i łączeniu w większe, pokrewne zbiory.

Kartoteka stała się podstawą opracowania wykazu bibliotek, który dzielił się na trzy części: „A", „B", „C"[413].

Część „A". Biblioteki ogólne. Objęła ona Bibliotekę Narodową i Bibliotekę Zakładu Narodowego im. Ossolińskich oraz 35 bibliotek w podziale na: biblioteki uniwersyteckie (8), biblioteki towarzystw naukowych (8), wielkie biblioteki miejskie (10), inne biblioteki (9).

Część „B". Biblioteki według specjalizacji rzeczowej (334). Podstawą zaszeregowania była tematyka głównego zrębu zbiorów biblioteki, najczęściej uwzględniona w samej jej nazwie, na przykład biblioteka archiwum miejskiego, Biblioteka Polskiego Instytutu Prasoznawczego, Biblioteka Państwowego Instytutu Higieny

[412] H. Tadeusiewicz, *Katedra Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Łódzkiego (1945/1946-20095/2006). Szkic do historii*, [w:] *Historia i współczesność w badaniach bibliologicznych. Z prac Katedry Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Łódzkiego*, red. J. Konieczna, Łódź 2007, s. 9.

[413] M. Michalecka, P. Girwicówna, *Wykaz polskich bibliotek naukowych według specjalizacji*, „Biuletyn PIK" 1949, t. 1, nr 9, s. 5–40.

Psychicznej. Biblioteki obejmujące zbiorami dwie dyscypliny (Biblioteka Ministerstwa Przemysłu i Handlu) miały zapis dwukrotny. Ułożone zostały w alfabetycznej kolejności dziedzin i zagadnień; w ich obrębie — według nazw miast i dalej, nadal alfabetycznie, według nazw instytucji.

Część „C". Biblioteki według specjalizacji terytorialnej i etnicznej (26), zawierające piśmiennictwo dotyczące ludów, krajów, okręgów i miejscowości, ułożone według alfabetu nazw krajów i miejscowości.

Na opis pozycji składała się nazwa instytucji (z pominięciem słowa „biblioteka"), adres i liczba woluminów. Całość została uzupełniona wykazem wydziałów, oddziałów i studiów szkół wyższych, zestawieniem bibliotek według przynależności prawnej oraz zestawieniem bibliotek poszczególnych miast w układzie działowym. Był to pierwszy po wojnie spis bibliotek naukowych, który po koniecznych uzupełnieniach, stać się miał podstawą planu specjalizacji bibliotek w poszczególnych dziedzinach naukowych, w szczególności zaś — wyznaczenia jednej biblioteki centralnej jako ośrodka bibliograficznego i dokumentacyjnego. Prace te kontynuowano w Instytucie Bibliograficznym[414].

4.4. Stan badań nad historią bibliotek polskich

Jak wynika z zapisów Adama Łysakowskiego w *Sprawozdaniu* z 1949 r. w Instytucie pracowano nad stanem badań dotyczących dziejów bibliotek polskich[415]. Najważniejsze źródła i opracowania zgromadziła Krystyna Pieńkowska. Byłoby to pierwsze tego rodzaju opracowanie w Polsce, a w momencie likwidacji PIK gotowa była już pierwsza redakcja. Trudno powiedzieć, co się stało z tymi materiałami, nie natrafiono bowiem na nie w trakcie zbierania dokumentacji do niniejszej rozprawy.

* * *

Podjęte przez PIK prace badawcze związane z bibliotekarstwem pokazywały ścisły związek działalności teoretycznej z praktyką. Za ważne uznawano przygotowanie zawodowe bibliotekarzy. Wiązała się z tym organizacja szkolnictwa bibliotekarskiego, którego propozycje PIK przygotował. Trzystopniowe szkolnictwo bibliotekarskie odpowiadało zadaniom bibliotecznym — od prac technicznych, przez merytoryczne prace bibliotekarskie (gromadzenie, opracowanie zbiorów), po prace naukowe i kierownicze.

Dostrzegając odmienność zadań bibliotek publicznych, realizujących funkcje oświatowe, od bibliotek naukowych, opracowano zasady specjalizacji tych ostat-

[414] *Wykaz polskich bibliotek według specjalizacji. Wyd. 2*, „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego" 1953, t. 4, nr 3, s. 93–156.

[415] [A. Łysakowski], *Sprawozdanie*…, s. 29.

nich, dążąc do tego, by stworzyć w Polsce sieć bibliotek naukowych oraz by część z nich stała się ośrodkami dokumentacji i naukowej informacji w zakresie swojej dyscypliny. Ponieważ praca bibliotek powinna być oparta na zasadach dobrej organizacji, w czym miała pomóc między innymi normalizacja, działalność PIK w zakresie bibliotekarstwa szła w dwóch kierunkach:

1. zaleceń ogólnobibliotecznych dotyczących całości bibliotekarstwa polskiego (szkolnictwo, specjalizacja bibliotek),
2. usprawnienia prac bibliotekarskich (normalizacja).

Tej ostatniej Łysakowski poświęcił kilka ważnych wypowiedzi w okresie międzywojennym, a rozwijał je i realizował w PIK. Wierzył, że oparcie działalności bibliotekarskiej na naukowej organizacji pracy i normalizacji ułatwi pracę bibliotekarzom, czytelnikom — korzystanie z bibliotek, a polskiej służbie bibliotecznej pozwoli włączyć się do europejskiej i światowej służby informacyjnej. Podjęte prace organizacyjne, a także badawcze w zakresie bibliotekarstwa, związane ze *Słownikiem tematów katalogu przedmiotowego* czy opracowywaniem stanu badań nad dziejami bibliotek polskich, zostały zahamowane w momencie likwidacji Instytutu

5. Normalizacja

Już w okresie międzywojennym bibliotekarze byli świadomi tego, że to właśnie normalizacja pozwoli im ujednolicić polskie bibliotekarstwo po okresie zaborów, ulepszyć organizację pracy, osiągnąć lepsze wyniki przy mniejszym nakładzie sił i środków, a także włączyć się w nurt bibliotekarstwa międzynarodowego[416].

W roku 1928 Adam Łysakowski zauważył: „Obliczanie przyszłego czasu trzeba oprzeć na danych obiektywnych, na normach ustalonych i sprawdzonych. Gdyby w bibliotekarstwie istniały — przydałyby się wielokrotnie"[417]. Przytoczona myśl pochodzi z artykułu *Obliczanie czasu pracy bibliotekarskiej*, w którym autor z właściwego sobie, filozoficznego punktu widzenia dokonał analizy pojęcia czasu, podkreślając konieczność i możliwość spojrzenia na pracę bibliotekarza jako na składającą się z „pracy twórczej, wymagającej inwencji duchowej", niemożliwej do znormalizowania i z określonych powtarzalnych, technicznych umiejętności:

> zdążając do swego praktycznego celu, posługuje się pewnym zasobem środków, któremi są oznaczone, powtarzające się w danej dziedzinie czynności pomocnicze, czyli „techniczne" i one to właśnie dadzą się unormować, ekonomizować, racjonalizować.

[416] Na temat normalizacji w okresie międzywojennym zob. między innymi W. Borkowska, *Z dziejów normalizacji w bibliotekarstwie polskim*, „Przegląd Biblioteczny" 39, 1971, z. 1–4, s. 242–257; Z. Gaca-Dąbrowska, *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej...*, s. 76–83, 90–94, 142–144 n.

[417] A. Łysakowski, *Obliczanie czasu pracy bibliotekarskiej*, „Przegląd Biblioteczny" 2, 1928, s. 36–48.

Wyniki próbnych badań, przeprowadzonych w 1925 roku w Bibliotece Wojskowej Dowództwa Okręgu Korpusu nr VI we Lwowie, pozwoliły Łysakowskiemu sformułować w tym artykule postulat nowy dla świata bibliotekarskiego, stanowiący jednocześnie istotę całej działalności normalizacyjnej: „najmniejszym wysiłkiem osiągać największą wydajność pracy".

Program prac normalizacyjnych został przez Łysakowskiego znacznie rozbudowany i przedstawiony już rok później na Drugim Zjeździe Bibliotekarzy Polskich w Poznaniu. W referacie *Normy organizacyjne bibliotek naukowych, a w szczególności uniwersyteckich* przede wszystkim sformułował rozumienie terminów „norma" i „normalizować"[418].

> Ku najsprawniejszej organizacji — pisał — wiodą t. zw. n o r m y [podkr. A.Ł.]. Wyraz ten jest bardziej modny, aniżeli ścisły: oznacza pewne zasady, przepisy, wytyczne, prawidła, postulaty, wzory. Pomimo wieloznaczności przyjmujemy ten termin z zastrzeżeniem, że chodzi nam o normy nie tego, co jest, ale tego, co być powinno (stąd „normalizować" i „znormalizować"), czyli że normy są to zasady i t.p., wiodące ku czemuś lepszemu, ku doskonałości[419].

Podkreślając znaczenie norm, jako instrumentu podnoszącego wydajność pracy, za pomocą najprostszych metod pozwalających osiągnąć najlepsze wyniki, wyznaczył obszerny program prac normalizacyjnych w bibliotekarstwie. Zakres ten obejmował:

1. Ogólne ramy organizacji i współpracy bibliotek („normy ustrojowe"), a w szczególności: przemyślaną, wręcz uzgodnioną politykę gromadzenia zbiorów, ich specjalizację, zbiorowe katalogowanie, czyli centralizację katalogowania, wypożyczenia międzybiblioteczne, tworzenie sieci bibliotek, podział zadań między biblioteki ogólne (ogólnonaukowe, mające także zadania archiwalno-muzealne) i specjalne (naukowo-fachowe), „współrządy" Państwowej Rady Bibliotecznej (planowanej) i Rady Związku Bibliotekarzy Polskich. Omawiając te kwestie, Łysakowski zwracał uwagę, że za „normę naczelną przyjmuje tu nastawienie pracy bibliotekarskiej w kierunku naukowego pośrednictwa pomiędzy piśmiennictwem i czytelnictwem", że jednocześnie należy dążyć do wyeliminowania z pracy bibliotekarza „fetyszyzmu drobiazgowości", zawiłości, szczególnie obecnego w kartach katalogowych. Pisał:

> Przez ten stan rzeczy trzeba bez miłosierdzia przejechać pługiem normalizacyjnym. Naszym obowiązkiem staje się uproszczenie […], ujednostajnienie formalne, a nawet […] zmechanizowanie. Należy to uczynić […] ze względu na czytelnika. […] trzeba tylko ściśle oznaczyć granicę, do której można i należy posunąć normalizację[420].

Jako normy ustrojowe traktowano także ustawy i zarządzenia ministerialne, statuty i regulaminy biblioteczne.

---

[418] W niektórych krajach sprawy normalizacji występują pod nazwą normalizacja (np. Polska, Francja, Szwajcaria) w innych — standaryzacja (np. ZSRR, Stany Zjednoczone, Wielka Brytania).

[419] A. Łysakowski, *Normy organizacyjne*..., s. 284.

[420] *Ibidem*, s. 294.

2. Poszczególne działania bibliotekarskie („normy funkcyjne"), dotyczyć miały właściwej organizacji pracy, gdzie zagadnieniem podstawowym byłby czas pracy. Wśród zagadnień najważniejszych Łysakowski wymieniał ustalenie wspólnej terminologii bibliologicznej, wewnętrzną organizację, ustalenie niekrzyżujących się zakresów pracy, jej koordynację, uproszczenie toku poszczególnych czynności w bibliotece.

3. Materialne narzędzia pracy („normy materiałowe" lub „przedmiotowe"), na przykład formularze (formaty i jednolity nadruk, karty katalogowe, karty ewidencyjne), sprzęt (szafy na książki, mapy), lokal biblioteczny. Normy te miały ogromne znaczenie dla racjonalizacji w zakresie organizacji pracy.

Były w tym wystąpieniu postulaty, ale przede wszystkim zostały pokazane sposoby osiągnięcia celu, została jasno sformułowana podstawowa myśl: usprawnienie pracy bibliotekarskiej, wykorzystanie do maksimum umiejętności bibliotekarzy na danym stanowisku pracy, zajęcie się książką z punktu widzenia jej treści, zamiast drobiazgowego opracowania formalnego — a wszystko to w trosce o czytelnika. Ten nowatorski w swych propozycjach referat Łysakowskiego dotyczył wprawdzie głównie bibliotek naukowych, ale zawarty w nim cel był aktualny także w odniesieniu do bibliotek publicznych. Na zakończenie swojego wystąpienia referent podkreślał:

> Dotychczas nie posiadamy jeszcze ani jednej normy, mimo że np. kwestia jednolitej instrukcji katalogowania alfabetycznego snuje się w myślach, dysputach i pismach od lat[421].

Stwierdzał też dalej, że

> normalizacja wymaga propagandy, zrozumienia, uczestnictwa wszystkich zainteresowanych w ustalaniu norm i powszechnej zgody na ich wprowadzenie. Normy mają bowiem ułatwiać, a nie krępować. Muszą być oczywiste, aby je niechybnie realizowano[422].

Postulaty Łysakowskiego uznano za bardzo ważne, czego dowodem było uchwalenie jego wniosku, z nieznacznymi poprawkami wniesionymi przez Mariana Łodyńskiego, w następującym, ostatecznym brzmieniu:

> II Zjazd Bibliotekarzy Polskich uważa normalizację polskich bibliotek naukowych, a w szczególności uniwersyteckich, ministerialnych, urzędów państwowych i oświatowych za niezmiernie ważny i pilny postulat, i zwraca się za pośrednictwem Rady Związku Bibliotekarzy Polskich do Ministerstwa W.R. i O.P. z prośbą o wszczęcie akcji, wiodącej do urzeczywistnienia tego postulatu[423].

Był to niewątpliwy sukces Łysakowskiego, ale także dowód na coraz większą dojrzałość uczestników Zjazdu, którzy uznali działania normalizacyjne za ważne z punktu widzenia zasad organizacji pracy, działań koordynacyjnych i ujednolicenia bibliotekarstwa polskiego, a także przyszłej współpracy międzynarodowej.

---

421 *Ibidem*, s. 301.

422 *Ibidem*.

423 Streszczenie uzasadnienia wniosku, *ibidem*, s. 311.

5.1. Bibliotekarska Komisja Normalizacyjna w PIK

Konieczność kontynuowania prac normalizacyjnych wytyczonych przed wojną była dla Adama Łysakowskiego sprawą oczywistą. Z jego inicjatywy, jako przewodniczącego Zarządu Głównego ZBP, a od lutego 1945 r. Związku Zawodowego Bibliotekarzy Polskich, podjęła działalność Komisja Normalizacyjna Związku[424]. Działała ona na przełomie lat 1945/1946, ale reprezentowała tylko środowisko warszawskie. Działania normalizacyjne o charakterze ogólnopolskim podjął Państwowy Instytut Książki.

6 listopada 1946 roku ukazał się „Komunikat 2: Organizacja Bibliotekarskiej Komisji Normalizacyjnej", w którym czytamy:

> Pilną potrzebą współczesnego bibliotekarstwa polskiego — w okresie odbudowy oraz tworzenia nowych typów bibliotek — jest normalizacja ustrojowa, funkcyjna i materiałowa poszczególnych prac, urządzeń i pomocy w zakresie technicznego działania bibliotek. Opracowanie schematów organizacyjnych sprawozdawczych i statystycznych, jednolitych instrukcji pracy, regulaminów wewnętrznych i użytkowych, ustalenie wzorów, formularzy i papierów, opraw, sprzętów i narzędzi używanych w bibliotekach przyczyni się do usprawnienia ich praktycznej służby. Normalizacja w zakresie bibliotekarstwa, jako też w zakresie wydawnictw, na tle naukowej organizacji pracy i w oparciu o dążenia międzynarodowe, należy do zagadnień Państwowego Instytutu Książki. Dla spełnienia pierwszego z tych celów organizuje Instytut w porozumieniu z Naczelną Dyrekcją Bibliotek Bibliotekarską Komisję Normalizacyjną.

Informowano dalej, że ocenie poddane zostaną zarówno wzory istniejące, jak i nowo zgłaszane. Komisja będzie opracowywać normy skierowane do wszystkich bibliotek lub do poszczególnych ich typów, a w pierwszej kolejności zajmie się formularzami bibliotecznymi: kartami katalogowymi, kartami akcesyjnymi, inwentarzem czasopism, rewersami bibliotecznymi.

Informacja o powstaniu Komisji została skierowana do 23 instytucji. Były to: Biblioteka Narodowa, Biblioteka Jagiellońska, biblioteki uniwersyteckie w Warszawie, Poznaniu, Wrocławiu, Toruniu, Łodzi, Biblioteka Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej i Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy, Biblioteka Miejska w Gdańsku, Biblioteka Śląska w Katowicach, Miejska Biblioteka Publiczna w Łodzi, Biblioteka Politechniki Śląskiej w Gliwicach, Biblioteka Ministerstwa Oświaty (jako reprezentant bibliotek ministerialnych), Główna Biblioteka Lekarska (jako reprezentant specjalnych bibliotek naukowych), Centralna Biblioteka Wojskowa, Wydział Książki i Czytelnictwa Ludowego Instytutu Oświaty i Kultury, wydziały (lub referaty) biblioteczne Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich, Centralnej Komisji Związków Zawodowych, Samopo-

[424] Komisja Normalizacyjna ZBP powstała 12 listopada 1937 r. Przewodniczącym był Józef Grycz. Dnia 5 listopada 1945 r. ukonstytuowała się Komisja Normalizacyjna Związku Zawodowego Bibliotekarzy Polskich. Przewodniczącą została Władysława Borkowska. Komisja opracowała wzory druków: inwentarza, rejestru nabytków, karta akcesyjnych czasopism bieżących. *Kronika Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich 1917–2000*, red. A. Kempa, Warszawa 2001, s. 72, 81.

mocy Chłopskiej, Towarzystwa Uniwersytetów Robotniczych oraz Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych. Poza Naczelną Dyrekcją Bibliotek powiadomiono również Kuratoria Okręgów Szkolnych. Z notatki Łysakowskiego w Kronice, z sierpnia 1947 roku wynika, że o powstaniu Komisji poinformowano także Polski Komitet Normalizacyjny. Czytamy:

W Polsk[im] Komitecie Normalizacyjnym (ul. Pierackiego 3) byłem 29 VIII. Sekretarz Generalny wbrew podpisanemu przez siebie pismu [?] z miejsca zgodził się, że nie będzie powoływał osobnej Komisji Normaliz[acyjnej] Bibliotek, lecz uznaje naszą w PIK-u i będzie jej pomagał[425].

W „Komunikacie" zaznaczono, że z czasem przewidziany jest udział przedstawicieli dalszych bibliotek oraz imiennie zapraszanych rzeczoznawców. Wyznaczeni przedstawiciele bibliotek, odpowiednich wydziałów lub referatów różnych instytucji będą mieli za zadanie

uzgadnianie nadesłanych projektów norm z bibliotekami danego miejsca i okręgu, pisemne opiniowanie przedstawionych i zgłaszanie nowych projektów, w razie potrzeby — przy pomocy innych miejscowych bibliotekarzy, dobieranych zależnie od przedmiotu badania.

Opracowanie każdej normy będzie wymagało powołania osobnego referenta oraz koreferenta, którzy „przeprowadzą szczegółowe badanie przedmiotu, zredagują projekt, zestawią nadesłane opinie, uwzględnią wskazane korekty". Tak przygotowany projekt będzie następnie poddany obradom kolegialnym Komisji, która zbierze się w pełnym składzie, lub zmniejszonym — tylko przedstawicieli bibliotek oznaczonego typu. Ustalony w ten sposób przez Komisję projekt normy zostanie następnie przedstawiony Ministerstwu Oświaty w celu zatwierdzenia i wprowadzenia w życie odpowiednim zarządzeniem. W „Komunikacie" znalazła się też prośba o załączenie w trzech egzemplarzach wszystkich używanych w bibliotece blankietów, formularzy i papierów. Jak informuje Łysakowski w *Sprawozdaniu PIK*[426] za okres od września 1946 do marca 1947 roku, w skład Komisji weszło 26 członków, przedstawicieli bibliotek różnych typów.

5.2. Normy bibliotekarskie

Pierwsze prace Komisji skupiły się wokół wzoru karty akcesyjnej czasopism bieżących i karty katalogowej czasopism. Podstawą były wzory opracowane poprzednio przez Komisję Normalizacyjną ZZBP[427], które po naniesieniu poprawek zostały powielone i rozesłane do członków Komisji. Nadeszło 18 opinii. Sprawie tej po-

[425] Kronika PIK, s. 65.

[426] [A. Łysakowski], *Sprawozdanie Państwowego Instytutu Książki za czas od 20 IX 1946 do 31 III 1947*. BN. ZDK, sygn. TD 284, s. 5.

[427] Komisja ta została rozwiązana po powstaniu Komisji w PIK, a jej dotychczasowa przewodnicząca — Władysława Borkowska — została do niej oddelegowana. Zob. *Kronika*, „Przegląd Biblioteczny" 15, 1947, s. 119.

święcono pierwszą Konferencję Bibliotekarskiej Komisji Normalizacyjnej, która odbyła się 22 i 23 kwietnia 1947 roku[428]. Na pierwszym posiedzeniu dyskutowano nad formatem i częściami (rubrykami, kolumnami) karty akcesyjnej. Na drugim — nad wzorami kart katalogowych czasopism. Trzecie posiedzenie poświęcono wytyczeniu dalszych prac Komisji, omówiono formularze wymagające opracowania oraz rozdzielono prace pomiędzy członków Komisji. Ocena tego spotkania, zwłaszcza sprawność obrad i ich przygotowanie, była w środowisku wysoka. Złożyły się na to

3 czynniki — czytamy w „Bibliotekarzu" — staranne przygotowanie konferencji, wytrawne przewodnictwo kol. dyr. Łysakowskiego oraz dobra wola i zgodny nastrój wszystkich członków. […] Nikt nie upierał się przy własnym zdaniu w obronie wzoru, do którego nawykł, każdy zaś w zrozumieniu potrzeb bibliotek innego typu rezygnował chętnie z nieistotnych szczegółów, których pominięcie pozwalało na przyjęcie wzoru ogólniejszego, przydatniejszego dla różnych bibliotek. […] Przebieg oraz rezultaty pierwszej konferencji […] przekonały nawet najbardziej nieufnych o celowości pracy zespołowej przy opracowywaniu druków bibliotecznych[429].

Następne prace Komisji dotyczyły rejestru przybytków, opracowywanego w oparciu o wzory przygotowane wcześniej także przez Komisję Normalizacyjną ZZBP. Wzór tego rejestru został zatwierdzony przez Naczelną Dyrekcję Bibliotek pismem NDB 2390/47 z 17 grudnia 1947 roku[430]. Trzeba w tym miejscu nadmienić, że projekty norm zatwierdzane przez Ministerstwo, ze względu na brak więzi organizacyjnej z Polskim Komitetem Normalizacyjnym, nie miały mocy obowiązującej normy.

Druga Konferencja Komisji Normalizacyjnej PIK odbyła się w dniach 8–9 października 1948 roku, a wzięli w niej udział przedstawiciele wszystkich większych środowisk bibliotecznych z wyjątkiem Katowic i Gliwic. Referowano zatwierdzone przez Ministerstwo Oświaty wzory kart akcesyjnych i katalogowych czasopism. Przedmiotem dyskusji miały być projekty dotyczące: 1) rewersów[431], zakładek w magazynie, zamówień w czytelni, 2) upomnień wypożyczalni, 3) inwentarza czasopism, 4) księgi ubytków z inwentarza, 5) sieci bibliotek szkół wyższych, 6) regulaminu bibliotek uniwersyteckich. Doskonałe przygotowanie obrad i sprawne ich prowadzenie przez dyrektora Łysakowskiego pozwoliło przedyskutować wszystkie zaplanowane punkty w ciągu dwóch dni. Referenci zapoznawali uczestników spotkania z opiniami Biura Kontroli przy Radzie Państwa, Komisji Racjonalizacji Druków

[428] Sprawozdanie z obrad Komisji przedstawiła W. Parys-Sokołowska, *Konferencja Bibliotekarskiej Komisji Normalizacyjnej*, „Bibliotekarz" 14, 1947, nr 5–6, s. 96–97; Informacja o pracach Komisji i wzory kart zob. *Prace normalizacyjne w zakresie bibliotekarstwa*, „Biuletyn PIK" 1948, t. 1, nr 7, s. 1–31.

[429] W. Parys-Sokołowska, *Konferencja Bibliotekarskiej*..., s. 97.

[430] Omówienie tego rejestru zob. C.K., *Z prac bibliotekarskiej Komisji Normalizacyjnej przy Państwowym Instytucie Książki*, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 1–2, s. 29–31.

[431] *Komunikat Państwowego Instytutu Książki w sprawie normalizacji rewersu bibliotecznego*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 1–2, s. 34–36.

i Wydawnictw Urzędowych przy Prezydium Rady Ministrów, Ministerstwa Skarbu. Po dyskusji Komisja Normalizacyjna jednomyślnie przyjęła projekt PIK, aby dla wydawnictw ciągłych stosować wzór inwentarza druków zwartych.

Następnie zajęto się projektem organizacji sieci bibliotek szkół wyższych, przyjmując jednomyślnie następującą tezę:

> Wszystkie biblioteki jednej szkoły wyższej stanowią jedną organizacyjną całość (sieć biblioteczną). Do planowania i regulowania wszelkich spraw bibliotecznych w obrębie całej szkoły powołana jest Komisja Biblioteczna. Opieka fachowa bibliotekarska nad całym zespołem spoczywa w rękach dyrektora biblioteki głównej, działającego z ramienia Senatu szkoły wyższej[432].

W tezach uzupełniających stwierdzano, że zbiory bibliotek zakładowych i instytutowych będą kompletowane zgodnie z potrzebami kadry naukowej, a czuwać nad tym mają profesorowie specjaliści — przy zakupie dzieł zagranicznych i prenumeracie czasopism zagranicznych wszystkie sprawy muszą być uzgodnione z biblioteką główną. Dalsze kwestie dotyczyły opracowania zbiorów i ich udostępniania pracownikom naukowym. Stwierdzono także, że sprawą niezwykle pilną jest stworzenie centralnego katalogu alfabetycznego dla wszystkich bibliotek danej szkoły wyższej. Kolejnym punktem obrad Komisji miała być sprawa regulaminów użytkowych bibliotek uniwersyteckich, jednak nieobecność referenta — dra Jana Baumgarta spowodowała, że przedyskutowano tylko zasadnicze wytyczne, jednogłośnie ustalając zasadę bezpłatnego korzystania z biblioteki. Nową redakcję regulaminów zlecono specjalnej podkomisji.

Po omówieniu spraw zasadniczych Ksenia Kostenicz z PIK przedstawiła członkom Komisji nadesłane przez biblioteki do Instytutu aktualnie używane blankiety biblioteczne. Ich „fantastyczna rozmaitość zdumiała uczestników konferencji". Kończąc obrady, Bibliotekarska Komisja Normalizacyjna sformułowała zagadnienia wymagające opracowania. Były to:

> 1) Zestawienie powszechnie uznanych norm pracy bibliotekarskiej. 2) Zagadnienia dokumentacji. 3) Opis w bibliografii specjalnej. 4) Przepisy katalogowania i inwentaryzacji zbiorów kartograficznych (w toku). 5) Klasyfikacja książek, zwłaszcza katalog dziesiętny. 6) Terminologia bibliotekarska. 7) Skróty czasopism. 8) Zagadnienie czasu pracy bibliotekarskiej. 9) Sprawozdawczość i statystyka biblioteczna. 10) Komisja biblioteczna (w toku). 11) Gospodarka dubletami. 12) Deklaracja czytelnika. 13) Karty biblioteczne wypożyczalni i czytelni. 14) Zamówienia z magazynu do czytelni. 15) Zamówienia czytelników i korespondencja wypożyczania międzybibliotecznego. 16) Korespondencja w sprawie egzemplarza obowiązkowego. 17) Wykaz wymiany wydawnictw. 18) Meble biblioteczne[433].

Jak widać z przedstawionego wykazu, zakres działań Bibliotekarskiej Komisji Normalizacyjnej był bardzo szeroki i dotyczył w zasadzie wszystkich czynności bibliotekarskich. Państwowy Instytut Książki wydał 17 listopada „Komunikat 14:

---

[432] Z. Kossonogowa, *Druga Konferencja Bibliotekarskiej Komisji Normalizacyjnej Państwowego Instytutu Książki*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 1–2, s. 27.

[433] *Ibidem*, s. 28.

Prace normalizacyjne", który był protokołem z tej konferencji i zawierał szczegółowe informacje z przebiegu prac oraz wzory omawianych druków bibliotecznych.

5.3. Normy bibliograficzne

Poza wymienionymi „Komunikatami" (nr 2 i 14), poruszającymi zagadnienia normalizacyjne, PIK wydał jeszcze cztery inne „Komunikaty" poświęcone tej problematyce. W kwietniu 1948 r. ukazał się „Komunikat 11: Dokumentacja Zakładów Wydawniczych w Muzeum Książki", w którym poza kwestią zasadniczą, PIK poddawał pod rozwagę instytucji wydawniczych sprawę dołączania do każdej publikowanej książki dwóch kart z gotowym opisem bibliograficznym danej pozycji. Karty te byłyby przeznaczone do naklejania na karton, co dawałoby możliwość tworzenia gotowych katalogów przy ogromnej oszczędności czasu i minimalnych kosztach. Instytut zapewniał zakłady wydawnicze o udzielaniu wszelkich niezbędnych porad, jeśli tylko „wyrażą chęć przystąpienia do tej pożytecznej akcji upowszechniania kultury książkowej i czytelniczej". Po kilku miesiącach oczekiwań na opinie wydawnictw w tej kwestii, w listopadzie 1948 roku ukazał się „Komunikat 13: Karty z opisem bibliograficznym dołączane do wydawnictw". Informowano w nim, że po

> otrzymaniu pewnej ilości odpowiedzi pozytywnych — przystępuje [PIK] do sformułowania projektu wytycznych w tym względzie i prosi o wyrażenie opinii na ten temat, bądź o podjęcie próbnego wykonania opisów.

W punkcie 1 zapisano, że do każdej publikowanej książki, oprócz podręczników i druków mających charakter dokumentów życia społecznego (na przykład cenniki, katalogi, statuty, książki adresowe czy telefoniczne), będą dołączane dwie karty z opisem bibliograficznym, co ułatwi sporządzanie katalogu alfabetycznego i rzeczowego w bibliotekach publicznych i „umożliwi prywatnym posiadaczom bibliotek zakładanie katalogów ich księgozbiorów domowych". Opisy te mogłyby także służyć jako katalogi księgarskie i „jako środek reklamowy do rozprowadzania wiadomości o wydanej książce". Dalsza część „Komunikatu" zawierała szczegółowe wytyczne sporządzania opisu bibliograficznego zgodnie z obowiązującą instrukcją Józefa Grycza i Władysławy Borkowskiej, jego postaci graficznej na karcie (szerokość i wysokość kolumny druku), rozmieszczenia graficznego elementów opisu, tekstu, wyboru hasła, kroju czcionki. „Komunikat" zawierał także dwie karty z przykładami opisu bibliograficznego.

15 kwietnia 1949 roku ukazał się „Komunikat 20: Wykonanie kart z opisem bibliograficznym". Nawiązywał on do poprzednich „Komunikatów" i był skierowany do wszystkich instytucji, które zdecydowały się na wprowadzenie kart z opisem bibliograficznym. Instytut prosił o nadesłanie wzorów wykonanych kart. Dyrektor Łysakowski podkreślał znaczenie centralnego sporządzania kart przez wydawcę ze względu na „oczywistą ekonomikę pracy i niewątpliwy wkład świata księgarsko-

-bibliotecznego w żywą obecnie akcję oszczędzania". „Komunikat" informował także, że 8 i 9 kwietnia na zebraniu delegatów kół ZBiAP podjęto uchwałę w sprawie wprowadzenia gotowych kart katalogowych oraz że do akcji przyłączyły się już redakcje czasopism „Życie Nauki" i „Przegląd Biblioteczny". Projekt był też omawiany z Polskim Towarzystwem Wydawców Książek.

Warto nadmienić, że pomysł katalogowania książek w procesie wydawniczym znany jest obecnie na świecie i w Polsce jako program CIP — *Cataloguing in Publication*[434]. W chwili, gdy działania takie proponował PIK, a więc ponad sześćdziesiąt lat temu, także nie było to zupełną nowością. Już bowiem w 1876 roku Justin Winsor (Biblioteka w Harvard College) zwrócił uwagę na marnotrawstwo czasu spowodowane wielokrotnym katalogowaniem tego samego dzieła. W 1889 roku Henry B. Wheatley wydał w Londynie książkę pt. *How to Catalogue a Library*, w której przedstawił dokładny plan katalogowania książek na etapie procesu wydawniczego. Kolejne próby były podejmowane przez Library of Congress w Waszyngtonie, która drukowała kartki katalogowe na kartonie formatu międzynarodowego przeznaczone dla bibliotek amerykańskich. Próby wprowadzenia programu CIP podejmowano także w Kanadzie (1913 r.), w Australii (1945–1950)[435]. Od 1927 roku w Rosji Wszechzwiązkowa Izba Książki w Moskwie (Wsesojuznaja Kniżnaja Pałata) wydawała karty katalogowe przeznaczone dla wszystkich bibliotek. Przed wojną w Polsce Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, z inicjatywy Łysakowskiego, dołączał karty katalogowe do każdej wydanej przez siebie książki. Robiła to też Poradnia Biblioteczna ZBP oraz Ludowy Instytut Oświaty i Kultury, który katalogował swoje wydawnictwa *in dorso* karty tytułowej[436].

Problem ten powracał w dyskusjach bibliotekarzy. W 1947 roku na łamach „Bibliotekarza" Elżbieta Widerszalowa w artykule pod znamiennym tytułem *Szanujmy pracę specjalistów*[437] analizowała organizację pracy w bibliotekarstwie,

[434] Program CIP w 1975 r. opisał L.R. Swindley: „Celem katalogowania w procesie wydawniczym (CIP) jest dostarczenie informacji katalogowej [bibliograficznej] wydawcom przed opublikowaniem, aby informacja ta mogła być wydrukowana w książce, której dotyczy. W ten sposób książka i jej dane [bibliograficzne] są dostępne jednocześnie bibliotekarzom, księgarzom i wszystkim innym osobom, które tego potrzebują". Cyt. za: T. Kołacz, *Z historii programu CIP — Cataloguing in Publication*, „Zagadnienia Informacji Naukowej" 2005, nr 1, s. 64. W 1988 r. K. Ramlau-Klekowska opracowała *Wskazówki do realizacji programu CIP w Polsce* (maszynopis w BN. ZDK), w których stwierdziła: „program, którego istota polega na tworzeniu opisu katalogowego już w trakcie jej procesu wydawniczego. Opis ten lub jego najistotniejsze elementy drukuje się następnie na wszystkich egzemplarzach danego wydania publikacji. Zaopatrzenie każdego egzemplarza publikacji w jej opis, opracowany według ujednoliconych zasad katalogowania, umożliwi szybkie i poprawne przejmowanie danych bibliograficznych do różnych celów informacyjnych". Cyt za: *ibidem*, s. 64–65. Trzeba zaznaczyć, że opis bibliograficzny powinien powstawać w bibliotece narodowej lub innej centrali katalogowania.

[435] T. Kołacz, *Z historii programu CIP...*, s. 65.

[436] C. Gutry, *W sprawie kart katalogowych z drukowanymi zapisami bibliograficznymi*, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 8–9, s. 141.

[437] E. Widerszalowa, *Szanujmy pracę specjalistów*, „Bibliotekarz" 14, 1947, nr 1–2, s. 34.

zwłaszcza na etapie sporządzania katalogów, a konkretnie — czas marnowany na przepisywanie kart katalogowych do różnego rodzaju katalogów. „Jakby uprościło sprawę — stwierdzała — gdyby bibliotekarze porozumieli się z wydawcami". I proponowała:

> Najlepiej byłoby przeprowadzić ustawowo, że żadna książka nie może być wydana bez opisu bibliograficznego dodanego do niej na osobnej kartce lub praktyczniej może na kartce zbroszurowanej razem z książką i przedziurawionej do oderwania.

Autorka zdawała sobie sprawę, że takie zadania częściowo spełniać może Urzędowy Wykaz Druków („Przewodnik Bibliograficzny"), ale zaznaczała, że nie każdą bibliotekę stać na jego kupno. Poza tym bibliografia jest wydrukowana jednorazowo, a więc sprawa przepisywania kart katalogowych nadal pozostaje aktualna.

Po ukazaniu się „Komunikatu 20" PIK sprawa „wkładek bibliograficznych" była w środowisku szeroko dyskutowana. Adam Wróblewski[438] akcję PIK oceniał jako „pożyteczną" i mogącą

> zreorganizować i usprawnić pracę biblioteczno-bibliograficzną. […] Czy jednak — pytał autor — wobec konieczności istnienia „Przewodnika Bibliograficznego" jako bibliografii podstawowej, wobec ustalenia się regularności jego wychodzenia w odstępach tygodniowych, wobec przeznaczenia jednostronnie drukowanej części jego nakładu dla celów biblioteczno-katalogowych — akcja zainicjowana i propagowana przez Państwowy Instytut Książki nie będzie kosztownym dublowaniem prac zorganizowanych i wykonywanych?

Kwestii poruszonych przez Widerszalową nie dostrzegał.

Najpełniej odniósł się do „wkładek" Czesław Gutry[439], formułując w 8 punktach zagadnienia, które powinna wziąć pod uwagę komisja opracowująca projekt normy. Ponadto zwracał uwagę na właściwą redakcję, rozplanowanie tekstu, potrzebę sporządzania różnych rodzajów kart katalogowych, konieczność uwzględnienia odpowiedniego kroju i wielkości czcionek, podjęcie decyzji o tym, kto będzie sporządzał opis na kartę, a kto ją wykonywał, analizował trudności, które będą wynikały z rozprowadzania tych kart (wydawca, księgarz, centralny magazyn). Mimo rozmaitych problemów autor stwierdzał, że drukowanie kart leży jednak w interesie wydawców i księgarzy. Zamieszczone na nich dodatkowe informacje, typu cena, rabat, skład główny i waga, mogą spełniać funkcję reklamy. Karty katalogowe mogłyby służyć do tworzenia katalogu dezyderatów, katalogu książek zamówionych. Biblioteka tak zaoszczędzony czas mogłaby spożytkować na akcje popularyzacyjne, szerzenie czytelnictwa, pogłębienie wiedzy bibliotekarza.

Jeszcze większe emocje budziła sprawa „wkładek bibliograficznych" dołączanych do czasopism. Dotyczyć one miały artykułów. Historia tej „wkładki" sięga w Polsce roku 1935, kiedy to z takim pomysłem wystąpił Mieczysław Semkowicz na posiedzeniu Lwowskiego Koła ZBP. Na IV Zjeździe Bibliotekarzy Polskich

[438] A. Wróblewski, *Wkładka bibliograficzna*, „Przegląd Biblioteczny" 17, 1949, s. 14–20.
[439] C. Gutry, *W sprawie kart katalogowych*..., s. 141–143.

sceptycznie odniósł się do tego pomysłu Stefan Vrtel-Wierczyński[440] w referacie dotyczącym organizacji bibliografii w Polsce, stwierdzając, że proponowane zmiany ustawodawstwa w tym zakresie są nierealne. Nawiązywała do tego pomysłu inicjatywa PIK, która została podjęta, jak już wspomniano, przez redakcję „Życia Nauki" i „Przeglądu Bibliotecznego". Miesięcznik naukoznawczy „Życie Nauki"[441] zachęcał redakcje innych czasopism naukowych i technicznych oraz wszystkich zainteresowanych tym „eksperymentem", zwłaszcza bibliografów, bibliotekarzy i pracowników nauki, do wyrażenia opinii na jego temat. Do zalet tego przedsięwzięcia, zdaniem zespołu redakcyjnego, należały: 1) możliwość stworzenia kartoteki zawartości czasopism przez pracowników nauki, biblioteki, ośrodki dokumentacji i ośrodki bibliograficzne, 2) natychmiastowe, równoczesne z ukazaniem się czasopisma, włączenie kart katalogowych do katalogu, 3) ograniczenie gromadzenia odbitek artykułów i odciążenie magazynów, 4) stworzenie narzędzi warsztatu naukowego dzięki bieżącej dokumentacji czasopism, 5) możliwość szybkiego przygotowywania kompletów kart z danej dziedziny zainteresowanym nią specjalistom w kraju i za granicą. Redakcja sugerowała, że można podjąć także próbę dołączania do kart symboli klasyfikacji systematycznej.

Pozytywnie ocenili inicjatywę uczestnicy konferencji zorganizowanej w Centrum Dokumentacji Naukowo-Technicznej (czerwiec 1949). Postulowano rozszerzenie akcji na redakcje także innych czasopism. Podkreślano zwłaszcza znaczenie wkładek dla tych, którzy tworzą osobiste kartoteki przeczytanych lektur. W wypowiedziach na łamach prasy podkreślano jednak, że warunkiem powodzenia jest podjęcie akcji przez wszystkie redakcje czasopism naukowych i drukowanie wkładek do poszczególnych zeszytów, rozszerzenie opisu do każdej jednostki bibliograficznej (poza tekstami drobnymi) nie tylko artykułów, recenzji i sprawozdań[442]. Krytycznie ocenił projekt Michał Ambros, który z perspektywy czasu (w 1951 roku) i zajmowanego stanowiska (od 1947 roku kierował Oddziałem BZCZ w IB BN), znalazł w tym pomyśle wiele niedoskonałości, jak na przykład brak wyszkolonych bibliograficznie pracowników redakcji, dublowanie prac „Bibliografii Zawartości Czasopism", wysokie koszty[443]. Ostatecznie „wkładki bibliograficzne" do książek i czasopism nie zostały nigdy w praktyce wprowadzone. Przedsięwzięcie to okazało się niewykonalne ze względu na brak zainteresowania ze strony wydawców, których obciążało najbardziej, a którzy nie byli do tego przygotowani ani merytorycz-

[440] S. Vrtel-Wierczyński, *Organizacja bibliografii polskiej*, [w:] *IV Zjazd Bibliotekarzy…*, s. 235–265.

[441] „Życie Nauki" 6, 1948, nr 35–36, s. 321–323.

[442] Por. między innymi A. Bocheński, *„Wkładki bibliograficzne"*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 1–2, s. 59–60; K. Kostenicz, *Głos w dyskusji na temat „wkładek bibliograficznych"*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 9–10, s. 157–158; A. Wróblewski, *Wkładka bibliograficzna...*, s. 14–20.

[443] M. Ambros, *W sprawie „wkładek bibliograficznych". Artykuł dyskusyjny*, „Bibliotekarz" 18, 1951, nr 12, s. 165–167.

nie, ani organizacyjnie; dodatkowo nie widzieli dla siebie żadnych korzyści. Trzeba też powiedzieć, że obiekcje wyrażane przez bibliotekarzy były słuszne, zwłaszcza w kontekście „Bibliografii Zawartości Czasopism", w której opracowywano wszystkie artykuły z czasopism naukowych — byłoby to jednak dublowanie prac. Ważny aspekt stanowiła też liczebność artykułów. Inaczej natomiast należy ocenić propozycję zamieszczania opisów bibliograficznych dla książek, co zresztą zostało już w 1951 roku zrealizowane w nieco zmienionej formie w postaci kart centralnie drukowanych, przygotowywanych w Instytucie Bibliograficznym, a co również zaczęło się rozwijać na świecie w postaci wspomnianego już programu CIP.

18 czerwca 1949 roku ukazał się „Komunikat 22: Projekt normy opisu w bibliografii specjalnej". Projekt ten podyktowany był koniecznością stworzenia krajowej sieci ośrodków dokumentacji specjalnej i informacji bibliograficznej, a co za tym idzie — ustalenia jednolitych zasad opisu bibliograficznego w bibliografii określonej dziedziny nauki, techniki, życia społecznego i gospodarczego. Oparty był na istniejących krajowych i zagranicznych ustaleniach w tej kwestii. Przedstawiony projekt normy wyjaśniał terminologię, opisywał poszczególne rodzaje pozycji (dzieła zwarte, czasopisma, utwory wydawniczo niesamoistne, fragmenty piśmiennicze), podawał zasady ich szeregowania i publikacji bibliografii. Referentem normy była Maria Dembowska — adiunkt PIK, a koreferentem — Helena Hleb-Koszańska, kustosz PIK, która w nawiązaniu do tej normy, opublikowała artykuł *Kompozycja bibliografii specjalnej*[444]. W Tekach Dokumentacyjnych Biblioteki Narodowej[445] zachował się zarówno projekt normy, jak i listy skierowane w tej sprawie do Instytutu. Jest ich 8, pochodzą z okresu od czerwca do września 1949 roku. Zawierają szczegółowe uwagi lub tylko informują o braku zastrzeżeń (3 listy).

5.4. Instrukcja opracowania zbiorów specjalnych

W okresie międzywojennym prowadzone były prace nad instrukcją katalogowania zbiorów kartograficznych — początkowo w ramach Wydziału Książnic i Wiedzy Bibliotecznej, następnie w Związku Bibliotekarzy Polskich. Wymienia się przy tym nazwiska Bolesława Olszewicza[446], Mariana Łodyńskiego[447] i Mikołaja Dzikowskiego[448]. Po wojnie PIK wznowił prace nad instrukcją katalogowania i inwentaryzacji zbiorów kartograficznych, nadal powierzając jej opracowanie

[444] H. Hleb-Koszańska, *Kompozycja bibliografii...*, s. 23–82.

[445] *Normalizacja opisu w bibliografii specjalnej. Projekt PIK 1949 r.* BN. ZDK, sygn. TD 128.

[446] B. Olszewicz, *Zbiory kartograficzne. Próby instrukcji do katalogowania i konserwacji pism kartograficznych*, Warszawa 1915.

[447] M. Łodyński, *Katalogowanie i inwentaryzowanie wydawnictw kartograficznych. Projekt instrukcji*, Warszawa 1931.

[448] M. Dzikowski, *Organizacja oddziałów kartograficznych w bibliotekach naukowych*, [w:] *IV Zjazd Bibliotekarzy…*, s. 103–126.

prof. B. Olszewiczowi. Gotowy w trzecim kwartale 1948 roku projekt instrukcji został powielony i rozesłany do kilku instytucji i osób prywatnych z prośbą o zaopiniowanie. Adresatów w *Sprawozdaniu* nie wymieniono[449]. Z innych źródeł wiadomo, że o opinię w tej sprawie Łysakowski zwracał się do Dzikowskiego, który interesował się kartografią. Tekst instrukcji, o której mowa, nie zachował się w dokumentach dotyczących PIK, ale pewne informacje na ten temat pojawiają się w korespondencji A. Łysakowskiego i M. Dzikowskiego. Wynika z nich, że Dzikowski po wojnie również pracował nad taką instrukcją. W liście pisanym przez Łysakowskiego w Łodzi 12 września 1948 roku czytamy:

> Interesuje mnie wielce Twój projekt opracowania „Wskazówek dla katalogujących zbiory kartograficzne". Przy tym niepokoi Twa opinia o projekcie jednej instrukcji katalogowania kartografii rękopiśmienniczej i starszej i nowszej („nie może wytrzymać krytyki"). Czy to kieruje się wprost ku projektowi Olszewicza? Nie otrzymaliśmy jeszcze [w PIK] Twej opinii o tym projekcie ani zasadach archiwistów. Bardzo o to proszę. Czy więc uważasz, że nie warto dalej się zajmować instrukcją, którą przygotował Olszewicz? Jeżeli tak — tym bardziej pilna jest krytyka, aby nie zwlekać nadal ze sprawą. […] Gdyby instrukcja Olszewicza miała się ostać — możnaby dołożyć do niej proponowane przez Ciebie wiadomości wstępne w Twoim opracowaniu i zrobić jedną rzecz wyczerpującą. Proszę więc o wiadomości[450].

Pod koniec listopada 1948 roku Łysakowski dziękował Dzikowskiemu za opinię w sprawie instrukcji kartograficznej Archiwum Głównego i prosił o koreferat do projektu Olszewicza. Dnia 29 stycznia 1949 roku, jako uzupełnienie tej opinii, Łysakowski skierował pismo do Archiwum Głównego Akt Dawnych[451], dotyczące projektu instrukcji katalogowania i inwentaryzowania zbioru kartograficznego tego Archiwum. Referentem sprawy była Helena Hleb-Koszańska, ale najpewniej uwagi te były wynikiem dyskusji prowadzonej w PIK. W piśmie stwierdzono, że dyskusyjna jest sprawa rzeczywistej konieczności tworzenia odrębnej instrukcji dla kartografików archiwalnych. Podkreślono, że przy uznaniu całej odrębności tego rodzaju zbiorów, sugeruje się przyjęcie jednolitej metody opisu, która ułatwiałaby zarówno opracowanie zbiorów kartograficznych, jak i korzystanie z nich. W dalszej części uwag Instytutu odniesiono się do terminologii, spraw stylistycznych, meritum przepisów (istnienie tytułów w różnych językach, ujęcie przedmiotu, chronologia przedmiotowa mapy, skorowidz i słownik geograficzny). Ze *Sprawozdania* Łysakowskiego z roku 1949 wiemy, że instrukcja prof. Bolesława Olszewicza uzyskała opinie Dzikowskiego oraz A. Borkiewicza, Reginy Fleszarowej i Archiwum

[449] *Sprawozdanie Państwowego Instytutu Książki za III kwartał 1948 r. (okres urlopowy)*. AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Księgarsko-Wydawniczy, sygn. 6862, k. 143–144.

[450] List Adama Łysakowskiego do Mikołaja Dzikowskiego, Łódź 12.09.1948. BUMK. Oddz. Zbiorów Specjalnych, sygn. Rps 942/III, s. 2.

[451] Pismo A. Łysakowskiego do Archiwum Głównego Akt Dawnych w sprawie instrukcji kartograficznej z 29 stycznia 1949 r., L.dz.476/48. BUMK. Oddz. Zbiorów Specjalnych, sygn. Rps 932/1/III.

Korcz-Derkacz.indb 178 2011-07-29 13:32:12

Głównego Akt Dawnych[452]. Jednak po raz kolejny rozpoczęte nad nią prace nie zostały doprowadzone do końca. Przeszkodziła temu likwidacja PIK. W czerwcu 1950 roku, już z Biblioteki Narodowej, Łysakowski pisał w liście do Dzikowskiego: „W rozgardiaszu po likwidacji PIK zaległa instrukcja kartograficzna; odświeżamy teraz sprawę z Olszewiczem"[453]. Tak więc jeszcze jedna praca normalizacyjna podjęta w PIK została przerwana.

5.5. Inne prace normalizacyjne

Państwowy Instytut Książki zajmował się także oceną działań normalizacyjnych prowadzonych poza nim. Do takich właśnie należała ocena strony wydawniczej i kompozycyjnej czasopisma naukowego „Archeologia. Rocznik Polskiego Towarzystwa Archeologicznego"[454]. Wytyczne dotyczące kształtowania czasopism były przed wojną tematem obrad międzynarodowej konferencji normalizacyjnej w zakresie bibliotekarstwa, książki i czasopiśmiennictwa (Paryż 1937). Za podstawę przyjęto niemiecki projekt DIN 1503[455]. Po wojnie prace w tym zakresie zostały wznowione w ramach ISO, której Komisja (Komitet) 46: Dokumentacja, opracowała projekt normalizacji zagadnień związanych z czasopiśmiennictwem, zgodny w sprawach zasadniczych z projektem DIN 1503. Witold Nowodworski (kustosz PIK), oceniając czasopismo „Archeologia"[456], przeprowadził szczegółową analizę wielu cech branych pod uwagę w normie ISO i w uwagach PIK do tego projektu. W budowie czasopisma naukowego wyróżnił dwie ważne części: naukową (rozprawy, artykuły) i informacyjną (recenzje, bibliografie, kronika). Stwierdzał, że redakcja „Archeologii", dążąc do rozbudowy działu informacyjnego, nadąża za nowoczesnymi tendencjami i wymogami stawianymi czasopismom naukowym. Wśród rozbieżności z międzynarodowymi zasadami wymienił między innymi brak opaski bibliograficznej, brak tytułu w żywej paginie, umieszczenie spisu treści na końcu tomu. Zalecono na przyszłość dalszą rozbudowę działu informacyjnego, stosowanie kryteriów kompozycji wydawniczej z punktu widzenia higieny i psychologii czytelnictwa (szerokość kolumny, marginesy, czcionka, format) oraz uwzględnienie ekonomiki (oszczędność papieru), dołączenie „wkładki bibliograficznej". Wszystkie te prace zmierzały do ujednolicenia postaci wydawniczej czasopisma.

---

[452] [A. Łysakowski], *Sprawozdanie*…, s. 29; same opinie nie zachowały się.

[453] List Adama Łysakowskiego do Mikołaja Dzikowskiego, Warszawa 4.06.1950, Biblioteka Narodowa ul. Rakowiecka 6. BUMK. Oddz. Zbiorów Specjalnych, sygn. Rps 942/III, s. 2.

[454] „Archeologia. Rocznik Polskiego Towarzystwa Archeologicznego" 1, 1947; 2, 1948.

[455] J.G., *Komisja Normalizacyjna w zakresie bibliotekarstwa, książki i czasopiśmiennictwa. Kronika*, „Przegląd Biblioteczny" 11, 1937, s. 330–333.

[456] W. Nowodworski, *Uwagi Państwowego Instytutu Książki o stronie wydawniczej i kompozycyjnej rocznika „Archeologia" I ⟨1947⟩*, „Archeologia. Rocznik Polskiego Towarzystwa Archeologicznego" 2, 1948, s. 382–384.

* * *

Niewątpliwie do osób najbardziej zaangażowanych w problemy normalizacyjne w okresie międzywojennym zaliczyć trzeba Józefa Grycza[457] i Adama Łysakowskiego. Obaj mieli doskonałą orientację w tym, co działo się za granicą w tej kwestii, obaj też sformułowali katalog potrzeb normalizacyjnych; mieli też pewną wizję organizacji prac normalizacyjnych w polskim bibliotekarstwie. Jednak to Łysakowski, jako pierwszy spośród polskich bibliotekarzy, zajmował się teoretycznymi aspektami normalizacji. Mówił i pisał o konieczności wprowadzenia normalizacji w bibliotekarstwie w imię oszczędzania czasu pracy i względów ekonomiczno-organizacyjnych. On też, objąwszy kierownictwo PIK, przystąpił do praktycznej realizacji programu normalizacji bibliotekarskiej, doprowadzając do powołania Bibliotekarskiej Komisji Normalizacyjnej i współpracy z Polskim Komitetem Normalizacyjnym.

Plon pracy Bibliotekarskiej Komisji Normalizacyjnej, prowadzonej przez Helenę Hleb-Koszańską przy pomocy Kseni Kostenicz, należy ocenić pozytywnie. Opierała się ona na pracy zespołowej, na opiniach fachowców, ale i na doświadczeniach środowiska bibliotekarskiego, które dzięki niej miało okazję do dyskusji i wyrażenia własnego zdania. Komisja działała w porozumieniu z PKN, który nie powołał własnej komisji, uznając działalność PIK za wystarczającą. Ten brak łączności organizacyjnej nie znalazł akceptacji w oczach Komisji ministerialnej, która w swoim *Sprawozdaniu* stwierdziła:

> prace normalizacyjne […] nie zostały organizacyjnie należycie postawione. Główne zagadnienie polegało na włączeniu się PIK-u do prac Polskiego Komitetu Normalizacyjnego przy P.R.M., co niestety nie stało się dotąd prawdopodobnie wskutek małego zrozumienia dla tych spraw w Zarządzie Centralnym Ministerstwa Oświaty. Sprawa jest rzeczywiście ważna i domaga się sprężystego załatwienia, tym bardziej że wyniki prac PIK-u w tym zakresie są pozytywne i ilościowo dość pokaźne[458].

Komisja Normalizacyjna, która odbyła dwa plenarne posiedzenia, współpracowała z Komisją Racjonalizacji Druków przy Prezydium Rady Ministrów, z Instytutem Naukowej Organizacji i Kierownictwa. Zajmowała się wzorami formularzy dla druków akcydensowych. Opracowano znormalizowane wzory: 1. rejestru przybytków, 2. karty katalogowej czasopism (12 wzorów), 3. karty akcesyjnej czasopism (7 wzorów), 4. rewersu miejscowego i okrężnego, 5. zamówienia z czytelni, 6. upomnienia wypożyczalni, 7. inwentarza wydawnictw ciągłych i statystyki inwentarza, 8. księgi ubytków z inwentarza. W momencie likwidacji PIK wzory 1–3 były zatwierdzone przez Ministerstwo, pozostałe złożono do zatwierdzenia. Projekt wkładek bibliograficznych miał usprawnić prace informacyjno-bibliograficzne, biblioteczno-katalogowe, miał też znaczenie reklamowe. Z całą pewnością

[457] J. Grycz, *Rola państwa w stosunku do bibliotek naukowych*, „Przegląd Biblioteczny" 8, 1934, s. 82–97.

[458] *Sprawozdanie z prac Komisji powołanej przez Ministerstwo Oświaty…*, s. 4.

wymagał dopracowania pewnych kwestii, na przykład niejednorodnych adnotacji. Wypowiadała się na ich temat Helena Hleb-Koszańska w przytaczanym już artykule *Kompozycja bibliografii specjalnej*[459], a jako przyszły referent normy dotyczącej adnotacji, pracował nad tym zagadnieniem także Adam Łysakowski.

Program katalogowania książek na etapie wydawniczym możemy określić jako nowatorski, odpowiadający tendencjom międzynarodowym i propozycjom ISO. Projekt ten nie został ostatecznie zatwierdzony i zamiast niego wprowadzono centralny druk kart katalogowych, praktycznie jednak zrealizowany dopiero w 1951 roku w Instytucie Bibliograficznym. W *Sprawozdaniu* Komisji ministerialnej czytamy:

> Ważną w tym zakresie inicjatywą PIK-u [prac stosowanych] jest sprawa centralnego drukowania kart katalogowych dla bieżącej produkcji wydawniczej. Sprawa nie znalazła jeszcze odpowiedniego rozwiązania, choć w okresie masowego powstawania bibliotek powszechnych nabiera szczególnego znaczenia ze względu na dużą oszczędność dla personelu bibliotecznego w terenie[460].

Z norm ustrojowych BKN opracowała podstawowe tezy organizacji sieci bibliotek szkół wyższych, regulamin użytkowy bibliotek uniwersyteckich, zredagowano i rozesłano projekt normy opisu w bibliografii specjalnej. Sporządzono znormalizowane projekty mebli bibliotecznych: szafy na książki i na mapy, biurka, stoły czytelnicze, krzesła.

Ponadto poddano ocenie prace spoza PIK: kompozycję wydawniczą czasopisma „Archeologia", projekt kartoteki dla międzybibliotecznej wymiany druków[461]; na zamówienie ZBiAP przygotowano dla zagranicy informacje o pracach normalizacyjnych w Polsce. Prace normalizacyjne zrealizowane w PIK w niespełna 3-letnim okresie świadczą o wadze, jaką przykładano w Instytucie do tych spraw, a także o znajomości potrzeb ówczesnego polskiego bibliotekarstwa. Warto też zwrócić uwagę na rozmach organizacyjny tych prac — zaangażowani w nie byli nie tylko pracownicy PIK, ale także PKN, Centrum Dokumentacji Naukowo-Technicznej, Ministerstwo Oświaty, ZBP oraz biblioteki.

W chwili likwidacji Państwowego Instytutu Książki w toku były następujące opracowania:

- skróty tytułów czasopism w bibliografiach (ref. A. Bocheński),
- redakcja adnotacji różnego typu (ref. A. Łysakowski),
- komisje biblioteczne (ref. A. Knot),
- sprawozdawczość i statystyka bibliotek powszechnych (ref. W. Dąbrowska, L. Protschke),
- formularze dotyczące egzemplarza bibliotecznego (ref. J. Augustyniak),
- formularz zapisu czytelnika do biblioteki (ref. W. Lubecka),

---

459 H. Hleb-Koszańska, *Kompozycja bibliografii…*, s. 59–61.

460 *Sprawozdanie z prac Komisji powołanej przez Ministerstwo Oświaty…*, s. 4.

461 [A. Łysakowski], *Sprawozdanie…*

• formularz (rewers) zamówienia z magazynu do czytelni (ref. W. Borkowska),

• formularz wypożyczenia międzybibliotecznego (ref. H. Pliszczyńska)

• wydajność pracy bibliotek uniwersyteckich przed wojną (ref. W. Pawlikowski).

Zakrojone na szeroką skalę prace normalizacyjne PIK zostały przerwane, nie mniej jednak nie zaprzepaszczone. Były one realizowane w okresie późniejszym, między innymi przez Komisję Bibliograficzno-Bibliotekarską PKN oraz Instytut Bibliograficzny.

6. Dokumentacja bibliologiczna

Do zadań Instytutu w zakresie prac dokumentacyjnych należeć miało[462]:

• gromadzenie centralnej biblioteki księgoznawczej oraz wszelkich materiałów tekstowych i graficznych związanych z działalnością różnych ośrodków,

• opracowanie centralnego katalogu piśmiennictwa księgoznawczego znajdującego się w bibliotekach polskich,

• tworzenie centralnego ośrodka dokumentacji bibliologicznej,

• urządzenie muzeum książki i bibliotekarstwa.

Zebrane materiały miały być udostępniane we własnej czytelni oraz wypożyczane w celu prowadzenia prac naukowych i popularyzacji wiedzy o książce. Musiały więc być podjęte prace typowe dla każdego rodzaju biblioteki, tj. gromadzenie, opracowanie i udostępnianie. Gromadzenie innych materiałów bibliologicznych (katalogi i kartoteki) miało umożliwić realizację niezwykle istotnego zadania, jakim było tworzenie centralnego ośrodka dokumentacji bibliologicznej. Kolejnym zadaniem, jakie stawiał przed sobą Instytut, było urządzenie muzeum książki i bibliotekarstwa w celu zobrazowania ich rozwoju historycznego, przedstawienie typów wydawnictw i ich szaty zewnętrznej oraz technicznego wyposażenia bibliotek i warsztatów wytwórczych (papierni, drukarń, księgarń). Wydział miał także organizować wystawy i pokazy dydaktyczne. Kierownikiem wydziału, który prowadził działalność dokumentacyjną, była Maria Dembowska. Pracowali w nim także: Krystyna Pieńkowska, Wiesław Mincer (odpowiedzialny za bibliotekę), Halina Spiszówna (prowadząca zbiór tek i kartotek dokumentacyjnych), Pelagia Girwic (zajmująca się katalogiem, kartotekami bibliograficznymi i bibliografią bieżącą) oraz Maria Michalecka (odpowiedzialna za muzeum). Organizacji biblioteki oraz muzeum książki i bibliotekarstwa poświęcone zostały „Komunikaty" PIK nr 3, 4, 5, 6, 7 oraz 11.

[462] Zakres tych prac został określony podobnie we wszystkich wersjach statutu PIK.

6.1. Biblioteka

Biblioteka była kształtowana od pierwszych dni istnienia Instytutu, tj. od września 1946 roku. Prowadziły ją stale dwie osoby, ale katalogowaniem zajmowali się także i inni pracownicy. Charakter zbiorów biblioteki określony został w „Komunikacie 3: Zakup zbiorów dla Instytutu" z 5 listopada 1946, zgodnie z którym miała ona gromadzić dzieła ze wszystkich dziedzin szeroko pojętej nauki o książce. Należały do niej:

a) bibliologia teoretyczna; historia, socjologia i ekonomia książki; rękopisoznawstwo, inkunabulistyka; czasopiśmiennictwo; prawo autorskie i prasowe;

b) bibliografia — polska i zagraniczna, ogólna i specjalna, retrospektywna i bieżąca; czasopisma recenzyjne; indeksy do czasopism, opracowania historii poszczególnych nauk, zawierające wiadomości bibliograficzne;

c) bibliotekarstwo, teoria; organizacja i technika pracy; spisy i dzieje bibliotek, ich katalogi drukowane;

d) wytwórczość książki — pisarstwo, kompozycja książki; przemysł wydawniczy (drukarstwo, papiernictwo, introligatorstwo), zdobnictwo książki; księgarstwo; praca zawodowa nad książką;

e) użytkowanie książek — czytelnictwo, technika pracy umysłowej, bibliofilstwo.

Instytut Książki nabywa wszystkie dzieła i materiały z wymienionego zakresu w językach polskim i obcych, druki i rękopisy, książki i czasopisma, wycinki i tablice, fotografie, ryciny i rysunki, mające za temat książkę, jako też dzieła ogólniejsze, w których poszczególne rozdziały dotyczą zagadnień księgoznawczych. W pierwszym rzędzie poszukuje Instytut wielkich wydawnictw bibliograficz-

8. Biblioteka PIK. Od lewej: Krystyna Pieńkowska, Maria Michalecka, Maria Dembowska

nych polskich (bibliografia polska Estreichera, Przewodnik Bibliograficzny, Książka, Nowa Książka, Exlibris, Silva Rerum itd.) i zagranicznych[463].

6.1.1. Gromadzenie zbiorów[464]

Książki wpływały do biblioteki z czterech źródeł: zakupy, dary, księgozbiory zabezpieczone, wymiana z ośrodkami krajowymi i zagranicznymi. Nowe książki zamawiane były na podstawie „Przewodnika Bibliograficznego", katalogów księgarskich i informacji ukazujących się w czasopismach. Książki antykwaryczne kupowano na podstawie katalogów księgarskich i ofert księgarń. Już w grudniu 1946 roku udało się zakupić w księgarniach krakowskich podstawowe polskie dzieła bibliologiczne, a mianowicie bibliografie: Karola Estreichera, Ludwika Finkla, Gabriela Korbuta.

Jak się jednak wydaje, w pierwszych latach po wojnie najlepszym sposobem gromadzenia zbiorów była wymiana dubletów i zbiory zabezpieczone[465]. W „Komunikacie 4: Utworzenie Biblioteki i Muzeum Instytutu" (14.11.1946) dyrektor Łysakowski zwracał się do bibliotek z prośbą o kierowanie do PIK następujących materiałów:

1. Książki i czasopisma z zakresu bibliologii, wydzielone z zasobów zabezpieczonych lub z dubletów — na podstawie przytoczonego poniżej w odpisie zarządzenia Ministerstwa Oświaty Nr. Bibl. 1183/46 z dnia 25 kwietnia 1946.

2. Ważne pod względem typograficznym lub wydawniczym wytwory drukarstwa polskiego i obcego, charakterystyczne dla poszczególnych okresów rozwoju książki — z tych samych zasobów zabezpieczonych czy dubletów (przykładowe okazy różnych stylów, wybitniejszych oficyn, zakładów wydawniczych lub zakładów introligatorskich; typowe okazy składów drukarskich; książki odznaczające się szczególną techniką powielania lub zdobnictwa, drukowane na osobliwym materiale, ciekawe ze względu na niezwykłą postać, format, sposób zeszycia lub oprawę; egzemplarze zawierające doniosłe księgoznawczo zapiski pochodzeniowe, dedykacje i uwagi rękopiśmienne; ekslibrysy, zakładki do książek itp.; pożądane są również fotografie obiektów muzealnych.

---

[463] „Komunikat 3: Zakup książek dla Instytutu" (5 listopada 1946 r.).

[464] Wszystkie dane liczbowe dotyczące gromadzonych i opracowywanych zbiorów oraz wymiany zagranicznej pochodzą z notatek prowadzonych w PIK. Są to dwa 32-kartkowe zeszyty, nieliczbowane, zapisane ręcznie jednym charakterem pisma. Pierwszy nosi napis: Biblioteka (dalej: Zeszyt: Biblioteka), drugi: Referat zagraniczny (dalej: Zeszyt: Referat zagraniczny). BN. ZDK, sygn. TD 284/5.

[465] Terminem „zbiory zabezpieczone" określa się księgozbiory stanowiące tak zwane mienie opuszczone i porzucone. Zgodnie z Ustawą z 6 maja 1945 r. o majątkach opuszczonych i porzuconych (Dz.Urz. Min. Ośw. 1945, Nr 17, poz. 97) podzielono je na dwie grupy: 1. zbiory, które w związku z wojną rozpoczętą 1 września 1939 r. nie znajdowały się w posiadaniu właścicieli; 2. zbiory, które były własnością lub w posiadaniu państwa niemieckiego, obywateli niemieckich lub osób zbiegłych do nieprzyjaciela. Ochroną objęto także zbiory rozproszone, przemieszczone lub przejmowane przez państwo na skutek zmian ustrojowych wprowadzanych w Polsce. Szerzej na temat zabezpieczania zbiorów po II wojnie pisze R. Nowicki, *Działalność Aleksandra Birkenmajera na rzecz ochrony zbiorów bibliotecznych. Ziemie zachodniej i północnej Polski w latach 1945–1947*, Poznań 2006.

Korcz-Derkacz.indb 184 2011-07-29 13:32:14

3. Materiały przedstawiające dzieje i działalność wymienionej w nagłówku Biblioteki, a więc jej opisy historyczne, sprawozdania, zestawienia statystyczne, katalogi czy wykazy nowych nabytków, regulaminy wewnętrzne i użytkowe, zbiory okólników dyrekcji, spisy bibliotekarzy — w formie publikacji, maszynopisu czy rękopisu, wreszcie fotografie i wykresy gmachu Biblioteki i jej urządzeń, wzory i modele opraw, pudeł, tek oraz (w 3 egz.) używane obecnie lub dawniej formularze, blankiety, papiery itp.

We wspomnianym zarządzeniu Ministerstwa w punkcie 1 Józef Grycz — bo to on jest pod nim podpisany jako dyrektor NDB — napisał:

Doceniając ważność Biblioteki Księgoznawczej dla prac badawczych i stosowanych nad książką Ministerstwo prosi, by […] Kuratoria oraz biblioteki, zabezpieczające zbiory lub posiadające dublety dawnego zasobu, wydzieliły wszelkie dzieła księgoznawcze z podanego zakresu i przesłały je do Państwowego Instytutu Książki pod tymczasowym adresem Naczelnej Dyrekcji Bibliotek w Ministerstwie Oświaty […]. Wydawnictwa podręczne niezbędne dla wykonywania prac bieżących w działach specjalnych bibliotek, oraz dzieła uzyskane w wtórnych egzemplarzach będą przez Państwowy Instytut Książki przekazane poszczególnym bibliotekom[466].

Jak widać, sprawa biblioteki uznana została przez Ministerstwo Oświaty w kwietniu 1946 roku za bardzo ważną. Rozumiano wówczas, że stworzenie Centralnej Biblioteki Księgoznawczej, gromadzącej dzieła ze wszystkich dziedzin szeroko rozumianej nauki o książce, ma istotne znaczenie zarówno dla rozwoju samej dyscypliny, jak i dla dydaktyki nauki o książce. Co charakterystyczne i warte podkreślenia, nie było w zarządzeniu mowy o podziale książek pomiędzy PIK i Oddział Dawnej Książki.

Odzew ze strony bibliotek musiał być niestety niewielki, skoro w styczniu 1947 roku Łysakowski w piśmie do Naczelnej Dyrekcji Bibliotek[467] zwracał się z prośbą o utrzymanie w mocy zarządzenia 1183/46. Podkreślał, że dotychczas było ono wykonane w niewielkim stopniu — odpowiedziało na nie pozytywnie zaledwie 9 instytucji[468]. Łysakowski stwierdzał:

jedna z bibliotek zastrzega nawet, że dalsze partie może dostarczyć tylko drogą wymiany. Ten stan rzeczy świadczy o partykularyzmie i niezrozumieniu, że Państwowy Instytut Książki jest wspólnym [podkr. A.Ł.] dobrem całego bibliotekarstwa polskiego.

Prosząc o przypomnienie bibliotekom i ośrodkom zabezpieczającym o konieczności wykonania cytowanego zarządzenia, dyrektor PIK pisał:

[466] Odpis Zarządzenia Ministerstwa Oświaty Nr Bibl. 1183/46 z dnia 25 kwietnia 1946 r. BN. ZDK, sygn. TD 284.

[467] Pismo Adama Łysakowskiego do Naczelnej Dyrekcji Bibliotek w Ministerstwie Oświaty nr 87/47 z 20 stycznia 1947. AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Bibliotek Naukowych, sygn. 6872, k. 57–58.

[468] Były to: Delegatura Ministerstwa Oświaty w Krakowie, biblioteki uniwersyteckie w Poznaniu, Wrocławiu, Warszawie, Biblioteka Ministerstwa Informacji i Propagandy, Biblioteka Ministerstwa Oświaty, Biblioteka Miejska w Szczecinie, Biblioteka Powiatowa w Częstochowie i Inspektorat Szkolny w Pińczowie.

Korcz-Derkacz.indb 185 2011-07-29 13:32:14

tylko wtedy Instytut zdobędzie poważny zasób dzieł bibliologicznych, przeznaczony do korzystania przez pracowników w całym kraju, a także — zyska wtórne egzemplarze dla celów celowej ich repartycji.

Tymczasem nastroje w stosunku do PIK w Naczelnej Dyrekcji Bibliotek i całym Ministerstwie Oświaty nie były już tak przychylne jak przed rokiem. 23 stycznia 1947 roku w Kronice Adam Łysakowski zanotował:

Dyr. Gr[ycz] zawiadamia mnie o zamiarze zmiany zarządzenia Min. o przydziale książek bibliologicznych z zabezpieczeń i dubletów do PIK — w ten sposób, by dzieła dotyczące książki do r. 1800 wpływały do Oddziału Dawnej Książki. Wywołuje to mój żywy i zasadniczy protest. Zbijam najpierw argument, że takie dzieła są „niepotrzebne w Łodzi": przecie na Studium Bibliotekarskim nie można zaczynać od 19 wieku, nie mówić o książce dawniejszej. Powtóre — jaka racja zmieniać tok postępowania, który jeszcze nie zdołał okazać się nieodpowiednim. Jest przecie w zarządzeniu z kwietnia (nasz Komunikat 4) klauzula o przekazywaniu z PIK-u niektórych dzieł podręcznie potrzebnych innym instytucjom. NDB powinna natomiast dopilnować, by jej zarządzenie było faktycznie wykonywane, co się dotychczas nie dzieje. Wreszcie jaki cel tworzyć drugie zbiorowisko dubletów bibliologicznych — w Oddziale Dawnej Książki i dwa aparaty rozprowadzania. Obecny przy rozmowie nacz. Janiczek poparł mnie argumentem, że obecnie powinniśmy być zwarci, bo i ja poprzednio wskazywałem na nieodpowiedni moment niepotrzebnych zmian[469].

Przytoczony fragment Kroniki wyraźnie pokazuje zmianę nastawienia pracowników ministerstwa w stosunku do PIK oraz pewne punkty sporne pomiędzy potrzebami i zadaniami prowadzonego przez Łysakowskiego Instytutu a kierowanym przez Alodię Kawecką-Gryczową Oddziałem Dawnej Książki. Spory o książki z księgozbiorów zabezpieczonych trwały właściwie od samego początku. Jest zrozumiałe, że różne ośrodki i instytucje zgłaszały do ministerstwa swoje potrzeby. Jest także oczywiste, że w obliczu ogromnych zniszczeń wojennych biblioteki nie chciały pozbywać się, nieraz z wielkim trudem, ocalonych zbiorów. Instytut był instytucją nową, a waga zadań i cel prowadzonych przez niego działań nie były jeszcze ugruntowane w świadomości środowiska bibliotekarskiego. Nie chodzi tu bynajmniej o brak informacji na temat PIK — o to dyrektor Łysakowski bardzo dbał. Chodzi o stałą niepewność losu PIK, brak podstawy prawnej, stałego i niezmiennego stanowiska Ministerstwa Oświaty wobec tej instytucji. Niewielki stosunkowo odzew na apele Łysakowskiego zarówno w sprawie księgozbioru, jak i badań ankietowych, gromadzonych danych do kartotek, organizacji wspólnych badań naukowych w zakresie bibliologii świadczy o niepewności środowiska i jego wyczekującej postawie. Taką niejednoznaczną postawę reprezentowali też sami urzędnicy. Świadczą o tym nie tylko dokumenty, podejmowane decyzje lub ich brak. Świadczą również prowadzone na bieżąco notatki w Kronice. 26 kwietnia 1946 roku Łysakowski zapisał:

rozprawa u dyr. Grycza w sprawie książek dla Instytutu przekazanych z Centr[alnej] Zbiornicy Książek. Powołuję się na podpisane sprawozdanie Wydz[iału] Bibl[iotek] N[aukowych] z marca 1946, gdzie mowa o dostarczeniu tych dzieł dla PIK. Dr Grycz unieważnia jednak swój podpis. Nacz[elnik]

[469] Kronika PIK, s. 39–40.

Jan[iczek] żąda tego zbioru dla „Ośrodka Kształcenia Bibliotekarzy w Kórniku", a NDB chce mieć nadto księgozbiór podręczny, częściowo z tychże dzieł. W tej sytuacji — zrzekam się zakwestionowanych książek z Centr[alnej] Zbiornicy, gdy moje argumenty i świadectwa nie wystarczają. Nadto dowiedziałem się, 22 VI w Gdańsku od p. [Stanisława] Siadkowskiego ze Szczecina, że NDB przeniósł stamtąd z Bki Miejskiej 800 dzieł do Kórnika, mimo iż wcześniej już prosiłem o zarezerwowanie tych książek dla PIK.

27 VI p. Sedlaczek wybrał bez mego udziału niektóre książki ze Zbiornicy dla użytku Kursu w Kórniku, a nazajutrz popołudniu nacz[elnik] Jan[iczek] z pracownikami Zbiornicy przejął w mojej nieobecności i bez mojej wiedzy resztę książek z szafy w pokoju 243, gdzie pracowałem w Min[isterstwie] Ośw[iaty] (nawet trochę innych dzieł, później „wyrewindykowanych"). (NB. w sierpniu podczas wykładów w Kórniku znalazłem książki ze Szczecina zabite w skrzyniach i wcale przez słuchaczy nie użytkowane).

Apel do bibliotek o przekazywanie dubletów i księgozbiorów zabezpieczonych w interesującym Instytut zakresie ponowił Adam Łysakowski przy okazji wydania 29 października 1947 roku „Komunikatu 6: Centralny katalog. Biblioteka i Muzeum Instytutu". Centralne zbiornice zbiorów zabezpieczonych odwiedzał już w roku 1947 Wiesław Mincer. Był wówczas w Bytomiu, Poznaniu, Szczecinie, Olsztynie, gdzie poszukiwał książek do biblioteki Instytutu i do muzeum, zwracając uwagę na pozycje interesujące ze względu na walory typograficzne i miejsce wydania. Jak dziś zauważa, ciekawe zbiory znajdowały się w Poznaniu, gdzie kierował biblioteką Bolesław Świderski, i w Szczecinie, gdzie dyrektorem Biblioteki Miejskiej był Erwin Ackerknecht. Właśnie ze Szczecina Wiesław Mincer przywiózł wówczas przeznaczone do powstającego muzeum judaica[470]. W pierwszym kwartale 1948 roku Zbiornica Księgozbiorów Zabezpieczonych w Katowicach nadesłała do PIK 236 woluminów obejmujących między innymi polskie katalogi księgarskie (antykwaryczne). W sierpniu 1948 roku delegaci PIK udali się do zbiornic księgozbiorów zabezpieczonych w Krakowie, Katowicach, Wrocławiu, Poznaniu, Szczecinie, Olsztynie i Gdańsku w celu przejęcia książek z zakresu księgoznawstwa. Skrzynie z książkami wpływały do PIK we wrześniu: z Bytomia i Wrocławia — po 2 skrzynie, Poznania i Szczecina — po 1 skrzyni, z Olsztyna — 4 skrzynie i jedna paczka z Gdańska. Łącznie otrzymano 825 woluminów. W listopadzie 1948 roku otrzymano kolejne książki ze zbiornic zabezpieczonych (485 woluminów) oraz blisko 300 woluminów z innych źródeł[471], a w marcu 1949 roku Witold Nowodworski zanotował w Kronice PIK:

Wybierałem książki przydatne do biblioteki Instytutu w księgarniach: Stefan Kamiński (Podwale 6), Stanisław Pelc (Szpitalna 19) i „Kultura" (Szpitalna 16) i sporządziłem ich spisy. Odwiedziłem prócz tego kilka innych księgarń, ale nie znalazłem w nich nic interesującego Instytut. W księgarni Kamińskiego obiecano mi wysłać niezwłocznie pozycje już zakwalifikowane do zakupu a figurujące w spisie dr Czerniatowicz[472].

[470] Informacje te przekazał autorce Wiesław Mincer w czasie spotkania w grudniu 2008 r.

[471] Zeszyt: Biblioteka.

[472] Kronika PIK, s. 129.

Ważne dla powiększenia biblioteki było nabycie w 1946 roku od Mieczysława Rulikowskiego dzieł księgoznawczych i zbioru katalogów księgarskich, a w grudniu 1947 roku części księgozbioru po dyrektorze Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, Stefanie Ryglu. Był to cenny zbiór polskich dzieł bibliologicznych, wycinków i innego rodzaju materiałów do historii polskiego bibliotekarstwa. Biblioteka posiadała w tym okresie już 12 080 woluminów, z czego 3000 stanowiły katalogi księgarskie i 3000 czasopisma. Dary otrzymywał Instytut od różnych instytucji krajowych i zagranicznych. Do najważniejszych zaliczyć należy: Bibliotekę Ministerstwa Oświaty, Bibliotekę w Kórniku, Bibliotekę Publiczną m.st. Warszawy, Polską Akademię Umiejętności (wydawnictwa, które ukazały się z okazji jej jubileuszu), Związek Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich, który przekazał bibliotece 63 tomy wydawnictw amerykańskich. Były to w znacznej części bibliografie i czasopisma z lat ubiegłych, które pochodziły z daru American Book Center dla bibliotek polskich. Kolejne instytucje współpracujące z PIK to Biblioteka Ministerstwa Kultury, Książnica Miejska w Toruniu, Główny Urząd Statystyczny, Państwowy Instytut Geologiczny, Biblioteka Zielińskich w Płocku.

W pierwszym kwartale 1949 roku przybyły do biblioteki kolejne 794 woluminy, biblioteka otrzymała między innymi z wydawnictwa „Encyclopaedia Britannica" w Chicago, za pośrednictwem Biura Wymiany Wydawnictw Biblioteki Narodowej, oprawiony w skórę komplet 24 tomów tej encyklopedii, wydanej w 1947 roku. Były też książki przekazane przez UNESCO, British Council (12 woluminów książek angielskich). W marcu 1948 roku, w „Biuletynie PIK" nr 2 Krystyna Pieńkowska opublikowała *Wykaz ważniejszych wpływów Biblioteki. Książki zagraniczne z lat 1939–1947*, które podzielono na sześć działów: nauka o książce, bibliografia, dzieje i wytwarzanie książki, bibliotekarstwo i użytkowanie książki. Kolejny wykaz ukazał się we wrześniu 1948 roku jako „Biuletyn PIK" nr 4. Opisy bibliograficzne były częściowo adnotowane.

Zbiór czasopism wpływających na bieżąco do Instytutu w 1947 roku liczył 57 tytułów polskich i 50 obcych. W I kwartale 1948 roku wpłynęły 64 tytuły czasopism polskich i 55 tytułów zagranicznych. W grudniu 1948 roku wpływało do biblioteki już 100 tytułów czasopism polskich i 90 obcych. W listopadzie 1948 roku ukazał się „Biuletyn PIK" nr 6, w którym Krystyna Pieńkowska opublikowała wykaz 25 bieżących czasopism zagranicznych znajdujących się w zasobach PIK, wydawanych przez związki bibliotekarzy, biblioteki i instytucje naukowe z zakresu bibliotekarstwa, dokumentacji i księgoznawstwa. We wrześniu 1949 roku kartoteka akcesyjna czasopism liczyła 160 tytułów.

Biblioteka posiadała także rękopisy, na które składał się dar Józefa Grycza, zawierający kilka teczek rękopisów jego prac (później częściowo drukowanych), materiały i notatki po Stefanie Ryglu oraz odpisy prac nadsyłanych do PIK do oceny.

Korcz-Derkacz.indb 188 2011-07-29 13:32:15

Tabela. Wpływy do biblioteki według danych z września 1949 roku

Pochodzenie zbiorów	1946	1947	1948	1949
Kupno	2627	1135	691	444
Dary	326	1484	1826	751
Wymiana	Brak	1076	549	483
Zabezpieczone	1415	3429	1259	brak
Inne wpływy	Brak	4	3	71
Stan biblioteki razem	4368	7128	4328	1749

Źródło: [A. Łysakowski], *Sprawozdanie*…, s. 2.

W skład zbiorów bibliotecznych wchodził także zbiór wycinków prasowych, który został zapoczątkowany w Wydziale Bibliotek Naukowych NDB w listopadzie 1945 roku[473]. Po powstaniu PIK został przejęty i kontynuowany drogą abonamentu w agencji prasowej „Glob" oraz dzięki własnym kontaktom pracowników PIK. Wycinki dotyczyły poszczególnych bibliotek i recenzji z literatury współczesnej. Porządkowane były według działów przyjętych w „Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce", a recenzje — w alfabetycznym układzie według nazwisk autorów dzieł recenzowanych. Przechowywano je w tekach lub naklejano na arkuszach formatu A3. W 1949 roku zbiór liczył około 15 000 wycinków. Po likwidacji PIK zbiór ten znalazł się w Pracowni Dokumentacji Księgoznawczej w IB, a recenzje zostały przekazane do Zakładu Informacji Naukowej BN[474].

Ważną część zbiorów bibliotecznych stanowiły teki dokumentacyjne, w których gromadzono materiały związane z organizacją i działalnością bibliotek oraz innych instytucji książki w Polsce i za granicą, np. Biura Badania Czytelnictwa „Czytelnik", Komitetu Upowszechnienia Książki, Polskiego Towarzystwa Wydawców Książek, Rady Książki, Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich, Związku Księgarzy Polskich, Fédération Internationale de Documentation, Technické Dokumentacni Střediski w Pradze, UNESCO, Wsesojuznej Kniżnej Pałaty w Moskwie. Były to sprawozdania, regulaminy, okólniki, wzory formularzy bibliotecznych. Poza instytucjami teki zostały założone dla następujących zagadnień: archiwistyka, budownictwo biblioteczne, czytelnictwo, dokumentacja, egzemplarz biblioteczny, katalog alfabetyczny, katalog przedmiotowy, katalogi centralne, plany wydawnicze, rejestracja bibliotek, rewindykacja i zabezpieczanie zbiorów, roczne spisy rzeczy (w odniesieniu do czasopism), sprzęt, urządzenia i pomoce biblioteczne, święta oświaty, szkolnictwo bibliotekarskie, ustawa biblioteczna, wystawy książki, zjazdy bibliotekarzy polskich. Pod koniec działalności Instytutu zbiór liczył około 130 tek.

[473] *Sprawozdanie Państwowego Instytutu Książki za czas od 20 IX 1946 do 31 III 1947*. BN. ZDK, sygn. TD 284, s. 3–4.

[474] *Biblioteka Narodowa w latach 1945–1956*, Warszawa 1958, s. 101.

Także one stały się po roku 1949 częścią zbiorów Pracowni Dokumentacji Księgoznawczej w IB BN.

Biblioteka PIK przekazywała swoje dublety i druki zbędne innym bibliotekom. Sprawy tej dotyczył „Komunikat 7: Dublety i druki zbędne", który ukazał się w listopadzie 1947 roku. Dyrekcja Instytutu donosiła w nim, że książki znajdujące się w wykazie są dubletami w posiadaniu Instytutu lub pochodzą ze zbiorów zarezerwowanych przez Instytut w dwóch ośrodkach zabezpieczania księgozbiorów. Jakich? — nie podano. Wykaz zawierał 265 tytułów dzieł w znacznej części wydawnictw niemieckich. „Komunikat" został rozesłany do 25 bibliotek. W tym okresie spośród dubletów Instytutu przekazano Naczelnej Dyrekcji Bibliotek i bibliotekom 275 woluminów. W I kwartale 1948 roku ze swoich dubletów i druków zbędnych Instytut przekazał innym ośrodkom 144 woluminy. Ostatecznie do września 1949 roku przekazano innym bibliotekom 1573 woluminy[475]. W Bibliotece Katedry Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Łódzkiego przechowywany jest „Inwentarz Biblioteki Zakładu Bibliotekoznawstwa (T. 1 od 1 do [5100])", w którym znajdują się wpisy 351 książek o proweniencji PIK-owskiej, z czego 113 pozycji uzupełnia adnotacja wskazująca na ich przekazanie do zbiorów Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Pozostały w znacznej części niemieckojęzyczny księgozbiór o tematyce bibliologicznej nosi na stronie tytułowej napis: „dublet do numeru …". Można więc sądzić, że książki te zostały przekazane ówczesnej Katedrze Bibliotekoznawstwa jako dublety ze zbiorów PIK.

6.1.2. Opracowanie zbiorów

Wydawnictwa wpływające do biblioteki były na bieżąco wpisywane do rejestru nabytków, a czasopisma notowane w kartotece. Do 31 grudnia 1947 roku skatalogowano i zinwentaryzowano 2200 dzieł[476]. Książki ustawiano na półkach według numerów inwentarzowych, jednak Łysakowski planował, że w przyszłości zostaną ustawione według układu działowego zastosowanego w „Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce". Jak zanotowano w cytowanym zeszycie, do końca listopada 1947 roku oprawiono w płótno 382 woluminy. Poważnym utrudnieniem prowadzonych prac był brak półek na książki i czasopisma.

Katalogowaniem i inwentaryzowaniem do końca I kwartału 1948 roku objęto 362 dzieła. Ogółem wpisano do inwentarza 2562 dzieła. Rozpoczęto także prace nad katalogowaniem czasopism z lat ubiegłych na kartach znormalizowanych (międzynarodowych). Karty katalogowe czasopism były włączane do ogólnego katalogu alfabetycznego Biblioteki PIK. W płótno oprawiono kolejne 56 woluminów. Prace nad katalogiem posuwały się systematycznie — do końca 1948 roku skatalogowano kolejnych 375 dzieł i opracowano 160 kart dodat-

[475] [A. Łysakowski], *Sprawozdanie*…, s. 20.
[476] Zeszyt: Biblioteka.

kowych. Rozpoczęto też prace nad katalogowaniem czasopism i katalogiem rzeczowym, do którego przygotowano 650 kart. Układ tego katalogu był wzorowany na układzie „Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce"[477]. Możliwości przechowywania zbiorów poprawiły się w grudniu 1948 roku, gdy zakupiono 10 nowych szaf na książki i blok do katalogu, oprawiono kolejnych 113 książek i czasopism, kupiono 50 pudeł na broszury i katalogi księgarskie. Czasopisma z ubiegłego roku otrzymywały okładki z tektury wykonywane przez magazyniera PIK. Jedynie cenniejsze roczniki czasopism oprawione zostały w półpłótno.

W styczniu 1949 roku do inwentarza wpisano 563 woluminów, skatalogowano alfabetycznie 180 dzieł. Skompletowano roczniki i zamówiono brakujące numery czasopism. Katalogi księgarskie układano alfabetycznie według nazw firm. Nie były one katalogowane[478]. W 1949 roku było ich ok. 4500. Stanowią one cenny zbiór dokumentujący działalność wydawniczą i księgarską poszczególnych oficyn. Przechowywane obecnie w zbiorach Zakładu (poprzednio — Pracowni Dokumentacji Księgoznawczej IB) Dokumentacji Księgoznawczej BN stanowią, wraz z późniejszymi zbiorami, bodaj największą tego rodzaju kolekcję w Polsce.

6.1.3. Udostępnianie zbiorów

Poza pracownikami PIK, jak czytamy w *Sprawozdaniu* Łysakowskiego[479], z biblioteki korzystali przede wszystkim pracownicy naukowi i studenci Katedry Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Łódzkiego. Była ona także dostępna dla wszystkich osób zainteresowanych zagadnieniami księgoznawczymi — rocznie korzystało z niej 70–80 osób postronnych. Z książek można było korzystać na miejscu lub drogą wypożyczeń, także międzybibliotecznych. W 1947 roku wypożyczono około 600 woluminów, w 1948 roku — 754, w 1949 — 360; wysłano 107 woluminów, a sprowadzono 33 woluminy. Biblioteka współpracowała z 28 instytucjami w kraju.

6.2. Centralny katalog dzieł bibliologicznych

PIK, realizując zadania zmierzające do podjęcia funkcji ogólnokrajowego ośrodka dokumentacji, już w listopadzie 1946 roku rozpoczął gromadzenie odpisów kart katalogowych wszystkich dzieł bibliologicznych znajdujących się w polskich bibliotekach. Działania te zmierzały do zorganizowania centralnego katalogu dzieł bibliologicznych. Adam Łysakowski zwracał się w tej sprawie do bibliotekarzy trzykrotnie: „Komunikatem 5: Centralny katalog bibliologii" (z 14 listopada 1946 roku), „Komunikatem 6: Centralny katalog. Biblioteka i Muzeum Instytutu" (z 29 października 1947 roku) i „Komunikatem 17: Centralny katalog bibliologii"

[477] Katalog według tego układu kontynuowano w późniejszym ZDK BN.
[478] Przekazane BN znajdują się w zbiorach ZDK.
[479] [A. Łysakowski], *Sprawozdanie…*, s. 21.

(z 4 lutego 1949 roku). W ciągu pierwszego roku współpracę podjęły 32 biblioteki, wykonując odpisy kart katalogowych posiadanych dzieł bibliologicznych. Z większych bibliotek były to: Biblioteka Jagiellońska, Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu i Toruniu, Biblioteka Miejska w Łodzi, Gdańsku i Bydgoszczy, Biblioteka Muzeum Przemysłu w Krakowie. Do marca 1947 roku nadesłano ogółem 4220 opisów dzieł[480]. We wrześniu 1949 roku w pracy nad katalogiem uczestniczyło już 56 bibliotek z 19 miast[481]. Najliczniej reprezentowane były duże ośrodki, jak Kraków, Warszawa, Wrocław, ale współpracowały też ośrodki mniejsze, na przykład Sanok, Siedlce czy Tarnów. Nadesłały one łącznie 29 400 opisów 16 300 dzieł (niektóre dzieła były w więcej niż jednej bibliotece). W Instytucie opracowywano karty pomocnicze, tj. karty zbiorowe i odsyłacze (około 4000). Łącznie katalog liczył więc około 33 000 kart katalogowych ułożonych w jednym ciągu alfabetycznym.

W I kwartale 1949 roku, dzięki otrzymanym w darze od Mariana Łodyńskiego 742 odpisom pozycji księgoznawczych i załuscianów ze znajdującego się w Bibliotece Narodowej *Wykazu rękopisów odebranych z Rosyjskiej Biblioteki Publicznej* w Leningradzie, zapoczątkowano prace nad zbiorowym katalogiem archiwaliów bibliologicznych. Zarówno centralny katalog księgoznawczy, jak i centralny katalog archiwaliów bibliologicznych znalazły się w 1950 roku w Pracowni Dokumentacji Księgoznawczej IB.

6.3. Kartoteki osób i instytucji

Poza książkami, czasopismami i tekami dokumentacyjnymi w bibliotece PIK sporządzano kartoteki gromadzące informacje o osobach i instytucjach. Materiały biobibliograficzne były przygotowywane na zlecenie Ministerstwa Oświaty i miały być pomocne w aktualnie realizowanych zadaniach oraz w pracach nad słownikiem historycznym pracowników książki polskiej.

6.3.1. Materiały biobibliograficzne współczesnych bibliotekarzy i archiwistów

Na zlecenie Ministerstwa Oświaty i w porozumieniu ze ZBiAP wydano „Komunikat 12: Dokumentacja osobowa bibliotekarzy i archiwistów. Współpraca autorska" (28 maja 1948 roku). Zwrócono się w nim z prośbą do środowiska bibliotekarzy i archiwistów o wypełnienie kwestionariusza osobowego. Uzyskane dane potrzebne były wymienionym trzem instytucjom do celów „bieżących prac służbowych i organizacyjnych, dla analizy warunków pracy i życia, […] dla historii archiwistyki i bibliotekarstwa". Instytut podkreślał także, że podjęte działania powinny

[480] *Sprawozdanie Państwowego Instytutu Książki za czas od 20 IX 1946 do 31 III 1947*. BN. ZDK, sygn. TD 284, s. 4.

[481] [A. Łysakowski], *Sprawozdanie*…, s. 22–23.

pomóc w nawiązaniu współpracy autorskiej poszczególnym bibliotekarzom i archiwistom z PIK. Proszono o:

1a. Przekazanie Instytutowi wiadomości o aktualnych pracach własnych z najszerzej pojętej nauki o książce i dokumencie (tematy, ujecie, rozmiary itd.), z zaznaczeniem, które z nich –

I. są w druku lub gotowe do druku i jakie przeszkody powstrzymują ich wydanie.

II. są w toku opracowania i jakiej potrzeba pomocy do ich wykończenia.

III. są zamierzone.

Czy dane te może P.I.K. ogłosić w celu zobrazowania ruchu piśmienniczego w dziedzinie bibliologii oraz dla uniknięcia ewentualnego powtarzania prac o tych samych tematach i ujęciach?

1b. Zgłoszenie gotowości współpracy autorskiej z P.I.K.: bądź podjęcie się jednostkowego opracowania zagadnień powierzonych przez Instytut, bądź też uczestnictwo w pracach zbiorowych, prowadzonych w Instytucie (jak recenzowanie książek i czasopism z dziedziny bibliologii; zestawienia bibliograficzne dziedzin i zagadnień; bibliografia zawartości poszczególnych czasopism; stan badań w poszczególnych gałęziach nauki o książce; studia nad społecznym oddziaływaniem książek i zbieranie dezyderatów czytelniczych oraz wydawniczych w różnych kręgach, zwłaszcza wiejskich i robotniczych itd.).

Adam Łysakowski pytał też w tym „Komunikacie" o „życzenia dotyczące działalności Państwowego Instytutu Książki lub podanie uwag w zakresie ogólnego stanu i organizacji spraw książki w Polsce", proponował konkretne działania, ale — swoim zwyczajem — dążył do wyciągnięcia wniosków ogólniejszych, doskonalących prace bardzo młodej instytucji. Po raz kolejny zwracał się do środowiska bibliotekarzy z prośbą o

możliwości przekazania do P.I.K. (drogą daru, wymiany lub za opłatą) egzemplarzy własnych prac drukowanych; pewnych partii (np. dubletów) posiadanych zbiorów księgoznawczych (druków, ekslibrisów itd.); a także własnych papierów archiwalnych, dotyczących dziejów książki polskiej i poszczególnych dziedzin pracy z książką (m.in. osobiste dokumenty zawodowe, korespondencja w sprawach książki, materiały i notaty naukowe lub sprawozdawcze, fotografie itp.).

Zachęcał też młodych kolegów do podjęcia współpracy, zapewniając jednocześnie o gotowości udzielania pomocy metodycznej.

Kwestionariusze skierowano do około 3000 bibliotekarzy i archiwistów. Miały one stanowić podstawę analizy warunków pracy zawodowej, stworzyć bazę danych personalnych. Wpłynęło 1200 odpowiedzi od bibliotekarzy i 50 od archiwistów. Należy podkreślić, że omawiany „Komunikat 12", podobnie jak wydany w niedługim czasie „Komunikat 15: Komisje w zakresie nauki o książce", pokazuje, jak ambitne i rozległe zadania stawiał przed Instytutem Adam Łysakowski. Uwidaczniają one rozmach planowanych prac zespołowych. Niestety, nie udało się ustalić, co stało się z tymi kwestionariuszami. Prawdopodobnie zostały przekazane do NDB.

6.3.2. Kartoteki współczesnych wydawców i księgarzy polskich

Kartoteka powstawała na zamówienie NDB w związku z planem wydawniczym. Na podstawie wykazów z „Przeglądu Księgarskiego" zestawiano w układzie alfabetycznym kartotekę wydawców według nazw firm wydawniczych, a kartotekę księ-

garzy — według miast, a w ich obrębie — według nazw firm. Łączny spis liczył 728 wydawców w układzie według ich kategorii i został przedłożony na żądanie Prezydium Rady Ministrów. Przy współpracy z Centralnym Zarządem Państwowych Zakładów Graficznych oraz bibliotek uniwersyteckich i regionalnych sporządzono spis współczesnych drukarń polskich[482]. Także i ta kartoteka została prawdopodobnie przekazana zleceniodawcy, czyli NDB.

6.3.3. Słownik historyczny pracowników książki

Kartoteka bibliograficzna, która dała początek pracom nad *Słownikiem pracowników książki polskiej,* powstawać zaczęła w czasie wojny w Bibliotece Zamoyskich. Prace podjęte w 1946 roku w Państwowym Instytucie Książki stanowiły jej kontynuację[483]. Gromadzenie danych do słownika powierzono Wiesławowi Mincerowi, który w 1952 roku w liście do Ireny Treichel wspominał: „W chwili, gdy przystąpiłem do pracy [w 1946 roku w PIK] nad nim [*Słownikiem*] było tam zaledwie kilkadziesiąt kartek"[484]. Według początkowych zamysłów *Słownik* miał być bibliografią,

> tzn. w 1szym [pierwszym] przynajmniej etapie nie przewidywał szerszego opracowania poszczególnych życiorysów, a jedynie podawanie krótkich biograficznych danych i możliwie skrupulatne opracowanie bibliograficzne (piśmiennictwo o danej osobie)[485].

W oparciu o rozmaite źródła — słowniki biograficzne, czasopisma fachowe, encyklopedie, monografie — powstała kartoteka, która w 1949 roku obejmowała już 1300 nazwisk bibliotekarzy, bibliografów, archiwistów, wydawców, księgarzy, drukarzy, introligatorów, bibliofilów, ilustratorów, grafików książkowych. Nie przewidywano szerszego opracowywania poszczególnych życiorysów. Każda pozycja podawała: nazwisko i imię, daty biograficzne, zawód i stanowisko oraz skrupulatnie opracowane dane bibliograficzne dotyczące danej osoby. Jak wynika ze wspomnień Wiesława Mincera, wzorem metody opracowania był słownik biograficzny bibliotekarzy niemieckich Karla Badera *Lexikon deutscher Bibliothekare im Haupt- und Nebenamt bei Fürsten, Staaten und Städten* (Leipzig 1925)[486].

---

[482] [A. Łysakowski], *Sprawozdanie*…, s. 24.

[483] W. Mincer, *Informacja o Słowniku Biograficznym Pracowników Książki Polskiej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne" 18. Nauka o Książce 1966, nr 4, s. 65–66.

[484] List W. Mincera do I. Treichel, dn. 21.11.1952 r. Katedra Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Łódzkiego. Archiwum *Słownika pracowników książki polskiej*. Zdaniem W. Mincera, wyrażonym w grudniu 2008 r., w chwili likwidacji PIK gotowe były opisy zajmujące dwie szufladki katalogowe, to jest około półtora tysiąca opisów.

[485] List W. Mincera do I. Treichel, dn. 21.11.1952 r. Katedra Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Łódzkiego. Archiwum *Słownika pracowników książki polskiej.*

[486] Obejmował on około półtora tysiąca osób od XVI w. począwszy do 1 stycznia 1925 r. (data śmierci), w których opisy są kilkuwierszowymi notatkami zawierającymi dane życiorysowe i biblio-

Po likwidacji PIK Adam Łysakowski nie kontynuował prac nad *Słownikiem* w Instytucie Bibliograficznym, ponieważ działania tego rodzaju nie mieściły się w koncepcji tej instytucji. Kartotekę przekazał W. Mincerowi, mając zapewne świadomość, że w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu, dokąd Mincer przeniósł się we wrześniu 1949 roku, prace nad *Słownikiem* będą postępowały zgodnie z pierwotną koncepcją PIK.

6.3.4. Kartoteki bibliotek

Kartoteki bibliotek powstawały w Instytucie przy okazji prowadzenia prac związanych ze specjalizacją bibliotek naukowych („Komunikat 18: Plan bieżących bibliografii specjalnych. Kwestionariusz"), przy okazji przeprowadzania ankiety czytelniczej w bibliotekach powszechnych („Komunikat 10: Ankieta w sprawie czytelnictwa w bibliotekach". Część A kwestionariusza) oraz na podstawie kwerend związanych z działalnością wydawniczą, wymianą wydawnictw i subwencjonowaniem wydawnictw pozainstytutowych. Karty ewidencyjne rozsyłane pocztą do bibliotek miały format znormalizowanej fiszki, na której mieściły się rubryki do wypełnienia następującymi danymi: nazwa biblioteki i jej dokładny adres, dane dotyczące gromadzonego piśmiennictwa — dziedziny głównie i pobocznie, liczba woluminów.

W latach 1946–1949 PIK otrzymał dane z bibliotek z następujących miast: Białystok — 3, Bydgoszcz — 6, Bytom — 3, Cieplice — 2, Cieszyn — 4, Częstochowa — 3, Gdańsk —13, Gdynia — 6, Gliwice — 4, Gniezno — 2, Jelenia Góra — 3, Katowice — 13, Kielce — 7, Kraków — 18 klasztornych — 44, Lublin — 12, Łódź — 35, Nowy Sącz — 2, Olsztyn — 6, Opole — 2, Piotrków — 1, Płock — 1, Poznań — 24, Przemyśl — 1, Puławy — 3, Radom — 4, Rzeszów — 6, Sandomierz — 2, Sanok — 2, Siedlce — 1, Sopot — 4, Szczecin — 10, Tarnów — 2, Toruń — 6, Warszawa — 77 (oraz osobno wydzielone biblioteki naukowe instytutów, szkół wyższych, muzeów, archiwów — 72), Włocławek — 4, Wrocław — 18, Zakopane — 3, inne miasta — 16[487]. Karty ewidencyjne znajdują się Zakładzie Rękopisów Biblioteki Narodowej.

6.4. Kartoteki bibliograficzne

Kartoteki bibliograficzne opracowywano w PIK, mając na uwadze jego przyszłą działalność jako centralnego ośródka informacji bibliotecznej i bibliograficznej lub na zlecenie NDB, w związku z planami wydawniczymi. Należy w tym miejscu

grafie prac tylko z zakresu księgoznawstwa bądź bibliotekarstwa. Każdy biogram zamyka przytoczenie źródeł drukowanych.

[487] Państwowy Instytut Książki. Karty ewidencyjne bibliotek z lat 1946–1949. BN. Zakład Rękopisów. Spuścizna rękopiśmienna Józefa Grycza, sygn. akc. 14929, T. 2.

powiedzieć, że poza wymienionymi, od początku 1947 roku zbierano i tworzono kartoteki wypisów z literatury pięknej dotyczących książki. W *Sprawozdaniu* PIK (od 20 września 1946 do 31 marca 1947) czytamy:

> Wypisy z dzieł niebibliologicznych, zawierających wzmianki o książce. Na początek wzięto pod uwagę polskie pamiętniki historyczne oraz współczesną polską literaturę piękną. Poza tym omówiono analogiczną pracę z literatury klasycznej greckiej i rzymskiej. Praca jest dopiero w okresie próbnym, polega na ustaleniu właściwych metod postępowania[488].

Jak stwierdził Wiesław Mincer[489], była to bardzo ważna dla Łysakowskiego kartoteka. Z notatki w Kronice PIK można wnosić, że działania te nie były dobrze oceniane w NDB. W grudniu 1947 roku Adam Łysakowski zanotował:

> Kwestionują (Budzyk, za nim Grycz, a przed nim — jak się później okazało — p. A[lodia] K[awecka]-G[ryczowa]) sporządzanie wypisów z dzieł niebibliologicznych (to „źródło pośledniejsze", a „metoda przeciwna Piekarskiemu")[490].

Prawdopodobny związek z tą kartoteką miała praca Władysławy Borkowskiej, *Wypisy bibliologiczne z polskich pamiętników historycznych oraz studium metodyczne nad tym zagadnieniem* oraz Janiny Czerniatowicz *Książka w literaturze greckiej i rzymskiej. Wyciągi z tekstów w tłumaczeniu z objaśnieniami*[491]. Jak stwierdza W. Mincer, kartoteka ta była dosyć pokaźna, ale jej losy po likwidacji PIK nie są znane. Można tylko domniemywać, że została przekazana jednej z pracujących nad nią osób.

W PIK pracowano także nad kartotekami: bibliografii bibliografii i nauki o książce, bibliografii specjalnych, polskich wydawnictw powojennych, współczesnych czasopism polskich oraz nad materiałami z zakresu historii Polski i historii powszechnej w bibliotekach i archiwach polskich.

W kartotece bibliografii bibliografii i nauki o książce gromadzono pozycje księgoznawcze dawne i współczesne w układzie alfabetycznym i w układzie rzeczowym według schematu przyjętego w „Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce". Objęły one lata: 1913–1917, 1921–1922, 1927–1928, 1930–1936, 1947. Kartoteka powstawała w oparciu o „Bibliografię Bibliofilstwa i Bibliografii Polskiej" W.T. Wisłockiego, „Bibliografię Bibliografii, Bibliotekarstwa i Bibliofilstwa", „Bibliografię Bibliografii i Nauki o Książce", „Przewodnik Bibliograficz-

---

[488] *Sprawozdanie Państwowego Instytutu Książki za czas od 20 IX 1946 do 31 III 1947*. BN. ZDK, sygn. TD 284/23, s. 4.

[489] W grudniu 2008 r.

[490] Kronika PIK, s. 84. Prawdopodobnie z tego powodu A. Łysakowski nie wspomina już o takiej działalności w *Sprawozdaniu* przygotowanym dla ministerstwa w 1949 r., choć w *Sprawozdaniu z prac PIK z 1 lipca 1948* informacja o pracy nad tą kartoteką była jeszcze zamieszczona. W poz. 11: Prace badawcze, czytamy: „Wypisy z dzieł niebibliologicznych zawierające ważne historycznie wzmianki o książce (próba metodologiczna)". BN. ZDK, sygn. TD 284.

[491] Informacja o tym znajduje się w *Sprawozdaniu* Łysakowskiego z 1949 r., s. 32 (subwencje naukowe).

Korcz-Derkacz.indb 196 2011-07-29 13:32:17

ny". Kartoteki te znalazły się w 1949 roku w Pracowni Dokumentacji Księgoznawczej IB[492].

Kartoteka bibliografii dziedzin i zagadnień publikowanych oraz będących w toku opracowania powstawała w związku z działaniami PIK zmierzającymi do zorganizowania krajowej sieci ośrodków dokumentacji specjalnej i informacji bibliograficznej. Działaniom tym poświęcone były prace normalizacyjne, omówione w rozdziale III (5), dotyczącym tego zagadnienia.

Kartoteka polskich wydawnictw powojennych powstawała na zapotrzebowanie Naczelnej Dyrekcji Bibliotek ze względu na plany wydawnicze. Opracowywano ją w oparciu o materiały Instytutu Bibliograficznego, Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, Związku Księgarzy Polskich oraz na bieżąco na podstawie „Przewodnika Bibliograficznego". W Kronice PIK zanotowano: „Kartoteka wydawnictw powojennych skończona (do roku 1947) i przeniesiona do NDB. Dr Budzyk chce mieć objaśnienia i dalsze prace we wrześniu 1948"[493] . We wrześniu 1949 roku liczyła około 21 000 pozycji. Kartoteka wydawnictw powojennych 1944–1949 znalazła się po likwidacji Instytutu w Zakładzie Bibliografii Retrospektywnej IB[494].

Kartoteka współczesnych czasopism polskich w układzie rzeczowym była źródłem pomocniczym informacji w sprawie ustalania ośrodków bieżącej dokumentacji specjalnej (bibliografie specjalne) w pracach nad bibliografią bibliografii. Być może po likwidacji PIK kartoteka ta znalazła się w Zakładzie Teorii i Organizacji Bibliografii IB, który kontynuował wydawanie BBiNoK, ale nie są to informacje potwierdzone.

Na bieżąco opracowywano w PIK zestawienie obejmujące aktualne źródła i piśmiennictwo z historii Polski i historii powszechnej, jakie ocalało po zniszczeniach wojennych. Podstawą była kwerenda biblioteczna i informacje drukowane. Podobne zestawienia dokumentacyjne zamierzano przygotowywać także dla innych dziedzin wiedzy w ramach realizacji zadań PIK zmierzających do budowy centralnego ośródka informacji bibliotecznej i bibliograficznej[495]. Niestety, nie natrafiono na informacje dotyczące dalszych losów tej kartoteki.

6.5. Muzeum książki i bibliotekarstwa

Myśl o powołaniu muzeum bibliotekoznawstwa była w Polsce obecna już na początku XX wieku w projekcie Stanisława Leszczyńskiego, w którym czytamy:

> W Muzeum Bibliotekoznawstwa znajdą miejsce wszelkie wzory, okazy, tablice, modele, obrazujące sposób urządzania bibliotek, rozmieszczenia zbiorów i ich katalogowania, a prócz tego książki,

[492] *Biblioteka Narodowa…*, s. 101–102.
[493] Kronika PIK, s. 110.
[494] *Biblioteka Narodowa…*, s. 98.
[495] [A. Łysakowski], *Sprawozdanie…*, s. 24.

tablice, instrukcje i przepisy temuż przedmiotowi poświęcone. Będą tam także plany budynków bibliotecznych i ich wewnętrznego urządzenia, architektura bowiem gmachów bibliotek stanowi dziś odrębną specjalność. […] Do zadań Muzeum należeć również będzie zajęcie się opisem bibliotek, w kraju istniejących[496].

Była o nim mowa także w Ustawie Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Warszawie[497]. Leon Bykowski, występując na IV Zjeździe Bibliotekarzy Polskich w Warszawie (31 maja — 2 czerwca 1936 roku) zwracał uwagę, że Centrala Biblioteczna, o której zadaniach mówił, powinna mieć fachowy księgozbiór i muzeum książki[498].

W połowie lat trzydziestych przy Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy istniało Muzeum Społeczne, którego dział muzealno-doświadczalny w 1938 roku rozpoczął prace nad muzeum książki dziecięcej.

Pierwszym etapem pracy jest zbieranie bibliografii książek dziecięcych od roku 1824. Będzie on podstawą do skompletowania wszystkich starych wydawnictw dla dzieci. Zebranie całego materiału umożliwi opracowanie „historii literatury dziecięcej" i uchwycenie zmian i różnic, jakie zachodzą w poglądach na wychowanie[499].

Także za granicą istniało przekonanie, że instytucje zajmujące się naukowo książką powinny posiadać muzea, aby lepiej spełniać swoje zadania dydaktyczne i programowe. Na przykład Petersburski Instytut Knigowiedienia (1933 r.), wśród czterech sekcji, miał także „biuro wydawnicze, bibliotekę bibliograficzną i muzeum księgoznawstwa"[500].

Planowane przez Łysakowskiego muzeum książki i bibliotekarstwa miało obrazować rozwój historyczny, urządzenia bibliotek, drukarni i papierni, pokazać typy wydawnictw i rozwój ich szaty graficznej. Łysakowski w szczególności charakteryzował jego potrzeby w „Komunikacie 4: Utworzenie Biblioteki i Muzeum Instytutu" (14 listopada 1946), w którym naszkicował profil zbiorów muzealnych. W praktyce do zdobycia eksponatów wykorzystywano różne okazje, na przykład Maria Dembowska, która w marcu 1947 roku zwiedzała wystawę plakatów bibliotecznych w I Miejskiej Wypożyczalni dla Dorosłych przy ul. Senatorskiej w Warszawie, zwróciła się z prośbą o przekazanie do Muzeum Książki wykorzystanych plakatów[501]. Zwrócono się także do wydawców, zwłaszcza spółdzielczych i do zakła-

[496] S. Leszczyński, *Towarzystwo Biblioteki Publicznej...*, s. 4.

[497] W części 1 ustawy: „Nazwa, cel i siedziba" w § 6 czytamy: „Towarzystwo ma prawo urządzić i utrzymywać przy Bibliotece Instytut Bibliograficzny i Muzeum Bibliotekoznawstwa […]", „Przegląd Biblioteczny" 1, 1908, z. 1, s. 8.

[498] L. Bykowski, *Współczesna polityka...*, s. 7–8.

[499] M. Gutry, *Sekcja bibliotek dla dzieci Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy*, „Bibliotekarz. Czasopismo Poświęcone Sprawom Bibliotek Publicznych" 10, 1938, nr 9, s. 122.

[500] K. Migoń, *Księgoznawstwo radzieckie...*, s. 90.

[501] Kronika PIK, s. 49.

dów wydawniczych, w „Komunikacie 11: Dokumentacja Zakładów Wydawniczych w Muzeum Książki" z 17 kwietnia 1948 roku z prośbą:

1. o stałe nadsyłanie materiałów dotyczących dziejów i działalności Instytucji [podkr. A.Ł.] wydawniczej, jak opisy historyczne, sprawozdania, katalogi, prospekty, regulaminy, fotografie lokalu i jego urządzeń itd.;

2. o ofiarowanie trzech (lub więcej) egzemplarzy pokazowych najudatniejszych swoich wydawnictw z okresu przed- i powojennego, które będą uwidaczniały Firmę Panów w Muzeum Książki (historyczne znaczenie miałby w Muzeum również pokaz jednego najskromniejszego wydania, jako świadectwo trudności wydawniczych w pierwszym okresie powojennym);

3. o stałe nadsyłanie po jednym egzemplarzu wszystkich okładek książek wytwarzanych przez Instytucję celem zapoczątkowania zbioru materiałów porównawczych dla studiów nad szatą graficzną wydawnictw.

Na apel odpowiedziało 40 wydawców. Zgromadzono w Instytucie około 50 wzorów opraw i około 100 okładek i obwolut książek współczesnych. Prośba o eksponaty kierowana była nie tylko do bibliotek i wydawców. Pracownicy PIK zwracali się także do osób prywatnych. 23 grudnia 1946 roku Adam Łysakowski w liście do swojego przyjaciela Mikołaja Dzikowskiego, który przebywał wówczas w Palestynie, zwracał się z prośbą o „rzeczy archeologiczne i wschodnie, ewent. polonica współczesne, tudzież dzieła do biblioteki bibliologicznej"[502]. Eksponaty pozyskiwano również z księgozbiorów zabezpieczonych. Do chwili likwidacji zgromadzono około 2300 obiektów. Jak podaje Adam Łysakowski w *Sprawozdaniu*[503], Muzeum PIK dysponowało 865 woluminami książek polskich i obcych „ważnych pod względem typograficznym lub historycznym […], oryginalne druki, facsimilia i fotokopie; książki osobliwe pod względem formatu i materiału pisarskiego (rękopis na korze brzozowej)". Ponadto zgromadzono około 300 fotografii gmachów i wnętrz bibliotek polskich i zagranicznych, ilustracje tematycznie związane z książką i reprodukcje ilustracji rękopiśmiennych, podobizny pisarzy, około 950 sztuk ekslibrisów i znaków bibliotecznych, 52 teki z wzorami formularzy bibliotecznych oraz modele urządzeń bibliotecznych. Poważny problem stanowił brak miejsca, szaf ekspozycyjnych i gablot. Wiele przedmiotów pozostawało w paczkach, w magazynach.

* * *

Instytut, który w zadaniach statutowych miał zapisaną koordynację prac badawczych we wszystkich dziedzinach nauki o książce, stałby się dzięki tak uzyskanej dokumentacji bibliologicznej centrum wiadomości o wszystkich podejmowanych pracach badawczych, a w miarę rozwoju — centrum dokumentacyjnym i infor-

[502] *Ibidem*, s. 35.

[503] [A. Łysakowski], *Sprawozdanie*…, s. 25.

macyjnym w zakresie bibliografii, bibliotekarstwa, archiwistyki, przemysłu i ruchu wydawniczego, księgarstwa, czytelnictwa, bibliofilstwa w skali całego kraju, z pełnym wachlarzem możliwości informowania o pracach badawczych na każdym ich etapie w skali międzynarodowej. Dodatkowo w bibliotece i centralnym katalogu dzieł bibliologicznych mogłyby się zrodzić nowe tematy badawcze. Można by uzyskać wskazówki metodyczne co do wyboru tematu pracy i jej wykonania, a dzięki staraniom Instytutu — subwencje i pomoc przy wydaniu pracy.

Na podstawie kwestionariuszy osobowych opracowano zestawienia statystyczne przedstawiające strukturę zawodu bibliotekarskiego w Polsce. Gromadzone dane dotyczące bibliotekarzy, wydawców, księgarzy stanowiły ogromną bazę informacji biobibliograficznych, ważnych w działalności informacyjnej. Były to prace o charakterze współczesnym, ale i historycznym rozpoczęte niezwykle skromnymi siłami na dużą skalę.

Słownikiem historycznym pracowników książki zajmował się zasadniczo tylko Wiesław Mincer. Dla dziejów książki w ramach ogólnej kultury była to sprawa pierwszoplanowa. Istniały wprawdzie prace obejmujące pewne okresy chronologiczne, na przykład dzieła Jana Ptaśnika[504], Kazimierza Piekarskiego[505], Zygmunta Mocarskiego[506], ale brakowało opracowania, które obejmowałoby całość historii wytwarzania, upowszechniania, użytkowania książki polskiej. Słownik był pracą o charakterze biobibliograficznym, łączącą z jednej strony materiał faktograficzny, z drugiej — bibliograficzny. Po rozwiązaniu PIK prace nad słownikiem pracowników książki polskiej kontynuował Wiesław Mincer w Bibliotece Uniwersytetu Toruńskiego.

Trzeba wyraźnie podkreślić, że prowadzone prace dokumentacyjne zmierzały do zbudowania warsztatu naukowego dla prac księgoznawczych, a służyć temu miały: centralna biblioteka księgoznawcza i centralny katalog, zespół tek i kartotek dokumentacyjnych, w tym kartoteki bibliograficzne, bieżąca bibliografia bibliografii i nauki o książce oraz muzeum książki i bibliotekarstwa.

Zgodnie z postanowieniami Rady Książki z 18 września 1946 roku Instytut miał się stać Ogólnopolskim Ośrodkiem Dokumentacji afiliowanym przy Międzynarodowej Federacji Dokumentacji. Prace Wydziału Dokumentacji dobrze oceniła komisja ministerialna powołana do zbadania działalności PIK, stwierdzając w *Sprawozdaniu*:

> Większa część tych materiałów ma charakter poważnie rozbudowanego warsztatu naukowego, który może się stać niezastąpioną pomocą przede wszystkim dla czynnych pracowników w dziedzi-

[504] J. Ptaśnik, *Monumenta poloniae typographica 1: Cracovia impressorum*, Lwów 1922; *idem*, *Księgarze różnowierczy w Krakowie w XVI w.*, [w:] *Reformacja w Polsce*, Lwów 1921, s. 43–50; *idem*, *Drukarze różnowierczy w Krakowie w XVI w.*, [w:] *ibidem*, s. 181–188.

[505] K. Piekarski, *Sygnety polskich drukarzy, księgarzy i nakładców*, Kraków 1926–1929; *idem*, *Polonia typographica saeculi sedecimi*, Warszawa 1936–1937.

[506] Z. Mocarski, *Książka w Toruniu do roku 1793. Zarys dziejów*, [w:] *Dzieje Torunia*, Toruń 1933.

Korcz-Derkacz.indb 200 2011-07-29 13:32:18

nie nauki o książce. Celowość prowadzenia i kontynuowania większości założonych kartotek jest bezsporna. Trzeba jednak stwierdzić, iż w obecnych warunkach […] kartoteki te nie są jeszcze dostatecznie wykorzystane. Sam ten dział (niezależnie od sposobu jego wykorzystania) przedstawia się bardzo poważnie i świadczy o dużej ruchliwości zatrudnionych w nim pracowników[507].

Według sprawozdania Łysakowskiego[508] stan zbiorów we wrześniu 1949 roku przedstawiał się następująco:

biblioteka księgoznawcza	10 600
w tym:	
druki zwarte	6369
czasopisma	4113
księgozbiór dydaktyczny	100
rękopisy	78
zbiór katalogów księgarskich i antykwarycznych polskich i obcych	4500
teki dokumentacyjne	130
księgozbiór muzealny	865
razem	16 155

Po likwidacji PIK jego zbiory trafiły do Biblioteki Narodowej, gdzie znalazło się 10 600 woluminów[509]. Tam też pod koniec 1949 roku w oparciu o dwa wydziały PIK, tzn. Wydział Dokumentacji i Wydział Prac Badawczych, powstał w Instytucie Bibliograficznym Dział Teorii Bibliografii. Dzięki zbiorom PIK stworzono w nim silny ośrodek dokumentacji księgoznawczej. W 1952 roku, w wyniku podziału organizacyjnego w Instytucie Bibliograficznym, powstała Pracownia Dokumentacji Księgoznawczej. Znalazł się w niej księgozbiór, katalogi księgarskie i aukcyjne oraz teki dokumentacyjne zachowane do dziś.

7. Działalność wydawnicza

We wstępie do pierwszego tomu „Biuletynu PIK" Adam Łysakowski precyzował plany wydawnicze Instytutu. Podkreślał, że PIK nie będąc przedsiębiorstwem wydawniczym, nie będzie wydawał prac księgoznawczych wykonanych poza nim. Nie dysponuje też specjalnie przyznawanymi na ten cel funduszami, a środki budżetowe, które posiada, są bardzo skromne. Podkreślał także, że w chwili powstania PIK wydawane były już w Polsce dwa czasopisma bibliotekarskie („Bibliotekarz" i „Przegląd Biblioteczny") oraz dwa księgarskie („Przegląd Księgarski" i „Wiedza i Życie"), w których także pracownicy PIK publikują swoje prace. Początkowym zadaniem Instytutu, podobnie jak w przypadku bibliotekarzy i księgarzy, była organizacja i urządzenie warsztatu pracy. Jednak — jak pisze Łysakowski — obserwowane korzystne

[507] *Sprawozdanie z prac komisji powołanej przez Ministerstwo Oświaty*…, s. 2.
[508] [A. Łysakowski], *Sprawozdanie*…, s. 20.
[509] *Biblioteka Narodowa*…, s. 100.

zmiany i będące na ukończeniu działania organizacyjne sprawiły, że przyszedł czas na własną działalność publikacyjną. W ciągu trzech lat funkcjonowania PIK nie zdołano wprawdzie rozwinąć jej ze zbyt dużym rozmachem, ale regularnie wydawano bieżącą bibliografię bibliologiczną (BBiNoK), „Biuletyn PIK" i „Komunikaty" PIK.

„Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce" została omówiona już w rozdz. III (2.2.), przy okazji charakteryzowania działalności bibliograficznej PIK. Tu wspomnijmy tylko, że zaczęła się ukazywać w 1947 roku, a w jej przygotowaniu brała początkowo udział osoba spoza PIK (Helena Lipska). Opublikowano zaledwie cztery numery:

Nr 1. Styczeń–marzec. Zest. Helena Lipska. 1947.

Nr 2/3. Kwiecień–wrzesień. Zest. Helena Lipska i Maria Dembowska. 1948.

Nr 4. Październik–grudzień oraz indeks. Zest. Maria Dembowska. 1949.

„Bibliografia" była kontynuowana w Instytucie Bibliograficznym i ukazuje się do chwili obecnej.

Nakładem PIK ukazały się również trzy opracowania:

1. K. Świerkowski, *Dziesięć wieków książki. Chronologia*, Łódź 1949.
2. *Skrót klasyfikacji dziesiętnej.* Zest. Pelagia Girwicówna, Łódź 1947 (powiel.).
3. *Wykaz lektury* [na] *Kurs bibliotekarstwa naukowego w Łodzi*, 1948 (powiel.).

7.1. „Biuletyn Państwowego Instytutu Książki"

„Biuletyn Państwowego Instytutu Książki", redagowany przez Adama Łysakowskiego, ukazywał się w Łodzi nieregularnie w latach 1947–1949. Był wydawnictwem zbiorowym, ciągłym, formatu B5. Każdy numer „Biuletynu" stanowił odrębną całość, a kilka numerów tworzyło tom. Forma wydawnicza pozwalała publikować w nim nawet bardzo obszerne prace. Nakład wynosił 2000–3000 egz., pierwszy tom kosztował 250 zł, drugi miał kosztować 300 zł ze względu na planowaną większą objętość. „Biuletyn" rozsyłano do bibliotek i osób współpracujących z PIK. W sumie ukazały się dwa tomy, z których pierwszy zawierał 9 numerów, a tom drugi — 4 numery. Zawartość treściowa poszczególnych numerów „Biuletynu" przedstawiała się następująco:

Tom 1: Łódź 1947–1949

Nr 1. *Tok i wyniki prac Instytutu 1946/47,* 1947, s. [1]–[6].

Nr 2. *Wykaz ważniejszych nabytków Biblioteki. Książki zagraniczne z lat 1939–1947.* Zest. K[rystyna] P[ieńkowska], 1948, s. [1]–[8].

Nr 3. Maria Dembowska, *Przysposobienie czytelnicze młodzieży szkolnej,* 1948, s. [1]–[16].

Nr 4. *Wykaz ważniejszych nabytków Biblioteki. Książki zagraniczne z lat 1939–1948.* Zest. K[rystyna] P[ieńkowska], 1948, s. [1]–[8].

Nr 5. Helena Hleb-Koszańska, *Wytyczne bibliografii Joachima Lelewela. (Z problemów bibliografii osobowej),* 1948, s. [1]–[12].

Nr 6. Krystyna Pieńkowska, *Bieżące czasopisma zagraniczne w zasobach PIK,* 1948, s. [1]–[4].

Nr 7. *Prace normalizacyjne w zakresie bibliotekarstwa. (Karty katalogowe czasopism. Karty akcesyjne czasopism),* 1948, s. [1]–[32].

Nr 8. *Postulaty w sprawie wydawnictw popularnonaukowych,* 1949, s. [1]–[8].

Nr 9. *Wykaz polskich bibliotek naukowych według specjalizacji,* 1949, s. [1]–[40].

Tom 2: Łódź 1949

Nr 1. Halina Spiszówna, *Upowszechnienie czytelnictwa. Sprawozdanie bibliograficzne za rok 1948,* 1949, s. [1]–[14].

Nr 2. *Wykaz ważniejszych nabytków Biblioteki. Książki zagraniczne z lat 1938–1948.* Zest. Krystyna Pieńkowska, 1948, s. [15]–[22].

Nr 3. Helena Hleb-Koszańska, *Kompozycja bibliografii specjalnej,* 1949, s. [23]–[82].

Nr 4. Witold Nowodworski, *Szkolnictwo bibliotekarskie i księgarskie. Zasady organizacyjne,* 1949, s. [83]–[103].

„Biuletyn PIK" był organem naukowym i informacyjnym PIK, na którego łamach przedstawiano koncepcje dotyczące zagadnień bibliograficznych, normalizacyjnych, czytelniczych oraz informacje o PIK, o gromadzonym księgozbiorze itp. Jego kontynuacją, z zachowaniem numeracji od tomu trzeciego oraz formatu, był „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego". Redaktorem naczelnym obu wydawnictw był Adam Łysakowski.

7.2. „Komunikaty"

„Komunikaty" ukazywały się jako druki powielane, służyły bieżącym pracom organizacyjnym, zamieszczano w nich materiały informacyjne, ankietowe i bibliograficzne. Od 6 listopada 1946 do 18 czerwca 1949 roku ukazały się 22 numery. Ich objętość wahała się od jednej do kilkunastu stron. Rozsyłane były głównie do bibliotek, ale również do innych instytucji i osób, w zależności od zamieszczonego tekstu. Ukazywały się nieregularnie.

„Komunikat 1: Program prac Instytutu" (6 listopada 1946).

„Komunikat 2: Organizacja Bibliotekarskiej Komisji Normalizacyjnej" (6 listopada 1946).

„Komunikat 3: Zakup zbiorów dla Instytutu" (5 [!] listopada 1946).

„Komunikat 4: Utworzenie Biblioteki i Muzeum Instytutu" (14 listopada 1946).

„Komunikat 5: Centralny katalog bibliologii" (14 listopada 1946!).

„Komunikat 6: Centralny katalog. Biblioteka i Muzeum Instytutu" (20 października 1947).

„Komunikat 7: Dublety i druki zbędne. (Wykaz)" (28 listopada 1947).

„Komunikat 8: Materiały do bibliografii spraw społecznych (za lata 1937–1947)" (1 grudnia 1947).

„Komunikat 9: Postulaty wydawnicze w zakresie piśmiennictwa popularno-naukowego" (26 stycznia 1948).

„Uzupełnienie do Komunikatu nr 9. Postulaty wydawnicze w zakresie piśmiennictwa popularno-naukowego" (17 kwietnia 1948).

„Komunikat 10: Ankieta w sprawie czytelnictwa w bibliotekach" (29 stycznia 1948).

Komunikat 11: Dokumentacja Zakładów Wydawniczych w Muzeum Książki" (17 kwietnia 1948).

„Komunikat 12: Dokumentacja osobowa bibliotekarzy i archiwistów. Współpraca autorska" (28 maja 1948).

„Komunikat 13: Karty z opisem bibliograficznym dołączane do wydawnictw" [data dzienna nieczytelna, listopad 1948].

„Komunikat 14: Prace normalizacyjne. Protokół 2. Konferencji Bibliotekarskiej Komisji Normalizacyjnej Państwowego Instytutu Książki odbytej w dn. 8–9.X.1948 r. w Państwowym Instytucie Książki w Łodzi przy ul. Narutowicza 59 a" (17 listopada 1948).

„Komunikat 15: Komisje w zakresie nauki o książce" (11 grudnia 1948).

„Komunikat 16: Wnioski z konferencji w sprawie szkolnictwa bibliotekarskiego oraz księgarskiego" (1 lutego 1949).

„Komunikat 17: Centralny katalog bibliologii" (4 lutego 1949).

„Komunikat 18: Plan bieżących bibliografii specjalnych" (9 marca 1949).

„Komunikat 19: Materiały do bibliografii zagadnień bułgarskich" (12 marca 1949).

„Komunikat 20: Wykonanie kart z opisem bibliograficznym" (15 kwietnia 1949).

„Komunikat 21: W sprawie ośrodków dokumentacji" (6 maja 1949).

„Komunikat 22: Projekt normy opisu w bibliografii specjalnej" (18 czerwca 1949).

7.3. Subwencje naukowe PIK

W myśl art. 2, ust. 4 dekretu o Państwowym Instytucie Książki[510] do jego zadań należało inicjowanie, uzgadnianie i popieranie w bibliotekach i innych zakładach naukowych i społecznych całego kraju prac naukowych w zakresie księgoznawstwa. Celem realizacji tego założenia, w planach budżetowych każdego roku przewidywano pewne sumy na subwencje PIK. W 1947 roku była to suma 500 000 zł[511],

[510] Zob. rozdz. II (4).

[511] *Preliminarz budżetowy Państwowego Instytutu Książki na rok 1947*. AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Planowania, sygn. 6846, k. 6; por. też *Zestawienie*

w 1949 — planowano 350 000 zł[512]. Specjalnie zabiegano w Ministerstwie Oświaty o wyrażenie zgody na subwencjonowanie przez Instytut wydawania „Przeglądu Bibliotecznego" poświęconego Bibliotece Załuskich. J. Grycz pisał w tej sprawie do Łysakowskiego w listopadzie 1947 roku.

Na subwencje na „Przegląd [Biblioteczny"] ani ze strony NDB, ani ze strony PIK Minister się nie zgodził, dziś posłałem mu wyjaśnienie na piśmie i czekam ostatecznej decyzji[513].

Ostatecznie subwencja PIK na wydanie okolicznościowego zeszytu 1/2 z 1948 roku została udzielona. Jak jednak w późniejszym okresie pisał Łysakowski w Kronice PIK:

Dnia 13 listopada [1948] rozmowa z Wydz. Prawnym i Finansowym Min. Ośw. na temat Przeglądu Bibliotecznego. Prawnicy są przeciwni łączenia wydawnictwa instytucji społecznej z państwową ze względu na odpowiedzialność za treść oraz — za ewent. roszczenia cywilnej natury. Natomiast PIK mógłby mieć w Przegl. Bibl. swoje osobne „wkładki". Wydz. Finansowy widzi trudności w księgowaniu przy łączeniu wydawnictwa[514].

Mimo skromnych możliwości finansowych w okresie 1946–1949 PIK udzielił subwencji następującym instytucjom:

1946 rok

1. Polskiej Akademii Umiejętności na wydanie opracowanej przez Adama Bara *Bibliografii dziejów filozofii w Polsce* (140 000 zł)[515].

1947 rok

2. Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy (80 000 zł) i Bibliotece Miejskiej w Gdańsku na opracowanie zbiorów bibliologicznych i wykonanie odpisów dla katalogu centralnego bibliologii PIK (30 000 zł).

3. Redakcji „Przeglądu Bibliotecznego" na wydanie zeszytu poświęconego Bibliotece Załuskich (100 000 zł).

4. Związkowi Księgarzy Polskich na wydanie części rocznika 1947 „Przewodnika Bibliograficznego" (50 000 zł).

1948 rok

5. Kołu Naukowemu Pracowników Książki Studentów Uniwersytetu Łódzkiego na wydanie drugiej części skryptu wykładów uniwersyteckich prof. J. Muszkowskiego *Nauka o książce* (50 000 zł).

---

wydatków za rok 1947 wg §§. AAN. Ministerstwo Nauki. Departament Ogólny. Kontrole bibliotek, sygn. 7434, k. 113.

[512] *Preliminarz budżetowy Państwowego Instytutu Książki na rok 1949*. AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Księgarsko-Wydawniczy, sygn. 6862, k. 55.

[513] List J. Grycza do A. Łysakowskiego, Warszawa 27.11.1947, [w:] *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*…, s. 309.

[514] Kronika PIK, s. 123.

[515] A. Bar zebrał ok. 80 000 kart do tej bibliografii. Zostały one przejęte przez Komitet Nauk Filozoficznych PAN i na ich podstawie Alicja Kadler opracowała i opublikowała *Bibliografię filozofii polskiej 1750-1830*, t. 1–2, Warszawa 1955–1960. Zob. *Bar Adam Ignacy*, [hasło w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa 1972, s. 31–32.

6. Komisji Koordynacyjnej Bibliotek Warszawskich na wydanie *Katalogu dzieł o rewolucji francuskiej w zasobach bibliotek warszawskich* (50 000 zł).

7. ZBiAP na drugie, zmienione wydanie podręcznika Julii Millerowej *Podręcznik bibliotekarski* (85 000 zł) [wyd. pt. *Krótki podręcznik bibliotekarski*, wyd. II. uzup., Warszawa 1950].

Subwencje w wysokości od 10 000 do 25 000 zł otrzymały także osoby prywatne:

1. W. Borkowska, *Wypisy bibliologiczne z polskich pamiętników historycznych oraz studium metodyczne nad tym zagadnieniem*.

2. W. Czapliński, S. Sierotwiński, *Podręczny leksykon bibliotekarza (terminologia i objaśnienia rzeczowe)*.

3. J. Czerniatowicz, *Książka w literaturze greckiej i rzymskiej. Wyciągi z tekstów w tłumaczeniu z objaśnieniami*.

4. C. Gutry, *Bibliografia scalonych spisów rzeczy do czasopism polskich* [wyd. pt.: *Bibliografia scalonych spisów zawartości czasopism.* Wrocław 1953; *Bibliografia scalonych spisów zawartości czasopism. Kontynuacja i uzupełnienia (1953–1965),* „Roczniki Biblioteczne" 1962, z. 3/4 , s. 217–306; 1965, z. 3/4, s. 387–400].

5. H. Hleb-Koszańska, *Bibliografia utworów Joachima Lelewela* [wyd. współaut. M. Kotwiczówna. Wrocław 1952].

6. B. Horodyski, *Paleografia cyrylicka. Podręcznik bibliotekarza* [wyd. pt.: *Podręcznik paleografii ruskiej.* Kraków 1951].

7. J. Kapuścińska, *Historia i teoria tytułu książki polskiej.*

8. M. Łodyński, *Polska polityka biblioteczna* [wyd. pt.: *Biblioteki i polityka biblioteczna w związku z potrzebami nauki,* „Życie Nauki" 1947, nr 23/24, s. 282–294].

9. A. Mikucka, *Analiza „Pana Tadeusza" z punktu widzenia jego poczytności wśród młodzieży szkół średnich*,

10. J. Muszkowski, *Życie książki* [wyd. 2, Kraków 1951].

11. T. Remer, *Bibliografia czasopism słowianoznawczych XX w.*

12. S. Vrtel-Wierczyński, *Teoria bibliografii* [wyd. Wrocław 1951].

13. A. Żórawska, *Bibliografia polskich wydawnictw ciągłych 1874–1939.*

* * *

Państwowy Instytut Książki po okresie organizacji warsztatu pracy przystąpił do prowadzenia własnej pracy badawczej oraz do inicjowania i popierania prac w zakresie nauki o książce, podejmowanych przez inne instytucje lub osoby prywatne. W ciągu zaledwie trzech lat istnienia za pomocą „Komunikatów" A. Łysakowski informował środowisko bibliotekarzy i archiwistów oraz inne instytucje o pracach podjętych i organizowanych przez PIK. Są one bardzo dobrym odzwierciedleniem prowadzonych prac organizacyjnych, normalizacyjnych, badawczych. O realizowanych badaniach naukowych Instytutu jako całości i indywidualnych pracowników

Korcz-Derkacz.indb 206 2011-07-29 13:32:19

świadczy także „Biuletyn PIK", w którym ukazały się między innymi problemowe opracowania M. Dembowskiej, H. Hleb-Koszańskiej, W. Nowodworskiego. Dotacja instytucjom i osobom prywatnym miała różnoraki charakter: było to opiniowanie podejmowanych działań, konsultacje i ocena przedstawionych prac, a także udzielanie subwencji naukowych. Dotacja Instytutu pomogła w realizacji tak ważnych pozycji, jak opracowania C. Gutrego, J. Muszkowskiego, H. Hleb-Koszańskiej, M. Łodyńskiego, S. Vrtela-Wierczyńskiego.

8. Współpraca krajowa i zagraniczna PIK

O powstaniu PIK Adam Łysakowski poinformował środowisko bibliotekarzy, księgarzy, archiwistów i instytucje pokrewne, zajmujące się sprawami książki (łącznie blisko 1000 osób) za pomocą „Komunikatu 1: Program prac Instytutu" (6 listopada 1946 roku). Komunikat ten przetłumaczony na język angielski i francuski i rozesłany do 185 instytucji w 33 krajach spełnił funkcję wymaganej notyfikacji Instytutu za granicą. Nawiązano stosunki z wieloma instytucjami na całym świecie (Albania, Algieria, Argentyna, Australia, Austria, Belgia, Bułgaria, Chile, Chiny, Czechosłowacja, Dania, Egipt, Finlandia, Francja, Grecja, Holandia, Indie, Jugosławia, Kanada, Meksyk, Niemcy, Norwegia, Nowa Zelandia, Palestyna, Peru, Rumunia, Stany Zjednoczone, Szwajcaria, Szwecja, Unia Południowo-Afrykańska [RPA], Węgry, Włochy, ZSRR). W 1949 roku nawiązano kontakty z kolejnymi instytucjami w Brazylii, Ekwadorze, na Filipinach, w Indochinach, Kolumbii, Luksemburgu, Maroku, Monako, Paragwaju, Republice Dominikany, Syjamie [Tajlandia], Syrii, Tunisie [Tunezja], Turcji, Urugwaju i Wenezueli[516]. Dzięki temu, jak czytamy w cytowanych tu zapisach, w czasopismach zagranicznych ukazało się wiele notatek o PIK.

PIK interesował się gromadzeniem bibliologicznego piśmiennictwa zagranicznego, między innymi przez wymianę. Jej przedmiotem ze strony polskiej było w początkowym okresie 50 egz. „Bibliotekarza" (1945/1946), zredukowane następnie do 15 egz., oraz *Katalog przedmiotowy. Podręcznik* Adama Łysakowskiego, zaopatrzony w streszczenie angielskie i francuskie. Z czasem doszły jeszcze czasopisma: „Przegląd Biblioteczny" (50 egz.), „Aktualne Zagadnienia Bibliotekarskie" (50 egz.), „Przegląd Księgarski" (10 egz.) i zeszyty „Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce", „Biuletyn PIK", francuskojęzyczny tekst referatu o Instytucie wygłoszony przez Helenę Hleb-Koszańską na Międzynarodowej Konferencji Dokumentacji w Bernie (w 1947 roku) oraz artykuł Łysakowskiego *Działalność wydawnicza ZBiAP*[517]. Dzięki nawiązaniu współpracy z UNESCO pod koniec lutego 1947 roku

[516] Zeszyt: Referat zagraniczny.
[517] *Ibidem*, s. nlb. (3).

zapewniono sobie stały dopływ *UNESCO Bulletin for Libraries*, który był bardzo dobrym źródłem informacji i ułatwiał nawiązanie kontaktów w sprawie wymiany. Współpracowano z British Council w Warszawie, skąd wpływały bieżące czasopisma bibliologiczne, a także z Ambasadą Amerykańską.

Jak wynika z dokumentacji[518], poza wymianą wydawnictw, PIK zajmował się opiniowaniem międzynarodowych projektów norm dokumentacyjnych ISO 46 na konferencję FID w czerwcu 1947 roku w Hadze, schematu rzeczowego bibliografii prospektywnej Bookforecast opracowywanego przez Bibliographia Internationalis Brill w Lejdzie, norm bibliograficznych i katalogowych. Załatwiano kwerendy bibliograficzne, na przykład dla Maticy Slovenskiej, zbierano materiały do artykułu o rękopisach i starodrukach flamandzkich i holenderskich w zbiorach polskich dla Vereeniging der Antwerpshe Bibliophilen oraz o tematach węgierskich w piśmiennictwie polskim dla Országos Könyvtári Központ w Budapeszcie, zestawiano piśmiennictwo o przemyśle węglowym w Polsce dla National Coal Board w Londynie. Odpowiadano na zapytania dotyczące bibliotekarstwa w Polsce i stosunków kulturalnych, na przykład przygotowano informacje o wyższych studiach bibliotekoznawczych w Polsce dla Bułgarskiego Instytutu Bibliograficznego w Sofii, udzielano informacji o stanie bibliotekarstwa polskiego po wojnie Gabinetowi Bibliotekoznawstwa przy Bibliotece im. Lenina w Moskwie. Pomagano w nawiązywaniu kontaktów pomiędzy polskimi i zagranicznymi specjalistycznymi ośrodkami naukowymi, na przykład pośredniczono w dostarczeniu z Instytutu Technicznego Lotnictwa publikacji do Australian Scientific Research Liaison Office w Londynie. Poza zagadnieniami wymiany darów i informacji dotyczących bibliologii, przedmiotem korespondencji zagranicznej były także techniki mikrofilmowe i zakup sprzętu do fotografii mikrofilmowej.

Ponieważ już we wrześniu 1946 roku Rada Książki postanowiła „powołać do życia OGÓLNOPOLSKI OŚRODEK DOKUMENTACYJNY, afiliowany do Fèdèration Internationale de Documentation i przekazać gestię tego ośrodka Państwowemu Instytutowi Książki”[519] — w kwietniu 1947 roku PIK nawiązał kontakt z FID i stał się przedstawicielem Polski w tej ważnej międzynarodowej organizacji.

Goście zagraniczni, którzy odwiedzali Instytut, przyczyniali się także do powiększania jego zasobów. Jak czytamy w Kronice PIK, 19 maja 1947 roku odwiedzi-

[518] Zob. *Łączność w sprawach naukowych Państwowego Instytutu Książki z zagranicą (październik 1948)*. AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Księgarsko-Wydawniczy, sygn. 6862, k. 130–132; *Opracowanie ankiety w sprawie międzynarodowej wymiany wydawnictw*. AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Bibliotek Naukowych, sygn. 6884, k. 17; [A. Łysakowski], *Sprawozdanie*…, s. 12–13; Zeszyt: Referat zagraniczny.

[519] *Rada Książki*, „Bibliotekarz” 13, 1946, nr 6–7, s. 197–198.

ła PIK Louise Cuisinier[520], bibliotekarka z Bibliothéque Nationale Paris, przebywająca przez pół roku w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie. Przy tej okazji

omówiono między innymi sposoby dostarczania z Francji dzieł bibliologicznych dla Instytutu; prosiłem zwłaszcza o pomoc w uzyskaniu katalogu drukowanego B-ki Narodowej w Paryżu. Tego samego dnia odwiedził Instytut dr phil. Rafael Edelmann, bibliotekarz Biblioteki Królewskiej w Kopenhadze. Omówiono z nim również dopływ piśmiennictwa duńskiego do zbiorów PIK-u[521].

W Łodzi byli także Emmerson Greenaway z Enoch Pratt Free Library (Baltimore, USA), G. Krogh-Jensen dyrektor Frederiksberg Kommunebibliotek z Kopenhagi, Václav Čejchan sekretarz Svazu Českých Knihovníků z Pragi.

W kraju PIK współpracował w sprawach organizacyjnych i naukowych z wieloma instytucjami, do których należały:

a) centralne instytucje państwowe, takie jak:

• Biuro Studiów przy Kancelarii Cywilnej Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie badań czytelniczych,

• Prezydium Rady Ministrów oraz podległe mu instytucje i komitety: PKN (współpraca w sprawach normalizacji), Komisja ds. Odbudowy Nauki Polskiej (gromadzenie zbiorów, mikrofilmowanie), Biuro Organizacji i Spraw Osobowych (wykazy wydawców, sieć bibliotek naukowych w Warszawie),

• Ministerstwo Oświaty i podległe mu jednostki: NDB (PIK wykonywał szereg prac zleconych), Departament[522] II, III, IV, V (opracowywanie programów szkolnictwa w zakresie księgoznawstwa, przysposobienia czytelniczego młodzieży, podręczników bibliotekarskich, organizacji bibliotek specjalnych, opracowanie *Przewodnika lektury o Polsce i świecie współczesnym*), Wydział Archiwów Państwowych (wykazy archiwistów, bibliografia),

• Ministerstwo Kultury i Sztuki (zestawienia bibliograficzne do współpracy zagranicznej, spis drukarń, projekty wystaw),

• Ministerstwo Przemysłu i Handlu (instrukcje dla bibliotek szkolnych),

• Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk (wykorzystywano materiały do tworzenia kartoteki wydawnictw powojennych),

b) organizacje społeczne i zawodowe:

• Rada Książki do 1947 roku,

• Komitet Upowszechnienia Książki (projekt współpracy zob. rozdz. IV (3.2),

• ZBiAP (współpraca autorska, normalizacja, terminologia),

• Związek Księgarzy Polskich (kartoteka wydawnictw powojennych, kartoteka księgarzy, „Przewodnik Bibliograficzny", uzupełnianie zbiorów biblioteki PIK),

[520] L. Cuisinier, *Biblioteki paryskie podczas wojny 1940–1944*, „Przegląd Biblioteczny" 15, 1947, s. 156–171.

[521] Kronika PIK, s. 52.

[522] Struktura Ministerstwa Oświaty w latach 1945–1949 — zob. rozdz. II przypis 83.

• Związek Nauczycielstwa Polskiego (przysposobienie czytelnicze młodzieży szkolnej),

• wojewódzkie i miejskie komitety biblioteczne (przedstawiciele PIK),

• Polskie Towarzystwo Wydawców Książek (kartoteka wydawców, „wkładki bibliograficzne" do wydawnictw, ocena wydawnictw, publikowanie prac bibliologicznych, piśmiennictwo popularnonaukowe, zbiory Muzeum Książki),

• Towarzystwo Uniwersytetów Robotniczych i Ludowych (piśmiennictwo popularnonaukowe, bibliografia adnotowana „Przewodnik Literacki i Naukowy"),

• Spółdzielnia Wydawniczo-Oświatowa „Czytelnik" (konferencja czytelnicza, badania czytelnictwa),

• Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej (wymiana wydawnictw),

c) towarzystwa i zakłady naukowe:

• Katedra Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Łódzkiego (m.in. wykłady i ćwiczenia dla studentów, praktyka bibliotekarska, udostępnianie zbiorów),

• Polska Akademia Umiejętności (hasła dotyczące pracowników książki w *Polskim słowniku biograficznym*, wydanie bibliografii filozoficznej),

• Instytut Bibliograficzny BN,

• Polskie Towarzystwo Archeologiczne (kompozycja czasopisma, zagadnienie katalogu centralnego),

d) biblioteki naukowe i powszechne, redakcje czasopism naukowych i fachowych w zakresie popularyzacji bibliotekarstwa, bibliologii, bibliografii i wszystkich szeroko pojętych spraw książki, także samego Instytutu.

PIK przygotowywał dla wymienionych instytucji wiele prac zleconych, między innymi zestawienia bibliograficzne i kartoteki tematyczne, plany wydawnicze, programy szkolnictwa w zakresie księgoznawstwa i przysposobienia czytelniczego dzieci i młodzieży, prowadził badania czytelnicze, a dla Bibliotekarskiej Komisji Normalizacyjnej opracowywano normy biblioteczne i bibliograficzne.

W ramach organizacji zespołowych badań w zakresie nauki o książce nawiązano kontakty z wieloma pracownikami bibliotek i badaczami książki w całym kraju. Zachęcano autorów do współpracy, udzielano wskazówek metodologicznych, oceniano gotowe prace, udzielano subwencji. Ostateczny bilans kontaktów PIK A. Łysakowski przedstawił w Kronice PIK, notując:

Informacje o PIK z pierwszego źródła — szacunkowo, licząc otrzymało 7000 osób i instytucyj:

biblioteki	900	
bibliotekarze i archiwiści	3800	(kwest. person.)
księgarze	300	
wydawcy	400	
redakcje czasopism	150	
różne instytucje naukowe i oświatowe	120	
różne osobistości	200	
nauczyciele	1000	(Biul. I.3)[523]

[523] M. Dembowska, *Przysposobienie czytelnicze…*, s. 1–16.

studenci UŁ	300
zagranica	300
	7470 nie licząc zwiedzających wystawy PIK[524].

Niewątpliwie Adamowi Łysakowskiemu zależało, aby Polska włączyła się aktywnie do światowego ruchu wymiany informacji między innymi przez stworzenie w PIK ośrodka koordynującego prace bibliograficzno-dokumentacyjne, zwłaszcza poprzez znormalizowanie opisów bibliograficznych i kart bibliotecznych, organizację katalogów centralnych, wymianę wydawnictw oraz myśli naukowej.

[524] Kronika PIK, s. 132. Wykaz 115 instytucji współpracujących z PIK zawiera pismo A. Łysakowskiego do NDB z 31 października 1947 r. AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Bibliotek Naukowych, sygn. 6885, k. 112–120.

Rozdział IV

Likwidacja Państwowego Instytutu Książki

Przyczyny likwidacji PIK wydają się sprawą złożoną i trudną do jednoznacznego zdefiniowania. Przez wiele lat o PIK i jego dokonaniach mówiono niewiele. Nawet gdy w 1971 roku, w dwudziestą rocznicę śmierci Adama Łysakowskiego[525], głos zabrali między innymi byli pracownicy Instytutu, to zarówno Maria Dembowska w swym obszernym źródłowym artykule, jak i Helena Hleb-Koszańska stwierdziły, że jest za wcześnie [!] na pełne, obiektywne wyjaśnienie sprawy likwidacji Instytutu. Te wypowiedzi dwóch najbliższych współpracownic Łysakowskiego świadczą o tym, że miały one świadomość skomplikowanej sytuacji PIK oraz trudności w dostępie do dokumentacji źródłowej; może też przeszkodę stanowiły żyjące jeszcze wówczas osoby (m.in. Alodia Kawecka-Gryczowa, Józef Skrzypek, Stanisław Skrzeszewski, Henryk Jabłoński, Władysław Bieńkowski), które bezpośrednio lub pośrednio związane były z likwidacją PIK. Dziś szeroki dostęp do materiałów źródłowych pozwala szukać faktów w dokumentach pozostawionych nie tylko przez dyrektora PIK (sprawozdania i Kronika PIK), ale też w dokumentach Ministerstwa Oświaty (Naczelnej Dyrekcji Bibliotek) i KC PZPR, w rękopiśmiennej i opublikowanej korespondencji prywatnej i urzędowej, zwłaszcza Adama Łysakowskiego, Józefa Grycza, Heleny Hleb-Koszańskiej, Mariana Łodyńskiego.

Od grudnia 1947 roku problem funkcjonowania Instytutu, początkowo w Łodzi, potem w Warszawie, wreszcie — w ogóle, jego relacje z innymi instytucjami, a także zakres prowadzonych przez niego badań były coraz częściej dyskutowane na różnych szczeblach ministerialnych, partyjnych oraz w samym środowisku bibliotecznym. W 1949 roku Adam Łysakowski pisał w *Sprawozdaniu*:

> Oprócz głosów życzliwej oceny, poparcia i zachęty spotkały ten młody zakład na swej drodze również zastrzeżenia i wątpliwości, wynikające zapewne po większej części z nieskrystalizowanych jeszcze poglądów na bibliologię. Negatywne pogłoski odezwały się już wiosną 1947 (t.j. po kilkumiesięcznym zaledwie istnieniu PIK) i od tego czasu — równolegle do pozytywnych prac Instytutu — ciągnęły się drugim torem bez przerwy[526].

[525] „Przegląd Biblioteczny" 39, 1971, z. 1/4.

[526] [A. Łysakowski], *Sprawozdanie...*, s. 3.

Korcz-Derkacz.indb 212 2011-07-29 13:32:20

Pogłoski, o których mowa, pojawiły się w maju 1947 roku na Zebraniu Delegatów Kół Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich, gdzie Łysakowski wygłosił obszerne sprawozdanie z prac Instytutu. Fakt ten odnotował w Kronice PIK dopiero w marcu 1948 roku.

> Dnia 8 III rozmowa z Wiceministrem [Henrykiem] Jabłońskim. Zapytałem wprost, czy — bez względu na moją osobę — zanosi się na likwidację PIK-u, jak to się od roku powtarza (od zjazdu w Toruniu, w maju 1947, tj. po półrocznym istnieniu Instytutu)[527].

Wydaje się, że poszukując wyjaśnienia przyczyn likwidacji PIK, trzeba brać pod uwagę wiele czynników, w tym takie, jak:

1. wpływ sytuacji politycznej na sektor nauki i na bibliotekarstwo pod koniec lat czterdziestych (rola książki w kulturze, miejsce bibliologii w nauce),
2. relacje między PIK a Oddziałem Dawnej Książki, Instytutem Bibliograficznym BN i Naczelną Dyrekcją Bibliotek,
3. ocena prac badawczych prowadzonych w PIK przez władze państwowe,
4. stosunek urzędników ministerialnych do Państwowego Instytutu Książki,
5. sytuacja Adama Łysakowskiego pod koniec lat czterdziestych z punktu widzenia spraw zawodowych i jako przewodniczącego ZBiAP.

Wyjaśnienie tych spraw powinno pomóc w znalezieniu odpowiedzi na pytanie podstawowe: jakie były przyczyny likwidacji PIK po zaledwie trzech latach działalności.

1. Wpływ sytuacji politycznej na sektor nauki i bibliotekarstwo

W dniach 22–27 września 1947 roku w Szklarskiej Porębie odbyła się narada dziewięciu partii komunistycznych i robotniczych krajów demokracji ludowej, na której powołano Biuro Informacyjne. Podjęta przez nie działalność i dążenie do przyjęcia wspólnej polityki i jednakowych wzorców we wszystkich krajach spowodowały zmiany personalne także w polskim życiu politycznym. W konsekwencji obradujące na przełomie sierpnia i września 1948 roku plenum KC PPR usunęło z kierownictwa partii Władysława Gomułkę i jego najbliższych współpracowników, w tym także Władysława Bieńkowskiego, którego skierowano do Biblioteki Narodowej, powierzając mu funkcję dyrektora[528]. Efektem zmian politycznych był Kongres Zjednoczeniowy PPR i PPS, który odbył się w dniach 15–21 grudnia 1948 roku.

[527] Kronika PIK, s. 96.

[528] Pełnił ją w okresie od 1 października 1948 r. do 30 listopada 1956 r.

W 1948 r. doszły do głosu metody administracyjnego przymusu, nawet w dziedzinie polityki kulturalnej czy też w usamodzielniającej się polityce naukowej. Ofensywa ideologiczna i inne walki na froncie nauki wsparte były na środkach i atrybutach administracji państwowej

stwierdza w książce dotyczącej polskiej polityki naukowej w latach 1944–1953 Piotr Hübner[529]. Już w maju 1948 roku zostało przebudowane Ministerstwo Kultury, a w czerwcu 1949 roku — pion Ministerstwa Oświaty zajmujący się nauką. Na mocy Uchwały Rady Ministrów z 21 czerwca 1949 roku w sprawie zmian w organizacji Ministerstwa Oświaty w miejsce dotychczasowego jednego Departamentu Nauki i Szkół Wyższych powstały cztery: planowania i administracji, nauki, studiów humanistycznych i przyrodniczych oraz studiów technicznych i gospodarczych — wszystkie podporządkowane jednemu podsekretarzowi stanu, jako zastępcy ministra oświaty. W Statucie organizacyjnym Ministerstwa Oświaty w zakresie spraw nauki i szkolnictwa wyższego, który był załącznikiem do wspomnianej Uchwały, podano strukturę organizacyjną, w której Wydział Wydawnictw i Bibliotek Naukowych znalazł się w Departamencie Nauki obok wydziałów: Organizacji Nauki, Popularyzacji Nauki, Kształcenia i Doskonalenia Kadr Naukowych[530]. Polityką kadrową ministerstwa kierował Stanisław Trojanowski, zajmujący przed Stefanem Żółkiewskim kierownicze stanowisko w Wydziale Oświaty i Kultury KC PPR. Podsekretarzem stanu do spraw polityki naukowej była Eugenia Krassowska. Na stanowisku ministra oświaty od 1947 roku pozostawał Stanisław Skrzeszewski[531], nastawiony negatywnie do grona przedwojennych profesorów, o których mawiał, że nie mogą nadal „robić tego, co im się podoba". Profesor powinien być „obok swej specjalności […] politykiem, społecznikiem" i „w sposób świadomy uczestniczyć w przebudowie ustroju społecznego"[532]. Idące wraz ze zmianami instytucjonalnymi zmiany w polityce naukowej widoczne są w dokumentach programowych PZPR i wystąpieniach, zwłaszcza Bolesława Bieruta, na kongresie zjednoczeniowym.

[529] P. Hübner, *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953. Geneza systemu*, t. 2, Wrocław 1992, s. 476.

[530] *Ibidem*, s. 477–478.

[531] Funkcję ministra oświaty pełnił od 1 stycznia 1945 r. do 31 czerwca 1945 r. i ponownie w latach 1947–1950, zastępując na tym stanowisku Czesława Wycecha.

[532] Cyt. za: P. Hübner, *Polityka naukowa*..., t. 2, s. 490.

Zaskakujące uwagi na temat grona profesorskiego wygłaszał Jerzy Marowski, wysoko postawiony urzędnik Ministerstwa Oświaty, pisząc w „Uwagach na temat problemu Szkół Wyższych": „ogromnie dużo da się zrobić ze szkołami akademickimi wyzyskując ich fetyszyzm w stosunku do rzekomej autonomii […] zmęczone i wygłodzone masy profesorskie są w dużej mierze do zjednania poprzez troskę o ich byt materialny, a indywidualnie każdy profesor jest do kupienia przez troskę o potrzeby materialne jego zakładu naukowego, bo każdy niemal ma bzika na punkcie swojej nauki. Ministerstwo ma możność nawet przy dzisiejszych skąpych funduszach do prowadzenia specjalnej polityki co do poszczególnych zakładów naukowych". Cyt. za: P. Hübner, *Formowanie systemu polityki naukowej 1944–1951*, [w:] *Historia nauki polskiej*, red. B. Suchodolski, t. 5. *1918–1951*, cz. 1, pod red. Z. Skubały-Tokarskiej, Wrocław 1992, s. 532; więcej na temat Marowskiego zob. P. Hübner, *Polityka naukowa…*, t. 1, s. 212 n.

W Deklaracji ideowej PZPR znalazł się też zapis dotyczący polityki kulturalnej, mówiący m.in. o konieczności odrzucenia dziedzictwa pokoleń i pozostawienia zestawu lektur „związanego nierozerwalnie z walką sił postępowych narodu polskiego przeciwko wstecznictwu”[533].

Kwietniowe plenum KC PZPR (20–21 kwietnia1949) zajęło się osobno sprawami ideologicznymi, zwłaszcza słabością, która „uwidacznia się szczególnie na odcinku nauk związanych z nadbudową ideologiczną w dziedzinie nauk humanistycznych”[534] i zagrożeniami płynącymi ze strony grona starych profesorów o poglądach obcych ideologicznie, mających — według nowych władz — zły wpływ na młodzież pochodzenia robotniczo-chłopskiego. Oczywiste stało się przyjęcie we wszystkich sprawach związanych ze szkolnictwem wyższym i instytucjonalną organizacją nauki „zasady jak najszerszego korzystania z doświadczeń organizacyjnych i programowych wyższego szkolnictwa w Związku Radzieckim”[535]. Zapowiedziana na plenum nowa ofensywa na froncie nauki, nazwana przez Adama Schaffa[536] „Akcją N”, spowodowała rozpoczęcie działań represyjnych skierowanych przeciwko humanistom oddanym „czystej nauce”. „Urlopowano” między innymi Władysława Tatarkiewicza, Janinę i Tadeusza Kotarbińskich, Henryka Elzenberga, Jana Bystronia. W „stan nieczynny” przeniesiono Romana Ingardena, a katedry stracili profesorowie tej miary, co Tadeusz Sinko, Józef Kostrzewski, Ludwik Kolankowski, Stanisław Pigoń, Maria i Stanisław Ossowscy.

Od 16 listopada 1947 roku wiadome już było, że zmiany polityczne nie będą dotyczyły tylko zagadnień ustrojowych czy gospodarczych, ale że obejmą naukę oraz kulturę, przyjmując — za Bolesławem Bierutem — nazwę „ofensywa kulturalna”[537]. Dotychczasowy model „kultury burżuazyjnej”, jak ją nazywano, rządzący uznali za przeszkodę w realizacji planów politycznych. W akcji upowszechnienia kultury niezwykle ważna rola przypadła bibliotekarzom i samej książce, a oświatowe zadania bibliotek musiały zostać sformułowane na nowo. Jak pisał Józef Korpała przed krajowym zjazdem bibliotekarzy w 1949 roku.

> Muszą [biblioteki] wejść w życie, tętnić jego problemami, współdziałać w ofensywie kulturalnej, oświatowej i wychowawczej. […] Musi [biblioteka] […] zbliżyć się do ideologii światopoglądu klasy robotniczej i związać się w swej pracy z marszem klasy robotniczej ku socjalizmowi. Przezwyciężyć trzeba mit apolityczności[538].

Bibliotekarz stać się miał „żołnierzem rewolucji kulturalnej”, jednym z „wielotysięcznej armii bibliotekarzy […] w walce o podniesienie kultury mas, nowej,

[533] Cyt. za: P. Hübner, *Polityka naukowa*…, t. 2, s. 479.

[534] *Ibidem*, s. 479.

[535] *Ibidem*, s. 483.

[536] A. Schaff (1913–2006), filozof, członek KC PZPR. W 1949 r. założył Instytut Kształcenia Kadr Naukowych.

[537] B. Bierut, *O upowszechnienie kultury*, Warszawa 1948.

[538] J. Korpała, *Refleksje przed krajowym zjazdem bibliotekarzy*, „Przegląd Biblioteczny” 16, 1948, z. 3–4, s. 136–137.

wyższej postępowej kultury, niezbędnej dla budowniczych socjalizmu"[539]. By być dobrym „wychowawcą narodu i inżynierem duszy ludzkiej", jak mawiał minister Włodzimierz Sokorski[540], bibliotekarz musiał być do tego odpowiednio przygotowany w duchu marksizmu-leninizmu, musiał znać metody bibliotekarstwa radzieckiego i dopiero to pozwalało mu we właściwy sposób rozpocząć „walkę" o masowego czytelnika.

Pod koniec 1949 roku w polskim piśmiennictwie fachowym, w działaniach organizacyjnych Ministerstwa Oświaty i NDB zmiany ideologiczne zaczęły być już wyraźnie widoczne. Szczególnie dostrzegalne stały się one po III Plenum KC PZPR obradującym w dniach 11–13 listopada 1949 roku pod hasłem *Zadania partii w walce o czujność rewolucyjną na tle sytuacji obecnej*. W artykule zamieszczonym w „Przeglądzie Bibliotecznym" Edward Iwańczak stwierdzał, że należy wcielić w życie nauki płynące z plenum przez

> podniesienie poziomu ideologicznego, czujność nad postawą ideową kierowników bibliotek i personelu tam zatrudnionego, czujność w doborze książek, otoczenie opieką fachowców, ustosunkowanych pozytywnie do Polski Ludowej, kontrolę wykonania planów pracy jako czynnika gwarantującego realizację planu 6-letniego w dziedzinie upowszechniania kultury i upowszechnienia oświaty[541].

Co zadania te oznaczać miały w praktyce codziennego życia bibliotecznego, precyzował sam autor, pisząc:

> Na niektórych kierowniczych stanowiskach w bibliotekach są ludzie, którzy nie rozumieją obecnej rzeczywistości i nie potrafią włączyć się w nurt życia budującego socjalizm, dopuszczają bowiem do tego, aby w bibliotekach posiadających niekiedy duże zbiory książek była literatura bezwartościowa lub nawet wroga literatura faszystowska[542].

Znaczyło to, że pojawić się muszą bibliotekarze przygotowani do pracy ideologicznie, chodziło bowiem nie o ludzi „oderwanych od życia […] pochłoniętych przede wszystkim kwestiami swego rzemiosła, ale o ludzi, którzy pomogą w budowie naszego Państwa Ludowego"[543]. Ważna stała się kwestia „czujności" w doborze książek, co w praktyce oznaczało zintensyfikowanie działań komisji selekcji i oceny księgozbiorów, które rozpoczęły prace już w listopadzie 1946 roku i prowadziły je w następnych latach, bardzo przyspieszając od połowy 1949 roku, w usuwaniu z bibliotek dzieł autorów nieprawomyślnych, emigrantów, dzieł o tematyce narodowej, kresowej, legionowej, antyrosyjskiej, piłsudczykowskiej, przedwojennych

---

[539] E. Ochab, *Bibliotekarz żołnierzem rewolucji kulturalnej*, „Bibliotekarz" 19, 1952, nr 3, s. 65.

[540] Cyt. za: *Po ogólnokrajowej naradzie bibliotekarzy w sprawie czytelnictwa*, „Bibliotekarz" 19, 1952, nr 3, s. 69.

[541] E. Iwańczak, *III Plenum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej a zadania Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich*, „Przegląd Biblioteczny" 18, 1950, z. 2, s. 100.

[542] *Ibidem*, s. 100.

[543] *Ibidem*, s. 103.

wydań, zwłaszcza lwowskich, firm prywatnych i kościelnych[544]. Należało — według Iwańczaka — „doprowadzić do wycofania z masowego »obiegu wydawnictw przesiąkniętych duchem wstecznym, burżuazyjnym, rozkładowym, kosmopolitycznym, antymaterialistycznym i idealistycznym«"[545].

Najpełniej zmiany zachodzące w bibliotekarstwie widać było na dwóch konferencjach, które odbyły się na przełomie lat 1950/1951. Pierwsza ogólnokrajowa konferencja bibliotekarzy i archiwistów zwołana została w Warszawie w dniach 26–29 listopada 1950 roku przez Podsekcję Archiwoznawstwa i Bibliotekarstwa w ramach prac przygotowawczych do Kongresu Nauki Polskiej. Podstawowym zadaniem licznej rzeszy uczestników (łącznie 500 osób, spoza Warszawy — 300) było omówienie zadań bibliotek i archiwów w służbie nauki polskiej zaangażowanej w budowę socjalizmu, wytyczenie dalszych dróg badań naukowych w dziedzinie bibliotekoznawstwa i archiwoznawstwa. Obrady rozpoczęte referatem Jana Muszkowskiego *Archiwoznawstwo i bibliotekoznawstwo, ich miejsce w zespole nauk* toczyły się w trzech sekcjach: archiwoznawstwa, bibliotekoznawstwa oraz bibliografii i dokumentacji[546]. Podsumowując wyniki konferencji, Rafał Gerber stwierdził zbyt słabą podbudowę ideologiczną referatów. Uczestnicy zgodzili się, że przed archiwoznawstwem i bibliotekoznawstwem stoją zadania niezwykłej wagi,

---

[544] Zob. M. Korczyńska-Derkacz, *Książki szkodliwe politycznie, czyli akcja „oczyszczania" księgozbiorów bibliotek publicznych, szkolnych i pedagogicznych w latach 1946-1956*, [w:] *Niewygodne dla władzy „Ograniczanie wolności słowa w Polsce w XIX i XX wieku"*, red. D. Degen, J. Gzella, Toruń 2010, s. 335–356.

[545] E. Iwańczak, *III Plenum Komitetu...*, s. 101.

[546] W części wspólnej wysłuchano referatów: A. Stebelskiego, *Rękopis archiwalny i biblioteczny*; H. Więckowskiej, *Polski słownik bibliotekarski (komunikat)*; A. Wolffa, *Polski słownik archiwalny (komunikat)*; M. Ambrosa, *Bibliografia polska (stan i zadania)*. W Sekcji I archiwoznawstwa przedstawiono 8 referatów: A. Bachulski, *Archiwoznawstwo i archiwistyka (stan i zadania)*; R. Gerber, *Systematyzacja materiałów archiwalnych pod kątem nowej problematyki historycznej i uwzględnienie jej w publikacji źródeł*; K. Konarski, *Analiza aktu jako podstaw archiwistyki*; J. Karwasińska, *Zagadnienie restytuowania utraconej substancji aktowej*; M. Drogan, *Recesy gdańskie jako zbiór materiałów zastępczych w stosunku do utraconych źródeł archiwalnych*; T. Kupczyński, *Archiwalia ziem zachodnich z punktu widzenia problematyki Państwa Polskiego*; P. Bańkowski, *Archiwa i zbiory magnackie jako źródła do dziejów doby feudalnej w Polsce*; K. Kaczmarczyk, *Katalogowanie i inwentaryzacja dyplomów*. W Sekcji II bibliotekoznawstwa — 8 referatów: A. Birkenmajer, *Bibliotekoznawstwo polskie (przeszłość, stan obecny i perspektywy na przyszłość)*; A. Knot, *Praca naukowa w bibliotekach uniwersyteckich*; M. Pelczar, *Praca naukowa w bibliotekach regionalnych*; K. Remerowa, *Udostępnianie zbiorów bibliotecznych*; C. Kozioł, *Badania czytelnictwa (stan i potrzeby)*; A. Wyczański, *Zastosowanie mikrofilmu w bibliotekach naukowych*; K. Świerkowski, *Polityka biblioteczna w zakresie mikrofotografii*; A. Gryczowa, *Studium bibliotekoznawcze i bibliologiczne w programach uniwersyteckiego nauczania*; B. Kocowski, *Zadania i metody badań proweniencyjnych w zakresie starych druków*. W Sekcji III bibliografii i dokumentacji — 3 referatów: H. Hleb-Koszańska, *Dokumentacja (stan i zadania)*; Z. Majewski, *Problemy dokumentacji naukowo-technicznej*; S. Nawara, *Ilustracja jako materiał dokumentacyjny*. Zob. Program Konferencji Pracowników Naukowych Archiwów i Bibliotek w Warszawie w dn. 26–29 listopada 1950 r. BN. ZDK, sygn. TD 119 I.

w zakresie unowocześnienia, oparcia na zasadach marksizmu-leninizmu metod pracy badawczej, wypełnienia dotkliwych luk w wielu dziedzinach bibliotekoznawstwa i archiwoznawstwa polskiego, krytycznego przeglądu naszego dotychczasowego dorobku w tej dziedzinie, uwypuklenia jego postępowych wartości i odrzucenia idealistycznego balastu nauki burżuazyjnej, oparcia się na metodach i wynikach nauki radzieckiej [….] oraz całkowitego upolitycznienia ich pracy[547].

O ile przedstawione referaty miały na ogół charakter merytoryczny, fachowy, o tyle aspekty ideologiczne zostały wyraźnie podkreślone w postanowieniach końcowych tej konferencji.

Pogłębienie znajomości marksizmu-leninizmu jako podstawy działalności naukowej bibliotek oraz omówienie zadań stojących przed bibliotekami w obliczu planu 6-letniego stało się celem nadrzędnym konferencji bibliotekarzy naukowych, zorganizowanej w Krynicy w dniach 3–15 lutego 1951 roku przez Ministerstwo Szkół Wyższych i Nauki (Departament Nauki) oraz Ministerstwo Oświaty (NDB). Konferencja zgromadziła 100 pracowników bibliotek naukowych podległych obu resortom oraz większych bibliotek miejskich i wojewódzkich. W części pierwszej, ideologicznej, noszącej tytuł *Ogólne założenia nauki marksizmu-leninizmu,* uczestnicy wysłuchali kilku referatów[548]. Biorąc pod uwagę ideologiczny punkt widzenia, dyskutowano także nad radziecką literaturą fachową dotyczącą bibliotekarstwa i bibliografii, szczególnej analizie poddając kilka pozycji „nieprawomyślnych"[549]. W części drugiej, merytorycznej, zatytułowanej *Założenia i przebudowa bibliotekarstwa naukowego jako jeden z czynników przebudowy społecznej*, znalazły się referaty: Wandy Michalskiej *Biblioteki naukowe w ZSRR*, Andrzeja Grodka *Biblioteki naukowe, ich rola i zadania w budowie socjalizmu w naszym kraju*, Heleny Walterowej *Aktualne zagadnienia w zakresie księgozbiorów naukowych*, Krystyny Remerowej *Aktualne zagadnienia w zakresie opracowania zbiorów*, Marii Manteuffl owej *Aktualne zagadnienia w zakresie czytelnictwa*[550].

---

[547] *Konferencja pracowników naukowych bibliotek i archiwów*, „Bibliotekarz" 17, 1950, nr 11–12, s. 181–182. Zob. też *Konferencja pracowników naukowych bibliotek i archiwów*, „Przegląd Biblioteczny" 18, 1950, z. 3/4, s. 303–304.

[548] Były to następujące referaty: J. Hochfeld, *Materializm dialektyczny i historyczny*; *idem*, *Historia ruchu robotniczego ze szczególnym uwzględnieniem ruchu robotniczego w Polsce*; S. Żurawicki, *Podstawowe wiadomości z ekonomii politycznej*; *idem*, *Marksistowska metodologia nauk. Partyjność nauki*; J. Grzywicka, *Podstawowe dzieła klasyków marksizmu*; L. Guzicki, *Plan 6-letni jako program budowy socjalizmu w naszym kraju*; E. Kiernicki, *Szkolenie i doskonalenie Kadr*. Zob. BN. ZDK, sygn. TD 199.

[549] *Bibliografia. Radzieckie materiały bibliologiczne*. BN. ZDK, sygn. TD 199/13. Krytycznej ocenie poddano 92 pozycje autorów radzieckich, między innymi prace E.J. Szumarina, W.L. Dobrowolskiej, H.B. Zdobinowa, L.B. Chawkiny, Z.N. Ambarcumiana. Niektórych autorów omawia H. Walterowa, *Katalog jako narzędzie pracy polityczno-wychowawczej. Z doświadczeń bibliotek radzieckich*, „Bibliotekarz" 17, 1950, nr 11–12, s. 170–172.

[550] *Pamiętnik konferencji krynickiej*, 3–15 lutego 1951, „Przegląd Biblioteczny" 19, 1951, z. 3–4; BN. ZDK, sygn. TD 199/13. Materiały dotyczące tej konferencji, w tym pełne teksty wypo-

Korcz-Derkacz.indb 218 2011-07-29 13:32:21

Uchwalona rezolucja końcowa zawierała 25 punktów, z czego pierwszych 7 odnosiło się do pracy bibliotekarzy. Akcentowano między innymi konieczność zerwania z

formalistycznym stosunkiem do zbiorów bibliotecznych i formalistycznymi metodami ich opracowania. Praca bibliotek musi uwolnić się od burżuazyjnego obiektywizmu. Bibliotekarze muszą umieć ocenić społeczno-klasową funkcję bibliotek. Praca bibliotek musi być nasycona ideologią marksizmu-leninizmu, musi krytycznie ocenić cały dorobek kultury ludzkości, aby wszystko, co w nim postępowe i twórcze, przyswoić masom pracującym.

Wypowiadano się w sprawie zwalczania formalizmu w bibliografii, podkreślono konieczność nawiązania współpracy z zakładami produkcyjnymi, klubami racjonalizatorów, zwrócono też uwagę na należyte wyposażenie bibliotek i tworzenie w „każdym większym ośrodku wojewódzkim gabinetów »marksizmu-leninizmu«, w których gromadzono by odpowiednią literaturę i udzielano konsultacji »korzystając z fachowych sił«". Zarówno w tekście rezolucji, jak i w referatach oraz w dyskusji najczęściej pojawiała się sprawa szerokiego zastosowania w nauce i praktyce bibliotecznej metody naukowego materializmu dialektycznego (w ocenie książek, ich opracowaniu, w bibliografii zalecającej) i konieczności zerwania z formalizmem jako

brakiem celowości politycznej, niedostatecznym przemyśleniem tematu […] brakiem jasnej zasady układu materiału, a więc w ogólności naruszeniem zasady ideowo-politycznego i naukowego doboru literatury[551].

O wadze, jaką czynniki rządowe przywiązywały do bibliotekarstwa, świadczy ostateczna reorganizacja NDB, a właściwie jej likwidacja w Ministerstwie Oświaty i utworzenie 31 października 1951 roku Centralnego Zarządu Bibliotek w Ministerstwie Kultury, podniesienie do rangi wydziałów dotychczasowych referatów ds. oceny, doboru i zakupu książek oraz szkolenia kadr bibliotekarskich.

W takiej sytuacji politycznej działał PIK — zakład naukowy, który stawiał sobie zadania badawcze w zakresie szeroko rozumianej nauki o książce jako istotnym czynniku oddziaływania naukowego, oświatowego, kulturalnego, estetycznego. Prowadzone w PIK prace z założenia miały służyć doskonaleniu praktyki. Badania miały odzwierciedlać obiektywny stan rzeczy w polskim bibliotekarstwie, a wynikające z nich zmiany miały służyć udoskonaleniu i ułatwieniu pracy bibliotekarzom i jak najlepszemu zaspokojeniu potrzeb czytelnika. W żadnych deklaracjach programowych, organizacyjnych czy projektach statutu nie było bezpośrednich nawiązań do sytuacji politycznej czy ustrojowej kraju.

---

wiedzi dyskusyjnych zob. też AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek, sygn. 6870, k. 118–168.

[551] W. Michalska, *Biblioteki naukowe w ZSRR*, [w:] *Pamiętnik konferencji...*, s. 208.

2. Relacje między Państwowym Instytutem Książki a Oddziałem Dawnej Książki, Instytutem Bibliograficznym i Naczelną Dyrekcją Bibliotek

Charakter Instytutu, jego kompetencje i zadania kształtowały się w gronie najwybitniejszych przedstawicieli środowiska bibliotekarskiego jeszcze w czasie działań wojennych. Podejmowane kroki zmierzające do utworzenia Instytutu dotyczyły także określenia jego relacji z innymi instytucjami zajmującymi się książką i bibliotekami, zwłaszcza Oddziałem Dawnej Książki, Instytutem Bibliograficznym BN i Naczelną Dyrekcją Bibliotek.

2.1. Oddział Dawnej Książki

Oddział Dawnej Książki (ODK) powstał w maju 1945 roku w Wydziale Bibliotek Ministerstwa Oświaty; od 1946 roku funkcjonował w NDB kierowany przez Alodię Kawecką-Gryczową. W myśl projektów z lat 1945–1946 miał się zajmować rejestracją „ocalałych z pogromu wojennego zasobów starej książki w Polsce", zapoczątkowaniem „prac badawczych w zakresie dawnej książki", otoczeniem „opieką dawnej książki, dbając o jej należyte pomieszczenie, konserwację i planowanie rozdziału napływających materiałów z ziem odzyskanych"[552]. Pracownicy tego oddziału mieli być, jak to zapisał Łysakowski w Kronice, „organicznie związani ze zbiorami jednej z bibliotek, by nie rozluźniać styczności z materiałami faktycznymi"[553], a Instytut mógł im powierzać do realizacji pewne prace, np. centralną inwentaryzację zbiorów dawnej książki. Do tarć i nieporozumień dochodziło już w styczniu 1947 roku, gdy zdecydowany protest Łysakowskiego wywołała decyzja Grycza „o przydziale książek bibliologicznych z zabezpieczeń i dubletów do PIK — w ten sposób, by dzieła dotyczące »książki do r. 1800« wpływały do Oddziału Dawnej Książki"[554]. Łysakowski argumentował, że książki te są niezbędnie potrzebne w procesie dydaktycznym studentom bibliotekoznawstwa w Łodzi, a w zbiorach bibliologicznych PIK tym bardziej. Powoływał się na zarządzenie Ministra Oświaty z 25 kwietnia 1946 o przekazywaniu do PIK książek i czasopism z zakresu bibliologii, wydzielonych z dubletów i zbiorów zabezpieczonych[555]. Nie zgadzał się z Gryczem w sprawie tworzenia w ODK drugiego „zbiorowiska dubletów". Pod koniec 1947 roku znowu doszło do konfrontacji opinii w sprawie przyjętych w Instytucie metod pracy. Wątpliwości

[552] *Sprawy biblioteczne w ramach Ministerstwa Oświaty*. AAN. Ministerstwo Oświaty. Samodzielny Wydział Bibliotek, sygn. 6847, k. 59.

[553] Kronika PIK, s. 4.

[554] *Ibidem*, s. 39–40.

[555] Zob. „Komunikat 4: Utworzenie Biblioteki i Muzeum Instytutu" z 14 listopada 1946 r.

Budzyka, Grycza i Gryczowej budziło zwłaszcza sporządzanie wypisów o książce z dzieł niebibliologicznych[556].

W marcu 1948 roku w liście Łysakowski pytał swojego przyjaciela Mikołaja Dzikowskiego: „słyszałeś może o pogłoskach nieprzychylnych PIK-owi. Udało mi się umiejscowić ich źródło (w miejscu koleżeńsko żałosnym!)"[557]. Kilka dni później, 25 marca, dodawał: „O »intrydze« przeciw PIK [Stefan] Burhardt pewnie nie słyszał, bo rzecz jest zakonspirowana. Tak wygląda, że to raczej — mnie osobiście straszyć usiłują. Nici wiodą do pewnej pani…" Łysakowski nie wymienił nazwiska tej osoby ani w tym, ani w innym liście. Można jednak z dużą dozą prawdopodobieństwa przypuszczać, że chodziło o Alodię Kawecką-Gryczową, zwłaszcza w konfrontacji z opinią Heleny Hleb-Koszańskiej, która 8 sierpnia 1949 roku pisała do Łysakowskiego: „grabarzami naszymi [PIK] są A. i J.G. [Alodia i Józef Gryczowie?] z dodatkiem szeregu jeszcze osób"[558]. Przypomnijmy w tym miejscu jeszcze jedną notatkę Łysakowskiego w Kronice:

> Pobyt mój w Warszawie 4, 6, 8, 9/marca 1948 dążył w pierwszym rzędzie do zasadniczego wyjaśnienia losów PIK. Kilkakrotne rozmowy z dyr. Gryczem. Dnia 7 III (niedziela) trzygodzinna rozmowa koleżeńska z pp. Józ. i Al. Gryczami przeze mnie zainicjowana w duchu szczerego porozumienia się. Zaznaczyłem o szkodliwości dochodzących do mnie z kilku stron pogłosek o nieżyczliwych wypowiedziach dyr. Grycza o PIK. Usłyszałem, że ciągle się mówi w nieokreślonych kołach o możliwości likwidacji PIK[559].

Wiele wskazywało, że to Gryczowie budowali złą atmosferę wokół Instytutu, chociaż jeszcze kilkanaście miesięcy wcześniej wyglądało to zupełnie inaczej. W listopadzie 1947 roku Grycz pisał do Łysakowskiego w sprawie jego starań o uzyskanie subwencji na wydawanie „Przeglądu Bibliotecznego" i trudności ze strony Ministerstwa, stwierdzając: „Ktoś tu szyje buty!! Jaki będzie faktyczny budżet PIK, niestety nie wiem, ale obawiam się, że niezadawalający, bo klimat dla PIK jest niekorzystny nadal [podkr. M.K.-D.]"[560].

Co zaszło w okresie od połowy 1946 do 1948 roku, trudno dziś dociec. Przed wojną Łysakowskiego i Grycza łączyła przyjaźń, o czym świadczy charakter ich listów, przejawy serdecznego zainteresowania zarówno sprawami zawodowymi, jak i osobistymi. Wiesław Mincer wspomina jednak, że niechęć Grycza do Łysakowskiego i do PIK była powszechnie znana, podobnie jak przekonanie, że Grycz przyczynił się w istotny sposób do likwidacji Instytutu[561]. Być może w pewnym

---

[556] Kronika PIK, s. 84. Por. rozdz. III (6.4).

[557] Listy A. Łysakowskiego do M. Dzikowskiego, 18.05.1948 r. BUMK. Oddz. Zbiorów Specjalnych, sygn. Rps 942/ III.

[558] List H. Hleb-Koszańskiej do A. Łysakowskiego, Prabuty 8.08.1949 r., w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*..., s. 329–330.

[559] Kronika PIK, s. 96.

[560] List J. Grycza do A. Łysakowskiego, Warszawa 27.11.1947 r., w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*…, s. 309.

[561] Rozmowa autorki z Wiesławem Mincerem.

momencie doszedł do głosu konflikt interesów zawodowo-rodzinnych, jakieś zadawnione animozje i pretensje o niezrealizowane projekty. A konflikt mógł dotyczyć stanowiska dyrektora Państwowego Instytutu Książki. Oto bowiem w liście z 12 maja 1945 roku pisanym z Krakowa do Józefa Grycza, Łysakowski zauważa:

> W moje rozważania o przyszłości, gdyby się teraz W-wa nie ułożyła [mowa o pracy w Ministerstwie Oświaty], wpadła już także myśl z przed [!] powstania 44. o Naukowym Instytucie Książki, który by można z powodzeniem rozpocząć, a nawet prowadzić w Krakowie. […] Zamierzałem omówić z Tobą tę ewentualność, lecz słyszę — chyba nieściśle — że praca Pani Alodii nad starymi drukami ma być w jakiś sposób związana z aktualnym już teraz uruchomieniem tego Instytutu. Czy też może chodzi o Instytut Bibliograficzny? Nie zapomniałeś przecież, że ja w lipcu 1944 zgłaszałem swą kandydaturę na kierownictwo Nauk. Instytutu Książki, [podkr. M.K.-D.] co by mi bez porównania bardziej dogadzało niż referat b-tek nauk. Bądź przeto łaskaw poinformować mnie, jak się ta sprawa prawdziwie przedstawia, tzn. czy mogę w niedalekiej przyszłości liczyć na objęcie Naukowego Instytutu Książki, bo referat ministerialny (czemu z tytułem „wizytatora szkół"!?) zawsze bym traktował jako inauguracyjne prowizorium. Muszę przecie pomyśleć o jakimś stałym [podkr. A.Ł.] posterunku pracy[562].

Deklaracja Łysakowskiego jest tu bardzo wyraźna: chce prowadzić Instytut Książki, a pracę ministerialną traktuje jako zajęcie chwilowe, które nie mogłoby dać mu większej satysfakcji. 17 lipca 1946 roku

> zasadnicza rozmowa z dyr. Gryczem. Podkreślam korzyść zgodnej współpracy dla bibliotekarstwa polskiego, a nie wszystko dotychczas układało się gładko. […] Zagadnienie „Oddziału Dawnej Książki" w ciągu rozmów od marca nie było przez żadnego z nas poruszane

— zanotował w Kronice[563].

Jak się wydaje, ODK był jednym z miejsc niezbyt przychylnych PIK. Zapewne powodem były w jakimś stopniu osobiste ambicje pracowników ODK (Gryczowa, Budzyk), ale może też obie strony inaczej widziały zakres swoich zadań, co prowadziło do nieporozumień kompetencyjnych. Problem wzajemnych stosunków między PIK a Oddziałem Dawnej Książki znalazł swoje odbicie w dokumencie sporządzonym po wizytacji w Łodzi komisji z NDB 12 czerwca 1948 roku[564]. Została ona powołana przez ministra oświaty Stanisława Skrzeszewskiego w składzie: naczel-

---

[562] List A. Łysakowskiego do J. Grycza, Kraków 12.05.1945 r. BN. Zakład Rękopisów. Spuścizna rękopiśmienna Józefa Grycza. Korespondencja, sygn. akc. 14 966/ 3.

[563] Kronika PIK, s. 16.

[564] Informacje o tej wizytacji znajdują się w Kronice PIK, s. 107–108, w dokumentach dotyczących działalności NDB znajdujących się w spuściźnie rękopiśmiennej Józefa Grycza (sygn. akc. 14 929/1) oraz w korespondencji A. Łysakowskiego z M. Łodyńskim i M. Dzikowskim. Po wizytacji powstał dokument będący *Sprawozdaniem Naczelnej Dyrekcji Bibliotek z działalności Państwowego Instytutu Książki*. W zbiorach AAN. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Księgarsko-Wydawniczy, sygn. 6862 znajdują się dwie wersje tego dokumentu — obie niedatowane. Numeracja kart w zbiorach może sugerować, że wersja na kartach 36–40 jest wcześniejsza, różni się też od kolejnej — karty 137–140 — pewnymi istotnymi fragmentami. W pracy będziemy się powoływać na oba teksty, dlatego podawana numeracja kart jest różna.

Korcz-Derkacz.indb 222 2011-07-29 13:32:22

ny dyrektor NDB Józef Grycz, dyrektor Departamentu Ogólnego Stanisław Trojanowski, naczelnik Wydziału Budżetowego Władysław Ozga. Dyrektor Łysakowski przedstawił komisji dekret o powołaniu Instytutu i projekt statutu, stan personalny, organizację wewnętrzną i przydział pracowników, bieżące zadania i ich realizację, plan pracy na drugie półrocze 1948 roku, księgi kasowe. Omówił także argumenty za przeniesieniem PIK do Warszawy. Komisja wizytowała dokładnie Instytut, słuchano objaśnień kierowników wydziałów. Zwrócono uwagę na brak portretów dostojników państwowych na ścianie. W obszernym sprawozdaniu odniesiono się do wszystkich spraw, w tym także do współpracy z innymi instytucjami, pisząc:

> Instytut przez cały ciąg swego istnienia nawet nie nawiązał kontaktu z pracownikami naukowymi zatrudnionymi w Oddziale Dawnej Książki Naczelnej Dyrekcji Bibliotek, mimo że realizowali oni zadania wprost przewidziane w statucie Instytutu[565]

i który to Oddział „posiada duże wyniki dotychczasowej po wojnie pracy". Komisja widziała konieczność

> włączenia Oddziału Dawnej Książki do Państwowego Instytutu Książki z równoczesnym rozbudowaniem centralnej rejestracji w zakresie starych rękopisów, starej grafiki i kartografii[566].

Nigdy jednak do tego nie doszło. Zadania ODK przejął z dniem 1 stycznia 1950 r. Ośrodek Opieki nad Dawną Książką w Bibliotece Narodowej, kierowany od 15 czerwca 1949 roku przez Alodię Kawecką-Gryczową.

2.2. Instytut Bibliograficzny

Od samego początku niezwykle istotny był zakres prac PIK i Instytutu Bibliograficznego BN. Już 13 i 26 września 1945 roku w wyniku konferencji z dyrektorami Biblioteki Narodowej, Stefanem Wierczyńskim i Marianem Łodyńskim, na temat rozgraniczenia prac Instytutu Bibliograficznego i planowanego Instytutu Książki uzgodniono, że pierwszy będzie prowadził ogólnopolską bibliografię bieżącą i retrospektywną, a drugi — zajmie się zagadnieniami bibliologicznymi i koordynacją prac bibliograficznych w kraju[567]. Analizując sytuację w pierwszych powojennych latach w Instytucie Bibliograficznym, Elżbieta Słodkowska[568] podkreślała, że starano się w nim jednak zachować strukturę i zadania statutowe z 1938 roku, w myśl których Instytut miał składać się z trzech oddziałów: Oddziału Bibliografii Bieżącej (opracowywanie bieżącej bibliografii narodowej), Oddziału Bibliografii Retrospektywnej i Specjalnej (opracowywanie retrospektywnej bibliografii narodowej i bibliografii specjalnych tworzonych w porozumieniu z różnymi bibliotekami i instytucjami, także z PIK) oraz Oddziału Bibliologicznego (prace badawcze w zakresie

[565] *Sprawozdanie Naczelnej Dyrekcji Bibliotek*…, k. 37–38, 138.
[566] *Ibidem*, k. 39, 141.
[567] Por. [A. Łysakowski], *Sprawozdanie*.. , s. 1; Kronika PIK, s. 4–5.
[568] E. Słodkowska, *Instytut Bibliograficzny w Polsce*..., s. 302–303.

księgoznawstwa). Teoretycznie więc, mimo wstępnych ustaleń, zakres części prac obu instytucji pokrywał się. Instytut Bibliograficzny w rzeczywistości zajmował się w tym czasie tylko opracowaniem bibliograficznym dokumentów do „Przewodnika Bibliograficznego" i „Bibliografii Zawartości Czasopism". Nie podejmował żadnych prac, którymi zajmował się PIK. Praktycznie istniał więc podział zadań między obydwiema instytucjami. IB zajmował się bibliografią narodową, w PIK prowadzono prace badawcze, normalizacyjne i koordynacyjne w zakresie bibliografii specjalnych dziedzinowych, w tym opracowywano bibliografię dziedzinową z zakresu bibliologii („Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce").

Pod koniec 1947 roku, gdy rozpatrywano kandydatów na stanowisko dyrektora BN, Łysakowski wyraził zgodę na wysunięcie jego kandydatury[569]. Kierowała nim przede wszystkim chęć znalezienia miejsca dla instytucji, która była jego „sercu najbliższa, a […] bezdomna". Sądził, że będzie mógł w ten sposób powiązać organizacyjnie PIK z BN, co

> odsunęłoby wreszcie w niwecz [!] niedobre pogłoski (dawniejsze) o likwidowaniu tej młodej instytucji i ułatwiłoby znacznie zyskanie zgody Min. Odbudowy i Prezydium Rady Min. na ustalenie siedziby PIK w Warszawie, w następstwie czego musiałoby się znaleźć pomieszczenie w Warszawie. […] mimo przyjaznych stosunków obu zakładów istnieją zarysy subtelnego współzawodnictwa w wykonywaniu niektórych prac, w zbieraniu piśmiennictwa bibliologicznego[570].

Łysakowski, szukając ratunku dla PIK, argumentował, że takie rozwiązanie, dzięki połączeniu, pozwoliłoby na znaczne powiększenie księgozbioru bibliologicznego, rozwój naukowy pracowników obu instytucji, oszczędności w administracji (jedna instytucja zamiast dwóch, skreślenie w przyszłości etatu dyrektora PIK).

W przytoczonym wcześniej *Sprawozdaniu NDB* sprawie wzajemnych relacji PIK i IB poświęcono dużo miejsca. Czytamy w nim:

> Powinno się […] doprowadzić do centralizacji prac bibliograficznych i organizacyjno-naukowych w zakresie wiedzy o książce. Doraźne i dorywczo przed wojną podejmowane w tym kierunku wysiłki powinny być zorganizowane pod jednym kierownictwem [podkr. M.K.-D.] w Państwowym Instytucie Książki […] obecny, zdecentralizowany system pracy na odcinku choćby tylko bibliograficznym nie daje pożądanych rezultatów. […] Państwowy Instytut Książki będzie pod tym względem [wydajności pracy] w o wiele lepszej pozycji gdyż jako centralna instytucja podległa Ministrowi Oświaty potrafi skuteczniej działać i nawiązywać ścisłą współpracę z Głównym Urzędem Kontroli Prasy, którego archiwum [bibliograficzne] powinno w pierwszym rzędzie stać się podstawą urzędowej rejestracji druków[571].

---

[569] Kandydatura A. Łysakowskiego na dyrektora BN była brana pod uwagę w Ministerstwie Oświaty już w marcu 1945 r. Jednak do BN powrócił przedwojenny dyrektor Stefan Vrtel-Wierczyński, który sprawował funkcję dyrektora w okresie 1 kwietnia 1945–30 listopada 1947. Z Warszawy przeniesiony został do Biblioteki Uniw. Poznańskiego. Poza Łysakowskim rozważano kandydatury M. Łodyńskiego i K. Świerkowskiego, który ostatecznie sprawował funkcję p.o. dyrektora Biblioteki w okresie 1 stycznia 1948–30 września 1948.

[570] List A. Łysakowskiego do J. Grycza, Łódź 11.09.1947 r. BN. Zakład Rękopisów. Spuścizna rękopiśmienna Józefa Grycza. Korespondencja, sygn. akc. 14 966/2.

[571] *Sprawozdanie Naczelnej Dyrekcji Bibliotek*…, k. 140.

Podkreślano także brak bibliografii retrospektywnej, nad którą nie pracuje żadna z omawianych instytucji, brak należycie prowadzonych prac nad bibliografią zawartości czasopism, brak centralnej rejestracji zbiorów specjalnych i prac związanych z kontynuacją bibliografii Estreichera. Komisja NDB, wytykając zaniedbania w zakresie centralnego kierownictwa ze strony PIK, podkreślała jednocześnie brak konkretnych wyników działań prowadzonych w IB. W określonej przez nas mianem wcześniejszej wersji tego *Sprawozdania* sugeruje się nawet przeniesienie w całości Instytutu Bibliograficznego do PIK, ponieważ

> W gruncie rzeczy jest to tylko jeden z działów Biblioteki, związany z rejestracją napływającego egzemplarza obowiązkowego. Tego rodzaju przesunięcie jest bardzo celowe […][572].

W drugiej wersji mówi się już tylko o jednym kierownictwie i centralizacji prac, zaznaczając, że nawet gdyby prace były prowadzone przez obie instytucje równolegle, to

> obecnie nie posiadamy ani wystarczająco licznych kadr, by obsadzić w sposób pełnowartościowy dwie takie komórki, ani też nie zdołamy stworzyć dwu odpowiednio zaopatrzonych bibliotek podręcznych[573].

Propozycja Komisji była więc w tym względzie podobna do tej, którą wysuwał Łysakowski już kilka miesięcy wcześniej.

NDB w *Sprawozdaniu*, w zakresie spraw organizacyjnych wnioskowała więc włączenie do struktur Instytutu Książki zarówno Oddziału Dawnej Książki, jak i Instytutu Bibliograficznego Biblioteki Narodowej. Wydaje się, że bardziej realna była propozycja włączenia PIK do Biblioteki Narodowej niż odwrotnie ze względu na silniejszą pozycję Biblioteki Narodowej jako centralnej biblioteki państwa. Nie doszło jednak wówczas do realizacji żadnego z projektów. Wydaje się nawet, że istnienie PIK z punktu widzenia Instytutu Bibliograficznego było korzystne, IB bowiem był zaabsorbowany opracowywaniem bieżącej bibliografii narodowej, a w planach była też retrospektywna bibliografia narodowa. Na pewno w tamtym czasie IB nie był przygotowany do koordynacji prac bibliograficznych w kraju, a tym bardziej do prowadzenia jakichkolwiek prac badawczych i teoretycznych. Lepiej do tego był przygotowany PIK. Mogło się jednak pojawiać, zwłaszcza u decydentów, pytanie, dlaczego prace bibliograficzne miałyby być podzielone między dwie instytucje, oddzielnie finansowane, dlaczego nie miałaby to być jedna silniejsza instytucja. Przy takiej koncepcji przewagę raczej miał Instytut Bibliograficzny, powiązany organizacyjnie, finansowo i merytorycznie z Biblioteką Narodową. Przyszłość IB, a pośrednio sprawa zależności między IB a PIK, była przedmiotem konferencji w Bibliotece Narodowej w czerwcu 1949 roku. Gdy Helena Hleb-Koszańska w 1971 roku stwierdziła, że „Przedwczesne byłoby badanie, jakie dyskusje toczyły się około jego [PIK] losów", to równocześnie zauważyła, iż:

[572] *Ibidem*, k. 39.
[573] *Ibidem*, k. 140.

Wolno jedynie twierdzić, że do wyjaśnienia przyszłości PIK przyczyniła się k o n f e r e n c j a b i b l i o g r a f i c z n a [podkr. H.H.-K.] z 18 VI 1949 r. […] z referatem Jana Baumgarta[574].

Przypomnijmy więc fakty związane z tzw. konferencją czerwcową.

16 kwietnia 1949 roku Marian Łodyński — naczelnik Wydziału Bibliotek Naukowych, działając z upoważnienia Józefa Skrzypka, dyrektora NDB, zwrócił się do ówczesnego dyrektora Biblioteki Jagiellońskiej Jana Baumgarta z pismem następującej treści:

Wielce Szanowny i Kochany Panie Dyrektorze! Piszę prywatnie w sprawie urzędowej! Upoważnił mnie mianowicie dyr. Skrzypek, abym prosił Pana o napisanie memoriału na temat: „Obecny stan bibliografii i zagadnienia bibliograficzne w Polsce (organizacja, metody, tematyka i zasięg zagadnienia) oraz przewidywane drogi rozwoju tego zagadnienia w najbliższej przyszłości". Elaborat ten jest nam potrzebny dla celów wewnętrznych w związku z przygotowywaną organizacją nowopowstającego (czy mającego powstać) Instytutu Bibliograficznego. Całość stanowi sprawę pilną, którą trzebaby [!] napisać najpóźniej do dnia 10 maja br. ; należałoby ją też traktować jako poufną[575].

Konferencja rzeczywiście została przygotowana przez ministerstwo w sposób pospieszny i z przyczyn niewiadomych dla jej uczestników poufny. Baumgart nie był poinformowany o prawdziwych powodach, dla których przygotowywał swój „elaborat". W liście do Stefana Wierczyńskiego, który miał przygotować koreferat i któremu odpowiadał w związku z tym na kilka pytań, 9 czerwca 1949 roku napisał

[574] H. Hleb-Koszańska, *Adam Łysakowski. Życie i działalność*, „Przegląd Biblioteczny" 39, 1971, z. 1–4, s. 39.

[575] W dalszej części listu Łodyński pisał: „Sprawę tę polecono mi z Panem omówić, ponieważ gdy wystąpiła potrzeba sformułowania tego zagadnienia, pozwoliłem sobie wysunąć Pana jako autora takiego memoriału. Do meritum więc sprawy dodam jeszcze kilka słów osobiście. Pańską Osobę pozwoliłem sobie wysunąć nie tylko dlatego, że obecnie ma Pan to zagadnienie na warsztacie i nie tylko dlatego, że jestem przekonany, iż w związku z formułowaniem zadań bibliografii w dziedzinie szeroko rozumianych zagadnień historycznych, dysponuje Pan świeżymi przemyśleniami problemów bibliograficznych, ale co i bodaj przedewszystkim [!] — dlatego że — jak nie wątpię — ujęcie tego elaboratu przez Pana będzie miało cechy znamionujące w ogóle Pańskie wystąpienia, a więc cechy nowoczesności, szerokiego spojrzenia i śmiałości. Proszę też bardzo »pofolgować« Sobie i spojrzeć na sprawę nadrzędnie, bez balastu przeszłościowego i możliwie szeroko. Występując z tą sprawą nie wątpimy, że — mimo zajęć, które Pana w tej chwili obarczają — nie odmówi Pan wzięcia udziału w tej pracy; wysuwa ją bowiem państwowa potrzeba służbowa, a adresując do Pana — zaufanie do Pańskiej Osoby". List Mariana Łodyńskiego do Jana Baumgarta z 16.04.1949 r. BN. ZDK, sygn. TD 465; M. Łodyński nie poinformował o przygotowywanej konferencji Łysakowskiego, co może budzić zdziwienie. Łysakowski uważał go za swojego przyjaciela, o czym świadczy ich korespondencja. Dlaczego w tej sytuacji Łodyński zachował się jak „posłuszny" ministerialny urzędnik, zapominając o wieloletniej współpracy, licznych życzliwych gestach ze strony Łysakowskiego i o przyjaźni? H. Hleb-Koszańska, poinformowana o przygotowaniach do konferencji przez H. Lipską, pisała do Łysakowskiego z Krakowa 1.06.1949 r.: „Referat ma zarazem sprecyzować, czy rozgraniczyć zadania PIK-u, a może — całkiem po prostu […] przekreślić PIK. Czy referent ani koreferent tego panu Dyrektorowi nie zakomunikowali? Jak wnioskuję, wiadomość to nie najświeższej daty — więc powinni by już znaleźć na to czas. Wydaje mi się, że dyr. Skrzypek […] używa p. Baumgarta dla odrabiania przykrej roboty; […] skłonna jestem go [Baumgarta] posądzać o »pruskie służalstwo« i — brak koleżeństwa" (*Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*…, s. 324). O roli, jaką odegrał w tej sprawie Łodyński, najwyraźniej nie wiedziano.

Trudno było mi się domyślać, jakie zamiary ma Naczelna Dyrekcja Bibliotek, zwłaszcza, że zupełnie nie wiedziałem, czy ta praca wiąże się z losem PIK-u. Dość, że miałem napisać tak, jak ja to sobie wyobrażałem, uwzględniając nasze warunki i możliwości. W dodatku termin nadesłania był krótki. To też [!] pisałem i wysłałem na gorąco […]. Tempo to nadaje obecny Naczelny Dyrektor Bibliotek Dr Skrzypek[576].

Opracowanie Jana Baumgarta zostało przedstawione na konferencji zorganizowanej 18 czerwca 1949 roku w Bibliotece Narodowej. Wśród zgromadzonych osób obecni byli między innymi: minister oświaty Stanisław Skrzeszewski, naczelny dyrektor bibliotek Józef Skrzypek, dyrektor Biblioteki Narodowej Władysław Bieńkowski oraz Jan Muszkowski, Stefan Wierczyński, Stanisław Sierotwiński, Alodia Kawecka-Gryczowa, Wanda Dąbrowska, Adam Bar, Helena Lipska, Michał Ambros, Wanda Michalska (z referatem *O katalogu centralnym w ZSRR*), a z ramienia PIK — dyrektor Adam Łysakowski, Helena Hleb-Koszańska i Witold Nowodworski (z referatem *Wszechzwiązkowa Izba Książki*).

Przedstawiając dorobek prac bibliograficznych w Polsce[577], Baumgart stwierdzał, że Instytut Bibliograficzny, powołany do życia rozporządzeniem z 24 lutego 1928 roku, poza prowadzeniem „Urzędowego Wykazu Druków", nie wywiązał się z powierzonych mu zadań. Przyczyn takiego stanu rzeczy w okresie międzywojennym referent upatrywał w braku obsady stanowiska kierownika IB (Instytut podlegał dyrektorowi BN), braku pracowników, złych warunkach lokalowych i budżetowych Biblioteki Narodowej. Odpowiednie warunki zostały, jego zdaniem, stworzone dopiero w Polsce Ludowej. Omawiając potrzeby bibliograficzne oraz zadania Instytutu Bibliograficznego, referent zwracał uwagę na:

1. Opracowywanie bibliografii ogólnej bieżącej („Przewodnik Bibliograficzny") oraz statystyki wydawniczej. Postulował powrót do wydawania poloniców zagranicznych. Uważał, że powinien być prowadzony centralny druk kart katalogowych — pomysł nawiązujący do „wkładek bibliograficznych" — wykonywanych przez bibliografów, a nie — jak to pierwotnie proponował PIK — w drukarniach.

2. Kontynuowanie bibliografii ogólnej retrospektywnej, w tym: „Bibliografii polskiej" Karola Estreichera, bibliografii polskiej XX wieku, bibliografii polskiej XVI wieku (Kazimierza Piekarskiego).

3. Regularne wydawanie bibliografii bieżącej czasopism w formie kwartalnika lub półrocznika, z uwzględnieniem przede wszystkim czasopism naukowych i konieczną selekcją źródeł bibliograficznych. Opracowania retrospektywne są, zdaniem referenta, zbędne; wystarczy Centralny Katalog Czasopism Polskich.

---

[576] List Jana Baumgarta do Stefana Wierczyńskiego z 9.06.1949 r. BN. ZDK, sygn. TD 465.

[577] Tekst referatu Jana Baumgarta wraz z wytycznymi znajduje się w BN. ZDK, sygn. TD 465. Wersja drukowana zob. *idem*, *Z dziejów Instytutu Bibliograficznego w Polsce. U progu reorganizacji prac w r. 1949*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej" 24, 1974, s. 107–128.

4. Opracowywanie bieżących bibliografii specjalnych. Wykaz tych bibliografii przygotowany przez PIK[578], stwierdzał referent, świadczy o znacznych brakach w tym zakresie.

5. Instytut Bibliograficzny powinien opracowywać bibliografie specjalne międzynarodowe, które przyczyniają się do rozwoju nauki, pozwalając ten rozwój śledzić na arenie międzynarodowej.

6. Z powodu dużych zaległości w zakresie bibliografii w formie katalogów centralnych postulował rozpoczęcie prac od Centralnego Katalogu Literatury Zagranicznej, Centralnego Katalogu Czasopism Polskich i Czasopism Zagranicznych oraz przygotować się do rozpoczęcia prac nad Polskim Katalogiem Centralnym.

Nakreślone wyżej zadania były pracami bibliograficznymi praktycznymi. W drugiej części referatu, podsumowując wcześniej sygnalizowane zagadnienia, Jan Baumgart nakreślił możliwości realizacji podstawowych prac w zakresie bibliografii, dzieląc je na takie, które są „dojrzałe i możliwe do zrealizowania" oraz takie, które będą wymagały dużego wysiłku i nakładu[579]. Uważał, że właściwego rozwiązania problemów nie należy upatrywać w tworzeniu nowej komórki, a raczej w reorganizacji istniejącej. Stwierdzał:

> Instytut Bibliograficzny powinien pozostać instytutem bibliograficznym. Dlatego też wszelkie prace naukowe i naukowo-badawcze na temat książki i czytelnictwa — przedwojenny oddział bibliologiczny — należą do Instytutu Bibliologicznego [podkr. M.K.-D.], który może jako komórka badawczo-naukowa z powodzeniem tworzyć samodzielną jednostkę organizacyjną, albo też należy organizacyjnie do dużej biblioteki naukowej albo nawet uniwersytetu.

Instytut Bibliograficzny, zdaniem Baumgarta, powinien wykonywać prace bibliograficzne samodzielnie, być ich inicjatorem, organizatorem, kierować nimi i planować. W wypowiedzi tej jest wyraźna sugestia zdecydowanego podziału na prace praktyczne bibliograficzne i teoretyczne bibliologiczne. A więc oddzielnie istnieć powinien instytut naukowy prowadzący prace bibliologiczne (tematem tych prac byłaby książka i czytelnik), usytuowany w ramach najprawdopodobniej Biblioteki Narodowej, choć referent nie odniósł się do tego. Wypowiedź ta przypomina koncepcję Aleksandra Birkenmajera z okresu międzywojennego[580]. Na zakończenie wystąpienia referent stwierdzał:

> chciałbym jeszcze podkreślić wagę prac bibliograficznych. Bibliografia bowiem jest to nauka, która umożliwia i ułatwia celową organizację badań naukowych. Żadna nauka nie może obejść się bez bibliografii. W samej technice pracy naukowej odgrywa ona rolę dominującą. Dlatego też w interesie rozwoju nauki i kultury należy podjąć planową i skoordynowaną pracę bibliograficzną[581].

---

[578] W. Nowodworski, *Tymczasowy wykaz polskich bibliografii specjalnych* (powiel.), Łódź 1949.

[579] J. Baumgart, *Z dziejów Instytutu Bibliograficznego...*, s. 126–127.

[580] Por. rozdz. I (1).

[581] J. Baumgart, *Z dziejów Instytutu Bibliograficznego...*, s. 127.

Po referacie i koreferacie autorstwa Stefana Wierczyńskiego, który nie wniósł zasadniczo niczego nowego, miała miejsce „ożywiona dyskusja", która „przekroczyła w pewnym stopniu ramy i kierunek wytyczony przez Przewodniczącego Konferencji"[582]. Dotyczyła ona zadań Instytutu Bibliograficznego i przygotowania odpowiedniej kadry pracowniczej. Prace bibliograficzne prowadzone w PIK przedstawił dyr. Adam Łysakowski, a o pracach Oddziału Dawnej Książki informowała Alodia Kawecka-Gryczowa.

W trakcie dyskusji nad referatem Baumgart stwierdzał, że nie podano mu żadnych szczegółów i „zrobiono to celowo, ażebym nie był sugerowany sprawami personalnymi i rzeczowymi". Dalej dodawał, że wypowiedzi dyskutantów, choć miejscami różne od jego stanowiska, pozwalają stwierdzić, że są trzy drogi rozwiązania problemów organizacyjnych bibliografii w Polsce:

> 1) utworzenie Instytutu Bibliograficznego jako jednostki samej dla siebie (osobowość prawna), 2) stworzenie Instytutu Bibliograficznego w oparciu o zaplecze przy dużej bibliotece naukowej, 3) możliwość połączenia takiego Instytutu z Państwowym Instytutem Książki w postaci Instytutu Bibliologiczno-Bibliograficznego[583].

Sam opowiadał się za połączeniem Instytutu Bibliograficznego z Biblioteką Narodową. Odpowiadając na pytania Adama Łysakowskiego i Alodii Kaweckiej-Gryczowej stwierdzał:

> Nie jestem ich przeciwnikiem, ale nie uważam za rzecz wskazaną, aby Państwowy Instytut Książki starał się być komórką nadrzędną w sprawach bibliograficznych. W moim przekonaniu wszystkie prace bibliograficzne winny się skupić w Instytucie Bibliograficznym i należeć do jego kompetencji. Jeśli zaś chodzi o Oddział Dawnej Książki, to nie wymieniłem ich dlatego, że zadaniem moim nie było sumowanie wszystkich prac bibliograficznych, a tylko cytowanie dla przykładu[584].

Odpowiadając na pytanie ministra Stanisława Skrzeszewskiego o centralizację prac bibliograficznych, Baumgart poparł taki pomysł.

Wydaje się, że sam referat nie w pełni odpowiadał planom i zamierzeniom Ministerstwa. Sądzono, że likwidacja PIK jako instytucji dublującej zadania Instytutu Bibliograficznego, jest sprawą oczywistą. Państwowy Instytut Książki zajmował się pracami bibliograficznymi („Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce", poradnictwo bibliograficzne, normy bibliograficzne i spisy) oraz ich koordynowaniem (podjęcie prac w zakresie bibliografii specjalnych i sieci ośrodków informacyjnych). Konferencja czerwcowa rozpoczęła etap wstępny reorganizacji Instytutu Bibliograficznego i bardzo poważnego zainteresowania się państwa problematyką bibliograficzną. Świadczą o tym dwa referaty uzupełniające: Witolda Nowodworskiego i Wandy Michalskiej. Pierwszy informował uczestników konferencji o or-

---

[582] W. Parys-Sokołowska, *Konferencja bibliograficzna*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 7–8, s. 127–128.

[583] *Stenogram przemówienia Jana Baumgarta na konferencji bibliograficznej w Bibliotece Narodowej z dnia 23 sierpnia 1949 r.* BN. ZDK, sygn. TD 465, s. 1.

[584] *Ibidem*, s. 5.

ganizacji prac bibliograficznych w ZSRR prowadzonych przez Wszechzwiązkową Izbę Książki, w tym także organizacji prac teoretyczno-badawczych, nadających Izbie charakter instytutu naukowego oraz porównał te działania z pracami podejmowanymi przez PIK, drugi — omawiał prace nad katalogiem centralnym dwóch wieków książki rosyjskiej, podkreślając wyższość tych prac nad analogicznymi działaniami podejmowanymi w krajach kapitalistycznych[585].

Tak więc z punktu widzenia władz, PIK mógł być ewentualnie potrzebny jako placówka zajmująca się bibliografią od strony teoretycznej, wzorująca się na doświadczeniach radzieckich, co odnosiło się do całego bibliotekarstwa polskiego. Ale podobnie jak Wszechzwiązkowa Izba Książki w Moskwie, Instytut Bibliograficzny przy BN mógł realizować nie tylko zadania praktyczne, ale i naukowe, teoretyczne, związane z bibliografią. W takiej sytuacji PIK był zbędny. Na konferencji czerwcowej nie rozstrzygnięto jeszcze jednoznacznie tej sprawy, aczkolwiek wydaje się, że jej obrady były kolejnym krokiem na drodze do likwidacji PIK jako samodzielnej placówki naukowej w zakresie bibliologii. Można też prawdopodobnie uznać, iż poszukiwano sposobu ograniczenia prac i badań bibliologicznych PIK, koncentrując jego dociekania badawcze tylko na pracach bibliograficznych, jednocześnie wskazując, że mógłby je prowadzić samodzielnie Instytut Bibliograficzny BN.

2.3. Naczelna Dyrekcja Bibliotek

We wrześniu 1945 roku zarówno Józef Janiczek, jak i Józef Grycz widzieli konieczność silnego powiązania Państwowego Instytutu Książki z Wydziałem Bibliotek, w szczególności z NDB. W myśl powstających koncepcji Instytut miał być organem ministerialnym, „podbudową naukową dla fachowej komórki w zarządzie centralnym"[586]. Tak też postrzegał rolę PIK prof. Maurycy Jaroszyński reprezentujący komisję do badania celowości organizacji administracji państwowej.

> Wobec Naczelnej Dyrekcji Bibliotek powinien Instytut zachować samodzielność myśli, nawet krytycznej („wolność nauki"; potrzebna autonomia pracy twórczej), ma dawać podstawy działalności zarządu państw. i samorząd. Instytut nie ma charakteru administracyjnego (to nie władza), ani gospodarczego (to nie przedsiębiorstwo). Stąd płynie postulat równorzędności Instytutu wobec NDB […] Łatwiej też samoistnym instytucjom naukowym utrzymywać stosunki z zagranicą[587].

Jaroszyński wnioskował też o osobny budżet dla Instytutu.

---

[585] Teksty tych wystąpień nie zachowały się w Tekach Dokumentacyjnych BN i jak się wydaje, nie były też opublikowane ani w „Bibliotekarzu", ani w „Przeglądzie Bibliotecznym". Informacja o nich zob. W. Parys-Sokołowska, *Konferencja*…, s. 128.

[586] Kronika PIK, s. 11.

[587] *Ibidem*, s. 11–12. Opinia ta wydana została 16 listopada 1945 r. Nawiązywano do niej w *Sprawozdaniu z prac Komisji powołanej przez Ministerstwo Oświaty*..., s. 1.

Do pierwszych nieporozumień doszło już pod koniec 1946 roku, o czym pisze wprost Jan Muszkowski do sekretarza Rady Książki Jana Rosnera:

słuszna jest Pańska opinia co do ogólnego nastroju w Dyrekcji [NDB], ale to ma całkiem inny podkład: chodzi tutaj o tzw. tępienie osobiste mojej skromnej osoby i dyrektora PIKU [!] jako odwet za jego wyjazd z Warszawy, gdzie był koniecznie potrzebny, ażeby podpierać chwiejny autorytet Dyrektora [Grycza]. Jest to takasobie [!] maleńka intryżka biurokratyczna, jakich dokonują się codziennie setki — ale na którą ja pod żadnym pozorem nie pójdę […] i potrafię także pokazać pazury, daleko bardziej bolesne dla kogoś, kto tkwi duszą i ciałem w tych biurokratycznych komerażach[588].

W marcu 1948 roku Kazimierz Budzyk, występując w imieniu NDB, zaczął się domagać zmian w programie prac PIK. Nie porozumiał się jednak w tej sprawie z Adamem Łysakowskim, ale sam złożył odpowiedni tekst bezpośrednio ministrowi Stanisławowi Skrzeszewskiemu. W Kronice czytamy:

Elaborat ten […] będzie mnie [Łysakowskiemu] udostępniony wówczas, gdy wicem. Jabłoński będzie miał czas zająć się sprawą. Wówczas ja będę nasampierw [!] zapytany. […] Dnia 9 III [1948] powtórzyłem dyr. Gryczowi wiadomości o elaboracie Budzyka i prosiłem o okazanie mi tekstu. Spotkała mnie odmowa, mimo mego podkreślenia, że członkowie NDB są moimi kolegami. Dowiedziałem się tylko, że w elaboracie „nie było mowy o kierownictwie", a został postawiony postulat, aby PIK zajął się opracowaniem bibliografii polskiej 1901–1925[589].

Odnosząc się do tego stwierdzenia, Łysakowski zauważa, że do tej pory nikt nie „przyglądał się" bliżej pracom Instytutu,

nie wizytował PIK-u, więc nie zna organizacji wewnętrznej z autopsji. W sprawie programu działania — istnieją dwa „źródła natchnień": jedno to inicjatywa moja czy moich współpracowników; drugie — to zlecenia NDB, która tą drogą może zawsze dowolnie wpływać na kierunek [podkr. M.K.-D.], jako że nie było wypadku odmowy wykonania jakiejś pracy ze strony Instytutu. PIK nie może pewnych prac zabierać B-ce Narod.; potrzebuje do tego zlecenia Ministerstwa; tymczasem zarzucono nam, że nie robimy np. centr. katalogu piśmiennictwa zagranicznego, a zlecenia nie otrzymałem[590].

Przypomnijmy, że w ciągu trzech lat PIK wykonał wiele prac na zlecenie NDB, między innymi: kartotekę współczesnych wydawców i księgarzy polskich, kartotekę polskich wydawnictw powojennych, gromadzono materiały biobibliograficzne dotyczące współczesnych bibliotekarzy i archiwistów, przygotowano program (plany godzin) dla czteroletniego liceum bibliotekarsko-księgarskiego i zagadnienia

[588] List Jana Muszkowskiego do Jana [Rosnera], Łódź 3.09.1946 r. BUŁ. Sekcja Rękopisów. Dokumenty dotyczące Rady Książki. Korespondencja, sygn. 6600/I; J. Gryczowi bardzo zależało na obecności A. Łysakowskiego w Warszawie, o czym pisał w liście z 11.05.1945 r. „Otóż Adasiu Kochany, poświęć się i Ty na jakiś czas i zdecyduj się przyjść do Ministerstwa na Wydział Btek Naukowych. Podobno sprawa Nacz[elnej] Dyr[ekcji] Btek jest na dobrej drodze, ale prawdopodobnie kierować nią będzie jakąś figura polityczna. W tym wypadku Ty, Janiczek i ja musimy stanąć razem do współpracy i »wziąć za głowę« tę figurę […] Adasiu, przyjeżdżaj jak najprędzej, jesteś tu naprawdę potrzebny" (*Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*…, s. 307).

[589] Kronika PIK, s. 96–97.

[590] *Ibidem*, s. 97.

księgoznawcze dla liceum pedagogicznego. Adam Łysakowski w listach do Grycza wielokrotnie zapewniał „jak niezbędna jest opieka NDB nad tymi [PIK-u] sprawami w obrębie Ministerstwa”[591], jak ważne „pełne poparcie”[592], zawsze uznawał zwierzchnictwo NDB i przestrzegał stosunków służbowych przy załatwianiu spraw w Warszawie.

Ze szczegółowej analizy zapisów prowadzonych przez Łysakowskiego i jego współpracowników w Kronice PIK widać wzrastającą opieszałość ministerialnych urzędników w stosunku do Instytutu, zwłaszcza po odejściu ze stanowiska ministra oświaty Czesława Wycecha. Widać to także w NDB, gdzie sprawy prowadzili głównie Grycz i Budzyk i gdzie były one „przewlekane” lub po prostu zaniedbywane. Bardzo wyrazistym przykładem jest prowadzenie w NDB spraw statutu PIK. Tak ważny dla Instytutu dokument, który miał określić zakres jego działania i organizację, przeleżał w różnych biurkach trzy lata— w okresie 1946–1949 przygotowano osiem wersji tego dokumentu. W styczniu 1947 roku Łysakowski pisał:

> Upominam się u dyr. Grycza o nadesłanie statutu PIK do poprawek oraz o nadanie biegu tymczasowemu zarządzeniu organizacyjnemu (Dyr. Gr[ycz] zapewnia 24 I, że nie polecał Kaczanowskiemu wstrzymać tego zarządzenia, że tamten go źle zrozumiał! W każdym razie — sprawa ciągnie się od września, a raczej — spoczywa w biurku ze szkodą dla PIK)[593].

W sierpniu 1947 roku: „Statut PIK i sprawa proceduralna subwencyj — leżą w zamkniętym biurku dra Budzyka, który bawi na urlopie”[594], a w październiku 1947 roku: „Statut jest u Strawińskiego [Wydz. Personalny], który nie ma czasu go załatwić”[595]. W listopadzie 1948 roku Łysakowski został poproszony przez Grycza o sporządzenie nowego projektu! Ósmą wersję statutu złożył w NDB 11 stycznia 1949 roku, jednak i ona nie została zatwierdzona.

Niezwykle istotne dla Instytutu kwestie dotyczące etatów, budżetu i lokalu załatwiane były podobnie. Pojawia się w tym miejscu pytanie, czy w NDB chciano przy okazji odsuwania PIK załatwić jakieś własne sprawy, czy też może odczytywano intencje ministerstwa skłaniające się już od połowy 1948 roku do przeniesienia Instytutu do Warszawy, a potem, właściwie od początku 1949 roku, do jego rozwiązania. W NDB zajmowano się już wówczas innymi ważnymi zadaniami. Oto bowiem z inicjatywy Komitetu Upowszechnienia Książki (KUK powstał 8 marca 1948 roku) przystąpiono do tworzenia 1600 bibliotek gminnych oraz 20 000 punktów bibliotecznych, uznając sprawy upowszechniania książki za jedno z najważniejszych zadań stojących przed państwem w 1948 roku. Sprawa była

---

[591] List A. Łysakowskiego do J. Grycza, 23.11.1947 r. BN. Zakład Rękopisów. Spuścizna rękopiśmienna Józefa Grycza. Korespondencja, sygn. akc.14 966/2.

[592] List A. Łysakowskiego do J. Grycza, Łódź 23.05.1948 r., BN, Zakład Rękopisów, spuścizna rękopiśmienna Józefa Grycza, korespondencja, sygn. akc.14 966/2.

[593] Kronika PIK, s. 37.

[594] *Ibidem*, s. 63.

[595] *Ibidem*, s. 67.

poważna, ponieważ szerokim dostępem do kultury interesował się sam Bierut, o czym pisał w notatce Łysakowski: „Tegoż dnia [7 lutego 1948 roku] odbyłem dłuższą rozmowę z nacz. Janiczkiem […] Jak się pokazuje Prez. Bierut interesuje się sprawą sieci bibliotecznej”[596]. Za realizację zadań KUK odpowiedzialny był naczelny dyrektor Józef Grycz, z którym współpracował naczelnik Józef Janiczek. Trudno się dziwić, że w tak gorącym dla ministerstwa okresie, na przełomie marca i kwietnia 1948 roku, Grycz oświadczył Łysakowskiemu, „że są tak zarzuceni robotą, że nie mają czasu myśleć o PIK”[597]. Ogromnym wysiłkiem NDB akcja zakończyła się powodzeniem i 16 stycznia 1949 roku dokonano jednoczesnego, symbolicznego otwarcia bibliotek i punktów bibliotecznych we wsi Pustelnik pod Warszawą[598]. Było to ostatnie działanie podjęte przez Grycza i Janiczka — obaj zostali zwolnieni z pracy w lutym 1949 roku. Dlaczego, po osiągnięciu sukcesu, Grycza spotkał taki los?[599] Pewne wytłumaczenie znajduje się w dokumencie *Wnioski z posiedzenia odbytego w dniu 28 XII 1949 r. w sprawie sieci bibliotecznej*, znajdującym się w zespole akt Wydziału Oświaty KC PZPR. Poza proponowanymi poprawkami do ustawy bibliotecznej znajduje się w nim ocena pracy NDB, w której czytamy między innymi

> Stworzono dużą ilość bibliotek, ale nie skontrolowano ich działalności, nie jeżdżą i nie wizytują. To samo dzieje się na szczeblu centralnym w Ministerstwie. NDB dopuściło do takiego stanu że wysyła jednego wizytatora do Ameryki na pół roku, drugiemu daje urlop roczny, otrzymany ten urlop jedzie do Jarocina i tam prowadzi wprawdzie ośrodek szkoleniowy ale znowu brak kontroli i pomocy temu ośrodkowi.
>
> Nie wiadomo jak wyglądają w Jarocinie kursy te gdyż poza jednym wyjazdem tow. Żołądkowskiej [Żołątkowskiej] (2 dni) nikt do Jarocina nie zagląda. Dużego zaufania do pracy w wymienionym ośrodku mieć nie można. (Kierownik bezpartyjny) — Dopuszczono w NDB do odejścia rutynowej siły budżetowej (Robakiewicz) i to w momencie najgorętszym w listopadzie, kiedy chodzi o wyczerpanie kredytów. Dotychczas nie udało się zmontować aparatu wizytatorskiego do obsłużenia terenu, a cała praca NDB to praca papierkowa, brak kontaktu z życiem i z terenem to najistotniejsza cecha pracy w NDB[600].

---

[596] *Ibidem*, s. 92.

[597] *Ibidem*, s. 95.

[598] J. Janiczek, *Nowy etap w pracach nad upowszechnieniem książek*, „Bibliotekarz” 16, 1949, nr 1–2, s. 5–11.

[599] A. Łysakowski napisał wówczas do J. Grycza list (11.02.1949 r.) „Po niepokojących pogłoskach, które tu docierały i którym nie chciałem dawać wiary, doszły mnie teraz dopiero potwierdzenia faktów. Są one tym bardziej zaskakujące, że niedawno dałeś mi wyjaśnienia uspokajające w sprawie NDB. W moim położeniu nie jestem w tej chwili w stanie przyjść Ci z pomocą bezpośrednią, realną i czynną. Ale pragnę Cię zawiadomić, że myślą moją i uczuciem stoję przy Tobie. Wyobrażam sobie, jak Cię dotknął obecny stan rzeczy. Wiadomo Ci także, jak zawsze podkreślam walory fachowości na stanowiskach naczelnych bibliotekarskich. Z obu tych względów, osobistego i organizacyjnego, sprawa jest bolesna. Składam Tobie prawdziwie serdeczne życzenia, aby rzecz (nie znana mi w szczegółach) wyjaśniła się jak najszybciej i jak najpomyślniej dla Ciebie”. BN. Zakład Rękopisów. Spuścizna rękopiśmienna Józefa Grycza. Korespondencja, sygn. akc. 14966/3.

[600] *Wnioski z posiedzenia odbytego w dniu 28 XII 1949 r. w sprawie sieci bibliotecznej*. AAN. Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny. Wydział Oświaty. Biblioteki i Czytelnictwo, sygn. 237/XVIII — 228, k. 19 (zachowano interpunkcję oryginału).

Korcz-Derkacz.indb 233 2011-07-29 13:32:24

W 1949 roku były to już bardzo poważne oskarżenia. Brak nadzoru, bezpartyjność na kierowniczych stanowiskach, niedopatrzenia ideologiczne, zła organizacja pracy i błędy personalne mogły być powodem odsunięcia Grycza z zajmowanego stanowiska. Na jego miejsce powołano Józefa Skrzypka.

W okresie od 30 marca do 30 lipca 1949 roku podjęto pracę nad nową organizacją NDB[601]. Zmiany dotyczyły powołania dwóch nowych wydziałów: ogólnego oraz bibliotek szkolnych i pedagogicznych, a także referatów, których „praca dotychczas nie była należycie skoordynowana, a nadzór nad jej prawidłowym biegiem szwankował"[602]. Wydział Bibliotek Powszechnych podzielono na Wydział Bibliotek Szkolnych i Pedagogicznych (wobec konieczności objęcia nadzorem dużej liczby bibliotek szkolnych i pedagogicznych, których — w wyniku prowadzonej w ostatnim półroczu 1949 roku akcji bibliotecznej — liczba wzrosła do 23 tys.) oraz Wydział Bibliotek Powszechnych, który po reorganizacji miał się zająć już tylko siecią stale rozrastających się bibliotek powszechnych stopnia wojewódzkiego, powiatowego, gminnych bibliotek miejskich i wiejskich. Ich liczba także w wyniku przeprowadzonej przez NDB akcji bibliotecznej wzrosła do 23 500. Poza nimi istniał nadal Wydział Ogólny oraz Wydział Bibliotek Naukowych, który między innymi „sprawuje nadzór nad Państwowym Instytutem Książki oraz nad Oddziałem Dawnej Książki". W ciągu roku Józefa Skrzypka zastąpiła Wanda Michalska z Biblioteki KC PZPR. Wkrótce też miało dojść do całkowitej reorganizacji NDB.

W zespole dokumentów Ministerstwa Oświaty z lat 1950–1951 znajduje się pismo *Uzasadnienie wniosku o przeniesienie Naczelnej Dyrekcji Bibliotek do Prezydium Rady Ministrów*[603]. Wniosek oparto na analizie dekretu z 1946 roku oraz czterech lat jego realizacji, analogii z innymi dziedzinami życia państwowego, a także na porównaniach z organizacją opieki nad bibliotekami w ZSRR. Projekt ten „w zasadniczych rysach […] pokrywa się z organizacją Dyrekcji B-k RSRR (Uchwały Rady Komisarzy z dn. 6/ II i 17/ XI 1945)". Jest w tym zespole akt także pismo Wandy Michalskiej, która zwraca się do Wydziału Bibliotek Powszechnych z prośbą „o pilne, do 17 maja b.r. [1951]", poczynienie uwag na projekcie (przypuszczalnie, bo takiego określenia nie użyto) pod nazwą „Organizacja Naczelnej Dyrekcji Bibliotek w Centralnym Zarządzie Ministerstwa Oświaty"[604]. Według niego istnieć miały Wydziały: Bibliotek Szkolnych i Pedagogicznych, Bibliotek Powszechnych, Bibliotek Naukowych, Oceny, Doboru i Zakupu Książek, Szkolenia Kadr Bibliotekarskich (dwa ostatnie funkcjonowały do tej pory tylko jako samodzielne refera-

[601] Powołanie NDB i jej schemat organizacyjny w latach 1946–1949 został omówiony w rozdz. I.

[602] *Projekt NDB z dn. 30.07.1949 r.* AAN. Ministerstwo Oświaty. Reorganizacja NDB, sygn. 6725, k. 3–4.

[603] *Uzasadnienie wniosku o przeniesienie Naczelnej Dyrekcji Bibliotek do Prezydium Rady Ministrów*. AAN. Ministerstwo Oświaty. Reorganizacja NDB, sygn. 6725, k. 41–43.

[604] Pismo W. Michalskiej do Wydziału Bibliotek Powszechnych w sprawie organizacji Naczelnej Dyrekcji Bibliotek. AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Sekretariat, sygn. 6724, k. 5–7.

Korcz-Derkacz.indb 234 2011-07-29 13:32:24

ty), Czytelnictwa (prawdopodobnie miałby przejąć dotychczasowe zadania w tym zakresie zlikwidowanego PIK). Wydaje się więc, że zmiany, które nastąpiły w NDB na początku lat pięćdziesiątych, w istocie miały wpływ na działalność tej instytucji już wcześniej, o czym zresztą świadczą częste zmiany personalne. Niewątpliwie też zmieniały się priorytety NDB, wobec czego sprawy PIK, co zrozumiałe, schodziły na dalszy plan, a także w jakimś stopniu widziane były przez pryzmat ważnych dla Ministerstwa Oświaty spraw bibliotekarstwa powszechnego. Znamienne są słowa Jabłońskiego, który tłumacząc Łysakowskiemu, że sprawy PIK nie są lekceważone w Ministerstwie, tylko chwilowo „odwlekane", stwierdził 8 marca 1948 roku:

są sprawy pilniejsze, niż „przesunięcie prac o kilka milimetrów" albo »rozważanie, czy szafę w pokoju stawiać na lewej czy na prawej ścianie«, podczas kiedy „jest pełno pokoi bez szaf i walących się w ogóle"[605].

Tak głębokie zmiany w strukturze NDB i w Ministerstwie Oświaty miały swoje bezpośrednie przyczyny w prowadzonej w Polsce pod koniec lat czterdziestych polityce kulturalnej i naukowej. Przytoczony materiał pokazuje także, że w praktyce, pomimo pewnych ustaleń kompetencyjnych między ODK, IB BN, NDB a PIK, relacje nie zawsze układały się pomyślnie, na czym w znacznym stopniu ważyły sprawy personalne, wzajemne ambicje i animozje, ale zapewne też sprawy zewnętrzne realizowane przez Ministerstwo Oświaty. Nieprzychylny stosunek pracowników NDB, zwłaszcza Grycza i Budzyka, nie były bez znaczenia, ich bowiem współpraca z ministrem była bardzo bliska, zwłaszcza dobrze ustosunkowanego politycznie Budzyka. Jego aspiracje powodowały, że stawał po przeciwnej niż Łysakowski stronie. Wydaje się, że już wtedy, w 1948 roku, widział możliwość powiększenia znaczenia Instytutu Badań Literackich kosztem zadań PIK, zwłaszcza w przypadku badań czytelniczych, które po likwidacji Instytutu mogłyby być przekazane do IBL.

3. Ocena prac badawczych Państwowego Instytutu Książki przez władze państwowe

Państwowy Instytut Książki miał być instytucją nie tylko prowadzącą badania naukowe, ale też organizującą je w skali kraju, koordynującą, tworzącą zaplecze w postaci kadry naukowej, wyspecjalizowanego księgozbioru, spisu piśmiennictwa bibliologicznego, materiałów dokumentacyjnych, muzeum książki. W analizie powodów likwidacji Instytutu po zaledwie trzech latach istnienia ważne wydaje się spojrzenie na jego działalność z punktu widzenia potrzeb ówczesnej władzy i zgodności z panującą wówczas ideologią.

[605] Kronika PIK, s. 96.

3.1. Bibliologia

Zainteresowania Adama Łysakowskiego bibliologią, jak to zostało powiedziane wcześniej, ukształtowały się w okresie międzywojennym. W październiku 1947 roku, Łysakowski, zabierając głos na konferencji instytucji i towarzystw naukowych uprawiających badania historyczne, stwierdzał, że zadaniem PIK „jest zyskanie obywatelstwa naukowego dla bibliologii, a praktycznym — udoskonalenie książki jako czynnika kulturalnego i społecznego"[606].W początkowym okresie organizacji warsztatu pracy działania w tym zakresie miały skromny wymiar i dopiero „Komunikat 15: Komisje w zakresie nauki o książce", wydany 11 grudnia 1948 roku, podkreślał, że bibliologia „zaczyna się usamodzielniać i uzyskuje dlatego osobne instytucje [PIK] dla swych prac". Proponowano wówczas zorganizować prace w komisjach: historii, metodologii, dokumentacji i bibliografii, terminologii księgoznawczej, psychologii, socjologii, ekonomii, prawa księgoznawczego, higieny i patologii książki, estetyki książki. Wyraźnie widoczne zmiany polityczne i niepokoje wokół PIK najprawdopodobniej nakazywały wielu osobom, także Józefowi Gryczowi, przyjęcie postawy wyczekującej w tej kwestii, w rezultacie czego komisje nie zostały zorganizowane.

Powody takiego stanu rzeczy zostały sformułowane i wypowiedziane oficjalnie już po upadku Instytutu, w 1951 roku przez Władysława Bieńkowskiego w referacie wygłoszonym dla członków Warszawskiego Koła Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich w ramach prac przygotowawczych do I Kongresu Nauki Polskiej, *O pseudo-nauce bibliologii i o najpilniejszych zadaniach bibliografii.* Opublikowaną w 1953 roku[607] pracę rozpoczyna rozdział *Bibliologia przejawem rozkładu burżuazyjnej nauki,* w którym autor stwierdzał:

> Częstym zjawiskiem w nauce burżuazyjnej jest oderwanie nawet całkowicie praktycznych dyscyplin i umiejętności od ich konkretnych zadań, od ich przedmiotu i przenoszenie w dziedzinę czystej abstrakcji. Nazywa się to „unaukowieniem" danej dziedziny. […] Jedną z takich właśnie nauk jest „bibliologia". Moglibyśmy nie zajmować się nią, gdyby nie dwie ważne przyczyny: jedna to fakt, iż poprzez koncepcję bibliologii oddziaływuje jeszcze ciągle na naszym gruncie burżuazyjna ideologia,[…] druga przyczyna zmuszająca do krytycznego rozpatrzenia bibliologii płynie stąd, iż wiąże się ona z zagadnieniami o dużej praktycznej doniosłości — z całym systemem prac pomocniczych nauki, z bibliografią i bibliotekarstwem[608].

Tymczasem to właśnie ta teoretyczna nauka — bibliologia — była dla Łysakowskiego podstawą praktycznej działalności w bibliografii, bibliotekarstwie i czytelnictwie. Działalność Instytutu dowodzi, że zadania i struktura organiza-

[606] *Ibidem*, s. 72. Więcej na temat tej konferencji zob. P. Hübner, *Polityka naukowa…*, t. 1, s. 402–404.

[607] W. Bieńkowski, *O pseudo-nauce bibliologii i o najpilniejszych zadaniach bibliografii*, Warszawa 1953.

[608] *Ibidem*, s. 7.

cyjna, przyjęty podział na wydziały i realizowane w ich obrębie zadania oparte były na teoretycznych koncepcjach Łysakowskiego i jego postrzeganiu bibliologii jako nauki całościowej. „Wyłącznie i jedynie tylko bibliologia — pisał w 1950 roku — ujmuje książkę w jedności i współzależności jej elementów oraz związanych z nią procesów — jako przedmiot pracy badawczej”[609]. Używana przez Łysakowskiego kategoria „wartości bibliologicznych książki” obejmowała takie elementy, jak „poręczność książki”, jej użyteczność jako środka przekazu treści, poczytność wynikającą z upodobań czytelnika. Opierając się na dogłębnej analizie bibliologicznych poglądów Łysakowskiego, jakiej dokonał Krzysztof Migoń[610], mamy prawo powtórzyć za autorem, że „Osobowość i stanowisko teoretyczne Łysakowskiego tak dominowały w PIK, że nie pomylimy się chyba, przypisując jemu właśnie ogłaszane przez Instytut projekty i schematy”[611].

Poza Bieńkowskim, krytyki bibliologii dokonał także Tadeusz Margul, który w artykule pod znamiennym tytułem *Z obłoków bibliologii na ziemię bibliotekoznawstwa* analizował nie tylko jej „wsteczny charakter”, ale i złowrogi wpływ na polskie bibliotekarstwo. Pisał: „kontemplowanie książki jako takiej odrywało wzrok bibliotekarzy od tego, co się dzieje w bibliotekach i obok bibliotek, […] przesłaniało sens postępu społecznego”[612] i dalej: „nie ma książki w ogóle, a za to jest konkretna praca bibliotekarska w ścisłym powiązaniu ze społeczeństwem danego etapu rozwoju ekonomicznego i układu sił politycznych”[613]. Margul był zdania, że bibliotekoznawstwo ma prawo istnieć tylko wtedy, gdy jest rozumiane „nie [jako] nauka teoretyczna, ogarniająca bezkresnym spojrzeniem królestwo ksiąg, tylko zbiór doświadczeń i rad cennych dla bibliotekarzy”[614].

Ostre wypowiedzi Bieńkowskiego i Margula pojawiły się na początku lat pięćdziesiątych w momencie największego naporu ideologii marksistowskiej i wzorów radzieckich. A przecież jeszcze w czerwcu 1948 roku brak badań zespołowych w zakresie nauki o książce uważany był przez Komisję NDB za wadę. Postawiono wówczas Instytutowi zarzut braku współpracy z pracownikami książki w Polsce, braku inicjatywy i centralizacji prac.

Konsekwencją tego — pisano — jest charakterystyczna dla Państwowego Instytutu Książki epizodyczność wysiłków i brak realnych wyników pracy dostatecznie ważkich, by udowodnić celowość istnienia instytucji i wydatkowania kwot będących w jej budżecie. Główną domeną Instytutu mogło

[609] A. Łysakowski, *Określenie bibliografii*, „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego” 1950, t. 3, nr 2, s. 26.

[610] K. Migoń, *Centralne kategorie bibliologii Adama Łysakowskiego*, [w:] *Adam Łysakowski — bibliotekarz...*, s. 43–52.

[611] *Ibidem*, s. 47.

[612] T. Margul, *Z obłoków bibliologii na ziemię bibliotekoznawstwa. (Artykuł dyskusyjny)*, „Przegląd Biblioteczny” 21, 1953, z. 4, s. 344.

[613] *Ibidem*, s. 351–352.

[614] *Ibidem*, s. 358.

w tej sytuacji być właściwie tylko popieranie prac badawczych w zakresie nauki o książce, gdyby oczywiście pozwalała na to struktura budżetu[615].

Rozwinięcie przez PIK badań na szerszą skalę zostało zatrzymane nie tylko z braku funduszy, ale też z powodu coraz bardziej rozpowszechnianych pogłosek o likwidacji Instytutu — moment ogłoszenia „Komunikatu 15" był bardzo niekorzystny. Dwa lata później Bieńkowski żądał pilnego odrzucenia

koncepcji bibliologicznych ze wszystkich prac i rozważań na tematy związane z książką, usunięcie ich pozostałości z naszej praktyki bibliotecznej […]. Praktyka biblioteczna już od kilku lat, szczególnie pod wpływem doświadczeń bibliotek radzieckich, zrywa z formalistycznym, bezideowym stosunkiem do książki, staje się narzędziem ideologicznego wychowania szerokiego czytelnika[616].

W oczywisty sposób uprawiana przez Łysakowskiego „burżuazyjna" nauka musiała kierować w jego stronę baczne spojrzenia i nieprzychylne głosy. Jeśli przyjąć, że o nauce możemy mówić wtedy, gdy ma ona swój przedmiot, metodologię i instytucjonalną formę wyrazu, to bibliologia, którą zabroniono nawet studiować, likwidując magisterium z księgoznawstwa, nie mogła mieć też i swojej instytucji, jaką był Państwowy Instytut Książki.

3.2. Czytelnictwo

W grudniu 1947 roku, po wystąpieniu Bieruta, gdy omawiano najpilniejsze prace Instytutu w zakresie bibliotekarstwa powszechnego, badania czytelnicze były wymieniane między innymi przez Budzyka, Grycza, Janiczka wśród takich pilnych prac, jak przygotowanie przewodnika lektury, katalogu wzorcowego biblioteki gminnej, bibliografii specjalnych (literackiej), centralnego katalogu piśmiennictwa zagranicznego, wprowadzenie do programów szkolnych wiadomości o książce. Podjęcie takich zadań zdawało się tym pilniejsze, że słychać już było głosy, iż „PIK ma charakter zbyt »teoretyczny«"[617].

Przeprowadzone w latach 1947–1948 przez Anielę Mikucką badania czytelnictwa w ramach Powszechnej Ankiety Czytelniczej Biura Badania Czytelnictwa „Czytelnik" oraz badania czytelnicze PIK budziły sprzeciw władzy. Nie do zaakceptowania był sam sposób prowadzenia badań nad czytelnictwem, zwłaszcza masowym, i bibliologiczne koncepcje oddzielające estetyczne czy ideologiczne wartościowanie książki od wyborów czytelniczych, które są przecież zawsze wypadkową cech osobniczych, pochodzenia, wykształcenia, kompetencji i sytuacji, w jakiej znajdują się ludzie dokonujący tych wyborów. Realizacji planów politycznych potrzebne było społeczeństwo działające i myślące tak jak władza. Największe starania partii szły w kierunku pozyskania i ukształtowania pokolenia młodego, podatnego

615 *Sprawozdanie Naczelnej Dyrekcji Bibliotek…*, sygn. 6862, k. 38–39.
616 W. Bieńkowski, *O pseudo-nauce...*, s. 44.
617 Kronika PIK, s. 85.

na indoktrynację — młodzieży, dzieci oraz czytelnika wiejskiego. Powstała na podstawie *Dekretu* sieć bibliotek szkolnych i publicznych dysponowała księgozbiorem przypadkowym, tym, co ocalało z pogromu wojennego; w znacznej części była więc „zbieraniną" księgozbiorów przedwojennych, „burżuazyjnych" księgozbiorów zabezpieczonych i darów. Należało zatem jak najszybciej zadbać o odpowiedni dla nich dobór literatury, a konkretnie dokonać

wyboru rzeczy z literatury dotychczasowej, z jej nurtu postępowego […], tłumaczeń z literatury obcej, przede wszystkim radzieckiej obrazującej rewolucję i budownictwo socjalistyczne, nowy patriotyzm i nowego człowieka na arenie politycznej, mianowicie proletariusza[618].

Nowy czytelnik powinien otrzymać literaturę „socjalistyczną, wartościową, potrzebną i dostosowaną do możliwości każdej grupy czytelników"[619].

Tymczasem wyniki prowadzonych badań czytelniczych potwierdzały stałe zainteresowanie czytaniem klasyków, autorów książek znanych z dzieciństwa, z domu rodzinnego lub ze szkoły, popularnych i czytywanych przed wojną. Problemy Polski Ludowej były istotne, ale nie z ideologicznego punktu widzenia, a raczej z powodu konieczności zmierzenia się z nową rzeczywistością gospodarczą, lokalową, kulturową. Zdaniem Stanisława A. Kondka

Konfrontacja wyników ankiety [BBCz] z ideologiczną zasadą, w myśl której o poczytności i popularności książek decyduje treść związana z interesem politycznym bądź zawodowym czytelnika […] miała jednoznaczną wymowę — los Biura Badania Czytelnictwa został przesądzony. Nie zmienił tego wyroku memoriał pracowników Biura, przedstawiony władzom w listopadzie 1949 roku, w którym zaproponowano kompromis racji poznawczych z ideologicznymi. Propozycja nie została przyjęta i Biuro zlikwidowano[620].

Ostrze krytyki nie ominęło także PIK, którego badania ankietowe skrytykował Czesław Kozioł w czasie Konferencji Pracowników Naukowych Archiwów i Bibliotek.

Dziś badania czytelnictwa — mówił wówczas — zestawienia poczytności książek, innym mają służyć zadaniom: kształtowaniu polityki wydawniczej i polityki uzupełniania księgozbiorów bibliotek w myśl założeń polityczno-wychowawczych, prowadzących do upowszechnienia najwartościowszego dorobku kultury narodowej i ogólnoludzkiej, usuwaniu z rąk czytelnika szkodliwej i bezwartościowej szmiry, dźwiganiu go na wyższy poziom uspołecznienia i oświaty[621].

Prowadzonym badaniom zarzucano jednostronność i powierzchowność, zbytnią statyczność, brak rozeznania w rzeczywistych potrzebach czytelniczych, ignorowanie aspektu psychologicznego, niedokładność terminologii i metodologii. Ostrych słów pod adresem „całego arsenału wykształconych w krajach kapitali-

618 K. Wojciechowski, *Potrzeby czytelnictwa masowego*, „Bibliotekarz" 17, 1950, nr 5–6, s. 66.

619 *Ibidem*.

620 S.A. Kondek, *Czytelnik bez właściwości. Miejsce czytelnictwa w państwowym obiegu książki w latach 1949–1955*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 32, 1996, s. 77.

621 C. Kozioł, *Badania czytelnictwa. Stan...*, s. 196.

stycznych metod badania czytelnictwa" nie szczędził też Bieńkowski[622]. Odnosząc się krytycznie do badań Heleny Radlińskiej czy Jana Muszkowskiego, stwierdzał:

> Cały chłam burżuazyjnej pseudonaukowości, przystosowanej do odwrócenia uwagi od istotnego oblicza zagadnienia czytelnictwa, występuje tu [u J. Muszkowskiego w *Życiu książki*, Warszawa 1951[623]] z całą jaskrawością. Metody psychologiczne, testowe, introspekcyjne, środowiskowe służą zamazywaniu problemu ideologicznej roli książki i społecznego znaczenia czytelnictwa[624].

Z całą pewnością możemy stwierdzić, że wyniki badań czytelniczych prowadzonych przez PIK nie mogły budzić akceptacji władzy, były dalekie nie tylko od oczekiwań władz, były z nimi niezgodne.

Tak więc kolejna część planowanych zadań PIK nie zyskała poparcia oficjalnych czynników, co oznaczało, że badania nad społecznym oddziaływaniem książki i potrzebami czytelniczymi, a co za tym idzie — polityką wydawniczą, należało praktycznie wykluczyć z kręgu zainteresowań PIK.

Świadomy coraz większego zagrożenia losu Instytutu, Łysakowski rozumiał, że należy jak najszybciej włączyć się w ogólnokrajowy nurt prac nad upowszechnianiem książki. Wstępny projekt współpracy z KUK został przedstawiony Zofii Żołątkowskiej i w Kancelarii Rady Państwa we wrześniu 1948 roku[625]. Dyrektor PIK argumentował w nim, że Instytut mógłby prowadzić studia nad konkretnymi zagadnieniami, zaspokajać bieżące potrzeby czytelnictwa masowego, przygotowywać podstawy rozwoju działalności KUK w kierunku pogłębienia kultury książki w społeczeństwie. W szczegółach proponowano:

1. Plany wydawnicze

a) Zestawienie, analiza i krytyka planów wydawniczych, składanych do KUK przez poszczególnych wydawców.

b) Zbieranie własnymi drogami dezyderatów wydawniczych (tematyka, czytelnictwo specjalne) od odbiorców książki tj. od czytelników poprzez biblioteki i zorganizowane koła czytelnicze.

c) Zbieranie wiadomości od autorów o ich zamierzeniach i planach pisarskich.

d) Syntetyczne opracowywanie planów wydawniczych na wymienionych podstawach.

2. Badanie czytelnictwa

a) Ogłaszanie ankiet czytelniczych w porozumieniu z innymi ośrodkami badania czytelnictwa.

b) Opracowanie stanu badań nad czytelnictwem w Polsce; synteza i ustalenie powszechnie uznanych wyników.

c) Krytyka i ustalenie terminologii i metod w zakresie badań nad czytelnictwem.

d) Opracowywanie i udzielanie wskazówek metodycznych dla badań prowadzonych w terenie.

---

[622] W. Bieńkowski, *O pseudo-nauce...*, s. 29.

[623] W wydaniu tym Jan Muszkowski w rozdz. XIII, na stronach 387–402 omawia zagadnienie badania czytelnictwa. Moment publikacji był politycznie tak niedogodny, że nigdzie nie wspomniał o działalności PIK w tym zakresie. Na stronach 398–399 krótko przedstawił BBCz i prace A. Mikuckiej.

[624] W. Bieńkowski, *O pseudo-nauce...*, s. 32.

[625] Kronika PIK, s. 123.

3. Przysposobienie czytelnicze

a) Studia programowe nad przysposobieniem czytelniczym młodzieży szkolnej.

b) Opracowywanie i ogłaszanie bibliografii zagadnieniowych jako adnotowanych przewodników lektury.

c) Udzielanie informacyj w zakresie lektury wyspecjalizowanej (zawodowej i naukowej) — ewent. przez kierowanie do właściwych ośrodków specjalnych.

4. Kompozycja książki

Studia nad budową i wyglądem graficznym książek dla różnych kręgów czytelniczych, odmiennych poziomów i celów lektury, ze szczególnym uwzględnieniem samokształcenia[626].

Projekt, choć przyjęty pozytywnie, nie doczekał się realizacji. Zapewne wykazano się już wówczas „czujnością" ideologiczną wobec zamierzeń PIK. Jeszcze jedna próba podjęcia badań nad książką zakończyła się dla PIK niepowodzeniem.

3.3. Bibliografia

Ideologia marksistowska i wzorce radzieckie w zakresie bibliografii stawały się bardziej widoczne niż w innych działach nauki o książce. Miało to bezpośredni związek z oceną treści książek oraz przygotowywaniem bibliografii adnotowanej, selekcyjnej i zalecającej. To właśnie zadaniem bibliografii zalecającej powinna być krytyczna, marksistowska ocena książki przygotowywana przez świadomego swej roli bibliografa, który potrafi „ocenić ideologiczną (filozoficzną) postawę, odcyfrować polityczne, klasowe oblicze autora"[627]. „Cechą bibliografii zalecającej — pisał Bieńkowski — winno być ideologiczne kryterium doboru i oceny książki mającej służyć socjalistycznemu wychowaniu, socjalistycznemu budownictwu"[628]. Bibliografia miała być „pierwszym drogowskazem ideologicznym, ułatwiającym czytelnikowi — odbiorcy książki znalezienie słusznego kierunku w interesującej go dziedzinie, znalezienie prawdziwego naukowego oświetlenia"[629]; bibliografia wyłącznie rejestracyjna „traci swój sens, przestaje być pomocą, staje się przeszkodą"[630].

Łysakowski postrzegał odmiennie rolę bibliografii. Była ona dla niego obiektywną podstawą do badań naukowych. Nie uwzględniał w jej tworzeniu kwestii ideologicznych, a tylko merytoryczne, co różniło go między innymi od poglądów Bieńkowskiego, a przede wszystkim bibliografów radzieckich. Łysakowski uważał, że „Nie podobna [!] zwolnić bibliografii, która opisuje cechy książki, od obowiązku ustalania — przy pomocy nauk szczegółowych — tej także wartości

[626] Włączenie Państwowego Instytutu Książki do prac Komitetu Upowszechnienia Książki (projekt — październik 1948). BN. Zakład Rękopisów. Spuścizna rękopiśmienna Józefa Grycza, sygn. akc. 14930.

[627] W. Bieńkowski, *O pseudo-nauce...*, s. 41.

[628] *Ibidem*, s. 48.

[629] *Ibidem*, s. 38.

[630] *Ibidem*, s. 42.

— merytorycznej”[631]. Książka, według niego, nie mogła być oceniana z ideologicznego punktu widzenia, ale z punktu widzenia treści. To jest główne kryterium jej wartości.

Trzeba też powiedzieć, że środowisko raczej widziało zagadnienia bibliograficzne umieszczone w Instytucie Bibliograficznym, co znalazło przede wszystkim potwierdzenie w omówionym wcześniej referacie Jana Baumgarta na konferencji w 1949 roku poświęconej bibliografii i roli Instytutu Bibliograficznego, a pośrednio roli PIK w zakresie bibliografii. W ocenie władz ministerialnych zajmowanie się w PIK sprawami bibliografii nie było konieczne wobec istnienia Instytutu Bibliograficznego w Bibliotece Narodowej. W jakimś stopniu znajduje to potwierdzenie w późniejszej ocenie Radosława Cybulskiego[632], który stwierdzał, że włączenie prac PIK do Instytutu Bibliograficznego pozwoliło stworzyć silny narodowy ośrodek bibliograficzny — narodową centralę bibliograficzną.

3.4. Bibliotekarstwo

Konferencja Bibliotekarzy Naukowych w Krynicy zajmowała się całokształtem spraw bibliotekarskich, w tym także szkoleniem bibliotekarskiej kadry kierowniczej w zakresie marksizmu. Ale, o czym mówiliśmy już wcześniej, w kręgu zainteresowania Ministerstwa Oświaty, bo z całą pewnością nie tylko NDB, były sprawy szkolenia także bibliotekarzy szeregowych. Tymczasem wizytująca NDB w grudniu 1949 roku komisja z ramienia PZPR narzekała, że kursy w Jarocinie nie są nadzorowane, a o ich poziom ideologiczny nie można być spokojnym, skoro kierownik jest bezpartyjny. Kadra polskich bibliotekarzy przedwojennych przywiązywała do spraw wykształcenia duże znaczenie — zwłaszcza od 1946 roku mówiono o konieczności fachowego przygotowania pracowników dla sieci bibliotecznej powstałej po uchwaleniu *Dekretu o bibliotekach*. Łysakowski zwracał uwagę, że poza przygotowaniem fachowym, popartym doskonałą znajomością literatury, bibliotekarz musi mieć także przygotowanie psychologiczno-socjologiczne. Opracowywane w ramach PIK programy kursów bibliotekarskich nie przewidywały szkolenia ideologicznego. Na przykład kurs bibliotekarzy naukowych, organizowany przez Instytut w maju i czerwcu 1948 roku[633], obejmował 82 godz. wykładów i 30 godz. ćwiczeń — bibliotekarstwo w ZSRR zostało przedstawione tylko jako wykład monograficzny. Dla porównania kurs organizowany rok później przez NDB (listopad — grudzień 1949 roku) przewidywał 114 godz. szkolenia fachowego, które opracowała Helena Hleb-Koszańska, i aż 26 godz.

[631] A. Łysakowski, *Zagadnienie treści i wartości książki*..., s. 232–233.

[632] R. Cybulski, *Instytut Bibliograficzny jako narodowa centrala bibliograficzna*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 14, 1978, s. 77–85.

[633] W.N., *Kurs bibliotekarstwa naukowego w Łodzi*, „Bibliotekarz” 15, 1948, nr 12, s. 190.

szkolenia ideologicznego przygotowanego przez Wandę Michalską[634]. W 1950 roku Zbigniew Kempka na łamach „Bibliotekarza", mówiąc o roli biblioteki w planie 6-letnim, zwracał uwagę, że kursy i szkolenia bibliotekarzy prowadzone w okresie ostatnich trzech lat:

> Cechowało […] formalistyczne podejście do programów, niewykorzystanie, jak zresztą w całokształcie pracy bibliotecznej, bogatego materiału doświadczeń radzieckich, rozgraniczanie tematyki na zagadnienia polityczno-społeczne i fachowe, określanie ilości tych czy innych tematów na procenty[635].

Nie był też pozytywnie oceniony i dopuszczony do kształcenia na kursach *Skrót klasyfikacji dziesiętnej,* o czym Łysakowski pisał do Marii Dembowskiej:

> Trzecia „sprawka" to redagowanie „pryncypialnej" odpowiedzi na niemądry list Grycza pod dyktando Sedlaczka, nie dopuszczający naszego *Skrótu klasyf[ikacji] dzies[iętnej]* na kursy bibliotekarskie. Rzecz tak niesłychana przy naiwnej argumentacji, że nadawałaby się na wielką chryję. Lecz to takie małe i naiwne, że złoszczę się — pisząc ową konieczną odpowiedź — z powodu źle użytego (choć na obronę PIK) czasu; to zwalczanie negacji, a nie pozytywy[636].

Szczegółowy program PIK w zakresie szkolenia bibliotekarzy został przedstawiony w poprzednim rozdziale. Jak ważny to był projekt i sam temat, świadczy fragment listu pisany przez H. Hleb-Koszańską do Adama Łysakowskiego 30 lipca 1949 r.

> „Biuletyn" p. Nowodw[orskiego] […] wziął tekst [Skrzypek], uznał, że nie może być drukowany bez „cenzury" (jego wyrażenie), albowiem jest to temat, którym się interesuje partia i Minist[erstwo] (cytuję w kolejności użytej przez Skrz[ypka]), że p. Now[odworski] będzie wdzięczny za ewtl. poprawki, które mu się zrobi. Zdaje się, że skierował to z adnotacją „pilne" do Żołątk[owskiej]. Przygnębiła mnie ta decyzja, ale nie mogłam już tekstu wycofać. Czy będzie drukowany w Biuletynie PIK-u — to wątpliwe. To rozstrzygnięcie wyjaśniło mi niezmiernie wiele — PIK poczynał sobie zbyt swobodnie na tym Bożym świecie! [podkr. M.K.-D.][637].

O „wadliwym" prowadzeniu prac w zakresie bibliotekarstwa świadczą także omówione już losy słownika tematów katalogu przedmiotowego i jego negatywne recenzje spowodowane między innymi brakiem aktualnych tematów z zakresu marksizmu-leninizmu i gospodarki socjalistycznej oraz nadmiarem terminologii religijnej. Łysakowski, zdając sobie sprawę z tych „braków", próbował dostosować się do uwag recenzentek, ale praca ostatecznie nie została opublikowana i wyko-

---

634 H. Hleb-Koszańska, *Kurs bibliograficzny Ministerstwa Oświaty*, „Przegląd Biblioteczny" 18, 1950, z. 2, s. 161–169.

635 Z. Kempka, *Rola biblioteki w planie 6-letnim*, „Bibliotekarz" 17, 1950, nr 3–4, s. 35–36.

636 List A. Łysakowskiego do M. Dembowskiej, Łódź 9.04.1948 r. BN. Zakład Rękopisów. Ze zbiorów M. Dembowskiej.

637 List Heleny Hleb-Koszańskiej do Adama Łysakowskiego, Łódź 30.07.1949 r., w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*…, s. 327–328. Ostatecznie artykuł W. Nowodworskiego *Szkolnictwo bibliotekarskie i księgarskie. Zasady organizacyjne* ukazał się w „Biuletynie Państwowego Instytutu Książki" 1949, t. 2, s. 83–103.

rzystana w katalogach bibliotecznych i bibliografii narodowej. Trudno się temu nawet dziwić w sytuacji, w której jedyny wzór stanowiły osiągnięcia bibliotekarstwa radzieckiego, dla którego najważniejsza była ideologia marksistowska. W obrębie każdego działu czy poddziału powinien obowiązywać jeden porządek: 1) dzieła klasyków marksizmu (Marks, Engels, Lenin, Stalin), 2) postanowienia partii i rządu, wystąpienia przywódców partii, 3) literatura o kulturze i nauce narodów ZSRR i państw Demokracji Ludowej, 4) reszta literatury w wyborze[638]. Słownik Łysakowskiego tematów takich nie przewidywał.

Kontrowersje pojawiały się także w pracach Komisji Normalizacyjnej, którą próbowano „sterować". Łysakowski pisał w Kronice: „Stoję twardo na stanowisku, że niepodobna norm narzucać zarządzeniem ministerialnym. Muszą być uzgodnione. Decyduje nie władza, lecz argument"[639]. Takie stanowisko nie mogło się władzy podobać.

* * *

W czerwcu 1948 roku Komisja NDB (Grycz, Trojanowski, Ozga), kontrolująca PIK, w obszernym sprawozdaniu odniosła się nie tylko do spraw organizacyjnych, ale też do prac merytorycznych. Nie oceniała ich dobrze. […] Pisano:

> Sformułowane w statucie zadania Państwowego Instytutu Książki w zakresie prac badawczych i stosowanych w zasadzie nie wywołują większych zastrzeżeń, choć nie wszystkie Instytut potrafi w sposób odpowiedzialny wypełnić […]. Ogólnie można powiedzieć, że przedstawione prace zmierzają z jednej strony do montowania warsztatu, przy którym żadna ważniejsza praca się nie odbywa, z drugiej zaś są doraźnym załatwianiem drobnych spraw bieżących. […] w Instytucie nie prowadzi się ani podstawowych robót rejestracyjno-bibliograficznych, ani właściwej pracy naukowej. Tworzy się więc aparat pomocniczy, który w tej chwili nie wiadomo komu i po co ma służyć i kiedyś w przyszłości dopiero mógłby być celowo zużytkowany.
>
> […] ma się […] wrażenie, że za wielkimi sformułowaniami kryje się treść więcej niż skromna. Za dużo jest tutaj „uzgadniania", „popierania", „przystąpienia do rozważań", „nawiązywania łączności", „współpracy" , „przewidywań", a za mało konkretnych wyników pracy. […] trudno się oprzeć wrażeniu, że niektóre prace czy inicjatywy Instytutu są po prostu zbędne […], inne wykonane rozrzutnie i merytorycznie fałszywie (np. Bibliografia Bibliografii)[640].

Odnośnie do podejmowanych w PIK działań, komisja uważała, iż

> Powinny to być fundamentalne prace o charakterze ewidencyjnym (centralna rejestracja zbiorów specjalnych, kontynuacja bibliografii Estreichera, bibliografia zawartości czasopism itp.).

---

[638] Zob. między innymi J. Kaczanowska, *Katalog rzeczowy jako wyraz społecznej ideologii środowiska*, „Bibliotekarz" 17, 1950, nr 9–10, s. 142–146; H. Walterowa, *Katalog jako narzędzie pracy polityczno wychowawczej. Z doświadczeń bibliotek radzieckich*, „Bibliotekarz" 17, 1950, nr 11–12, s. 170–172.

[639] Kronika PIK, s. 86.

[640] *Sprawozdanie Naczelnej Dyrekcji Bibliotek…*, k. 39–40.

Stwierdzono też, że „Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce", jedyna taka praca firmowana przez Instytut, jest tworzona poza nim przez Helenę Lipską, nb. „niewłaściwie i nieekonomicznie, stwarzając fałszywy obraz wielkiego jakoby po wojnie rozkwitu ruchu naukowego w zakresie wiedzy o książce" [podkr. M.K.-D.][641]. Także i tutaj widać, charakterystyczne dla losów PIK, postrzeganie przez ówczesne władze całej dyscypliny.

4. Urzędnicy ministerialni wobec Państwowego Instytutu Książki

Zastanawiając się nad losami PIK trzeba pamiętać o splocie okoliczności politycznych. W 1947 roku odszedł z ministerstwa przychylny PIK Czesław Wycech[642], który uczestniczył w rozmowach o kształcie bibliotekarstwa powojennego jeszcze w czasie wojny i który pozytywnie odnosił się do działań Łysakowskiego. Wystąpienie Bieruta w listopadzie tego roku spowodowało przeniesienie punktu ciężkości z badań teoretycznych na praktykę i dalej — na umasowienie kultury. Przedstawione uprzednio teoretyczne badania nad bibliologią, nazywaną wówczas nauką burżuazyjną, wyniki badań czytelniczych niezgodne z oczekiwaniami rządzących, źle ukierunkowana w PIK bibliografia, formalizm, a nadto — jak pisze S.A. Kondek — zamierzenia badawcze PIK świadczące o „niestosownych w ówczesnej sytuacji aspiracjach [podkr. M.K.-D.]"[643], wszystko to razem powodowało, że zmieniający się stosunek władz administracyjnych do Instytutu przekładał się na sposób załatwiania spraw zgłaszanych przez Łysakowskiego.

Sprawy PIK prowadzili w Ministerstwie Oświaty urzędnicy wszystkich niemal wydziałów (prawnego, personalnego, budżetowego, biura prezydialnego, biura organizacji). Poza nim — Ministerstwo Skarbu, Ministerstwo Odbudowy, Ministerstwo Ziem Odzyskanych, Centralny Urząd Planowania, Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, Komisja ds. Odbudowy Nauki Polskiej, Ministerstwo Przemysłu i Handlu, Wydział Budynków Kwaterunkowych i inne. Sam Grycz pisał o pracy w ministerstwie: „Wszystkiemu winne fatalne warunki w Mtwie [Ministerstwie],

[641] *Ibidem*, k. 37–38.

[642] Dnia 5 lutego 1947 r. w „Trybunie Robotniczej" ukazał się artykuł S. Lubicza pt. *Oczyścić uczelnie i aparat Ministerstwa Oświaty od wrogów demokracji*, w którym czytamy: „Działalność p. ministra Wycecha nie zabezpieczyła należycie demokratycznego ducha na uczelniach […]. Szkodliwa, antydemokratyczna atmosfera na uczelniach, umiejętnie konserwowana i podtrzymywana przez niektórych urzędników Ministerstwa Oświaty, pod auspicjami samego pana ministra, wyprowadziła na bezdroża politycznego bandytyzmu część młodzieży akademickiej i szkolnej. Musi być zmieniony i oczyszczony aparat Ministerstwa Oświaty, muszą być przewietrzone i oczyszczone uczelnie". Cyt za: P. Hübner, *Polityka naukowa*…, t. 1, s. 184; Natomiast A. Łysakowski zanotował w Kronice PIK na s. 43: „Ustępującemu ministrowi Wycechowi podziękowałem 2/III [1947 r.] za przychylny stosunek do spraw książki i bibliotekarstwa, w szczególności — do PIK i ZBiAP".

[643] S.A. Kondek, *Czytelnik bez właściwości*..., s. 78.

brak ludzi i brak zrozumienia naszych potrzeb. Naprawdę trudno wytrzymać"[644]. Opisywana przez Łysakowskiego na stronach Kroniki machina biurokratyczna była utrzymywana przez ówczesne władze świadomie. Jak pisze P. Hübner

> Kształtowała się charakterystyczna dla biurokracji przewaga formy nad treścią. Na początku lat pięćdziesiątych biurokratyczny system „nauki urzędowej" osiągnął postać niemal wzorcową. Taki był zresztą model całego ustroju[645].

Komisja NDB miała wprawdzie w stosunku do Instytutu liczne zastrzeżenia, ale jej wynik został uznany za pozytywny, a ostateczny wniosek jednoznaczny — PIK ma się jak najprędzej przenieść do Warszawy. Decyzja ta odpowiadała Łysakowskiemu, który Łódź cały czas uważał za miejsce tymczasowego pobytu. Możliwości lokalowe były niezwykle trudne w obydwu miastach, ale zaczęto mieć nadzieję, że decyzje ministerialne przyspieszą znalezienie odpowiedniego lokalu. Tymczasem w lipcu 1948 roku los Instytutu znowu był bardzo niepewny, a to z powodu ustalania listy instytutów naukowo-badawczych w Prezydium Rady Ministrów[646]. Przedstawiciel Biura Organizacji i Spraw Osobowych Prezydium Rady Ministrów Stefan Starczewski zakwestionował obecność PIK na takiej liście z powodu „dublowania roboty" (z Instytutem Bibliograficznym BN). Potrzebna była interwencja ZBiAP, osobiste wstawiennictwo Budzyka, który „stwierdza krótko, lecz stanowczo, że za utrzymaniem PIK jest Ministerstwo Ośw. i Minister, jako przewodniczący KUK". Łysakowski zanotował:

> Interpeluję dyr. Starcz[ewskiego] o jakość zastrzeżeń wobec PIK. Wypowiedź: „wielotorowość". Co to znaczy? — pytam. Odp.: że się powtarza roboty. Oświadczam, iż wykazałem, że tak nie jest. Wskazuję na brak poparcia z góry dla PIK. Proszę nadal oddzielić moją osobę od idei PIKu, której bronię; oświadczam gotowość ustąpienia. Starczewski tego oświadczenia „nie może przyjąć do wiadomości" i „ma wrażenie, że nie o to chodzi". Bezzwłocznie, w parę minut po konferencji, melduję się u dyrektora Biura Organ. [Ewarysta] Czarneckiego. Z jego gabinetu wychodzi wnet Starczewski i oznajmia mi, że sprawa PIK jest już załatwiona pozytywnie! A zatem były potrzebne do tego jakieś dwa zdania.[…] Trzeba, by Min. Oświaty zawiadomiło Odbudowę o posiadaniu lokalu dla PIK, aby nast. Min. Odb. wyraźnie postawiło wniosek pozytywny o przeniesienie. […] W rezultacie w Min. Ośw. radzi byli, że sprawa PIK przeszła pomyślnie. Po poprzedniej Komisji Minist. i po tym incydencie — Min. Ośw. patrzy przychylnie na PIK. I Instytutowi chyba wolno mieć nadzieję, że po tych dwu weryfikacjach (Komisja Min. Ośw.; Prezydium Rady Min.) ustaną niepokoje co do istnienia Instytutu[647].

Początek roku 1949 nie zapowiadał się jednak dobrze dla Instytutu. W styczniu Łysakowski złożył w NDB ósmy projekt statutu PIK, wnioskując jednocześnie o zwołanie konferencji w sprawie jego reorganizacji. Zgody jednak nie otrzymał, bo

---

[644] List J. Grycza do A. Łysakowskiego, Warszawa 27.11.1947 r., w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*…, s. 310.

[645] P. Hübner, *Formowanie systemu…*, s. 537; *idem*, *Polityka naukowa …*, t. 1, s. 228–231.

[646] *Ankieta w sprawie państwowych instytucji naukowo-badawczych*. AAN. Ministerstwo Oświaty. Departament Nauki i Szkół Wyższych, sygn. 3199, k. 16.

[647] Kronika PIK, s. 111–112.

„wiceminister Jabł[oński] jest »przeciwny jakiejkolwiek dyskusji na ten temat«"[648]. 10 lutego 1949 roku Jabłoński przyjął jednak delegację Związku[649] w składzie I. Morsztynkiewiczowa, K. Budzyk, J. Millerowa, Z. Hryniewicz, która złożyła mu *Memoriał w sprawie Państwowego Instytutu Książki*. Zarząd Główny, w imieniu całej organizacji przypominał, że myśl powołania Instytutu Książki została sformułowana już w 1928 roku, ale brak zrozumienia spraw książki przez rząd sanacyjny uniemożliwił jego powstanie. Stało się to możliwe dopiero w Polsce Ludowej, w której powołanie Instytutu należy zaliczyć do największych zdobyczy rządu demokratycznego obok *Dekretu o bibliotekach*, NDB i KUK. Podkreślano odrębność zadań PIK i IB BN, istnienie podobnych placówek za granicą oraz sygnały dochodzące z ZSRR, gdzie widzi się konieczność powołania podobnego instytutu bibliologicznego. Zaznaczono zwłaszcza, że Instytut ma prowadzić zadania dotyczące „systematyzacji wyników nauki o książce oraz stosowania ich dla potrzeb praktycznych, dla użytku współczesnego życia społecznego". Zwracano uwagę, że PIK, śledząc postępy księgoznawstwa i bibliotekarstwa światowego, wypracowuje własne metody badań. W *Memoriale* podkreślono, że w czasie krótkiego okresu działania, PIK stworzył warsztat pracy, przygotował podstawy działania ośrodków dokumentacji, programy szkolenia bibliotekarzy, zajmował się normalizacją i prowadził badania czytelnictwa oraz szkolił własny personel, „jest przeto rzeczowo ważnym postulatem kontynuowanie tych prac w zespole przygotowanym należycie do ich przeprowadzenia". W tej sytuacji ZG ZBiAP prosił ministra o:

> 1) zachowanie […] jako samodzielnego zakładu naukowo-badawczego i przeniesienie [podkr. zgodne z oryg.] go z końcem roku akademickiego 1948/49 do Warszawy zgodnie z centralną jego rolą przewidzianą w dekrecie, 2) o umożliwienie […] utrzymania ciągłości prowadzonych prac.

Wyrażono też przekonanie, że „nowe warunki uzyskane w Warszawie pozwolą na rozszerzenie zakresu prac […] zgodnie z narastającą potrzebą uprzystępnienia książki masom pracującym"[650].

Jabłoński zlecił delegacji opracowanie zarysu organizacji PIK, który był gotowy jeszcze w tym samym miesiącu. Zadania PIK zostały ujęte w 10 punktach, które szczegółowo przedstawiały działania Instytutu w zakresie badań naukowych, planowania, poradnictwa dotyczącego spraw książki i praktycznego ich stosowania w wytwarzaniu książki, jej rozpowszechnianiu i użytkowaniu[651]. W piśmie tym stwierdzono nadto:

---

[648] *Ibidem*, s. 126.

[649] Protokoły z posiedzeń ZBiAP między innymi w sprawach PIK. Zob. BN. ZDK, sygn. TD 178/2.

[650] *Memoriał w sprawie Państwowego Instytutu Książki* ZBiAP skierowany do Ministra Oświaty H. Jabłońskiego w lutym 1949 r., L.dz. 179/49. AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Księgarsko-Wydawniczy, sygn. 6862, k. 41–43. Zob. *Aneks 3*.

[651] *Zarys organizacji Państwowego Instytutu Książki*, luty 1949. BN. ZDK, sygn. TD 284.

Prace Instytutu służą przede wszystkim Ministerstwu Oświaty (w szczególności Naczelnej Dyrekcji Bibliotek i Departamentowi V), następnie Komitetowi Upowszechnienia Książki, Ministerstwu Kultury i Sztuki oraz wszystkim instytucjom naukowym i społecznym potrzebującym porady w zakresach wyżej wymienionych. Tak pojęte prace Instytutu są szczególnie ważne społecznie jako narzędzie ofensywy kulturalnej i gospodarki planowej we wszystkich odcinkach życia związanych z książką i czytelnictwem tudzież wzmożenie na tym odcinku wydajności pracy.

Zarys organizacyjny powstał więc szybko, podkreślał najważniejsze zadania Instytutu i jego „służebną" rolę wobec instytucji państwowych. Zaznaczał też zadania ważne z punktu widzenia polityki kulturalnej państwa. Jednak zadania podstawowego — ratowania PIK — już nie spełnił. Oto bowiem kilka dni później 24 lutego 1949 roku miało miejsce posiedzenie KC PZPR w sprawie „oczyszczania" księgozbiorów bibliotek, szkolenia bibliotecznego, komisji doboru książek i PIK, na którym obecni byli: Z. Żołątkowska, J. Skrzypek (NDB), J. Szemplińska (Min. Administracji), Z. Hryniewicz, J. Kraczkiewicz (Rada Państwa), W. Michalska i Z. Pomianowski (KC PZPR), przedstawiciele Związku Młodzieży Polskiej (ZMP) oraz „Czytelnika". W sprawie Instytutu głos zabrał dyrektor NDB:

Tow. Skrzypek — przedstawia zebranym sprawę działalności P.I.K. jako zdecydowanie negatywną. Jest to instytucja, która powinna być zlikwidowana. Ludzi, którzy tam pracują, można z powodzeniem wykorzystać na innym terenie

oraz

Tow. Pomianowski — podkreśla, że zagadnienie P.I.K. jest poważne. Chodzi tu o 32.000.000 zł, które ma P.I.K. do dyspozycji. Pieniądze te mogą być wydane bez żadnej korzyści, a przecież można je wydatkować na jakąś konkretną pracę. Celem załatwienia sprawy P.I.K-u tow. Pomianowski proponuje zwołanie specjalnej konferencji, na którą należy zaprosić tow. Budzyka i Jabłońskiego Henryka[652].

Kilka dni później, 2 marca, odbyła się w KC PZPR kolejna konferencja biblioteczna przedstawicieli urzędów i instytucji centralnych, na której w poszerzonym składzie (K. Wojciechowski z Towarzystwa Uniwersytetów Robotniczych i Ludowych, Bilingowa ze Związku Samopomocy Chłopskich, Karpowski z Głównego Urzędu Kontroli Publikacji) dyskutowano o oczyszczaniu księgozbiorów, bibliotekach parafialnych oraz o PIK. Sprawy Instytutu ponownie referował Skrzypek. W dyskusji stwierdzono,

że P.I.K. nie wykazał dotychczas dostatecznie pozytywnej działalności, należy zatem zwrócić się do dyr. Łysakowskiego, aby dał sprawozdanie z pracy P.I.K.-u i nakreślił plan jego działalności na najbliższą przyszłość. Ministerstwo Oświaty powinno zlecić konkretne zadania P.I.K-owi, aby nie marnować pieniędzy, które idą na utrzymanie tej instytucji[653].

---

[652] *Protokół z posiedzenia w sprawie oczyszczania bibliotek, szkolenia bibliotecznego i Komisji doboru książek, odbytego w dniu 24 II b.r.* [1949] *przy udziale tow. tow.: Żołądkowska* [!], *Skrzypek, Szlemińska* [!], *Hryniewicz, Kraczkiewicz, Michalska, Pomianowski, Przedstawiciele ZMP i „Czytelnika"*. AAN. PZPR KC. Wydział Oświaty. Biblioteki i Czytelnictwo, sygn. 237/XVII-228, k. 7–9.

[653] *Protokół z konferencji bibliotecznej przedstawicieli Urzędów i Instytucji Centralnych odbytej w KC PZPR w dniu 2 III 49*. AAN. PZPR KC. Wydział Oświaty. Biblioteki i Czytelnictwo, sygn. 237/XVII-228, k. 15–16.

Zauważalna jest aktywność Skrzypka w dążeniu do likwidacji Instytutu, choć przecież reprezentował instytucję, dla której PIK miał być „zapleczem" badawczym, której powinno więc zależeć na jego rozwoju. Tak to zresztą widział ZG ZBiAP. Czy znaczyło to, że najwięcej oponentów miał PIK w samym Ministerstwie Oświaty? Przypomina się tu rozmowa Łysakowskiego z Władysławem Bieńkowskim w grudniu 1947 roku, który zapytany „o źródła nieprzychylnych pogłosek o PIK; […] zapewnia, że to nie w kołach politycznych, gdzie Instytutu jeszcze nie znają, raczej szukać w Min. Ośw."[654].

Efektem wszystkich „zabiegów" ze strony ministerstwa, także w KC PZPR, była decyzja H. Jabłońskiego o wysłaniu do PIK 1 marca 1949 roku komisji ministerialnej w składzie K. Budzyk, W. Michalska, J. Szemplińska.

O postanowieniach tej komisji wspominano już w rozdziale III. W sprawach ogólnych komisja przypomniała opinię prof. dr Maurycego Jaroszyńskiego z 16 listopada 1945 roku, który podkreślał celowość istnienia Instytutu, jego długofalowy charakter i sens tworzenia naukowej podbudowy działań praktycznych. Rozwinięciem tej tezy był *Memoriał* ZBiAP. Do niewątpliwie pozytywnych elementów pracy zaliczono fakt, iż „PIK coraz częściej spełnia rolę Biura Studiów dla centralnych ośrodków administracji państwowej". Komisja zarzuciła Instytutowi[655]:

> brak inicjatyw na niektórych odcinkach pracy, małą sprężystość organizacyjną i nie zawsze szczęśliwie ustaloną hierarchię poczynań, […] działalność PIKu krzyżowała się z działalnością Biblioteki Narodowej (w sprawie bibliografii ogólnej i kartoteki centralnej czasopism zagranicznych) i z Biblioteką Jagiellońską (w sprawie kartoteki centralnej czasopism polskich).

Ostateczne wnioski komisji były następujące:

1. Dalsze istnienie PIK komisja uznała za celowe, a nawet konieczne z zastrzeżeniem uwzględnienia w reorganizacji „silniejszego związania prac tej instytucji z centralnie rozwiązywanymi problemami w zakresie czytelnictwa, odpowiedniego oddziaływania na wydawców i należytego funkcjonowania oraz zaopatrywania bibliotek powszechnych (między innymi opracowanie norm pracy, centralne wydawanie kart katalogowych, podręczniki i pomoce biblioteczne)".
2. Uznano za konieczne jak najszybsze przeniesienie PIK do Warszawy i silniejsze powiązanie go z NDB, co powinno znaleźć wyraz w zniesieniu odrębności budżetowej i powiększeniu wpływów tej ostatniej na planowanie i sprawozdawczość PIK.
3. Powiększenie etatów i budżetu celem zwiększenia liczby pracowników naukowych w zakresie nauki o książce, co jest sprawą pilną ze względu na planowany budżet na 1950 roku.

---

[654] Kronika PIK, s. 96.

[655] *Sprawozdanie z pracy Komisji powołanej przez Ministerstwo Oświaty do zbadania działalności Państwowego Instytutu Książki w Łodzi*. BN. ZDK, sygn. TD 284, oraz w: AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Księgarsko-Wydawniczy, sygn. 6862, k. 19–28.

4. Jako pilną uznano sprawę opracowania i szybkiego zatwierdzenia Statutu PIK, „co oprócz korzyści merytorycznych rozchwieje utrudniającą pracę atmosferę niepewności".

Komisja zakończyła prace w połowie kwietnia, można więc przypuszczać, że w tym samym mniej więcej czasie jej opinia była znana ministrowi Skrzeszewskiemu. Dnia 5 maja Łodyński pisał do Łysakowskiego naglący list:

> Krótko powiem, i to — pod bezwzględną poufnością! Opinia Komisji wizytującej jednomyślnie pozytywna i — dlatego trzeba by, bo można by, popróbować ratowania sprawy, a to przez pozyskanie szybko dla jej obrony kogoś wysoko ustosunkowanego partyjnie[656].

Powstaje pytanie: czy minister nie był zadowolony z wniosków tej komisji? I dlaczego podczas spotkania z Łysakowskim pod koniec maja 1949 roku nadal nie informował go o swojej decyzji dotyczącej dalszych losów PIK? Możliwy scenariusz najbliższych dni, jaki przewidywano w PIK, był następujący[657]:

1. zachowana samoistność zakładu[658],
2. [zachowana samoistność zakładu] — po wydzieleniu bibliografii[659],
3. przyłączenie całości PIK do Katedry Bibliotekoznawstwa[660],
4. połączenie całości PIK z Inst. Bibl[iograficznym][661],
5. likwidacja.

Nie popełnimy chyba błędu, twierdząc dziś, że minister Skrzeszewski czekał na przygotowywaną, jak pamiętamy, w wielkim pośpiechu i poufnie konferencję bibliograficzną, organizowaną przez podległą mu NDB z głównym referatem Jana Baumgarta *Obecny stan bibliografii i zagadnienia bibliograficzne w Polsce (organizacja, metody, tematyka i zasięg zagadnienia) oraz przewidywane drogi rozwoju tego zagadnienia w najbliższej przyszłości.* Odbyła się ona w czerwcu 1949 roku i dała wreszcie Skrzeszewskiemu ostatecznie podstawę do podjęcia decyzji o likwi-

---

656 List M. Łodyńskiego do A. Łysakowskiego, Warszawa 5.05.1949, w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*…, s. 296.

657 Kronika PIK, s. 131.

658 Zgodnie z sugestią komisji ministerialnej z czerwca 1948 roku i przyłączeniu do PIK — Ośrodka Dawnej Książki i IB BN.

659 Pozostawienie zagadnień bibliograficznych w wyłącznej gestii IB BN.

660 Projekt taki złożył w NDB 11 czerwca 1949 roku Jan Muszkowski, argumentując między innymi, „że zabranie z Łodzi księgozbioru Państwowego Instytutu Książki zawierającego ok. 10 000 tomów dzieł z zakresu nauki o książce i bibliotekoznawstwa (dzieł reprezentowanych już przeważnie w bibliotekach warszawskich) stanowiłoby katastrofę dla jedynej uniwersyteckiej katedry tych przedmiotów, której Zakład jest z natury rzeczy nader ubogi i będzie mógł wzrastać powoli" oraz wskazując korzyści o charakterze organizacyjnym polegające na zatrudnianiu pracowników PIK jako wykładowców w Katedrze Bibliotekoznawstwa oraz na wykorzystaniu do bieżących prac PIK studentów Katedry, tym bardziej że są w gronie pracowników Instytutu osoby studiujące bibliotekoznawstwo. Pismo J. Muszkowskiego do NDB, Łódź 11.06.1949 r. AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Księgarsko-Wydawniczy, sygn. 6862, k. 35.

661 Przeniesienie wszystkich prac i ich kontynuacja.

dacji Instytutu: „5 lipca 49 przyjechał do PIK Nacz. Dyrektor B-ek dr Skrzypek. Oznajmił likwidację i rozparcelowanie instytutu; od dnia 1 IX chce mieć pracowników w Warszawie”[662].

Pozycja ministra Stanisława Skrzeszewskiego była w rządzie i w partii bardzo silna. Współpracował on blisko z Jerzym Marowskim, administratywistą, opracowującym rozporządzenia i ustawy w zakresie szkolnictwa wyższego i oświaty[663], między innymi *Dekret z dnia …*[! bez daty] *1947 r. o zmianie przepisów dotyczących szkół wyższych oraz stosunku służbowego profesorów i pomocniczych sił naukowych tych szkół*, projekt „przejściowy” *Rozporządzenie ministra oświaty z dnia …* [!] *września 1947 o powołaniu Rady Nauki i Szkół Wyższych* oraz *Tezy do projektu ustawy o szkołach wyższych i zakładach naukowo-badawczych*. Jeden z przepisów tych *Tez* głosił: „Minister oświaty może likwidować nie wykazujące czynności towarzystwa naukowe i zbiory ich i książki przekazywać instytucjom naukowym”[664].

Poza nazwiskami Stanisława Skrzeszewskiego i Henryka Jabłońskiego w negatywnym kontekście sprawy PIK pojawiają się także inne nazwiska osób pracujących w ministerstwie. Są wśród nich, oprócz wspomnianego już J. Grycza i F. Sedlaczka, także Józef Skrzypek i Kazimierz Budzyk.

Józef Skrzypek był „podobno inicjatorem tej imprezy” jak pisała H. Hleb-Koszańska do Łysakowskiego o konferencji bibliograficznej w czerwcu 1949 roku[665]; to on właśnie zgłaszał w KC PZPR projekty dotyczące likwidacji PIK. W jego zachowaniu widoczna była niechęć do Instytutu i bodajże do samego Łysakowskiego. Wszystkie sprawy, jak można sądzić z listów Hleb-Koszańskiej, dotyczące PIK budziły jego rozdrażnienie:

> P. Skrz[ypek] jest na nas zły, że załatwiamy nasze sprawy z ominięciem NDB. Nie zgodził się na żadne ulgi dla opłacenia naszego długu w drukarni […]. Zażądał przedłożenia mu rachunków z drukarni, bo — jak twierdzi — Instytut daje się nabierać.

W sprawie „Biuletynu PIK” i wkładek bibliograficznych po likwidacji PIK twierdził, że „Biblioteki miejskie i powiatowe poczekają, […] że w ogóle nikt nie zauważy ich braku”[666]. Niezadowolenie Skrzypka budziła też sprawa opłat, jakie Instytut wnosił za wynajmowanie pokoi w gmachu Uniwersytetu:

> Sprawa komornego: P. S[krzypek] zażądał wyjaśnienia na piśmie, w jakim charakterze siedzimy w „tej dziurze”: jako podnajemcy UŁ, czy lokatorzy Kurii („a to dobrała się reakcja z reakcją”

[662] Kronika PIK, s. 131.

[663] Szczegółowe informacje na ten temat zob. P. Hübner, *Polityka naukowa…*, t. 1, s. 212–220 n.

[664] *Ibidem*, s. 219.

[665] List H. Hleb-Koszańskiej do A. Łysakowskiego, Kraków 1.06.1949 r., w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951…*, s. 324.

[666] List H. Hleb-Koszańskiej do A. Łysakowskiego, Łódź 18.07.1949 r., w: *ibidem*, s. 324.

— jego słowa). Był zaskoczony wysokim czynszem i nie mógł zrozumieć, jak UŁ mógł go zaakceptować. Żąda od nas dostarczenia umowy z Kurią bądź — przedstawienia wyczerpującego naszego stosunku do UŁ. Groził p. Boskiej więzieniem (tak!) oraz „kontrolem", który tego nie zaakceptuje. P. Boska przedstawiła, iż podnajmujemy od UŁ, a płacimy bezpośrednio Kurii dlatego, że UŁ nie chce mieć do czynienia z niewypłacalnym dłużnikiem[667].

W innym liście Hleb-Koszańska dodawała:

z rozdrażnieniem jej wygarnął [p. Boskiej], że pism PIK-u jest pełno po wszystkich wydziałach Min. Ośw[iaty], ale się omija NDB, że się zachowujemy w ten sposób, jakbyśmy nie wiedzieli, że PIK jest w likwidacji i że jego [Skrzypka] zasługą jest, że on dekret o likwidacji na razie powstrzymuje. (Oczywista — zapomniał, że 5.7. powiedział panu Dyrektorowi, że mamy nadal kontynuować nasze prace, złożyć preliminarz, plan 6-letni itp.). Teraz to wszystko odwołał, zażądał do wglądu rachunków z drukarni, nie zgodził się na dalsze wydawnictwa[668].

Pisała także:

Twierdzę, że Skrz[ypek] w czasie swej bytności w Łodzi był w stosunku do Pana Dyrektora zażenowany, bo jednak ma poczucie — (czy raczej jego resztki) przyzwoitości. Ale reprezentuje on mentalność ludzi, którzy nie pojmują postawy bezinteresowności, a w wystąpieniu Pana Dyrektora dojrzą tylko niesubordynację wobec najwyższych czynników politycznych. Czy warto w tych warunkach coś robić?[669].

Zastanawiająca i miejscami trudna do zrozumienia jest rola w całej tej sprawie K. Budzyka. Bez wątpienia był on człowiekiem, który w działaniach związanych z PIK miał dużo do powiedzenia, ale który był zdecydowanym antagonistą Łysakowskiego. Wielokrotnie sprawy PIK leżały niezałatwione w jego biurku — o czym już była mowa. Jego nazwisko pojawia się w negatywnym świetle w związku z habilitacją Łysakowskiego[670]. Pozycja Budzyka w KC PZPR była dobra i może dlatego jego interwencja okazała się skuteczna przy podejmowaniu decyzji o wpisaniu PIK na listę instytutów naukowo-badawczych. Należał do ZBiAP i był też członkiem delegacji Zarządu Głównego, która złożyła *Memoriał* Jabłońskiemu. Ale Budzyk mógł być zainteresowany likwidacją PIK z dwóch powodów: przejęcia prowadzonych w Instytucie badań i księgozbioru, co ma niewątpliwie związek z utworzeniem Instytutu Badań Literackich. Sposób i tempo jego powołania zasługuje w tym kontekście na uwagę. Otóż, jak pisze P. Hübner:

---

667 *Ibidem*, s. 324–325. Notatka na temat czynszu także w zeszycie PIK dotyczącym spraw administracyjnych pod datą 14 lipca [1949]. Stawka za czynsz wynosiła 120 zł/m^2. Ostatecznie kwotę postanowił uregulować UŁ decyzją prorektora Jakubowskiego. Skrzypek nie zgadzał się już wówczas na drukowanie nowych prac Instytutu i indeksów do książki Świerkowskiego *Dziesięć wieków książki. Chronologia*. Zob. BN. ZDK, sygn. TD 284/8.

668 List H. Hleb-Koszańskiej do A. Łysakowskiego, Łódź 25.07.1949 r., w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*…, s. 326.

669 List H. Hleb-Koszańskiej do A. Łysakowskiego, Prabuty 8.08.1949 r., w: *ibidem*, s. 330.

670 K. Budzyk był członkiem Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego w Ministerstwie Oświaty, która między innymi miała ostateczny głos w zatwierdzaniu tytułów naukowych. AAN. Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego. Gabinet Ministra. Rada Główna, sygn. 560.

Okres poszukiwań wzorów instytucjonalnego działania w dziedzinie badań literackich był — porównując z innymi „odcinkami" — krótki. Sytuację ułatwiało istnienie w miarę licznego kręgu partyjnych amatorów literatury, istotna była też pozycja S. Żółkiewskiego w KC PZPR[671].

Powołaniu IBL poświęcona była konferencja zorganizowana w Krakowie w dniach 31 października–2 listopada 1947 roku z udziałem Jana Kotta, Tadeusza Mikulskiego, Kazimierza Wyki, Stefana Żółkiewskiego i Macieja Żurowskiego (pracownika Ministerstwa Oświaty). Projekt IBL uzgadniany był z Eugenią Krassowską i Leonem Kruczkowskim, który — inaczej niż Krassowska — chciał widzieć Instytut „jako wstępną formę przyszłej Akademii Literatury, a zatem całkiem sprzecznie z właściwymi zadaniami Instytutu"[672], i połączyć go z Ministerstwem Kultury i Sztuki. W wyniku ustaleń konferencji postanowiono IBL związać wyłącznie z Ministerstwem Oświaty. Dyrektorem miał być S. Żółkiewski, a do Rady Naukowej, poza uczestnikami konferencji, postanowiono wprowadzić jeszcze K. Budzyka i Henryka Szypra. IBL został powołany 24 lipca 1948 roku, o czym zdecydowała uchwała Komisji Oświatowej KC PZPR, ale właściwych prac nie rozpoczął. Przyczyną, o której J. Kott pisał w *Memoriale* z 19 października 1948 roku, był „zupełny brak opieki partii w walce z biurokracją, która w ciągu roku [po konferencji w Krakowie] uniemożliwiła podjęcie 1 złotówki z 12 milionowego budżetu"[673]. Interwencja ta spowodowała, że IBL rozpoczął prace już 6 listopada 1948 roku. Jego powołanie było wypadkową realizacji planów poszukiwania nowych ludzi w nauce i jej instytucjonalnego wyrazu według wzorów radzieckich. Dodajmy jeszcze, że Instytut szybko znalazł lokal w budynku przy ulicy Śniadeckich 8. Gdy porównamy starania PIK o lokal w Łodzi i w Warszawie z tempem załatwiania spraw IBL, to widzimy zdecydowaną różnicę na każdym odcinku: zatwierdzania statutu i powołania Rady Naukowej, zatwierdzenia etatów i znalezienia lokalu. W sprawach PIK wyraźny był brak opieki ze strony ministerstwa i brak, decydującego w tym momencie, zaplecza politycznego.

Budzyk został w IBL kierownikiem Zakładu Bibliografii, w którym były trzy pracownie: Pracownia Bibliografii Literackiej w Krakowie (kierował nią dr Adam Bar), Pracownia Bibliografii Literackiej w Poznaniu (kierował nią prof. S. Wierczyński) i Pracownia Bibliografii Staropolskiej (kierowała nią dr A. Kawecka-Gryczowa). Słowa H. Hleb-Koszańskiej zdają się potwierdzać sugestię dotyczącą zamierzeń IBL odnośnie do badań i księgozbioru PIK, gdy mówi ona:

Zachłanność IBL, wydaje mi się, może być uwieńczona powodzeniem, wówczas los naszych zbiorów stanie się w łonie tej instytucji — nieporozumieniem; w każdym razie — nasze książki nie będą tam w pełni wyzyskane[674]. […] Nie wiem, co zamierza IBL kontynuować z prac PIK-u. Ta par-

671 P. Hübner, *Polityka naukowa…*, t. 1, s. 441.

672 *Ibidem*.

673 *Ibidem*, s. 442.

674 List H. Hleb-Koszańskiej do A. Łysakowskiego, Łódź 25.07.1949 r., w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951…*, s. 326–327.

celacja wydaje mi się b. ponurym pomysłem, przed którym się nie obronimy. […] Tu jest jakaś ukryta wewnętrzna pasja tych ludzi, aby tylko PIK przestał istnieć, a oni będą korzystali z naszego spadku — nie podając źródła […]. Mamy na pewno grono oddanych przyjaciół i tyluż możnych wrogów, gdzie by można cytować poprzednie nazwiska[675].

26 września przybyła do PIK komisja likwidacyjna mienia w składzie: Z. Kaczanowski, B. Horodyski, A. Kawecka-Gryczowa. Los sprawił, że w 1949 roku w Bibliotece Narodowej spotkali się Józef Grycz mianowany od 1 marca zastępcą dyrektora, Alodia Kawecka-Gryczowa od czerwca, kiedy to BN przejęła Ośrodek Opieki nad Dawną Książką, i od 15 września Adam Łysakowski jako dyrektor Instytutu Bibliograficznego w BN.

5. Sytuacja Adama Łysakowskiego pod koniec lat czterdziestych

Adam Łysakowski zdawał sobie sprawę, w jak trudnych czasach przyszło mu kierować Instytutem. Od chwili pierwszych pogłosek o likwidacji PIK łączył je również ze swoją osobą. Łysakowski należał do przedwojennej elity intelektualnej. Jego wykształcenie, ranga kapitana w wojsku sanacyjnym, sympatie piłsudczykowskie, szerokie kontakty z nauką zachodnią, szkoła filozoficzna Kazimierza Twardowskiego i znajomość z filozofami tej miary, co Tadeusz Czeżowski i Tadeusz Kotarbiński, oraz fakt, że nie należał do partii — pod koniec lat czterdziestych nie były dobrze widziane. Związany aktywnie z zawodem bibliotekarza, pracował także twórczo, publikował prace teoretyczne oparte na doświadczeniu i praktyce, mające tej praktyce służyć. Był człowiekiem niezwykle pracowitym, bezkompromisowym, o którym Mikołaj Dzikowski powiedział:

> Nieubłagany w wymaganiach wysiłku i pracy w stosunku do siebie samego, wymagający też tej pracy i wysiłku od podwładnych, okazujący wzgardę dla wszelkiego nieróbstwa i blagi, sprawiedliwy i obiektywny w ocenie pracy innych. […] Pracował bez wytchnienia[676].

Gdyby przyszło oceniać Łysakowskiego jako dyrektora PIK, to bez przesady można by sparafrazować powiedzenie „Instytut — to ja". Był ze swoją instytucją nierozerwalnie związany, poświęcał jej każdą chwilę, projektował wszystkie prace, obmyślał ich wykonanie i włączał się aktywnie w ich realizację. W ocenie współpracowników i kolegów pracował ponad miarę:

---

[675] Mowa między innymi o członkach komisji ministerialnej z 1949 r. List H. Hleb-Koszańskiej do A. Łysakowskiego, Łódź 30.07.1949 r., w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*…, s. 327–328.

[676] M. Dzikowski, *Adam Łysakowski jako teoretyk nauki o książce. (Przemówienie wygłoszone na Akademii Żałobnej w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu w 1952 r.)*. BUMK. Oddz. Zbiorów Specjalnych, sygn. Rps 932/ III, s. 33–34.

Cały mój dom zaalarmowany jest Pańskim niedomaganiem — pisał w styczniu 1948 r. Marian Łodyński: […] Pan się przepracowuje, Pan się spala; doprawdy tak nie można. Przecież stworzona przez Pana instytucja stoi Panem, ale panem zdrowym! Trudno być równocześnie twórcą, inicjatorem, organizatorem, administratorem i głównym a codziennym realizatorem planu pracy nowo powstającej placówki naukowej. […] Niepodobna do wysiłków ducha dodawać codzienny znój murzyńskich czy benedyktyńskich zmagań wykonawczych. Tego nie wytrzyma żaden organizm, a cóż dopiero tak delikatny i tak nadszarpnięty, jak Pański[677].

Nigdy nie bagatelizował opinii współpracowników, którzy uważali go za bardzo wymagającego, ale sprawiedliwego szefa. „Z wykształcenia logik, o jasnym i zrozumiałym sposobie myślenia, uważnie wysłuchujący rozmówcy i zastanawiający się nad nim, zanim zajął własne stanowisko" — wspominał Tadeusz Zamoyski[678]. Łysakowski był człowiekiem o wysokiej kulturze osobistej, bardzo szanowany i powszechnie przez pracowników lubiany. Maria Dembowska wspominała:

Doświadczaliśmy zawsze w naszych pracach jego pomocy, zachęty i troskliwej opieki. Uczył nas i wychowywał, budził zamiłowanie do pracy twórczej, kształcił zainteresowania. Surowy i wymagający w stosunku do siebie, był takim również wobec swoich współpracowników. Wymagał od nas ciągłego podnoszenia kwalifikacji zawodowych, rozszerzania zasobu wiedzy, krytycznej postawy w rozwiązywaniu zagadnień, inicjatywy, odpowiedzialności, samodzielnego myślenia. Ale był nie tylko szefem — był również przyjacielem i opiekunem. Z pozoru szorstki i nieprzystępny, nieraz zrażający tym ludzi, którzy Go znali tylko powierzchownie, odczuwał głęboko troski i zmartwienia innych. Przejawiał zawsze serdeczną troskę o człowieka. Gotów służyć życzliwą radą i skuteczną pomocą. Sam jak najbardziej lojalny wobec ludzi, prostolinijny, niezdolny do intryg — był dla nas wzorem koleżeńskości i solidności. Uczył nas społecznej postawy wobec otoczenia[679].

Natomiast Wiesław Mincer mówi po prostu: „Do dzisiaj mówię o Łysakowskim »Dyrektor«, ponieważ nie miałem żadnego dyrektora, który byłby lepszy od Niego!"[680].

Łysakowski pracował także jako społecznik: w 1920 roku został członkiem ZBP, w 1930 roku objął przewodnictwo Wileńskiego Koła Związku, a od 25 czerwca 1939 roku był przewodniczącym Rady ZBP[681]. Po zakończeniu działań wojennych

---

[677] List M. Łodyńskiego do A. Łysakowskiego, Warszawa 23.01.1948 r., w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*…, s. 286.

[678] T. Zamoyski, *Wspomnienia ze współpracy z Adamem Łysakowskim*, „Przegląd Biblioteczny" 39, 1971, z. 1/4, s. 58.

[679] M. Dembowska, *Adam Łysakowski — twórca Państwowego Instytutu Książki i organizator Instytutu Bibliograficznego* [maszynopis przemówienia w rocznicę urodzin A. Łysakowskiego 18.12.1953 r.]. BN. ZDK, sygn. TD 187/16, s. 7.

[680] Rozmowa autorki z W. Mincerem.

[681] W okresie międzywojennym pracował w ZBP bardzo aktywnie: w 1929 r. był Sekretarzem Komisji Organizującej II Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Poznaniu; w 1934 r. razem z M. Łodyńskim opracował *Memoriał Rady ZBP* w sprawie unormowania stosunku służbowego bibliotekarzy szkół akademickich, złożony władzom i zamieszczony w „Przeglądzie Bibliotecznym"; w 1932 r. zorganizował III Zjazd Bibliotekarzy w Wilnie. W następnych latach pracował jako członek Rady, jej Komisji Prawniczej, jako Przewodniczący Komisji Opiniodawczej, przekształconej w Komisję Wydawniczą, w Komisji Bibliotek Szkół Wyższych. W okresie okupacji nie zaprzestał pracy społecznej: w 1940 r.

na części terytorium Polski, już 24 lutego 1945 roku A. Łysakowski zarejestrował w Okręgowej Komisji Związków Zawodowych w Krakowie Związek Zawodowych Bibliotekarzy Polskich (ZZBP). W sierpniu przeniesiono siedzibę Zarządu Głównego do Warszawy. Starania o zarejestrowanie Związku w Warszawie pokazały, że wobec nowej struktury związków zawodowych ZBP może być tylko stowarzyszeniem. Stało się więc aktualne połączenie z archiwistami, nad czym dyskutowano już w 1938 roku; do Rejestru Stowarzyszeń i Związków Zawodowych dnia 28 lutego 1946 roku wpisano Związek Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich.

W 1946 roku odbyło się Zebranie Delegatów Kół ZBiAP, na którym Adam Łysakowski został wybrany na przewodniczącego. O polityce i ideologii nie było wówczas mowy, ponieważ środowisko bibliotekarskie nie znajdowało się jeszcze w kręgu zainteresowania nowej władzy. Zmienić to miał rok 1947. W maju tego roku na Zjeździe Delegatów Kół w Toruniu Łysakowski przedstawił informacje o PIK. Od tego też momentu zaczynają pojawiać się głosy nieprzychylne Instytutowi. W żadnym z dostępnych źródeł nie natrafiono na bliższe informacje, które pomogłyby wyjaśnić te powody[682]. Faktem jednak jest, że Łysakowski z biegiem czasu coraz bardziej odnosił je do siebie.

W prowadzonej przez państwo polityce naukowej dostrzegalne staje się ograniczanie swobody pracy naukowej i autonomii uczelni. Jakub Berman na łamach „Nowych Dróg" pisał o polityce kadrowej:

> sprzyjać będziemy wysuwaniu naukowców spośród nowej inteligencji […], gwarantując pełną swobodę pracy naukowej — potrafimy tchnąć nowego ducha do wyższych uczelni i potrafimy ukrócić zbyt rozzuchwalone elementy reakcyjne[683].

Czy to w ramach wprowadzania nowych ludzi, czy też z powodu choroby dyrektora Edwarda Kuntzego 17 i 18 kwietnia 1947 roku wizytował Bibliotekę Jagiellońską Henryk Jabłoński, który do swojego *Sprawozdania z podróży służbowej do Krako-*

informował prezesa IFLA Marcela Godet o niezwykle ciężkim położeniu bibliotekarzy w Polsce; w tym samym roku podjął pracę w litewskim Czerwonym Krzyżu jako kierownik działu oświatowo-kulturalnego, dzięki czemu mógł pomagać uchodźcom. Memoriał *Plan organizacji bibliotek publicznych (oświatowych)* przygotowany wspólnie z bezrobotnymi bibliotekarzami i przedstawiony następnie komisarzowi oświaty Litewskiej SRR miał wskazać możliwości stworzenia im miejsc pracy. W latach 1942–1943 sam Łysakowski nie miał stałego zatrudnienia, został aresztowany i osadzony w więzieniu politycznym w Wilnie, a następnie w obozie pracy. Od lutego 1945 r. podjął jawną działalność w ZBP, a jako przewodniczący Rady porozumiewał się z Ministrem Oświaty, uzyskując zgodę na zatrudnienie w Bibliotece Jagiellońskiej bibliotekarzy z Wilna, Lwowa, Warszawy. Więcej zob. E. Stefańczyk, *Rola Adama Łysakowskiego na forum Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich*, [w:] *Adam Łysakowski — bibliotekarz…*, s. 113–118.

[682] W *Kronice Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich 1917–2000*, red. A. Kempa, Warszawa 2001, na s. 85 czytamy tylko: „Zebranie Delegatów Kół ZBiAP w Toruniu. Uczestniczyło 37 delegatów. Przewodniczył J. Baumgart. Wśród wniosków znalazły się m.in. sprawy: uzyskania dewiz na zakup literatury zagranicznej, wydania skryptów bibliotekarskich, zwiększenia budżetów bibliotek i uposażeń pracowników, przyspieszenia i usprawnienia rozdziału wydawnictw zagranicznych otrzymywanych z Międzynarodowego Biura Wydawnictw".

[683] Cyt. za: P. Hübner, *Polityka naukowa…*, t. 1, s. 331.

wa, dołączył pismo *Projektowane przesunięcia w bibliotekach*[684]. Wizytujący proponował: 1) przenieść dr Kuntzego, dyrektora BJ, na emeryturę, gdyż „wydaje się bardzo schorowany", 2) przenieść na to stanowisko dr Aleksandra Birkenmajera, dotychczasowego dyrektora BU Poznańskiego, 3) dyrektora BN dr Stefana Wierczyńskiego przenieść do BU Poznańskiego „ze względu na lepsze wykorzystanie dyr. Wierczyńskiego w Poznaniu niż w Bibl. Narodowej, która znalazła się w sytuacji wymagającej młodszego i bardziej energicznego kierownika", 4) mianować na stanowisko p.o. dyrektora Biblioteki Narodowej mgr. Ksawerego Świerkowskiego, „kustosza Bibl. Narodowej, dobrego bibliografa, doświadczonego bibliotekarza". Wszystkie propozycje parafował minister Skrzeszewski. Dodatkowo Świerkowski miał być delegowany od 1 maja do Krakowa w celu odciążenia dyr. Kuntzego[685]. Jabłoński dopisał jeszcze uwagę odnośnie do personelu: „Ogólne wrażenie zdaje się potwierdzać dawną moją opinię, że ludzie najwartościowsi mają w bibliotece najmniej do powiedzenia, kierownictwo spoczywa w rękach bardzo już zgrzybiałych". Kandydatura Świerkowskiego spowodowała spore „poruszenie" w środowisku i liczne sprzeciwy. Zaalarmowany Łodyński pisał do Łysakowskiego w listopadzie 1947 roku:

> Co tu czynić? […] Na razie są to jeszcze wieści, ale podawane przez środowisko ministerialne i podawane — zdawałoby się — przez ludzi odpowiedzialnych. […] Utrzymują, że p. Św[ierkowski] dopływa do brzegu. Jeszcze ciągle nie chce się wierzyć, aby to szaleństwo uczyniono, jeszcze ciągle chce się wierzyć, że dobro i powaga instytucji są dość silnymi elementami do obrony tego, co ze względów rzeczowych wymaga obrony[686].

Łysakowski, jako przewodniczący ZBiAP, rozmawiał w tej sprawie z Jabłońskim już 30 września[687], wypowiadając się przeciw kandydatowi Ministerstwa na stanowisko dyrektora BN. Przedstawiona argumentacja opierała się na analizie merytorycznej, Łysakowski bowiem brał przede wszystkim pod uwagę sprawy przygotowania fachowego. Uważał i w tym przypadku, że na stanowisku dyrektora centralnej książnicy państwa powinien zasiadać człowiek gruntownie do tego przygotowany. Świerkowski był magistrem historii, który wiedzę fachową zdobywał na kursach, podczas gdy inni kandydaci, w tym sam Wierczyński, mieli wyższe stopnie naukowe, wiedzę ugruntowaną doświadczeniem w pracy na stanowiskach kierowniczych, mieli też ustaloną pozycję w bibliotekarstwie już w okresie przedwojennym, co w tym momencie prawdopodobnie nie było w oczach ministra Skrzeszewskiego ich atutem. Opinia Łysakowskiego nie mogła podobać się w Ministerstwie, gdzie wszystko zostało już ustalone, a kandydat

---

[684] H. Jabłoński, *Sprawozdanie z podróży służbowej do Krakowa 17 i 18 IV 1947 r. Projektowane przesunięcia w bibliotekach*. BN. Zakład Rękopisów. Materiały Józefa Grycza, sygn. akc. 14 927/4.

[685] Był oddelegowany z BN do BJ w okresie od maja do sierpnia 1947 r.

[686] List M. Łodyńskiego do A. Łysakowskiego, Warszawa 8.11.1947 r., w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*…, s. 284; zob. też List A. Łysakowskiego do M. Łodyńskiego, Łódź 23.11.1947 r., w: *ibidem*, s. 285.

[687] Kronika PIK, s. 68.

spełniał oczekiwania: od wielu lat pracował jako bibliotekarz, był młody, w 1946 roku wstąpił do PPS, od 1 maja 1945 roku pracował w Wydziale Bibliotek Ministerstwa Oświaty zajmując się zabezpieczaniem zbiorów opuszczonych i reewakuacją zbiorów bibliotek polskich wywiezionych przez Niemców[688]. Na temat tej kandydatury nie wypowiadał się Grycz, co negatywnie oceniał i Łodyński, i Łysakowski, który pisał:

> Stanowisko Grycza w tym wszystkim i mnie zastanawia. Mam mu za złe, że wcale nie usiłuje mnie informować, awizować, alarmować itp., że nie używa mnie — oczywiście jako przewodniczącego ZBiAP — do załatwiania spraw, które by czynnikowi społecznemu łatwiej było przeprowadzić niż — urzędowemu. Jednym słowem — nie ma między nami prawidłowej współpracy. Stan stąd tym trudniejszy, że siedzę w Łodzi, a więc muszę być informowany przez Warszawę o wielu rzeczach. […] Czyżby on wbrew swym deklaracjom pogodził się wewnętrznie z ową kandydaturą?[689].

W ocenie Adama Łysakowskiego, jako przewodniczącego Związku i dyrektora PIK szczególnie dotkliwy był brak konkretnego stanowiska i wsparcia ze strony Grycza[690]. Pisał z goryczą:

> Zdaję sobie sprawę z odpowiedzialności, jaka ciąży na przewodniczącym […] Związku. Widzę brak zgrania się naczelnych czynników i zły wpływ, jaki ten stan wywiera na młodych. W grudniu mówiłem o tym z Gryczem, apelowałem do niego, nie znajdując w rozmowie głębszego oddźwięku. Odnoszę wrażenie, że on chce mieć odizolowaną swą władzę. W ogóle wątpię w jego przyjaźń. Po raz trzeci się zdarzyło, że ludzie postronni, przeze mnie o niczym nie informowani, a więc na podstawie własnych obserwacji stwierdzają, że Grycz jest nieżyczliwy dla PIK i dla ZBiAP. Czy obie te obserwacje dlatego są słuszne (wiem, że są), że — ja prowadzę obie te instytucje? […] Myślę o jakimś zasadniczym artykule (odezwie, liście otwartym do kolegów), o rozmowie ze Skrzeszewskim. Dyr. Wierczyńskiego znowu zapytałem, czy ostatecznie wniesie do Związku sprawę Ks[awerego] Św[ierkowskiego]?[691].

Usunięcie Wierczyńskiego spowodowało — jak pisze Jan Sandecki[692] — niezadowolenie i protesty w łonie samej Biblioteki Narodowej, której pracownicy zaczęli

---

[688] Na temat życia i pracy naukowej K. Świerkowskiego zob. A. Kłossowski, *Książka pociągała go nieodparcie — Ksawery Świerkowski*, [w:] *Śladami edukacji bibliotekarskiej*, red. H. Zasadowa (*Bibliotekarze Polsce we Wspomnieniach Współczesnych*; 4), Warszawa 1995, s. 69–79; zob. nadto „Roczniki Biblioteczne" 24, 1980, poświęcony Ksaweremu Świerkowskiemu.

[689] List A. Łysakowskiego do M. Łodyńskiego, Łódź 23.11.1947 r., [w:] *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*…, s. 285.

[690] Nie można się do końca zgodzić z tą opinią, ponieważ 27 listopada 1947 r. J. Grycz pisał do A. Łysakowskiego „Sprawa Świerk[owskiego] jest — o ile mi wiadomo — przesądzona, ma się mu powierzyć pełnienie obowiązków dyrektora BN od 1 XII 47. Równocześnie będzie powołana Rada Naukowa B-ki Narodowej jako ciało opiniodawczo-doradcze — prawdopodobnie Arnold, Płoski i Budzyk. Do B[biblioteki] Jag. ma pójść Baumgart, wobec czego Łod[yński] ewent. do BU Łódź. Tak sprawa została postawiona w zeszłym tygodniu u Pomianowskiego[…]. W tym stanie rzeczy, moim zdaniem, Twoja interwencja nie byłaby skuteczna, a więc jest chyba niewskazana". Zob. List J. Grycza do A. Łysakowskiego, Warszawa 27.11.1947 r., w: *ibidem*, s. 309.

[691] List A. Łysakowskiego do M. Łodyńskiego, Cieplice 29.01.1948 r., [w:] *ibidem*, s. 287.

[692] J. Sandecki, *Stefan Vrtel-Wierczynski. W kręgu bibliografii i bibliotekarstwa*, Warszawa 2007, s. 73.

nawet zbierać podpisy pod listem protestacyjnym do ministra oświaty. Na prośbę samego zainteresowanego zaniechano dalszych działań, co pozwala domniemywać, że Stefan Vrtel-Wierczyński nie poprosił Łysakowskiego o interwencję. Nie mamy wprawdzie dowodów, które pozwalałyby w sposób jednoznaczny łączyć stanowisko przewodniczącego ZBiAP w tej sprawie z jego pogarszającą się sytuacją osobistą, jednak stosunki w ministerstwie uległy zmianie. Wiceminister Jabłoński w ciągu poprzedniego okresu „odnosił się do Instytutu najżyczliwiej"[693] i w marcu 1948 roku zapewniał Łysakowskiego, że „PIK nie będzie zlikwidowany [podkreśl. A.Ł.] i ma »wkrótce« być przeniesiony do Warszawy"[694]. Po rozmowach w sprawie stanowiska dyrekcyjnego w BN nastąpiła nagła zmiana i

> 14 grudnia [1948 roku] zawiadomił mnie [Łysakowskiego] urzędowo Grycz o decyzjach ministra nieprzychylnych dla PIK i dla mnie. Instytut ma być jak najspieszniej przeniesiony do Warszawy, ma być zreorganizowany, prawdopodobnie połączony z Bibl. Narod.; mogą przenieść się z nim pracownicy, którzy znajdą mieszkanie w W-wie; zmienione ma być kierownictwo, moja osoba jest wykluczona od kierownictwa [podkreśl. M.K.-D.], a jako zarzut wytknął Minister, że Komisja ministerialna w czerwcu 1948 nie znalazła w moim gabinecie w PIK portretów Dostojników państwowych na ścianie, było tylko Godło Państwowe. […] Stan przesilenia trwa dotychczas bez potwierdzeń pisemnych. Są czynione pewne zabiegi, ale wiele po nich nie należy oczekiwać. Zobaczymy[695].

W styczniu 1949 r. wiceminister Jabłoński nie udzielił już Łysakowskiemu audiencji, każąc przekazać sekretarce, że „nie ma mi nic do powiedzenia"[696].

Zmiany w środowisku bibliotekarskim i w samym bibliotekarstwie stawały się coraz bardziej widoczne. Do głosu dochodzić zaczęli nowi ludzie, do tej pory szeregowi pracownicy bibliotek, ale powiązani z partią, jak na przykład Wanda Michalska, bibliotekarka w KC PZPR, czy też Edward Iwańczak[697]. W czasie Zjazdu Delegatów ZBiAP 10–11 czerwca 1948 roku w Warszawie referat programowy *Zagadnienie upowszechniania książki* wygłosił Czesław Kozioł. W wyniku wyborów do władz Zarządu Łysakowski pozostał nadal przewodniczącym; pozostali w Zarządzie także: Adam Stebelski, Jan Piasecki, Tadeusz Remer, Władysława Borkowska, Franciszek Sedlaczek. Nowymi postaciami byli Julia Millerowa, Irena Morsztynkiewiczowa, Jadwiga Szemplińska oraz — w referacie Informacyjno-Prasowym — wspomniana Wanda Michalska. Gratulując Łysakowskiemu ponownego

---

693 Kronika PIK, s. 53.

694 List A. Łysakowskiego do M. Dzikowskiego, Łódź 18.03.1948 r. BUMK. Oddz. Zbiorów Specjalnych, sygn. Rps 942/ III.

695 List A. Łysakowskiego do M. Dzikowskiego, Łódź 7.01.1949 r. BUMK. Oddz. Zbiorów Specjalnych, sygn. Rps 942/ III.

696 Kronika PIK, s. 125.

697 E. Iwańczak pracował wówczas w NDB. Na Walnym Zebraniu Delegatów Kół w Warszawie 16–17 marca 1950 r. został wybrany na zastępcę przewodniczącego ZBiAP (Adama Stebelskiego), obok Zbigniewa Kempki.

wyboru, Łodyński[698] odnosił się także do samej atmosfery Zjazdu, nazywając ją „kompromitującą".

Ale niepokoje wokół PIK i stosunek ministerstwa do Łysakowskiego zaczynały być widoczne także na terenie Związku i to właśnie od końca 1948 roku jego rola zaczynała być marginalizowana. Stało się to oczywiste podczas Walnego Zebrania Delegatów Kół ZBiAP we Wrocławiu 8–9 kwietnia 1949 roku, któremu przewodniczył Antoni Knot. Wygłoszone zostały dwa referaty programowe: J. Szemplińskiej *Zadania Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich w Polsce Ludowej*[699] oraz W. Michalskiej *O bibliotekarstwie w Związku radzieckim (spostrzeżenia z wycieczki)*[700]. Po sprawozdaniu Zarządu nikt nie zgłosił się do dyskusji, więc ustępującym władzom udzielono absolutorium i przystąpiono do wyborów. Wtedy przerwał je J. Korpała, zgłaszając nagłą potrzebę dyskusji nad pracą ustępującego Zarządu, któremu wytknięto wówczas między innymi

brak dostatecznego zainteresowania sprawą umasowienia Związku, brak koordynacji prac przygotowawczych do V Zjazdu Bibliotekarzy Polskich (planowanego na maj 1950), nieuregulowanie statusu prawnego Składnicy Druków. Jako główne wytyczne na przyszłość przyjęto m.in. powiązanie Związku z ogólnym nurtem życia politycznego, gospodarczego i kulturalnego, podniesieniu poziomu ideologicznego i pogłębienie wiedzy fachowej członków, przygotowanie członków do zadań, jakie stają przed bibliotekarzami i archiwistami w nowej epoce historycznej[701].

Zabierając głos, W. Michalska podkreślała konieczność przeprowadzenia niezbędnej analizy organizacji tych referatów Związku, które nie pracowały zupełnie — jak referat bibliotek powszechnych, lub niewystarczająco — jak referat bibliotek naukowych. Z prośbą o możliwość przedstawienia szerokiemu ogółowi wyników prowadzonej przez NDB „akcji bibliotecznej" wystąpił Józef Grycz, odwołany ze stanowiska naczelnego dyrektora w lutym tego roku. Jak pisze Alodia Kawecka-Gryczowa

wskutek sprzeciwu niepowołanych czynników, wywierających w atmosferze przedpaździernikowej nacisk na ówczesne władze Związku, nie dopuszczono do wygłoszenia referatu, aby w ten sposób uniemożliwić rzetelną i sprawiedliwą ocenę pracy i zasług autora[702].

Wydarzenie to bardzo dobrze charakteryzuje nastrój panujący w Związku i jego narastające upolitycznienie. Ostatecznie wybrano nowy Zarząd w składzie:

---

[698] List M. Łodyńskiego do A. Łysakowskiego, Warszawa 20.06.1948 r., w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*…, s. 290.

[699] J. Filipkowska-Szemplińska, *Zadania Z.B.i A.P. w Polsce Ludowej. Referat wygłoszony na Zjeździe Delegatów ZBiAP we Wrocławiu 7 IV 1949*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 3–4, s. 38–42.

[700] W. Michalska, *O bibliotekarstwie w Zw. Radzieckim. Spostrzeżenia z wycieczki*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 3–4, s. 44–46.

[701] *Kronika Stowarzyszenia Bibliotekarzy*..., s. 88.

[702] Zob. przypis 1 autorstwa A. Kaweckiej-Gryczowej, w artykule J. Grycza, *Polska polityka biblioteczna*..., s. 72.

A. Stebelski — przewodniczący, I. Morsztynkiewiczowa, W. Michalska[703] — zastępcy przewodniczącego, J. Kraczkiewicz — sekretarz generalny, F. Sedlaczek — zastępca sekretarza (zrzekł się funkcji w sierpniu, zastąpiła go od 1950 roku Zofia Steffen), J. Filipkowska-Szemplińska — skarbnik, J. Piasecki — gospodarz oraz R. Przelaskowski, A. Łysakowski — członkowie. Łysakowski został też kierownikiem Referatu Bibliograficznego[704]. W działalności nowego Zarządu i całego Związku postanowiono skupić się na pracach związanych z wydawaniem pisma fachowego o charakterze popularnym, publikowanie podręczników, organizowanie kursów dokształcających, wprowadzenie współzawodnictwa pracy (idea bibliotekarzy-przodowników), współdziałanie w organizacji sieci bibliotek specjalnych i ośrodków bibliograficzno-dokumentacyjnych, zwołanie V Zjazdu, podjęcie starań o rozszerzenie ram etatowych bibliotek powszechnych i naukowych. Na wniosek Józefa Korpały, do prezydenta Rzeczypospolitej skierowano depeszę stwierdzającą gotowość bibliotekarzy do „sprostania obowiązkom wielkiej ofensywy kulturalnej".

Nurt ideologii stalinowskiej powodował odchodzenie z ZBiAP ludzi pokroju Łysakowskiego, którzy kontynuowali w swych pracach i filozofii życiowej ideały wyniesione z okresu międzywojennego — w obecnej chwili zupełnie nieprzydatne, a nawet więcej — bardzo niewskazane. Wydarzenia, jakie miały miejsce we Wrocławiu, bardzo dotknęły Łysakowskiego. Poruszony pisał do M. Dzikowskiego kilka dni później

> Na terenie Związku B. i A. P. została już [zmiana] dokonana we Wrocławiu 9 V, co pewno wiesz z relacji [Edmunda] Józefowicza. Wróciłem stamtąd z ogromem niesmaku i zawodem z powodu nielojalności warszawskich „kolegów" z Prezydium Zarządu. Prezesury zrzec się chciałem już w ubiegłym roku; teraz moja chęć zbiegła się z dyrektywą; honor mój i Związku, jak sądzę uratowałem przez — godzinne uprzedzenie rezygnacji. Na nalegania Delegatów zostałem jeszcze członkiem zarządu, ale — pewno nic tam nie będę znaczył, więc zamierzam ustąpić po okresie próby. Obecna rola poświęcania się nie bardzo mi dogadza.
>
> Dodaj do tego sprawę Grycza i [Witolda] Suchodolskiego[705], będziesz miał jasny pogląd na [podkr. A.Ł.] nowy kierunek w bibliotekarstwie naszym. Tym smutniejsze to wszystko, że wydaje mi się niekonieczne, bo w gruncie rzeczy chcemy tego samego — rozwoju i postępu książki — i jesteśmy ludźmi dobrej woli.
>
> Co ze mną będzie — nie wiem jeszcze[706].

[703] M. Łodyński komentował to w liście do A. Łysakowskiego: „Trzeba się będzie liczyć z coraz większym naporem b-karstwa powszechnego, no i naporem ob. [Wandy] Mich[alskiej] w sensie gromowładnych artykułów o „upolitycznieniu b-karza nauk". To na pewno nie będzie łatwe do skoordynowania, tu trzeba dużej dojrzałości i — charakteru!". Zob. List M. Łodyńskiego do A. Łysakowskiego, Warszawa 11.04.1949 r., w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*…, s. 295.

[704] Na ten temat zob. też *Sprawy Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich*, „Przegląd Biblioteczny" 17, 1949, z. 1/2, s. 128–138; *Kronika Stowarzyszenia Bibliotekarzy*..., s. 88–89.

[705] Witold Suchodolski był Naczelnym Dyrektorem Archiwów Państwowych. Podobnie jak Grycz, przestał pełnić tę funkcję w 1949 r.

[706] List A. Łysakowskiego do M. Dzikowskiego, Łódź 6.05.1949 r. BUMK. Oddz. Zbiorów Specjalnych, sygn. Rps 942/ III.

Natomiast w liście do M. Łodyńskiego 16 maja 1949 r. stwierdzał:

Sprawę mego udziału w Zarządzie ZBiAP zepchnąłem tymczasem w podświadomość. Wrócę do niej po wyjaśnieniu PIK-u. Dla siebie samego nie ruszyłbym palcem, tak jestem już zmęczony i obojętny; wszystkie moje ostatnie kroki są zrobione na użytek instytucji i kolegów[707].

Pod koniec 1949 roku sytuacja Łysakowskiego była zła, a złożyły się na nią wspomniane kwestie. Ciągle czekała na zatwierdzenie jego habilitacja, choć przewód habilitacyjny w Uniwersytecie Łódzkim na podstawie dwóch prac o katalogu przedmiotowym, zakończony wykładem *Zasadnicze pojęcie klasyfikacji piśmiennictwa,* odbył się 28 maja 1948 roku, a dokumenty z Rady Wydziału Humanistycznego zostały skierowane do Ministerstwa Oświaty 13 lipca tego roku [L.dz.448 ex 1947/48][708]. W tym kontekście szczególnie wymowny jest fragment listu do Marii Dembowskiej z 9 kwietnia 1948 roku: „Muszk[owski] z triumfem zawiadomił mnie, iż złożył już Dziekanowi ocenę mej pracy habilitacyjnej. Ale — jeśli nawet tu rzecz przejdzie, będzie przecież Ministerstwo (Budzyk) zwlekać z zatwierdzeniem docentury. Czuję niesmak do tych małości"[709]. Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego i Nauki „zwlekało" z zatwierdzeniem habilitacji Łysakowskiego do 19 kwietnia 1951 roku![710] Powodem mógł być on sam, uprawiana przez niego nauka, ale też nazwisko T. Kotarbińskiego wśród recenzentów w sytuacji, gdy ataki na filozofów od kwietnia 1949 roku były już bardzo nasilone.

O stosunku władzy do Łysakowskiego dobitnie świadczy list Mariana Łodyńskiego z 26 września 1949:

Otóż osobista sytuacja Pańska jest w dalszym ciągu poważna, a osoba Pańska jest w dalszym ciągu pod lupą. Z zasłyszanych niedomówień wnioskuję, że „gdzieś — tam" czeka się z niecierpliwością na Pańskie osiągnięcia i że te osiągnięcia będą szczególnie uważnie oceniane […]. Mam podstawę do wnioskowania, że na tym będzie zależało Bieńkowskiemu (w jego i w Pana własnym interesie), że na tym zależy (w Pańskim interesie) — Skrzypkowi […] i że to, poparte rezultatami, będzie podstawą ewentualnej rewizji ustosunkowania się Skrzeszewskiego […] i Partii do Pana[711] [podkr. M.K.-D.].

---

[707] List A. Łysakowskiego do M. Łodyńskiego, Łódź 16.05.1949 r., w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951…*, s. 297.

[708] Recenzentami pracy habilitacyjnej byli profesorowie T. Kotarbiński, J. Muszkowski, H. Radlińska. Akta osobowe A. Łysakowskiego. AUŁ, sygn. 1640.

[709] List A. Łysakowskiego do M. Dembowskiej, Łódź 9.04.1948 r. BN. Zakład Rękopisów. Ze zbiorów Marii Dembowskiej.

[710] Informacja o zatwierdzeniu habilitacji A. Łysakowskiego ukazała się w „Bibliotekarzu" 18, 1951, nr 3–4, s. 63.

[711] List M. Łodyńskiego do A. Łysakowskiego, Warszawa 26.09.1949 r., w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951…*, s. 298. Kwerenda w IPN nie wykazała żadnych dokumentów dotyczących Łysakowskiego lub jego współpracowników z okresu działalności w PIK. Represje pod koniec lat 40. na ogół nie dotyczyły jeszcze urzędników państwowych i bibliotekarzy, były skierowane głównie przeciw żołnierzom AK i działaczom opozycyjnym.

Ocena ewentualnych dalszych prac nie dotyczyła już oczywiście zlikwidowanego PIK.

Na przełomie lat 1949/1950 mają w Związku znaczący głos „nowi" ludzie, powiązani z aparatem partyjnym. W kolegium redakcyjnym pierwszego numeru „Poradnika Bibliotekarza", który ukazał się w październiku 1949 roku, zasiadała Zofia Żołątkowska, znana między innymi z udziału w komisjach selekcji księgozbiorów bibliotecznych. W styczniu 1950 roku (28–29 I) na posiedzeniu ZG w Jarocinie referat *III plenum KC PZPR a zadania ZBiAP* wygłosił Edward Iwańczak, a 14 lutego ZG przypomniał kołom, że głównym zadaniem Związku jest propagowanie planu 6-letniego. O charakterze Związku świadczą też jego ówczesne publikacje: *Czego nas uczy pierwszy tom „Dzieł" Józefa Stalina;* Z. Kempka, *Rola bibliotek w planie sześcioletnim; Lenin i Stalin: zestawienie bibliograficzne;* W. Michalska, *Z doświadczeń pracy z czytelnikiem w bibliotekach radzieckich.* Odbyte w marcu 1950 roku w Warszawie Walne Zebranie Delegatów Kół wybrało na zastępców przewodniczącego członków partii Z. Kempkę i E. Iwańczaka. Uwieńczeniem tego okresu była bez wątpienia konferencja krynicka (luty 1951).

Adam Łysakowski nie odgrywał już wówczas w Związku żadnej roli. W grudniu 1949 roku nie było woli politycznej popierania Instytutu Książki w zaplanowanym przez Łysakowskiego kształcie. Odchodzili lub byli odsuwani ze swoich stanowisk ludzie, którzy tworzyli bibliotekarstwo polskie okresu międzywojennego. Nie było dobrze widziane ani ich pochodzenie, ani wykształcenie, ani brak zaangażowania ideologicznego. Prace realizowane przez PIK, a raczej sposób ich realizacji, nie wpisywały się ani w koncepcję nowej nauki, ani w potrzeby partii w tym zakresie.

* * *

Czasy, w których przyszło pracować Łysakowskiemu i jego zespołowi, były ciężkie nie tylko z powodu zniszczeń wojennych, trudności ekonomicznych i socjalnych. Były trudne przede wszystkim z powodów politycznych. Wzorce ze wschodu musiały mieć swoich naśladowców w każdej dziedzinie życia, także w bibliotekarstwie, które, jak się szybko okazało, było niezwykłym orężem w walce o nową Polskę. Historia PIK jest wypadkową zjawisk historycznych, jakie miały miejsce w naszym kraju pod koniec lat czterdziestych. Zmiany polityczne od 1947 roku, widoczne w Polsce i w innych krajach demokracji ludowej, dotyczyły nie tylko zmian ustrojowych, ale także gospodarczych, społecznych, naukowych i kulturalnych. Od połowy 1949 roku następowała przebudowa organizacyjna w ramach Ministerstwa Oświaty, której podlegał Państwowy Instytut Książki. Konsekwencją zmian w sektorze nauki była też zmiana stosunku ministra oświaty Stanisława Skrzeszewskiego do PIK. Brak zaplecza politycznego sprzyjającego Instytutowi i jego dyrektorowi, zwłaszcza po dymisji ministra Czesława Wycecha, powodował coraz większe lekceważenie osoby Łysakowskiego i prac prowadzonych pod jego kierunkiem. Wobec

wielkiego nacisku na akcję upowszechniania książki w ramach ofensywy kulturalnej nastąpiła zmiana priorytetów państwowej polityki bibliotecznej i przeniesienie punktu ciężkości z badań naukowych na działania praktyczne, oparte na wzorcach radzieckich, z silną podbudową materializmu dialektycznego. PIK zaczęto postrzegać jako zbędny i jednocześnie kosztowny balast w sytuacji, gdy pieniądze były potrzebne na inne cele i inne instytucje, na przykład IBL.

Bardzo istotnym problemem były wzajemne relacje między PIK a innymi instytucjami zajmującymi się książką, szczególnie — Oddziałem Dawnej Książki, Instytutem Bibliograficznym BN i Naczelną Dyrekcją Bibliotek. Wydawać by się mogło, że zakresy prowadzonych prac zostały ściśle określone i rozgraniczone, jednak stale dochodziło do mniejszych lub większych nieporozumień. Zapewne najtrudniejsze było merytoryczne rozgraniczenie prac IB BN i PIK w zakresie bibliografii. Obie komisje kontrolujące PIK zarzucały dyrekcji dublowanie prac IB, co nie było zgodne z prawdą. Urzędnicy ministerialni nie oceniali dobrze opracowywanej w PIK Bibliografii Bibliologicznej (BBiNoK), ponieważ ich zdaniem stwarzała ona w społeczeństwie fałszywy obraz znacznego zainteresowania rozwojem ruchu naukowego w zakresie nauki o książce.

Przyczyny likwidacji PIK leżały w znacznym stopniu w charakterze prowadzonych prac nie tylko z bibliografii, ale też z bibliologii, czytelnictwa, bibliotekarstwa. Zwłaszcza bibliologii zarzucano „burżuazyjne" pochodzenie i formalizm. Formułowane od połowy 1949 roku opinie, widoczne w wypowiedziach bibliotekarzy — działaczy partyjnych na forum Związku i w czasopismach bibliotekarskich, zostały ostatecznie sformułowane przez Władysława Bieńkowskiego, Tadeusza Margula i jak się okazuje — także Kazimierza Budzyka[712] na początku lat pięćdziesiątych w atmosferze przygotowań do I Kongresu Nauki Polskiej (29 czerwca — 2 lipca 1951 roku). Kwestionują one sens badań bibliologicznych i odrzucają tę naukę w ujęciu reprezentowanym przez badaczy wywodzących się z okresu międzywojennego. Badania te, uważane za potrzebne, nawet pilne jeszcze w połowie 1948 roku (wnioski komisji NDB z czerwca tego roku), zostały zupełnie odrzucone rok później. Badaniom prowadzonym w PIK zarzucano formalizm, zbędne teoretyzowanie, a Instytutowi — brak centralizacji badań w zakresie nauki o książce, co — zdaniem ministerstwa — przyświecało idei powołania tej instytucji. Ostatecznie zakwestionowano nawet studiowanie tego kierunku, wstrzymując magisterium z bibliotekoznawstwa. Sens istnienia Instytutu podważyły także prowadzone w nim badania czytelnicze, niemające charakteru propagandowego, które po „niefortunnej" ankiecie, podobnie jak badania BBCz „Czytelnik", zostały przerwane, a wyniki nigdy nieopublikowane. Wydaje się, że wszystkie te czynniki złożyły się na stan, w którym PIK jako naukowy ośrodek bibliologiczny nie miał szans na istnienie.

[712] Swoje poglądy na marksizm, jego znaczenie dla nauki w ogóle i nauki o literaturze zwłaszcza oraz uwagi na temat nauki o książce (między innymi krytyka badań okresu międzywojennego i bibliografii Estreichera) przedstawił w artykule *O trwałe wartości w nauce. (Rozważania pokongresowe)*, [w:] *Tezy Stalina o języku a metodologia badań literackich*, Wrocław 1952, s. 46–63.

W wielu kwestiach dodatkową przeszkodą okazał się czynnik ludzki, wzajemne pretensje, niezrealizowane zamierzenia, „opowiadanie" się po tej lub innej stronie — wszystko to powodowało, że wokół PIK narastała zła atmosfera, której sprzyjały zachowania na ministerialnych szczytach. Stanowisko Skrzeszewskiego, Skrzypka, Sedlaczka, Budzyka i Grycza w stosunku do Łysakowskiego i przekładanie tej niechęci na kierowaną przez niego instytucję z upływem lat było coraz większe. Poza układami personalno-zawodowymi, trudności w funkcjonowaniu PIK można też szukać w życiorysie Łysakowskiego i w jego charakterze. Był człowiekiem, dla którego dobro instytucji i pracujących w niej ludzi było zawsze najważniejsze. „Gdybym dmuchał na swoją skórę, powinienem teraz zwlekać z przeniesieniem. Ale taka polityka mi nie odpowiada" — pisał do Marii Dembowskiej w kwietniu 1948 roku[713]. Doskonały organizator wprowadzał w życie to, co najlepszego wyniósł ze szkoły Twardowskiego — metodę pracy naukowej i organizacji tej pracy. Adam Łysakowski nie był zapewne „pupilkiem" nowej władzy; wielokrotnie łączył trudności PIK i ZBiAP ze swoją osobą i wydaje się, że skojarzenie to było słuszne. Miał wokół siebie ludzi życzliwych, ale jak się okazało i takich, którzy poparli swą wiedzą i działaniem nową władzę.

Wśród różnych zarzutów formułowanych pod adresem PIK przez wizytujące go komisje, znalazły się także uwagi dotyczące braku statutu (podstawa organizacyjna), braku odpowiedniego personelu i lokalu. Były to sprawy w najmniejszym stopniu zależne od dyrekcji i pracowników PIK.

Najważniejszą sprawą dla bytu Instytutu był jego statut. Łysakowski złożył osiem wersji, uwzględniał wszystkie sugestie i poprawki Grycza, Budzyka, ministerialnego pracownika Kasprzyka i wielu innych. W przedstawianych wersjach statutu zarzucano brak Rady Naukowej lub jej istnienie, dopisywano i likwidowano paragrafy dotyczące charakteru tej instytucji, zakresu działania, szkolenia bibliotekarzy, wolontariuszy. W piśmie do Ministerstwa Oświaty w związku z kontrolą PIK Łysakowski pisał między innymi:

> Przedkładałem Naczelnej Dyrekcji Bibliotek w ciągu lat 1946–1948 osiem kolejnych projektów statutu PIK. Niektóre z nich były omawiane i uzgadniane w kilku zainteresowanych Wydziałach Ministerstwa. Nie są mi znane powody zwłoki w zatwierdzeniu statutu, doprowadzonej aż do momentu likwidacji Państwowego Instytutu Książki[714].

Ostatecznie statutu nie zatwierdzono.

Być może wstępny etap kształtowania się powojennej nauki polskiej i zachodzące w niej zmiany organizacyjne powodowały, że choć Łysakowski jasno widział PIK i jego organizację, oparł jego kształt na znajomości wszystkich przedwojennych koncepcji takiego naukowego instytutu książki (znał wzorce zagraniczne), to dla urzędników wizja ta nie była jednoznaczna, stale coś zmieniali i poprawiali. Zewnętrzne uwarunkowania i dodatkowo trudny status bibliologii nie pozwoliły

[713] List A. Łysakowskiego do M. Dembowskiej, Łódź 9.04.1948 r. BN. Zakład Rękopisów. Ze zbiorów M. Dembowskiej.

[714] Pismo A. Łysakowskiego do Ministerstwa Oświaty w związku z pismem Najwyższej Izby Kontroli z dn. 29.06.1950 r. AAN. Ministerstwo Oświaty. Departament Ogólny, sygn. 7434, k.128.

podjąć jednoznacznej decyzji nadającej PIK statut ministerstwa i utrzymującej go przy życiu. Głosy krytyczne członków obu komisji wizytujących Instytut dotyczyły też kwestii personalnych, słabego przygotowania pracowników i braku współpracy z wybitnymi specjalistami z zakresu nauki o książce, głównie z Oddziału Dawnej Książki. A przecież Łysakowski sprawę personelu i jego wykształcenia traktował bardzo poważnie, a podejmowane starania w tym zakresie są opisane dzień po dniu na kartach Kroniki. Początkowych 17 etatów miało zostać powiększonych do 20 z końcem 1947 roku. Jednak Ministerstwo Skarbu i Wydział Spraw Personalnych etaty skreślały mimo stale powiększającego się zakresu prac Instytutu. Adam Łysakowski w *Sprawozdaniu*[715] z prac w 1949 roku pisał:

> Preliminarz budżetowy Rzeczypospolitej Polskiej ustalił na rok 1946 w PIK 17 etatów, a od 1 VII 1947 — 20 etatów. Faktycznie jednak PIK nie uzyskał tych trzech nowych etatów, gdyż Ministerstwo Skarbu skreśliło je dla oszczędności, a wnioski o podwyższenie liczby etatów w następnych dwu latach nie dały rezultatu. Do końca okresu sprawozdawczego pracował przeto PIK pomimo rozrostu agend tym pierwiastkowym stanem osobowym.

W pracach pomocniczych chętnie wykorzystywano studentów Katedry Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Łódzkiego. Zabiegi Łysakowskiego o powiększenie liczby pracowników z wyższym wykształceniem dobrze ilustrują listy do Mikołaja Dzikowskiego[716], którego próbował zatrudnić w Łodzi, czyniąc starania w ministerstwie i NDB. Chętny początkowo Dzikowski zrezygnował ostatecznie z powodu przedłużających się formalności. Wszystkie poczynania utrudniał dodatkowo brak mieszkań w Łodzi. Trudno też sobie wyobrazić, by bibliotekarze tej miary, co na przykład Kuntze, Wierczyński, Birkenmajer, Baumgart czy Łodyński, chcieli porzucić swe stanowiska, mieszkania i rozpoczynać pracę w Łodzi. To właśnie Jan Baumgart z powodu braku mieszkania w Warszawie nie objął stanowiska w NDB[717], a Jan Augustyniak, pisząc w 1947 roku o pracach PIK, stwierdzał:

> Pełnemu rozwinięciu działalności Instytutu stoją na przeszkodzie trudności natury materialnej, mianowicie zarówno brak własnego lokalu biurowego jak i mieszkań dla pracowników. […] Uniemożliwia to sprowadzenie z innych miast wykwalifikowanych pracowników naukowych, których nie ma w Łodzi w dostatecznej liczbie, i w dalszej konsekwencji — opóźnia wykonanie zamierzonych celów[718].

Jednak PIK nie pracował w odosobnieniu — nawiązano współpracę z wieloma instytucjami centralnymi w kraju i poza jego granicami, z towarzystwami naukowymi, z bibliotekami naukowymi i powszechnymi, redakcjami czasopism,

---

[715] [A. Łysakowski], *Sprawozdanie*…, s. 4.

[716] Listy A. Łysakowskiego do M. Dzikowskiego. BUMK. Oddz. Zbiorów Specjalnych, sygn. Rps 942/ III. Zob. też. M. Korczyńska-Derkacz, *Sprawy biblioteczne w listach Adama Łysakowskiego do Mikołaja Dzikowskiego*, [w:] *Książka zawsze obecna. Prace ofiarowane Profesorowi Krzysztofowi Migoniowi*, Wrocław 2010, s. 277–288.

[717] Kronika PIK, s. 24.

[718] J. Augustyniak, *Życie naukowe w Łodzi. Instytuty*, „Nauka Polska" 25, 1947, s. 352–357.

z organizacjami społecznymi oraz za pośrednictwem ambasad — z instytucjami zagranicznymi, w tym także z ZSRR. Mimo trudności podjęto próbę zorganizowania prac zespołowych w zakresie szeroko pojętej nauki o książce, prac, które właśnie najwybitniejszych fachowców praktyków i teoretyków miały zjednoczyć wokół spraw książki. Niestety okazało się, że jest na to zbyt późno.

W Łodzi brakowało nie tylko mieszkań dla pracowników; ogromnym problemem był brak odpowiedniego lokalu dla Instytutu. Łysakowski zwracał się do wszystkich możliwych instytucji — bezskutecznie. Proponowano kilku instytucjom wspólne odbudowanie obiektu — także bezskutecznie. W końcu zrezygnowano z poszukiwań lokalu w Łodzi i wystąpiono z wnioskiem o przeniesienie przyznanego kredytu budowlanego z Łodzi do Warszawy. Tam rozpoczął się kolejny etap poszukiwań. Ostatecznie kredyty budowlane przyznane PIK w latach 1947–1948 zostały zużyte przez Ministerstwo Oświaty na cele innych instytucji.

W wyniku polikwidacyjnej kontroli NIK w czerwcu 1950 roku pojawiły się dodatkowo zarzutu natury finansowej, dotyczące między innymi złego wykorzystania przyznanego budżetu, wysokości zrealizowanego dochodu, źle prowadzonych ksiąg kasowych, braku protokołu zdawczo-odbiorczego przedmiotów przekazanych do NDB[719]. W swojej odpowiedzi skierowanej do Ministerstwa Oświaty Łysakowski precyzyjnie, punkt po punkcie, odpowiadał na wszystkie zarzuty, wykazując i tu niedokładności oraz opieszałość urzędników ministerialnych, i NIK. Zwrócił też uwagę na bardzo istotną sprawę, a mianowicie na brak w PIK

pracownika fachowego, mianowanego skarbnikiem i samoistnie odpowiedzialnego za prowadzenie księgowości wg szczegółowej wiedzy buchalteryjnej. Najwyższa stawka uposażeniowa pracowników administracyjnych wynosiła w PIK VII grupę: nawet studentka Wyższej Szkoły Handlowej w Łodzi — z przygotowaniem buchalteryjnym — odmówiła przyjęcia proponowanej jej pracy w PIK […]. Mogę natomiast stwierdzić, że główna rachunkowość […] wykazuje dokładność i prawidłowość wszystkich cyfr i sum […] wszystkie dowody były zebrane w porządku, tak że księgi dają jasny obraz spraw kasowych. Objawiają one przy tym — co jeszcze ważniejsze — rzeczową skrupulatność wydatków[720].

Mimo usilnych starań Łysakowskiego i jego współpracowników nie udało się załatwić pomyślnie ani statutu, ani lokalu, ani nowych etatów. Państwowy Instytut Książki po trzech latach zmagań administracyjnych i organizacyjnych został ostatecznie zlikwidowany, nie zdoławszy dokończyć rozpoczętych prac i zrealizować swoich planów w zakresie badań nad książką jako zjawiskiem społecznym, kulturowym, estetycznym.

---

[719] *Protokół spisany w wyniku kontroli następnej oraz zamknięć rachunkowych Państwowego Instytutu Książki za 1948 i 1949 rok przez Inspektora Najwyższej Izby Kontroli Tadeusza Jońca działającego na podstawie delegacji Nr 6068 z dnia 9 VI 1950 r.) w obecności Naczelnika Wydz. Finansowego Ministerstwa Oświaty Obywatela Kazimierza Dębickiego*. AAN. Ministerstwo Oświaty. Departament Ogólny, sygn. 7434, k. 116–121. Zob. też k. 114, 115, 122, 123, 129, 133, 135, 137.

[720] Pismo A. Łysakowskiego do Ministerstwa Oświaty w związku z pismem Najwyższej Izby Kontroli z dn. 29.06.1950 r. AAN. Ministerstwo Oświaty. Departament Ogólny, sygn. 7434, k. 124–128. Zob. też k. 131–132.

Korcz-Derkacz.indb 267 2011-07-29 13:32:31

Rozdział V

Kontynuacja prac Państwowego Instytutu Książki

5 lipca 1949 roku Adam Łysakowski zanotował w Kronice PIK:

przyjechał do PIK Nacz. Dyrektor B-ek dr Skrzypek. Oznajmił likwidację i rozparcelowanie instytutu; od dnia 1 IX chce mieć pracowników w Warszawie. Liczy:
a) do Inst. Bibl.: pp. H[leb]-Koszańska, Nowodworski, Dembowska, Girwicówna
b) do B-ki Nar.: Gruszecka, Czerniatowicz, Pieńkowska, Kostenicz
c) do IBLit.: Makowiecka, Suffczyńska
Do wyjaśnienia: Michalecka, Spiszówna, Skibniewska, Łuczyński
a) Do BU Łódź: Boska
BU Toruń: Mincer[721].

Sposób, w jaki pracownicy PIK i dyrektor Łysakowski dowiedzieli się o likwidacji Instytutu, poruszył wiele osób. 15 lipca zjawiła się w Łodzi Wanda Dąbrowska, „która pod bezpośrednim wrażeniem wiadomości o likwidacji PIK-u […] i oburzona do głębi formą, w jakiej p. S[krzypek] to podał panu Dyrektorowi, przyjechała, aby się widzieć z Panem Dyrektorem”[722] — informowała Hleb-Koszańska będącego w delegacji Łysakowskiego. Także Marian Łodyński pisał:

> Bolesne jest to, co się stało z PIK-iem, jeszcze boleśniejsze to, jak się stało, ale niewspółmiernie boleśniejszym stałoby się to wszystko, gdyby miało Pana wewnętrznie nadszarpnąć czy złamać. Nie pora na sentymentalne podchodzenie do wytworzonej sytuacji, toteż — serdecznie, bardzo serdecznie ściskając dłoń Pańską — czuję potrzebę wypowiedzenia przeświadczenia, że nie wolno Panu ani na chwilę popadać w rozterkę co do celowości dalszej pracy lub ulec nadłamaniu, nie tylko ze względu na Siebie i ze względu na Swą tak pełną zasług przeszłość[723].

Od tej pory rozpoczęły się intensywne poszukiwania sposobu uratowania zbiorów PIK, ocalenia ich przed „parcelacją”, a także starania o zapewnienie posad i odpowiednich warunków pracownikom PIK. Helena Więckowska — dyrektor

---

[721] Kronika PIK, s. 131.

[722] List H. Hleb-Koszańskiej do A. Łysakowskiego, Łódź 18.07.1949 r., w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*..., s. 324.

[723] List M. Łodyńskiego do A. Łysakowskiego, Warszawa 26.09.1949 r., w: *ibidem*, s. 298.

Korcz-Derkacz.indb 268 2011-07-29 13:32:31

Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi i Jan Muszkowski — kierownik Katedry Bibliotekoznawstwa rozpoczęli rozmowy w Ministerstwie Oświaty i z rektorem Uniwersytetu Łódzkiego w tej sprawie.

p. Więc[kowska] zapaliła się do tego, żeby zaprosić do pracy u siebie po likwidacji PIK-u naszych pracowników wraz z ich etatami, chce o tym mówić z p. S[krzypkiem] w piątek 23.7.[1949]. Proszę przeto o odpowiedź ekspresem, czy to wskazane już w tej chwili. Nasze panie jeszcze są w dalszym ciągu zagubione

— pisała Hleb-Koszańska do Łysakowskiego[724]. I dalej

Powiedziała mi [H. Więckowska], że chce być lojalna wobec Pana Dyrektora, dlatego na razie tylko ustnie rzecz tę poruszy, a później ewtl. z poparciem prorektora, komisji bibliotecznej, prof. Muszkowskiego […]. Z prof. Muszk[owskim] uzgodniła p. Więck[owska] swoje stanowisko o tyle, iż w tej chwili będą się starali o zatrzymanie całości zbiorów PIK w UŁ, potem zdecydują, czy to wejdzie w skład BU, czy zakładu bibliotekoznawstwa[725].

Jak wynika z listu H. Więckowskiej do A. Łysakowskiego, podjęła ona takie starania zarówno u rektora, „który prosił mnie, aby się w tej sprawie porozumieć w Ministerstwie", jak też w NDB. O swojej wizycie u J. Skrzypka pisała, iż rozmowa

o charakterze raczej monologowym sprowadza się do następujących sugestii: p. Skrz[ypek] uważa, że parę osób z PIK powinno przejść do Biblioteki U[niwersyteckiej], a to przede wszystkim te, które są gorzej uposażone i nie mają możliwości mieszkania w Warszawie. Wymienił pp. Boską, Łuczyńskiego, Kosteniczównę i Makowiecką […] wraz ze swymi etatami. […] Poza tym wymienił pp. Skibniewską i Spiszównę […]. Wszystkie inne osoby — tak mi powiedział — przejdą do B. Nar., Inst. Bibl., IBL. Ten ostatni ma również przejąć księgozbiór PIK ze względu na Muzeum Książki; w tej sprawie ma do Łodzi przyjechać p. Budzyk i ostatecznie zdecydować, co by się Instytutowi B.L. przydało[726].

Pracownicy PIK byli zdezorientowani, na ogół nie mieli mieszkań w nowych miejscach pracy. H. Hleb-Koszańska stwierdzała:

Zaskoczona […] jestem „rozparcelowaniem" naszych kolegów pomiędzy NDB a Instytut Bibliograficzny. Wątpię, czy im to dogadza. Nowodworski (jako znawca zagadnień szkolnictwa bibliotekarskiego?), Michalecka i inni? Jakie będą mieli grupy [uposażenia] — czy będą mogli zatrzymać arabskie stopnie? Jeśli o mnie chodzi — […] Mieszkania nie mam.[…] W tej chwili nie mam żadnego punktu oparcia[727]. […] Powiedział mi Skrz[ypek], że IBL chce przejąć z PIK prace badawcze, może coś jeszcze; że Budzyk jest pewien, że na jego propozycję pójdę pracować do IBL, bodajże ma

[724] List H. Hleb-Koszańskiej do A. Łysakowskiego, Łódź 18.07.1949 r. oraz 20.07.1949 r., w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*..., s. 325.

[725] List H. Hleb-Koszańskiej do A. Łysakowskiego, Łódź 20.07.1949 r., w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*..., s. 326; zob. też rozdz. 4.5: Pismo J. Muszkowskiego do NDB, Łódź dn. 11 czerwca 1949 r., AAN, Ministerstwo Oświaty, Naczelna Dyrekcja Bibliotek, Wydział Księgarsko-Wydawniczy, sygn. 6862, k. 35.

[726] List H. Więckowskiej do A. Łysakowskiego, Łódź 25 lipca 1949 r. BN. Zakład Rękopisów. Ze zbiorów Marii Dembowskiej (w opracowaniu).

[727] List H. Hleb-Koszańskiej do A. Łysakowskiego, Prabuty 28.08.1949, w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*…, s. 330.

mnie skusić jakąś perspektywą powiązania z Uniwersytetem. Powiedziałam, że pedagogii nie znoszę, a Budzyk zna mój adres, więc może się porozumieć[728].

Jednocześnie wyrażała radość, że Łysakowskiemu zaproponowano przejście do Instytutu Bibliograficznego i że to pewne, jak się wyraziła na 99%. Jak to już zostało wcześniej powiedziane, także ZBiAP czynił starania o uratowanie PIK, a jego przewodniczący

ma wystosować memoriał do Ministra z powodu likwidacji PIK, a może uda się z nim osobiście. Właśnie coś tam się definitywnie uzgadniało z p. Steb[elskim, przewodniczącym ZBiAP]. Zapewniała mnie [I. Morsztynkiewiczowa], że możemy liczyć na pomoc kolegów[729].

Komisja likwidacyjna PIK w składzie: Zygmunt Kaczanowski, Bogdan Horodyski, Alodia Kawecka-Gryczowa reprezentowała trzy zainteresowane instytucje: Naczelną Dyrekcję Bibliotek, Bibliotekę Narodową, Instytut Badań Literackich. Zebrała się ona w Łodzi 26 września 1949 roku z zamiarem zakończenia prac do końca miesiąca. Przeniesieni do Warszawy pracownicy mieli rozpocząć pracę już 15 września. Ostatecznie do BN przeszli: dyrektor Adam Łysakowski, Helena Hleb-Koszańska, Maria Dembowska, Janina Czerniatowicz, Pelagia Girwic, Janina Gruszecka, Krystyna Pieńkowska — z wyjątkiem ostatniej wszyscy podjęli pracę w Instytucie Bibliograficznym. Do IBL przeszły Ksenia Kostenicz i Zofia Makowiecka, w Bibliotece Uniwersytetu Toruńskiego rozpoczął pracę Wiesław Mincer, a w Bibliotece Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego — Witold Nowodworski, w Łodzi pozostały Maria Michalecka i ostatecznie Krystyna Pieńkowska, która wróciła po krótkim pobycie w Bibliotece Narodowej.

Szanowny i Drogi Panie Adamie — pisał 22 października z Łodzi Jan Muszkowski — już upływa tydzień od wyjazdu Pana i od ostatecznej likwidacji PIK'u, a ciągle jeszcze nie mogę się przyzwyczaić do tego, że Was już tu nie ma i że nie mogę w każdej chwili zatelefonować, czy to do Pana z prośbą o radę, pomoc lub po prostu o nowiny warszawskie, czy też do biura o informacje, no i o książki, książki, książki… Zrobiło się w Łodzi ogromnie pusto i samotnie, a sprawę PIK-u uważam w dalszym ciągu za główną przyczynę swojej choroby, bo wszak funkcje woreczka żółciowego związane są bardzo ściśle z przeżyciami natury ujemnej. Bardzo jestem ciekawy, jak się Państwo tam czujecie, co robią, jak zostali podzieleni, jaki jest stosunek do Was szefa i kolegów, jak układa się stosunek do IBL i NDB, i byłbym bardzo wdzięczny za parę słów wiadomości[730].

---

[728] List H. Hleb-Koszańskiej do A. Łysakowskiego, Łódź 30.07.1949, w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951…*, s. 327.

[729] List H. Hleb-Koszańskiej do A. Łysakowskiego, Łódź 30.07.1949, w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951…*, s. 328–329. Zob. też rozdz. IV (4): *Memoriał w sprawie Państwowego Instytutu Książki*...

[730] List J. Muszkowskiego do A. Łysakowskiego, Łódź 22.10.1949 r. BUŁ. Sekcja Rękopisów. Spuścizna prof. Jana Muszkowskiego. Dokumenty dotyczące Rady Książki. Korespondencja, sygn. 6600/I, k. 14. Profesor mógł się czuć w Łodzi osamotniony, tym bardziej że w tym okresie z Uniwersytetu odeszli także profesorowie Tadeusz Kotarbiński i jego żona Janina Kamińska-Kotarbińska, Józef Chałasiński, Natalia Gąsiorowska (historyk i pedagog), Józef Pieter (psycholog), pedagodzy —Witold Szczerba i Tadeusz Wróblewski, biolodzy — Jan Dembowski, Włodzimierz Niemierko i Jerzy Konorski, odeszła przyszła wybitna badaczka socjologii kultury Antonina Kłoskowska, do

Likwidowanie spraw PIK trwało jeszcze przez pierwsze miesiące 1950 roku.

Kierownik I. B.— pisał w *Sprawozdaniu* Łysakowski — wraz z mgr Gruszecką zajęci byli — wobec braku komisji likwidacyjnej zamknięciem spraw Państwowego Instytutu Książki [podkr. A.Ł.]. W szczególności wysyłano do zagranicznych instytucji prowadzących wymianę zawiadomienia o przejęciu agend PIK przez I.B. celem utrzymania dalszych stosunków, a zarazem 170 paczek z wydawnictwami PIK. Załatwiano kupna wydawnictw PIK w kraju, sprawy rachunkowe, sprawozdanie z dochodów, protokoły zdawczo-odbiorcze mienia PIK. Z końcem lutego przekazano wydawnictwa PIK Administracji Wydawnictw B.N. Z dn. 3 marca 1950 zamknięto w PKO Łódź konto PIK, przekazując dalsze wpływy na konto B.N.[731]

Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie zniesienia Państwowego Instytutu Książki zostało opublikowane 3 marca 1950 r. w Dz.U. Rz.P. Nr 7, 1950, poz. 65 i stanowiło, że:

§ 2. Zadania Państwowego Instytutu Książki przekazuje się:
1) Instytutowi Badań Literackich w zakresie:
a) prowadzenia badań naukowych dotyczących książki, bibliotekarstwa i czytelnictwa,
b) gromadzenia, opracowywania, udostępniania i ogłaszania materiałów naukowych,
2) Bibliotece Narodowej w zakresie: zbierania i udzielania źródłowych informacji bibliograficznych we wszystkich dziedzinach piśmiennictwa oraz w zakresie polskich zbiorów bibliotecznych i
3) Ministerstwu Oświaty (Naczelna Dyrekcja Bibliotek) w zakresie:
a) kształcenia sił fachowych w dziedzinach wskazanych w pkt 1) lit. a),
b) planowania, uzgadniania i popierania prac w dziedzinach wskazanych w pkt 1) i 2) w bibliotekach lub innych zakładach naukowych albo społecznych.

Rozporządzenie podpisali Prezes Rady Ministrów Józef Cyrankiewicz i Minister Oświaty Stanisław Skrzeszewski.

5.1. Instytut Badań Literackich

Zadania badawcze przekazane IBL stanowiły najistotniejszą część działalności PIK, do której podjęcia IBL nie był przygotowany ani merytorycznie, ani kadrowo. O ile można byłoby wyobrazić sobie podjęcie badań czytelniczych, o tyle badania dotyczące bibliotekarstwa, jego funkcjonowania, organizacji, potrzeb, raczej były

Wrocławia przeniósł się przyszły znakomity teoretyk i historyk literatury Jan Trzynadlowski oraz germanista Jan Żygulski. Jak pisał Tadeusz Chróścielewski, znany łódzki literat: „W 1948 roku, po przeszło dwuipółletnim postoju w Łodzi, tranzyt ruszył do stacji docelowej [Warszawy]. Opuszczały miasto instytucje, zespoły, jednostki. W ciągu krótkiego czasu wyjechała do Warszawy połowa Łodzi artystycznej i intelektualnej […]. Masowość tych wyjazdów sprawiała wrażenie biblijnego exodusu. Dla patriotów łódzkich i tej części co została wrażenie bardzo przykre". Cyt. za: B. Baranowski, K. Baranowski, *Pierwsze lata Uniwersytetu Łódzkiego*..., s. 43–44. Zob. też B. Baranowski, K. Baranowski, *Trudne lata Uniwersytetu Łódzkiego (1949-1956)*, Łódź 1990, s. 16–19.

731 *Instytut Bibliograficzny przy Bibliotece Narodowej. Sprawozdanie za I kwartał 1950*, BN ZDK, sygn. TD 100.

dalekie od badań literackich, z myślą o których powołano ten Instytut w 1948 roku. Trudno znaleźć racjonalne uzasadnienie dla decyzji o przekazaniu badań bibliotekoznawczych i bibliologicznych do IBL. Wydaje się, że wpływ na tę decyzję miały ambicje i osobiste plany Kazimierza Budzyka, poparte powiązaniami z kręgami ministerialnymi i partyjnymi, w których być może rzeczywiście łączono tę działalność z zakresem prac IBL. Według opinii Heleny Hleb-Koszańskiej, kierownictwo tej placówki miało też plany przejęcia biblioteki PIK[732], co budziło niepokój pracowników o dalszy los książek bibliologicznych i niewielkie ich wykorzystanie w instytucji zajmującej się raczej historią literatury niż księgoznawstwem. Tezę tę zdaje się potwierdzać plan budżetu na rok 1950 złożony przez dyrektora IBL Stefana Żółkiewskiego, który wnioskował, aby

> powiększyć […] budżet IBL na wydatki pracowni Staropolskiej bibliografii o 2 000 000 zł dla intensyfikacji jej prac, której wyniki umożliwią podjęcie prac (w drugim etapie — jesień 1951 r.) nad podręcznikami dla specjalizacji bibliotekarskiej i bibliologicznej. Należy również przekazać tej pracowni bibliotekę dawnego Państwowego Instytutu Książki, która będzie stanowić konieczne wyposażenie pracowni dla celowej i szybkiej pracy podręcznikowej[733].

Jak wynika z dokumentów, IBL posiadał własną bibliotekę liczącą około 5000 tomów oraz bibliotekę fundacji im. J.J. Michalskich, stanowiącą odrębną całość zawierjącą około 30 000 tomów[734]. Jednak ani w sprawozdaniu za rok 1949, ani w planach na rok 1950, poza ową notatką w budżecie o księgozbiorze PIK, nie ma żadnej wzmianki o kontynuacji prac badawczych Instytutu, a więc o podjęciu zobowiązań wynikających z Rozporządzenia Rady Ministrów. Zgodnie ze swoją specjalizacją IBL rozwinął prace bibliograficzne i dokumentacyjne dotyczące historii literatury polskiej. W zakresie historii książki i bibliotek współpracowano z Ośrodkiem Opieki nad Dawną Książką w Bibliotece Narodowej[735]. Alodia Kawecka-Gryczowa, która w początkowym okresie kierowała w IBL Pracownią Bibliografii Sta-

---

[732] List H. Hleb-Koszańskiej do A. Łysakowskiego, Łódź 25.07.1949, [w:] *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*…, s. 326–327. Treść tego listu — zob. rozdz. IV (4).

[733] *Plan* [na rok 1950]. AAN. PZPR. Komitet Centralny. Wydział Kultury. IBL, sygn. 237/XVIII-68, k. 58–59.

[734] *Plan na rok 1950*. AAN. PZPR. Komitet Centralny. Wydział Kultury. IBL, sygn. 237/XVIII-68, k. 18. Na temat biblioteki IBL zob. więcej J. Rużyło-Stasiakowa, *Biblioteka Instytutu Badań Literackich*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 2, 1966, s. 1–16.

[735] W 1951 r. pod redakcją A. Kaweckiej-Gryczowej i K. Budzyka zaczęła się ukazywać seria „Książka w Dawnej Kulturze Polskiej", wydawana wspólnie przez IBL i BN. Opublikowano w niej między innymi *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego* (Wrocław 1951); J. Rudnickiej *Biblioteka Ignacego Potockiego* (Wrocław 1953), J. Korpały *Zarys dziejów bibliografii w Polsce* (Wrocław 1953), E. Chwalewika *Ekslibrisy polskie szesnastego i siedemnastego wieku* (Wrocław 1955), A. Lewickiej-Kamińskiej *Renesansowy księgozbiór Mikołaja Czepla w Bibliotece Jagiellońskiej* (Wrocław 1956), M. Łodyńskiego *Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807–1831)* (Wrocław 1958), E. Aleksandrowskiej, *„Zabawy Przyjemne i Pożyteczne"* (Wrocław 1959), *Drukarze dawnej polski od XV do XVIII wieku* (Wrocław 1960), M. Cytowskiej *Bibliografia druków urzędowych XVI wieku* (Wrocław 1961).

ropolskiej, została 15 czerwca 1949 roku kierownikiem tego Ośrodka. Przejął on w styczniu 1950 roku funkcje Oddziału Dawnej Książki, istniejącego uprzednio w ramach NDB, z którym Kawecka-Gryczowa była związana od samego początku[736]. IBL miał także organizować muzeum książki, ale tym również się nie zajęto.

Należy więc uznać, że IBL nie podjął zadań PIK nie tylko w tym zakresie, w jakim przewidywało to Rozporządzenie o likwidacji PIK, ale praktycznie w żadnym. Nie doszło też do przekazania IBL księgozbioru PIK, który ostatecznie znalazł się w zbiorach Biblioteki Narodowej.

2. Biblioteka Narodowa

Biblioteka Narodowa wraz z Instytutem Bibliograficznym rozpoczęły działalność już w czerwcu 1945 roku. Skupiono się na bieżącej bibliografii narodowej i opracowywaniu starych druków, co było konsekwencją planów uzupełniania „Bibliografii polskiej" Karola Estreichera. Najpierw zaczął się ukazywać „Przewodnik Bibliograficzny. Urzędowy Wykaz Druków wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej" (PB), a od 1947 roku zaczęto opracowywać bieżącą bibliografię artykułów, tj. „Bibliografię Zawartości Czasopism" (BZCz). Wokół tych wydawnictw skupiały się prace IB do końca 1949 roku.

Przypomnijmy, że jednocześnie z powstaniem PIK w 1946 roku rozpoczęły się dyskusje dotyczące zakresu działania obu instytucji — pojawiały się głosy mówiące o dublowaniu prac, gdy tymczasem IB realizował zadania praktyczne, a PIK miał zadania o charakterze naukowym, traktujące bibliografię jako jedną z części składowych nauki o książce oraz zadania dokumentacyjne, dotyczące wszystkich etapów życia książki, w tym także dokumentujące rozwój piśmiennictwa bibliologicznego. Rozporządzenie Rady Ministrów o zniesieniu PIK nakładało na Bibliotekę Narodową obowiązek udzielania źródłowych informacji bibliograficznych w zakresie wszystkich dziedzin i wszystkich polskich zbiorów bibliotecznych. Z końcem 1949 roku do BN zostały przewiezione zbiory PIK oraz niemal cała dokumentacja bibliologiczna, tzn. kartoteki bibliografii bibliografii i nauki o książce, kartoteka bibliografii specjalnych, kartoteka polskich wydawców powojennych, teki dokumentacyjne, centralny katalog księgoznawczy i, być może, kartoteka współczesnych czasopism polskich — nie jest to jednak pewne. Zbiory Muzeum Książki i Bibliotekarstwa, które pierwotnie miały znaleźć się w IBL, zostały włączone do Biblioteki Narodowej dopiero w styczniu 1951 roku[737].

[736] Por. rozdz. IV (2.1).

[737] W rękopiśmiennej Kronice Instytutu Bibliograficznego (dalej: Kronika IB) A. Łysakowski zapisał 22 stycznia 1951 r.: „Min. Bieńkowski decyduje, by całe Muzeum Książki z PIK włączyć do BN, nie zważając już na I.B.I.". Kronika IB, R. 1950–1951, to 100-kartkowy zeszyt w kratkę, w twar-

Obejmując kierownictwo (faktycznie p.o. kierownika) IB BN 18 października 1949 roku, Adam Łysakowski od samego początku chciał stworzyć w nim placówkę badawczą kontynuującą prace PIK. W jednej instytucji prowadzone miały być wszystkie działania w zakresie bibliografii, a więc jej teoria, metodyka i organizacja oraz kontynuowane opracowywanie bibliografii bibliologicznej („Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce") i normalizacja prac bibliograficznych. Już kilka dni później, 24 października, przedstawił pracownikom IB referat programowo-teoretyczny, w którym podkreślił konieczność utrzymania łączności z dotychczasowymi pracami badawczymi i koordynacyjnymi PIK[738]. Rozpoczął od ważnego stwierdzenia, że bibliografia zyskuje

znaczenie publiczne. Dlatego należy osiągnąć porozumienie poszczególnych instytucji i osób, uprawiających bibliografię; związać ich przedsięwzięcia w działalność zespołową; ten zespół agend i środków włączyć do planów ogólnopaństwowych, jako polską służbę bibliograficzną [podkr. A.Ł.][739].

To z kolei wymaga od centrali bibliograficznej, jaką jest IB BN, właściwych działań bibliograficznych i koordynujących prace wszystkich ośrodków specjalnych. Zaznaczył dalej, że Instytut wykonywać będzie prace, które należą do jego zadań od dawna, czyli opracowywanie i wydawanie polskiej bibliografii ogólnej: „Przewodnika Bibliograficznego" oraz wykazu poloniców zagranicznych, tłumaczeń, tytułów czasopism, statystyki wydawnictw, centralnego druku kart katalogowych, bieżącej „Bibliografii Zawartości Czasopism" oraz jej bibliografii retrospektywnej; bibliografii retrospektywnej wydawnictw samoistnych 1901–1950; z czasem realizować będzie nowe zadania dotyczące opracowania piśmiennictwa wieku XIX. Łysakowski podkreślał, że

Do bezpośrednich zadań Instytutu Bibl. należy dzisiaj również włączyć rzecz nową, jaką wnosi życie Polski Ludowej: sporządzanie bibliografii (wyborowych, zalecających) lub przewodników lektury, które dotyczą zagadnień aktualnych, szczególnej wagi państwowej, doniosłych społecznie i naukowo — zwłaszcza, gdy przekraczają zakres jednej dziedziny specjalnej. Bibliografia polskiego ruchu robotniczego, wybór wiadomości o świecie współczesnym, spisy lektury ogólnokształcącej dla bibliotek różnych poziomów[740] [podkr. A.Ł.].

Omawiał też rolę Instytutu Bibliograficznego jako koordynatora prac sieci bibliograficznej, obsługującej wszystkie dziedziny życia naukowego i społecznego, zakładając, że każda z nich ma jeden centralny ośrodek prac bibliograficznych. Oprócz

dej oprawie, zapisany zaledwie na kilku stronach ręką Łysakowskiego. Przechowywany w BN. ZDK, sygn. TD 100.

738 W Kronice IB na s. 3. notatka A. Łysakowskiego: „24 X i 9 XI 1949 w składzie: dyr. Bieńkowski, dr Grycz, Kustosze I.B.; referował dr A.Ł. Pierwszy referat był programowo-teoretyczny; drugi — konkretnie-organizacyjny. Na podstawie tych rozważań A.Ł. opracował na piśmie projekt organizacji I.B. i jego współpracy z działami B.N., jako też plan pracy na r. 1950, wreszcie 6-letni plan 1950–1955".

739 A. Łysakowski, *Organizacja i zadania Instytutu Bibliograficznego przy Bibliotece Narodowej (Tezy referatu)*. BN. ZDK, sygn. TD 100, s. 1.

740 *Ibidem*, s. 1–2.

zadań koordynatora, Instytut powinien także zbierać informacje o bibliografiach specjalnych (dziedzinowych, regionalnych), będących w toku opracowania, i takie prace inicjować. W skład sieci bibliograficznej powinny wejść:

> a) ośrodki bibliografii i dokumentacji specjalnej rzeczowej (centralne biblioteki specjalne — ok. 70), b) placówki bibliografii regionalnej (14), c) instytucje społeczne uprawiające bibliografię (ok. 10), d) działy informacyjno-bibliograficzne w wielkich bibliotekach ogólnych (ok. 15)[741].

Należeć tu miały również działy specjalne BN, wykonujące samodzielnie prace bibliograficzno-badawcze (w zakresie na przykład rękopisów, starych druków, grafiki). Istotne było także zwrócenie przez Łysakowskiego uwagi na metody dokumentacyjne, „oznaczające pogłębienie bibliografii (sprawozdawcze i krytyczne wnikanie w treść piśmiennictwa) oraz rozszerzenie jej zasięgu (piśmiennictwo zagraniczne, dokumenty inne niż książka)"[742]. Widział też Łysakowski konieczność podjęcia przez IB studiów badawczych, począwszy od poznawania piśmiennictwa księgoznawczego, po rozważania nad przedmiotami piśmiennictwa. Konsekwencją tego była „konieczność uprawiania t e o r i i b i b l i o g r a f i i [podkr. A.Ł.] i dziedzin pokrewnych", gdzie znalazłyby się takie zagadnienia, jak „terminologia fachowa, zasady opisu bibliograficznego, typy adnotacji, układ rzeczowy (systematyczny i przedmiotowy), wytwarzanie dokumentów (kompozycja książki), następnie — klasyfikacja i historia bibliografii"[743]. Powołany do realizacji powyższych zadań dział powinien także zająć się publikowaniem wyników badań, normalizacją bibliograficzną, księgoznawczą oceną prac, szkoleniem bibliografów i popularyzacją wiedzy bibliologicznej. Zwracał też uwagę na społeczny charakter służby bibliograficznej i Instytutu mającego pełnić funkcję centrum informacji bibliograficznej (między innymi w zakresie kwerend krajowych i zagranicznych, przygotowywania zestawów piśmiennictwa) i poradnictwa (w zakresie metodyki bibliograficznej, bibliotekarstwa, pracy umysłowej z książką). Łączyłaby się z tym praca nad katalogami centralnymi. Szczegółowo omawiał współpracę wewnątrzbiblioteczną. Przedstawił również sprawy planowania prac oraz przygotowania odpowiedniej kadry do prac bibliograficznych i dokumentacyjnych. W punkcie dwunastym, dotyczącym planowania działań Instytutu na okres 1950–1955, Łysakowski mówił między innymi o konieczności „kontynuacji lub wykończenia jednorazowych prac przejętych z Państwowego Instytutu Książki" i zapewnienia odpowiednich funduszy do realizacji zadań wymienionych wcześniej. Następnie sformułowane zostały najważniejsze i najpilniejsze — zdaniem Adama Łysakowskiego — prace IB, a w nich — poza dalszymi pracami nad „PB", „BZCz" i bibliografią retrospektywną — w pięciu punktach wymieniono prace, które wprost wskazują na kontynuację prac badawczych i stosowanych, realizowanych poprzednio w PIK. Były to:

---

741 *Ibidem*, s. 2.
742 *Ibidem*.
743 *Ibidem*, s. 3.

Punkt 4: Bibliografia ruchu robotniczego. Wydanie *Przewodnika lektury o Polsce i świecie współczesnym*. Ogłaszanie wyborowych bibliografij aktualnych w porozumieniu z instytucjami społecznymi[744].

Punkt 5: Opracowanie wyników ankiety o bieżącej bibliografii specjalnej i o wyposażeniu ośrodków dokumentacyjnych w Polsce. Ustalenie wykazu ośrodków bibliografii specjalnej. Nawiązanie stałej współpracy z ośrodkami[745].

Punkt 6: Podana całość prac ciągłych. Dopełnienie „Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce" za lata 1945/6 i od r. 1948. Wykończenie takiejże bibliografii polskiej retrospektywnej — w kartotece[746].

Punkt 7: Komisyjne badania nad klasyfikacją piśmiennictwa, ustalanie terminologii bibliograficznej. Wydanie skróconych tablic klasyfikacji dziesiętnej. Ogłoszenie słownika tematów układu przedmiotowego. Uzgodnienie zaprojektowanych już zasad opisu bibliograficznego. Wydawanie „Biuletynu Inst. Bibl." oraz polskich i tłumaczonych studiów lub podręczników bibliograficznych. Sprawa kursów bibliograficznych[747].

Punkt 8: Ogłoszenie wykazu bieżących czasopism zagranicznych wpływających do bibliotek w Polsce. Rozpoczęcie katalogów centralnych, przede wszystkim — kartotek powojennych dzieł zagranicznych[748].

Sformułowane przez autora grupy zagadnień w części nawiązują do postulatów konferencji bibliograficznej z czerwca 1949 roku, w części jednak są wyrazem dążenia do podjęcia przez IB zadań PIK, jego prac badawczych, ale chyba przede wszystkim realizacji koncepcji Łysakowskiego, traktującego bibliografię jako jedną z dziedzin bibliologicznych, chęć powiązania działalności usługowej z zagadnieniami teoretycznymi. Realizacja tak szeroko zakreślonych działań nie była jednak możliwa w dotychczasowej strukturze organizacyjnej IB. Dlatego kolejnym krokiem było wprowadzenie takich zmian, które umożliwiłyby przekształcenie Instytutu w ośrodek metodyczno-organizacyjny. Przedstawiony w listopadzie 1949 roku *Projekt organizacji Instytutu Bibliograficznego przy Bibliotece Narodowej w Warszawie*[749] autorstwa Łysakowskiego, uwzględniał w strukturze Instytutu sześć działów. Były to:

„1. Bibliografia bieżąca ogólnopolska (»Przewodnik Bibliograficzny«, druk kart katalogowych)[750].

2. Bibliografia bieżąca specjalna wraz z »Bibliografią Zawartości Czasopism«. (Organizacja sieci ośrodków bibliograficzno-dokumentacyjnych)[751].

---

[744] Podejmowane w PIK zagadnienia czytelnictwa, w tym także sprawa *Przewodnika lektury…* nie zostały w nim dokończone.

[745] W PIK sprawie tej poświęcony był „Komunikat 18: Plan bieżących bibliografii specjalnych" i „Komunikat 22: Projekt normy opisu w bibliografii specjalnej" oraz zamieszczony w 1949 r. w t. 1, w nr 9 „Biuletynu PIK" *Wykaz polskich bibliotek naukowych według specjalizacji*.

[746] W PIK ukazały się tomy za lata 1947–1949.

[747] W PIK zajmowano się wszystkimi wymienionymi tu zagadnieniami, zarówno terminologią, jak i klasyfikacją dziesiętną, słownikiem tematów. Wydawano także „Biuletyn PIK", organizowano szkolnictwo bibliotekarskie.

[748] Prace te były w PIK prowadzone w ramach dokumentacji bibliologicznej.

[749] BN. ZDK, sygn. 100-1949/4, s. 1–2.

[750] Do tej pory realizował to Dział Bibliografii Bieżącej Ogólnej.

[751] Do tej pory realizował to Dział Bibliografii Bieżącej Specjalnej — tu włączono prace PIK nad ewidencją bibliografii bieżących specjalnych oraz bibliografie zalecające.

3. Bibliografia retrospektywna polska (»1901–1950«; opieka nad bibliografiami retrospektywnymi specjalnymi)[752].

4. Ośrodek dokumentacji książki. (Księgozbiór, zbiory innych dokumentów, kartoteki, »Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce«, sprawozdania z czasopism fachowych zagranicznych).

5. Ogólnokrajowy ośrodek informacji naukowo-dokumentacyjnej oraz poradnictwa w zakresie książki (aktualne bibliografie społeczne, katalogi centralne piśmiennictwa ogólnego).

6. Teoria bibliografii (»Biuletyn I.B.«, naukowe prace badawcze, komisje bibliograficzne, współpraca z zagranicą)".

Omówiony wcześniej referat, uwzględniający zmiany strukturalne IB, został opublikowany anonimowo w „Biuletynie Instytutu Bibliograficznego" pt. *Polska służba bibliograficzno-dokumentacyjna*[753]. Przeprowadzona ostatecznie w 1950 roku reorganizacja Instytutu Bibliograficznego uwzględniała cztery działy, tzn. poza wymienionymi w projekcie działami 1–3, powstał Dział Teorii Bibliografii, do którego należeć miały zadania uwzględnione w projekcie jako działy od 4 do 6. Dział ten miał połączyć prace dwóch dawnych wydziałów PIK — Dokumentacji oraz Prac Badawczych[754].

Kontynuacją realizowanych w PIK prac bibliograficznych było publikowanie „Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce". Odżyły także prace nad słownikiem tematów katalogu przedmiotowego. Łysakowski podjął decyzję o opracowaniu dwóch wersji *Słownika*: skróconej dla bibliotek powszechnych oraz drugiej — obszernej, dostosowanej do poziomu bibliotek naukowych. Prace rozpoczęte w 1951 roku nie doczekały się realizacji za życia Łysakowskiego. W 1950 roku po-

[752] Do tej pory realizował to Dział Bibliografii Retrospektywnej, który miał podjąć także nowe zadania, a mianowicie bibliografię narodową za lata 1901–1950.

[753] *Polska służba bibliograficzno-dokumentacyjna*, „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego" 1950, t. 3, nr 1, s. 1–13. Autorstwo A. Łysakowskiego potwierdza *Sprawozdanie Instytutu Bibliograficznego za rok 1950*. BN. ZDK, sygn. TD 100 Instytut Bibliograficzny. Artykuł ten omawia J. Sadowska, *Adam Łysakowski — bibliograf*..., s. 33–35.

[754] W Kronice IB na s. 1. A. Łysakowski zapisał: „14 stycznia 1950 r. Dyrektor Biblioteki Narodowej ustalił ustnie nową organizację Instytutu Bibliograficznego: kierownik I.B. — dr A. Łysakowski; Dział Bibliografii Bieżącej Ogólnej — kier. J. Dąbrowska; Dział Bibliografii Bieżącej Specjalnej — kier. Dr M. Ambros; Dział Bibliografii Retrospektywnej — kier. mgr M. Dembowska; Dział Teorii Bibliografii — kier. Dr H. Hleb-Koszańska. Decyzja ta stanowiła wynik trzymiesięcznych rozważań i konferencji na temat zmian organizacji I.B. od roku 1950". Dalej kontynuował na s. 3: „Dyr. B[ieńkowski] zredagował w listopadzie sam — ostateczny projekt I.B. z pięcioma działami — mian[owicie] prócz wymienionych na s. 1 [powyższy tekst] piąty dział: Biuro informacji i poradnictwa — i przesłał ten projekt do zatwierdzenia Ministerstwa Oświaty. Następnie — w grudniu — odbyły się w BN dwie konferencje na temat ustalenia projektu nowego statutu Biblioteki. Punkty statutu dotyczące I.B. spotkały się tu z krytyką dr Remerowej, dr Gryczowej, dra Grycza. W rezultacie dyrekcja BN wysłała do Min. Ośw. drugi projekt organizacji I.B. z ograniczeniem do czterech działów". BN. ZDK, sygn. TD 100.

Korcz-Derkacz.indb 277 2011-07-29 13:32:33

stulowano powrót do sprawy centralnego druku kart katalogowych (poruszane na konferencji czerwcowej 1949 roku). Sprawa ta wymagała wielu ustaleń z dyrekcją BN, z NDB i ZBiAP, zorganizowania nowego warsztatu pracy, czemu miało służyć powołanie do życia w IB w 1951 roku Pracowni Centralnie Drukowanych Kart Katalogowych. Z pracami Działu Teorii Bibliografii związane było powstanie Pracowni Dokumentacji Księgoznawczej oraz działalność normalizacyjna prowadzona w ramach Polskiego Komitetu Normalizacyjnego.

2.1. Pracownia Dokumentacji Księgoznawczej

Chcąc rozwijać nadal powstały w PIK, a teraz znajdujący się w IB BN pokaźny zbiór dzieł z zakresu księgoznawstwa, Łysakowski podkreślał już w *Projekcie organizacji Instytutu Bibliograficznego przy Bibliotece Narodowej* konieczność gromadzenia tych dzieł w BN i kierowania ich po opracowaniu do zbiorów IB. Zbiory PIK[755] nie stanowiły biblioteki podręcznej IB, ale stały się podstawą stworzenia w BN specjalnej kolekcji z zakresu szeroko pojętej nauki o książce i dokumentacji, początkiem praktycznej specjalizacji BN w tym zakresie.

W zbiorach powstałej w 1952 roku Pracowni Dokumentacji Księgoznawczej utworzono dwa zespoły: księgozbiór specjalny i uzupełniające go kartoteki dokumentacyjne. Do 1987 roku pracownia należała do struktury IB, a następnie wraz z powiększającym się księgozbiorem, czytelnią, magazynem została wyodrębniona w samodzielny Zakład Dokumentacji Księgoznawczej.

Księgozbiór bibliologiczny PIK w chwili likwidacji w 1949 roku liczył 10 600 tomów. Jest on do dnia dzisiejszego systematycznie powiększany w BN bibliologicznymi wydawnictwami zwartymi i czasopismami, uwidocznionymi w odrębnych katalogach. Poza książkami i czasopismami znalazł tu swoje miejsce największy dziś chyba w Polsce, niezwykle cenny z punktu widzenia zawartych w nim informacji bibliograficznych, zbiór katalogów księgarskich, który w 1949 roku liczył około 4500 jednostek. Jest także zbiór tek dokumentacyjnych (w PIK było 130 tek), stanowiący ważną część dokumentów (maszynopisy, odbitki, notatki odręczne) związanych z bibliotekarstwem i księgarstwem w Polsce, i za granicą. Do księgozbioru tego zalicza się również zbiór wycinków prasowych, który liczył pod koniec września 1949 roku około 15 000 wycinków z czasopism polskich. Gromadzone w PIK recenzje znalazły swoje miejsce w Zakładzie Informacji Naukowej BN.

Drugi zespół tworzyły kartoteki dokumentacyjne, do których należały:

a) centralny katalog księgoznawstwa (druków zwartych i czasopism) zapoczątkowany w PIK liczył w 1949 roku ok. 33 000 kart katalogowych (karty główne

[755] W Kronice IB na s. 2. A. Łysakowski zapisał, że wyekspediowano z Łodzi do Warszawy osiem aut ciężarowych ze zbiorami PIK.

i pomocnicze, tj. karty zbiorowe i odsyłacze) ułożonych w jednym ciągu alfabetycznym,

b) centralny katalog archiwaliów bibliologicznych, zapoczątkowany w 1952 roku, objął rękopisy księgoznawcze ze zbiorów BN lub wykazanych w drukowanych katalogach innych bibliotek,

c) kartoteki retrospektywne bibliografii bibliografii i nauki o książce przeniesione do BN w chwili likwidacji PIK są systematycznie uzupełniane; ich zadaniem jest skupienie w jednym miejscu piśmiennictwa księgoznawczego i ułatwienie prowadzenia badań w tym zakresie,

d) kartoteka bibliograficzno-sprawozdawcza zawartości czasopism bibliologicznych zagranicznych zawierająca opisy adnotowane w układzie przedmiotowym. Założona w 1950 roku powstawała z opisów przygotowywanych pierwotnie dla „Przeglądu Piśmiennictwa o Książce".

2.2. Prace normalizacyjne

W chwili likwidacji Państwowego Instytutu Książki w toku były prace normalizacyjne nad skrótami tytułów czasopism w bibliografiach, redakcją adnotacji różnego typu, sprawozdawczością i statystyką bibliotek powszechnych oraz formularzami dotyczącymi egzemplarza bibliotecznego, zapisu czytelnika do biblioteki, zamówienia z magazynu do czytelni (rewers), wypożyczenia międzybibliotecznego i inne.

W pierwszych miesiącach 1950 roku powołano do życia Instytut Dokumentacji Naukowo-Technicznej — instytucję mającą służyć przemysłowi i rozwojowi techniki w Polsce. Nawiązane zostały kontakty z IB BN, które dzięki życzliwości i wielkiej otwartości Łysakowskiego na sprawy dokumentacji, bibliografii specjalnych i działalności informacyjnej rozwinęły się nader pomyślnie[756]. Efektem wspólnych działań było powołanie przez Polski Komitet Normalizacyjny w 1950 roku (w ramach Zakładu Komisji Samodzielnych PKN), Komisji Bibliograficzno-Bibliotekarskiej PKN pod przewodnictwem Łysakowskiego. Otwierając zebranie organizacyjne 29 kwietnia 1950 roku, przypomniał on, że działania racjonalizatorskie obejmują wszystkie dziedziny życia państwowego, społecznego i gospodarczego. Powinny się one opierać na naukowej organizacji pracy. W referacie stwierdzał:

[756] Wyrazem współpracy bibliotekarzy i dokumentalistów, a co za tym idzie obu Instytutów, było opublikowanie artykułu wicedyrektora CIDNT Tadeusza Zamoyskiego, *Zagadnienie dokumentacji naukowo-technicznej* na łamach „Biuletynu Instytutu Bibliograficznego" 1952, t. 3, nr 7, s. 155–176. Autor podkreślił w nim między innymi potrzebę kontynuowania i pogłębiania badań nad teoretycznymi podstawami dokumentacji, jej naukowymi metodami, nad psychologią użytkowania dokumentów i nad samymi użytkownikami informacji. A. Łysakowski, jeszcze jako dyrektor PIK w czerwcu 1949 r., wygłosił w Centrum Dokumentacji Naukowo-Technicznej referat *Zagadnienie polskiego ośrodka dokumentacji*. W 1951 r. w uznaniu zasług dla rozwoju dokumentacji, Łysakowski został powołany na członka Rady Naukowej tego Instytutu.

Korcz-Derkacz.indb 279 2011-07-29 13:32:34

„Idąc z postępem, normy śmiało zrywają z tradycyjnymi nawykami. Przynoszą oszczędność wysiłku człowieka i środków materialnych, a zarazem — polepszenie wyników. Stają się jednym z podstawowych, a precyzyjnych elementów planowania. Umożliwiają współzawodnictwo pracy”[757]. W swoim wystąpieniu nawiązał do wcześniejszych działań w PIK, podkreślając konieczność kontynuowania rozpoczętych prac normalizacyjnych. W skład Komisji weszło dwudziestu bibliografów, bibliotekarzy, dokumentalistów i tzw. użytkownicy, czyli stali przedstawiciele Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego, Ministerstwa Oświaty, Ministerstwa Kultury i Sztuki, Centralnego Zarządu Bibliotek, większych bibliotek ogólnych i specjalnych, Wydziału Nauki i Szkolnictwa Wyższego KC PZPR, Działu Kultury i Oświaty CRZZ, Centralnego Instytutu Dokumentacji Naukowo-Technicznej, Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich, Domu Książki, Działu Dokumentacji Naukowej PKN. W skład podkomisji wchodzili także zapraszani do współpracy fachowcy z tej dziedziny, której miała dotyczyć opracowywana norma. Przygotowano ramy organizacyjne i określono metody działania oraz powołano trzy podkomisje, będące komórkami roboczymi Komisji Bibliograficzno-Bibliotekarskiej. Były to: Podkomisja Bibliotek, Podkomisja Bibliografii i Podkomisja Słownictwa Księgoznawczego[758].

Podkomisja Bibliotek rozpoczęła prace od zebrania opinii o przydatności formularzy opracowanych uprzednio w ZBiAP lub w PIK. Kolejnym krokiem było ich ewentualne ponowne przepracowanie, następnie uzyskanie aprobaty Komisji Bibliograficzno-Bibliotekarskiej i przekazanie do zatwierdzenia PKN. Dopiero wówczas mogły się one stać obowiązującymi normami. Procedurze tej postanowiono poddać opracowywane wcześniej w PIK instrukcje: inwentarza książek bibliotek naukowych, karty akcesyjnej czasopism, rewersu, karty katalogowej czasopism, rejestru przybytków, upomnień wypożyczalni i inwentarza czasopism tak, aby mogły one stać się normami.

Podkomisja Bibliografii zajęła się opracowaniem skrótów tytułów czasopism, centralnym drukiem kart katalogowych (w porozumieniu z ZBiAP i Domem Książki), wkładkami bibliograficznymi do czasopism bieżących. Na 1951 roku przewidziano także: opis rejestracyjny w bibliografii specjalnej, kompozycję tech-

[757] A. Łysakowski, *O normalizacji w zakresie bibliotekarstwa i bibliografii*, „Wiadomości PKN” 18, 1950, z. 8, s. 1.

[758] Jak podaje J. Gruszecka, skład prezydium Komisji w latach 1950–1952 był następujący: przewodniczący Komisji — Adam Łysakowski, sekretarz — początkowo Adam Wróblewski, następnie Janina Gruszecka (oboje z IB BN). Podkomisji Bibliotek — przew. Jan Kossonoga (IB BN), sekr. — Wanda Malewska (BN); Podkomisji Bibliograficznej — przew. Helena Hleb-Koszańska (IB BN), sekr. Władysława Borkowska (Biblioteka Instytutu Urbanistyki i Architektury); Podkomisji Słownictwa Księgoznawczego — przew. Hanna Pliszczyńska (BN), sekr. kolejno: Felicja Dziatlikówna (Biblioteka Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego), J. Gruszecka i Zofia Stasiewska (IB BN). Delegat rzeczoznawca PKN — Helena Handelsman. Zob. J. Gruszecka, *Normalizacja bibliograficzna i bibliotekarska 1950–1952*, „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego” 1952, t. 3, nr 8, s. 195.

Korcz-Derkacz.indb 280 2011-07-29 13:32:34

niczną bibliografii, klasyfikację (układy rzeczowe), opis adnotacyjny bibliograficzny i kompozycję wydawniczą czasopism.

Podkomisja Słownictwa Księgoznawczego miała opracować zasady słownika księgoznawczego oraz zebrać podstawowe terminy bibliotekarskie, potrzebne bibliotekarzom oświatowym, i zaopatrzyć je w odpowiedniki w czterech językach obcych[759]. Przystąpiono do gromadzenia terminów z dyscyplin wchodzących w skład księgoznawstwa. Łysakowski przykładał dużą wagę do precyzyjnego wyrażania pojęć, często w swoich pracach podkreślał znaczenie wspólnego języka fachowego ułatwiającego prace bibliotekarskie i bibliograficzne. Jak pisała M. Dembowska: „Z zamiłowaniem uczestniczył w pracach nad słownikiem terminów księgoznawczych. Ułożył zasady opracowania tego słownika"[760]. Także Stanisław Sierotwiński na łamach „Bibliotekarza" stwierdzał: „W interesie rozwoju wiedzy o książce, pomnażania piśmiennictwa teoretycznego i fachowego, w interesie szkolenia zawodowego i racjonalizacji pracy wśród pracowników książki, leży dążenie do osiągnięcia jasnego, jednoznacznego, i bogatego słownictwa"[761]. Za zagadnienie niezwykłej wagi uznawał konieczność szybkiego porozumienia się w sprawach terminologicznych bibliotekarzy naukowych i dokumentalistów, których działalność uważał za ściśle powiązaną z bibliotekarstwem, archiwistyką, muzealnictwem, ponieważ prace każdej z tych grup związane są z dokumentem. Tymczasem istniała ogromna rozbieżność używanego nazewnictwa i terminologii fachowej. Sierotwiński podkreślał również, że choć zakres i układ słownika na wstępnym etapie wydaje się drugoplanowy, to jednak w perspektywie trzeba pamiętać, że bibliotekarze naukowi będą oczekiwali słownika będącego „fundamentem pod wszelkie prace naukowe", natomiast bibliotekarze bibliotek publicznych, szkolnych i innych specjalnych oraz księgarze będą potrzebowali „narzędzia w szkoleniu i codziennej pracy".

Przed Podkomisją Słownictwa Księgoznawczego stanęła konieczność zgromadzenia i uporządkowania terminologii, selekcji i rewizji nazw, znalezienia polskich odpowiedników nazw obcych, usunięcia wieloznaczności. Mając na uwadze przede wszystkim bibliotekarzy mniej przygotowanych do pracy zawodowej, postanowiono na początek opracować sto podstawowych terminów na użytek bibliotek powszechnych. Jednakże w związku z reorganizacją prac nad słownictwem technicznym w łonie PKN, 15 stycznia 1951 roku Podkomisja została zlikwidowana na rzecz redakcji słownictwa księgoznawczego w obrębie Zakładu Słownictwa Technicznego PKN. Ostatecznie słowniczek terminologiczny został opracowany

[759] Na zagadnienia terminologii bibliotekarskiej zwróciła już uwagę druga Konferencja Komisji Normalizacyjnej PIK (8–9 października 1948 r.). Por. rozdz. III (5.2).

[760] M. Dembowska, *Śp. Doc. dr A. Łysakowski 18.12.1885–30.9.1952*, „Wiadomości PKN" 20, 1952, z. 11, s. 851.

[761] S. Sierotwiński, *Uwagi o pracy nad słownictwem księgoznawczym*, „Bibliotekarz" 17, 1950, nr 5–6, s. 98.

przez Marię Dembowską i opublikowany w „Biuletynie Instytutu Bibliograficznego" w 1954 roku[762].

Dzięki współpracy IB BN z Instytutem Dokumentacji Naukowo-Technicznej opracowano pierwsze polskie normy bibliograficzne między innymi *Opis zasadniczy w bibliografii dziedzin i zagadnień* — PN/N-01152 oraz *Skróty tytułów czasopism* — PN/N-01150. Współpracowano także przy powstawaniu podręcznika *Bibliotekarstwo naukowe z uwzględnieniem dokumentacji naukowo-technicznej* (Warszawa 1956). W ciągu dwóch lat Komisja Bibliograficzno-Bibliotekarska przygotowała jedenaście projektów norm, w tym siedem bibliotekarskich i cztery bibliograficzne. Łysakowski lubił — jak pisze Jan Kossonoga[763] — nazywać swoje doskonalenie bibliotekarstwa i bibliografii „techniką kultury". Po jego działalności w tym zakresie, zarówno w PIK, jak i potem w PKN, pozostały wskazówki, programy organizacji biura informacyjno-bibliograficznego, instytutów bibliograficznych i polskiej służby bibliograficznej.

Ważny etap prac w zakresie normalizacji bibliotekarskiej zamknął się w 1951 roku[764], pod koniec bowiem sierpnia tego roku na mocy Zarządzenia nr 343 przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego dalsza działalność normalizacyjna została przeniesiona do resortów (ministerstw, urzędów centralnych itp.), a wszystkie Komisje PKN rozwiązano jesienią 1952 r. Sprawy normalizacji bibliotecznej i bibliograficznej przejął Centralny Zarząd Bibliotek, który nie rozwijał dalej tej działalności, traktując sprawy normalizacji marginesowo.

2.3. Pracownia Centralnie Drukowanych Kart Katalogowych

W listopadzie 1948 i w kwietniu 1949 roku PIK wydał dwa „Komunikaty"[765] dotyczące kart centralnie drukowanych dołączanych do każdej publikowanej książki (oprócz podręczników i dokumentów życia społecznego) oraz do czasopism. Adam Łysakowski przywiązywał do tego pomysłu dużą wagę ze względu na „ekonomikę pracy" i „akcję oszczędzania", jak pisał w „Komunikatach" oraz na znaczne ułatwienia w katalogowaniu alfabetycznym i rzeczowym, zwłaszcza w bibliotekach publicznych. Projekt, który wywołał dyskusję w środowisku bibliotekarzy i wydawców, nie został zrealizowany. Powrócono do niego w 1951 roku, tworząc w IB Pracownię Centralnie Drukowanych Kart Katalogowych, której zadaniem

[762] M. Dembowska, *Terminologia bibliologiczna*, „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego" 1954, t. 4, nr 5, s. 161–172.

[763] J. Kossonoga, *Dzieło Adama Łysakowskiego*, „Przegląd Biblioteczny" 39, 1971, z. 1/4, s. 51–55.

[764] Zob. W. Borkowska, *Z dziejów normalizacji w bibliotekarstwie polskim*, „Przegląd Biblioteczny" 39, 1971, z. 1/4, s. 242- 257.

[765] „Komunikat 13: Karty z opisem bibliograficznym dołączane do wydawnictw" (listopad 1948) i „Komunikat 20: Wykonanie kart z opisem bibliograficznym" (15 kwietnia 1949).

Korcz-Derkacz.indb 282 2011-07-29 13:32:34

było dostarczanie bibliotekom opisu bibliograficznego (katalogowego), co gwarantowało jego jednolitość i pozwalało zaoszczędzić czas, a zatem wprost nawiązywało do pomysłu wkładek bibliograficznych PIK. Pierwsze próby centralnego opracowania kart katalogowych rozpoczęły się w styczniu 1951 roku, a do druku przystąpiono w kwietniu po przeprowadzeniu koniecznego wyposażenia drukarni Biblioteki Narodowej. Inicjatywa ta kontynuowana była w IB do 1991 roku. Należy też dodać, że od 1954 roku przygotowywano w IB karty katalogowe adnotowane dla literatury pięknej z myślą o bibliotekach szkolnych i publicznych.

* * *

Kontynuacja prac przeniesionych z PIK dotyczyła nie tylko prac badawczych i dokumentacyjnych, ale także wydawnictw. W BN zaczęto wydawać „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego", będący kontynuacją „Biuletynu Państwowego Instytutu Książki" zarówno w zakresie numeracji, jak i formatu oraz szaty edytorskiej. Redaktorem naczelnym obu czasopism został Adam Łysakowski. Podobnie jak w PIK wydawano „Komunikaty Instytutu Bibliograficznego", które i tu miały informować o aktualnych pracach Instytutu, służąc jednocześnie nawiązywaniu współpracy z innymi placówkami bibliograficznymi. Kontynuowany był także zwyczaj dyrektora Łysakowskiego prowadzenia kroniki — teraz już Kroniki IB.

W Instytucie Bibliograficznym kierowanym przez Adama Łysakowskiego wszystkie zamierzone prace były konsekwentnie realizowane[766]. Trzeba podkreślić, że znalazły one pełne poparcie ówczesnego dyrektora BN Władysława Bieńkowskiego[767], który akceptował je i formalnie firmował. Było to ważne wobec trudnej sytuacji zawodowej Łysakowskiego i wyraźnych przestróg płynących z zewnątrz, co zostało wprost wyrażone przez M. Łodyńskiego w liście z 26 września 1949 roku. Ostrzegał w nim Łysakowskiego, że jego osoba stale jest „pod lupą":

> Wnioskuję też dalej, że powinien Pan przyjąć metodę niewysuwania na razie Swej Osoby na zewnątrz, poza ramy związane z wewnętrzną pracą B-teki Nar[odowej]; należałoby przy tym ograniczyć się do takiego manewrowania na wewnątrz B-teki Narodowej, aby wszystko, co jest czy byłoby do uczynienia na zewnątrz BN, było robione przez Bieńkowskiego. Musi też Pan zidentyfikować się całkowicie z Instytutem Bibliograficznym. […] na tym będzie zależało Bieńkowskiemu[768].

[766] *Biblioteka Narodowa w Warszawie. Sprawozdanie za rok 1950*. AAN. Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Bibliotek Naukowych. Biblioteka Narodowa w Warszawie, sygn. 6899, k. 22–27.

[767] O stosunku W. Bieńkowskiego do prac organizacyjnych prowadzonych w IB BN przez A. Łysakowskiego i do niego samego pisze J. Sadowska, *Marksistowskie poglądy Władysława Bieńkowskiego w teorii i praktyce bibliotekarskiej*, [w:] *Książka zawsze obecna*..., s. 343–345.

[768] List M. Łodyńskiego do A. Łysakowskiego, Warszawa 26.09.1949 r., w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*…, s. 298. Por. też rozdz. 4.4.

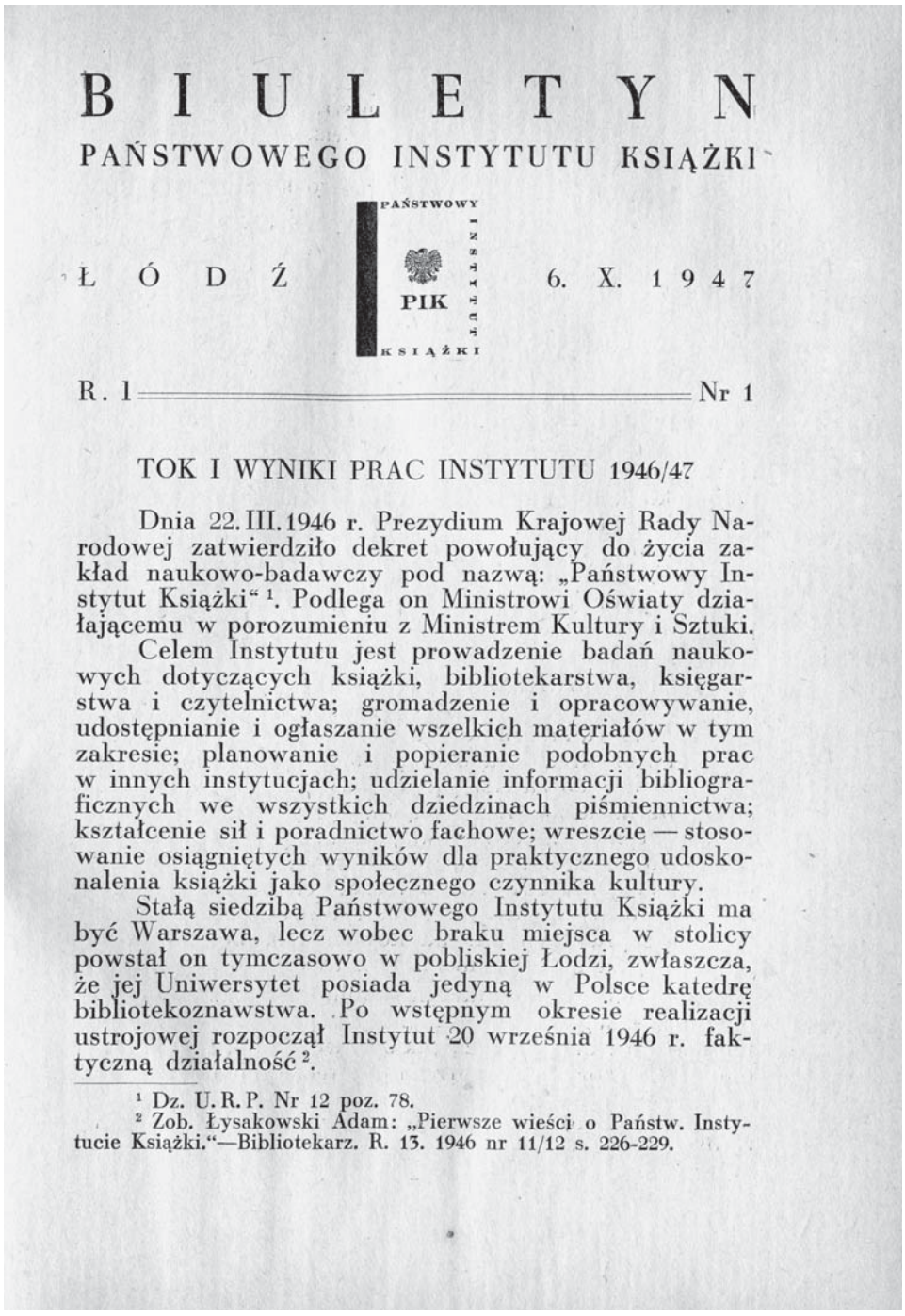

B I U L E T Y N

PAŃSTWOWEGO INSTYTUTU KSIĄŻKI

PAŃSTWOWY INSTYTUT PIK KSIĄŻKI

Ł Ó D Ź 6. X. 1 9 4 7

R. I Nr 1

TOK I WYNIKI PRAC INSTYTUTU 1946/47

Dnia 22. III. 1946 r. Prezydium Krajowej Rady Narodowej zatwierdziło dekret powołujący do życia zakład naukowo-badawczy pod nazwą: „Państwowy Instytut Książki“ [1]. Podlega on Ministrowi Oświaty działającemu w porozumieniu z Ministrem Kultury i Sztuki.

Celem Instytutu jest prowadzenie badań naukowych dotyczących książki, bibliotekarstwa, księgarstwa i czytelnictwa; gromadzenie i opracowywanie, udostępnianie i ogłaszanie wszelkich materiałów w tym zakresie; planowanie i popieranie podobnych prac w innych instytucjach; udzielanie informacji bibliograficznych we wszystkich dziedzinach piśmiennictwa; kształcenie sił i poradnictwo fachowe; wreszcie — stosowanie osiągniętych wyników dla praktycznego udoskonalenia książki jako społecznego czynnika kultury.

Stałą siedzibą Państwowego Instytutu Książki ma być Warszawa, lecz wobec braku miejsca w stolicy powstał on tymczasowo w pobliskiej Łodzi, zwłaszcza, że jej Uniwersytet posiada jedyną w Polsce katedrę bibliotekoznawstwa. Po wstępnym okresie realizacji ustrojowej rozpoczął Instytut 20 września 1946 r. faktyczną działalność [2].

[1] Dz. U. R. P. Nr 12 poz. 78.

[2] Zob. Łysakowski Adam: „Pierwsze wieści o Państw. Instytucie Książki.“—Bibliotekarz. R. 13. 1946 nr 11/12 s. 226-229.

9. Strona tytułowa „Biuletynu PIK”

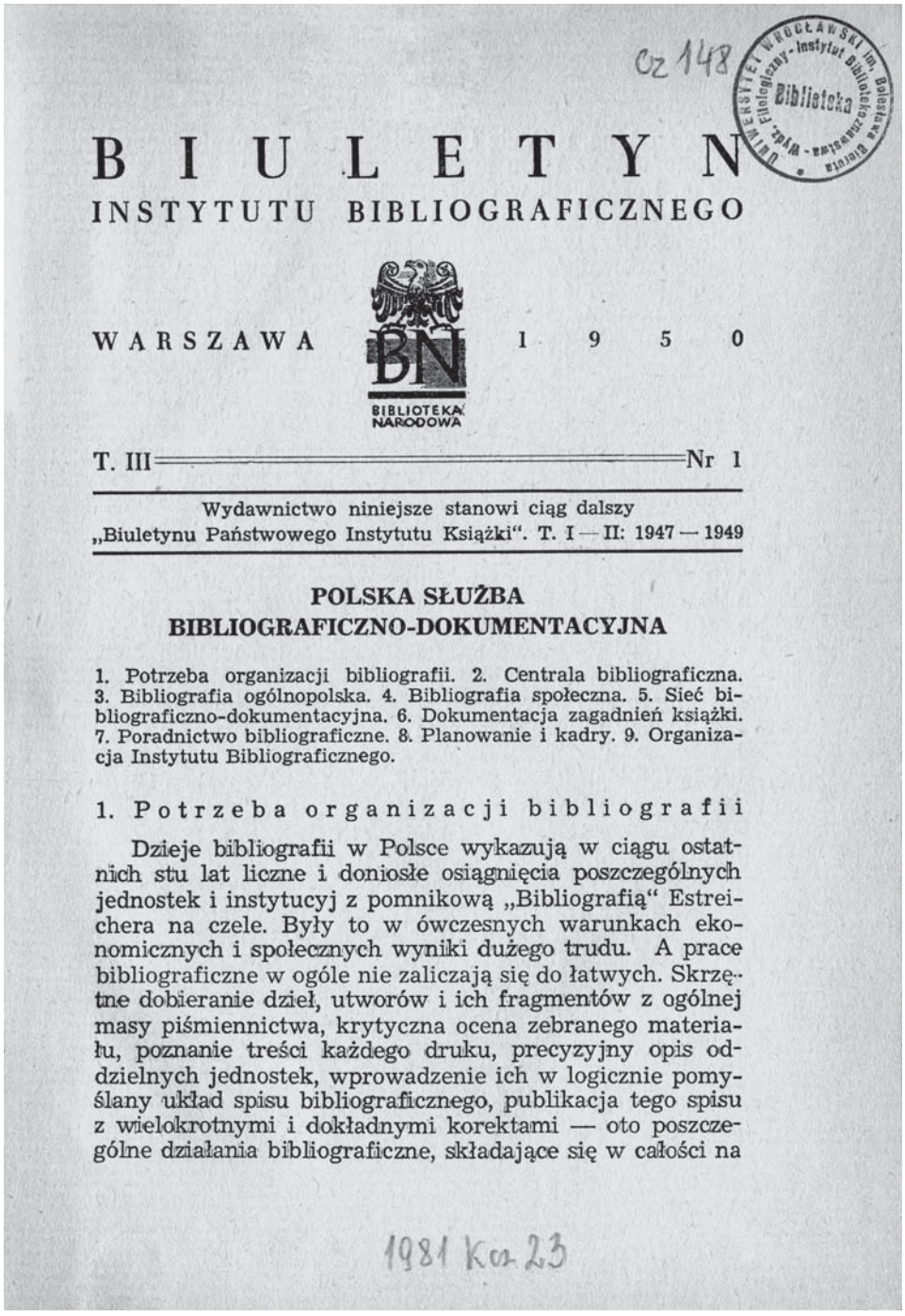

Oz 148
UNIWERSYTET WROCŁAWSKI im. Bolesława Bieruta Instytut Filologiczny - Wydz. Biblioteka

B I U L E T Y N

INSTYTUTU BIBLIOGRAFICZNEGO

WARSZAWA 1 9 5 0

BIBLIOTEKA NARODOWA

T. III Nr 1

Wydawnictwo niniejsze stanowi ciąg dalszy „Biuletynu Państwowego Instytutu Książki". T. I — II: 1947 — 1949

POLSKA SŁUŻBA BIBLIOGRAFICZNO-DOKUMENTACYJNA

1. Potrzeba organizacji bibliografii. 2. Centrala bibliograficzna. 3. Bibliografia ogólnopolska. 4. Bibliografia społeczna. 5. Sieć bibliograficzno-dokumentacyjna. 6. Dokumentacja zagadnień książki. 7. Poradnictwo bibliograficzne. 8. Planowanie i kadry. 9. Organizacja Instytutu Bibliograficznego.

1. Potrzeba organizacji bibliografii

Dzieje bibliografii w Polsce wykazują w ciągu ostatnich stu lat liczne i doniosłe osiągnięcia poszczególnych jednostek i instytucyj z pomnikową „Bibliografią" Estreichera na czele. Były to w ówczesnych warunkach ekonomicznych i społecznych wyniki dużego trudu. A prace bibliograficzne w ogóle nie zaliczają się do łatwych. Skrzętne dobieranie dzieł, utworów i ich fragmentów z ogólnej masy piśmiennictwa, krytyczna ocena zebranego materiału, poznanie treści każdego druku, precyzyjny opis oddzielnych jednostek, wprowadzenie ich w logicznie pomyślany układ spisu bibliograficznego, publikacja tego spisu z wielokrotnymi i dokładnymi korektami — oto poszczególne działania bibliograficzne, składające się w całości na

1981 Ko. 23

10. Strona tytułowa „Biuletynu IB"

Adam Łysakowski identyfikował się z każdą kierowaną instytucją. Tak było i tym razem, ale — co trzeba podkreślić — w jego poglądach naukowych nie nastąpiły zmiany dyktowane aktualną ideologią. W ważnym merytorycznie i organizacyjnie, opublikowanym anonimowo, artykule *Polska służba bibliograficzno-dokumentacyjna*, wytyczającym kierunek prac bibliograficzno-informacyjnych, zwracał uwagę na zagadnienie bibliografii zalecającej[769]. Postulat ten znalazł swoje miejsce wśród uchwał konferencji w Krynicy, a jego wagę podkreślono w 1953 roku, tworząc w IB Dział (Oddział) Bibliografii Zalecającej. Łysakowski traktował bibliografię zalecającą jako bibliografię oświatową i nie nadawał jej cech ideologicznych, jak tego domagano się na wspomnianej konferencji. W swoich dwóch następnych artykułach opublikowanych na łamach „Biuletynu Instytutu Bibliograficznego", a mianowicie *Określenie bibliografii*[770], i przygotowanym pośmiertnie przez M. Dembowską *Zagadnienie treści i wartości książki w bibliografii*[771], podkreślał rolę bibliografii jako jednej z części bibliologii oraz znaczenie treści książki w pracach bibliograficznych. Było to konsekwencją wszystkich dotychczasowych wypowiedzi i dociekań badawczych Adama Łysakowskiego. Kierowany przez niego Instytut Bibliograficzny stał się „drugim PIK-iem" — tu byli jego pracownicy, zbiory bibliologiczne, kartoteki, tu realizowano prace bibliograficzne i dokumentacyjne. Spośród wielu ważnych prac Państwowego Instytutu Książki w Warszawie nie kontynuowano zagadnień czytelniczych, którymi dopiero po kilku latach zajęto się w Instytucie Książki i Czytelnictwa w BN oraz prac nad *Słownikiem pracowników książki polskiej*, które kontynuował W. Mincer w Bibliotece Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

3. Ministerstwo Oświaty

Ministerstwu Oświaty powierzono kontynuację zadań PIK w zakresie kształcenia kadry bibliotecznej w dziedzinach dotyczących książki, bibliotekarstwa i czytelnictwa oraz popierania tematycznie związanych prac.

Opracowywany w PIK program szkolenia bibliotekarzy stwarzał solidne podstawy organizacyjne. Zakładał on istnienie szkół stopnia licealnego, szkolnictwa specjalnego, studiów uniwersyteckich oraz przewidywał organizowanie kursów kształcących i dokształcających, które PIK w ciągu swojej działalności organizo-

[769] Kryteria ideologiczne znalazły swój wyraz w innych pracach IB, np. w bibliografii prymarnej. Od 1950 r. zmieniono układ „Przewodnika Bibliograficznego", nawiązując do klasyfikacji Wszechzwiązkowej Izby Książki, w którym zagadnienia ideologiczne i społeczne znalazły się na pierwszym planie.

[770] A. Łysakowski, *Określenie bibliografii*..., s. 15–43.

[771] A. Łysakowski, *Zagadnienie treści i wartości książki*..., s. 197–233.

wał parokrotnie. Przede wszystkim jednak program zakładał działania, które miały połączyć siły instytucji państwowych, PIK, Naczelnej Dyrekcji Bibliotek i wyższych uczelni — z działalnością Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich. NDB do sukcesów mijającego 1949 roku zaliczała zorganizowanie „27 kursów dla kierowników bibliotek gminnych, na których przeszkolono 1200 osób. Centralnie zorganizowano 3 kursy dla bibliotekarzy szkolnych bibliotek przykładowych, szkoląc 176 osób"[772]. Z całą pewnością były tutaj także działania prowadzone przez PIK. Organizowanie krótszych i dłuższych kursów skierowanych głównie do bibliotekarzy oświatowych[773] umożliwiał Ministerstwu, działający na mocy rozporządzenia Ministra Oświaty od 30 grudnia 1948 roku, Państwowy Ośrodek Kształcenia Bibliotekarzy w Jarocinie[774]. Pozwalał on na planowe i ustawiczne kształcenie nowych kadr do zawodu bibliotekarza. Do chwili powołania liceów bibliotekarskich stanowił jedyną tego typu placówkę w kraju, przygotowującą kadry z wykształceniem średnim.

Realizacja zadań nałożonych na Ministerstwo Oświaty w marcu 1950 roku musiała zintensyfikować prace ośrodka w Jarocinie w tym kierunku. Oprócz tego w 1951 roku przeprowadzono kolejne dwa kursy specjalistyczne[775], kurs kartograficzny w Instytucie Geograficznym Uniwersytetu Warszawskiego[776] oraz zorganizowano stacjonarny Państwowy Kurs Bibliotekarski[777]. Inną formą kształcenia były tzw. praktyki międzybiblioteczne. Pierwsza, zainicjowana przez NDB, zorganizowana została w 1950 roku w Bibliotece Jagiellońskiej[778].

---

[772] *Sprawozdanie z pracy za rok 1949* [NDB]. AAN. PZPR. KC. Wydział Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek, sygn. 237/XVIII-231, k. 1–2; Zob. też H. Hleb-Koszańska, *Kurs bibliograficzny Ministerstwa Oświaty*, „Przegląd Biblioteczny" 18, 1950, z. 2, s. 161–169; Z. Kempka, *Rola biblioteki w planie 6-letnim*, „Bibliotekarz" 17, 1950, nr 3–4, s. 35–36.

[773] Kursy kwalifikacyjne I stopnia (312 godz. wykładów i ćwiczeń) i II stopnia (246 godz. wykładów i ćwiczeń zakończony egzaminem) były organizowane od 13 czerwca 1949 r.

[774] Zob. między innymi [Dziesięć] *10 lat Państwowego Ośrodka Kształcenia Bibliotekarzy w Jarocinie*, red. E. Pawlikowska, Warszawa 1960; J. Kołodziejska, *25-lecie Państwowego Ośrodka Kształcenia Bibliotekarzy w Jarocinie*, „Bibliotekarz" 41, 1974, nr 6, s. 161–162.

[775] Kurs w dniach 17 kwietnia–27 maja 1950 r. objął 292 godz. wykładów. Po dwóch tygodniach wspólnych wykładów, słuchacze zostali podzieleni na 2 grupy: średniowieczną (11 osób) i nowożytną (14 osób). Por. A. Birkenmajer, *Pierwszy ogólnopolski kurs rękopiśmienniczy*, „Przegląd Biblioteczny" 18, 1950, z. 3–4, s. 288–297.

[776] Kurs kartograficzny odbył się w dniach 19 listopada–15 grudnia 1951 r. i obejmował 76 godz. wykładów oraz 32 godz. ćwiczeń i pokazów. Por. S. Kotarski, *Pierwszy ogólnopolski kurs kartograficzny*, „Przegląd Biblioteczny" 20, 1952, z. 1, s. 93–98.

[777] Por. S. Antoszczuk, *Kształcenie bibliotekarzy w Polsce w latach 1949–1970 i ich zatrudnienie*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 7, 1971, s. 5–40.

[778] Praktyka trwała od 1–28 czerwca 1950 r. i była przeznaczona dla czterech osób (z Biblioteki Narodowej, z Bibliotek Uniwersyteckich Łodzi, Warszawy, Wrocławia). Obejmowała 30 godz. wykładów i dyskusji, około 120 godz. zajęć praktycznych w poszczególnych działach BJ. Por. J. Baum-

Korcz-Derkacz.indb 287 2011-07-29 13:32:44

Od lat pięćdziesiątych tworzono także licea bibliotekarskie. Jak podaje Józef Grycz[779], najwcześniej działało Liceum Bibliotekarsko-Księgarskie w Krakowie, potem w Bydgoszczy, Łodzi, Supraślu, Warszawie i we Wrocławiu[780]. Grycz zwracał także uwagę, że w 1949 roku problemem było nie tylko kształcenie bibliotekarzy, ale również pozyskanie odpowiedniej kadry nauczającej i instruktorskiej. Było to trudne, tym bardziej że — jak to już zostało wcześniej powiedziane — pod koniec lat czterdziestych Ministerstwo nie wyrażało zgody na uznanie bibliotekoznawstwa za samodzielny kierunek studiów. Dopiero w październiku 1951 roku powstała druga z kolei (po Łodzi) Katedra Bibliotekoznawstwa na Uniwersytecie Warszawskim kierowana przez Aleksandra Birkenmajera. Uruchomiono także na wszystkich uniwersytetach na trzecim roku studiów filologicznych i historycznych (I stopnia) specjalistyczne studia bibliotekarskie[781].

Tymczasem rok 1951 roku przyniósł poważne zmiany organizacyjne w Ministerstwie Oświaty. Ustawą z 31 października 1951 roku przekazano ministrowi kultury i sztuki zakres działania Ministerstwa Oświaty w zakresie bibliotek i zbiorów bibliotecznych[782]. Zlikwidowano Naczelną Dyrekcję Bibliotek i Wydział Bibliotek w Ministerstwie Oświaty — w jego gestii pozostały tylko biblioteki szkolne i pedagogiczne[783]. W nowo utworzonym resorcie szkolnictwa wyższego powstał Wydział Bibliotek zajmujący się bibliotekami szkół wyższych. Na potrzeby tego ministerstwa w 1952 roku A. Łysakowski opracował program wykładów i ćwiczeń z bibliografii na wyższym stopniu specjalizacji. W Ministerstwie Kultury i Sztuki pozostała sieć bibliotek powszechnych wraz z Biblioteką Narodową. Utworzono w nim Centralny Zarząd Bibliotek, który miał przejąć zadania NDB; w praktyce ograniczał działania do bibliotek swojego resortu[784].

---

gart, *Praktyka międzybiblioteczna w Bibliotece Jagiellońskiej*, „Przegląd Biblioteczny" 18, 1950, z. 3–4, s. 298–301.

[779] J. Grycz, *Polska polityka biblioteczna*..., s. 87–88.

[780] Licea były dwojakiego rodzaju: dwuletnie wieczorowe dla pracujących (przyjmowano do nich kandydatów posiadających dwie klasy liceum ogólnokształcącego lub zawodowego) i czteroletnie stacjonarne (po szkole podstawowej). Warunkiem przyjęcia w obu przypadkach był egzamin wstępny.

[781] J. Baumgart, *Bibliotekarstwo polskie w 25-leciu Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej*, „Roczniki Biblioteczne" 14, 1970, s. 374–375.

[782] Dz.U. 1951, Nr 58, poz. 400.

[783] Uchwała Rady Ministrów z 26 maja 1951 r. powołała w Wydziałach Oświaty Prezydiów Powiatowych Rad Narodowych Referaty Bibliotek, które wypełniały luki w systemie administracji bibliotecznej.

[784] Na podstawie Uchwały Rady Ministrów nr 355/57 z dnia 29 sierpnia 1957 r. w sprawie nadania tymczasowego statutu organizacyjnego Ministerstwu Kultury i Sztuki CZB stał się Departamentem Bibliotek, a zakres jego działania i organizacja zostały określone zarządzeniem nr 258 MKiS w sprawie wprowadzenia regulaminu organizacyjnego w tym Ministerstwie.

Korcz-Derkacz.indb 288 2011-07-29 13:32:44

* * *

Rok po zlikwidowaniu PIK, w listopadzie 1950 roku, w czasie konferencji pracowników naukowych archiwów i bibliotek w Warszawie, Czesław Kozioł w swoim referacie wśród najważniejszych postulatów dotyczących badań czytelniczych wymieniał:

> Zorganizowanie ogniwa pośredniego między tymi dwoma biegunami — teoretycznym i praktycznym — w postaci Centralnego Ośrodka Instrukcyjno-badawczego Czytelnictwa, Bibliotekarstwa i Samokształcenia (odpowiednik Centr. Gabinetu Metodyczno-Naukowego w ZSRR), który by uzgadniał tematykę i zakres badań pod kątem przydatności dla potrzeb życia, pośredniczył między instytucjami naukowymi a bibliotekami w przekazywaniu materiałów do badań, metod ich zbierania, formułował wnioski praktyczne z przeprowadzonych badań[785].

Innymi słowy, postulowany ośrodek miałby robić to, czym zajmował się PIK! Jak z tego wynika, luka powstała po zlikwidowaniu Instytutu bardzo szybko dała o sobie znać. Badania czytelnicze należały do tej grupy prac, które nie zostały wymienione wprost w rozporządzeniu ministerialnym; jako prace badawcze, mające służyć konkretnym działaniom praktycznym (między innymi planom wydawniczym), powinny być realizowane przez IBL. Wiemy, że tak się nie stało. Kontynuować rozpoczęte w PIK zadania czy też zastąpić je nowymi działaniami w tym zakresie nie mógł wówczas ani IB BN, ani Ministerstwo Oświaty. Zresztą wykraczałoby to poza zakresy obowiązków tych instytucji. Działający od 1949 roku KUK, rozwijając współpracę z NDB, spowodował znaczny rozwój sieci bibliotecznej i powiększenie zbiorów bibliotecznych. Podjął także współpracę z Centralną Komisją Wydawniczą oraz Przemysłem Graficznym i Księgarskim celem poprawy i skoordynowania planów wydawniczych, ale w sposób zadowalający nie wypłynął na poprawę czytelnictwa, którego upowszechnianie, zwłaszcza w zakresie wyselekcjonowanej literatury, było działaniem priorytetowym rządu.

Aby poprawić sytuację, przyspieszyć tempo rozwoju czytelnictwa i pomóc instytucjom odpowiedzialnym za te działania, Prezydium Rządu, uchwałą nr 424 z 24 maja 1952 roku, powołało do życia Radę Czytelnictwa i Książki (1952–1956). Wśród zadań wymieniano w punkcie 1 c) „popieranie, koordynowanie i zlecanie badań prowadzonych przez ośrodki naukowo-badawcze”[786]. W dokumentach KC PZPR istnieje projekt Centralnego Zarządu Bibliotek dotyczący utworzenia Centralnego Ośrodka Naukowo-Badawczego Czytelnictwa i Książki (nazwa częściowo nawiązuje do propozycji C. Kozioła) wraz z uzasadnieniem i projektem statutu, który został opracowany w październiku 1953 roku w porozumieniu z Centralnym Urzędem Wydawnictw, Przemysłu Graficznego i Księgarstwa oraz

[785] C. Kozioł, *Badania czytelnictwa*..., s. 206.

[786] *Uchwała Prezydium Rządu w sprawie utworzenia Rady Czytelnictwa i Książki*, „Bibliotekarz” 19, 1952, nr 3, s. 76–77.

Sekretariatem Generalnym Rady Czytelnictwa i Książki. Projekt Statutu w § 7.1 stwierdzał:

> Zadaniem Instytutu jest prowadzenie i koordynowanie prac naukowo-badawczych i poradnictwa w zakresie działalności wydawniczej, księgarstwa, bibliotekarstwa i czytelnictwa, mających na celu rozwijanie czytelnictwa ludzi pracy, młodzieży i dzieci dla realizacji zadań budowy socjalizmu w Polsce.

W kolejnych punktach precyzowano zadania Instytutu, stwierdzając w § 8, że będą one wykonywane poprzez prowadzenie prac naukowo-badawczych, gromadzenie odpowiedniej dokumentacji, organizowanie narad specjalistów, konsultacje z instytutami naukowo-badawczymi i katedrami uniwersyteckimi, uczestniczenie w naradach i konferencjach, urządzanie prób i pokazowych zajęć z czytelnikami, organizowanie współpracy bibliotek i innych placówek upowszechniających czytelnictwo[787]. Ośrodek miał także prowadzić szeroko zakrojoną współpracę z instytucjami państwowymi, społecznymi, naukowo-badawczymi i wydawniczymi. Zakres przewidzianych dla niego zadań, ale także zawarta w statucie struktura organizacyjna, władze Ośrodka i istnienie przy nim Rady Naukowej przypominało strukturę PIK i jego statut. Uchwała miała wejść w życie 1 stycznia 1954 roku, ale wówczas nie doszło do jej realizacji. Kilka miesięcy później, w sierpniu 1954 roku utworzono w strukturze Biblioteki Narodowej Instytut Książki i Czytelnictwa (uchwała numer 584 rady Ministrów z dnia 19 sierpnia 1954 roku) o zadaniach niemal identycznych jak przedstawione wcześniej, które dopiero cztery lata po likwidacji PIK umożliwiały podjęcie realizowanych w nim badań czytelniczych. Trzeba też nadmienić, że w ramach Instytutu dopiero w roku 1961 rozpoczął działalność Zakład Kształcenia Bibliotekarzy[788].

---

[787] Pismo Ministerstwa Kultury i Sztuki do KC PZPR wraz z Uzasadnieniem i Projektem Statutu, w sprawie utworzenia Centralnego Ośrodka Naukowo-Badawczego Czytelnictwa i Książki. AAN. PZPR. KC, sygn. 237/XVIII-14, k. 123–131. Bardzo zbliżony tekst, jako projekt statutu instytucji, w której nazwie zamiast słowa „Ośrodek" użyto słowa „Instytut" publikuje T. Zarzębski, *Instytut Czytelnictwa i Książki (projekt powołania w 1953 r.)*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 23–24, 1987–1988, s. 262–263.

[788] Więcej na temat IKiCz zob. N. Kraśko, *Instytut Książki i Czytelnictwa — kształtowanie się struktury i zakresu zainteresowań*, [w:] *Ludzie i książki. Studia historyczne*, red. J. Kostecki, „Z Dziejów Kultury Czytelniczej w Polsce" 17, Warszawa 2006, s. 203–232.

4. Pracownicy Państwowego Instytutu Książki — kontynuatorzy idei[789]

Prace Adama Łysakowskiego — dyrektora Instytutu są znane; także na łamach tej rozprawy zostały przypomniane najważniejsze z nich[790]. Przez pryzmat tych prac oraz innych zachowanych dokumentów zobaczyliśmy naukowca, organizatora, społecznika i człowieka. Był też doskonałym dydaktykiem, zajmującym się nie tylko kształceniem bibliotekarzy w skali kraju — kształcił i motywował do kształcenia permanentnego swoich współpracowników. Nigdy nie brakowało mu czasu na wyjaśnienia, wskazywanie problemu i dyskusje. Jak pisze H. Hleb-Koszańska:

> Cechowała go życzliwość pedagoga, który, przeświadczony o odrębności i społecznej randze zawodu bibliotekarskiego, umiał obudzić zainteresowanie dla wykonywanej pracy, poczucie odpowiedzialności za nią i przywiązanie do warsztatu[791].

We wspomnieniach swoich współpracowników pozostał nie tylko niezwykle uzdolnionym bibliotekarzem praktykiem, ale i badaczem wnoszącym do nauki o książce cenne sformułowania teoretyczne i metodyczne, kreślącym drogi rozwoju bibliologii i bibliografii, twórcą katalogu przedmiotowego, doskonałym organizatorem, nauczycielem i społecznikiem stojącym przez wiele lat na czele ZBP. Pozostał we wspomnieniach jego „krzepiący optymizm i opanowanie […], prawdziwe koleżeństwo i troska o kolegów"[792]. Adam Łysakowski zmarł 30 września 1952 roku.

W najbliższym gronie współpracowników i kolegów Łysakowskiego z PIK byli tacy, których praca i dokonania naukowe są powszechnie znane. Należą tu przede wszystkim jego najbliższe współpracownice z PIK, a potem z IB BN: Helena Hleb-Koszańska i Maria Dembowska. Znane są bliżej nazwiska Janiny Czerniatowicz, Witolda Nowodworskiego, Wiesława Mincera. Wydaje się jednak, że szersze spojrzenie na drogę zawodową pracowników PIK pozwala stwierdzić, że „ponieśli" oni w swoje życie zawodowe metody pracy i idee tego Instytutu, w którym książka stanowiła sedno ich codziennych działań. Zespół pracowników PIK został rozbity. Najsilniejsza grupa, bo aż sześć osób, znalazła się w Instytucie Bibliograficznym Biblioteki Narodowej. Część pozostała w Łodzi, jeszcze inni osiedli w bibliotekach Torunia i Lublina oraz w Instytucie Badań Literackich.

---

[789] Informacje zawarte w tej części pracy pochodzą z akt osobowych poszczególnych pracowników i publikacji im poświęconych. Niestety nie wszystkie informacje udało się odnaleźć i nie do wszystkich danych osobowych dotrzeć. Część ta uzupełnia informacje zawarte w rozdz. II (4.4). i uwzględnia okres pracy zawodowej po likwidacji PIK, to jest po wrześniu 1949 r.

[790] Zob. między innymi poświęcony A. Łysakowskiemu „Przegląd Biblioteczny" 39, 1971, z. 1–4; *Adam Łysakowski — bibliotekarz…*

[791] H. Hleb-Koszańska, *Integralny bibliotekarz — Adam Łysakowski*, [w:] *Twórcy nowoczesnego bibliotekarstwa polskiego*, Wrocław 1974, s. 231.

[792] *Ibidem*, s. 232–233.

4.1. W Bibliotece Narodowej

We wspomnieniach o Bibliotece Narodowej Halina Chamerska pisała:

> Nie mogę nie wspomnieć o zmianie, jaką w życiu Biblioteki wprowadziła likwidacja w 1949 r. Państwowego Instytutu Książki. Do Warszawy z Łodzi przeszły wówczas „cztery damy PIK-owe", jak je żartobliwie nazywano, czyli dr Helena Hleb-Koszańska, dr Janina Czerniatowicz, mgr Janina Gruszecka i dr [wówczas mgr] Maria Dembowska (inne osoby z PIK-u nie chciały zrywać z Łodzią) oraz „as PIK-owy", czyli dyr. Adam Łysakowski, który kierował odtąd Instytutem Bibliograficznym. Instytut miał więc podstawy dalszego rozwoju opierając się zarówno na księgozbiorze PIK, pracach już w PIK rozpoczętych, jak i na kadrze wykwalifikowanych osób[793].

11. Janina Czerniatowicz

Janina Czerniatowicz rozpoczęła swoją pracę w IB BN 15 września 1949 roku od organizowania prac nad bibliografią zawartości czasopism. Od lutego 1951 roku pełniła obowiązki kierownika Działu Bibliografii Specjalnej. W 1952 roku zorganizowała (poza strukturą IB) Zakład Katalogów Centralnych piśmiennictwa zagranicznego w polskich bibliotekach[794] i kierowała nim przez cały okres pracy w BN. Z jej inicjatywy zaczęły się ukazywać takie wydawnictwa, jak „Centralny Katalog Bieżących Czasopism Zagranicznych" (od 1957) oraz „Centralny Katalog Książek Zagranicznych. Nowe Nabytki w Bibliotekach Polskich" (od 1958). Od 1954 roku pracowała także w Zespole Odrodzenia Komitetu Historii Nauki PAN. W 1956 roku uzyskała habilitację na podstawie rozprawy *Z dziejów grecystyki w Polsce w okresie Odrodzenia*[795] oraz tytuł docenta. Opublikowała wiele cennych prac dotyczących książki greckiej w Polsce XV–XVII wieku, polsko-greckiej poezji, badała wszelkie przejawy zainteresowania piśmiennictwem greckim w Polsce oraz jego recepcji, ustaliła wpływ epiki, dramatu, liryki na twórczość naszych poetów (między innymi J. Kochanowskiego, S.F. Klonowica, H. Morsztyna). W 1976 roku w popularnonaukowej serii „Książka o Książce" ukazała się jej *Książka grecka, średniowieczna i renesansowa*. Publikowała w „Przeglądzie Bibliotecznym", „Roczniku Biblioteki Narodowej", a prace z zakresu filologii klasycznej w specjalistycznych

[793] H. Chamerska, *Z moich wspomnień o Bibliotece Narodowej (1947–1956)*, [w:] *Wspomnienia o Bibliotece Narodowej*, opieka edytorska i przedmowa A. Kłossowski, Warszawa 1995, s. 132–133.

[794] Zob. J. Czerniatowicz, *Centralne Katalogi Wydawnictw Zagranicznych w Bibliotece Narodowej*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 6, 1970, s. 387–405.

[795] Dane na podstawie: Kronika PIK, s. 34; *Czerniatowicz Janina*, [hasło w:] *Słownik badaczy literatury polskiej*, red. J. Starnawski, Łódź 2002, t. 5, s. 77–80; Akta osobowe Janiny Czerniatowicz. ABN.

czasopismach naukowych[796]. Na emeryturę przeszła w 1972 roku. Zmarła 26 grudnia 1997 roku.

12. Maria Dembowska

Maria Dembowska pracowała w Instytucie Bibliograficznym na stanowisku kierownika Zakładu Bibliografii Retrospektywnej od września 1949 roku do grudnia 1957 roku, a następnie w Bibliotece Narodowej na stanowisku samodzielnego kierownika referatu Kształcenia Kadr (1958–1963), kierownika Pracowni Problemów Dokumentacji i Informacji Naukowej (1964–1966). Kolejne dziesięć lat przepracowała na stanowisku dyrektora Biblioteki PAN w Warszawie. W 1960 roku na podstawie pracy *Metodyka bibliografii polskiej Karola Estreichera* uzyskała tytuł doktora nauk humanistycznych, a pięć lat później tytuł doktora habilitowanego na podstawie rozprawy *Dokumentacja i informacja naukowa. Zarys problematyki badawczej.* Stopień profesora nadzwyczajnego przyznano jej w marcu 1973 roku. Trudno jednoznacznie określić pole badawcze uprawianej przez M. Dembowską dyscypliny. Interesowała się bibliografią, bibliotekarstwem, informacją naukową, terminologią, a bibliografia jej prac liczy około 180 pozycji[797]. Po przejściu na emeryturę w 1981 roku pracowała jeszcze ze studentami w Zakładzie Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie. Zmarła 26 czerwca 2008 roku.

Pelagia Girwic pracowała w Instytucie Bibliograficznym od 15 września 1949 roku, awansując do stanowiska starszego kustosza dyplomowanego[798]. Jej praca zawodowa związana była z „Przewodnikiem Bibliograficznym". Nie pełniła funkcji kierowniczych. Na emeryturę przeszła 31 grudnia 1975 roku[799].

Janina Gruszecka została zatrudniona w IB 15 września 1949 roku początkowo na stanowisku prowizorycznego bibliotekarza. W 1950 roku opracowywała wyniki ankiet PIK zamieszczonych w „Komunikacie 18: Plan bieżących bibliografii specjal-

[796] Wykaz i omówienie publikacji zob. *Czerniatowicz Janina...*

[797] *Maria Dembowska. W kręgu bibliografii, bibliotekarstwa i informacji naukowej. Księga jubileuszowa w 70-lecie pracy zawodowej*, red. J. Sadowska, Warszawa 2007; na temat prac naukowych M. Dembowskiej zob. M. Skalska-Zlat, *Bibliografia i informacja naukowa...*, s. 33–54; U. Stasiak, *Bibliografia podmiotowa...*, s. 107–129.

[798] Na stanowisku asystenta (15 września 1949–31 grudnia 1955), bibliotekarza i starszego bibliotekarza (1 stycznia 1956–31 lipca 1959). Z dniem 1 sierpnia 1959 r. zaczęła pracę na stanowisku kustosza, od sierpnia 1969 r. — kustosza dyplomowanego, a cztery lata później — starszego kustosza dyplomowanego.

[799] Dane na podstawie: Akta osobowe Pelagii Girwic. ABN.

13. Janina Gruszecka

nych" z marca 1949 i w „Komunikacie 21: W sprawie ośrodków dokumentacji" z maja 1949, uzupełniała kartotekę aktualnych bibliografii specjalnych oraz kartotekę planowanych spisów bibliograficznych. Przygotowała do druku wykaz bieżących bibliografii specjalnych wydanych w Polsce[800]. Od 1 maja 1952 do 28 lutego 1955 roku pracowała na stanowisku kierownika Pracowni Centralnie Drukowanych Kart Katalogowych i prowadziła Centralny Katalog Księgoznawstwa. W 1953 roku na kursie dla samodzielnych bibliografów i na kursie dla pracowników służby informacyjnej miała wykłady właśnie o katalogach centralnych. W maju 1954 awansowała na stanowisko kustosza. Od 1 czerwca 1956 roku pełniła funkcję kierownika Zakładu Metodyczno-Instrukcyjnego w Instytucie Książki i Czytelnictwa w BN, a od 1 lipca 1961 roku kierowała Sekcją Katalogów Czasopism w Zakładzie Katalogów Centralnych, gdzie prowadziła także prace redakcyjne kwartalnika „Centralny Katalog Czasopism w Bibliotekach Polskich". Była także sekretarzem prezydium Komisji Bibliograficzno-Bibliotekarskiej i Podkomisji Słownictwa Księgoznawczego. Zmarła 19 kwietnia 1967 roku[801].

14. Helena Hleb-Koszańska

Helena Hleb-Koszańska rozpoczęła pracę w Instytucie Bibliograficznym 16 września 1949 roku, a w chwili utworzenia Działu Teorii Bibliografii w 1950 roku została jego kierownikiem. W okresie 1951–1953 była redaktorem „Przeglądu Piśmiennictwa o Książce". Po śmierci Adama Łysakowskiego objęła kierownictwo Instytutu, a jego dyrektorem została formalnie mianowana od 1 sierpnia 1953 roku. Realizowała wytyczony przez swojego wieloletniego dyrektora i kolegę program prac Instytutu, rozbudowując strukturę (powstawały między innymi Pracownia Statystyki Wydawnictw, Pracownia Bibliografii Poloników Zagranicznych, Ośrodek Normalizacji Bibliograficznej), podejmu-

[800] J. Gruszecka, *Wykaz bieżących bibliografii specjalnych w Polsce (1950 r.)*, „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego" 1950, t. 3, nr 3, s. 45–64.

[801] W styczniu 1949 r. mąż Janiny Gruszeckiej — Władysław, były akowiec, został zamordowany w śledztwie. Halina Chamerska określała ją w swoich wspomnieniach jako osobę „uroczą i dobrą". Zob. H. Chamerska, *Z moich wspomnień...*, s. 143, 156.

jąc nowe zadania metodyczno-teoretyczne w zakresie bibliografii, do których przywiązywała duże znaczenie. W 1955 roku otrzymała tytuł docenta. Była autorką wielu cennych prac[802] publikowanych na łamach „Biuletynu Instytutu Bibliograficznego", „Studiów o Książce", „Przeglądu Humanistycznego", opracowywała hasła do *Słownika pracowników książki polskiej* i do *Encyklopedii wiedzy o książce*. Kontynuowała też prace rozpoczęte w PIK, o czym świadczy przygotowana w Instytucie w 1960 roku zespołowa praca *Bibliografia. Poradnik metodyki bibliograficznej dla autorów bibliografii specjalnych* (2 wyd. w 1963 r. pt. *Metodyka bibliograficzna. Poradnik dla autorów bibliografii specjalnych*). W 1957 roku otrzymała nominację na stanowisko zastępcy dyrektora BN, zachowując jednocześnie kierownictwo IB. Prowadziła działalność dydaktyczną na Uniwersytecie Warszawskim. Na emeryturę przeszła z końcem 1971 roku. Zmarła 16 kwietnia 1983 roku.

4.2. W Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego

Maria Michalecka po likwidacji PIK pozostała w Łodzi, pracując dalej w BUŁ. Niestety, więcej nie udało się ustalić.

Krystyna Pieńkowska po likwidacji PIK została przeniesiona do BN, ale już 1 stycznia 1950 roku powróciła do Łodzi i rozpoczęła pracę w Bibliotece Uniwersyteckiej, początkowo w Oddziale Informacji Bibliograficznej i przy tworzeniu katalogu przedmiotowego. Od 1952 roku była kierowniczką Oddziału Opracowania Zbiorów, który zorganizowała wzorowo w oparciu o najlepsze zasady metodyczne. Jako uznana specjalistka w zakresie opracowania zbiorów została powołana do zespołu opracowującego nowe zasady katalogowania w bibliotekach naukowych we współpracy z międzynarodowymi organizacjami działającymi na polu normalizacji w tym zakresie. Szczególnie interesowała się zasadami opisu czasopism i — jak opiniowała wówczas dyrektorka BUŁ H. Więckowska — zajmowała się „pracą pionierską o walorach teoretycznych i dużym znaczeniu dla praktyki „bibliograficzno-informacyjnej". K. Pieńkowska była autorką około 30 artykułów naukowych i przyczynkarskich, haseł biograficznych w *Słowniku pracowników książki polskiej* oraz haseł w *Encyklopedii wiedzy o książce*, a także *Projektu wytycznych katalogowania*

[802] W. Szolginiowa, *Bibliografia prac Heleny Hleb-Koszańskiej*, [w:] *Z problemów bibliografii*, Warszawa, s. 9–12; *Bibliografia prac Heleny Hleb-Koszańskiej, 1970-1977*, „Przegląd Biblioteczny" 1983, z. 4, s. 351–352; *Helena Hleb-Koszańska bibliotekarz i bibliograf. Materiały z Sesji Jubileuszowej w 100. rocznicę urodzin. Warszawa, 10 czerwca 2003*, Warszawa 2003; omówienie jej najważniejszych prac zob. J. Sadowska, *Helena Hleb-Koszańska — bibliotekarz, bibliograf, dyrektor Instytutu Bibliograficznego*, *ibidem*, s. 7–18.

H. Chamerska wspominała H. Hleb-Koszańską z tego okresu: „Z początku bardzo się pani Hleb-Koszańskiej bałam, bo miała w bibliotece opinię osoby nieprzystępnej, wyniosłej, oschłej, ale wkrótce przekonałam się, jak powierzchowna była ta opinia. Moja kierowniczka była w gruncie rzeczy osobą nieśmiałą, niezmiernie wrażliwą i dobrą, a ta jej chłodna postawa była pancerzem, skorupą ślimaka, który nie chce być zraniony. […] Imponowała mi dobrą znajomością języków obcych, kulturą ogólną". Zob. H. Chamerska, *Z moich wspomnień*..., s. 142.

wydawnictw ciągłych. Mianowana kustoszem (1956–1961), następnie kustoszem dyplomowanym (1962–1969) i w latach 1970–1976 — starszym kustoszem dyplomowanym. Na terenie biblioteki organizowała i nadzorowała praktyki zawodowe studentów bibliotekoznawstwa z Łodzi, Warszawy i Wrocławia. Prowadziła także wykłady i ćwiczenia na Międzywydziałowym Studium Bibliotekoznawstwa w Łodzi w latach 1969–1973. Od 1969 roku była wicedyrektorem BUŁ[803].

4.3. W Bibliotece Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

Ministerstwo Oświaty rozwiązało stosunek służbowy z **Wiesławem Mincerem** 24 września 1949 roku i przydzieliło go do pracy w Kuratorium Okręgu Szkolnego w Łodzi. Mincer wrócił jednak do Torunia, z którym był związany od 1945 roku (tam mieszkała jego żona). W latach 1949–1950 pracował w Książnicy Miejskiej, a od 1 lipca 1950 roku w Bibliotece Uniwersyteckiej. Jego bezpośrednia przełożona, Maria Puciatowa, w swojej opinii o nim napisała, że to „wyrobiony pracownik naukowy biblioteczny o dużej inicjatywie, obszernie znający piśmiennictwo biblio-logiczne, zarówno polskie, jak i obce". Cechy specjalne określała jako „przedsiębiorczość, aktywność w pracy zawodowej, wytrwały w pracy, solidny, pedantyczny, specjalne zdolności bibliograficzne […]. Jest jednym z pracowników, który w życiu biblioteki zajmuje ważne miejsce"[804].

W PIK Wiesław Mincer pracował między innymi nad kartoteką *Słownika pracowników książki polskiej* — prace te kontynuował samotnie do roku 1952, o czym tak pisał do Ireny Treichel:

> Po likwidacji PIKu — w porozumieniu z Dyrektorem Łysakowskim, prace postanowiłem nadal kontynuować sam. W Instytucie Bibliograficznym pozostała kartoteka z materiałami zebranymi przeze mnie w PIKu[805]. Drugi jej egzemplarz — jest u mnie. Ten drugi egzemplarz uzupełniałem i uzupełniam nadal […]. W l. 1949–1951 szukałem (zawsze w porozumieniu z dawną Dyrekcją PIK-u, która jako I[nstytut] B[ibliograficzny] zgłosiła swoje desinteressement w tej sprawie) instytucji, kt[óra] by się tą pracą zechciała zainteresować[806].

Kiedy okazało się, że w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego rozpoczęto prace nad podobnym słownikiem[807], kierująca tymi pracami Irena Treichel zwróciła się do niego z propozycją współpracy. Odpowiadając na ten fragment listu, dodawał:

---

[803] Dane na podstawie: Akta osobowe Krystyny Pieńkowskiej. AUŁ, sygn. 10459.

[804] Akta osobowe Wiesława Mincera. AUMK, sygn. K-58/114.

[805] Por. rozdz. III (6.3.3).

[806] List W. Mincera do I. Treichel, 21.11.1952 r. Katedra Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Łódzkiego. Archiwum *Słownika pracowników książki polskiej*.

[807] W oficjalnym piśmie H. Więckowskiej, dyrektora BUŁ do dyrekcji Biblioteki UMK czytamy: „Na terenie naszej Biblioteki prace [nad *Słownikiem bibliotekarzy polskich i pracowników książki* (!)] prowadzi zorganizowany zespół 7 osób pod redakcyjnym kierownictwem mgr I. Treichel. Kartoteka liczy dziś ponad 2.000 nazwisk. Zakres, zasięg i metody Słownika przedyskutowano w październiku br. [1952] na otwartym posiedzeniu naukowym Biblioteki przy współudziale członków katedry

Przewiduję, że pracę tę [w Toruniu] (przynajmniej w 1 etapie) uda się zakończyć w ciągu ok. 2 lat. W tej chwili nazwisk — jest ponad 2000 — stale liczba ta wzrasta. Stale też dopływają nowe notatki bibliograficzne. […] Planuję […] wydanie w szybszym czasie niż zakończenie całości materiałów biobibliograficznych dot. b-tekarzy polskich (całość obejmuje pracowników książki w ogóle). […] Jak widać z powyższego — muszę niestety odpowiedzieć odmownie na miłą dla mnie propozycję ewent. współpracy z B.U.Ł. Nie wiem też, czy wobec opracowywania w 1 ośrodku tematu warto by było rozpoczynać identyczną pracę w 2-gim.

15. Wiesław Mincer z autorką w grudniu 2008 roku

Na początku 1953 roku, po wstępnych ustaleniach między I. Treichel i W. Mincerem, zaczęto jednak mówić o nawiązaniu współpracy i takim podziale prac, by w Toruniu opracowywać nadal biogramy bibliotekarzy, a pozostałych pracowników książki — w Łodzi. Decyzję o realizacji *Słownika* wspólnymi siłami podjęto na posiedzeniu Komisji Naukowej Biblioteki Głównej UMK w Toruniu 8 kwietnia 1953 roku[808]. Niebawem okazało się, że od 1951 roku nad słownikiem biograficznym pracowników książki prace trwają także w Bibliotece Jagiellońskiej, a w 1953 roku

bibliotekoznawstwa z prof. J. Muszkowskim na czele. Praca została przez ogół pracowników zaakceptowana i wstawiona do planu produkcyjnego na rok 1953. Przypadkowo dowiedzieliśmy się, że na terenie Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu kontynuuje identyczną co do zakresu pracę bibliotekarz W. Mincer […] proponujemy uzgodnienie wysiłków i wspólne jej kontynuowanie po uprzednim porozumieniu i rozplanowaniu pracy". Katedra Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Łódzkiego. Archiwum *Słownika pracowników książki polskiej.* Pismo nr 3066/52.

[808] *Protokół posiedzenia Komisji Naukowej Biblioteki Głównej UMK w Toruniu dn. 8 IV 1953 r.*, *Ibidem*.

niezależnie od pozostałych, podobne działania prowadzono we Wrocławiu. Rada Główna Szkolnictwa Wyższego powołała na spotkaniach w maju i w czerwcu 1954 roku Komisję do spraw Naukowo-Badawczych Bibliotek Głównych, która wstawiła do planu prac naukowych sześciu bibliotek uniwersyteckich *Słownik biograficzny pracowników książki polskiej*[809]. Tom pierwszy ukazał się w 1972 roku, wieńcząc dzieło rozpoczęte w PIK i przez pewien czas kontynuowane przez Wiesława Mincera.

Samotna, a później zespołowa praca nad słownikiem nie była oczywiście jedynym zajęciem W. Mincera. Jego zainteresowania szły w kierunku organizacyjnych zagadnień bibliotekarstwa, historii książki i edytorstwa, zwłaszcza wieku XVIII–XIX oraz historii nauki w Oświeceniu — w tym ostatnim zakresie współpracował z Zespołem Oświecenia Zakładu Historii Nauki PAN. Szczególnie interesował się zagadnieniami filozoficznymi w podręcznikach fizyki polskiej XVIII wieku. W 1976 roku rozpoczął prace na słownikiem biobibliograficznym astronomów polskich — był autorem koncepcji pracy, zapoczątkował tworzenie bazy materiałowej i redakcję haseł. Jest autorem prac publikowanych między innymi w „Zeszytach Naukowych UMK (Nauka o Książce)", w „Ruchu Filozoficznym", współredaktorem przygotowywanej wraz z Deutsches-Polen Institut w Darmstadt pracy pt. *Deutsch-polnische Kulturbeziehungen.* Pod koniec lat osiemdziesiątych przeszedł na emeryturę. Nadal mieszka w Toruniu.

4.4. W Bibliotece Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

16. Witold Nowodworski

Witold Nowodworski skierowany został do pracy w NDB, ale — jak pisze w swoim Dzienniku: „Będąc członkiem Towarzystwa Przyjaciół Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego skorzystałem ze sposobności spędzenia urlopu wypoczynkowego za rok 1949 na wczasach organizowanych przez KUL we Fromborku"[810]. Przypadek sprawił, że w czasie tego urlopu spotkał ówczesnego rektora KUL ks. prof. Antoniego Słomkowskiego, który namówił go do przyjazdu do Lublina. Komentował to M. Łodyński w liście do A. Łysakowskiego „O zamierzeniach p. [Witolda] Nowodworskiego [przejścia do B-ki

[809] Więcej zob. K. Świerkowski, *Słownik biograficzny pracowników książki polskiej*, [w:] *Druga Konferencja Naukowa Komisji Bibliografii i Bibliotekoznawstwa Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Wrocław 3–5 XI 1954. Referaty i dyskusje*, Wrocław 1957, s. 61–93.

[810] W. Nowodworski, Dzienniki, [rękopis], s. 75. Informacje pochodzą także z akt osobowych. AUŁ, sygn. 1978.

KUL] dowiedziałem się dopiero od dyr. Skrzypka; doprawdy, niech się dwukrotnie nad tym zastanowi, bo może sobie raz na zawsze zamknąć drogę powrotu"[811]. Nowodworski osiadł w Lublinie na stałe, na stałe też związał się z Biblioteką KUL, gdzie pełnił przez rok (od października 1949 do października 1950) obowiązki dyrektora, które następnie przejął o. dr Romuald Gustaw. Jak pisze dalej Nowodworski

nadał [o. Gustaw] ostateczny kształt mojej osobowości jako pracownika książki. A trzeba z całą stanowczością powiedzieć, że był to wpływ niemały.[…] Jako inicjator i właściwy twórca utworzenia Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych odsłonił przede mną ważne a zaniedbane pole pracy organizacyjnej w zakresie opieki nad zbiorami kościelnymi w ogóle, a bibliotekami w szczególności[812].

Nowodworski opiekował się powołanym wówczas do życia działem rękopisów wyłączonych z ogólnej grupy zbiorów specjalnych, zajmował się ich gromadzeniem i udostępnianiem. W 1971 roku objął stanowisko wicedyrektora i pełnił tę funkcję do roku 1976. Przyczynił się do powstania i rozwoju Oddziału Informacji Naukowej i Bibliograficznej oraz kierował Oddziałem Prac Naukowych i Dydaktycznych. Jego zainteresowania naukowe skupiały się wokół teorii bibliografii. Przede wszystkim kontynuował swoje zainteresowania Lelewelem wyniesione jeszcze z okresu pracy w Ośrodku Dokumentacji Lelewela w Wilnie. Zaowocowały one rozprawą doktorską opublikowaną w 1959 roku pt. *„Bibliograficznych ksiąg dwoje" Joachima Lelewela. Studium historyczno-bibliograficzne na tle epoki.* Z czasem do swoich zainteresowań naukowych W. Nowodworski dołączył problematykę dotyczącą bibliotek kościelnych, której pozostał wierny przez 27 lat pracy w Bibliotece KUL. Zmarł w 1978 roku.

4.5. W Bibliotece Instytutu Badań Literackich

Ksenia Kostenicz przeniesiona z PIK do Instytutu Badań Literackich z dniem 15 września 1949 roku jeszcze przez dwa tygodnie pozostawała w Łodzi, pomagając w pracach likwidacyjnych, poszukując jednocześnie mieszkania w stolicy. Pracę w IBL rozpoczęła 1 października 1949 roku na stanowisku starszego asystenta w Bibliotece, gdzie wkrótce została kierowniczką działu obejmującego księgozbiór Fundacji im. J. i J. Michalskich. W 1952 roku ukończyła studia na Uniwersytecie Łódzkim — uzyskując stopień magistra filozofii w zakresie historii ze specjalnością bibliotekarską[813]. W latach 1953–1972 pracowała w Dziale Biblio-

[811] Listy M. Łodyńskiego do A. Łysakowskiego, Warszawa 19.09.1949, w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951*…, s. 297.

[812] W. Nowodworski, Dzienniki [rękopis], s. 76.

[813] W aktach personalnych Kseni Kostenicz zachował się list dyrektora IBL Stefana Żółkiewskiego pisany do Rektora Uniwersytetu Łódzkiego 14 lutego 1951 r. (nr 602/51), dotyczący kłopotów z uzyskaniem magisterium, po zlikwidowaniu bibliologii jako kierunku studiów w 1950 r. Czytamy

17. Ksenia Kostenicz

grafii pod kierunkiem Witolda Suchodolskiego, a od 1 stycznia 1973 do chwili przejścia na emeryturę w 1978 roku, jako adiunkt w Pracowni Dokumentacji i Edytorstwa XIX wieku. Ksenia Kostenicz uważana była za doskonałą specjalistkę w zakresie szeroko pojętej dokumentacji naukowej. Promotorem jej pracy doktorskiej, zatytułowanej *Kronika życia i twórczości Adama Mickiewicza (1848–1855),* obronionej 17 października 1963 roku w IBL PAN, był prof. Stanisław Pigoń. Wysoko cenił jej wyniesione z PIK umiejętności gromadzenia piśmiennictwa i opracowywania źródeł, mówiąc: „corpus biographicum fundamentalne". Kostenicz sprawowała opiekę nad dalszymi tomami *Kroniki życia i twórczości Adama Mickiewicza*, wpisanymi do planów badawczych IBL, zwłaszcza nad częścią obejmującą okres rosyjski biografii i twórczości Mickiewicza. Publikowała w „Archeionie", „Bibliotekarzu", „Książce i Kulturze", „Pamiętniku Literackim", „Przeglądzie Bibliotecznym", „Twórczości". Była historykiem literatury, edytorem, bibliografem. W pamięci kolegów i współpracowników pozostała człowiekiem wielkiej szlachetności i życzliwości. Zmarła 10 lutego 1985 roku w Warszawie[814].

Zofia Makowiecka, podobnie jak Ksenia Kostenicz, przeniesiona z PIK do Instytutu Badań Literackich z dniem 15 września 1949 roku, jeszcze przez pewien okres kończyła prace rozpoczęte w Łodzi. Droga zawodowa Makowieckiej i Kostenicz, które pracowały razem i przyjaźniły się od 1945 roku, była niemal identyczna, podobne też szczeble kariery naukowej. Pracowały wspólnie nad życiem i twórczością Adama Mickiewicza pod kierunkiem Stanisława Pigonia, a ich prace naukowe miały podobny charakter i wymiar. Zofia Makowiecka

w nim: „Pragnę gorąco poprzeć podanie Ob. Kseni Kostenicz […]. Jest ona niewątpliwie ofiarą zamętu i »reform« uniwersyteckich. Studiowała w Łodzi bibliologię. Zdała 5 egzaminów w tym zakresie. Wyrobiła się naprawdę na poważnego specjalistę w tej dziedzinie. Mogę to stwierdzić obserwując jej samodzielną i sumienną pracę w bibliotece IBL. Tymczasem bibliologia przestała istnieć w tzw. »międzyczasie« jako osobne magisterium. Ob. Kostenicz musiała machnąć ręką na zdane egzaminy i zabrać się do studiów historycznych. Program magisterium z historii przewiduje szereg egzaminów nowych, które p. Kostenicz musi teraz zdawać. Oczywiście dla osoby poważnie pracującej w innej dziedzinie jest bardzo trudnym wkuwanie na gwałt do egzaminów. A z racji swych zdolności naukowych i rzetelnego stosunku do pracy p. Kostenicz zasługuje na pomoc. Jest to i społecznie uzasadnione. Nie jest wskazane, aby tak cenny pracownik był bez dyplomu — właściwie nie z własnej winy. Dlatego też ośmielam się prosić, aby Pan Rektor zechciał zalecić, aby p. Kostenicz traktowano przy tych egzaminach jakoś względnie. Aby miano na uwadze, że to nie historyk a zbłąkany bibliolog, który swoje studia specjalne miał poważnie i dobrze zaawansowane".

[814] Dane na podstawie: Kronika PIK, s. 32; Akta osobowe Kseni Kostenicz. AIBL, sygn. 461/78; Nekrolog zamieszczony w „Życiu Warszawy" 13 lutego 1985 r.

obroniła 17 października 1963 rozprawę doktorską zatytułowaną *Kronika życia i twórczości Adama Mickiewicza (1839–1847)*. Była autorką samodzielnie przygotowanego opracowania obszernej instrukcji metodycznej dla bibliograficznego zespołu Pracowni Dokumentacji Naukowej Literatury XIX wieku, projektowała i przygotowała 80-godzinny kurs dla bibliografów różnych instytutów. Szczególnie interesowała się romantyzmem, wykazując się doskonałą znajomością źródeł do tego okresu. Publikowała w „Bibliotekarzu", „Książce i Kulturze", „Twórczości".

18. Zofia Makowiecka

* * *

Wspominając Adama Łysakowskiego w rocznicę jego urodzin, w 1953 roku Maria Dembowska mówiła:

> Jego wpływ moralny był tak silny, że choć nie ma Go już między nami, Jego myśli, Jego wskazania towarzyszą nadal naszym pracom. A zostawił nam do wykonania program tak bogaty, że może wypełnić życie niejednego pokolenia… Prowadząc dalej dzieło rozpoczęte przez Adama Łysakowskiego, czcimy Jego pamięć w sposób najsłuszniejszy…[815]

Współpracownicy Adama Łysakowskiego w Państwowym Instytucie Książki zostali w nim przygotowani do prowadzenia prac zespołowych i do rozwijania własnych zainteresowań badawczych. Kontynuowali je następnie w instytucjach ważnych z punktu widzenia prowadzonych prac księgo- i bibliotekoznawczych. Byli bibliotekarzami, badaczami książki i nauczycielami akademickimi, a trzyletni

[815] M. Dembowska, *Adam Łysakowski — twórca Państwowego Instytutu Książki i organizator Instytutu Bibliograficznego* (maszynopis przemówienia w rocznicę urodzin A. Łysakowskiego 18 grudnia 1953 r.). BN. ZDK, sygn. TD 187/16, s. 7.

zaledwie, łódzki okres pracy zawodowej w PIK w znacznym stopniu zaważył na ich późniejszym życiu.

Korcz-Derkacz.indb 302 2011-07-29 13:32:53

Uwagi końcowe

Trzy lata w historii instytucji naukowej to okres krótki, zarówno z punktu widzenia możliwości realizacji zamierzeń badawczych, jak i z punktu widzenia wpływu tych działań na rozwój uprawianej dyscypliny. Stwierdzenie to można odnieść także do PIK, którego powstanie w 1946 roku było odbierane jako istotne osiągnięcie środowiska bibliotekarzy, stawiane w jednym rzędzie obok *Dekretu o bibliotekach* i utworzenia Naczelnej Dyrekcji Bibliotek. Państwowy Instytut Książki, podejmując rozległe badania naukowe dotyczące książki, bibliotekarstwa, księgarstwa i czytelnictwa wraz z ich społecznym oddziaływaniem, realizował przedwojenne dążenia do stworzenia instytucji łączącej w sobie ośrodek naukowy z działalnością praktyczną. Jak bowiem pisze Zofia Gaca-Dąbrowska, w okresie międzywojennym „wciąż rozszerzający się zakres problematyki i metod badań bibliotekoznawczych skłaniał do szukania form skoordynowania działalności naukowej bibliotekarzy i stworzenia warunków właściwego jej rozwoju”[816]. Oceny podejmowanych w Instytucie prac można dokonać, zwracając uwagę na kilka spraw.

Po pierwsze, w ramach organizacji zespołowych badań w zakresie nauki o książce starano się utworzyć komisje do ich prowadzenia. Miały się one odnieść do wszystkich etapów życia książki, łącząc tym samym dociekania badawcze wielu specjalistów: bibliotekarzy, księgarzy, drukarzy, ilustratorów, archiwistów, muzealników, psychologów, socjologów, pisarzy. Badania zespołowe miały też uaktywnić środowiska i pobudzić do działania młodsze pokolenia, jednocześnie upowszechniając tę naukę w społeczeństwie.

Po drugie, w ramach studiów nad społecznym oddziaływaniem książki rozpoczęto szeroko zakrojone badania czytelnicze, których wyniki miały służyć ustalaniu i aktualizowaniu planów wydawniczych. Przygotowywano także wytyczne w zakresie edytorskiego ukształtowania wydawnictw popularnonaukowych, a z myślą o młodym czytelniku — programy wprowadzające wiedzę o książce i bibliotece do podręczników szkolnych.

Po trzecie, podjęto — prowadzoną jeszcze przed wojną — dyskusję nad zawodem bibliotekarza i opracowano wytyczne dla szkolnictwa zawodowego bibliotekarzy i księgarzy. Do połowy lat pięćdziesiątych stanowiły one solidną podstawę kształcenia na poziomie średnim, wyższym oraz na kursach zawodowych. W PIK rozpoczęto też prace nad pierwszym polskim podręcznikiem bibliotekarskim.

Po czwarte, ważne były prace nad organizacją sieci bibliotek naukowych i ośrodków dokumentacji — to właśnie w PIK opracowany został pierwszy po woj-

[816] Z. Gaca-Dąbrowska, *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej...*, s. 148.

nie spis bibliotek specjalnych. Podobnie było z opracowaniem stanu badań dotyczących dziejów bibliotek polskich. Przystąpiono do opracowywania dokumentacji osobowej bibliotekarzy i archiwistów. Zainicjowano, ukazujący się do dziś, *Słownik pracowników książki polskiej.* Kontynuowano, rozpoczęte przed wojną przez Łysakowskiego, prace nad słownikiem tematów katalogu przedmiotowego.

Po piąte, w PIK zaczęto tworzyć specjalistyczną bibliotekę księgoznawczą — w ciągu zaledwie trzech lat zgromadzono ponad dziesięć tysięcy woluminów — oraz centralny katalog dzieł bibliologicznych, zespół tek dokumentacyjnych oraz liczne kartoteki dokumentacyjne. Powstał w ten sposób silny ośrodek, który miał szansę stać się warsztatem naukowym dla prac bibliologicznych; stał się podstawą zbiorów Zakładu Dokumentacji Księgoznawczej Biblioteki Narodowej.

Po szóste, jako ośrodek dokumentacji PIK przygotował wykaz polskich bibliografii specjalnych, opracował zasady ogólnej metodyki sporządzania spisów bibliograficznych, rozpoczynając w ten sposób dyskusję nad ich metodyką i organizacją. Opracowany w PIK schemat klasyfikacji na potrzeby „Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce" po pewnych niezbędnych modyfikacjach jest stosowany do dziś w bibliografii bibliologicznej oraz katalogu księgozbioru bibliologicznego w Bibliotece Narodowej. Elżbieta Słodkowska potwierdziła ważność działań prowadzonych w PIK, stwierdzając, że

> Prace PIK w zakresie koordynacji bibliografii specjalnej, prac teoretyczno-metodycznych i dokumentacyjnych miały ogromne znaczenie ze względu na panującą ówcześnie dowolność w metodach bibliograficznych, a niekiedy i ze względu na zupełną nieporadność w opracowaniu wszelkiego rodzaju spisów bibliograficznych. Specjalne znaczenie mają też prace PIK w zakresie ustalania pojęć i terminów bibliograficznych, a zwłaszcza prace dotyczące klasyfikacji typów bibliografii i zasad poprawnej kompozycji spisu bibliograficznego[817].

Po siódme, powołanie Bibliotekarskiej Komisji Normalizacyjnej, która zapraszała do współpracy specjalistów z wielu dziedzin i opierała swoją działalność na pracy zespołowej, stworzyło możliwość ujednolicenia opracowania katalogowego i bibliograficznego zbiorów. Służyło temu przygotowanie ośmiu znormalizowanych wzorów dokumentów bibliotecznych; wiele złożono do zatwierdzenia, inne stały się podstawą dalszych prac kontynuowanych przez Komisję Bibliograficzno-Bibliotekarską PKN. Jako nowatorski, zaproponowano program katalogowania książek na etapie wydawniczym. Jego odpowiednikiem jest stosowany dziś na świecie program CIP — Cataloguing in Publication.

Po ósme, w ramach działań statutowych, PIK inicjował i popierał prace o charakterze księgoznawczym prowadzone przez inne instytucje lub osoby prywatne. Dzięki jego subwencjom ukazały się ważne prace Heleny Hleb-Koszańskiej, Mariana Łodyńskiego, Jana Muszkowskiego, Stefana Vrtela-Wierczyńskiego czy Bogdana Horodyskiego.

---

[817] E. Słodkowska, *Instytut Bibliograficzny w Polsce...*, s. 309.

Po dziewiąte, nawiązanie w 1947 roku współpracy z UNESCO i FID, a także ze 185 bibliotekami i organizacjami z 33 krajów było ważne nie tylko ze względu na możliwości pozyskiwania tą drogą interesujących wydawnictw, ale również ze względów propagandowych — oto bowiem świat bibliotekarski dowiedział się o instytucji książki powstałej i działającej w Polsce w trudnym okresie odbudowy kraju ze zniszczeń wojennych, a także o prowadzonych w niej pracach.

Mając na uwadze przedstawiony zakres prac, mamy prawo stwierdzić, że idea, którą reprezentował PIK, była pionierska. Powstała placówka nowoczesna, spełniająca postulaty środowiska bibliotekarskiego łączenia teorii z praktyką, będąca wzorem doskonałej organizacji pracy, powolnego, ale systematycznego rozwoju zamierzonych etapów i działań prakseologicznych. Jednak przemiany polityczne i dążenie czynników rządzących do sterowania nauką i kulturą sprawiły, że nie było pod koniec lat czterdziestych woli politycznej do popierania Państwowego Instytutu Książki tkwiącego korzeniami w przedwojennej myśli bibliotekarskiej. Jak się okazało, instytucja taka nie miała szans powodzenia w PRL-u. Być może PIK mógłby działać w ramach innej, większej instytucji, jak na przykład Polska Akademia Umiejętności, ale sama Akademia też została zastąpiona upolitycznioną Polską Akademią Nauk.

Należy podkreślić, że na gruncie europejskim, czy nawet szerzej — światowym, tworzenie instytucji typu PIK nie było odosobnione. W tym samym czasie co PIK, jesienią 1947 roku, powstała w Monachium z inicjatywy Ludwiga Delpa instytucja zajmująca się książką — Das Deutsche Bucharchiv (DBA)[818]. Początkowo miała ona służyć rozwiązywaniu problemów wydawniczych i handlu książką. Pełniła funkcję archiwum oraz ośrodka informacji i dokumentacji w zakresie problematyki księgo- i prasoznawczej. Jednak od początku 1948 roku krąg zainteresowań objął także tematy wyraźnie związane z nauką o książce. W myśl statutu, instytut posiadał radę naukową, której członkowie rekrutowali się z kręgów literaturoznawców, prawników, socjologów, historyków książki i nauki o książce. Podobnie jak w PIK prowadzono badania naukowe, zbierano i archiwizowano materiały niezbędne do pracy naukowej, przygotowywano szczegółowe informacje dla urzędów i osób prywatnych, zajmowano się także szkoleniem młodej kadry w zakresie spraw wydawniczych i księgarskich. Das Deutsche Bucharchiv miał więcej szczęścia niż polski Instytut, istnieje bowiem nadal. Wydawana przez niego od 1950 roku seria „Buchwissenschaftliche Beiträge aus dem Deutschen Bucharchiv" miała i nadal ma ważny wkład w niemieckie, ale też europejskie księgoznawstwo (t. 1: 1950; do 2008 roku wydano 75 tomów tej serii, na 2009 roku planowano wydanie dwóch kolejnych). Publikowane prace dotyczą zagadnień historycznego

[818] L. Delp, *Das Deutsche Bucharchiv München 1947-1967*, München-Pullach 1967; *idem*, *Buchwissenschaften — Dokumentation und Information. Fünfzig Jahre Deutsches Bucharchiv München. Eine zeitdokumentarische Bestandsaufnahme*, Wiesbaden 1997, s. 14–23 n.

i współczesnego księgoznawstwa. Księgozbiór bibliologiczny, zapoczątkowany w 1947 roku, liczy obecnie 20 tys. woluminów, 200 tytułów czasopism bieżących, a kartoteka dokumentacyjna, będąca źródłem informacji o współczesnych zagadnieniach książki niemieckiego obszaru językowego, zawiera około 230 tys. kart. DBA prowadzi własne badania, ale też organizuje seminaria i kursy doskonalące[819]. Dziś, będąc fundacją wyższej użyteczności publicznej, nadal wspiera badania w zakresie szeroko rozumianych mediów społecznych, historii kultury i polityki kulturalnej.

Także w 1947 roku w Stanach Zjednoczonych powstało towarzystwo Bibliographical Society of the University of Wirginia zajmujące się badaniami bibliologicznymi, pielęgnujące zainteresowania rękopisami, drukami, mapami, bibliografiami. Od 1948 roku towarzystwo publikowało rocznik „Studies in Bibliography. Papers of the Bibliographical Society of the University of Virginia", zamieszczając w nim między innymi rozprawy teoretyczne z zakresu nauki o książce[820].

Warto dodać, że współcześnie poza wspomnianym Das Deutsche Bucharchiv istnieją i inne instytucje łączące działalność naukową w zakresie szeroko rozumianej nauki o książce z zadaniami praktycznymi. Na uwagę zasługuje istniejące od 1977 roku w Bibliotece Kongresu w Waszyngtonie Center for the Book. Placówka ta za swoją naczelną misję uważa promowanie książek, czytelnictwa, bibliotek i piśmiennictwa, a wypełnia ją poprzez rozliczne projekty, organizowane imprezy kulturalne, działalność publikacyjną, podejmowanie współpracy z urzędami państwowymi i sponsorowanie rozmaitych zadań z zakresu księgoznawstwa.

Ważnym wydarzeniem było rozpoczęcie w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku działalności naukowej i wydawniczej przez Radę Naukową ds. Historii Kultury Światowej Akademii Nauk ZSRR (dziś Rosyjskiej Akademii Nauk), przy współudziale Wszechzwiązkowej Izby Książki (dziś Rosyjskiej Izby Książki), wydawnictwa „Kniga" i Moskiewskiego Instytutu Poligraficznego. Celem głównym

[819] K. Migoń, *Deutsches Bucharchiv w Monachium — działalność i publikacje. Komunikat*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. Seria A" 42, 1987, s. 28–29.

[820] Więcej zob. K. Migoń, *O badaniach bibliologicznych w USA*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 15, 1979, s. 349–363.

Wykaz skrótów

AAN — Archiwum Akt Nowych w Warszawie
ABN — Archiwum Biblioteki Narodowej
AIBL — Archiwum Instytutu Badań Literackich PAN
AUŁ — Archiwum Uniwersytetu Łódzkiego
AUMK — Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu
BN — Biblioteka Narodowa
BUŁ — Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego
BUMK — Biblioteka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu
BBiNoK — „Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce"
BZCz — „Bibliografia Zawartości Czasopism"
BBCz — Biuro Badań Czytelnictwa
GUS — Główny Urząd Statystyczny
FID — Federation Internationale de Documentation
IB — Instytut Bibliograficzny
IBCz — Instytut Badania Czytelnictwa
IBL — Instytut Badań Literackich
IFLA — International Federation of Library Associations and Institutions
IID — Institut International de Documentation
IPN — Instytut Pamięci Narodowej
LIOK — Ludowy Instytut Oświaty i Kultury
ISA — International Standardizing Association
ISO — International Standards Organization (franc.), International Organization for Standardization (ang.)
KC PZPR — Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
KUK — Komitet Upowszechnienia Książki
KRN — Krajowa Rada Narodowa
MCDB — Międzynarodowe Centrum Dokumentacji Bibliotekarstwa
MIiP — Ministerstwo Informacji i Propagandy
MWRiOP — Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego
NDB — Naczelna Dyrekcja Bibliotek
ODK — Oddział Dawnej Książki
PAN — Polska Akademia Nauk
PAU — Polska Akademia Umiejętności
PCK — Polski Czerwony Krzyż
PIK — Państwowy Instytut Książki
PKN — Polski Komitet Normalizacyjny
PKWN — Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego
PTWK — Polskie Towarzystwo Wydawców Książek

Korcz-Derkacz.indb 307 2011-07-29 13:32:53

PZPR — Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
SHARP — Society for the History of Authorship, Reading and Publishing
SGGW — Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
TD — Teki Dokumentacyjne
UNIK — Ukraiński Naukowy Instytut Książki
UNSCC — United Nations Standardizing Coordinating Committee
ZBiAP — Związek Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich
ZBP — Związek Bibliotekarzy Polskich
ZDK — Zakład Dokumentacji Księgoznawczej
ZG ZBiAP — Zarząd Główny Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich
ZKP — Związek Księgarzy Polskich
ZMP — Związek Młodzieży Polskiej
ZSRR — Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

Państwowy Instytut Książki (PIK, State Book Institute, 1946–1949) and its role in the development of bibliology, librarianship and book culture in Poland

Summary

The book is a monograph of the State Book Institute, which operated in Łódź from 1946 to 1949. The monograph was based on archive sources of the Archives of Modern Records, the National Library, the University Libraries in Łódź and in Toruń, sources published during the Institute's activity as well as sources from private collections.

The State Book Institute was a research institution rooted in the idea and tradition of pre-war librarianship. It focused on the book, and on its social, academic, cultural and aesthetic function. The work of the Institute, headed by Adam Łysakowski, encompassed various aspects of librarianship, bibliography, reading, normalisation, documentation and publishing. The State Book Institute comprised four Departments: the Department of Documentation, the Department of Research, the Department of Applied Works and the Department of Publishing Houses. The results of the Institute's work were documented and published in "Biuletyn Państwowego Instytutu Książki" ("Bulletin of the State Book Institute"), while plans and projects were presented by means of "Komunikaty" ("Messages"), sent to several hundred libraries, cultural institutions and private individuals.

In terms of administration, the Institute was subordinated to the Ministry of Education.

The Institute began its work immediately after the Second World War when cultural institutions, including libraries, publishing houses and schools, were being rebuilt. Hence establishing a research institute focusing on the book and its impact on society was considered very much needed. In practice, the functioning of the Institute depended on state and administrative authorities, which, among others, provided its funding. Unfortunately, as a result of the changing social and political situation in the late 1940s, the sympathy of authorities started to fade until the closing down of the Institute, when its tasks were delegated to three institutions: the National Library, the Institute of Literary Research of the Polish Academy of Sciences and the Ministry of Education.

In chapter one the author presents the origins of the State Book Institute, going back to pre-war concepts shaped in the university and library community. She analyses projects by eminent librarians: Ludwik Bernacki, Jan Muszkowski, Stefan Vrtel-Wierczyński, Aleksander Birkenmajer, Stefan Demby, Józef Grycz and Leon Bykowski. These authors saw the institution that dealt with book research and its social function as an independent institution or as one related in terms of organisation to the Bibliographic Institute of the National Library, or they even identified PIK with it. To complete the discussion the author recounts similar foreign institutions that operated at the same time in Russia, Ukraine, Czechoslovakia, Germany and England.

Korcz-Derkacz.indb 309 2011-07-29 13:32:54

Chapter two consists of two parts. The first part describes the organisational and legal actions undertaken from 1945 to 1949 by the Ministry of Education and related to the reconstruction of Polish librarianship after the war. It also presents institutions and organisations which dealt with books at that time. Particular attention is given to the establishment of the General Management of Libraries (1946), the adoption of the *Decree on libraries* (1946), the establishment of the State Library Council, the Book Council and the Office for Reading Research. In addition, the chapter presents the relations between PIK and two main related institutions: the Bibliographic Institute in the National Library and the Old Book Division in the General Management of Libraries. In the second part of the chapter, the author examines the projects preceding the setting up of PIK, including the Book Institute project prepared by the bookseller community during the Second World War. The author offers a particularly extensive analysis of 6 (out of the 8 prepared) found drafts of the PIK statute, indicating the modifications of the Institute's tasks. None of the prepared statutes was approved. The chapter also describes various aspects related to the organisational structure, seat, funds and employees of the Institute.

The extensive third chapter is devoted to practical and research actions of PIK in bibliology, bibliography, reading, librarianship, normalisation and bibliological documentation. Each of the issues is preceded by a discussion of Adam Łysakowski's theoretical works. The final part of the chapter includes a description of the publishing activity as well as national and international cooperation of PIK. With regard to bibliology, the author points to the plan developed in the Institute to establish research commissions that were to organise the work of team research in Poland. The planned commissions were to deal with the following fields: book history, libraries, librarianship, book trade, bibliological theory, documentation and bibliography, psychology of reading, sociology of book and reading, the librarian and bookseller professions, publishing economy and industry, bibliological law, book hygiene and pathology, and book aesthetics. The process of establishing the commissions and defining the scope of their work is illustrated with letters sent to the Institute in connection with this issue.

Bibliographic activities of the Institute were related to methodology, terminology and organisational issues. Particularly emphasised was the work concerning the organisation of information and bibliography centres, which were set up to collect, analyse and make the information available to readers. These activities were closely related to the organisation of special bibliography.

Another area of the Institute's practical and theoretical activity was reading. The monograph presents all the work undertaken in this respect. In the spring of 1948, the General Management of Libraries commissioned PIK to compile a list of books for communal libraries and *Przewodnik lektury o Polsce i świecie współczesnym* (*Guidebook to the reading about Poland and modern world*). When working on those publications, the State Book Institute collaborated with public libraries across Poland and with social organisations. The results they presented, reflecting the real situation, did not satisfy the authorities, which later became one of the reasons of the authorities' dislike for PIK. The results, though compiled, were never published and remained in the documents of the General Management of Libraries. An important place in the research carried out by PIK was occupied by popular science books; PIK scholars developed models of such books, formulated the features of proper notes and looked for methods for library book learning. Other important research questions in the area of reading included the development of school curricula which would take into account book and library-related information. PIK employees also prepared reviews of literature dealing with reading. The reading studies conducted by PIK were halted and their complete results were never allowed to be published.

Librarianship research carried out by PIK demonstrated close ties between theory and practice. Vocational training of librarians was considered important, and this was related to the organisation of librarian education. Commissioned by the Ministry of Education, PIK developed a plan of a four-year librarian-bookseller high school and a curriculum of bibliological questions for a pedagogic high school and vocational training courses.

Korcz-Derkacz.indb 310 2011-07-29 13:32:54

Aware of the difference between public libraries, which fulfilled educational functions, and research libraries, the Institute prepared rules for research library specialisation. Research libraries were to form a network and some were to become documentation and research information centres in their fields. Moreover, PIK compiled the first Polish post-war directory of research libraries. The Institute also worked on methodological assistance for libraries. Its ventures in this respect included the compilation of a glossary of subjects for the subject catalogue and the edition of a research librarianship textbook. Both projects were aborted.

An important area of the Institute's activity was normalisation, to which Łysakowski devoted much attention already during the inter-war period. Having taken over the management of the Institute, he started the librarian and bibliographic normalisation programme, which led to the establishment of the Library Normalisation Commission that collaborated with the Polish Normalisation Committee. Normalised models developed at that time included those of the accession list, magazine catalogue card, magazine accession card, local and circular call slip, reading room order, lending room reminder, serial publication register, register statistics and withdrawal register.

As part of its documentation work, the Institute collected material for the central bibliological library, worked on the central catalogue of bibliological literature of the Polish libraries, created documentation card files related to book trade, librarianship and bibliology, and organised a book and librarianship museum.

In the following chapter, using previously unknown archive materials, the author attempts to answer questions related to the closing down of the Institute. So far the issue has not been raised in the literature on the subject. The author looked for answers by analysing the following issues:

1. the influence of the political situation on education and librarianship in the late 1940s (the function of book in culture, the place of bibliology in science),

2. the relations between the Institute, the Old Book Division of the National Library and the General Management of Libraries,

3. the public authorities opinion on research carried out in PIK,

4. the attitude of ministry officials towards the State Book Institute,

5. the situation of Adam Łysakowski in the late 1940s, form the professional perspective and as the chair of the Polish Librarians and Archivists Union (Związek Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich).

It author seems to have managed to show that there were at least several reasons behind the closing down of the Institute after only three years of its operation. It was not only the influence of the new political system and the new, Marxism-based cultural policy of the state, but also the result of competence disputes, i.e. a lack of clear-cut division of tasks and definition of the relation between the Institute, the Old Book Division and the General Management of Libraries. Personal conflict of interests of the Ministry of Education employees (J. Grycz, A. Gryczowa, K. Budzyk) may also have affected the attitude of the authorities towards A. Łysakowski. The authorities were worried by the research conducted by PIK, especially in bibliology, which was perceived as a bourgeois discipline, in accordance with the Soviet model. Reading research was seen as contrary to ideological expectations of the authorities. Apparently, all this finally led to the closing down of the State Book Institute.

In chapter five the author describes how the duties of the closed PIK were then performed by the Literary Research Institute, the National Library and the Ministry of Education. An analysis of tasks carried out by these institutions has shown that only the National Library continued the work of PIK, which was related to the fact that Adam Łysakowski became the director of the Bibliographic Institute. The Literary Research Institute did not continue the work of PIK, though it was entrusted with conducting research e.g. in reading, and with managing a bibliological library. To some extent, the educational tasks of PIK were fulfilled by the Ministry of Education, and after 1950 – the Ministry of Culture and Art, which supervised librarianship. The final part of the monograph presents the professional careers of the Institute's employees after 1949. They were employed in the National

Library, the Library of the Catholic University of Lublin, the University Libraries in Łódź and Toruń, and in the Literary Research Institute.

The activities of the Institute might therefore be evaluated with regard to several aspects.

First, in their effort to organise team research for book studies, the Institute attempted to establish relevant commissions to pursue the research. They were supposed to address each stage of the book's life, thus combining the findings of many specialists: librarians, booksellers, printers, illustrators, archivists, museologists, psychologists, sociologists and writers.

Second, extensive reading research was started as part of the studies on the social impact of books. The results of this research were to help define and update publishing plans. Additionally, guidelines for editing popular science publications were prepared, and for young readers – programmes introducing knowledge of books and libraries into school textbooks.

Third, the Institute took up the discussion - started before the Second World War - on the profession of librarian, and compiled guidelines for professional training of librarians and booksellers. Until the mid-1950s, the guidelines formed a solid basis for high school and university education as well as vocational training. The work on the first Polish librarianship textbook also began in PIK.

Fourth, the Institute performed important work with regard to the organisation of the network of research libraries and documentation centres. In addition, it began working on personal files of librarians and archivists. The publication of *The Dictionary of Polish Book Employees* was initiated at the time (the dictionary is still published today).

Fifth, PIK began to create a specialised bibliological library – over just three years more than 10,000 volumes were collected – as well as a central catalogue of bibliological works, a set of documentation portfolios and numerous documentation files. This led the emergence of a very strong centre, a workshop for bibliological research, which became the foundation of the collections in the Bibliological Documentation Department of the National Library.

Sixth, as a documentation centre, PIK prepared a register of Polish special bibliographies and developed rules for general methodology of preparing bibliographic inventories. The system of classification prepared in PIK for the "Bibliography of Bibliography and Book Studies" is still used today in bibliological bibliography and in the bibliological collection catalogue in the National Library.

Seventh, the setting up of the Librarian Normalisation Commission allowed for the unification of cataloguing and bibliographic indexing of collections. An innovative cataloguing programme was proposed whereby books were catalogued already at the publishing stage. CIP – Cataloguing in Publication, a programme used nowadays around the world, is its modern counterpart.

Eighth, within its statutory operations, the Institute initiated and supported bibliological work pursued by other institutions or private individuals.

Ninth, the cooperation with UNESCO and FID, and with 185 libraries and organisations from 33 countries, which began in 1947, was important not only because it facilitated acquisition of interesting publications, but also because of its propaganda value.

Translated by Anna Kijak???

Bibliografia

I. Źródła niepublikowane

1) Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Ministerstwo Informacji i Propagandy 1945–1947. Gabinet Ministra, sygn. 61
Inwentarz nr 168/II Ministerstwo Informacji i Propagandy 1945–1947.

Ministerstwo Oświaty. Wydział Prawny. Instytut Badań Literackich, sygn. 209
Statut Instytutu Badań Literackich, k. 114.
Uzasadnienie do Statutu IBL, k. 82.

Ministerstwo Oświaty. Samodzielny Wydział Bibliotek, sygn. 6847
Projekt organizacji Naczelnej Dyrekcji Bibliotek z dnia 12 kwietnia 1945 r., k. 7–9.
Zarządzenie wewnętrzne w sprawie utworzenia Departamentu Bibliotek nr V-819/45/N, k. 10–11.
Uchwała Rady Ministrów z dnia… [b.d.] statut NDB, k. 11.
Uchwała Rady Ministrów w związku z organizacją NDB, k. 13.
Projekt organizacji władz i organów bibliotecznych, k. 16–23.
6. Pismo J. Janiczka do Ministra Oświaty w sprawie Państwowego Instytutu Książki i Czytelnictwa (16 kwiecień 1945), k. 24–27.
Instytut Książki, k. 28–35.
Zarządzenie wewnętrzne nr 8 z dnia 14 września 1945 r. w sprawie zakresu działania wydziału bibliotek, k. 55.
Sprawy biblioteczne w ramach Ministerstwa Oświaty, k. 57–59.
Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia… [b.d.] o utworzeniu Państwowego Instytutu Książki i Czytelnictwa, k. 26–27.

Tamże, sygn. 6850
Memorandum Jana Muszkowskiego w sprawie magisterium i studium w zakresie nauki o książce i bibliotekarstwie, k. 29–30.

Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Księgarsko-Wydawniczy, sygn. 6862
Statut Państwowego Instytutu Książki, k. 1–5.
Statut Państwowego Instytutu Książki, k. 6–8.
Pismo Kierownika Zakładu Bibliotekoznawstwa UŁ prof. dr. Jana Muszkowskiego do Naczelnej Dyrekcji Bibliotek z dn. 11.06.1949 r., k. 35.
Sprawozdanie z prac Komisji powołanej przez Ministerstwo Oświaty do zbadania działalności Państwowego Instytutu Książki, k.19–28.

Sprawozdanie Naczelnej Dyrekcji Bibliotek z działalności Państwowego Instytutu Książki (1948 r., k. 36–40, k. 137–142).
Memoriał w sprawie Państwowego Instytutu Książki Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich (luty 1949 r.), k. 41–43.
Ministerstwo Oświaty. Państwowy Instytut Książki. Preliminarz budżetowy na rok 1949, k. 46–58.
Związek Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich. Zarys organizacji Państwowego Instytut Książki (pismo z dn. 14 lutego 1949 r.), k. 11; 44.
Sprawozdanie Państwowego Instytutu Książki za czas od 20 IX 1946 do 31 III 1947; k. 115–120.
Plan pracy Państwowego Instytutu Książki na II kwartał 1947 r., k. 59–60.
Dodatkowe sprawozdanie Państwowego Instytutu Książki za okres od 1 X—31 XII 47, k. 121–122.
Sprawozdanie z dwuletniej działalności Państwowego Instytutu Książki (październik 1948), k. 123–127.
Sześcioletni plan pracy Państwowego Instytutu Książki — poza pracami ciągłymi wykazanymi w Sprawozdaniu (październik 1948), k. 61; 133.
Plan pracy Państwowego Instytutu Książki na IV kwartał 1948 r., k. 64; 145–147.
Plan pracy Państwowego Instytutu Książki na rok 1949, k. 63.
Plan pracy Państwowego Instytutu Książki na I kwartał 1949 roku, k. 66.
Plan pracy Państwowego Instytutu Książki na II kwartał 1949 roku, k. 68.
Łączność w sprawach naukowych Państwowego Instytutu Książki w kraju (październik 1948, k. 128.
Łączność w sprawach naukowych Państwowego Instytutu Książki z zagranicą (październik 1948), k. 130–132.
Sprawozdanie Państwowego Instytutu Książki za III kwartał 1948 r. (okres urlopowy; k. 143)
Sprawozdanie Państwowego Instytutu Książki za IV kwartał 1948 r.
Sprawozdanie Państwowego Instytutu Książki za I kwartał 1949, k. 148–149.
Sprawozdanie Państwowego Instytutu Książki za II kwartał 1949, k. 151–153.
Struktura organizacyjna Państwowego Instytutu Książki (październik 1948), k. 135.
Struktura organizacyjna Państwowego Instytutu Książki (kwiecień 1949), k. 30.
Organizacja Instytutu, k. 13–18.
Spis pracowników Państwowego Instytutu Książki, k. 29, 31–34.
Dekret z dnia 22 marca 1946 r. o Państwowym Instytucie Książki, k. 9.
Uzasadnienie projektu dekretu o Państwowym Instytucie Książki, k. 10.

Tamże, sygn. 6849
Państwowy Instytut Książki. Projekt budżetu na 1948 r., k. 2–28.

Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Czytelnictwa, sygn. 6727
Zarządzenie wewnętrzne Nr… z dnia… [b.d.] w sprawie organizacji Wydziału Czytelnictwa w Naczelnej Dyrekcji Bibliotek, k. 12.
Referat czytelnictwa, k. 16–17.

Tamże, sygn. 6736
Sprawozdanie Wydziału Czytelnictwa w NDB za rok 1950, k. 1–3.
Plan pracy Wydziału Czytelnictwa NDB na 1951 r., k. 4–6.

Tamże, sygn. 6980
Sprawozdanie Wydziału Czytelnictwa w NDB za rok 1950, k. 1–3.
Plan pracy Wydziału Czytelnictwa NDB na 1951 r., k. 4–6.

Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Bibliotek Naukowych, sygn. 6730
Plan pracy na 1950 r. Wydział Bibliotek Naukowych, k. 1–2.

Korcz-Derkacz.indb 314 2011-07-29 13:32:55

Tamże, sygn. 6870
Konferencja [bibliotekarzy naukowych w Krynicy. Rezolucje, referaty, stenogramy dyskusji] [1951 r.], k. 118–168.

Tamże, sygn. 6872
Pismo Adama Łysakowskiego do NDB w sprawie specjalizacji bibliotek nr 87/47 z dn. 20 I 1947 r., k. 57–58.

Tamże, sygn. 6884
Opracowanie ankiety w sprawie międzynarodowej wymiany wydawnictw, k. 1–23.

Tamże, sygn. 6877
Opracowanie Józefa Grycza dotyczące „Akcji bibliotecznej w Polsce 1949 r.", k. 1, 3, 5, 7,9, 11, 13, 15, 17, 19.

Tamże, sygn. 6885
Pismo A. Łysakowskiego do Naczelnej Dyrekcji Bibliotek w sprawie międzynarodowej wymiany wydawnictw PIK (wraz z wykazem) z 31 X 1947 r., k. 112–120 a.

Tamże, sygn. 6899
Biblioteka Narodowa w Warszawie. Sprawozdanie za rok 1950, k. 22–27.

Tamże, sygn. 6900
Karty dotyczące Instytutu Bibliograficznego, sprawozdanie za 1950 i plan na 1951 r., k. 28–31.

Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Wydział Planowania, sygn. 6846
Preliminarz budżetowy Państwowego Instytutu Książki na rok 1947, k. 1–8.

Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Sekretariat, sygn. 6724
Zarządzenie wewnętrzne nr 3 z dnia 12 marca 1946 (I O-4368/46) o utworzeniu Naczelnej Dyrekcji Bibliotek, k. 1.
Zarządzenie wewnętrzne nr 3 z dnia 4 IV 1947 r. Naczelna Dyrekcja Bibliotek, k. 2.
Pismo J. Skrzypka z dn. 30.07.1949 r. do Departamentu I. Schemat organizacyjny Naczelnej Dyrekcji Bibliotek, k. 3–4.
Pismo W. Michalskiej do Wydziału Bibliotek Powszechnych w sprawie organizacji Naczelnej Dyrekcji Bibliotek, k. 5–7.

Tamże, sygn. 6728
Sprawozdanie wydziału bibliotek naukowych za m. kwiecień 1946, k. 188.
Plan pracy NDB na rok 1950, k. 25.

Tamże, sygn. 6729
Sprawozdanie z pracy za II kwartał 1947 r., k. 13.
Sprawozdanie z pracy za II kwartał 1949 r., k. 38–39.

Tamże, sygn. 6853
Pismo do Ministerstwa z dn. 4 XI 1949 dotyczące wynagrodzenia nauczycieli prowadzących biblioteki szkolne, k. 70–71.
Organizacja i system pracy bibliotek polskich 1951 r., k. 79–83.

Ministerstwo Oświaty. Naczelna Dyrekcja Bibliotek. Referat Rewindykacji i Odszkodowań, sygn. 6741
Referat Józefa Grycza, k. 1–6.

Ministerstwo Oświaty. Pełnomocnik Ministra Oświaty do spraw Kongresu Nauki Polskiej, sygn. 1219

Uchwała Komitetu Ministrów do spraw Kultury z dnia 28 lipca 1949 r. w sprawie zwołania Kongresu Nauki Polskiej w roku 1950, k. 2.

Projekt. Uchwała Komitetu Ministrów do spraw Kultury z dnia... 1950 r. w sprawie zwołania Pierwszego Kongresu Nauki Polskiej w 1950 r., k. 3.

Uzasadnienie zwołania Kongresu Nauki Polskiej..., k. 4–5.

Projekt Uchwały Biura Politycznego KC PZPR w sprawie Pierwszego Kongresu Nauki Polskiej, k. 6–13.

Projekt Uchwały Biura Politycznego KC PZPR w sprawie Pierwszego Kongresu Nauki Polskiej, k. 24–32.

Pismo w sprawie powołania Komitetu Wykonawczego Pierwszego Kongresu Nauki Polskiej, k. 97.

Pismo okólne z dn. 15 stycznia 1950 r. do Ob. Ob. Przewodniczących, zastępców Przewodniczących i Referentów wszystkich Sekcji i Podsekcji Pierwszego Kongresu Nauki, k. 107–109.

Tamże, sygn. 1220

Sekcja nauk Społecznych i Humanistycznych. Podsekcje. 8. Archiwoznawstwa i Bibliotekoznawstwa, k. 13–14.

Tamże, sygn. 1222

Załącznik Nr 7 do pisma Nr BKN./I-3/50 z dn. 27 I 1950 r. Pierwszy Kongres Nauki Polskiej. Biuro Kongresu. Materiały referatu dokumentacyjnego, k. 69–74.

Ministerstwo Oświaty. Departament Nauki i Szkół Wyższych, sygn. 3199

Ankieta w sprawie państwowych instytucji naukowo-badawczych, k. 16.

Ministerstwo Oświaty. Departament Ogólny. Kontrole bibliotek, sygn. 7434

Pismo NIK dot. wyników kontroli b. Państwowego Instytutu Książki za 1947 r. do Ministerstwa Oświaty. Departament Ogólny z dn. 4 maja 1950 r., k. 103.

Pismo poufne Dyrektora Departamentu U. Piątkowskiego do A. Łysakowskiego nr BK-230/50 z dn. 4.06.1950 r., dotyczące wyników kontroli finansowej w 1947 r., k. 104.

Protokół spisany w wyniku kontroli następnej oraz zamknięć rachunkowych Państwowego Instytutu Książki za okres budżetowy 1947 r. przez Inspektora Najwyższej Izby Kontroli Tadeusza Jońca / na podstawie delegacji z dnia 4 IV 1950 r. Nr 5276/ k. 105–108.

Odpis pisma A. Łysakowskiego z dn. 11 września 1947 r. do Ministerstwa Oświaty dotyczące uregulowania budżetu roku 1947, k. 109–110.

Odpis pisma A. Łysakowskiego do Naczelnej Dyrekcji Bibliotek z dn. 2 stycznia 1948 r., dotyczący budżetu PIK z roku 1947, k. 111.

Odpis pisma A. Łysakowskiego do Naczelnej Dyrekcji Bibliotek z dn. 7 stycznia 1948 r., dotyczący budżetu PIK z roku 1947, k. 112.

Odpis. Zestawienie wydatków za rok 1947 wg §§, k. 113.

Pismo NIK dot. wyników kontroli b. Państwowego Instytutu Książki za 1948 i 1949 r. do Ministerstwa Oświaty. Departament Ogólny z dn. 27 czerwca 1950 r., k. 114.

Pismo poufne Dyrektora Departamentu U. Piątkowskiego do A. Łysakowskiego nr 6042/50 z dn. 10.07.1950 r., dotyczące wyników kontroli finansowej w 1948 i 1949 r., k. 115.

Protokół spisany w wyniku kontroli następnej oraz zamknięć rachunkowych Państwowego Instytutu Książki za 1948 i 1949 rok przez Inspektora Najwyższej Izby Kontroli Tadeusza Jońca /działającego na podstawie delegacji Nr 6089 z dnia 9 VI 1950 r./, k. 116–121.

Odpis pism: Centralnego Urzędu Planowania do PIK dot. dotacji na wyposażenie pracowni fotografii mikrofilmowej, k. 122.

Korcz-Derkacz.indb 316 2011-07-29 13:32:55

Odpis pisma komisji do Spraw Odbudowy Nauki Polskiej do PIK dot. Subwencji na zakup aparatu do zdjęć mikrofilmowych, k. 122.
List dyrekcji Biblioteki Narodowej do Ministerstwa Oświaty dot. urlopu Łysakowskiego, k. 123.
Poufne pismo A. Łysakowskiego do Ministerstwa Oświaty dot. kontroli NIK w 1947 r., k. 124–128.
Pismo Dyrektora Departamentu U. Piątkowskiego do Biblioteki Narodowej i A. Łysakowskiego, k. 129–130.
Poufne pismo A. Łysakowskiego do Ministerstwa Oświaty dot. kontroli NIK w 1948 i 1949 r., k. 131–132.
17. Pismo A. Łysakowskiego do Ministerstwa Oświaty dot. wierzytelności PIK, k. 133–134.
Pismo poufne Dyrektora Departamentu U. Piątkowskiego do NIK dot. kontroli PIK w 1948 i 1949 r., k. 135–136.
Pismo poufne NIK do Ministerstwa Oświaty z dn. 30 września 1950 r., k. 137.

Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego. Gabinet Ministra. Rada Główna, sygn. 560
Członkowie Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego.

Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny. Wydział Kultury, sygn. 237/XVIII-68
Instytut Badań Literackich, k. 22, 26–27, 58–59.

Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny. Wydział Oświaty. Biblioteki i Czytelnictwo, sygn. 237/XVIII — 228
Protokół z posiedzenia w sprawie oczyszczania bibliotek, szkolenia bibliotecznego i Komisji doboru książek odbytego w dniu 24 II r.b. [1949] przy udziale tow. tow.: Żółądkowska, Skrzypek, Szlemińska [Szemplińska], Hryniewicz, Kraszkiewicz, Michalska, Pomianowski, Przedstawiciele ZMP i „Czytelnika".
Protokół z konferencji bibliotecznej przedstawicieli Urzędów i Instytucji Centralnych odbytej w KC PZPR w dniu 2 III 1949 r.
Wnioski z posiedzenia odbytego w dniu 28 XII 1949 r. w sprawie sieci bibliotecznej.

2) Biblioteka Narodowa

Archiwum: Akta osobowe

Zakład Dokumentacji Księgoznawczej
Teki Dokumentacyjne:
— Adam Łysakowski. TD 187.
— Bibliotekarstwo — organizacja. Polska 1945–1977. TD 80 C.
— Dąbrowska Wanda TD 662/1.
— Humor bibliotekarski. TD 98.
— Instytut Bibliograficzny. TD 100, 100 A, 100 B.
— Instytut Książki i Czytelnictwa. TD 251.
— Katalog przedmiotowy TD 110 A1; 110 A2.
— Konferencja Bibliograficzna z 18 czerwca 1949 w Warszawie, TD 465.
— Konferencja instytucji i towarzystw naukowych uprawiających badania historyczne, 26–27.10.1947, Kraków. TD 118.
— Naczelna Dyrekcja Bibliotek. TD 126.
— Normalizacja opisu w bibliografii specjalnej. Projekt PIK 1949 r. TD 128.
— Państwowy Instytut Książki. TD 284.
— I Kongres Nauki Polskiej. TD 119.
— Rada Książki (1945–1947). TD 138.

— Szkolenia bibliotekarskie pomaturalne, wyższe i podyplomowe do 1956 r. TD 151 A 1.
— Wkładka bibliograficzna. TD 227.
— Zjazdy i konferencje bibliotekarskie krajowe (do 1971 r.). TD 199.
— Związek Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich 1945–1947. TD 178.
Kronika Instytutu Bibliograficznego [kopia; oryginał w Zakładzie Rękopisów].

Zakład Rękopisów
Spuścizna rękopiśmienna Józefa Grycza, sygn. akc. 14929 T. 1–2, 14930, 14966 T. 1–6.
Materiały Józefa Grycza. Naczelna Dyrekcja Bibliotek**,** sygn. akc. 14927 T. 1–4.
Spuścizna rękopiśmienna Alodii Kaweckiej-Gryczowej, sygn. akc. 14986/2, 14985.
Korespondencja ze zbiorów Marii Dembowskiej (w opracowaniu).
Kronika Państwowego Instytutu Książki (oryginał).

3) Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego

Archiwum: Akta osobowe.

Sekcja Rękopisów
Spuścizna prof. Jana Muszkowskiego. Dokumenty dotyczące Rady Książki. Korespondencja, sygn. 6600/I.

4) Biblioteka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

Archiwum: Akta osobowe.

Oddz. Zbiorów Specjalnych
Listy Adama Łysakowskiego do Mikołaja Dzikowskiego, sygn. Rps 942/III.
Dzikowski M., *Adam Łysakowski jako teoretyk nauki o książce (Przemówienie wygłoszone na Akademii Żałobnej w bibliotece uniwersyteckiej w Toruniu w 1952 r.).* maszynopis, sygn. Rps 932/III.
Uwagi dotyczące projektu instrukcji katalogowania i inwentaryzowania zbioru kartograficznego AGAD (w uzupełnieniu pisma M. Dzikowskiego) 1949 r., sygn. Rps. 935/1/III.

5) Instytut Badań Literackich PAN w Warszawie

Archiwum: Akta osobowe.

6) Instytut Pamięci Narodowej: Kwerenda nr 3267619

7) Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego. Biblioteka

Andrzejewski J.K., *Biuro Badań Czytelnictwa Spółdzielni Wydawniczo-Oświatowej „Czytelnik" w Łodzi w latach 1945–1950 a model badań czytelnictwa w Polsce.* Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Krzysztofa Migonia, Łódź 1984. Przechowywana w Instytucie Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. 73 D.

8) Katedra Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Łódzkiego. Archiwum *Słownika pracowników książki polskiej*

Korespondencja dotycząca prac nad *Słownikiem* (W. Mincer, I. Treichel).
Biblioteka: Inwentarz książek z proweniencją PIK.

9) Zbiory prywatne udostępnione autorce

Wiesław Mincer — korespondencja.
Dzienniki Witolda Nowodworskiego (w zbiorach prywatnych rodziny W. Nowodworskiego).

II. Źródła opublikowane

1. Akty prawne

Dekret z dnia 17 kwietnia 1946 r. o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 18 czerwca 1946 r. Nr 26, poz. 163.
Dekret z dnia 22 marca 1946 o Państwowym Instytucie Książki. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 kwietnia 1946 r. Nr 12, poz. 78.
Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 lipca 1948 r. w sprawie ustalenia wykazu samodzielnych placówek naukowo-badawczych. „Przegląd Biblioteczny" 1949, z. 1–2, s. 112 [Poz. 19, PIK].
Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 31 stycznia 1938 r. (Nr IV N-3930/37) w sprawie statutu Biblioteki Narodowej Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Dziennik Urzędowy 1938 Nr 2, poz. 28.
Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 marca 1950 r. w sprawie zniesienia Państwowego Instytutu Książki. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1950 Nr 7, poz. 65.

2. Artykuły i dzieła zwarte

Ambros M., *W sprawie „Wkładek Bibliograficznych". Artykuł dyskusyjny*, „Bibliotekarz" 18, 1951, nr 12, s. 165–167.
Ankieta w sprawie dokumentacji osobowej, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 10–11, s. 175.
Augustyniak J., *Czego czytelnik szuka w bibliotece*, „Bibliotekarz" 14, 1947, nr 3–4, s. 52–54.
Augustyniak J., *Życie naukowe w Łodzi. Instytuty*, „Nauka Polska" 25, 1947, s. 352–357.
Bandura L., *Z zagadnień badań nad czytelnictwem dzieci i młodzieży*, „Bibliotekarz" 17, 1950, nr 5–6, s. 83–84.
Baumgart J., *Ogólnopolski dokształcający kurs bibliotekarski w Krakowie*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 3–4, s. 56–57.
Baumgart J., *Praktyka międzybiblioteczna w Bibliotece Jagiellońskiej*, „Przegląd Biblioteczny" 18, 1950, s. 298–302.
Baumgart J., *Z dziejów Instytutu Bibliograficznego w Polsce. U progu reorganizacji prac w r. 1949*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej" 24, 1974, s. 107–128.
Bąkowicz S., *Mój uniwersytet. Wspomnienia byłego studenta*, Łódź 2008.
Bernacki L., *Memoriał w sprawie Biblioteki Narodowej w Warszawie*, „Exlibris" 1920, t. 3, s. 82–84.
Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce, Łódź 1947, nr 1.
Rec.: Bar. A.— „Przegląd Biblioteczny" 15, 1947, z. 3/4, s. 190–192; M. Ambros — „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 1/2, s. 28–29; P. Grzegorczyk — „Życie Nauki" 6, 1948, nr 33/34, s. 287; J. Czarnecka — „Praca Oświatowa" 3, 1947, nr 12, s. 495–499; M. Poznański, *Sprawy prasy w Państwowym Instytucie Książki*, „Prasa Polska" 2, 1948, nr 12–13, s. 3–5; „Aslib Information" 1948, nr 86, s. 2; „Dokument Reproductie" 1948, t. 1, nr 3, s. 32.
„Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce" 1947, nr 1–4.
Rec.: Grzegorczyk P., *Wśród bibliografii*, „Tygodnik Powszechny" 1949, nr 27, s. 6.
Bibliotekarstwo polskie 1925–1951 w świetle korespondencji jego współtwórców, wyboru z listów Adama Łysakowskiego, Mariana Łodyńskiego, Józefa Grycza i Heleny Hleb-Koszańskiej dokonała, wstępem, przypisami i indeksem opatrzyła Maria Dembowska (Nauka, Dydaktyka, Praktyka 13), Warszawa 1995.

Bibliotekarz żołnierzem rewolucji kulturalnej. Przemówienie Sekretarza KC PZPR Członka Biura Politycznego ob. Edwarda Ochaba na Ogólnopolskiej Naradzie bibliotekarzy w dniu 29 maja 1952 r. w Warszawie, „Bibliotekarz" 19, 1952, nr 3, s. 65–66.

Bielak F., *Znaczenie badań nad czytelnictwem w pracy szkolnej i w pracach polonistów w szczególności*, [w:] *Badanie czytelnictwa* [Łódź 1948], s. 24–25.

Bieńkowski W., *O pseudo-nauce bibliologii i o najpilniejszych zadaniach bibliografii*, Warszawa 1953.

Bierut B., *O upowszechnienie kultury*, Warszawa 1948.

Birkenmajer A., *Pierwszy ogólnopolski kurs rękopiśmienniczy w Bibliotece Jagiellońskiej w kwietniu i maju 1950 r.*, „Przegląd Biblioteczny" 18, 1950, s. 288–297.

Birkenmajer A., *Po Zjeździe Lwowskim*, „Przegląd Biblioteczny" 2, 1928, s. 177–189.

Birkenmajer A., *Biuro Bibliograficzne w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie*, „Bibliotekarz" 8, 1936/37, nr 1, s. 15–16.

Bocheński A., *O bibliotekach szkół wyższych*, „Życie Nauki" 1949, nr 37, s. 33–46.

Bocheński A., *„Wkładki Bibliograficzne"*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 1–2, s. 59–60.

Borkowska W., *Z dziejów normalizacji w bibliotekarstwie polskim*, „Przegląd Biblioteczny" 39, 1971, z. 1–4, s. 242–257.

Budzyk K., *O trwałe wartości w nauce (rozważania pokongresowe)*, [w:] *Tezy Stalina o języku a metodologia badań literackich*, Warszawa 1952, s. 46–63.

Bykowski L., *Ukrainskyj Naukowyj Instytut Knyhoznawstwa. Informacija*, Podebradi 1925.

Bykowski L., *Współczesna polityka biblioteczna w zakresie publicznych bibliotek oświatowych. Szkic dyskusyjny*, Warszawa 1936.

Co wydawać i co czytać?, „Gazeta Ludu" 1948, nr 66, s. 6.

Czytelnictwo dziecięce w bibliotekach powszechnych, „Bibliotekarz" 18, 1951, nr 8–9, s. 1.

Dąbrowska W., *Przedwiośnie 1946 r.*, Bibliotekarz" 13, 1946, nr 4, s. 77–79.

Dąbrowska W., *Sprawy ważne i pilne*, „Bibliotekarz" 12, 1945, nr 1, s. 6–8.

Dąbrowska W., *Trzy myśli — trzy drogi*, „Bibliotekarz" 13, 1946, nr 3, s. 52–54.

Dembowska M., *Przysposobienie czytelnicze młodzieży szkolnej*, „Biuletyn Państwowego Instytutu Książki" 1948, t. 1, nr 3, s. 1–16.

Dembowska M., *Rok działalności Państwowego Instytutu Książki*, „Życie Nauki" 4, 1947, nr 23/24, s. 323–327.

Dembowska M.,*Terminologia bibliologiczna*, „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego" 1954, t. 4, nr 5, s. 161–172.

Demby S., *Wybór pism*, dobór, komentarz i opracowanie D. Rymsza-Zalewska, Warszawa 2005.

Demby S., *Listy*, oprac. D. Rymsza-Zalewska, Warszawa 2004.

Dobrowolski K., *Zagadnienie nauki o książce*, [w:] *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie dnia 31 maja — 2 czerwca 1936 roku. Referaty*, *Cz. 1*, Warszawa 1936, s. 7–15.

Drozdowicz-Jurgielewiczowa I., *Literatura najłatwiejsza (Z zagadnień upowszechniania książki)*, „Wiedza i Życie" 18, 1949, z. 3, s. 240–251.

Drugi Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Poznaniu 29 V–2 VI 1929 r. Sprawozdanie z przebiegu Zjazdu, „Przegląd Biblioteczny" 3, 1929, s. 249–384.

E.P., *Pierwsze polskie przepisy studiów bibliotekarskich na poziomie uniwersyteckim*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 3–4, s. 137–140.

Filipkowska-Szemplińska J., *Zadania Z.B. i A.P. w Polsce Ludowej. Referat wygłoszony na Zjeździe delegatów ZBiAP we Wrocławiu 7 IV 1949*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 3–4, s. 38–42.

Gruszecka J., *Normalizacja bibliograficzna i bibliotekarska 1950–1952*, „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego" 1952, t. 3, nr 8, s. 177–195.

Grycz J., *Ankieta czytelnicza Państwowego Instytutu Książki*, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 4–5, s. 79.

Grycz J., *Biblioteka Narodowa na drugim etapie działalności*, „Przegląd Biblioteczny" 5, 1931, s. 109–136.

Grycz J., *Co wnosi polska ustawa biblioteczna*, „Bibliotekarz" 12, 1945, nr 1, s. 4–5.
Grycz J., *Kilka uwag do dekretu o bibliotekach*, „Bibliotekarz" 13, 1946, nr 3, s. 49–52.
[Grycz Józef] J. G., *Komisja Normalizacyjna w zakresie bibliotekarstwa, książki i czasopiśmiennictwa. Kronika*, „Przegląd Biblioteczny" 11, 1937, s. 330–333.
[Grycz Józef] J. G., *Komisja Normalizacyjna w zakresie bibliotekarstwa, książki i czasopiśmiennictwa. Kronika*, „Przegląd Biblioteczny" 12, 1938, s. 322.
Grycz J., *Normy organizacyjne bibliotek naukowych, a w szczególności uniwersyteckich. (Koreferat)*, „Przegląd Biblioteczny" 3, 1929, s. 305–308.
Grycz J., *O Centrum Dokumentacji Bibliotekarstwa*, „Przegląd Biblioteczny" 12, 1938, s. 1–4.
Grycz J., *Polska polityka biblioteczna w latach powojennych*, [w:] *Z zagadnień teorii i praktyki bibliotekarskiej. Studia poświęcone pamięci Józefa Grycza*, Wrocław 1961, s. 71–85.
[Grycz Józef] J. G., *Posiedzenie w sprawach normalizacji. Kronika*, „Przegląd Biblioteczny" 12, 1938, s. 319–322.
Grycz J., *Problemy biblioteczne obecnej doby*, „Przegląd Biblioteczny" 14, 1946, s. 4–24.
Grycz J., *Rola państwa w stosunku do bibliotek naukowych*, „Przegląd Biblioteczny" 8, 1934, s. 82–97.
Grycz J., *Zagadnienie fotografii w bibliotekarstwie*, „Przegląd Biblioteczny" 12, 1938, s. 145–170.
Gryczowa-Kawecka A., *Kurs dla pracowników bibliotecznych w zakresie dawnej książki*, „Przegląd Biblioteczny" 14, 1946, s. 135.
Gutry M., *Sekcja bibliotek dla dzieci Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy*, „Bibliotekarz" 10, 1938, nr 9, s. 122.
Gutry M., *W sprawie kart katalogowych z drukowanymi zapisami bibliograficznymi*, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 8–9, s. 141–143.
H.S., *Badanie czytelnictwa*, „Wieś" 1949, nr 1/2, s. 20.
Hleb-Koszańska H., *Dążenia normalizacyjne w dokumentacji*, „Wiadomości PKN" 17, 1949, z. 3, s. 97–100.
Hleb-Koszańska H., *Doc. Dr Adam Łysakowski ur. 18 XII 1895 — zm. 30 IX 1952*, „Bibliotekarz" 19, 1952, nr 5, s. 141–146.
Hleb-Koszańska H., *Dziesięciolecie bibliografii polskiej 1944–1954. Zarys dziejów i kierunki rozwoju*, „Przegląd Biblioteczny" 21, 1954, nr 3, s. 213–233.
Hleb-Koszańska H., *Kurs bibliograficzny Ministerstwa Oświaty*, „Przegląd Biblioteczny" 18, 1950, z. 2, s. 161–169.
Hleb-Koszańska H., *Normalizacja w zakresie bibliografii i bibliotekarstwa oraz reprodukcji dokumentacyjnej. Wyciąg z referatu przygotowanego na ogólnokrajową naradę normalizatorów w czerwcu b.r.*, „Bibliotekarz" 21, 1954, nr 2, s. 45–49.
Hleb-Koszańska H., *O zmianach w międzynarodowej klasyfikacji dziesiętnej*, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 12, s. 181–182.
Hleb-Koszańska H., *Wytyczne bibliografii Joachima Lelewela. (Z problemów bibliografii osobowej)*, „Biuletyn Państwowego Instytutu Książki" 1948, t. 1, nr 5, s. 1–12.
Iwańczak E., *III Plenum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej a zadania Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich*, „Przegląd Biblioteczny" 18, 1950, z. 2, s. 98–104.
Janiczek J., *Nowy etap w pracach nad upowszechnieniem książek*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 1–2, s. 5–11.
Janiczek J., *Sprawy biblioteczne w ramach działalności Ministerstwa Oświaty*, „Bibliotekarz" 13, 1946, nr 1 /2, s. 1–13.
Janiczek J., *Zwycięstwo słusznej sprawy*, „Bibliotekarz" 13, 1946, nr 3, s. 44–49.
[Janiczek Józef] J. J., *Ustawa biblioteczna*, „Bibliotekarz" 13, 1946, nr 1–2, s. 36.
Janion M., *Wychowanie przez książkę*, „Wieś" 6, 1949, nr 29 (208) z 17 lipca 1949 r., s. 3.
K.K., *Ogólnopolski dokształcający kurs dla magazynierów bibliotecznych*, „Bibliotekarz" 17, 1950, nr 3–4, s. 57–59.

Kaczanowska J., *Katalog rzeczowy jako wyraz społecznej ideologii środowiska*, „Bibliotekarz" 17, 1950, nr 9–10, s. 142–146.
Karta z historii polskiej bibliologii. Sprawozdanie Państwowego Instytutu Książki (1946–1949), oprac. przez Adama Łysakowskiego. Do druku przygotowała i wstępem opatrzyła Maria Dembowska, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 29, 1993, s. 73–109.
Karty z opisem bibliograficznym, „Biuletyn P.T.W.K." 1949, nr 2, s. 4–6.
Kempka Z., *Rola bibliotek w planie 6-letnim*, „Bibliotekarz" 17, 1950, nr 3–4, s. 33–40.
kl., *Tezy PIK w sprawie wydawnictw popularno-naukowych*, „Praca Księgarska" 1948, s. 47–48.
Kobyliński Z., *Ludowy Instytut Oświaty i Kultury*, „Bibliotekarz" 12, 1945, nr 1, s. 15.
Komisja bibliotekarska przy Polskim Komitecie Normalizacyjnym, „Bibliotekarz" 17, 1950, nr 5–6, s. 96.
Komisje w zakresie nauki o książce, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 1–2, s. 33, 36.
Komunikat Państwowego Instytutu Książki w sprawie normalizacji rewersu bibliotecznego, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 1–2, s. 34–36.
Konferencja pracowników naukowych bibliotek i archiwów, „Bibliotekarz" 17, 1950, nr 11–12, s. 181–182.
Konferencja pracowników naukowych bibliotek i archiwów, „Przegląd Biblioteczny" 18, 1950, z. 3/4, s. 303–304.
Konferencja w sprawie księgarstwa i bibliotekarstwa, „Przegląd Księgarski" 1948, s. 361.
Korpała J., *Refleksje przed krajowym zjazdem bibliotekarzy*, „Przegląd Biblioteczny" 16, 1948, z. 3–4, s. 136–137.
Kossonogowa Z., *Druga Konferencja Bibliotekarskiej Komisji Normalizacyjnej Państwowego Instytutu Książki*, „Bibliotekarz" 1949, 16, nr 1–2, s. 26–28.
Kossonogowa Z., *Zjazd Delegatów Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich*, „Bibliotekarz" 13, 1946, nr 5, s. 121–122.
Kostenicz K., *Głos w dyskusji na temat „wkładek bibliograficznych"*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 9–10, s. 157–158.
Kostenicz K., *Mikołaj Rubakin*, „Bibliotekarz" 14, 1947, nr 5–6, s. 130.
Kostenicz K., *System „O" w bibliotekarstwie*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 1–2, s. 58–59.
Kotarski S., *Pierwszy ogólnopolski kurs kartograficzny*, „Przegląd Biblioteczny" 20, 1952, s. 93–98.
Kozioł C., *Badania czytelnictwa. Stan i potrzeby*, „Przegląd Biblioteczny" 18, 1950, s. 193–206.
Kozioł C., *Pod hasłem upowszechnienia książki. (Referat wygłoszony na Zjeździe Delegatów Z.B. i A.P. 10 VI 1948)*, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 6–7, s. 84–89.
Kozioł C., *Wyniki rejestracji bibliotek*, „Bibliotekarz" 13, 1946, nr 11–12, s. 223–226.
[Kozioł Czesław] Cz.K., *Trzy konferencje*, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 6–7, s. 103–105.
[Kozioł Czesław] Cz.K., *Z prac Bibliotekarskiej Komisji Normalizacyjnej przy Państwowym Instytucie Książki*, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 1–2, s. 29–31.
Kronika Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich 1917–2000, red. A. Kempa, Warszawa 2001.
Ksenia Kostenicz z PIK. Nekrolog, „Życie Warszawy" z 13.02.1985.
[Kuntze Edward] E.K., *Państwowy Instytut Książki*, „Przegląd Biblioteczny" 15, 1947, z. 3–4, s. 243–244.
Leszczyński S., *Towarzystwo Biblioteki Publicznej w Warszawie. Zagajenie Zgromadzenia Organizacyjnego Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Warszawie dnia 2 lutego 1907 r.*, „Przegląd Biblioteczny" 1, 1908, z. 1, s. 4.
Łysakowski A., *Archiwa społeczne*, „Bibliotekarz" 13, 1946, nr 1–2, s. 13–14.
Łysakowski A., *Badanie czytelnictwa w obrębie nauki o książce*, [w:] *Badanie czytelnictwa* [Łódź 1948], s. 13–17.
Łysakowski A., *Eksperyment psychologiczny w bibliotekarstwie*, „Ruch Filozoficzny" 10, 1926/1927, nr 1–6, s. 74–75.

Łysakowski A., *Na czterdziestolecie Biblioteki Publicznej*, „Bibliotekarz" 14, 1947, nr 11–12, s. 158–159.
Łysakowski A., *Naukowa organizacja pracy w bibliotekarstwie. Program wykładu na Kursie bibliotekarskim przy Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy*, „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy" 3, 1931/32, nr 2, s. 28–29.
Łysakowski A., *Normy organizacyjne bibliotek naukowych, a w szczególności uniwersyteckich*, „Przegląd Biblioteczny" 3, 1929, s. 283–308.
Łysakowski A., *O normalizacji w zakresie bibliotekarstwa i bibliografii*, „Wiadomości PKN" 18, 1950, z. 8, s. 1–4.
Łysakowski A., *O terminologię instrukcji katalogowania alfabetycznego*, „Przegląd Biblioteczny" 5, 1931, s. 1–10.
Łysakowski A., *O wartości ksiąg*, „Bibliotekarz" 13, 1946, nr 3, s. 54–57.
Łysakowski A., *Obliczanie czasu pracy bibliotekarskiej*, „Przegląd Biblioteczny" 2, 1928, s. 36–48.
Łysakowski A., *Określenie bibliografii. Przedmiot, metody i zadania na tle nauki o książce*, „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego" 1950, t. 3, nr 2, s. 15–43.
Łysakowski A., *Organizacja oddziałów informacyjno-bibliograficznych*, [w:] *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie dnia 31 maja–2 czerwca 1936 roku. Referaty, cz. 1*, Warszawa 1936, s. 51–67.
Łysakowski A., *Pierwsze wieści o Państw[owym] Instytucie Książki*, „Bibliotekarz" 13, 1946, nr 11–12, s. 226–229.
Łysakowski A., *Przedmiot i zadania bibliografii*, [w:] *Wykłady z dokumentacji naukowo-technicznej*, Warszawa 1951, s. 68–83.
[Łysakowski Adam] A. Ł., *Rada Książki*, „Bibliotekarz" 12, 1945, nr 2–3, s. 17–18.
Łysakowski A., *Rola biblioteki i bibliotekarza w Polsce współczesnej*, [w:] *Aktualne zagadnienia bibliotekarstwa. Pierwsza powojenna konferencja okręgowych wizytatorów bibliotek w dniach 24–27 października 1945 r. w Pabianicach*, Warszawa 1946, s. 17–23.
Łysakowski A., *Wstęp. Biblioteka*, [w:] *Bibliotekarstwo naukowe z uwzględnieniem dokumentacji naukowo-technicznej*. Praca zbiorowa zapoczątkowana pod redakcją A. Łysakowskiego (kom. red. M. Dembowska, H. Hleb-Koszańska, J. Kossonoga), Kraków 1956, s. 11–19.
Łysakowski A., *Z działalności Związku Bibliotekarzy Polskich*, „Bibliotekarz" 12, 1945, nr 1, s. 15–17.
Łysakowski A., *Zagadnienie treści i wartości książki w bibliografii*, „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego" 1953, t. 3, nr 9, s. 197–233.
Makowiecka Z., *Czytelnictwo dzieci w świetle ankiety P.I.K.*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 3–4, s. 50–54.
Makowiecka Z., *Książki ulubione*, „Bibliotekarz" 13, 1946, nr 4, s. 83–85.
Margul T., *Z obłoków bibliologii na ziemię bibliotekoznawstwa. (Artykuł dyskusyjny)*, „Przegląd Biblioteczny" 21, 1953, z. 4, s. 342–358
Michalecka M., Girwicówna P., *Wykaz polskich bibliotek naukowych według specjalizacji*, „Biuletyn Państwowego Instytutu Książki" 1949, t. 1, nr 9, s. 5–40.
Michalska W., *O bibliotekarstwie w Zw. Radzieckim. Spostrzeżenia z wycieczki*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 3–4, s. 44–46.
Mikucka A., *Czytelnictwo i zainteresowania czytelnicze młodzieży szkół średnich ogólnokształcących*, [w:] *Badanie czytelnictwa* [Łódź 1948], s. 63–101.
Mikucka A., *Na marginesie sprawozdań z ostatnich prac badawczych nad czytelnictwem*, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 12, s. 183–186.
Mikucka A., *O metodach badania czytelnictwa*, [w:] *Badanie czytelnictwa* [Łódź 1948], s. 29–38.
Mikucka A., *Zainteresowania czytelnicze młodzieży*, „Bibliotekarz" 13, 1946, nr 4, s. 79–83.
Mikucka A., *Zainteresowanie książką w badaniu czytelnictwa*, „Życie Literackie" 1949, z. 1–6, s. 40–46.
Millerowa J., *Czytelnictwo młodzieży w sieci warszawskich bibliotek miejskich*, „Bibliotekarz" 13, 1946, nr 8–9, s. 202–204.

Mincer W., *Sprawy Książki*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 3–4, s. 90–94.
Mocarski Z., *Potrzeby bibliotek naukowych*, „Nauka Polska" 10, 1929, s. 538–546.
Muszkowski J., *Bibliotekarstwo na terenie międzynarodowym*. Kronika, „Przegląd Biblioteczny" 5, 1931, s. 236–241.
Muszkowski J., *Książka jako przedmiot nauki*, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 10–11, s. 151–153.
Muszkowski J., *Kształcenie bibliotekarzy*, „Bibliotekarz" 12, 1945, nr 2–3, s. 1–6.
Muszkowski J., *Nauka o książce*, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 6–7, s. 81–83.
Muszkowski J., *Nowe prądy w kształceniu bibliotekarzy*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 1–2, s. 1–5.
Muszkowski J., *Polski Instytut Bibliograficzny*, [w:] *Pamiętnik I Zjazdu Bibliotekarzy Polskich we Lwowie (28–29 V 1928*, oprac. J.B. Richter, Lwów 1929, s. 63–65.
Muszkowski J., *Rada Książki*, „Przegląd Biblioteczny" 15, 1947, z. 3–4, s. 141–155.
Muszkowski J., *Rola badań nad czytelnictwem w kształceniu pracowników książki*, [w:] *Badanie czytelnictwa* [Łódź 1948], s. 26–28.
[Muszkowski Jan] J.M., *Tematy prac seminaryjnych, magisterskich i doktorskich proponowane do wykonania w Zakładzie Bibliotekoznawstwa U.Ł.*, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 10–11, s. 163–165.
Nagórska I., *Kilka wyjaśnień. Dyskusja o badaniach czytelnictwa*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 3–4, s. 54–56.
Nagórska I., *Z badań nad czytelnictwem w Łodzi*, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 6–7, s. 93–99.
Nałkowska Z., *Dzienniki*, t. 6. *1945–1954*, *Część I (1945–1949)*, oprac., wstęp i komentarz H. Kirchner, Warszawa 2000.
Nauka o książce, „Praca Księgarska" 1949, nr 6, s. 119.
Neubert F., *O zainteresowaniach czytelniczych dzieci warszawskich*, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 6–7, s. 98–99.
Neubert F., *Z badań nad czytelnictwem w Łodzi*, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 8–9, s. 122–128.
Nowodworski W., *Konferencja w sprawie szkolnictwa bibliotekarskiego oraz księgarskiego*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 1–2, s. 28–29.
[Nowodworski Witold] W.N., *Kurs bibliotekarstwa naukowego w Łodzi*, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 12, s. 190.
Nowodworski W., *Szkolnictwo bibliotekarskie i księgarskie. Zasady organizacyjne*, „Biuletyn Państwowego Instytutu Książki" 1949, t. 2, nr 4, s. 83–103.
Nowodworski W., *Tymczasowy wykaz polskich bibliografii specjalnych*, [powiel.] Łódź 1949.
Nowodworski W., *Uwagi Państwowego Instytutu Książki o stronie wydawniczej i kompozycyjnej rocznika „Archeologia" I (1947)*, „Archeologia. Rocznik Polskiego Towarzystwa Archeologicznego" 2, 1948, s. 382–384.
Olszewicz B., *Zbiory kartograficzne. Próby instrukcji do katalogowania i konserwacji pism kartograficznych*, Warszawa 1915.
[Od Redakcji], „Życie Nauki" 6, 1948, nr 35–36, s. 321–323.
Odezwa III-cia. Z Archiwum Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Warszawie, „Przegląd Biblioteczny" 1, 1908, z. 1, s. 75–77.
Pafford T.H., *The National Central Library*, „Przegląd Biblioteczny" 9, 1935, s. 66–68.
Pamiętnik konferencji krynickiej, 3–15 II 1951, „Przegląd Biblioteczny" 19, 1951, z. 3–4.
Pamiętnik I Zjazdu Bibliotekarzy Polskich we Lwowie (26 V–29 V 1928), oprac. J.B. Richter, Lwów 1929.
Pamiętnik Trzeciego Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Wilnie 26–28. VI. 1932 r., oprac. H. Hleb-Koszańska, Kraków 1932.
Państwowy Instytut Książki. Program prac Instytutu, „Biuletyn Księgarstwa Spółdzielczego" 2, 1947, nr 1 (4), s. 10.
Parys-Sokołowska W., *Konferencja bibliograficzna*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 7–8, s. 127–128.

Korcz-Derkacz.indb 324 2011-07-29 13:32:57

Parys-Sokołowska W., *Konferencja Bibliotekarskiej Komisji Normalizacyjne*, „Bibliotekarz" 14, 1947, nr 4–5, s. 96–97.
Pierwsze polskie przepisy studiów bibliotekarskich na poziomie uniwersyteckim, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 3–4, s. 137–140.
Plan wykładów i ćwiczeń w zakresie nauki o książce i bibliotekoznawstwa na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Łódzkiego w roku akademickim 1947/48, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 6–7, s. 102.
Pliszczyńska H., *Komisja bibliograficzno-bibliotekarska przy Polskim Komitecie Normalizacyjnym*, „Przegląd Biblioteczny" 18, 1950, z. 3/4, s. 304–307.
Polskie prawo biblioteczne. Zbiór przepisów prawnych dotyczących bibliotek, zebrał i wydał dr A. Knot, dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, Wrocław-Warszawa 1947.
Po ogólnopolskiej naradzie bibliotekarzy w sprawie czytelnictwa, „Bibliotekarz" 19, 1952, nr 3, s. 67–73.
Poradnia Biblioteczna Warszawskiego Koła Związku Bibliotekarzy Polskich, „Biuletyn Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy" 2, 1930/31, nr 8–9, s. 70–72.
Porwit M., *Badania nad czytelnictwem w r. 1948*, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 4–5, s. 51–53.
Porwit M., *Konferencja w sprawie badań czytelnictwa w Sp. Wyd. „Czytelnik" (21 V 1947)*, „Bibliotekarz" 14, 1947, nr 5–6, s. 97–99.
Poznański M., *Sprawa prasy w Państwowym Instytucie Książki*, „Prasa Polska" 2, 1948, nr 12/13, s. 3–5.
Protokół Zebrania Delegatów Kół Z.B. i A. P. obradującego w dniach 8–9 kwietnia 1949 w lokalu biblioteki Ossolineum we Wrocławiu. Kronika. Sprawy Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich, „Przegląd Biblioteczny" 17, 1949, z. 1/2, s. 128–138.
Rada Książki (Wyciąg z protokółu [!] *plenarnego zebrania 17 i 18 września 1946 r.)*, „Bibliotekarz" 13, 1946, nr 6–7, s. 197–198.
Radlińska H., *Książka wśród ludzi*, Warszawa 2003.
Rezolucja ogólnopolskiej narady bibliotekarzy w dniach 29 i 30 maja 1952 w Warszawie, „Bibliotekarz" 19, 1952, nr 3, s. 73–75.
Rygiel S., *Organizacja naczelnych władz bibliotecznych*, „Przegląd Biblioteczny" 1, 1927, s. 9–23.
Sedlaczek F., *Muzeum Książki Dziecięcej Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy*, „Bibliotekarz" 13, 1946, nr 6–7, s. 190–192.
Sekcja Badania Czytelnictwa Koła Warszawskiego Związku Bibliotekarzy Polskich, „Biuletyn Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy" 3, 1931/32, nr 3–4–5, s. 54–56; nr 8–9, s. 92–94.
Sekcja Bibliotek Naukowych Koła Warszawskiego Związku Bibliotekarzy Polskich, „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy" 3, 1931/32, nr 8–9, s. 110–112.
Sierotwiński S., *Co to jest książka*, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 10–11, s. 147–151.
Sierotwiński S., *Uwagi o pracy nad słownictwem księgoznawczym*, „Bibliotekarz" 17, 1950, nr 5–6, s. 98–101.
Sprawy Związku Bibliotekarzy Polskich. Kronika, „Przegląd Biblioteczny" 12, 1938, s. 214–215.
Suffczyńska K., Wernerówna M., *I-szy Ogólnopolski Kongres w sprawie literatury dla dzieci*, „Bibliotekarz" 14, 1947, nr 5–6, s. 99–101.
Świerkowski K., *Dziesięć wieków książki. Chronologia*, Łódź 1949.
Świerkowski K., *Mikołaj Rubakin*, „Bibliotekarz" 6, 1934/35, s. 65.
Uchwała Rady Państwa w sprawie upowszechnienia książki i czytelnictwa w Polsce, „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 3, s. 33–34.
Uchwała Prezydium Rządu w sprawie utworzenia Rady Czytelnictwa i Książki, „Bibliotekarz" 19, 1952, nr 3, s. 76–77.
U progu 1949 roku, „Wiadomości PKN" 17, 1949, z. 1, s. 1–2.
Upowszechnienie czytelnictwa, oprac. Zespół PIK: K. Kosteniczówna i in., „Bibliotekarz" 15, 1948, nr 4–5, s. 66–68.

Korcz-Derkacz.indb 325 2011-07-29 13:32:57

W.Z., *Centralny Ośrodek Oświaty Dorosłych TURiL*, „Bibliotekarz" 16, 1949, nr 7–8, s. 126–127.
Walterowa H., *Biblioteki w Łodzi*, „Bibliotekarz" 15, 1948, s. 187–188.
Walterowa H., *Katalog jako narzędzie pracy polityczno-wychowawczej. Z doświadczeń bibliotek radzieckich*, „Bibliotekarz" 17, 1950, nr 11–12, s. 170–172.
Widerszalowa E., *Szanujmy prace specjalistów*, „Bibliotekarz" 14, 1947, nr 1–2, s. 34.
Wojciechowski K., *Badania nad czytelnictwem a praktyka oświatowa*, [w:] *Badanie czytelnictwa*, [Łódź 1948], s. 18–23.
Wojciechowski K., *Potrzeby czytelnictwa masowego*, „Bibliotekarz" 17, 1950, nr 5–6, s. 65–72.
Wojciechowski K., *Prace badawcze nad czytelnictwem*, „Oświata i Kultura" 1948, nr 9–10, |s. 424–447.
Wodzinowska M., *Biblioteki polskie po wojnie*, „Wiedza i Życie" 16, 1947, nr 1/2, s. 151–156.
Wodzinowska M., *Państwowy Instytut Książki*, „Nauka Polska" 25, 1947, s. 352–355.
Wodzinowska M., *Stan bibliotek polskich*, „Przegląd Biblioteczny" 15, 1947, z. 1/2 , s. 12–23.
Wróblewski A., *Wkładka bibliograficzna*, „Przegląd Biblioteczny" 17, 1949, nr 1/2, s. 14–20.
Wierczyński S., *Bibliografia, jej istota, przedmiot i początki*, Lwów 1923.
Wspomnienia o Bibliotece Narodowej, opieka edytorska i przedmowa A. Kłossowski, Warszawa 1995.
Vrtel-Wierczyński S., *Nasz program bibliograficzny*, [w:] *Pamiętnik I Zjazdu Bibliotekarzy Polskich we Lwowie (26 V–29 V 1928)*, oprac. J.B. Richter, Lwów 1929, s. 49–52.
Vrtel-Wierczyński S., *O najpilniejszych zadaniach naszej bibljografji*, „Przegląd Biblioteczny" 2, 1928, s. 190–209.
Vrtel-Wierczyński S., *Organizacja bibliografii polskiej*, [w:] *IV Zjazd Bibliotekarzy polskich w Warszawie dnia 31 maja–2 czerwca 1936 roku. Referaty, Cz. 1*, Warszawa 1936, s. 235–265.
Z Rady Książki (Wyciąg z protokółu [!] *plenarnego zebrania 20 i 21 stycznia 1947 r.)*, „Bibliotekarz" 14, 1947, nr 1–2, s. 27–28.
Z Zakładu Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Łódzkiego. Komunikaty, „Bibliotekarz" 18, 1951, nr 3–4, s. 63.
Zagadnienie czytelnictwa, oprac. Zespół PIK: M. Michalecka i in., „Bibliotekarz" 14, 1947, nr 9–10, s. 145–148.
Zagadnienia czytelnictwa w Polsce Ludowej. Ogólnokrajowa narada bibliotekarzy w Warszawie w dn. 29–30 maja 1952, Warszawa 1952.
Zalewska Z., *Z zagadnień dydaktyki popularyzacji*, „Wiedza i Życie" 16, 1947, nr 9, s. 713–719; nr 10, s. 801–809.
Živny L.J., *Bibliografia i bibliologia. Pojęcie, przedmiot, rozwój*. Przekład z czeskiego przerobił i uzupełnił A. Łysakowski, Warszawa 1936.

III. Informatory

Petite anthologie francophone de la bibliologie, Paris 1993.
Kniga. Encikłopiedia, Moskwa 1999.
Kniga i mirowaja ciwilizacija. Materiały odinnadcatoj meżdunarodnoj naucznoj konfieriencyi po problemam knigowjedjenija. Moskwa, 20–21 apriela 2004 g, Moskwa 2004.
Lexikon des Bibliothekswesens, t. 1, Leipzig 1974.
Słownik badaczy literatury polskiej, red. J. Starnawski, Łódź 2002.
Słownik pracowników książki polskiej, red. I. Treichel, Warszawa-Łódź 1972.
Słownik pracowników książki polskiej. Suplement, red. I. Treichel, Warszawa-Łódź 1986.
Słownik pracowników książki polskiej. Suplement II, red. H. Tadeusiewicz z udziałem B. Karkowskiego, Warszawa 2000.

IV. Opracowania

Ambros M., *Adam Łysakowski jako bibliotekarz*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 8, 1972, s. 285–312.

Ambros M., *Bibliografia prac Adama Łysakowskiego i piśmiennictwa o nim*, „Przegląd Biblioteczny" 39, 1971, z. 1/4, s. 60–80.

Antoszczuk S., *Kształcenie bibliotekarzy w Polsce w latach 1949–1970 i ich zatrudnienie*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 7, 1971, s. 5–40.

Antoszczuk S., *Państwowy Ośrodek Kształcenia Korespondencyjnego bibliotekarzy w Warszawie w latach 1953–1970*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 8, 1972, s. 37–88.

Augustyniak A., *Międzynarodowa Federacja Informacji i Dokumentacji*, „Przegląd Biblioteczny" 72, 2004, z. 1/2, s. 3–20.

Baranowski B., Baranowski K., *Pierwsze lata Uniwersytetu Łódzkiego (1945–1949)*, Łódź 1985.

Baranowski B., Baranowski K., *Trudne lata Uniwersytetu Łódzkiego (1949–1956)*, Łódź 1990.

Barsuk A.I., *Teoretyczne problemy księgoznawstwa*, „Studia o Książce" 4, 1974, s. 202–229.

Baumgart J., *Bibliotekarstwo polskie w 25-leciu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, „Roczniki Biblioteczne" 14, 1970, z. 1–2, s. 365–397.

Baumgart J., *Józef Grycz na tle bibliotekarstwa polskiego*, „Roczniki Biblioteczne" 31, 1987, z. 1, s. 305–322.

Baumgart J., *Z dziejów Instytutu Bibliograficznego w Polsce. U progu reorganizacji prac w r. 1949*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej" 24, 1974, s. 107–127.

Biblioteka Narodowa w latach 1945–1956, Warszawa 1958.

Borkowska W., *Z dziejów normalizacji w bibliotekarstwie polskim*, „Przegląd Biblioteczny" 39, 1971, z. 1–4, s. 242–257.

Cybulski R., *Instytut Bibliograficzny jako narodowa centrala bibliograficzna*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 14, 1978, s. 77–85.

Czerniatowicz J., *Centralne katalogi wydawnictw zagranicznych w Bibliotece Narodowej*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 11, 1970, s. 387–405.

Czerniatowicz J., *O katalogach centralnych*, „Bibliotekarz" 21, 1954, nr 2, s. 49–52.

Dąbrowska W., *Poradnia Biblioteczna Warszawskiego Koła Związku Bibliotekarzy Polskich*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 11, 1975, s. 215–248.

Delp L., *Buchwissenschaften — Dokumentation und Information. Fünfzig Jahre Deutsches Bucharchiv München. Eine zeitdokumentarische Bestandsaufnahme*, Wiesbaden 1997.

Delp L., *Das Deutsche Bucharchiv München 1947–1967*, München-Pullach 1967.

Dembowska M., *Bibliologia*, *bibliografia*, *bibliotekoznawstwo*, *informacja naukowa*, *wybór prac*, Warszawa 1999.

Dembowska M., *Bibliotekarstwo i bibliografia a dokumentacja*, [w:] *Z zagadnień teorii i praktyki bibliotekarskiej. Studia poświęcone pamięci Józefa Grycza*, Wrocław 1961, s. 168–182.

Dembowska M., *Helena Hleb-Koszańska w Państwowym Instytucie Książki i jej nie publikowana praca o rękopisach w bibliografii*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 20, 1984, s. 29–39.

Dembowska M., *Nauka o informacji naukowej (informatologia). Organizacja i problematyka badań w Polsce*, Warszawa 1991.

Dembowska M., *Państwowy Instytut Książki 1946-1949*, „Przegląd Biblioteczny" 39, 1971, z. 1–4, s. 81–100.

Dembowska M., *Sprawy biblioteczne II Rzeczypospolitej — nadal aktualne (na podstawie korespondencji Mariana Łodyńskiego i Adama Łysakowskiego)*, „Przegląd Biblioteczny" 60, 1992, z. 1/4, s. 7–25.

Dembowska M., *Śp. Doc. Dr Adam Łysakowski 18.12.1895–30.9.1952*, „Wiadomości PKN" 20, 1952, z. 11, s. 850–851.

[Dziesięć] *10 lat Państwowego Ośrodka Kształcenia Bibliotekarzy w Jarocinie*, red. E. Pawlikowska, Warszawa 1960.

Gaca-Dąbrowska Z., *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej. Zarys problemów organizacyjnych i badawczych*, Warszawa 2007.

Głombiowski K., *Historia i współczesność w kształceniu uniwersyteckim bibliotekarzy*, „Studia o Książce" 2, 1971, s. 17–27.

Głombiowski K., *Teoria i metodologia nauki o książce*, Gdańsk 1984.

Góralska M., *Bibliologia wobec informatyzacji systemu komunikacji społecznej. Wybrane zagadnienia*, „Zagadnienia Informacji Naukowej" 2005, nr 2, s. 45–56

Góralska M., *Próba analizy pojęcia książki w ujęciu funkcjonalnym, strukturalistycznym semiotycznym*, [w:] *Ze współczesnych zagadnień nauki o informacji*, red. M. Górny, P. Nowak, Poznań 1997, s. 9–18.

Howorka B., *Krajowa Rada Biblioteczna wczoraj, dzisiaj i … propozycje na jutro*, „Bibliotekarz" 2008, nr 3, s. 6–10.

Hleb-Koszańska H., *Adam Łysakowski. Życie i działalność*, „Przegląd Biblioteczny" 39, 1971, z. 1/4, s. 5–51.

Hleb-Koszańska H., *Doc. Dr Adam Łysakowski ur. 18 XII 1985 — zm. 30 IX 1952*, „Bibliotekarz" 1952, 19, nr 5, s. 141–146.

Hleb-Koszańska H., *Dziesięciolecie bibliografii polskiej 1944–1954. Zarys dziejów i kierunki rozwoju*, „Przegląd Biblioteczny" 22, 1954, nr 3, s. 213–233.

Hleb-Koszańska H., *Normalizacja w zakresie bibliografii i bibliotekarstwa oraz reprodukcji dokumentacyjnej. Wyciąg z referatu przygotowanego na ogólnokrajową naradę normalizatorów w czerwcu b.r.*, „Bibliotekarz" 21, 1954, nr 2, s. 45–49.

Hübner P., *Formowanie systemu polityki naukowej 1944–1951*, [w:] *Historia nauki polskiej*, red. B. Suchodolski, t. 5, 1918–1951, cz. 1, red. Z. Skubała-Tokarska, Wrocław 1992, s. 529–568.

Hübner P., *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953. Geneza systemu*, t. 1–2, Wrocław 1992.

Jarecka H., *Henri La Fontaine i Paul Otlet jako pionierzy międzynarodowej współpracy intelektualnej*, „Aktualne Problemy Informacji i Dokumentacji" 1986, nr 5, s. 3–6.

Jarecka H., *Z historii światowego ruchu dokumentacyjnego (od końca XIX w. do Światowego Kongresu Dokumentacji w Paryżu)*, „Roczniki Biblioteczne" 24, 1980, z. 2, s. 197–217.

Kłossowski A., *Bibliotekarskie prace i zasługi Ksawerego Świerkowskiego*, „Roczniki Biblioteczne" 24, 1980, z. 1, s. 43–67.

Kłossowski A., *Książka pociągała go nieodparcie — Ksawery Świerkowski*, [w:] *Śladami edukacji bibliotekarskiej*, red. H. Zasadowa, (Bibliotekarze Polscy we Wspomnieniach Współczesnych 4), Warszawa 1995.

Kłossowski A., *Tradycje polskich organizacji księgarskich*, Warszawa 1984.

Kołacz T., *Z historii programu CIP — Cataloguing in Publication*, „Zagadnienia Informacji Naukowej" 2005, nr 1, s. 64–77.

Kołodziejska J., *25-lecie Państwowego Ośrodka Kształcenia Bibliotekarzy w Jarocinie*, „Bibliotekarz" 41, 1974, nr 6, s. 161–162.

Kołodziejska J., *Wpływ Biblioteki Narodowej na kształtowanie nowoczesnego bibliotekarstwa w Polsce*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 14, 1978, s. 55–65.

Kondek S.A., *Czytelnik bez właściwości. Miejsce czytelnictwa w państwowym systemie obiegu książki w latach 1949–1955*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 32, 1996, s. 57–86.

Kondek S.A., *Papierowa rewolucja*, Warszawa 1999.

Kondek S.A., *Władza i wydawcy*, Warszawa 1993.

Korczyńska-Derkacz M., *Badania czytelnictwa w Polsce w latach 1945–1950. Między potrzebami czytelniczymi a oczekiwaniami władzy*, [w:] *Czytanie, czytelnictwo, czytelnik*, red. A. Żbikowska-Migoń przy współudziale A. Łuszpak, Wrocław 2011, s. 323–336.

Korczyńska-Derkacz M., *Książki szkodliwe politycznie, czyli akcja „oczyszczania" księgozbiorów bibliotek publicznych, szkolnych i pedagogicznych w latach 1946–1956*, [w:] *Niewygodne dla władzy. Ograniczanie wolności słowa w Polsce w XIX i XX wieku*, red. D. Degen, J. Gzella, Toruń 2010, s. 335–356.

Korczyńska-Derkacz M., *Sprawy biblioteczne w listach Adama Łysakowskiego do Mikołaja Dzikowskiego*, [w:] *Książka zawsze obecna. Prace ofiarowane Profesorowi Krzysztofowi Migoniowi*, Wrocław 2010, s. 277–288.

Kossonoga J., *Dzieło Adama Łysakowskiego*, „Przegląd Biblioteczny" 39, 1971, z. 1/4, s. 51–55.

Kraśko N., *Instytut Książki i Czytelnictwa — kształtowanie się struktury i zakresu zainteresowań*, [w:] *Ludzie i książki. Studia historyczne*, red. J. Kostecki, „Z Dziejów Kultury Czytelniczej w Polsce" 17, Warszawa 2006, s. 203–232.

Lechowski P., *Likwidacja skutków drugiej wojny światowej w polityce bibliotecznej PRL (1945–1950)*, [w:] *Biblioteka i informacja w komunikowaniu. Jubileusz 25-lecia studiów Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytecie Jagiellońskim*, red. M. Kocójowa, Kraków 2000, s. 210–216.

Łuszpak A., *Czechosłowackie stowarzyszenia naukowe i zawodowe pracowników książki w okresie międzywojennym*, „Acta Universitatis Wratislaviensis No 2920, Bibliotekoznawstwo" 26, 2006, s. 95–110.

Łuszpak A., *Filozoficzne inspiracje poglądów bibliologicznych Adama Łysakowskiego*, [w:] *Oblicza kultury książki. Prace i studia z bibliologii i informacji naukowej*, red. M. Komza, Wrocław 2005, s. 77–93.

Majkowska A., *Poglądy na księgoznawstwo i bibliotekoznawstwo w Niemczech*, „Acta Universitatis Wratislaviensis No 121, Bibliotekoznawstwo" 6, 1970, s. 61–94.

Maria Dembowska. W kręgu bibliografii, bibliotekarstwa i informacji naukowej. Księga jubileuszowa w 70-lecie pracy zawodowej, red. J. Sadowska. Warszawa 2007.

Mawriczjewa K.G., *N.A. Rubakin (1862–1946)*, Moskwa 1972.

Metodyka bibliograficzna. Poradnik dla autorów bibliografii specjalnych [wyd. 2], Warszawa 1963.

Mężyński A., *Bibliotekarstwo polskie w latach 1948–1956. Kłopoty historyków*, „Poradnik Bibliotekarza" 1990, z. 1–3, s. 19–23.

Mężyński A., *Biblioteki naukowe w Generalnym Gubernatorstwie. Fakty i mity*, [w:] *Sympodia bibliologica. Dokumentacja księgozbiorów historycznych. Współpraca krajowa i międzynarodowa. Skutki II wojny światowej dla bibliotek polskich*, red. nauk. A. Mężyński, red. tomu H. Łaskarzewska, Warszawa 1995, s. 93–123.

Migoń K., *Centralne kategorie bibliologii Adama Łysakowskiego*, [w:] *Adam Łysakowski — bibliotekarz, bibliograf, bibliolog. Materiały z Sesji Jubileuszowej, Warszawa, 10 września 2002* (Prace Instytutu Bibliograficznego nr 39), Warszawa 2003, s. 43–52.

Migoń K., *Deutsches Bucharchiv w Monachium — działalność i publikacje. Komunikat*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. Seria A" 42, 1987, s. 28–29.

Migoń K., *Księgoznawstwo radzieckie w latach dwudziestych i trzydziestych*, [w:] K. Migoń, *Z dziejów nauki o książce*, Wrocław 1979, s. 89–123.

Migoń K., *Księgoznawstwo ukraińskie w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Studia o Książce" 1, 1970, s. 25–41.

Migoń K., *Leon Bykowski (1895–1992) — ukraiński bibliolog i polski bibliotekarz*, „Roczniki Biblioteczne" 47, 2003, s. 155–168.

Migoń K., *O badaniach bibliologicznych w USA*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 15, 1979, s. 349–363.

Migoń K., *Paul Otlet o bibliologii, książce i dokumencie*, [w:] *Przestrzeń informacji i komunikacji społecznej*, red. M. Kocójowa, Kraków 2004, s. 370–376.

Migoń K., *Problematyka źródłoznawcza w bibliologii*, „Studia o Książce" 15, 1985, s. 3–18.

Migoń K., *Rosyjska szkoła nauki o książce*, [w:] *Wspólnota pamięci. Studia z dziejów kultury ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. J. Gwioździk, J. Malicki, Liber Amicorum, t. 1, Katowice 2006, s. 67–77.

Migoń K., *Stefana Vrtela-Wierczynskiego koncepcja bibliologii*, „Roczniki Biblioteczne" 28, 1984, z. 1–2, s. 3–13.
Migoń K., *Z dziejów nauki o książce*, Wrocław 1979.
Migoń K., *Z problematyki teorii księgoznawstwa w ZSRR*, „Acta Universitatis Wratislaviensis No 72, Bibliotekoznawstwo" 5, 1967, s. 3–30.
Migoń K., *Zmienne losy towarzystw bibliologicznych*, [w:] *Bibliologia dyscypliną integrującą. Studia ofiarowane Profesor Barbarze Bieńkowskiej*, red. M. Mlekicka, (Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi), Warszawa 1993, s. 311–319.
Mincer W., *Adam Łysakowski — „Kolega bibliotekarz"*, [w:] *Filozofia na Uniwersytecie Wileńskim*, red. R. Jadczak, J. Pawlak, Toruń 1997, s. 171–174.
Mincer W., *Informacja o Słowniku biograficznym pracowników książki polskiej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne", z. 18, *Nauka o książce*, 1966, nr 4, s. 66–73.
Mlekicka M., *Dorobek naukowy Ksawerego Świerkowskiego*, „Roczniki Biblioteczne" 24, 1980, z. 1, s. 3–42.
Normalizacja. *Zarys zagadnień normalizacyjnych w związku z I Kursem Normalizatorów* w *PKN (10 I–19 II 1949 rok*, Warszawa 1949.
Parnowski T., *Czytelnictwo w procesie demokratyzacji kultury. Problematyka czytelnictwa w Polsce Ludowej w latach 1946–1950 na tle kształtowania się procesów społecznych i kulturalnych*, Warszawa 1964.
Pitak E., *Klasyfikacja piśmiennictwa w nauce o książce*, „Studia o Książce" 8, 1978, s. 26–42.
Półwiecze dekretu o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi. Refleksje i opinie bibliotekarzy. Materiały ze spotkania „okrągłego stołu". Warszawa, 17 kwietnia 1996 r., Warszawa 1996.
Puchalski J., *Źródła do historii bibliotek w Polsce w latach 1918–1947. Studium bibliologiczne*, Warszawa 2007.
Rosołowski S., *Poglądy Adama Łysakowskiego na zagadnienia rozwoju bibliotek wojskowych i czytelnictwa oficerów*, „Przegląd Biblioteczny" 39, 1971, z. 1/4, s. 211–229.
Rudnicka W., *Kształcenie i samokształcenie bibliotekarzy naukowych w Polsce*, „Bibliotekarz" 22, 1955, nr 7, s. 199–205.
Rużyło-Stasiakowa J., *Biblioteka Instytutu Badań Literackich*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 2, 1966, s. 1–16.
Rymsza-Zalewska D., *Stefan Demby znany i nieznany*, Warszawa 2003.
Sandecki J., *Stefan Vrtel-Wierczynski. W kręgu bibliografii i bibliotekarstwa*, Warszawa 2007.
Sadowska J., *Adam Łysakowski — bibliograf i organizator narodowej centrali bibliograficznej*, [w:] *Adam Łysakowski — bibliotekarz, bibliograf, bibliolog. Materiały z Sesji Jubileuszowej. Warszawa, 10 września 2002*, Warszawa 2003, s. 27–31.
Sadowska J., *Hasła przedmiotowe w teorii Adama Łysakowskiego i praktyce „Przewodnika Bibliograficznego"*, Warszawa 2000.
Sadowska J., *Helena Hleb-Koszańska — bibliotekarz, bibliograf, dyrektor Instytutu Bibliograficznego*, [w:] *Helena Hleb-Koszańska, bibliotekarz i bibliograf. Materiały z sesji Jubileuszowej w 100. rocznicę urodzin. Warszawa, 10 czerwca 2003*, „Prace Instytutu Bibliograficznego" nr 41, Warszawa 2003, s. 7–18.
Sierotwiński S., *U podstaw normalizacji*, „Przegląd Biblioteczny" 18, 1950, s. 253–260.
Sierotwiński S., *Uwagi o pracy nad słownikiem księgoznawczym*, „Bibliotekarz" 17, 1950, nr 5–6, s. 98–101.
Skalska-Zlat M., *Bibliografia w Polsce 1945–1996. Naukoznawcza analiza dyscypliny*, Wrocław 2002.
Skwarnicki M., *Zarys rozwoju koncepcji i organizacji Biblioteki Narodowej w Warszawie (1918–1954)*, [w:] *Z zagadnień teorii i praktyki bibliotekarskiej. Studia poświęcone pamięci Józefa Grycza*, Warszawa 1961, s. 89–130.

Korcz-Derkacz.indb 330 2011-07-29 13:32:59

Słodkowska E., *Instytut Bibliograficzny w Polsce. Geneza, koncepcje teoretyczne i rozwój działalności*, „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego" 1964, t. 7, nr 4, s. 257–328.

Szolginiowa W., *Zbiory bibliologiczne Biblioteki Narodowej*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 3, 1967, s. 399–420.

Świerkowski K., *Słownik Biograficzny Pracowników Książki Polskiej*, [w:] *Druga Konferencja Naukowa Komisji Bibliografii i Bibliotekoznawstwa Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. Wrocław 3–5 XI 1954. Referaty i dyskusje*, Wrocław 1957, s. 61–93.

Tadeusiewicz H., *Katedra Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Łódzkiego (1945/1946–20095/2006). Szkic do historii*, [w:] *Historia i współczesność w badaniach bibliologicznych. Z prac Katedry Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Łódzkiego*, red. J. Konieczna, Łódź 2007.

Wajda A., *Metodyka i organizacja czytelnictwa*, Warszawa 1983.

Walentynowicz M., *Podstawy czytelnictwa powszechnego*, Wrocław 1970.

Więckowska H., *Organizacja, stan i kierunki badań bibliologicznych 1945–1967*, „Przegląd Biblioteczny" 1968, z. 1–2, s. 45–77.

Więckowska H., *Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich w międzynarodowym ruchu bibliotekarskim 1945–1970*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 7, 1971, s. 529–552.

Wyczański A., *Biblioteki Narodowej droga do nowoczesności*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 14, 1978, s. 47–54.

Z dziejów książki i bibliotek w Warszawie, red. S. Tazbir, Warszawa 1961.

Zamoyski T., *Wspomnienia ze współpracy z Adamem Łysakowskim*, „Przegląd Biblioteczny" 39, 1971, z. 1/4 , s. 58–60.

Zarzębski T., *Biblioteka Narodowa w świetle przepisów prawa*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 23–24, 1987–1988, s. 147–169.

Zarzębski T., *Instytut Czytelnictwa i Książki (projekt powołania w 1953 r.)*, „Rocznik Biblioteki Narodowej" 23–24, 1987–1988, s. 261–265.

Žibritová G., *Z problematyki księgoznawstwa na Węgrzech*, „Acta Universitatis Wratislaviensis No 121, Bibliotekoznawstwo" 6, 1970, s. 95–125.

Żbikowska-Migoń A., *Adama Łysakowskiego poglądy na bibliografię*, [w:] *Czwarta Ogólnokrajowa Narada Bibliografów. Warszawa 7–9 czerwca 1995. Referaty i dyskusja*, Prace Instytutu Bibliograficznego nr 28, Warszawa 1995, s. 75–84.

Aneks 1

Domniemana III, najpełniejsza wersja statutu, powstała między majem a czerwcem 1947 roku prawdopodobnie po uwagach Wydziału Prawnego wyrażonych w piśmie nr 3954/46 z 18 listopada 1946

Rozporządzenie
Ministra Oświaty z dnia…
wydane w porozumieniu z Ministrem Kultury i Sztuki
w sprawie statutu Państwowego Instytutu Książki

Na podstawie art. 5 dekretu z dnia 22 marca 1946 o Państwowym Instytucie Książki /Dz. U. R. P. Nr 12, poz. 78/ zarządza się, co następuje:

§ 1. Państwowemu Instytutowi Książki nadaje się statut, ogłoszony jako załącznik do niniejszego rozporządzenia.

§ 2. Rozporządzenie niniejsze wchodzi w życie z dniem ogłoszenia.

Minister Oświaty
Minister Kultury i Sztuki

S T A T U T
Państwowego Instytutu Książki

§ 1. Państwowy Instytut Książki jest centralnym zakładem naukowo-badawczym. Siedzibą jego jest miasto Warszawa. Instytut używa pieczęci urzędowej z napisem „Państwowy Instytut Książki".

§ 2. Instytut stanowi ogólnokrajowy ośrodek dokumentacji i badań, planowania i poradnictwa w zakresie wszelkich spraw dotyczących książki i poszczególnych dziedzin nauki o książce, jak: bibliologia teoretyczna; systematyka i historia, socjologia i ekonomia książki, księgozbiorów i pracy zawodowej nad książką; kompozycja pisarska i wytwórczość wydawnicza; bibliografia i statystyka księgoznawcza; bibliotekarstwo; księgarstwo i rozpowszechnianie książek; ich użytkowanie i czytelnictwo wraz z metodyką pracy umysłowej.

Korcz-Derkacz.indb 332 2011-07-29 13:32:59

W szczególności ma Instytut na celu stosowanie wyników wiedzy o książce dla udoskonalenia jej jako czynnika kultury umysłowej i życia społecznego.

§ 3. Do zadań Instytutu należy w szczególności:

1. W zakresie dokumentacji bibliologicznej:

a) Gromadzenie centralnej biblioteki księgoznawczej i innych materiałów tekstowych i graficznych, przedstawiających doświadczenia różnych ośrodków i czasów; opracowania w tym samym zakresie centralnego katalogu piśmiennictwa znajdującego się w bibliotekach polskich; udostępnianie zebranych materiałów dla prac fachowych i szerzenia wiedzy o książce we własnej czytelni oraz drogą wypożyczania i informacji.

b) Urządzenie muzeum książki i bibliotekarstwa celem zobrazowania ich rozwoju historycznego, przedstawienia typów wydawnictw i ich szaty zewnętrznej oraz technicznego ustroju bibliotek i warsztatów wytwórczych (papierni, drukarń, księgarń); organizowanie wystaw i pokazów dydaktycznych.

2. W zakresie prac badawczych:

a) Planowe podejmowanie i redagowanie zbiorowych oraz inicjowanie i popieranie jednostkowych prac naukowych — teoretycznych i normatywnych, eksperymentalnych i piśmienniczych — obejmujących wszystkie dziedziny nauki o książce.

b) Prowadzenie szczególnych studiów nad życiem społecznym książki, organizacją czytelnictwa i metodami upowszechniania książki oraz kształcącego i wychowawczego działania na młodzież i dorosłych za pomocą słowa drukowanego.

c) Ogłaszanie i popieranie wydawnictw bibliologicznych ze zwróceniem uwagi na bibliografie, przewodniki lektury oraz instrukcje i podręczniki praktycznej służby bibliotekarskiej i wydawniczo-księgarskiej.

d) Śledzenie postępów na polu bibliologii i wytwórczości książki oraz nawiązywanie i utrzymywanie współpracy w tym zakresie z instytucjami w kraju i za granicą.

3. W zakresie prac stosowanych:

a) Planowanie dla użytku zarządu państwowego oraz instytucji państwowych, samorządowych i społecznych — zasad ustroju i działalności bibliotek, pracowni bibliograficznych i zakładów wydawniczo-księgarskich; przygotowywanie szczegółowych projektów w tym względzie.

b) Opracowywanie zasad naukowej organizacji pracy w bibliotekach i zakładach księgoznawczych, a w szczególności normalizacja urządzeń bibliotecznych, pomocy technicznych i formularzy.

c) Prowadzenie kursów i szkół fachowych dla bibliotekarzy i bibliografów (z uwzględnieniem ich specjalizacji) oraz wydawców i księgarzy, zarówno dla kandydatów, jak i pracowników czynnych oraz prelegentów na kursach; opracowywanie programów szkół i przygotowywanie dla nich pomocy naukowych; udzielanie

Korcz-Derkacz.indb 333 2011-07-29 13:32:59

stypendiów na studia indywidualne (za granicą); dbałość o stronę dydaktyczną kształcenia fachowego.

d) Poradnictwo wydawnicze i współdziałanie w opracowaniu polskiego planu wydawniczego w zakresie wszystkich działów piśmiennictwa i literatury; inicjowanie wydawnictw po zbadaniu czytelniczych potrzeb bibliotek publicznych; organizacja oceny opublikowanych książek.

e) Poradnictwo bibliotekarskie i udzielanie instruktorskiej pomocy praktycznej w sprawach wewnętrznego ustroju bibliotek, ich pracy, udostępniania zbiorów i organizacji czytelnictwa.

4. W zakresie kompozycji i grafiki książki:

a) Badanie i ustalanie struktury i wyglądu graficznego różnych typów wydawnictw; ocena przedstawionych Instytutowi zamierzeń wydawniczych (dzieł i przekładów) pod względem księgoznawczym (kompozycyjnym, artystycznym i technicznym).

b) Prowadzenie doświadczalnego zakładu drukarskiego dla wykonywania wydawnictw księgoznawczych lub pomnikowych dzieł kultury polskiej oraz prowadzenie pracowni introligatorsko-konserwatorskiej i fotograficznej dla ochrony i reprodukcji zabytków bibliotecznych; szkolenie pracowników w tych dziedzinach.

c) Ocena maszyn, narzędzi i materiałów papierniczych, drukarskich i introligatorskich; ujednostajnienie i normowanie prac przemysłu książkowego.

5. W zakresie informacji bibliograficznych:

a) Stanowienie polskiego ośrodka dokumentacji ogólnej; udzielanie badaczom, pisarzom i czytelnikom, w kraju i za granicą, bezpośrednich lub pośrednich źródłowych informacji, porad, zestawień i omówień bibliograficznych dla celów naukowych i ogólnokształcących we wszystkich dziedzinach piśmiennictwa oraz w zakresie odrębnych rodzajów polskich zbiorów bibliotecznych (zbiory zabytkowe i specjalne, zbiory regionalne, wyróżnione typy wydawnictw).

b) W związku z tym opracowywanie — poza zbiorem drukowanych bibliografii — kartotek bibliograficznych i katalogów zbiorowych (inwentarzy centralnych) albo dbałość o ich sporządzanie w innych zakładach i posiadanie ich kopii lub dokładnych o nich wiadomości, jako podstawy do pośrednictwa w załatwianiu zgłoszonych kwerend.

c) Roztoczenie szczególnej opieki naukowej, organizacyjnej, instruktorskiej i konserwatorskiej nad zbiorami zabytkowymi i specjalnymi w bibliotekach polskich.

§ 4. Państwowy Instytut Książki, jako centralna instytucja Ministerstwa Oświaty, podlega Ministrowi Oświaty, który sprawuje nadzór nad jego działalnością i zbiorami. Instytut składa Ministrowi Oświaty, każdego roku plan swej działalności oraz preliminarz budżetowy, a następnie roczne sprawozdanie z działalności naukowo-badawczej i organizacyjnej oraz zamknięcie rachunkowo-kasowe.

§ 5. Prace swe wykonuje Instytut bądź bezpośrednio, bądź planuje, uzgadnia i popiera ich wykonanie w bibliotekach lub innych zakładach naukowych czy

społecznych, albo powierza je poszczególnym osobom i tworzy w razie potrzeby komisje dla opracowania określonych zagadnień.

§ 6. Organami Instytutu są: dyrektor Instytutu, zastępca dyrektora i Rada Naukowa.

§ 7. Na czele Instytutu stoi dyrektor, mianowany przez Ministra Oświaty w porozumieniu z Ministrem Kultury i Sztuki, na wniosek Rady Naukowej Instytutu i podległy bezpośrednio Ministrowi Oświaty. Pierwszego dyrektora mianuje się bez wniosku Rady.

§ 8. Do dyrektora należy ogólne kierownictwo Instytutu i odpowiedzialność za jego stan i rozwój, w szczególności zaś:

1. reprezentowanie Instytutu na zewnątrz, podpisywanie korespondencji, rozporządzanie pieczęcią Instytutu;

2. zwoływanie zebrań Rady Naukowej, kierowanie jej obradami i przedstawianie Radzie spraw, wymagających jej uchwały;

3. czuwanie nad wykonaniem uchwał Rady Naukowej i przedstawianie ich Ministrowi Oświaty wraz z własnymi wnioskami;

4. przewodniczenie komisjom powołanym przez Instytut;

5. opracowywanie i przedstawianie Ministrowi Oświaty do zatwierdzenia wniosków organizacyjnych i regulaminów Instytutu;

6. opracowywanie preliminarza budżetowego, decydowanie o celowości wydatków i zarządzanie wypłat w ramach budżetu;

7. przedkładanie Ministrowi Oświaty corocznego sprawozdania z działalności Instytutu oraz planu pracy, zamierzonej na rok następny;

8. bezpośrednie zwierzchnictwo nad personelem etatowym, przydział i ocena czynności oraz przedstawianie Ministrowi Oświaty wszelkich wniosków w sprawach personalnych; zawieranie umów z pracownikami niestałymi i przyjmowanie wolontariuszów.

§ 9. Zastępca dyrektora, mianowany przez Ministra Oświaty na wniosek dyrektora, zastępuje go podczas jego nieobecności oraz pełni stale niektóre czynności kierownicze przekazane mu przez dyrektora.

§ 10. W skład Rady Naukowej Instytutu wchodzą:

1. Naczelny Dyrektor Bibliotek i Dyrektor Archiwów Państwowych, jako przedstawiciele Ministra Oświaty, oraz Naczelny Dyrektor Muzeów i Ochrony Zabytków i Dyrektor Departamentu Literatury, jako przedstawiciele Ministra Kultury i Sztuki.

2. Profesorowie i docenci bibliologii (bibliografii, bibliotekarstwa) uniwersytetów polskich.

3. Dyrektor Biblioteki Narodowej jako przedstawiciel bibliotekarstwa naukowego i Dyrektor Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy jako przedstawiciel bibliotekarstwa powszechnego.

4. Powołani przez Ministra Oświaty na okres trzyletni przedstawiciele — po jednym: Polskiej Akademii Umiejętności, Rady Szkół Wyższych, Rady Biblioteczn-

nej, Rady Książki, Związku Zawodowego Literatów Polskich, Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich, Związku Księgarzy Polskich, Polskiego Towarzystwa Wydawców Książek, Związku Zawodowego Pracowników Przemysłu Poligraficznego – oraz wybitni specjaliści powoływani na wniosek Rady Naukowej.

5. Dyrektor Państwowego Instytutu Książki i jego zastępca.

W zebraniach Rady Naukowej biorą nadto udział bez prawa głosowania kierownicy wydziałów Instytutu.

§ 11. Rada Naukowa może wyłaniać zespoły do załatwiania szczególnych spraw naukowych lub organizacyjnych.

Do zespołów tych, poza sprawą mianowania dyrektora, mogą być przez Radę powoływani z głosem stanowczym również kierownicy wydziałów Instytutu.

§ 12. Rada Naukowa, jako ciało doradcze i opiniodawcze dyrektora Instytutu, ma za zadanie czuwać nad poziomem, rozwojem i ciągłością pracy naukowej Instytutu. Do zakresu jej działania należy w szczególności:

1. Rozpatrywanie i opiniowanie planów pracy i sprawozdań Instytutu.
2. Uchwalanie wniosków w sprawach programu działalności Instytutu.
3. Udział w opracowywaniu regulaminu wewnętrznego i użytkowego Instytutu.
4. Wypowiadanie opinii w sprawach przekazanych Radzie przez Ministra Oświaty lub przedstawionych przez dyrektora Instytutu.
5. Uchwalanie wniosku w sprawie mianowania dyrektora Instytutu.
6. Delegowanie przedstawicieli Rady Naukowej do innych instytucyj o charakterze rad naukowych.
7. Uchwalanie regulaminów Rady Naukowej.

§ 13. Zebrania Rady Naukowej odbywają się co najmniej dwa razy do roku. Zwołuje je dyrektor Instytutu jako przewodniczący i układa porządek obrad.

Protokoły zebrań przedstawia się Ministrowi Oświaty.

Członkowie Rady zamiejscowi otrzymują za udział w zebraniach zwrot kosztów podróży i diety.

§ 14. Instytut dzieli się na następujące wydziały, odpowiadające zakresom pracy wymienionym w § 3:

1. Wydział Dokumentacji Bibliologicznej, w skład którego wchodzą: Centralna Biblioteka Księgoznawcza oraz Muzeum Książki i Bibliotekarstwa.
2. Wydział Prac Badawczych.
3. Wydział Prac Stosowanych.
4. Wydział Kompozycji i Grafiki Książki, w skład którego wchodzą: Doświadczalny Zakład Drukarski, Pracownia Konserwatorska i Pracownia Fotograficzna.
5. Wydział Informacji Bibliograficznych.

§ 15. Tworzenie nowych lub zwijanie istniejących wydziałów może nastąpić na wniosek dyrektora Instytutu, zatwierdzony przez Ministra Oświaty w porozumieniu z Ministrem Kultury i Sztuki.

Korcz-Derkacz.indb 336 2011-07-29 13:33:00

§ 16. Na czele wydziałów stoją kierownicy Wydziałów, mianowani przez Ministra Oświaty na wniosek dyrektora Instytutu.

§ 17. Czynności administracyjne Instytutu załatwia jego Sekretariat z kierownikiem Sekretariatu na czele.

§ 18. Szczegółową organizację zakładów, pracowni i biur Instytutu oraz zakres i sposób ich działania ustala w ramach kredytów i etatów osobowych regulamin wewnętrzny, zatwierdzony przez Ministra Oświaty na wniosek dyrektora.

§ 19. Etatowy personel Instytutu, mianowany przez Ministra Oświaty na wniosek dyrektora Instytutu i podlegający przepisom o państwowej służbie cywilnej, stanowią:

1. Pracownicy naukowi kwalifikowani, wykazujący się twórczością piśmienniczą w zakresie nauki o książce.
2. Pomocnicze siły naukowe (adiunkci i asystenci) oraz praktykanci etatowi.
3. Pracownicy techniczni, urzędnicy administracyjni i funkcjonariusze niżsi.

§ 20. Do grona Instytutu mogą nadto należeć pracownicy naukowi niestali lub siły pomocnicze, zatrudnieni przez dyrektora Instytutu w ramach budżetu na podstawie umowy o określone prace, które się im powierza, lub na określony czas, ewentualnie także wolontariusze bezpłatni, pragnący odbyć praktykę w zakresie prac Instytutu.

§ 21. Instytut prowadzi swą gospodarkę na podstawie zatwierdzonego przez władze państwowe preliminarza budżetowego, opracowanego przez dyrektora Instytutu, i zgodnie z obowiązującymi przepisami.

§ 22. Warunki i sposób korzystania ze zbiorów, prac i wytworów Instytutu przez władze, instytucje i osoby określa regulamin użytkowy, zatwierdzony przez Ministra Oświaty na wniosek dyrektora.

Aneks 2

Domniemana VI wersja statutu, uwzględniająca uwagi pracownika Wydziału Prawnego Ministerstwa Oświaty mgra Kasprzyka. Powstała przypuszczalnie po czerwcu 1947 roku

S T A T U T
Państwowego Instytutu Książki

§ 1. Państwowy Instytut Książki jest centralnym zakładem naukowo-badawczym. Siedzibą jego jest miasto stołeczne Warszawa. Tymczasowym jego miejscem pobytu jest m. Łódź.

§ 2. Instytut stanowi ogólnokrajowy ośrodek dokumentacji i badań, planowania i poradnictwa w zakresie wszelkich spraw dotyczących książki i poszczególnych dziedzin nauki o książce.

Ma on na celu stosowanie wyników wiedzy o książce dla udoskonalenia jej jako czynnika kultury umysłowej i życia społecznego.

§ 3. Do zadań Instytutu należy w szczególności:

1. W zakresie dokumentacji i informacji:

a) Zorganizowanie ogólnopolskich ośrodków dokumentacji w zakresie wszelkich zbiorów biblioteczno-archiwalnych przez zaprowadzenie kartotek bibliograficznych i centralnych katalogów oraz reprodukowanie fotograficzne obiektów szczególnie cennych.

b) Założenie biblioteki księgoznawczej, jak również centralnego katalogu dzieł z tego zakresu, znajdujących się w bibliotekach polskich.

c) Urządzenie muzeum książki i bibliotekarstwa celem zobrazowania ich rozwoju historycznego, przedstawienia typów wydawnictw i ich szaty zewnętrznej oraz technicznego ustroju bibliotek i warsztatów wytwórczych (papierni, drukarń, księgarń); organizowanie wystaw i pokazów dydaktycznych.

d) Udostępnianie zebranych materiałów dla celów naukowych i społecznych oraz udzielanie informacyj i porad bibliograficznych.

Korcz-Derkacz.indb 338 2011-07-29 13:33:00

2. W zakresie prac badawczych:

a) Prowadzenie prac badawczych, redakcyjnych i wydawniczych, obejmujących wszystkie dziedziny nauki o książce.

b) Inicjowanie i popieranie analogicznych poczynań innych instytucyj lub poszczególnych osób w kraju oraz współpraca z pokrewnymi instytucjami za granicą.

3. W zakresie prac stosowanych:

a) Opracowywanie zasad ustroju i naukowej organizacji pracy bibliotek, czytelni, wypożyczalni, pracowni bibliograficznych, zakładów księgarskich i wydawniczych — oraz poradnictwo i udzielanie instruktorskiej pomocy praktycznej w tym zakresie.

b) Przygotowywanie programów szkolnictwa zawodowego w zakresie służby bibliotecznej oraz pracy bibliograficznej i wydawniczo-księgarskiej, współdziałanie w szkoleniu, jak również opracowywanie wzorów pomocy naukowo-dydaktycznych w wymienionym zakresie.

c) Opracowywanie okresowych planów wydawniczych w zakresie wszystkich działów piśmiennictwa.

d) Ustalanie kompozycji i wyglądu graficznego różnych typów wydawnictw.

e) Prowadzenie pracowni introligatorsko-konserwatorskiej i fotograficznej oraz ocena materiałów i techniki konserwatorskiej.

§ 4. <Państwowy Instytut Książki jako centralna instytucja Ministerstwa Oświaty podlega Ministrowi Oświaty, który sprawuje nadzór nad jego działalnością i zbiorami.>[1] Instytut składa Ministrowi Oświaty plany swej działalności oraz preliminarz budżetowy, a następnie okresowe, co najmniej roczne, sprawozdania z działalności naukowo-badawczej i organizacyjnej oraz sprawozdania zamknięcia rachunkowo-kasowe.

§ 5. Prace swe wykonuje Instytut bądź bezpośrednio, bądź planuje, uzgadnia i popiera ich wykonanie w bibliotekach lub innych zakładach naukowych czy społecznych, albo powierza je poszczególnym osobom i tworzy w razie potrzeby komisje dla opracowania określonych zagadnień.

§ 6. Na czele Instytutu stoi dyrektor, mianowany przez Ministra Oświaty w porozumieniu z Ministrem Kultury i Sztuki.

§ 7. Do dyrektora należy ogólne kierownictwo Instytutu i odpowiedzialność za jego stan i rozwój, w szczególności zaś:

1. reprezentowanie Instytutu na zewnątrz, podpisywanie korespondencji, rozporządzanie pieczęcią Instytutu;

2. przewodniczenie komisjom powołanym przez Instytut;

[1] Tekst w nawiasie ostrym prawdopodobnie pozostawiony do przedyskutowania. Być może powodem była podległość Instytutu także ministrowi kultury i sztuki.

3. opracowywanie i przedstawianie Ministrowi Oświaty do zatwierdzenia wniosków organizacyjnych i regulaminów Instytutu;

4. opracowywanie preliminarza budżetowego, decydowanie o celowości wydatków i zarządzanie wypłat w ramach budżetu;

5. przedkładanie Ministrowi Oświaty okresowych sprawozdań z działalności Instytutu oraz planów pracy;

6. bezpośrednie zwierzchnictwo nad personelem Instytutu, przydział i ocena czynności oraz przedstawianie Ministrowi Oświaty wszelkich wniosków w sprawach personalnych; zawieranie umów z pracownikami niestałymi.

§ 8. Zastępca dyrektora, mianowany przez Ministra Oświaty na wniosek dyrektora, zastępuje go podczas jego nieobecności oraz pełni stale niektóre czynności kierownicze przekazane mu przez dyrektora.

§ 9. Instytut dzieli się na następujące wydziały, odpowiadające zakresom pracy wymienionym w § 3:

1. Wydział dokumentacji i informacji, w skład którego wchodzą: centralna biblioteka księgoznawcza oraz muzeum książki i bibliotekarstwa.

2. Wydział prac badawczych.

3. Wydział prac stosowanych, w skład którego wchodzą: pracownia konserwatorska i pracownia fotograficzna.

§ 10. Tworzenie nowych lub zwijanie istniejących wydziałów może nastąpić na wniosek dyrektora Instytutu, zatwierdzony przez Ministra Oświaty w porozumieniu z Ministrem Kultury i Sztuki.

§ 11. Na czele Wydziałów stoją kierownicy Wydziałów mianowani przez Ministra Oświaty na wniosek dyrektora Instytutu.

§ 12. Czynności administracyjne Instytutu załatwia jego sekretariat z kierownikiem sekretariatu na czele.

§ 13. Szczegółową organizację wydziałów, zakładów, pracowni i biur Instytutu oraz zakres i sposób ich działania ustala w ramach kredytów i etatów osobowych regulamin wewnętrzny, zatwierdzony przez Ministra Oświaty na wniosek dyrektora.

§ 14. Etatowy personel Instytutu, mianowany przez Ministra Oświaty na wniosek dyrektora Instytutu i podlegający przepisom o państwowej służbie cywilnej, stanowią:

1. Pracownicy naukowi kwalifikowani, wykazujący się twórczością piśmienniczą w zakresie nauki o książce.

2. Pomocnicze siły naukowe (adiunkci i asystenci oraz praktykanci).

3. Pracownicy techniczni, urzędnicy administracyjni i funkcjonariusze niżsi.

§ 15. Instytut prowadzi swą gospodarkę na podstawie zatwierdzonego przez władze państwowe preliminarza budżetowego, opracowanego przez dyrektora Instytutu, i zgodnie z obowiązującymi przepisami.

Korcz-Derkacz.indb 340 2011-07-29 13:33:00

§ 16. Warunki i sposób korzystania ze zbiorów, prac i wytworów Instytutu przez władze, instytucje i osoby określa regulamin użytkowy, zatwierdzony przez Ministra Oświaty na wniosek dyrektora.

Korcz-Derkacz.indb 341 2011-07-29 13:33:01

Aneks 3

Memoriał ZBiAP w sprawie PIK z lutego 1949 roku

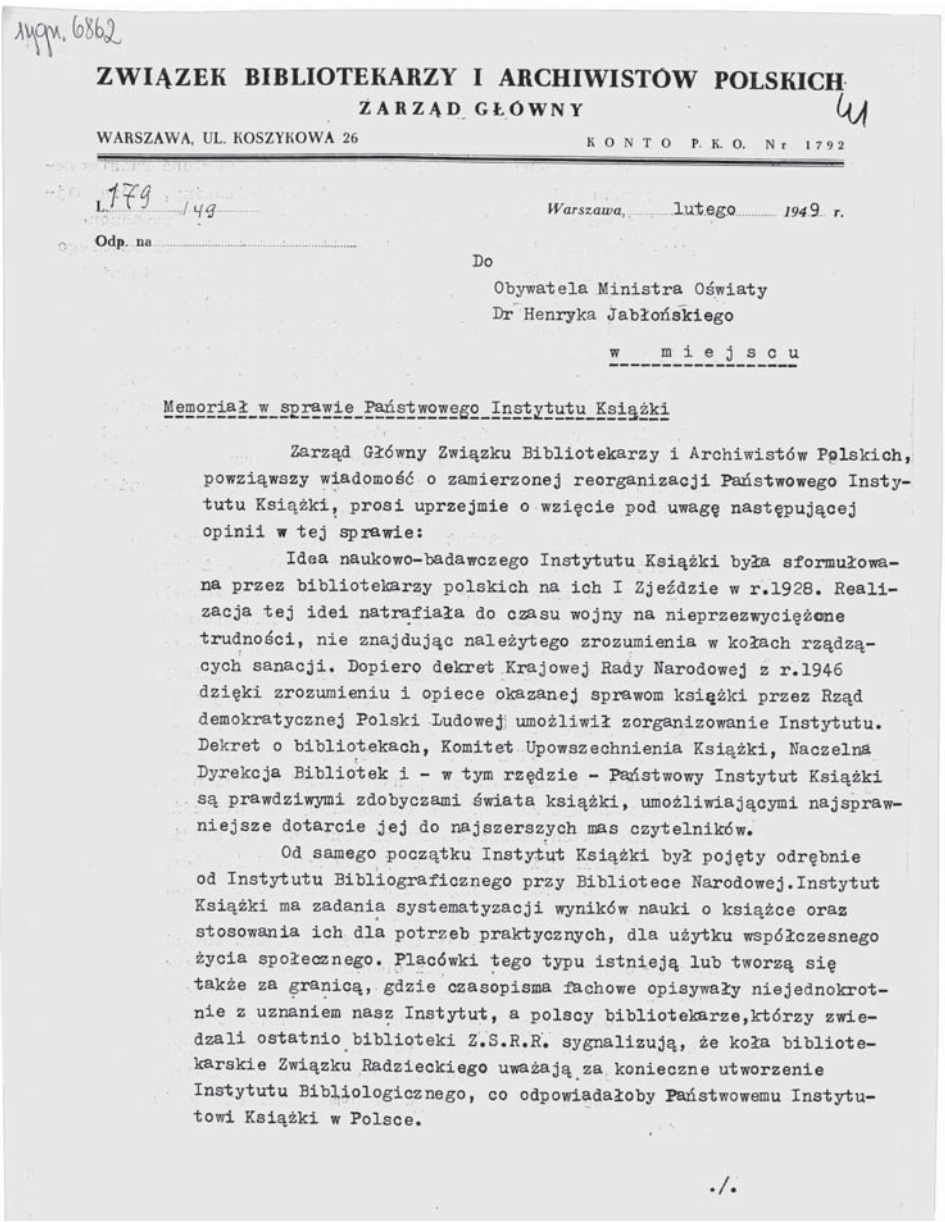

Rkps. 6862

ZWIĄZEK BIBLIOTEKARZY I ARCHIWISTÓW POLSKICH
ZARZĄD GŁÓWNY

WARSZAWA, UL. KOSZYKOWA 26 KONTO P. K. O. Nr 1792

L. 179/49 *Warszawa,* lutego *1949 r.*

Odp. na .....

Do
Obywatela Ministra Oświaty
Dr Henryka Jabłońskiego
w miejscu

Memoriał w sprawie Państwowego Instytutu Książki

Zarząd Główny Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich, powziąwszy wiadomość o zamierzonej reorganizacji Państwowego Instytutu Książki, prosi uprzejmie o wzięcie pod uwagę następującej opinii w tej sprawie:

Idea naukowo-badawczego Instytutu Książki była sformułowana przez bibliotekarzy polskich na ich I Zjeździe w r.1928. Realizacja tej idei natrafiała do czasu wojny na nieprzezwyciężone trudności, nie znajdując należytego zrozumienia w kołach rządzących sanacji. Dopiero dekret Krajowej Rady Narodowej z r.1946 dzięki zrozumieniu i opiece okazanej sprawom książki przez Rząd demokratycznej Polski Ludowej umożliwił zorganizowanie Instytutu. Dekret o bibliotekach, Komitet Upowszechnienia Książki, Naczelna Dyrekcja Bibliotek i - w tym rzędzie - Państwowy Instytut Książki są prawdziwymi zdobyczami świata książki, umożliwiającymi najsprawniejsze dotarcie jej do najszerszych mas czytelników.

Od samego początku Instytut Książki był pojęty odrębnie od Instytutu Bibliograficznego przy Bibliotece Narodowej. Instytut Książki ma zadania systematyzacji wyników nauki o książce oraz stosowania ich dla potrzeb praktycznych, dla użytku współczesnego życia społecznego. Placówki tego typu istnieją lub tworzą się także za granicą, gdzie czasopisma fachowe opisywały niejednokrotnie z uznaniem nasz Instytut, a polscy bibliotekarze, którzy zwiedzali ostatnio biblioteki Z.S.R.R. sygnalizują, że koła bibliotekarskie Związku Radzieckiego uważają za konieczne utworzenie Instytutu Bibliologicznego, co odpowiadałoby Państwowemu Instytutowi Książki w Polsce.

./.

sygn. 6862

52

Nie obojętną rzeczą jest również duża wartość Państwowego Instytutu Książki dla nauki, tj.tej jej dziedziny, którą najchlubniej reprezentował u nas Kazimierz Piekarski. Prowadzone przez niego badania z zakresu historii książki mimo olbrzymiego wkładu osobistej pracy skazane były przed wojną na chałupnictwo i na przeciąganie zbierania materiałów w nieskończoność,co powodowało niemożność publikowania wyników i tworzenia syntez. Tragiczny los słynnych kartotek Piekarskiego zawinił w dużym stopniu właśnie brak przed wojną Instytutu Książki. Byłoby obecnie niepowetowaną stratą rezygnować z ram organizacyjnych jakie dla dobra także i nauki potrafi stworzyć Instytut Książki.

Ogół polskich bibliotekarzy i księgarzy uważa Państwowy Instytut Książki za swe wspólne dobro, zasługujące na opiekę i zachowanie w formie osobnego zakładu.

Państwowy Instytut Książki opiera swoją pracę na śledzeniu postępów księgoznawstwa i bibliotekarstwa światowego,wypracowując jednocześnie własne metody przydatne dla aktualnych potrzeb nowej polskiej rzeczywistości. W tym kierunku prowadzi swe prace badawcze, ku temu zmierza w sposób nowoczesny, skupiając stosowanie wyników tych prac w trzech głównych zagadnieniach:

P a ń s t w o w y I n s t y t u t K s i ą ż k i

1/ podejmuje planowanie i uzgadnianie badań księgoznawczych, planuje ośrodki dokumentacji, przygotowuje programy szkoleniowe dla bibliotekarzy na wszystkich poziomach,
2/ opracowuje zagadnienia racjonalnej organizacji pracy w bibliotekach, w szczególności przeprowadza studia w zakresie normalizacji strukturalnej, funkcyjnej i materiałowej,
3/ przeprowadza badania nad czytelnictwem w drodze ankiet pod kątem jego upowszechnienia.

W dwuletnim okresie istnienia Instytut Książki rozwijał stopniowo swoje prace. Ma już obecnie gotowy warsztat pracy w postaci biblioteki księgoznawczej /ok.15.000 voluminów/ oraz zbiorów i kartotek dokumentacyjnych. Ma już grono pracowników wyszkolonych w nowych metodach badawczych. Szereg prac wykonał, inne ma na warsztacie. Jest przeto rzeczowo ważnym postulatem kontynuowanie tych prac w zespole przygotowanym należycie do ich przeprowadzenia.

./.

Sygn. 6862

- 3 -

43

Z tych względów Zarząd Główny Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich prosi

1/ o zachowanie Państwowego Instytutu Książki jako samodzielnego zakładu naukowo-badawczego i przeniesienie go z końcem roku akademickiego 1948/49 do Warszawy zgodnie z centralną jego rolą przewidzianą w dekrecie,

2/ o umożliwienie Państwowemu Instytutowi Książki utrzymania ciągłości prowadzonych prac.

Jednocześnie Zarząd Główny Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich pozwala sobie podkreślić, że personel Państwowego Instytutu Książki składa się w większości ze studentów, magistrantów i wykładowców Studium Bibliologicznego Uniwersytetu Łódzkiego, przeto zlikwidowanie Państwowego Instytutu Książki względnie przeniesienie go do Warszawy w ciągu roku akademickiego byłoby rozbiciem nie tylko prac Instytutu ale również i życia jego pracowników.

Zarząd Główny wyraża przekonanie, że nowe warunki pracy uzyskane w Warszawie pozwolą na rozszerzenie zakresu prac Państwowego Instytutu Książki zgodnie z narastającą potrzebą uprzystępnienia książki masom pracującym, oraz że dotychczasowe prace kierownictwa i personelu Państwowego Instytutu Książki znajdą słuszną ocenę Pana Ministra.

Sekretarz
/Mgr Jan Piasecki/

Wiceprzewodniczący
/Irena Morsztynkiewiczowa/

Spis fotografii

1. Adam Łysakowski — założyciel i dyrektor Państwowego Instytutu Książki • s. 57.
2. Strona 3 Kroniki PIK • s. 58.
3. Projekt statutu w wersji IV z naniesionymi poprawkami • s. 72.
4. Pracownicy Państwowego Instytutu Książki z siedzibą w Łodzi, 1946–1949 • s. 78.
5. Siedziba PIK: Łódź, ul. Narutowicza 59 A (wejście od ul. Składowej). Dziś mieści się tu Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych Uniwersytetu Łódzkiego • s. 93.
6. List Józefa Grycza (14 maja 1949) do PIK dotyczący jego udziału w pracach Komisji do spraw Nauki o Książce • s. 116.
7. Notatki Adama Łysakowskiego z prac nad *Słownikiem tematów katalogu przedmiotowego* (1944 r.) • s. 151.
8. Biblioteka PIK • s. 183.
9. Strona tytułowa „Biuletynu PIK" • s. 284.
10. Strona tytułowa „Biuletynu IB" • s. 285.
11. Janina Czerniatowicz. • s. 292.
12. Maria Dembowska • s. 283.
13. Janina Gruszecka • s. 294.
14. Helena Hleb-Koszańska • s. 294
15. Wiesław Mincer z autorką w grudniu 2008 roku • s. 297.
16. Witold Nowodworski • s. 298.
17. Ksenia Kostenicz • s. 300.
18. Zofia Makowiecka • s. 301.

Korcz-Derkacz.indb 345 2011-07-29 13:33:05

Indeks nazwisk

A
A.Ł. zob. Łysakowski Adam Gracjan
Ackerknecht Erwin 187
Adler Emil 60
Alcott Louisa May 139
Aleksandrowska Elżbieta 272
Ambarcumian Z.N. 218
Ambros Michał 79, 127, 176, 217, 227, 277
Amicis Edmund 138
Andrzejewski Jerzy K. 47, 48, 131
Antoszczuk Stanisław 287
Arct Stanisław 41, 47, 60, 62, 106, 107
Arnold Stanisław 83
Augustyniak Anna 21
Augustyniak Jan 94, 106, 181, 266

B
Bachulska Halina 130
Bachulski Aleksy Franciszek 217
Bader Karl 194
Baley Stefan 131
Bandtkie Jerzy Samuel 101
Bańkowski Piotr 217
Bar Adam Ignacy 105, 127, 205, 227, 253
Baranowski Bohdan 90, 91, 271
Baranowski Krzysztof 90, 91, 271
Barowa Irena 156
Barsuk Abram I. 100
Baumgart Jan 11, 17, 105, 117, 163, 172, 226–229, 242, 250, 256, 266, 288
Bąkowicz Stanisław 17, 90
Berman Jakub 256
Bermanowa Barbara 108
Bernacki Ludwik 22, 25, 30, 69, 97, 309
Bertold Edward 47
Bielak Franciszek 131
Bieńkowski Władysław 37, 105, 121, 212, 213, 227, 236–238, 240, 241, 249, 264, 274, 283
Biernacki Zygmunt 82
Bierut Bolesław 47, 49, 146, 147, 153, 214, 215, 233, 238, 245
Bilingowa 248
Bird Robert 138, 139
Birkenmajer Aleksander 9, 18, 24, 25, 27, 35, 53, 62, 91, 97, 105, 114, 115, 156, 217, 228, 257, 266, 287, 288, 309
Bocheński Adam 176, 181
Bodniak Stanisław 105, 114
Bohatkiewicz Aleksander 101
Borejsza Jerzy 47
Borkiewicz A. 178
Borkowska Władysława 46, 88, 106, 166, 169, 170, 173, 182, 196, 206, 259, 280, 282
Bornsteinowa Jadwiga 105
Borowy Wacław 106
Boska Krystyna 76, 78, 87, 89
Brutkowska Maria 82
Brzeziński Włodzimierz 47
Budzyk Kazimierz 40, 70, 71, 73, 106, 114, 120, 197, 221, 222, 231, 232, 235, 238, 246, 247, 249, 251–253, 264, 265, 272, 311
Burbianka Marta 105
Burnett Frances 138
Buyno-Arctowa Maria 139
Bykowski Leon 18, 26, 27, 32, 33, 69, 97, 198, 309
Bystroń Jan Stanisław 215

C
Cějchan Václav 209
Chałasiński Józef 270
Chamerska Halina 292, 294, 295

Chawkina Lubow B. 218
Chróścielewski Tadeusz 271
Chwalewik Edward 272
Ciechanowska Zofia 105, 111, 119
Cooper James Fenimore 138
Cuisinier Louise 209
Cybulski Radosław 242
Cyrankiewicz Józef 271
Cytowska Maria 272
Czapliński Jan 112
Czapliński Władysław 206
Czarnecki Ewaryst 60
Czarska Lidia 139
Czerniatowicz Janina 19, 38, 76, 83, 88, 89, 196, 206, 270, 291, 292
Czyżewska Maria 87

D
Danysz-Fleszarowa Regina 38
Dąbrowska Jadwiga 105
Dąbrowska Wanda 9, 28, 40, 41, 43, 44, 46, 56, 57, 62, 91, 106, 131, 142, 153, 181, 227, 268, 277
Defoe Daniel 138
Degen Dorota 134, 217
Delp Ludwig 304
Dembińska Zofia 37, 47
Dembowska Maria 10, 12, 13, 16–19, 57, 75, 78, 80, 82, 89, 99, 100, 121, 125, 128, 130, 144, 145, 154–156, 161, 163, 177, 182, 183, 198, 202, 207, 210, 212, 243, 255, 262, 265, 269, 270, 277, 281, 282, 286, 291, 293, 301
Dembowski Jan 270
Demby Stefan 23, 25, 35, 97, 309
Deotyma (właśc. Jadwiga Łuszczewska) 138
Des Loges Marian 106
Dickens Karol 138
Dobrowolska W.L. 218
Domańska Antonina 138, 139
Drogan M. 217
Drozdowicz-Jurgielewiczowa Irena zob. Jurgielewiczowa Irena
Drzażdżyńska Helena 46
Dulniak Jan 47
Dybowski Stefan 37
Dylik Zygmunt 155
Dziatlikówna Felicja 280
Dzikowski Mikołaj 16, 105, 155, 177–179, 199, 221, 222, 254, 259, 261, 266

E
Elzenberg Henryk 215
Engels Fryderyk 244
Estreicher Karol 22, 24, 101, 184, 225, 227, 264, 273

F
Fedecki Ziemowit 47
Filipkowska-Szemplińska Jadwiga 106, 260, 261
Finkiel Ludwik 184
Fleszarowa Regina 47, 178
Fomin Aleksander 32

G
Gaca-Dąbrowska Zofia 20, 23, 41, 154, 166, 302
Gasperowicz Apolonia 84
Gąsiorowska Natalia 270
Gąsiorowski Wacław 138
Gebethner Jan 46
Gerber Rafał 217
Girwic Pelagia 78, 84, 85, 89, 164, 182, 202, 270, 293
Girwicówna Pelagia zob. Girwic Pelagia
Głowińska Maria 88, 152, 153
Godet Marcel 256
Gomułka Władysław 213
Górecka Wanda 47
Górecki Juliusz 47
Greenaway Emmerson 209
Grodek Andrzej 106, 114, 218
Gruszecka Janina 75, 78, 82, 83, 89, 95, 155, 270, 280, 293, 294
Grycz Józef 9, 13, 16, 17, 25, 26, 30, 35, 36, 38, 40, 41, 43–45, 53, 54, 56, 60–62, 66, 69–71, 92, 97, 106, 114–116, 119, 137, 139, 154–156, 169, 173, 179, 180, 185, 188, 195, 205, 212, 220–224, 230, 231–236, 238, 241, 243–246, 251, 254, 257, 258, 260, 261, 265, 288, 309, 311
Gryczowa Alodia zob. Kawecka-Gryczowa Alodia
Grzegorczyk Piotr 127
Grzywicka Joanna 218
Gutry Czesław 40, 106, 174, 175, 206, 207
Gutry Maria 156, 198

Guzicki Lech 218
Gzella Jacek 134, 217

H
Hahn Wiktor 126
Handelsman Helena 106, 107, 130, 280
Handelsmanówna Helena zob. Handelsman Helena
Hausbrandt Jadwiga 105, 110
Herbst Stanisław 110
Hleb-Koszańska Helena 12, 13, 18, 19, 59, 71, 75, 78–81, 88, 89, 103, 121, 125, 130, 133, 135, 138, 152, 154–156, 163, 177, 178, 180, 181, 202, 203, 206, 207, 212, 217, 221, 225–227, 242, 243, 251–254, 268–270, 272, 280, 287, 291, 294, 295, 304
Hochfeld Julian 218
Hofmann Walter 34
Horodyski Bogdan 106, 206, 254, 270, 304
Howorka Bolesław 40
Hryniewiczowi Zofia 39, 247, 248
Hübner Piotr 90, 214, 215, 236, 245, 246, 251–253, 256

I
Ingarden Roman 215
Iwańczak Edward 153, 216, 217, 259, 263

J
J.G. zob. Grycz Józef
J.J. zob. Janiczek Józef
J.M. zob. Muszkowski Jan
Jabłoński Henryk 37, 156, 212, 235, 247, 249, 251, 252, 256, 257, 259
Jakubowski Janusz 252
Janiczek Józef 10, 36, 38, 43, 44, 49, 54, 55, 60, 74, 106, 135, 230, 233, 238
Jarecka Helena 21
Jarkowski Paweł 101
Jarosiński Witold 37
Jaroszyński Maurycy 60, 230, 249
Jasiński F. 156
Jastrzębska Janina 87
Jędrychowski Stefan 37
Jurgielewiczowa Irena 105, 106, 114, 119, 131, 140, 142, 147

K
K.K. 163
Kaczanowska Jadwiga 244
Kaczanowski Zygmunt 254, 270
Kaczmarczyk K. 217
Kaczorowski Stanisław Piotr 88
Kadler Alicja 205
Kamińska-Kotarbińska Janina 215, 270
Kapuścińska Janina 206
Karkowski Bogumił 80
Karpowski 248
Karwasińska J. 217
Kasprzyk 71, 265, 338
Kawecka Zofia 106, 112
Kawecka-Gryczowa Alodia 40, 54, 70, 106, 186, 212, 217, 220–223, 227, 229, 253, 254, 260, 270, 272, 273, 311
Kempa Andrzej 46, 169, 256
Kempka Zbigniew 243, 259, 263, 287
Kiernicki Edward 218
Kijewska Agnieszka 20, 81
Kirchner Hanna 17
Klimaszewski Ignacy 37
Klimowicz Adam 106, 108, 119
Kłoskowska Antonina 270
Kłossowski Andrzej 17, 46, 258, 292
Knot Antoni 9, 106, 181, 217, 260
Kobyliński Zygmunt 48
Kocowski Bronisław 106, 217
Kocójowa Maria 102
Kolankowski Ludwik 215
Kołacz Teresa 174
Kołodziejska Jadwiga 287
Konarska Krystyna 47
Konarski K. 217
Kondek Stanisław Adam 11, 148, 239, 245
Konieczna Jadwiga 164
Konopka Stanisław 45, 106
Konorski Jerzy 270
Kopacz Artur 156
Korbut Gabriel 184
Korczyńska-Derkacz Małgorzata 130, 134, 139, 217, 266
Korpała Józef 11, 106, 215, 260, 261, 272
Korycińska-Huras Agnieszka 38
Kossonoga Jan 106, 152, 163, 280, 282
Kossonogowa Zofia 11, 88, 152, 153, 172
Kostecki Janusz 290
Kostenicz Adam 10
Kostenicz Ksenia 11, 47, 78, 85, 88, 89, 172, 176, 180, 270, 299, 300
Kosteniczówna Ksenia zob. Kostenicz Ksenia
Kostrzewa Paul 46

Kostrzewski Józef 216
Kotarbińska Janina zob. Kamińska-Kotarbińska Janina
Kotarbiński Tadeusz 215, 254, 262, 270
Kotarski Stefan 287
Kott Jan 253
Kotwiczówna Maria 206
Kowalski Władysław 37
Kowzan Maria 81
Kozioł Czesław 106, 141, 153, 156, 217, 239, 259, 289
Kraczkiewicz Janina 248, 261
Krassowska Eugenia 37, 214, 253
Kraszewski Józef Ignacy 138
Kraśko Nina 290
Krogh-Jensen G. 209
Krzyżanowska Ewa A. 47
Krzyżanowski Andrzej 47
Kuczkowska 62
Kufajew Michał 32
Kuglin Jan 106
Kulikowska Aniela 80
Kulikowski Jan 80
Kuntze Edward 46, 53, 106, 256, 257, 266
Kupczyński T. 217
Kuszyk Władysław 47
Kuzańska Maria 47
Kwiatkowski 60

L
Lafontaine Henri-Marie 21
Lechowski Piotr 38
Lelewel Joachim 80, 81, 101, 299
Lenart Bonawentura 106, 114, 115
Lenin Włodzimierz 244
Lepalczyk Irena 17
Leszczyński Stanisław 22, 69, 197, 198
Lewicka-Kamińska Anna 272
Libiszowska Zofia 90
Lipska Helena 128, 202, 227, 245
Lubecka Wanda 181
Lyall Laura Mutz 139

Ł
Ładniewska W. 38
Łaskarzewska Hanna 36
Łobaszewska Zofia 85
Łodyński Marian 13, 17, 27, 28, 35, 53, 60, 95, 102, 106, 114, 155, 168, 177, 192, 206, 207, 212, 222–224, 226, 250, 255, 257, 258, 260–262, 266, 268, 272, 283, 298, 299, 304
Łowiagin Aleksander 32
Łubieńska Nina 85
Łuczyński Jan 88
Łuczyński Stanisław 78, 88, 89
Łuszpak Agnieszka 33, 130
Łysakowski Adam Gracjan 9–19, 27, 28, 31, 35, 39, 41, 45, 46, 47, 50, 53, 54, 56, 57, 59–62, 66, 69, 70, 73–75, 77–83, 86–89, 91–104, 111, 114, 117, 119–125, 128–134, 137, 138, 141–143, 147–157, 161, 163, 165–171, 173, 174, 178–187, 189–199, 201–203, 205–208, 210–213, 220–227, 229, 231–233, 235–238, 240–246, 249–263, 265–270, 272–283, 286, 288, 291, 294, 298, 299, 301, 303, 306, 309–311

M
Maculewicz Józef 83
Majewski Zygmunt 217
Majkowska Anna 31
Makowiecka Zofia 11, 47, 78, 85, 86, 89, 138, 139, 270, 300, 301
Makuszyński Kornel 138
Manteufflowa Maria 106, 218
Margul Tadeusz 237, 264
Markiewicz-Białkowska Emilia 39
Marks Karol 244
Marowski Jerzy 214, 251
Matuszewski Stefan 37, 47
Mężyński Andrzej 13, 36
Michalecka Maria 11, 78, 84, 85, 89, 164, 182, 183, 270, 295
Michalska Wanda 73, 120, 218, 219, 227, 229, 234, 243, 248, 249, 259–261, 263
Migoń Krzysztof 11, 15, 17, 20, 30–33, 47, 101, 102, 129, 198, 237, 305
Mikucka Aniela 47, 86, 90, 106, 108, 119, 131, 135, 146, 148, 149, 206, 238, 240
Mikulski Tadeusz 253
Millerowa Julia 38, 40, 206, 247, 259
Mincer Wiesław 17, 19, 20, 78, 87–89, 182, 187, 194–196, 200, 221, 255, 270, 286, 291, 296–298
Mlekicka Marianna 31
Mocarski Zygmunt 25, 200
Montgomery Lucy Maud 139
Morsztynkiewiczowa Irena 105, 106, 247, 259, 261

Muczkowski Józef 101
Murasiewiczowa Halina 88, 94
Muszkowski Jan 9, 17, 23, 24, 35, 41, 44–47, 53, 62, 69, 81, 82, 91, 92, 101, 106, 114, 131, 155–158, 162, 163, 205–207, 217, 227, 231, 240, 250, 262, 269, 270, 304, 309

N
Nagórska Izabela 91
Nałkowska Zofia 17, 90
Natanson-Leski Jan 83
Nawara Stefan 217
Neubert Felicja 138
Niemierko Włodzimierz 270
Nowicki Ryszard 37, 38, 184
Nowodworski Witold 11, 17, 19, 75, 78, 81, 88, 89, 155, 156, 159, 160, 161, 179, 187, 203 207, 227–229, 243, 270, 291, 298, 299
Nowodworski Witold, ojciec 20

O
Ochab Edward 216
Olszewicz Bolesław 106, 111, 117, 177–179
Osmólska Stefania 106, 113
Osmólski Kazimierz 106, 107, 119
Osóbka-Morawski Edward 38, 47
Otlet Paul 21, 31, 101
Ozga-Michalski Józef 47, 244

P
Parys-Sokołowska Wanda 171, 229, 230
Pastusiak Roman 87, 88
Pawlikowska Ewa 287
Pawlikowski Witold 106, 113, 182
Pazyra Stanisław 60, 106
Pelcowa Janina 106
Pelczar Marian 156, 217
Petrusewicz Kazimierz 47
Piasecki Jan 45, 259, 261
Piątek Jan 47, 60
Pieczątkowski Feliks 46
Piekarski Kazimierz 200, 227
Pieńkowska Krystyna 78, 84, 89, 165, 182, 183, 188, 203, 270, 295, 296
Pieter Józef 270
Pigoń Stanisław 80, 215, 300
Piłsudski Józef 26, 30
Piotrowski Teodor 47
Pitak Ewa 129
Pliszczyńska Hanna 182, 280
Płoski Stanisław 258
Pomianowski Zbigniew 60, 248
Popowska M. 155
Porwit Marian 131, 135
Potocka Krystyna 86
Poznański Marceli 11, 106, 111, 127
Półtawski Adam 117
Protschke Ludmiła 181
Próchnicka Maria 38
Przelaskowski Ryszard 46, 106, 130, 261
Przybyłowa Janina 112
Ptaśnik Jan 200
Puchalski Jacek 15

R
Radlińska Helena 9, 106, 111, 114, 115, 117, 144, 154, 240, 262
Ramlau-Klekowska Krystyna 174
Remer Tadeusz 46, 206, 259
Remerowa Zofia Krystyna 106, 217, 218, 277
Renard Maria 76, 86, 88
Richter Jan Bronisław 23
Rodziewiczowa Zofia 156
Romuald Gustaw o. 299
Rosner Jan 17, 41, 44, 45, 231
Rosołowski Stefan 132
Rubakin Mikołaj 139
Rudnicka Jadwiga 272
Rulikowski Mieczysław 101, 188
Rużyło-Stasiakowa Jadwiga 272
Rybarski Antoni 106, 112, 117, 119
Rygiel Stefan 41
Rymsza-Zalewska Danuta 23
Ryszkiewicz Andrzej 110
Rzepecki Ignacy 46
Rzymowski Wincenty 37

S
Sadowska Jadwiga 11, 19, 20, 82, 121, 152, 153, 277, 283, 293, 295
Sandecki Jan 258
Sawoniak Henryk 106, 130
Schaff Adam 215
Sedlaczek Franciszek 46, 156, 251, 259, 261, 265
Semkowicz Mieczysław 175
Sienkiewicz Henryk 138, 140

Sinko Tadeusz 215
Skalska-Zlat Marta 11, 125, 293
Skibniewska Teresa 76, 87, 89
Skopowski Czesław 47
Skwarnicki Marek 11, 23
Skrzeszewski Stanisław 37, 47, 212, 214, 227, 229, 231, 250, 251, 257, 263, 265, 271
Skubała-Tokarska Zofia 214
Słodkowska Elżbieta 12, 22, 23, 223, 303
Słomkowski Antoni 298
Smolski Władysław 47
Spiszówna Halina 76, 87, 89, 146, 182, 203
Stalin Józef 244
Starczewski Stefan 246
Starnawski Jerzy 83, 292
Stawirski Lucjan 47
Stebelski Adam 45, 106, 217, 259, 261
Stefańczyk Elżbieta 256
Steffen Zofia 261
Stowe Beecher 138
Suchodolski Bogdan 214
Suchodolski Witold 261, 300
Suffczyńska Krystyna 47, 78, 86, 89
Swindley L.Ross 174
Szczerba Witold 270
Szemplińska Jadwiga 73, 106, 120, 248, 249, 259, 260, 261
Szlemińska zob. Szemplińska Jadwiga
Szostkiewicz Stefan 47
Szulc-Golska Bożenna 106, 108
Szumarin E.I. 218
Szuster Danuta 47
Szymkiewicz Samuel 83
Szypr Henryk 253

Ś
Świderski Bolesław 187
Świerkowski Ksawery 106, 202, 217, 224, 252, 257, 258, 298

T
Tadeusiewicz Hanna 80, 164
Tatarkiewicz Władysław 215
Tazbir Stanisław 47, 77
Treichel Irena 17, 79, 194, 296, 297, 318
Trojanowski Stanisław 214, 223, 244
Turczyńska Antonina 82
Twardowski Kazimierz 79, 254, 265
Tyrowicz Ludwik 106, 113, 119
Tyrowicz Marian 106, 110
Trzynadlowski Jan 271

V
Verne Juliusz 138
Vrtel-Wierczyński Stefan 17, 24, 30, 35, 60, 69, 106, 176, 206, 207, 224, 259, 304

W
W.N. zob. Nowodworski Witold
Wajda Alina 11
Walterowa Helena 155, 218, 244
Wernerówna Maria 47
Wheatley Henry B. 174
Widerszalowa Elżbieta 174, 175
Widy-Wirski Feliks 37
Więckowska Helena 105, 106, 117, 217, 268, 269, 295, 296
Winsor Justin 174
Wisłocki Władysław Tadeusz 30, 126, 196
Witkiewicz Kazimierz 117
Wodzinowska Maria zob. Dembowska Maria
Wojciechowski Kazimierz 131, 147, 239, 248
Wolff Adam 106, 110, 217
Wolska Maria 84
Wróblewski Adam 175, 176, 280
Wróblewski Tadeusz 270
Wycech Czesław 37, 41, 45, 62, 77, 214, 232, 245, 263
Wyczański Andrzej 217
Wyka Kazimierz 131, 253

Z
Zalewska Zofia 142
Zalewski Edmund 37, 47
Zamoyski Tadeusz 255, 279
Zarzębski Tadeusz 290
Zasadowa Hanna 258
Zawada Jan 47
Zdobinowa H.B. 218
Zembrzuski Ludwik 106, 117
Ziółkowski Tadeusz 112
Zimoń Genowefa 88

Ž
Žibritová Gabriela 31
Živny Ladisław Jan 31, 33, 101, 129

Ż

Żbikowska-Migoń Anna 11, 121, 129, 130
Żeromski Stefan 140
Żołądkowska Zofia zob. Żołątkowska Zofia
Żołątkowska Zofia 134, 240, 248, 263
Żółkiewski Stefan 214, 253, 272, 299
Żurawicki Seweryn 218
Żurowski Maciej 253
Żygulski Jan 271